

સો ભવતાઃ ! દુર્લભ સંસારિજીવચરિતમનુભવાગમમિશ્રમવનુષ્યધ્વં, ભવ
 બોધાનુરૂપં ચાચરત, વિરહયત પગાયાન્, સ્વગમતાથપદ્ધારાણિ, નિરાકુ-
 રતેન્દ્રિયગર્ણં, દલયત સ્વકલં મનોમલજાલં, પોષયત સન્નિગુણગર્ણં, મુન્નત
 ભવપ્રપશ્યં, ચાત તૂર્ણં શિવાલયં ચેન શૂયમપિ મુમતયો મધ્યપુરુષા ભવથ ।
 અથ નાન્તિ ભવતાં તાદૃશી લઘુકર્મતા તતો યથા મુલલિતા મૂયો મૂયઃ
 પ્રચોદિતા સમ્રણયં મુહુર્મુહુર્નિર્ભંજિતા યદુલિધગુપાલક્યા પુનઃ પુનઃ સ્મારિતા
 સતી ગુરુકર્મિકાપિ પ્રતિબુદ્ધા તથા બુધ્યધ્વં; કેવલં ત્રથા પ્રતિબોધ્યમાના
 અગૃહિતસંકેતા ભવિષ્યથ શૂયં મતતાલુશોપકા ગુરુણામ્ તથાપિ ગુરુભિઃ
 પ્રતિબોધનીયા ઇવ શુન્માભિરપિ પ્રતિબોદ્યમેવ । યથા સ્વદુશ્ચરિતપશ્ચાત્તા-
 પેન સન્નિગુણપક્ષપાતસારો નિશ્ચિલકર્મમલવિલયકારી સદાગમયદુમાન-
 સ્તસ્યાઃ સુલલિતાયાઃ પ્રતિબોધકારણં સંપન્નઃ તથા ભવદ્ધિરપિ તથૈવ સ
 વિધેયો ચેન સંપચતે ભવતામપિ વિશિષ્ટસત્ત્વાવધોધઃ

શ્રીસિદ્ધર્ષિગણિ.

અષ્ટમ પ્રસ્તાવ. (જુઓ અવતરણ પૃ. ૨૦૭૭).

આ થંથ શ્રી મુંબઈમાં નં. ૨૬-૨૮ કોલભાટ લેન નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં
 રામચંદ્ર ચેશુ શેઠજીએ મુદ્રિત કર્યો અને શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક
 સભા (ભાવનગર)ના પ્રમુખ શેઠ કુંવરજી આણંદજીએ
 પ્રસિદ્ધ કર્યો.

અનેક ગુણગણાલંકૃત શ્રીમન્મુનિમહારાજ આચાર્યવર વિજય વલ્લભસૂરીશ્વરજીની પવિત્ર સેવામાં

પૂજ્યપાદ આચાર્ય વિજયાનંદ સૂરીશ્વર મહારાજ અપર
નામ શ્રીઆત્મારામજી મહારાજની પાટને દીપાવનાર, પંજબ
જેવા દુરના પ્રદેશમાં સદગત આચાર્યશ્રીએ પ્રગટાવેલી
ધર્મજ્યોતિને સવિશેષ પ્રકાશિત કરનાર, દેશ કાળના
અવિચળ સિદ્ધાન્તને લક્ષ્યમાં રાખી રથાને રથાને આવક
ક્ષેત્રનો ઉદ્યોત કરવાના પ્રયત્ન નિમિત્તભૂત ઉચ્ચ આદર્શ-
વાળી સંસ્થાઓને સ્થાપવાનો ઉપદેશ કરનાર આપશ્રીનો
સાસનનો પ્રભાવ કરવાનો સ્વભાવ સુપ્રસિદ્ધ છે. આપની
શુદ્ધ ઉપદેશ ધારા, સાંત વૃત્તિ, કલતથી દૂર રહેવાની
સાક્ષક વૃત્તિ, અસ્ખલિત ચારિત્ર્યપ્રેમ, બાળકાગથી પ્રભુચર્ય
આદિ અનેક ગુણો પંચેદિય સંવરણના પાકની યાદ કરાવે છે.
આપના અનેક પુસ્તકો સાહિત્યરસિક અને કવિ તરીકે આ-
પને યોગ્ય સ્થાન આપે છે અને પ્રબળ પુરુષાર્થ, દૃઢ ભાવના
અને અનવરત વિચારગ્રેહી શ્યાં પરિણામો નીપજાવે છે
તેનાં જ્વલંત દક્ષિણ પૂરાં પાડે છે. આપશ્રીના સંસ્મરણીય
પવિત્ર નામ સાથે આ અદ્વિતીય ગ્રંથના ઉક્તા વિભાગનું
માફ સાદું ભાષા અવતરણ જોડી મારી જાતને કૃતકૃત્ય
માનું છું. હૃદયથી અપાયેલ આ અર્પણ આપ સ્વીકારશેજી.

મેવક,

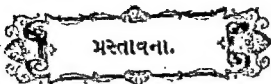
વીરેષભાઈ વસંતભી-
દાર. દિ. ૨૨ જાન
૧૯૪૩, ૧૯૮૨

મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ
ની વંદણા.

આનંદધન.

આશાવરી.

આશા ઓરનકી કયા કીજે, યાન મુધારસ પીજે. આશા.
ભટકે દ્વાર દ્વાર લોકનકે, કૂકર આશા ધારી;
આતમ અનુભવ રસકે રસીઆ, ઉતરે ન કબહુ ખુમારી. આશા. ૧
આશા દાસીકે જે જાએ, તે જન જગકે દાસા;
આશા દાસી કરે જે નાયક, લાયક અનુભવ ધ્યાસા. આશા. ૨
મનસા ધ્યાલા પ્રેમ મસાલા, પ્રજ્ઞ અગ્નિ પરજાલી;
તન ભાઠી અવટાઇ પીએ કસ, જાગે અનુભવ લાલી. આશા. ૩
અગમ પીઆલા પીઓ મતવાલા, ચીત્રે અધ્યાતમ વાસા;
આનંદધન ચેતન વૃહૈ જોલે, દેખે લોક તમાસા. આશા. ૪

પ્રસ્તાવના.

કવિત્વ દૃષ્ટિએ બીજા ભાગનું (ખાસ કરીને ચોથા પ્રસ્તાવનું) સ્થાન મુખ્ય છે પણ આખા ગ્રંથનું રહસ્ય તો આ ત્રીજા અને છેલ્લા વિભાગમાં જ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી આ વિભાગનું મુખ્ય સંબંધી વિશેષ જ રહેશે. આ વિભાગમાં અનેક બેદ શ્રમ ખૂટી જાય છે, ગ્રંથનું રહસ્ય સમજાય છે, ગ્રંથનો ઉદ્દેશ સમજાય છે અને ગ્રંથકર્તાની વિશાળતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ વિભાગ પુખ્ત ભાષામાં, પ્રખર પદ્ધતિએ અને સાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ લખાયો છે. એમાં ગ્રંથકર્તાની વિશિષ્ટતા ઉલ્લેખ દૃષ્ટિગોચર થશે અને જે ઇચ્છવલુ આપો. ગ્રંથ વાંચતાં થઈ હશે તે આખરે એકદમ દૂર થશે, સંસારનું ચિત્રપટ ખડું થશે, એના પ્રપંચો દૃષ્ટિગોચર-માનસગોચર થશે અને એની જુલજુલા-મજ્જામાં પોતાનું સ્થાન શું છે તે વિચારવાથી શોધવાનાં માર્ગો મળશે અને અસાધારણ બુદ્ધિવૈભવવાળાને એનાં મહીઓ અને રાજ્યમાર્ગો, એના ખાડા અને ટેકરા, એના સીધા માર્ગો અને આડા અવળા માર્ગો દેખાશે અને પોતાનો માર્ગ કયો હતો, ક્યાં જવું છે અને કયે માર્ગે પોને ચાલે છે તેનું સહજ જ્ઞાન થશે. આ તૃતીય વિભાગ આખા ગ્રંથનો મુગટમણ્ડિ છે અને શિરોધાર્ય હોઈ વંદનને યોગ્ય છે અને આટલા પ્રસ્તાવના બીજા અને ત્રીજા વિભાગો વાંચતાં અનેક વખત પોતાના હૃદયપર હાથ મૂકાવે તેવો છે, આ-શ્વર્થમાં ગરકાવ કરે તેવો છે, મગજને નચાવે તેવો છે અને સહૃદયને વિચારમાં નાખે તેવો છે.

છઠ્ઠા પ્રસ્તાવમાં મૈથુન અને લોભ નામના મનોવિકારોની મુખ્યતા છે. લોભ સર્વ ગુણોનો નાશ કરનાર અતિ અધમ મનોવિકાર છે એ આપણે સંસારીજીવ જે અહીં ધનચેષ્ટાના નામથી ઓળખાય છે તેના ચરિત્રપરથી જોઈએ છીએ. બહુલશેષે એને જયપુરમાં દીકરી આપી અને વ્યાપારમાં કરોડો મેળવ્યા પણ એને તૃપ્તિ ન થઈ. હરિહુમારે એને પોતાનો ગણ્યો પણ ધન અને સ્ત્રીના મોહથી એણે એને દરિયામાં નાખ્યો પણ પુણ્યના પરિણામથી હરિહુમાર રાજ્યાશ્રદ્ધ થયો. ધનનો મોહ કેવો છે અને એની પાછળ વલખાં મારનારના કેવા હાલ થાય છે અને તે કેટલું દૂર થવું જાય છે તે બહુ વિચારવા યોગ્ય છે. ઉત્તમસૂરિ આ પ્રસ્તાવમાં વડુપુરુષનું ચરિત્ર કહે છે. એ છ એ ચરિત્રાં બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે. નિકૃષ્ટ, અધમ, વિમધ્યમ, મધ્યમ, ઉત્તમ અને પરિષ્કૃત યોજના બહુ યોગ્ય રીતે કરવામાં આવી છે.

વાંચનાર પોતાનો વર્ગ શોધી શકે એવી સુંદર ઘટના અત્રે છે. એવી રીતના છ પુરુષોની વ્યાખ્યા શ્રી ઉમાસ્વાતિવાચકેન્દ્રે કરી છે તેનો સાર તથા શ્રી ક્ષેમંકર ગણિએ પદ્મપુરુષ ચરિત્ર લખ્યું છે તેનો સાર નોટમાં વિસ્તારથી આપ્યો છે તે પણ મનન કરવા યોગ્ય છે. એ છ એ પુરુષોને રાજ્ય મળે છે ત્યારે મહામોહના દરબારમાં અને ચારિત્રરાજની સલામાં જે વિચારણા થાય છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે અને છેવટે પ્રકરણ ૧૬ માં એ પ્રત્યેક રાજ્યપર હરિકુમાર અને ઉત્તમસૂરિ વચ્ચે જે પર્યાલોચના થાય છે તે પણ સમજવા યોગ્ય છે. વિદ્યાચાર્યુર્યને અંગે હરિકુમારનો વિનોદ (પ્રક. ૩) બહુ આનંદ આપે તેવો અને વિદ્વાનને શોભે તેવો છે.

ઉપરાંત આયુર્વેદનો વિષય છટ્ટા પ્રસ્તાવના ચોથા પ્રકરણમાં આપ્યો છે તે આખા વૈદકશાસ્ત્રના રહસ્ય-સાર જેવો છે. પાંચમામાં નિમિત્તશાસ્ત્રને અંગે આઠ આયો નાખવાની વાત છે તે અષ્ટાંગ નિમિત્તનો એક ભાગ છે અને એ વિભાગનું રહસ્ય સૂચવનાર છે. આ પ્રસ્તાવમાં ચક્ષુરિન્દ્રિયની વાત બહુ દુંકામાં પતાવી છે. સ્પર્શન અને રસનાને અંગે ત્રીજા અને ચોથા પ્રસ્તાવનો મોટો ભાગ રોક્યો છે ત્યારે અહીં આ વાત અધમ રાજ્યને અંગે બારમા પ્રકરણમાં સંક્ષેપમાં બતાવી છે તેનો હેતુ એ છે કે હવે વાંચનાર ઇન્દ્રિયકાર્ય અને તેના પ્રેરક કારણોને ઓળખી ગયો છે અને તેથી તે સંબંધી પિષ્ટપોષણ કરવું અયુક્ત ગણાય. છટ્ટા પ્રસ્તાવનો મુખ્ય સંદેશ પદ્મપુરુષ ચરિત્ર અને તેમાં પણ ઉત્તમ અને વરિષ્ઠ રાજ્ય પ્રસંગ છે એમ મારે માનવું છે. બીજે દરજ્જે ધનશેખરની ધનની ઇચ્છા અને મૈથુનલાલસા એટલી જ ધ્યાન ખેંચે તેવી છે.

* * *

સાતમા પ્રસ્તાવમાં સંસારીજીવ રાજપુત્ર ઘનવાહન થાય છે. ચારે કપાય-ક્રોધ, માન, માયા અને લોભની વાત તો અગાઉના પ્રસ્તાવોમાં પૂરી થઈ ગઈ છે એટલે મહાપરિગ્રહની સાથે મહામોહ જોડાણ કરી તે કેવો ભવપ્રપંચ કરે છે તે અહીં બતાવ્યું છે. પરિગ્રહગ્રહ કેવો આકરો છે તેનો આ પ્રસ્તાવમાં ખરો ખ્યાલ થાય છે; પણ અહીંથી ચરિત્રની દિશા બદલાય છે. અઠ્ઠાંકના સહવાસથી ઘનવાહન-સંસારીજીવ કાંઈક માર્ગસન્મુખ થાય છે, સદાગમનો પરિચય કરે છે, તેને ઓળખે છે અને જો કે હજી મહામોહની અસર તજે છે તો પણ કાંઈક ચીકાસ ઓછી કરે છે. આવી રીતે સદગ્ન સમગ્જીવાળી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થયા છતાં અને ભવપ્રપંચનો ખ્યાલ કાંઈક આવવા છતાં સમજીને પણ મહાપરિગ્રહ કેટલો રખડાવે છે, કેવો દસાવે છે, કેમ સપાટામાં લે છે તે અહીં બહુ વિચારવા યોગ્ય છે. રસ્તે આવી આવીને વળી પાછા કેવી રીતે પરિગ્રહની જાળમાં અવાય છે, મહામોહ સાધુઓને ઇતરવા કેવા મોટા વાળવા પડે છે એ સર્વ અત્ર

વર્ણન કર્યું છે (પૃ. ૧૮૩૧-૩૨). આ પ્રસ્તાવની આખરે સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ સાથે સંસારીજીવને ઝોળખાણ થાય છે અને ઘણા રખડપાટા પછી એ પ્રગતિને માર્ગે ચઢે છે. પ્રગતિને માર્ગે આવ્યા પછી પણ એના પર મહામોહનાં આક્રમણો થયાં જ કરે છે છતાં એના માર્ગની સરળતા થતી જાય છે તેમ અત્ર જણાય છે.

* * *

આઠમો પ્રસ્તાવ ચાર વિભાગમાં વહેંચાઈ જાય છે. પ્રથમ વિભાગમાં સંસારીજીવ ગુણધારણ નામે પ્રસિદ્ધ થાય છે. એનો મિત્ર હુલંધર બહુ વિચક્ષણ જ્ઞાની અને તત્ત્વજિજ્ઞાસુ છે. વિદ્યાધરકન્યા મદનમંજરી સાથેનો લગ્નપ્રસંગ બહુ ચિત્તાકર્ષક છે. એની લવ્ય કલ્પના બહુ રસોત્પાદક છે. આકાશમાં વિદ્યાધરો અને કનકોદરની વીરહાક અને પછી અદ્ભુત નગરપ્રવેશના પ્રસંગો બહુ સુંદર રીતે ચીતરાયા છે અને એક વાર વાંચ્યા પછી વીસરી નહિ શકાય તેવા છે. આ મદનમંજરી પૂર્વપરિચિત પાત્ર છે તે ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે. એની ઘટના આગળ થશે. લગ્નની રાત્રે હુલંધરને સ્વપ્ન આવે છે કે ગુણધારણનું સર્વ ઈષ્ટ કાર્ય કરનાર પાંચ પુરૂષો છે. આ સ્વપ્નનો અંદરનો ભાવાર્થ સમજવા સર્વને જિજ્ઞાસા થાય છે ત્યાં કંદચુનિ નામના સાધુ આવી પહોંચે છે. ગુણધારણ તેની પાસે જાય છે ત્યાં ચારિત્રરાજ મંત્રી સાથે સલાહ કરીને ગૃહી-ધર્મને તેની પાસે મોકલે છે અને સદાગમ સમ્યગ્દર્શનનો પરિચય વધારવા સાથે આ નવા આવનાર ગૃહીધર્મ સાથે ગુણધારણ મૈત્રી કરે છે. નિર્મળાચાર્ય કેવળી સ્વપ્નનો વિચાર સમજાવી કાર્યસાધક કારણોપર જે વિસ્તારથી વિવેચન અત્ર કરે છે (પ્રક. ૬) તે બહુ મનન કરવા યોગ્ય છે. આઠમા પ્રસ્તાવના પ્રથમ વિભાગનો મુખ્ય સંદેશ અત્ર રજુ થાય છે. એમાં કર્મ કાળ સ્વભાવ અને ભવિતવ્યતા તથા ખાસ કરીને પુણ્યોદયનું કાર્ય શું છે, પાપોદય અને પુણ્યોદય કેવી રીતે આવે જાય છે અને જીવને પોતાને જોયા કરવાનું છે કે એના શક્તિ-વીર્ય (પુરૂષાર્થ)ને કાંઈ અવકાશ છે એ વાત બહુ યુક્તિથી ન્યાયની દ્રોષ્ટિઓ લગાવીને ઘટાવી છે અને સુસ્થિત મહારાજની અવિચળ આજ્ઞાઓ (પૃ. ૧૯૧૪) બતાવીને અને ચોક્કસ નિયમોનું સામ્રાજ્ય બતાવીને આખા સૃષ્ટિકર્તૃવના પ્રશ્નનો આડકતરી રીતે સમ્યોટ ભાષામાં નીકાલ દર્શાવે છે. આખા ધંધનો સંદેશ આ સૂત્ર સમજવામાં છે. ચિત્તવૃત્તિને નિર્મળ રાખવી, મોહરાયની સેનાને હુશ્મન ગણવી અને ચારિત્રરાજની સેનાને ભાઈ જેવી ગણવી એ આખા ધંધનો સંદેશ છે. હુકામાં કહીએ તો ‘સ્વપ્નનું વિવેચન અને પરિણતિની નિર્મળતા’ એ સમસ્ત જન દંદોનું રહસ્ય છે, એ અવિચળ સૂત્ર ત્રિકાળઅખાલિત છે અને એને સમજી વ્યવહારમાં મૂકવામાં આખા જીવનની ફતેહનો આધાર છે

એ અત્ર સુંદર રીતે જતાવવામાં આવ્યું છે. નિર્વૃત્તિના ઇચ્છકે દશ કન્યા પરણવી લેઈએ; એ દશેનો પરિચય નિર્મળસૂરિ કરાવે છે. પછી એક રાત્રે બહુ સુંદર વખતે વિદ્યા કન્યા સાથે લગ્ન થાય છે. તે પ્રસંગે ચિત્તવૃત્તિ અટવીને નાકે ચારિત્રરાજ અને મોહરાજના સૈન્યને ભવંકર લડાઈ થાય છે અને આખરે મોહરાજ પાછો હાથે છે. જાવનાના આશ્ચર્યકારક વીર્યની પ્રતીતિ કરનાર આ પ્રસંગ પછી નવ કન્યા સાથે ગુણધારણના લગ્ન થાય છે. પછી તો મંડપ ભાંગી જાય છે અને ગુણધારણ અનેક કન્યાઓ પરણે છે. હેવટે એ દીક્ષા લે છે અને વારાફરતી દેવગતિમાં જઈ ઉત્તરોત્તર આગળ વધતો જાય છે.

ઉપરના પ્રસંગમાં લગ્ન વખતે માતૃકાગૃહસ્થાપન, વેદી અને સિંહાસનની સંભાળના બહુ સુંદર રીતે થાય છે અને દ્રવ્ય દ્વિગ કેટલું કાર્ય બજાવે છે એનો ખ્યાલ કરવા ચોંચ હકીકતો અત્ર આવે છે.

આટલો પ્રગત થયેલ આત્મા સિંહાચાર્ય જની બહુ અભ્યાસ કરે છે ત્યાં એને જ્ઞાનનું અલ્પ થાય છે. લોકોએ એને મહાકાવ્યો અને એ માન મળેદ્રપર ચઢ્યો એટલે મોહરાજએ પોતાનો મંડપ ઊભો કરી દીધો. શૈલરાજ, જ્ઞાનસંવરણ અને મિથ્યાદર્શનની એટ્ટી સાથે ચઢાઈ થઈ અને બહુલ વિદ્યાન બૂદ્યો, અભિમાને ચઢ્યો અને બહુલું શૂલી પ્રમત્તતા નદીમાં રૂબરૂ ખાવા લાગ્યો. આ વિભાગ બહુ વિચારવા ચોંચ છે, જ્ઞાનીને પણ થયરાવી નાખે તેવો છે અને અંતરના પડદા ઉઘાડા કરે તેવો છે. પછી તો એ સંસારના પ્રવાહમાં તણાયો, ખૂળ રખાયો અને જાંચે નીચે જઈ પારાવાર ઉદ્વિમાં રજાયો.

આવી રીતે આત્મા પ્રસ્તાવનો પ્રથમ વિભાગ પૂરો થાય છે. બીજા પ્રસ્તાવમાં ચોરે સદાગમ સમશ્ચ જે કથા મારી હતી અને જે અગૃહીત-સંકેતા અને પ્રજાવિશાળા સાંભળતા હતા અને બળ્યપુરુષ જેમાં રસ લઈ રહ્યો હતો તે પૂરી થઈ. આત્મા પ્રસ્તાવના અગીઆરમાં પ્રકરણને છેડે આ રીતે કથા પૂરી થાય છે અને હવે જે બીજો વિભાગ શરૂ થાય છે તેમાં અત્યાર સુધી થયેલ ધુંચવણોનો નીકાલ થાય છે. ત્યાં માલુમ પડે છે કે કથા કહેનાર સંસારીશ્વર તે અનુસુંદર ચક્રવર્તી છે, સદાગમ તે સમંતભદ્ર નામનો રાજપુત્ર છે અને તેની જાહેન મહાભદ્રા સાધ્વી તે પ્રજાવિશાળા છે. મંદનમંજરીનો જીવ રાજપુત્રી સુલલિતા હતી અને ભોળી હોવાથી તેનું નામ અગૃહીતસંકેતા રાખ્યું હતું. વળી બળ્યપુરુષ સુમતિ પણ રાજપુત્ર હતો અને મહાભદ્રા પાસે અભ્યાસ કરતો હતો. એ સમંતભદ્ર તે સદાગમ અને સુંદરીક તે બળ્ય પુરુષ-સુમતિ હતો. આ આખા મેળાપનો આનંદ અને ઇતિહાસ અપૂર્વ છે અને અત્યાર સુધીની બધી ધુંચનો અત્ર નીકાલ

થતો જાણી આનંદ થાય છે. ચક્રવર્તી અનુસુંદર ચોરનો આકાર શા હેતુથી ધારણ કરે છે તે પણ અહીં સ્પષ્ટ થાય છે. અહીં અંતરંગ ચોરીનું અદ્ભુત વર્ણન આવે છે અને પ્રત્યેક જીવને એ ચોરીમાં પોતાનું કયું સ્થાન છે તે વિચારવા યોગ્ય પ્રસંગ પૂરો પાડે છે. દોડાદોડ કરનાર ક્યાં દોડે છે તે અત્ર જરૂર વિચારવા યોગ્ય છે. આવી રીતે જીવ વિભાગમાં સર્વ વાતનો મેળ મળે છે.

આ પ્રમાણે મુખ્ય પાત્રોને એકઠા કરીને આઠમા પ્રસ્તાવના ત્રીજા વિભાગમાં પ્રત્યેકની પ્રગતિ બતાવે છે. એમાં સંસારમોહમાં આસક્ત હોવા છતાં અનુસુંદર ચક્રવર્તી જ્યારે પ્રગતિ કરે છે ત્યારે તેનું ઉત્થાન કેટલું મજબૂત થાય છે તે ખાસ જોવા જેવું છે. કર્મમાં શ્રરા હોય તે ધર્મમાં શૂરવીર કેવી રીતે થઈ શકે છે તેનો આ દાખલો બહુ મજબૂત ચિત્ર રજુ કરે છે. રસ્તા ઉપર આવ્યા પછી આવા જીવો સુસાધ્ય વિભાગમાં આવે છે. એની સાથે સુલલિતાનો મહાભારત પ્રયાસ વિચારતાં કષ્ટસાધ્ય જીવોની દશા બહુ ધ્યાન ખેંચે છે. પ્રથમ તો એને કેમે કરીને બોધ થઈ શકતો નથી, એને પોતાને ખેદ થાય છતાં પણ એ જલ્દી વાત સમજી શકતી નથી, ત્યારે બાજુમાં એસી માત્ર વાત સાંભળનાર ભવ્યપુરુષ-રાજકુમાર પુંડરીક ત્યાગમાર્ગે આવી જાય છે. સુલલિતાને વારંવાર બોધ આપવો પડે છે, એની આત્મ વિડંબનાઓનું એને સ્મરણ આપવું પડે છે, એની પાસે કથામાં આવેલાં દૃષ્ટાન્તો ફરીવાર રજુ કરવાં પડે છે અને છતાં એ જાગૃત થઈ શકતી નથી; જ્યારે ભવ્યપુરુષને માર્ગે ચઢતો એ જુએ છે ત્યારે વળી એને ખેદ થાય છે અને આખરે જાતિસ્મરણ થાય છે ત્યારે જ એના પડદા ખૂલે છે. ત્યાગ પછી પણ એને મહા તપ કરવાં પડે છે અને બહુ પ્રયાસે એનો સંસારથી નિસ્તાર થાય છે. આ આખો વિભાગ જીવોની કર્મની વિચિત્રતા અને પ્રગતિમાર્ગની લિખતા બતાવવાનું કાર્ય બહુ અંશે પૂરું પાડે છે. એમાં શોક કોના મરણને અંગે કરવો ઘટે એની ચર્ચા બહુ સુંદર રીતે કરવામાં આવી છે.

આ પ્રસ્તાવમાં એક બહુ સુંદર વાર્તા અંથકર્તાએ કહી નાખી છે. આખા આગમનો સાર એમણે ધ્યાન યોગમાં સુંદર રીતે ઘટાવ્યો છે અને જૈનમતની આપકતા સિદ્ધ કરવામાં એમણે અસાધારણ શુદ્ધિવૈભવ બતાવ્યો છે. વૈદ્ય કથાનક, સંહિતાઓ અને શાળાઓના દૃષ્ટાંતનો પ્રસંગ સાધી એમણે જૈનમતની વિશાળતા બતાવવામાં બહુ વિશાળ દૃષ્ટિ વાપરી છે. એમની રચનાત્મક પદ્ધતિ ખાસ અનુકરણીય છે. એમણે અન્ય શાળાઓને સુવૈધના અંશો તરીકે બતાવી છે પણ એમની નિંદા કરી નથી. પ્રાચીન તત્ત્વવેત્તાઓ અને ખાસ કરીને શ્રીહરિભદ્રસૂરિના વિશાળ જ્ઞાનના અનુભવીઓ અન્યને નરમ પાડ્યા વગર પોતાની વિશાળતા અને મુખ્યતા કેવી સચોટ રીતે કરી શકે

છે અને પ્રતિપાદક શૈલીનો કેવો શુદ્ધ ઉપયોગ કરે છે તે નવીન લેખકોને વિચારવા અને અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે. સામાર્માં જે સત્તાશ હોય તે સ્વીકાર કરવામાં સંકોચ ન કરે તે પોતાની હકીકત મુંદર રીતે રજુ કરી સરળ રીતે મુદ્રો રજુ કરી શકે છે અને તે દ્વારા પોતાનું અગ્રસ્થાન સ્થાપન કરે છે એ વાત વીસરાઈ નવાથી ઘણી વખત ગેરસમજાતીઓ ઊભી થઈ છે અને કેટલીકવાર તો એવું પણ લોકમાં આવે છે કે એવા પ્રકારની ભાષા-સૌષ્ઠ્યતાના અભાવે સાચો કેસ માર્યો નય છે. કડવી ભાષાથી ધર્મ તરફ અન્યને વાગી શકાતા નથી એ ઉપદેશકનું કાર્ય કરનારનો સાદો અનુભવ છે. સહાનુભુતિથી પ્રેમથી દલીલથી વિવેકથી ગૌરવપૂર્વક અન્યને નરમ પાડ્યા વગર જે વાત પ્રતિપાદન કરવામાં આવે તે સામાને ગળે ઉતરી નય છે એ દરોગના અનુભવનો વિષય છે. આ બાબતપર ઉપોદ્ધાતમાં વધારે વિવેચન થશે. દેવ ધર્મ અને મોક્ષની એકવાક્યતા આ ઉપયોગી વિભાગમાં બહુ મુંદર રીતે બતાવી છે અને છેવટે સર્વ મુખ્ય પાત્રોનો મોક્ષ અને નાના પાત્રોની પ્રગતિ બતાવી છે.

આઠમા પ્રસ્તાવના ચોથા વિભાગમાં ટુંકાણમાં ગ્રંથરહસ્ય આપ્યું છે અને છેવટે પ્રશસ્તિ લખી ગ્રંથનો સંવત આદિ બતાવ્યા છે. આ પ્રશસ્તિપર ઘણી વિચારણા કરવાની છે તે ઉપોદ્ધાતમાં થશે.

આઠમો પ્રસ્તાવ વાંચતાં બહુ આનંદ થાય છે. એમાં બ્યારે બીજો વિભાગ શરૂ થાય છે અને આપણા પૂર્વપરિચિત પાત્રો અગૃહીતસંકેતા અને પ્રશાધિશાળાને બરાબર જોળખીએ છીએ ત્યારે એની સાથેની લગભગ ગ્રંથની શરૂઆતથી થયેલ જોળખાણને લઈને બહુ રસ પડે છે અને ખાસ કરીને ચોર-કચનકાર એક ચક્રવર્તી છે એમ જણાય છે ત્યારે સવિસ્મય આનંદલદરી આવે છે. આ પુસ્તકમાં ૫૨પુરૂષ ચરિત્ર અને છ સાધુઓનાં દીક્ષાનાં પ્રસંગો બહુજ આકર્ષક છે અને એનો ઉપનય વાંચતાં દૃદયમાં એક પ્રકારની શાંતિ થાય છે, અનેક ઇંચોનો ઉકેલ થતો દેખાય છે અને સંસારનું ચિત્ર એના પરા સ્વરૂપમાં રજુ થાય છે. આઠમા પ્રસ્તાવમાં ગ્રંથ-કર્તાએ દદ કરી નાખી છે અને ખાસ કરીને જૈન ધર્મની વિશાળતા બતાવતાં એમણે જે દલીલોનો ઉપયોગ કર્યો છે તે આ સંદિષ્ટતાના સમયમાં ખાસ આદર કરાવે તેવો છે અને જૈન લેખકો આટલી વિશાળતા બતાવી શક્યા હતા એ વાતનો ખ્યાલ આવે તેમ છે. આ સંબંધમાં ઉપોદ્ધાતમાં ઘણું કહેવાનું થશે તેથી અત્ર માત્ર વિદગ્ધમંદુરિ નાખી આ વાતની વિચારણા મુલતવી રાખીએ તો પ્રાસંગિક ગણાશે.

ઉપોદ્ધાત પ્રથમ પ્રસ્તાવ સાથે દેવ તો વધારે મોખ્ય ગણાય તેથી ૯૫ પછી કંઈની નવીન શૈલીએ મોજના થશે ત્યારે આગામી આવૃત્તિમાં

ઉપનિષદિ ભાવપ્રપંચા કથા.

યતો ભાણી આનંદ થાય છે. ચક્રવર્તી સુસુંદર ચોરનો આકાર શા હેતુથી
ધારણ કરે છે તે પણ અહીં સ્પષ્ટ થાય છે. અહીં સંતરંગ ચોરીનું અદ્ભુત
વર્ણન આવે છે અને પ્રત્યેક જીવને જે ચોરીમાં પોતાનું કયું સ્થાન છે તે વિ-
ચારવા યોગ્ય પ્રસંગ પૂરો પાડે છે. દોડાદોડ કરનાર ક્યાં દોડે છે તે અને જરૂર
વિચારવા યોગ્ય છે. આવી રીતે બીજા વિભાગમાં સર્વ વાતનો મેળ મળે છે.

આ પ્રમાણે મુખ્ય પાત્રોને એકઠા કરીને આઠમા પ્રસ્તાવના ત્રીજા
વિભાગમાં પ્રત્યેકની પ્રગતિ બતાવે છે. એમાં સંસારમોહમાં આસક્ત એવા
છતાં અનુસુંદર ચક્રવર્તી જ્યારે પ્રગતિ કરે છે ત્યારે તેનું ઉત્થાન કેટલું
મજબૂત થાય છે તે ખાસ જોવા જેવું છે. કર્મમાં ચૂરા હોય તે ધર્મમાં
ચૂરવીર કેવી રીતે થઈ શકે છે તેનો આ દાખલો બહુ મજબૂત ચિત્ર રજુ
કરે છે. રસ્તા ઉપર આવ્યા પછી આવા છનો સુસાધ્ય વિભાગમાં આવે
છે. એની સાથે સુલલિતાનો મહાભારત પ્રયાસ વિચારતાં કષ્ટસાધ્ય જીવોની
દશા બહુ ધ્યાન ખેંચે છે. પ્રથમ તો એને કેમે કરીને બોધ થઈ શકતો
નથી, એને પોતાને ખેદ થાય છતાં પણ એ જલ્દી વાત સમજી શકતો
નથી, ત્યારે બાળમાં એસી માત્ર વાત સાંભળનાર લવ્યપુરુષ-રાજકુમાર
પડે છે, એની આત્મ વિહંગનાઓનું એને સ્મરણ આપવું પડે છે, એની
પાસે કથામાં આવેલાં દૃષ્ટાન્તો ફરીવાર રજુ કરવાં પડે છે અને છતાં એ
જાગૃત થઈ શકતો નથી; જ્યારે લવ્યપુરુષને માર્ગે ચઢતો એ જુએ છે
ત્યારે વળી એને ખેદ થાય છે અને આખરે ભતિસ્મરણ થાય છે ત્યારે જ
એના પડદા ખૂલે છે. ત્યાગ પછી પણ એને મહા તપ કરવાં પડે છે અને
બહુ પ્રયાસે એનો સંસારથી નિસ્તાર થાય છે. આ આખો વિભાગ જીવોની
કર્મની વિચિત્રતા અને પ્રગતિમાર્ગની લિખતા બતાવવાનું કાર્ય બહુ અંશે
પૂરું પાડે છે. એમાં શોક કોના મરણને અંગે કરવો ઘટે એની ચર્ચા બહુ
સુંદર રીતે કરવામાં આવી છે.

આ પ્રસ્તાવમાં એક બહુ સુંદર વાર્તા ગ્રંથકર્તાએ કહી નાખી છે.
આખા આગમનો સાર એમણે ધ્યાન યોગમાં સુંદર રીતે ઘટાવ્યો છે અને
જૈનમતની વ્યાપકતા સિદ્ધ કરવામાં એમણે અસાધારણ શુદ્ધિવૈલવ બતાવ્યો
છે. વેદ કથાનક, સંહિતાઓ અને શાળાઓના દૃષ્ટાન્તનો પ્રસંગ સાધી એમણે
જૈનમતની વિશાળતા બતાવવામાં બહુ વિશાળ દૃષ્ટિ વાપરી છે. એમની
રચનાત્મક પદ્ધતિ ખાસ અનુકરણીય છે. એમણે અન્ય શાળાઓને સુવૈધના
અંશો તરીકે બતાવી છે પણ એમની નિંદા કરી નથી. પ્રાચીન તત્ત્વવેત્તાઓ
અને ખાસ કરીને શ્રીહરિલક્ષ્મીરૂપિના વિશાળ જ્ઞાનના અનુલબ્ધીઓ અન્યને નરમ
પાઠ્યા વગર પોતાની વિશાળતા અને મુખ્યતા કેવી સચોટ રીતે કરી શકે

ધર્માદિ પુરુષાર્થથી દૂર છે અને દેવને બરાબર છે. એના આત્માની સર્વ શક્તિઓ શન્ય થઈ ગઈ છે અને એને પોતાના બળનું પણ જ્ઞાન નથી. આ સલાહથી મોદરાયને ત્યાં વધારામાં થવાં અને જામે જામ આનંદ મદોત્સવ થયો. ચારિત્રશાસ્ત્રે સદ્વિધ સાથે વિચારણા કરી તો માલુમ પડ્યું કે નવો રાજા તદ્દન મોદવરા છે. પરિણામે ચારિત્રશાસ્ત્રનાં નમ્રોમાં દિલ્હિરી ફેલાણી. પણ ચારિત્રશાસ્ત્ર અને મોદરાયની લડાઈ થઈ, તેમાં ચારિત્રશાસ્ત્રના લશ્કરનો પાલુ નીકળી ગયો. રાજા નિહટ થયો. અધમ નીવડ્યો અને પિતાએ એને વર્ષની આખરે હાથ કે 'દીકરા' તને રાજ્ય કરવાં આવડ્યું નહિ.' એ આખરે પાપીપંતરમાં ગયો, વિવર્ત નામના માણસે નિહટ રાજ્યનો આ પ્રમાણે રિપોર્ટ કર્યો.

૫૪. ૧૫૬૮-૧૫૭૬.

અકરજી ૧૨ સું. (૨) અધમરાજ્ય-ધોમિની દરિદ્રેયી: બીજે વર્ષે અધમ અને રાજ્ય એક વર્ષ માટે મળ્યું. નવો રાજા આવતાં મોદરાયની સભામાં પૂર્વવત્ વિચારણા ચાલી. મંત્રીએ જણાવ્યું કે એ નવો રાજા આ ભવના ભોગમાં આસક્ત છે, ધર્મ અને મોક્ષનો દેવી છે, અર્થ કામમાં આસક્ત છે અને રાજ્યસત્તાથી અભય છે. રાજ્યમાં તેને પ્રવેશ ન થવા દેવા પ્રયત્ન રાખવાની જરૂર જણાણી. એ કાર્ય એમણે દરિદ્રેયીને સોંપ્યું. એ દેવી વિષયાભિલાષ મંત્રીની દીકરી થઈ હતી અને કામ કરવાને યોગ્ય હતી. ચારિત્રશાસ્ત્રની સભામાં આ નવા રાજ્યથી ચોક્કસ થયો. દરિદ્રેયીએ કામ આદરી દીધું. એથી અધમ સ્ત્રીફાંસમાં આનંદ પામવા લાગ્યો અને રાજ્યની બહાર રહ્યો. એને પોતાની સંપત્તિ શી છે તે જણાણી નહિ. છેવટે એ બંગાળનીપર આસક્ત થયો અને અતિ તુચ્છકાર પામ્યો. પિતાએ એને હાથ કે 'દીકરા' તને રાજ્ય કરવાં આવડ્યું નહિ.'

૫૪. ૧૫૭૭-૧૫૮૬.

અકરજી ૧૩ સું. (૩) (૪). વિમધ્યમ-મધ્યમ રાજ્ય. (૩) વિમધ્યમ રાજ્ય. ત્રીજે વર્ષે વિમધ્યમને એક વર્ષ માટે રાજ્ય મળ્યું. એ ચારિત્રશાસ્ત્રની અપેક્ષા રાખનારો પણ મોદરાય તરફ પક્ષપાતી નીકળ્યો. એને આ ભવની વાત પસંદ હતી, પરભવની વાત બગતી નહિ. પેસામાં એને મોજ આવતી, પણ વચ્ચે ધર્મ પણ ગમતો. એના રાજ્યમાં વિષયાભિલાષને સાવધાન રહેવાની જરૂર લાગી. આ વખતે પણ એણે દરિદ્રેયીને આગળ કરી અને નવા રાજાને બહાર ધોળી દીધો. પિતા કમ્પરિજામ એના રાજ્યથી જરા પ્રસન્ન થયા.

(૪) મધ્યમ રાજ્ય. એ મોક્ષને ખરો પુરુષાર્થ માનનાર નવો રાજા એક વર્ષ માટે થયો. એ પરવરવરૂપ બરાબર સમજતો હતો અને ચારિત્રશાસ્ત્રના સૈન્યને એ જોળખી ગયો હતો. એના રાજ્યકાળમાં ચારિત્રશાસ્ત્રે મોદરાયના રાજ્યની અરધી ભૂમિ પોતાને સ્વાધીન કરી પેલા ચોરો રાજાને આધીન થવા અને પોતાને દોર પડતો મૂક્યો. મધ્યમરાજા દેશવિરતિધર શાનીને યોગ્ય અનુદાનો કર્યા અને એના રાજ્યથી પિતા રાજ થયા.

૫૪. ૧૫૮૬-૧૫૯૩.

અકરજી ૧૪ સું. (૫) ઉત્તમરાજ્ય. પાંચમે વર્ષે ઉત્તમ કુમારને રાજ્ય એક વર્ષ માટે મળ્યું. સદ્વિધ મંત્રીએ રાજના અનેક ગુણો જણાવ્યા. એ પોતાના આખા લશ્કરને જોળખનાર હતો, ચોરને અને તેનાં સ્થાનોને પીછાણનાર

પ્રકરણ ૬ મું. ઉત્તમસુરિ. જ્ઞાનંદ નગરના રાજા બાળી શુદ્ધિમાર પ્રમુ-
રંગેન્દ્રી સાથે જ્ઞાનંદ કરતા હતા તેવામાં ઉત્તમસુરિ નામના એક જ્ઞાની ગુરુ
લાં પધાર્યા. રાજા વંદન કરવા ગયા. દેશના સંભળી મનદોષરે પોતાને પરિણામ
કેમ ફેરવે અને તેનું શું થયું એવા સવાલ પૂછ્યા. ઉત્તમસુરિએ કહ્યું કે જોના
જવાબદાર સાગર અને મૈથુન નામના ધનના તે મિત્રો છે અને તે બંને આશરે
પણ ધનશેખરને રખાવે છે. એ બંને દુરા કમ થાય તેનો ઉપાય પૂછતાં સુરિએ
શુભચિત્તના રાજા સદાસાચી વરદયામાં રાજાથી વધેલી પ્રજાકલ્પના રામ કર-
વાથી મૈથુન પર વિજય થાય અને તેમ રાજાની બીજી શુભલા નામની લીડરીના
લગ્નથી સાગરથી દુરા પડાય એમ જણાવ્યું. પણ વધારામાં કહ્યું કે રાજા કર્મ-
પરિણામ અને મહારાણી કાંતપરિણતિ અનુકૂળ થાય ત્યારે જો કામ બળી આવે.
રાજાની જિજ્ઞાસા વધી, પ્રાણી ભલે સારો દોષ કરતાં અન્યના દેવોથી મળુ દુષ્ઠ થાય
એ કેમ બને? અને અંતરંગ લોભાનું પરિણમ કેવું છે? એની વાત પૂછી એટલે
ઉત્તમસુરિએ ધરપુરુષ કથાનક કહેવા માંડ્યું તે પંદરમા પ્રકરણ સુધી આવે છે.
પૃષ્ઠ. ૧૫૫૧-૧૫૫૭.

પ્રકરણ ૧૦ મું. ધરપુરુષ કથાનક. કર્મપરિણામ રાજા અને કર્મપરિ-
ણતિ દેવી પાસે સિદ્ધાન્ત નામનો મહાપુરુષ છે, તેને અપ્રમુદ્ધ નામે શિષ્ય છે.
શુદ્ધિએ શિષ્યને કહ્યું કે સુખદુઃખનું કારણ રાજ્ય છે, તે રાજ્ય અંતરંગમાં છે અને
અનેકરૂપી છે. એ રાજ્યનું વર્ણન કરતાં શુદ્ધિએ કહ્યું-જોના રાજ સંસારીજીવ છે,
એ રાજને કાશ લરકર ભૂમિ વિગેરે સર્વ છે. જોના પ્રતિનાયક ચારિત્રધર્મ છે,
ચિત્તવૃત્તિ એની ભૂમિકા છે, સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ છે, સદ્ગુણ મંત્રી છે, વતિ-
ધર્મ ગૃહિધર્મ એ પ્રતિનાયકના છાકરા છે, સંતોષ એનો તંત્રપાલ છે અને શુભા-
શય વિગેરે લઠવેયા છે. એ રાજ્યમાં ચાર હુટારા પણ ધણા છે: ધાતીકર્મરૂપ
ધાડ પાટનારા છે, ઇદ્રિય નામના ચોરો છે, કપાય નામના ફરિયાદી છે, પરીપદ
નામના ઉપદ્રવો કરનારા છે, ઉપસર્ગ નામના ચોરો છે અને ચિત્તવૃત્તિનું રાજ્ય
પથાવી ળેકા છે. એ ચોરોનો નાયક મહામોહ છે. આણું નાટક કર્મપર રાજ
અને કાળપર દેવી ભેયા કરે છે. તેઓને સંસારીજીવની રક્તિની માદિતી છે અને
જોના ચારિત્રબળનો પૂરો ખ્યાલ છે. મહામોહ રાજ પોતાનું પૂર સામ્રાજ્ય
ચલાવે છે અને સંસારીજીવને એનું રાજ્ય પણ ભલાવી દે-છે. વળી કોઈ વાર તેને
રાજ્ય યાદ આવે ત્યારે મહામોહ સાથે લડાઈ થાય છે અને હારજીત થાય છે.
રાજ્ય સુખ અને દુઃખ બંનેનું કારણ થાય છે. સંસારીજીવને પોતાની ગ્રહલક્ષ
મિલકતનું લાભ નથી અને તેથી તે ભેર વાપરી રાકતો નથી. કર્મપરિણામને એવા
અનંત પુત્રો છે અને તેથી રાજ્ય બહુરૂપી વર્તે છે. ભૂદા ભૂદા પુત્રો કેવી રીતે
રાજ્ય કરે છે તે માટે છ પુત્રોની વાત બતાવું. એમને દરેકને એક એક વર્ષ રાજ્ય
આપ્યું તે તેમણે કેવી રીતે ભોગવ્યું તેનું વર્ણન હવે કરું છું. એથી રાજ્યની
અનેકરૂપતા પણ જણાઈ આવશે.

પૃષ્ઠ. ૧૫૫૭-૧૫૬૭.

પ્રકરણ ૧૧ મું. (૧) નિકૃષ્ટ રાજ્ય: પ્રથમ એક વર્ષ રાજ્ય નિકૃષ્ટને આ-
પવામાં આવ્યું. મહામોહે પોતાની રાજસલામાં વિચાર કર્યો. મંત્રી વિપયાનિલાયે
કહ્યું કે ચિંતા કરવા જેવું કંઈ નથી, કારણ કે રાજા પોતાને વશ છે. એ મહાપાપી છે,

ધર્માદિ પુરુષાર્થથી દૂર જી અને દોષનો ધાર છે, એના આત્માની સર્વ સંક્રિયો શન્ય થઈ ગઈ છે અને એને પોતાના બળનું પણ જ્ઞાન નથી. આ સલાહથી મોહરાયને ત્યાં વધામણાં થયાં અને જામે જામ આનંદ મદોતસવ થયો. ચારિત્રરાજે સદ્બોધ સારે વિચારણા કરી તો માલુમ પડ્યું કે નવો રાજ તદ્દન મોહવરા છે. પરિણામે ચારિત્રરાજનાં નજરામાં દિલ્લિચી ફેલાણી, પછી ચારિત્રરાજ અને મોહરાજની ઘણાં ઘડી, તેમાં ચારિત્રરાજના લશ્કરનો ઘણુ નીકળી ગયો. રાજ નિષ્ક્રમ થયો. અધમ, નીવલ્યો અને પિતાએ એને વર્ષની આખરે કહ્યું કે 'દીકરા! તને રાજ્ય કરતાં આવડ્યું નહિ.' એ આખરે પાપીપંજરમાં ગયો, વિતર્ક નામના માણસે નિષ્ક્રમ રાજ્યનો આ પ્રમાણે રિપોર્ટ કર્યો.

પૃષ્ઠ. ૧૫૧૮-૧૫૭૬.

પ્રકરણ ૧૨ સું. (૧) અધમરાજ્ય-યોગિની દુષ્ટિદેવી: બીજે વર્ષે અધમ અને રાજ્ય એક વર્ષ માટે મળ્યું. નવો રાજ આવતાં મોહરાયની સભામાં પૂર્વવત્ વિચારણા થાલી. મંત્રીએ જણાવ્યું કે એ નવો રાજ આ બવના ભોગમાં આસક્ત છે, ધર્મ અને મોક્ષનો દ્વેષી છે, અર્થ કામમાં આસક્ત છે અને રાજ્યસત્તાથી અભવયો છે. રાજ્યમાં તેને પ્રવેશ ન થવા દેવા પ્રથમ રાજવાની જરૂર જણાણી. એ કાર્ય એમણે દુષ્ટિ દેવીને સોંપ્યું. એ દેવી વિષયાભિલાષ મંત્રીની દીકરી થઈ હતી અને કામ કરવાને યોગ્ય હતી. ચારિત્રરાજની સભામાં આ નવા રાજ્યથી ચોક્ક થયો. દુષ્ટિ દેવીએ કામ આદરી દીધું. એથી અધમ સ્ત્રીસંતમાં આનંદ પામવા લાગ્યો અને રાજ્યની બહાર રહ્યો. એને પોતાની સંપત્તિ શી છે તે જણાણી નહિ. છેવટે એ ચંડાળણીપર આસક્ત થયો અને અતિ તુષ્ટકાર પામ્યો. પિતાએ એને કહ્યું કે 'દીકરા! તને રાજ્ય કરતાં આવડ્યું નહિ.'

પૃષ્ઠ. ૧૫૭૭-૧૫૮૬.

પ્રકરણ ૧૩ સું. (૨) (૩) વિમધ્યમ-મધ્યમ રાજ્ય. (૩) વિમધ્યમ રાજ્ય. ત્રીજે વર્ષે વિમધ્યમને એક વર્ષ માટે રાજ્ય મળ્યું. એ ચારિત્રરાજની અપેક્ષા રાખનારો પણ મોહરાય તરફ પક્ષપાતી નીકળ્યા. એને આ બવની વાત પસંદ હતી, પરશવની વાત ગમતી નહિ. પેસામાં એને મોજ આવતી, પણ વચ્ચે ધર્મ પણ ગમતો. એના રાજ્યમાં વિષયાભિલાષને સાવધાન રહેવાની જરૂર લાગી. આ વખતે પણ એણે દુષ્ટિદેવીને આગળ કરી અને નવા રાજને બહાર ધકેલી દીધો. પિતા કમપરિણામ એના રાજ્યથી જરા પ્રસન્ન થયા.

(૪) મધ્યમ રાજ્ય. એ મોક્ષને ખરો પુરુષાર્થ માનનાર નવો રાજ. એક વર્ષ માટે થયો. એ વસ્તુસ્વરૂપ બરાબર સમજતો હતો અને ચારિત્રરાજના સૈન્યને એ ઓળખી ગયો હતો. એના રાજ્યકાળમાં ચારિત્રરાજે મોહરાયના રાજ્યની અરધી ભૂમિ પોતાને સ્વાધીન કરી પેલા ચોરો રાજને આધીન થયા અને પોતાનો દોર ખડોતો મૂક્યો. મધ્યમરાજે દેશવિરતિધર જ્ઞાનીને યોગ્ય અનુદાનો કર્યા અને એના રાજ્યથી પિતા રાજ થયા.

પૃષ્ઠ. ૧૫૮૬-૧૫૯૭.

પ્રકરણ ૧૪ સું. (૫) ઉત્તમરાજ્ય. પાંચમે વર્ષે ઉત્તમ કુમારને રાજ્ય. એક વર્ષ માટે મળ્યું. સદ્બોધ મંત્રીએ રાજના અનેક ગુણો જણાવ્યા. એ પોતાના આખા લશ્કરને ઓળખનાર હતો, ચોરને અને તેનાં રથાનોને પીછાણનાર હતો.

આચાર્ય બન્યો. એ કોવિદ હું પોતે છું. વાર્તા કહી આચાર્ય સદાગમનું મહાત્મ્ય કહ્યું અને તેની સાથે સંબંધ વધારવા બલામણુ કરી. ધનવાહનને ઉપર ઉપરથી સદાગમનું સાન્નિધ્ય સ્વીકાર્યું પણ અંદરથી એને રસ નમ્યો હતો. અકલંકે આચાર્ય સાથે અન્યત્ર વિહાર કર્યો.

પૃષ્ઠ. ૧૭૭૭-૧૭૮૫

અંકરણુ ૧૩ સું. શોક અને દ્રવ્યાચાર. અકલંક દૂર ગયા એટલે પાછા મહામોહ અને મહાપરિગ્રહ નશ્વત થઇ ગયા અને તેમણે ધનવાહનને સપાટામાં લીધો તેથી એ સ્ત્રીમાં રમવા લાગ્યો અને પૈસા સંગ્રહવા લાગ્યો. આખરે સર્વ પાપોમાં એ એકો થયો. હવે પુણ્યોદય મિત્ર એનાથી રીસાવા લાગ્યો. મદનસુંદરી શૂળતા વ્યાધિથી મરણુ પામી એટલે શોકના તાળામાં ધનવાહન પડ્યો. વળી અકલંકે મુનિ દયા કરી આળ્યા અને યોગ્ય ઉપદેશ આપી ધનવાહનને શોકમુક્ત કર્યો. પછી એમણે મોહ પરિગ્રહનો પરિચય ઓછો કરવા ઉપદેશ કર્યો અને વાનર-બચ્ચાને સંભાળવા કહ્યું. ધનવાહનને એથી જરા શુદ્ધિ આવી. શોક દૂર ખસ્યો અને મહામોહને જણાણું કે તેનું કાંઈ ચાલતું નથી. ધનવાહન રસતે આળ્યો અને તેણે દ્રવ્યધર્મો તરફ ઝચિ ખંતાવી.

પૃષ્ઠ. ૧૭૮૬-૧૭૯૧

અંકરણુ ૧૪ સું. મહાપરિગ્રહ. આવી રીતે પોતાના પક્ષની જરા પડતી જોધને પરિગ્રહનો મિત્ર સાગર મદદે જવા તૈયાર થયો. સાગર સાથે બહુલિકા (માયા) અને કૃપણતા પણ ગયા. એને આવતાં જોઈ મહામોહ પરિગ્રહ રાજ થયા. આ સર્વ એકઠા થયા એટલે ધનવાહન પલટાયો. એને ધર્મમાર્ગે ધન ખરચવામાં હલિપત, સુખની ઇચ્છા લાગી. બહુલિકાની અસરથી ધનવાહનને પટાવી સમજાવી અકલંકે મુનિને વિહાર કરાવી દીધો. હવે સાગરની મદદથી પરિગ્રહનો પગ મજબૂત થયો અને સર્વ દ્રવ્યસ્તવો પણ અટકી ગયાં. આ સર્વ સ્થિતિ સાંભળીને દયાસમુદ્ર અકલંકે મુનિ મારી પાસે આવવા તૈયાર થયા. શરૂની રત્ન માગી. શરૂએ નિરર્થક કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ ન કરવા કહ્યું અને ધનવાહન તદ્દન ભીડી ગયો છે તેથી પ્રયાસ નકામો છે એમ જણાવ્યું. એ અનર્થ કરનારની નજામાંથી ધનવાહન ક્યારે છૂટશે એમ પૂછતાં શરૂએ કહ્યું કે-જ્યારે સમ્યગ્દર્શન એને વિદ્યા કન્યા આપશે અને વળી બીજી નિરીહતા કન્યા છે તે પણ પરણાવશે ત્યારે એનો છૂટકારો થશે. એનો લશ્કાળ કર્મપરિણામ રાત્રની મરજી ઉપર છે. આ સર્વ વાત સાંભળી અકલંકે મુનિ અલ્યાસમાં લાગી ગયા.

પૃષ્ઠ. ૧૭૯૧-૧૮૦૦

અંકરણુ ૧૫ સું. મહામોહનું મહાન આક્રમણ. અકલંક ચિંતા વગરના થયા અને બીજી બાજુએ મહામોહ આકરી બાજી માંડી. એણે પોતાના પ્રત્યેક હરકરીનો ઉપયોગ કર્યો અને દરેકે આવી ધનવાહનપર અસર કરી. એ રીતે મહામૂઢતા, મિથ્યાદર્શન, કુદૃષ્ટિ, રાગકેસરિ, મૂઢતા, દ્વેષગર્ભેદ, અવિવેકિતા, વિષયાભિલાષ, ભોજનપણા, હાસ, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, જુગુપ્સા, કપાય, સાતે (જ્ઞાનસંવરણાદિ) રાત્રએ, દુષ્ટાભિસન્ધિ વિગેરે વારાફરતા સર્વ આવી ને દરેકે પોતાની અસર ધનવાહનપર કરી. મકરન્દને એના પર ખાસ પીસ કરી અને ધનવાહન પરિણામે નીચતાની હેઠા પાડીએ હતરી ગયો.

એવે ત્રી મે સીને પકડી બાળવવા માંડી, નાચે કે રાગ કાંઈ એવા નહિ અને દક્ષિણ વાળની કીરોને ચળુ અંનાપુરમાં દાખલ કરી, આપડે દેવોએ એને પાત્ર કર્યો. એના નાના ભાઈ બીરદવાદનને ખાદિયે ઝિઝારથી અને એને કેદમાં પૂર્યો, કોઈ એની મરદે આપ્યું નહિ અને આખરે મંદીયાનામાં મદદ લેવા દેવાની એ મરણ પામ્યો અને પાપિષ્ઠનિવારણ કાળમે આકાંક્ષે બેસે. પૃષ્ઠ. ૧૮૪૧-૧૮૪૨

અકરણ ૧૩ મું. અખટપાર્ટો. ત્યાં કાઠક આપુણ આગળી મનવાદન માખડે. થયો, વાપ થયો, બિલગો થયો અને અંતર દેશમાં રખાવ્યો. પછી એ સારંગપુર નગરે નંદ વાળીઆને ત્યાં જામનેદાર થયો. સુદર્શન જરના ચિંમકો મદામમને મળ્યો અને દ્રવ્ય આપકબાવ એવું ધારણ કર્યો. ત્યાંથી એ મુદનચિત્તમાં દેવ થયો. ત્યાંથી માનવાવાસમાં અંધુરન વાળીઆને મરે જાણુ નામે થયે. સુદર પ્રાના થયો દ્રવ્ય સાધુ થયે. પછી અંતરારિમાં ખૂબ રખાવ્યો. મદામમને હુંમ દોષ ત્યારે દ્રવ્ય રિયા કરે, દર માય ત્યારે મોદસાજના પ્રવેશમાં પડી ભવ, આખરે સદામમના સદવાસથી એની ચિત્તવૃત્તિ અટકી સાફ થઈ એરે સમગ્રદર્શન રોના પવિ આપ્યો અને અવસરે વિદ્યા કન્યાને માહતવાનો છોવ મંચી અને રામ સાથે કરતો આપ્યો. પૃષ્ઠ. ૧૮૪૨-૧૮૪૩

અકરણ ૧૪ મું. પ્રમતિને માર્ગે. માનવાવાસમાં જનમંદિર નગરે આ નંદને ત્યાં મનવાદન વિશાલન પુત્ર તરીકે થયો. અમેષાચ સુરિનો અને યોગ થયો. એની દેશના સારંગ. એમાં મુખ્ય નામ કુલવ કમો કરવાની ભણી. એને ત્યાં સદામમને યોગ થયો, અવપ્રવેશની સદજ આગખાણ થઈ અને અંતર મિત્ર રાગુ. એનું સદજ જોગખાણ થયું. તે વખતે ત્યાં સમગ્રદર્શન ઉપર જમ્યાંયું તેમ આવી પહોંચ્યા. પછી સંસારીછવને તત્ત્વમદ્દા થઈ પણ તે યોગમાત્ર હતી, કારણ કે એની યોગ્યતા તે વખતે એટલી જ હતી. ત્યાં શુદ્ધિમં સાથે મિત્રતા થઈ અને એ દોરનીને પરિણામે સંસારીછવ સોધમં દેવતોકે ગયો. દેવતા જન્મ એ ત્યારે કેવું વાતાવરણ દોષ છે તેનું અહીં અદ્ભુત વર્ણન છે. દેવતાના વિલાસો જોગવી સંસારીછવ આવીર થયો. એનું નામ કેલ્દ દર્ત. ત્યાંથી એ જ્યોતિષકમાં દેવ થયો. પછી વળી દેરકો થયો. ત્યાંથી કાંપિસ્થપુરે વાસવ રાજપુત થયો. સાંતિ-શુરિના પરિવ્રજથી પ્રમે પામ્યો. બીજે દેવલોકે ગયો. કાંચનપુરમાં ફરી સદામમને મળવાનું થયું. સમગ્રદર્શન સાથે શુદ્ધિમં આવે ત્યારે એને ઘથા મદવાનું થઈ અને તે વખતે પુરોહત્ય જાણમાં રહેતો અને તે દર માય ત્યારે જ્ઞાનચંપરખા-દિનું જોર થઈ. એ પછી એપારકપુરે વિજયલ નામે વળિકપુત્ર થયો. ત્યાં એને ફરીવાર સમગ્રદર્શન સદામમ મળ્યા અને એણે સાધુનો વેરા લીધો. પણ એ મોટા રથાને આવતાં એણે અન્યની નિંદા કરવા માંડી અને છેવટે તીર્થકરોની પણ નિંદા કરી. એનો તેથી ભારે પાત થયો અને એ રખડ્યો. અહીં પ્રજાવિરાગાગ્ય ઉપયોગી પ્રકાસા કર્યા છે.

પછી બદિલપુરે રફિકરાજને ત્યાં એ વિસદ નામનો પુત્ર થયો. મુગ્રનુદ મુનિને યોગે શુદ્ધિમં મિત્ર મળ્યો. મુખ જોગવી ત્રીજે દેવલોકે ગયો. આ બાર દેવલોકે મનુષ્યાદિ જતિમાં જઈ જઈ આપ્યો. ઉપસંદાર. પૃષ્ઠ ૧૮૪૩-૧૮૪૪

પ્રકરણ ૫ મું. નિર્મળાચાર્ય-સ્વપ્નવિચાર. એક દિવસ કલ્યાણ નામના સેવકે શુણ્ધારણ રાજને જાણાવ્યું કે આજ્ઞાદેવમંદિર ઉદ્યાનમાં નિર્મળાચાર્ય કેવળી પધાર્યા છે. રાજને સમાચારથી ઘણો આનંદ થયો. રાજ વંદન કરવા ગયા ત્યારે સૂરિમહારાજ દેશના આપતા હતા. 'સંસારમાં ખરું સુખ નથી, ખરું સુખ શાશ્વત અમૂર્ત દશામાં છે તે તો માત્ર સિદ્ધ જીવને છે. સંસારમાં તો નિઃસ્પૃહ દશાવાળા ત્યાગીઓને સુખ છે' આ દેશનાનો સાર હતો. કંદમુનિના સલાહથી રાજને સ્વપ્નને અંગે જે સંશય થયો હતો તેનો ખુલાસો કેવળી મહારાજે કરવા માંડ્યો. કનકોદરે સ્વપ્નમાં ચાર મનુષ્યો અને કુલંધરે પાંચ લેયા હતા અને તે રાજનું હિત કરનાર હતા તે કોણ હતા તેનો ખુલાસો કેવળીએ કરવા માંડ્યો. પ્રથમ તો અસંખ્યવહાર નગરથી માંડીને અત્યાર સુધીનો સંસારીજીવનો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. પછી કહ્યું કે અંતરંગ રાજ્યમાં તેને અંગે ઘણી ખટપટ થઈ છે. હિત કરનાર આરિત્રરાજને ધકેલી એના અંતરંગ રાજ્યના ઘણીધોરી મહામોહ વિગેરે થઈ બેઠા છે. કનકોદરને સ્વપ્નમાં ચાર મનુષ્યો આવ્યા તે કર્મપરિણામ, કાળ-પરિણતિ, સ્વભાવ અને ભવિતવ્યતા હતા. કુલંધરના સ્વપ્નમાં પાંચ આવ્યા તેમાં સદર ચાર ઉપરાંત પાંચમો પુણ્યોદય હતો. શુણ્ધારણરાજને જે સુખ થાય છે તે કરી આપનાર એ પાંચ મનુષ્યો હતા. આટલો ખુલાસો કરી કેવળી મૌન રહ્યા.

પૃષ્ઠ. ૧૮૯૫-૧૯૦૪

પ્રકરણ ૬ મું. કાર્યસાધક કારણસમાજ. ખુલાસો ઉપર પ્રશ્નપરંપરા ચાલી અને કેવળીએ ખુલાસો આપ્યો. અગાઉના ભવોમાં પુણ્યોદયે કેવું કામ કર્યું હતું તેની વિગત સમજાવી, પણ જાણાવ્યું કે સંસારીજીવે કદિ પુણ્યોદયને ઓળખ્યો નહિ અને હિંસાવૈશ્યાનરાદિને ઉપકાર કરનાર નહયા. પુણ્યોદય સાથે છતાં વચ્ચે વચ્ચે દુઃખો કેમ થયાં તેના જવાબમાં કેવળીએ કહ્યું કે ચિત્તવૃત્તિમાં આરિત્રરાજ અને મોહરાજનાં બે લશ્કરો સાથે જ રહેતાં આવ્યાં છે. કર્મપરિણામ મોટો રાજ છે. એને મોહરાજ તરફ પક્ષપાત છે પણ જીવનું વીર્ય દેટલું છે તે લેયા કરે છે અને જે લશ્કરનું જોર થાય ત્યાં ઢળી પડે છે. એ રાજને પુણ્યોદય અને પાપોદય નામના બે સેનાપતિઓ છે. એ પાપોદય દુઃખ આપે છે અને આત્મવિગોપન કરાવે છે. એ પાપોદય સ્વતંત્ર નથી. સદાગમ જીવની પાસે આવ્યો ત્યારથી એનું જોર નરમ પડ્યું છે, પણ જ્યારે જ્યારે તેને દૂર કરવામાં આવતો ત્યારે વળી ઉપાધિ વધતી હતી. પછી સમ્યગ્દર્શન આવ્યા ત્યારે પાપોદયનું લશ્કર વધારે દૂર ગયું. એમ મુંદર અમુંદર વસ્તુના મેળાપ વારંવાર થયા. મધુવારણને ત્યાં આવ્યો ત્યારે પાપોદય વધારે દૂર ગયો અને પુણ્યોદય નજીક આવ્યો. એ રીતે પેલા ચાર પુરોહો સર્વ મુંદર અમુંદરનો યોગ કરાવતા રહ્યા છે. ત્યારે જીવનું પોતાનું એમાં કાંઈ ચાલે કે એ તો બિલો બિલો લેયા જ કરે? એવો સવાલ થતાં કેવળીએ જાણાવ્યું કે સર્વનો નાયક તો સંસારીજીવ જ છે અને સુખ દુઃખનું કારણ તેની ચેતન્યતા જ છે અને પેલા ચારે તો સદકારી કારણ છે, સંસારપ્રપંચ ગોઠવનાર એની ચેતન્યતા જ છે અને જેવટે તેથી એના ઉપર જ જેવટનો તાકાદ છે. એ સર્વનું પરમ કારણ નિર્મિતિ નગરીના સુરિચત્રાજ મહારાજ છે. રાજ અનેક છતાં એક છે, રાગદ્વેષ રહિત છે અને છતાં આત્મા દ્વારા કારણ-

જૂત બને છે. તેઓની આજ્ઞા છે કે ચિત્તવૃત્તિને અંધકાર વગરની અને ચો-
ખી રાખવી, મહામોહરાજના લશ્કરને શત્રુ તરીકે ઓળખવું અને તેને
હણવું, ચારિત્રરાજના લશ્કરને હિત કરનાર ગણવું અને પોષવું. આજ્ઞાને
અંત ન થયો જોઈએ. અંત પ્રમાણે દુઃખ ધાય છે અને તે સદર મનુષ્યો દ્વારા
થાય છે. આ આખો કાર્યસાધક કારણસમાજ છે. આવી રીતે સ્વપ્ન સંબંધી
રાજના સંશયનો નિર્ણય થયો. ૫૪. ૧૯૦૪-૧૯૧૬

અકરણ ૭ સું. સંપૂર્ણ સુખ અને દશ કન્યાઓ. શુભધારણે પ્રસંગને
કામ બરાબર લીધો. પોતાને નાનાં નાનાં મુખો થયાં તે સર્વ પુણ્યોદયથી થયાં
છે તે વાત પણ તેણે ભણી લીધી. તેણે ભણ્યું કે પુણ્યોદય પોતાનાં શુભ ફળો
ખીલની મારફત અપાવે છે. પાપોદય પણ તેમ જ કરે છે. કારણોની વિચારણાની
દૃષ્ટિ વ્યાખ્યા શુભધારણે સ્પષ્ટતા ખાતર કરી બતાવી (જુઓ ૫. ૧૬૧૮ પ્લાક
લાઇપ). પણ એ સુખને ઘાડું સુખ કેવળીએ હતું તો ખરું મોટું સુખ ક્યાં મળે
તેવો સવાલ શુભધારણે પૂછતાં કેવળીએ જણાવ્યું કે એ સુખ તો અત્યંતવધી જ
મળે તેમ છે અને તે તો દસ કન્યા સાથે લગ્ન થાય ત્યારે મળે. એ દસ કન્યાની
ઓળખાણ સુશ્રમાનસનગરે કરાવી. ચિત્તસૌંદર્યનગરે શુભપરિણામ રાજની નિમ્નક્ર-
પ્તિ અને આરતા નામની રાણીઓથી અનુક્રમે (૧) દશાન્તિ અને (૨) હયા
નામની કન્યાઓ છે; શુશ્રમાનસનગરે શુભાભિસન્ધિ રાજની વરતા અને વયેતા
નામની રાણીઓથી અનુક્રમે (૩) મૃદુતા અને (૪) સત્યતા નામની કન્યાઓ છે;
વિરાટમાનસનગરે શુભાભિસન્ધિ રાજની શુદ્ધતા અને પદપરીક્ષતા નામની રા-
ણીઓથી (૫) શ્લેષ્મતા અને (૬) અચોરતા નામની કન્યાઓ છે; શુશ્ર-
ચિત્તપુર નગરે સદાસય રાજની વરેચ્છતા રાણીથી (૭) પ્રદ્યરતિ અને (૮)
શુક્લતા નામની કન્યાઓ છે; સમ્યક્સૈન સેનાપતિએ પોતાના વીર્યથી (૯)
માનસીવિદ્યા નામની કન્યા ઉત્પન્ન કરી છે અને મહારાજ ચારિત્રરાજે વિરતિ
મહાદેવીથી (૧૦) નિરીહતા નામની કન્યા ઉત્પન્ન કરી છે, કર્મપરિણામ મહા-
રાજ દેવી કાળપરિણતિને પૂજીને પુણ્યોદયને આજળ કરી એ દસ કન્યાના મા-
ળાપને અનુક્રમ કરી એ કન્યાઓને છ માસ પણ પરણાવશે પણ એ કન્યાઓને
ધોવ્ય થવા માટે સદૃશ્યોર્ણ સેવન કરવું જોઈએ. એ શુભો કયા કયા છે તેનું વિ-
સ્તારથી વર્ણન પણ કેવળીએ કરી બતાવ્યું. એ દસ કન્યાને પરણ્યા પછી કેવો
આનંદ થશે તે પણ વર્ણવી બતાવ્યું. દીક્ષા લેવાની બાવના શુભધારણને તે જ
વખતે ઘટ આવી, પણ કેવળી અજવાને ઉતાવળ ન કરવા હતું. શુભધારણે શુભોર્ણ
અનુશીલન કરવાનું આદરી દીધું. સદૃશ્ય મંત્રીની સલાહ પ્રમાણે કરવાનું સ્વી-
કારી આનંદમગ્ન હાથે તે નગરમાં પાછો ફર્યો. ૫૫. ૧૯૧૬-૧૯૩૩

અકરણ ૮ સું. જીવજી આંતર શુદ્ધ-વિદ્યા સાથે લગ્ન. જનવાનની
સેવામાં શુભધારણના કેટલાક દિવસો પસાર થયા. એક રાત્રે બાવના બાવડાં
આવતા શુભધારણને સ્વદેશ વિદ્યા આવી તથા સદૃશ્ય મંત્રી વિદ્યા કન્યા
સાથે દાનર થયા અને શુભધારણ સાહેબે કન્યાના તે જ રાત્રે લગ્ન કર્યા. પ્રદ્યને
શુભધારણ નિમંત્રકાળને પાંચે વર્ષ, પાંચ કરી. કારવાને જણાવ્યું કે રાત્રે

પ્રસ્તાવ ૮-વિભાગ બીજો.

સર્વ સંગિલન. ચોરાકાર ધારણ કરણ (પ્રકરણ ૧૨-૧૫).

પ્રકરણ ૧૨ સું-અનુસુંદર. અશ્રુહીતરંગેતા આખી વાર્તા બરાબર સાંભળી રહી હતી. વાર્તા પૂરી થતાં તે યોલી કે રખડપાટાનું કારણ આજ્ઞાવિરાધન પણ છે એમ તેને જણાય છે. સંસારીજીવે એ વાત માન્ય રાખી. પછી સંસારીજીવે વાર્તા આગળ ચલાવી. ચોરાકાર ધારણ કરવાનું કારણ કહેવા માંડ્યું. છેલ્લા શ્રેણે-ચક્રથી ભવિતવ્યતા સંસારીજીવને મનુજગતિના મહાવિદેહ પાડામાં આવેલા સુકચ્છ વિજયમાં આવેલી ક્ષેમપુરીમાં લઇ આવી. યુગંધર રાજની રાણી નલિનીએ ચૌદ સ્વપ્ન જોયાં. જન્મ થતાં વધામણીઓ દેવાઈ. એનું અનુસુંદર નામ પડ્યું. યોગ્ય અભ્યાસ એણે કર્યો. આખા સુકચ્છવિજયને સાધી અનુસુંદર ચક્રવર્તી થયો. એણે ૮૪ લાખ પૂર્વ રાજ્ય લોગવ્યું. એ અનુસુંદર ચક્રી ફરતા ફરતા એક વખત શંખપુર નામના પોતાના તાળાના નગરમાં આવી પહોંચ્યા અને પોતે લટાર મારતાં લશ્કરને પછવાડે રાખી ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં આવી પહોંચ્યા. પૃષ્ઠ. ૧૯૭૨-૧૯૭૮.

પ્રકરણ ૧૩ સું-સુલલિતા અને મહાભદ્રા. હવે કેટલાક ખુલાસા પણ સંસારીજીવ પોતે જ કરે છે. અગાઉ જે શુભધારણના ભવ વખતે કંદમુનિ હતા તે પણ સંસારમાં રખડ્યા. એકવાર એણે માયાકપટ કંઈ એટલે ભવિતવ્યતા અને એ જ વિજયના હરિપુર શહેરમાં લઇ આવી. ત્યાં ભીમરાય રાજ અને સુભદ્રા રાણીને સમંતભદ્ર નામનો પુત્ર હતો અને તેના ઉપર કંદમુનિના જીવને મૂકી પુત્રી અવતાર તે જ રાજને ધરે આપ્યો અને તેનું નામ મહાભદ્રા પાડવામાં આવ્યું. સમંતભદ્ર રાજકુમારે સુધોષ મુનિ પાસે દીક્ષા લીધી. એને યોગ્ય જાણી શુદ્ધિ આચાર્યપદ આપ્યું અને એ સમંતભદ્રાઆર્યના નામથી દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ થયા. હવે ભીમરાય રાજએ મહાભદ્રાને ગંધપુરના દિવાકર સાથે પરણાવી પણ એ હરતમાં વિધવા થઇ. એણે સમંતભદ્ર પાસે દીક્ષા લીધી અને યોગ્ય કાળે એને પ્રવર્તિની પદ પ્રાપ્ત થયું. આ મહાભદ્રાની વાત થઇ.

મહાભદ્રા સાધ્વી ફરતાં ફરતાં રત્નપુર (એ જ વિજયમાં) નગરે પહોંચ્યા. ત્યાં મગધસેનરાજ અને સુમંગળારાણીને ધરે શુભધારણની પત્ની મદનમંજરી હતી તે પુત્રી પણ અવતરી એનું સુલલિતા નામે પડ્યું. એને ચૌવન વયે પુરૂષપર દ્રેષ થયો. મહાભદ્રા સાધ્વીએ દેશના આખી. એ મુઝ્યા લોળી સુલલિતા કારણ સમજી રાકી નહિ પણ એને મહાભદ્રા તરફ ધણે પ્રેમ થયો. એણે ભગવતીની સેવા કરવા રહેવા ઇચ્છા જણાવી. રાજ રાણીએ પુત્રીમોહથી અનિચ્છાએ રત્ન આપી પણ શરત કરી કે તેમની રત્ન વગર તેનાથી દીક્ષા ન લઇ શકાય. એ વાત માન્ય થઇ. એ સાધ્વી સાથે ધણે કાળ ફરી પણ જ્ઞાનાવરણીયનો આકરો ઉદય હોવાથી ભણેલું જાણી જાય અને એને પાઠ ચઢે નહિ એવી એની દશા થઇ. મહાભદ્રા સાધ્વી એક વખત ફરતાં ફરતાં શંખપુરનગરે આવી પહોંચ્યા. સુલલિતા તેની સાથે હતી પણ શુદ્ધ વેશમાં હતી. આ સાધ્વી અને સ્ત્રીસમુદાય એ નગરના નંદ-રોહને ઘેર શાળામાં ઉતર્યા હતા. આ સુલલિતાની વાત થઇ. પૃષ્ઠ. ૧૯૭૯-૧૯૮૨.

મકરજી ૧૪ મું—પુંડરીક અને સમંતભદ્ર. એ સંજયપુર ન્યાં સર્વ
એકા થયા હતા તેના રાજ્ય સ્ત્રીજન્મ દેનો. એની રાજી કમલિની તે મદાભદ્રાની
માસી થાય. એ રાજરાણીને પુત્ર ન થાય. ધર્મી માનતા માન્યા પછી ભવિષ્યવાની
સુલક્ષ્મણના મિત્ર કુંભરને ત્યાં મોકલ્યો. રાણીને સ્વપ્ન આવ્યું. પુત્રની આમાદી
૧૪. આખરે પુત્ર જન્મ્યો. સમંતભદ્રને કેવળજ્ઞાન થયું હવે એમણે આ પુત્રને આજ-
મના ખાસ કરનાર તરીકે જાણ્યો. એ નવા પુત્રનું નામ પુંડરીક પાડવામાં
આવ્યું.

બોળી સુલક્ષિતા ફરવી ફરવી સમંતભદ્ર કેવળી પાસે આવી ત્યારે કેવળી પેલા
પુંડરીકના વખાણ કરી રહ્યા હતા અને બોલતા હતા કે અત્યારે એ બાળકને
કર્મપરિણામ અને કાળપરિણામને ઉત્પન્ન કર્યો છે. સુલક્ષિતાને સંદેહ થયો કે કર્મ-
પરિણામ એ બાળકનો પિતા કેમ હોઈ શકે? અને આચાર્ય ભવિષ્યત્ સુલોની
વાત કેમ કરી શકે? મદાભદ્રાએ કર્મપરિણામને સર્વના પિતા તરીકે જાણ્યો
અને તે વાતનું રહસ્ય સમજાવ્યું. લોકોમાં વાત કરનારને સદાગમ તરીકે બોળ-
ખાખા અને પુંડરીકના જન્મથી સદાગમને આનંદ થવાનું કારણ સમજાવ્યું.

પછી મદાભદ્રાએ સુલક્ષિતાને સદાગમ મદાત્મા સાથે પરિચય કરાવ્યો.
નવા બાળકને સાવધાન રહી તપાસવાની બલામજી મદાભદ્રાને ફરી કેવળી સમંતભદ્ર
અન્વેષણ થયા. આ બાળક પુંડરીક વધતો ગયો. એને મદાભદ્રાપર ધણો પ્રેમ
હતો. એકદા સમંતભદ્ર ફરીવાર સંજયપુરના ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં પધાર્યા. પુંડરીકે
ફરી આચાર્ય કેવળીને જોયા એટલે આનંદ થયો અને એ કાણુ જ એમ સાંધી
મદાભદ્રાને એણે પૂછ્યું. સાધ્વીએ જાણનું કારણ બહારી એ સદાગમ છે એમ
કહ્યું. એ વખતે પુંડરીકને કેવળીમદારાજને રાજપુત્રીથી સોંપી આપ્યો અને ભગ-
વાનની પાસે પુંડરીકે આજમનો અભ્યાસ કર્યો. પૃષ્ઠ. ૧૬૮૭-૧૬૮૯.

મકરજી ૧૫ મું—ચક્રવર્તી-ચોર. સંસારીજીવ કહે છે કે એક વખતે એ જ
ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં સમંતભદ્ર ઉપદેશ આપતા હતા, સામે મદાભદ્રા બેઠા હતા,
બાજુમાં સુલક્ષિતા બેઠી હતી, જ્યાં દૂર પુંડરીક ગુરુવ્રજાવ્ય સાંભળતો હતો, ત્યાં
ચક્રવર્તીની સેનાનો અવાજ રેરતા ઉપરથી આવી. આવો મોટો અવાજ રોનો
દશે એવો સવાલ બોળી સુલક્ષિતાએ મદાભદ્રા પ્રવર્તિનીને પૂછ્યો. પ્રવર્તિનીએ
કેવળી તરફ જોયું એટલે ઉપદેશની બરાબર તક જોઈ કેવળી બોલ્યા ‘મનુજન-
વિમાં મદાવિદેહ બન્યો છે. તેમાં સંસારીજીવ નામનો ચોર આજ મુદ્દામાલ સાથે
પકડાયો. એને દુહાશય વિગેરે સિપાઇઓ કર્મપરિણામ રાજ્ય પાસે લઈ ગયા.
રાજ્યે એને ફાંટીની સજા કરી. એને અત્યારે પાપીપંજરમાં ફાંટીએ લઈ લય છે.
વધરવાનકે લઈ લય ત્યારે થતો આ શોરજોર છે.’ આવો વિચિત્ર ખુવાસો સાંભળી
સુલક્ષિતા આશ્ચર્યમાં પડી. આચાર્યે એને અઘટીતસંકેતાના નામથી બોલાવી.
વિચક્ષણ મદાભદ્રા આશ્ચર્ય સમજી ગઈ અને બન્નેનું કે ચોરને પોતાના દરોજની
પ્રત્યાનું બનવી. એટલે મદાભદ્રા ચક્રવર્તી પાસે આવી. ચક્રવર્તીએ ચોરને
આકાર ખાસ કર્યો. આચાર્ય પાસે આવી. એટલે સિપાઇઓ બહાર રહી ગયા.
આચાર્યે એને અબલ આપ્યું. ત્યાં આવ્યા પછી મોશાકાર ખાસ કરનાર ચક્રવર્તીએ
પોતાનું આખું ચરિત્ર કહી સંજયજીનું. આવી રીતે વાતની ખીટી કરી.

જવાબમાં ખુલાસો કરતાં ચોરે કહ્યું કે પોતે જ ચક્રવર્તી અનુસુંદર છે, મહાભદ્રા તે પ્રજ્ઞાવિશાળા છે, સુલલિતા તે અગૃહીતસંકેતા છે અને સદાગમ તે આચાર્યકેવળી સમંતભદ્ર છે અને પુંડરીક તે ભવ્યપુરૂષ યા સુમતિ છે. પણ પોતે અંતરંગ ચોરી કેવી રીતે કરી હતી તેની વિગત અનુસુંદરે સમજાવી. જણાવ્યું કે અનુસુંદર તરીકે એનો જન્મ થયો ત્યારથી અંદરના શત્રુઓ ભારે જોરમાં આવી ગયા હતા, પોતે પાપમાં રક્ત થઈ ગયો હતો, વિષયાસક્ત અને હિંસા મોહમાં ચક્રચૂર થઈ ગયો હતો. આથી ચિત્તવિક્ષેપ મંડપ આજો બરાબર બંધાઈ ગયો હતો. પાપ વધતાં એ હેરાન થયો અને પાપીપંજરમાં જવા યોગ્ય થયો. ચક્રવર્તીની બાલ સ્વારી એ એને વધસ્થાનકે લઈ જનારી સ્વારી જ હતી. એવા સ્વરૂપે પોતે ચિત્તરમ ઉદ્યાન નજીક આવ્યો. આચાર્યે વાત કરી તે સાંભળી, મહાભદ્રા તેની પાસે ગઈ, એણે વાત કરી એટલે પોતાને નરકગામી સમજી એ તુરત ચેતી ગયો. મહાભદ્રાને ભતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું, રૂંકમાં એણે ચક્રવર્તીને બધી વાત કરી દીધી, ચક્રીને પણ ભતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું અને પોતે પુંડરીકને વસ્તુજ્ઞાન આપવા ચોર-સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું-આ પ્રમાણે અનુસુંદરે ખુલાસો કર્યો.

આ સર્વ વાર્તા અનુસુંદરે ત્રણ પહોરમાં પૂરી કરી અને પોતે મૌન રહ્યા. આ આખી વાર્તા અગૃહીતસંકેતા (સુલલિતા), પ્રજ્ઞાવિશાળા (મહાભદ્રા), ભવ્ય પુરૂષ-સુમતિ (પુંડરીક) સાંભળે તેમ સદાગમ (સમંતભદ્ર) સમક્ષ સંસારીજીવે (અનુસુંદરે) કહી સંભળાવી. પૃષ્ઠ. ૧૯૮૯-૨૦૦૪.

પ્રસ્તાવ ૮-વિભાગ ૩ જો.

મુખ્ય પાત્રોની સંપૂર્ણ પ્રગતિ (પ્ર. ૧૬-૨૨).

પ્રકરણ ૧૬ સું-અનુસુંદર (ચક્રવર્તી-ચોર)નું ઉત્થાન. સુલલિતા વાર્તાનું સ્વરૂપ તો સમજી નહિ પણ એને સંસારીજીવના આખા ચરિત્રમાં રસ ખૂબ પડ્યો. પુંડરીકે જે રૂપ હતો તેણે ચક્રીને પૂછ્યું કે અત્યારે ચિત્તવૃત્તિમાં શું વર્તે છે એટલે ત્યાં ચારિત્રજાળનો વિજય અને ચોતરફ મોહતાપની હાર કેમ થતી જાય છે એ એણે બતાવ્યું, અને પોતાના દીક્ષા લેવાના ભાવ ચક્રીએ વ્યક્ત કર્યો. એ વાત જણાવતાં ચક્રવર્તીએ પોતાનું ચોર રૂપ ફેરવવા માંડ્યું અને અસલ સ્વરૂપે આવી ગયા. તે વખતે એના સેનાપતિ વિગેરે આવી પહોંચ્યા, પણ ચક્રીને તો હવે એ સર્વ ત્યાજ્ય થઈ પડ્યું. એણે એ જ વખતે પોતાના પુત્ર પુરંદરને રાજ તરીકે ભટ્ટેર કર્યો. તે વખતેને યેવ્ય ધર્મે ક્રિયા કરવામાં આવી. સંખપુરના શ્રીગર્ભ રાજા ત્યાં તે વખતે અંતઃપુર અને પરિવાર સહિત આવી પહોંચ્યા. પૃષ્ઠ. ૨૦૦૪-૨૦૦૮.

પ્રકરણ ૧૭ સું-સુલલિતાને પ્રતિજ્ઞા. અનુસુંદર ચક્રવર્તી મોટી રાજ્ય હિંદોદી દીક્ષા લેવા લેવારે થયા એથી સુલલિતાને બહુ નવાઈ લાગી. અનુ-ચક્રવર્તીએ તેને કહેવાને તેના પુરતો ભવપ્રપંચ ફરીવાર કહી સંભળાવ્યો; પદાર નરરૂપી માઈને એને કેટલી વિરુદ્ધતાઓ થઈ હતી તે ફરી યાદ કરી

મયા અને છતાં એ સમગ્ર નહિ તેથી તેને અવહીતસંકેતા કહી. વળી અધમ બ્રાહ્મણની નીચતા યાદ આપી, મનીષીનાં વચનો રમરણમાં આવ્યાં અને વિમળ અઘંકની વાતો તાણ કરી. ઉપરે કહ્યું કે તું પોતે જ મદનમંજરી. નિર્મળાચાર્યે કહેલો આખો સંસારપ્રપંચ યાદ આપ્યો. સંસારનાટકનાં વિવિધ રૂપો સંભાર્યા અને પછી વૈરાગ્ય ન યાય તો બારે નવાઇની વાત એમ પણ બોલી મયા. ઉપરે બરાબર વિચાર કરવા અને મોહમાં ન પડવા એને આમદ ક્યો.

પુંડરીક આ સર્વ વાત સાંભળી રહ્યો હતો. એને મૂઝાં આવી મઠ. પછી એણે જણાવ્યું કે કુલંધર પોતે જ હતો એ વાત હવે તેના રમરણમાં આવી મઠ છે. ભવપ્રપંચ વિચારતાં એની વૃત્તિ પણ દીક્ષા લેવાની મઠ છે અને તે માટે તેણે પિતામાતાની રત્ન માગી. માતા રડવા લાગી, પણ પિતાએ તેને ઠેકાણે આમી અને શ્રીગર્ભ રાત્ર અને કમલિની રાણી પણ દીક્ષા લેવા તૈયાર થયા.

આમ બાલ્યમાં બેસી વાત સાંભળનાર પુંડરીક વૈરાગ્યરૂંચે રંગાણે અને પોતે તો બેબીને બેબી જ રહી એ વિચારથી મુલસિતાને ચોક થયા. એ આટલી પછાત કેમ છે એનો ખુલાસો કરતાં અનુમુંદરે જણાવ્યું કે મદનમંજરીના ભવમાં દીક્ષા લીધા પછી તે પ્રમાદમાં પડી મઠ હતી, કાંઈક હથ હપર રાગ થયો હતો અને અધ્યાસ ઉપર અશ્ચિ મઠ હતી. આ કારણે ભવયા છતાં પણ અસર ન થઇ એટલે સદાગમનું સારણ લેવા તેને કહ્યું. સદાગમ વરૂંના ભક્તિભાવથી એનામાં સંતેજ અગ્નિ બગી, કમનું બળું વડ્યું અને સર્વ ભાવો એણે નજરે લેયા. અહીં સદાગમની ભક્તિનાં શુભ ફળો ઉપર અનુમુંદરે વિવેચન કર્યું અને શૂંચની નિમિત્ત-કારણતા બતાવી. મુલસિતાને દીક્ષા લેવાના ભાવ થયા પણ માળાપત્ની રત્ન વગર દીક્ષા ન લેવાનો નિર્ભય અગાઠ ક્યો હતો તે જણાવ્યો. પૃષ્ઠ. ૨૦૦૮-૨૦૨૨.

પ્રકરણ ૧૮ પું-સાતની દીક્ષા. અનુમુંદરની પ્રભતિ. આ વાત ચાલતી હતી ત્યાં મુલસિતાના પિતા મનમથસેન અને માતા સુમંત્રજા આવી પહોંચ્યા. દીકરી મુલસિતાને બહેન સમજાવાર પુછ્યા અને ચકી અનુમુંદરને નમન કર્યું. દીકરીએ દીક્ષા લેવાની રત્ન માગી. રાત્ર રાણીના ભાવ પણ વધ્યા. પોતે પણ દીક્ષા લેવા હજમાળ થયા. મનમથસેન રાત્રએ રત્નપુરનું રાત્ર્ય પુંદર (અનુમુંદરના પુત્ર)ને આપ્યું. અનુમુંદર ચકી, શ્રીગર્ભ, કમલિની અને પુંડરીક વધા મનમથસેન સુમંત્રજા અને મુલસિતા એ સાતેએ તે નખતે દીક્ષા લીધી. તે જ રાત્રે અનુમુંદર ધ્યાનાશ્વ થયા અને કાળ કરી સર્વાર્થસિદ્ધે દેવ થયા. તેમના મૃત દેહનો અગ્નિસરકાર કરવામાં આવ્યો.

પોતાના ઉપકારી અનુમુંદરના દેહવિલયથી મુલસિતાને મલો એદ થયો. સમંતલદ્રસ્યવિએ એનો ચોક ફરે ક્યો અને મરણ બધ ન રાખવા પર વાત્વિક વિવેચન કર્યું. વળી કહ્યું કે દેવ વરીકેનું આયુષ્ય પૂરું કરી અનુમુંદર અમૃતસાર મઠ ધર્મારાધન કર્યો, દીક્ષા લઇ એ સાંતિ આદિને બહાર પાડ્યો, મૃતિ વિગરેને બરાબર પાલ્યો. ઉપરે કથાબેલી માંથી પાલીકમને સંપ કરી સમુદ્રપાવ કરી રીડે. રીડેલ કરી અપાલી કમને કાપી મોક્ષ કર્યો, અનંત જ્ઞાનદસંનમય થયો અને

મોહરાયના કુટુંબથી તદ્દન મુક્ત થશે, ભવિતવ્યતાને છોડી દેશે અને નિરંતર આનંદમાં મગ્ન થશે.

પૃષ્ઠ. ૨૦૨૩-૨૦૩૩.

પ્રકરણ ૧૯ મું-આગમનો સાર. સંવેગ રંગમાં રંગાયલી સુલલિતાએ ત્યાર પછી આકરમાં તપો આદર્યો. કનકાવળિ, મુક્તાવળિ, સિંહલિક્ષિતિત તપો, ભદ્રા વિગેરે પરિભાષા, વર્ધમાન આયંજિલ તપ અને ળીન્ન અનેક તપ કરી એણે કર્મોને બાળ્યાં.

પુંડરીક ગીતાર્થ થયા. સમંતભદ્રને એણે એક વખત દ્વાદશાંગી આગમનો સાર શો છે તે પૂછ્યું. આચાર્યે કહ્યું કે સારમાં ધ્યાનયોગ છે, તેને માટે મનઃપ્રસાદ સાધવો જોઈએ અને તે માટે આહિસાદિ અનુષ્ઠાનો કરાવેલાં છે. એટલે અનુષ્ઠાનો એ ધ્યાનનાં અંગ છે.

વળી પુંડરીકે કહ્યું કે ‘અગાઉ હું ધણને મોક્ષને આપે તેવા તત્વસંબંધી પૃચ્છા કરતો હતો. તેના જવાબમાં તો કોઈ બુદ્ધિનો લેખ ન કરવાનું કહેતા, કોઈ મહેશ્વર સ્મરણની વાત કરતા, કોઈ વિષ્ણુસ્મરણની ભક્તિમણી કરતા, કોઈ નાડિને સાંધન કહેતા, કોઈ બિંદુની ધટના કહેતા વિગેરે વિગેરે અનેક સાધનો બતાવતાં, તો મહાત્મા! આપે ધ્યાનયોગને દ્વાદશાંગીના સાર તરીકે ગણાવ્યો અને ળીન્ન પણ તેને મળતીજ વાતો કરે છે. ત્યારે પછી એમાં વાંધો શે? તક્ષવત ક્યાં પડ્યો?’ આચાર્યે કહ્યું એના ખુલાસા માટે એક વાર્તા કહું તે સાંભળ.

પૃષ્ઠ. ૨૦૩૪-૨૦૪૨.

પ્રકરણ ૨૦ મું-વૈદ્ય કથાનક-ઉપનય. આચાર્યે વાર્તા કહી. એક નગરમાં એક સાચો વૈદ્ય હતો. એને દિવ્ય જ્ઞાન હતું. એણે સંહિતાઓ બતાવી હતી. નિષ્પૃથ્વ્યક લોકો એની વાત માનતા નહિ. એ વૈદ્ય વ્યાખ્યાન આપતો. એને ઉપશ્રુતિ દ્વારા સાંભળી કેટલાક ધૂતારાઓ નવી સંહિતા બતાવવા લાગ્યા. કેટલાંક વચને તેમણે સાચાં વૈદ્યનાં લીધાં અને કેટલાંક પોતાનાં ઘુંસાડ્યાં. આથી પેલા જાટ વૈદ્યો પણ મહાવૈદ્ય તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા. છેવટે સાચા ઓટામાં ધણી ધુંચ જાણી થઈ. જાટ વૈદ્યો કોઇ વાર કોઇને સારા કરતાં તે તેટલા પૂરું સાચા વૈદ્યની દવાનું અનુકરણ હવું. કેટલાક તો પોતાની બુદ્ધિ ઉપર જ ચાલ્યા અને સાચા વૈદ્યની દવા લીધી જ નહિ. આવા ધણા ફાંટાઓ ચાલ્યા. સંપૂર્ણ રોગનાશ તો સાચા વૈદ્યની શાળામાં જ રહ્યો, કારણ કે એને નિદાનનું પાકું જ્ઞાન હતું.

ઉપનય. સાચા વૈદ્ય તે સર્વજ્ઞ પરમાત્મા. બીજી શાળાઓ તે સાંખ્યાદિ આસ્તિક શાળાઓ. રોગીઓ તે કર્મ રોગથી પીડાતા સંસારી જીવો. ચિકિત્સા કર્મ-રોગની. જેન દર્શનની વ્યાપકતા એની ચોખવટમાં છે.

(સમંતભદ્રાચાર્યે કહે છે) આગલા પ્રકરણના સવાલના જવાબમાં કહેવાનું કે સર્વ તીર્થોમાં અંશ સત્ય છે, કારણકે એ સર્વ સર્વજ્ઞ દર્શનનાં અંશો છે. માત્ર વાત કરનારા ધ્યાન કરે તે કહેવા માત્ર છે. મજશુદ્ધિ આત્માદિથી મૂકાયે જ યાય છે. ઉપાધિરહિત હોય તે ધ્યાનયોગદ્વારા મોક્ષને સાધે છે. સાચા વૈદ્યને સંમત

દયા દોષ તે કાંઈ ઉઠ વેલે આપેલી દોષ તો ખજુ લાભ જરૂર કરે છે. જે અનુદાનો રાગદ્વેષ મોઢ વ્યાધિનો નાશ કરનાર છે તે અર્થ તે તીર્થને નામે આને પણ લાભ કરનારાં છે અને ચિત્તને મહીન કરનાર અનુદાન અસંમત છે. વિદ્યારમ્યમાં બાણ વેરને ખાસ રચાન નથી. અરાબ વિચારદ્વંદ્વથી પાપબંધન થાય છે. પાપ અને પુણ્યથી મધ્યસ્થ રહેવાની જરૂર છે. ઉદાસીનતાથી કર્મનિર્લસ થાય છે. ચિત્તના સંકલ્પજાનો નિરોધ કરવાની જરૂર છે. આધ્વરયથી મોક્ષસાધન બને છે. ક્ષિત્ર રૂથિ પ્રમાણે સાધનપદ્ધતિમાં ફેર પડે તેમાં વાધો નથી. જૈન યોગમાં વિરોધતા આ પ્રમાણે છે તે સ્વયંમાં રાખવું-આ પ્રમાણે સમંતબદ્ધે વાત કરી.

પૃષ્ઠ. ૨૦૪૩-૨૦૫૩.

અકરણુ ૨૧ સું-વ્યાપક જૈન દર્શન. જિજ્ઞાસુ પુંડરીકે વળી સવાસ કયો. સર્વ પોતપોતાના દર્શનને વ્યાપક કહે છે તો આપ જનદર્શનને કયા મુદ્દાથી વ્યાપક કહો છો? આચાર્ય જવાબમાં કહ્યું-એનાં ધર્મો કારણો છે. એનાં દેવ વીત-રાગ મતદ્વેષ અને મોઢપર સામાન્ય મેળવનાર છે. એને દેવનાં નામનો મોઢ નથી. દસ શુભુથી મુકા ધર્મ પણ એક જ છે. અને તે સ્વર્ગ અને મોક્ષને આપનાર છે. બિનો મોક્ષમાર્ગ પણ એક જ છે અને તે નિરતિશય નિરંતર આનંદ આપનાર છે. આ પ્રમાણે અન્ય તીર્થોએ પોતાના મતને વ્યાપક કહે તો જગડો નથી, કારણ કે એમાં ભેદબુદ્ધિને રચાન જ નથી ન્યાં આત્માનું અસ્તિત્વ સ્વીકારાઈ દોષ, આત્મા કર્મમળથી સિત્ત દોષ ત્યાં સંસાર છે, કર્મરદિત થયે એનો મોક્ષ છે-એ વાત સ્વીકારે તે વ્યાપક દર્શન છે, પણ એનું નામ અમે તે અપાય તેમાં વાધો નથી. મોઢનો વિનાશ કરવાનો ઉદ્દેશ સર્વથી મુખ્ય હોવો જોઈએ. આ સર્વ ધૃણસા પુંડરીક મુનિએ સાંભળ્યા.

પૃષ્ઠ. ૨૦૫૪-૨૦૬૩.

અકરણુ ૨૨ સું-અનુબુંદર પુંડરીક મહાબદ્રા મુલસિતાનો મોક્ષ. જૈન દર્શનની વિશાળતા જાણ્યા પછી પુંડરીકને અસ્વાસ કરવા તીવ્ર ઇચ્છા થઈ. સમંતબદ્રાચાર્ય આમમની કૃત્યોએ પુંડરીક મુનિને બતાવી. પણ પુંડરીક મુનિને યોગ્ય વિધિપૂર્વક આચાર્યપદે રથાપ્યા અને તેમના સંબંધમાં આઠ દિવસનો મ દોત્સવ થયા. સમંતબદ્રાનો મોક્ષ થયા. પુંડરીક આચાર્યે દાનાદિ ધર્મ પાળી અનેક ઉપકાર કર્યા. ધનેશ્વર નામના સિમ્બની આચાર્યપદે રથાપના કરી, તે પ્રસંગે બદ્ધ મુંદર અનુદા કરી અને સિમ્બવર્ગને તેમની આજ્ઞા માનવા યોગ્ય ઉપદેશ આપ્યા. પુંડરીક પ્રસિધાન. પુંડરીકે બદ્ધ મુંદર પ્રસિધાન કયું જે ખાસ મનન કરવા યોગ્ય છે. ઉવટે પાદપોષનમ અલ્પરાણુ કયું. અનેક ઉપસર્ગો સદન કર્યા અને શુકલ પ્યાન આદરી શપક એલિએ ચદર્તા કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી ઉવટે સમુદ્ધપાત કરી યોગનો નિરોધ કરી સૈદ્ધરથીકરણ આદરી પરમ પદ પ્રાપ્ત કયું. મહાબદ્રાનો મોક્ષ થયો. આખરે મુલસિતાનો પણ મોક્ષ થયો. શ્રીમંત વિગેરે રાજા અને અન્ય ભા-વિકોની સારી રતિ થઈ.

પૃષ્ઠ. ૨૦૬૩-૨૦૭૮.

શિદ્ધાન્ત.

અપ્રયુક્ત.

(નિર્દુષ્ટ.

અધમ.

વિમધ્યમ.

મધ્યમ.

ઉત્તમ.

વરિષ્ઠ.

પરમ પુરુષ.

શિદ્ધાન્તનો શિષ્ય.

ચારે પુરુષાર્થીન. અધમાધમપુત્ર.

અર્થક્રમાસક્ત. અધમ પુત્ર.

સંસાર અને ધર્મ સાચવનાર.

મોક્ષાર્થી. સમન્વુ પણ છોડનાર નહિ.

મોહને હણનારો. સ્વરાજ્યાસક.

સ્વયંજ્ઞાની. તીર્થંકર. શાસન પ્રવર્તક.

વિવર્તક.

મહામોહ.

વિષયાલિલાષ.

ચારિત્રરાજ.

સદ્બોધમંત્રી.

ચતુર્થ પ્રસ્તાવના જાણીતા યાત્રો.

(અંતરંગ)

ઔદાસિન્ય.

અર્ધવસાય.

ધારણા.

ધર્મધ્યાન.

સપ્તીજયોગ.

શુદ્ધધ્યાન.

શેલેશી.

નિર્વૃત્તિ.

સમતા.

રાજ્યમાર્ગ. ચિત્તવૃત્તિથી નિર્વૃત્તિ સુધી દૃષ્ટિ.

સીધો માર્ગ.

ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં આવેલ મહાહંદ.

સદર અટવીમાં મહાનદી.

સીધી નાની કેડી.

કેડીમાંથી મોટો રસ્તો.

સીધી નાની કેડી.

મહામાર્ગ. અંતીમ.

ઔદાસિન્ય માર્ગને અંતે આવેલી મ-

હાનગરી.

યોગનલિકા.

વિષયાલિલાષ મંત્રીની દીકરી.

ઉત્તમકુમારનો ખાસ અનુચર.

ચારિત્રરાજે મોકલેલ અનુચર.

ઐત્રી.

સુદિતા.

કેરણા.

ઉપેક્ષા.

ચોગિની. દેવી.

”

”

”

શાદૃલ. હરિકુમારનો મિત્ર.

ૐ પરમાત્મને નમઃ

શ્રી ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

વિભાગ ૩ જો.

પ્રસ્તાવ છઠ્ઠો.

અવતરણ.

મૈથુન, લોભ, ચશુરિદ્રિય.

પ્રકરણ ૧ લું.

ધનશેખર-સાગર મૈત્રી.

મનુષ્યલોકમાં એક આનંદ નામનું અદ્વિરંગ પ્રદેશમાં મોટું નગર હતું; તે હંમેશાં આનંદનું સ્થાન હતું; દોષો તો તેનાથી દૂર જ ગયેલા હતા. તે આનંદ નામને સાર્થક કરનારા નગરમાં રહેનારા મનુષ્યો અનેક પ્રકારના વિહાર, હાસ્ય અને લાવણ્ય (ખુબસુરતી)ની લીલાથી દેવતાઓ સાથે સ્પર્ધા કરનારા હતા અને માત્ર તેઓની આંખમાં પલકારા થતા હતા તેથી જ તેઓ દેવોથી બૃદ્ધ પડી શકતા હતા, આથી આનંદ વિહાર અને સર્વ આલસ નજરે આવે તેઓ દેવનું મુખ ભોગવતા હોય તેવા જ જણાતા હતા. તે

૧ દેવતાની આંખ પલકારા મારતી નથી, મનુષ્યની મારે છે. ખાલ નજરે દેવતાથી મનુષ્ય આંખના પલકારાથી બૃદ્ધ પડે છે.

નગરની સ્ત્રીઓ પોતાની તરફ પુરુષોનું આકર્ષણ કરી રહી હતી અને છતાં પોતે આંખનો પલકારો^૧ પણ મારતી ન હોવાથી દેવીઓનો આકાર ધારણ રહી હતી. લોકોનો પોશાક ચિત્રવિચિત્ર પ્રકારનાં કિરણોવાળાં રત્નોનાં આભૂષણોના હાલવાથી એવો મુંદર લાગતો હતો કે જાણે તે ઈંદ્રધનુષ્યનાં દંડના એક ભાગથી ચોભતું આકાશજ^૨ હોય નહિ એમ લાગતું. મતલબ કે નગરના લોકો સુખી હતા, સ્ત્રીઓ અત્યંત રૂપાળી હતી અને તેમની સુખી સ્થિતિ તેમના સારભૂત રત્ન વિગેરે દ્રવ્યો ઉપરથી પણ સ્પષ્ટ જણાઈ આવતી હતી.

આનંદનગરે હરિશેખરજી.

ગુણવાન બંધુમતી ભાર્યા.

ધનશેખરનો જન્મ-યૌવન.

એ આનંદનગરમાં કેસરિ નામનો મહારાજ રાજ્ય કરતો હતો; શત્રુઓનાં જખરજસ્ત હાથીઓનાં કુંભસ્થળો ભેટી નાખવાનાં અનેક ઉત્સાહપૂર્વકનાં સાહસો તેણે કરેલાં હતાં અને દુનિયાનો મોટો ભાગ છતીને તેણે પોતાના હાથ નીચે આણી દીધેલો હતો. આ રાજાની પ્રખ્યાતિ લોકમાં બહુ સારી થયેલી હતી. એ કેસરિ રાજાને કમળ-પત્ર જેવાં નેત્રોવાળી અતિ મુંદર રૂપાળી અને પતિપરાયણ એક જયમુંદરી નામની મહારાણી હતી. અનેક મુંદરીઓના સમૂહ વચ્ચે એ રાજરમણીએ રૂપ હાવભાવ અને વાતસહ્યાદિ બાજુ અંતર ગુણોમાં જયપતાકા મેળવી હતી અને સર્વ બાબતમાં પોતે સર્વ મુંદરીઓથી શ્રેષ્ઠ છે એમ સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું હતું.

એ નગરમાં એક હરિશેખર નામનો વણિક વસતો હતો. તે ધનવાન હતો, આખા નગરનો આધાર હતો અને રાજા કેસરિનો પણ ઘણો ખાનીતો અને વફાલ હતો. પોતાના દાનગુણથી લોકરૂપ અનાજમાં એ હરિશેખર વરસાદના જેવું કામ કરતો હતો, મતલબ વરસાદ જેમ વરસીને દાણાને ઘણા વધારી મૂકે છે તેમ તે અર્ધી-ઓને દાનથી નવાહ દેતો હતો અને પોતાના મિત્રરૂપ કમળવનમાં તેણે સૂર્ય જેવું કામ કર્યું હતું એટલે સૂર્ય જેમ કમળવનને નવપક્ષવ

૧ પલકારો એટલે (૧) નિમેષ અને (૨) ક્ષણ. એ બે શ્લેષમાં અર્થ સમજાવો.

૨ શંખર સંપદ અહીં મૂળમાં વાપર્યો છે તે શ્લેષ છે; (૧) આકાશ અને (૨) પોશાક.

હવે તેમ એ દુરિયોગરે મિત્રમંદગને ચોતાના કત્તમ યુગ્મેથી આનંદ-
કુળ દરી દીધું હતું, મનસા કે એ રોકે તેવા ધનવાન, તેના જ
શુભચાન પાત્ર હતા.

એ દુરિયોગરને આત્મન વડાક્ષી બંધુમતી નામની સ્ત્રી હતી;
આવંકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી એ લલના લાવણ્યરૂપ અમૃતનો તો જાણે
કુદ જ હતી, જતો પરમ પવિત્ર હતી અને દુરિયોગરના દુદયમાં
વધેલી પ્રેમભૂતિ હતી. એ બંધુમતી જાણે રૂપનું પણ રૂપ હોય નહિ
તેવી લાગતી હતી, લક્ષ્મીદેવીનું જાણે દર્શન કરાવતી હોય તેવી
જણાતી હતી, ઉત્તમ સીલમત અને આચિત્રનું તો જાણે આવાસ જ
હોય તેવી પવિત્ર હતી અને પતિભક્તિનું સાક્ષાત્ મંદિર હોય તેવી
માધુમ પડતી હતી.

અહો અમૃદીતસંકેતા! મને હવે મારી સ્ત્રી ભવિત્યતાએ
એક નવીન ગોળી આપી તે લઇને હું આ બંધુમતીની કુળમાં દાખલ
થયો. મારી તે માતાની કુદીરૂપ વંત્રમાં અનેક પ્રકારે પીસાયાં પછી
આખરે ત્યારે મારો સાં રહેવાનો સમય પૂરો થયો ત્યારે જગ
નારખીમાંથી નારખીના છવો બહાર નીકળે તેમ હું મારી માતાની
કુળમાંથી બહાર નીકળ્યો અને હું બહાર આવ્યો ત્યારે મારી સાથે
મારા બે મિત્રો પણ આવ્યા.

મને બહાર આવેલો લેછ પુત્રજન્મથી બંધુમતી ઘણી રાજી થઇ,
દુરિયોગરને પણ આનંદ થયો અને તેઓએ પુત્રજન્મનો મહોત્સવ
કર્યો, લોકોને અને સંબંધીઓને જમાલ્યા અને વધામણીઓ આપી.
મારા જન્મને બાર દિવસ થયા એટલે અત્યંત મોટા મહોત્સવપૂર્વક
મારા માતૃપિતાએ ધનમેશ્વર એવું મારું નામ પાડ્યું. મારી સાથે
તે જ વખતે બે મિત્રોનો પણ જન્મ થયો એમ ઉપર જણાવ્યું તે
સાગર અને પુણ્યોદય નામના મારા દોસ્તદારો સમજવા. એ બંને
મિત્રો અંતરંગ સંબંધના રહેનારા હોવાથી મારા પિતાને એમની
હયાતીની કે જન્મની ખબર ન પડી પણ તેઓ મારી સાથે રહેવા
લાગ્યા અને મારી જ સાથે વધવા લાગ્યા. એવી રીતે મારા મિત્રોની
સાથે વધતા વધતા હું કામદેવના મંદિર સમાન યુવાવસ્થા પામ્યો,

૧ આ વાર્તા સંસારીજીવ સદામમ સમક્ષ કહે છે અને અમૃદીત-
સંકેતા સાંભળે છે. આ સંસારીજીવનું ચરિત્ર છે. આ વખતે તે ધનરીખર
દરીકે પ્રસિદ્ધ થવાનો છે અને તેને સાગર (વાત) અને મૈથુન (પર રમણી
રમણ) સાથે પ્રેમ થવાનો છે.

“આ દુનિયામાં મનુષ્યપણું અથવા પુરુષપણું એકસરખું હોવા છતાં
 “એક દાતાર દેખાય છે અને બીજો દાન લેનાર અથવા માગનાર
 “દેખાય છે, એક શેઠ દેખાય છે અને બીજો નોકર દેખાય છે—એ
 “સર્વ ચમત્કાર ધનનો છે, એ પૈસાનો પ્રકાર છે, માયાનું એ નાટક
 “છે. આ બધી વાતનું સહસ્ય એ છે કે માણસે ગમે તેટલા પ્રયત્ન
 “કરીને આ ભવમાં પૈસા એકઠા કરવા, પોતાના કરવા અને તેનો
 “બરાબર સ્વીકાર કરવો અને જો તેમ કરવામાં ન આવે અથવા
 “તેમાં ગફલતી કરવામાં આવે તો તેનો મનુષ્યજન્મ નિષ્ફળ છે અને
 “દેશે નકામો છે એમ સમજવું.”

આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી પોતાના વડીલો પાસેથી ગમે તેટલા પૈસા આવેલા કે મળેલા હોય અને ઘરમાં મારા પોતાના ઘણા પૈસા હોય તો પણ મારે અધિક ધન મેળવવું જ લેઈએ. અરે ! જ્યાંથી જગજગાથમાન તેજ કરતી રત્નની રાશિઓ અને હીરામાણે-કના હથેલાઓ હું મારા ઘરમાં મારે પોતાને હાથે આણેલાં જોઈ નહિ ત્યાંથી મારા જીવને ચેન કેમ પડે ? મને બરાબર નિરાંત કેમ થાય ? અને મારા મનને શાંતિ ક્યાંથી થઈ શકે ? માટે હવે તો કોઈ દૂર પરદેશમાં જઈ સર્વ પ્રકારનો પ્રયાસ કરવો, ભલે તે પ્રશંસનીય હોય કે નિંદનીય હોય, પણ કોઈ પણ પ્રકારે પૈસા પેદા કરીને મારે માફ પોતાનું ઘર ભરી દેવું.

આવા આવા અનેક પ્રકારના સાગરના તરંગોથી બાકુળ થઈને દે અશ્રુહીતસંકેતા ! હું મારા પિતાજીની પાસે ગયો. સાગરમિત્ર મારા મનમાં ધન ગમે તે પ્રકારે એકઠું કરવાના વિચારોને અંગે અંદર રહીને વધારે વધારે પ્રેરણા કર્યા જ કરતો હતો.

ધનપ્રાપ્તિ માટે પરદેશ જવા નિર્ણય.

તદ્વિષયે પિતા અભિપ્રાય નિર્દેશ.

ધનશેખરનો આગ્રહ અને અનુશા.

આગળ વાર્તા સલાવતાં ધનશેખર (સંસારીજીવ) અશ્રુહીત-સંકેતાને કહે છે કે સાગરમિત્રની અસરતળે હું પિતાજી પાસે ગયો ત્યારે તેમની અને મારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ:—

ધનશેખર—“પિતાજી ! મારે ધન પેદા કરવા માટે પરદેશ જવાની ઘણી ઇચ્છા છે, ત્યાં જઈને મારી શક્તિ ફેરવું, માફ પુરુષાર્થ બતાવું, એવો મારો વિચાર છે; તો આપથી મને તેમ કરવા માટે રત્ન આપો.”

હરિશેખર—“ દીકરા ! આપણે તો વહિલો પાસેથી એટલું બધું ધન મેળવવા ભાગ્યશાળી થયા છીએ અને તને તો એટલું ધન મળે છે કે અત્યારે જોઈએ તેવા તું વિલાસ કર, ઉપલોગો કર, દાન આપ અને પૈસા ખર્ચ તે સર્વને પહોંચી શકે તેટલી આપણી કુળક્રમાગત પુંજ છે. તારે જોઈએ તેટલા પૈસા તેમાંથી ખર્ચ, આપી દે કે એકઠા કર તેમાં તને કોઈ ના પાડનાર નથી. માટે ભાઈ ! ઘરે રહીને તારે જોઈએ તેટલો ખર્ચ કર, કે તારી મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે ધનની વ્યવસ્થા કર, પણ તું પરદેશ જવાની વાત કર નહિ. તારા વગર હું એક ક્ષણ પણ રહી શકું તેમ નથી. ”

ધનશેખર—“ પિતાજી ! જે લક્ષ્મી પૂર્વપુરુષોએ પેદા કરી હોય સ્વોપાર્જિતનો તેનો ઉપલોગ કરતાં તો માણસે ખાસ શરમાવું જોઈએ. મને નવાઈ તો એ જ લાગે છે કે એમ કરતાં શરમ કેમ નહિ આવતી હોય !! જેમ બાળકો નાનપણમાં માતાનાં સ્તનનું પાન કરે તે પ્રમાણે એવી વહિલોપાર્જિત મિલકત તો માત્ર મૂર્ખ માણસો જ વાપરે. બાકી જ્યારે માણસ યોગ્ય વયનો (ઉમર લાયક) થાય ત્યારે એ વહિલોપાર્જિત મિલકતનો લોગ કરવો તે તો ઘણું જ શરમાવા જેવું છે, નીચું લેવા લાયક છે, અત્યંત તિરસ્કારને પાત્ર છે, અને પિતાજી ! એ કુળક્રમાગત પુંજને લોગવવા જ માંડી હોય તો કેટલો વખત ચાલી શકે ? સમુદ્રમાંથી તમે ટીપું ટીપું પાણી કાઢ્યાં કરો અને નવું પાણી વધારો નહિ તો મોટો દરિયો પણ આખરે ખૂટી જાય, નવીન પેદારા ક્યાં વગર તો કુબેરભંડારીના ભંડાર પણ ખૂટી જાય, તો પછી આપણી પુંજ તે શા બિસાતમાં છે ? માટે પિતાજી ! મને પૈસા પેદા કરવાની જે પ્રયત્ન ઇચ્છા થઈ છે અને તે સંબંધી મારા મનમાં જે ઉત્સાહ જાગ્રત થયો છે તેને આપે ભાંગી ન નાખવો અને મહેરબાની કરીને મારા વિરહથી થતી પીડાને આપે સહન કરી લેવી. આપને હું મારા મનમાં જે વાત છે તે સ્પષ્ટ રીતે કહી દઉં છું. વાત એ છે કે દૂર દેશાંતરમાં જઈને મારી પોતાની ભુજાઓ વડે મોટી લક્ષ્મી પેદા ન કરું અને તે વડે રત્નના ઢગલાઓ ન વસાવું ત્યાંસુધી મારા જીવને જંપવળે તેમ નથી, મારા મનને ચેત પડે તેમ નથી, મારા ચિત્તને નિરાંત વળે તેમ નથી. આ પ્રમાણે મારે તો ગમે તેમ કરીને પરદેશ જવું જ છે અને એ વાત મારા મનમાં ચોક્કસ થયેલી છે, તો પછી મારા જવાની બાબતમાં આપ અડચણ શા માટે નાખો છો ? મારે તો ગમે તેમ કરીને જવું જ છે. ”

રાખનાર, આપણા જેવા અને શક્તિ વગરના માણસોંકલા મુત્રને જન્મ આપે, જે સૌના મુત્રમાં કાંઈ સાફસ ન હોય, કાંઈ હોંસ ન હોય, કાંઈ શક્તિ ન હોય, તે સ્ત્રી રૂદન કરે તે તો યોગ્ય કહેવાય; તે તો જોવા દીકરાને જન્મ આપે છે કે જે ઘણો બધાદુર છે, રૂળના બાળુ જેવો છે અને મોટા સાફસ કરવામાં ઘણો ઉત્સાહી છે, માટે તારે રહવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી. આપણો છોકરો વેપારધંધે લાગી જાય તે તો આપણને ઘણું સાફ છે, આપણો જ તે શુભ છે, વાળી-આનું તે લક્ષણ છે અને યશો દીકરો પરદેસ કરે તે તો આપણામાં જાણીતી વાત છે, માટે હવે તું દીકરીની છાતી દે.”

પ્રકરણ ૨ નું.

ધનની શોધમાં.

પર પ્રભાણે માતાપિતાની સાથે વાંત કરી માત્ર કપડાં પહેરેલાં હતાં તે લઇને એક પાઈ પણ સાથે લીધા વગર અગૃહિતશકેતા! હું. (ધનશેખર) મારા પિતાની પાસેથી આનંદનગરથી નીકળી પડ્યો. મારા મનમાં સ્વપરાક્રમથી ધન મેળવવાની તીવ્ર ઇચ્છા હતી અને વહિવના ધનની સહાય વગર મારે ધન મેળવવાનો આશય હતો. એ વિચારથી હું આગળ વધ્યો.

જયપુર નગરને પાદરે.

ધનપ્રાપ્તિના મનોરથો.

ધાતુ વાદનું સ્વરૂપ.

ત્યાંથી ધનની શોધમાં હું દક્ષિણદિશાએ દરીઆકાંઠે જવા સાડ આગળ ચાલ્યો. સમુદ્રના કિનારા પર આગળ જતાં એક જયપુર નામનું બંદર આવતું હતું ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એ નગરની બહાર એક મોટું ઉદ્યાન હતું તેના બગીચામાં બેઠા બેઠા મને વિચારો આવવા લાગ્યા કે—

અહો! મારે હવે ગમે તેમ કરીને હમણે હમણા ધન તો એકહું

કરવું જ નોંધએ ! ત્યારે શું દેદીપ્યમાન ચપળ મોલંગ્યોની માળાથી વ્યાકુળ સમુદ્રને ઉલ્લંઘીને ધનની ખાણુ જેવા રત્નદ્વીપમાં હું જઈ ? અથવા તો રણુક્ષેત્રમાં મોટા મોટા બહાદુર ધનવાનોને મારી હઠાવી નેરથી તેઓની લક્ષ્મી પડાવી લઉં ? એવી રીતે તેઓની લક્ષ્મી પડાવી લેવી તે કાંઈ કોઈ રીતે ખોટું નથી. તેઓને તેમના ધન ઉપર હુકુ શો છે ? અથવા તો ધન મેળવવાનું એક ખીલું પણ સાધન છે ? ચંદિકાદેવીની આરાધના કરીને તેને લોહીથી ભરેલી મારી પ્રયંક ભુલ્લઓમાંથી રૂધિર અને માંસ આપી તૃપ્ત કરવી ; આવી રીતે તે દેવીની આરાધના કરી તેને રાજી કરી તેની પાસે ધનની માગણી કરે ? અથવા તો ખીલ બધા કામધંધા છોડી દઇને રૌહણ્યયળ પર્વતને જ પાતાળ સુધી ખોદી કાઢું કે જેથી એના મૂળમાંથી મને ખૂબ ધન મળે ? અથવા તો પર્વતની શુદ્ધમાં જઇને ત્યાંથી રસકૃષિકાનો રસ લઈ આવું કે જેની મદદથી મારી મરજી આવે તેટલું સોનું હું ત્યાર પછી અન્ય ધાતુઓમાંથી બનાવી શકું ? ”

મારા મિત્ર સાગરની અસરતળે એવા એવા ધનપ્રાપ્તિના કેશુડાનું વક્ષ આવા આવા અસ્તવ્યસ્ત અનેક વિચારો હું બળી- અને ધાતુવાદ. આમાં બેઠેબેઠે કરતો હતો તે વખતે મારી નજર મારી સામે આવેલા એક કેશુડાના ઝાટ પર પડી. વળી એક આશ્ચર્ય મારા લેવામાં આવ્યું કે કેશુડામાંથી એક પાતળો ચંકુરો વૃક્ષની શાખા- માંથી નીકળીને ઢેક જમીન સુધી ગયો હતો. આવી સ્થિતિમાં કેશુ- ડાના ઝાટ અને તેના પ્રારોહને લેતાં ચોરા વખત પહેલાં જ હું ધાતુવાદ^૧ (Metallurgy or mineralogy) શીખ્યો હતો તે મને યાદ આવી

૧ જૂની માન્યતા છે કે ચંદિકા દેવીને લોહીનો લોગ આપવાથી તે તૃપ્ત થઈ દમ્બા પરી કરે છે.

૨ રૌહણ્યયળ પર્વતના મૂળમાં ઘસું ધન ભર્યું છે એવી એક જૂની માન્યતા છે. આ પર્વતનું સ્થાન હાલ કોઇને જાણું નથી !

૩ રસકૃષિકા : પુરાણી માન્યતા. રસની એક નાની કુહ હોય છે, તેમાંથી એક રીપું રસ-કુરો ખાંટી લોહા ઉપર નાખતાં સર્વનું સોનું થઈ જાય છે. આવી રસકૃષિ પર્વતના કેશુડામાં હોય છે એને ધાતુવાદવાળા માનતા હતા. તે મેળવવાને માટે તપ જપ કરતા પડતા હતા.

૪ ધાતુવાદ : મૂળમાં અન્યવાદ હજી છે. એને માટે ‘હુસ્તવધિવા’ સંપદ પણ મળ્યા. મતદાય ભદ્રાવતી નિવાસીઓની જમીનની અંદર શું છે તેને કસાવી વિદ્યા હાલ આર્ચાવર્તમાં આ વિદ્યા હજી બહુ મધ્ય છે.

ગયો. મારા મનમાં એમ થયું કે એ આડતળે ધન હોવું જ લેઈએ; કારણ કે ધાતુવાદના પુસ્તકોમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—

ધાતુવાદ.

“તે સ્થળે ક્ષીરવૃક્ષ^૧ ઊગે તે સ્થાન ધન વગરનું કદિ હોતું નથી, ત્યાં થોડું અથવા વધારે ધન જરૂર હોય છે, તે જ પ્રમાણે બીલીનું આડ હોય અથવા પલારા (કિંચુક-કેશુડાં)નું આડ હોય ત્યાં પણ થોડું ઘણું ધન જરૂર હોય છે. જે એ વૃક્ષનો પ્રારોહ સ્પૂળ હોય તો ધન ઘણું હોય છે અને જે પાતળો હોય તો થોડું હોય છે; જે શત્રીના વખતમાં તે વધારે પ્રકાર કરતો હોય તો ત્યાં ધન ઘણું છે એમ સમજવું અને જે તે રાત્રે માત્ર ગરમ જ લાગતો હોય તો થોડું ધન છે એમ જાણવું. એ કેશુડાં કે બીલીનાં આડને વીંધવામાં આવે અને તેમાંથી જે રાતા રંગનો રસ કૂટે તો તે જમીનમાં રતો છે એમ સમજવું, જે સફેદ રંગનો રસ નીકળે તો તે જગ્યામાં રૂપું દટાયલું છે એમ સમજવું અને જે પીળા રંગનો રસ નીકળે તો તે સ્થાનમાં થોડું છુપાયલું છે એમ સમજવું. એ કેશુડાંનો પ્રારોહ ઉપરથી જોઈને જણાવતો હોય તેટલો જ નીચે પણ હોય તો તે સ્થાનક પર થોડું નિધાન છુપાયલું છે એમ જાણવું. જે એ કેશુડાંના વૃક્ષનો પ્રારોહ ઉપરથી પાતળો હોય અને નીચેથી વિસ્તારવાળો હોય તો તે સ્થાન પર બંધાર છુપાયેલો છે એમ સમજવું, પણ જે તેથી ઉલટું લેવામાં આવે એટલે કે તે પ્રારોહ ઉપરથી જડો હોય અને નીચે પાતળો હોય તો ત્યાં કંઈ ધન નથી એમ સમજવું.”

આ પ્રમાણે ધાતુવાદ હું શીખ્યો હતો તે મને પાદ આવ્યો. મારી સામે તે વખતે કેશુડાંનું આડ ઊગેલું હતું તેને ઉભર મ-
દોષ પ્રાપ્તિ મેં બરાબર ધારી ધારીને લેઈ લીધું. એ કેશુડાંનો પ્રારોહ પાતળો થતો જતો હતો તે ઉપરથી મને વિચાર થયો કે આ સ્થાનકે ઘણું ધન હોવું લેઈએ. પછી મારો નખ મારીને એ કેશુડાંના આડને વીંધું એટલે તેમાંથી પીળા રંગનું દૂધ નીકળ્યું એટલે મારા મનમાં એમ થયું કે એ સ્થાન પર જરૂર થોડું હોવું લેઈએ. તે જ વખતે મારા સાગરમિત્રે મને પ્રેરણા કરી એટલે એ આડની નીચેનો ભાગ ખોદી નાખવાને અને અદર રહેલા ચોનાને હાથ કરવાને હું તૈયાર થઈ ગયો. તે વખતે “નમો ધર્મણેશ્વાય,

૧ ક્ષીરવૃક્ષ: એ વૃક્ષના થડ નીચેના છે. નવ.પા. ૬૨ એમાં રસ નીકળે છે તે રહેલો ઉભરો, ૫૨, પીપ્પળા, મરુટો વિન.

નમો ધનદાય, નમો ક્ષેત્રપાલ્તાય" એવા મંત્રનો ઉચ્ચાર કરતાં એ વૃક્ષની નીચેના ભાગને મેં ઝોદવા માંડ્યો. ઝોદતાં ઝોદતાં તુરત જ તાંબાનું એક પાચાડ દિનાર (સોનામહોર) થી ભરપૂર મારા હાથમાં આવ્યું. મારો સાગરમિત્ર એ લેકડે ઘણો રાજી થયો. મેં પણ તે દિનારને ત્યાં લેકડે તો તે એક દત્તર થઈ. વાસ્તવિક હકીકત તો એ હતી કે મારી સાથે મારો મિત્ર ખુલ્લોદય હતો તેણે મને તે મેળવી આપી હતી, પણ મારો ને વખતે પક્ષપાત સાગર મિત્ર ઉપર વધારે હતો તેથી હું તો મહાભાદરે વસ પડીને જોમ જ માનતો હતો કે એ પેલા મને સાગરજ્ઞાનથી મેળવી આપ્યા છે. આટલી ખુંજ મારી પાસે થઈ સિદ્ધિ મારા મનમાં ડાંકડે સંતોષ થયો.

જલપુરમાં પ્રવેશ.

કમિનિની માથે લગ્ન.

ધનપ્રાપ્તિની વિધાસા.

હવે તે એક દત્તર દિનાર મુઠા રીતે સરીર પર બાંધી લઈને હું તે જલપુર નગરમાં દાખલ થયો. પ્રથમ સીધો જલપુરમાં ગયો. ત્યાં એક અકુલ નામના શેઠ પિતાની હુકમ પર બેઠા બેઠા તેણે મને જોયા તે જ વખતે મારા ખુલ્લોદય મિત્રે તેને કાંઈ અંદરથી ઊંચળા કરી એટલે શેઠ તરફે મને મળ્યા આવ્યા, મારી સાથે વાતચીત કરી, રાજી થયા અને મને પિતાને જેર આવવા અને રહેવા આમંત્રણ કર્યું. મને તે મારાથી તેમજો મારા ઉપર પ્રવેશમાં જ થયેલા સ્નેહ દેખાવા લાગ્યો અને જલપુર મને લેકડે તેમજ સ્નેહના ભેટમાં ઝળકાવાયમાન થયા હોય એમ દેખાવા લાગ્યું. તેમજો મને આપેલું આમંત્રણ મેં સ્વીકૃત્યું. તેમજો તુરત જ કમિને સ્વતિ આવડાવેલ મને પાતાને જેરે લઈ ગયા. જેરે જતાં જ તેમજો પિતાની વસાહતી સ્ત્રી કમિનિનીને મેલકાઈ અને મારો હાથ એટલેગાદર કરવા તેને ભરખણ કરી. જ્યારે સ્ત્રી ભણતેમને મને આવેલા કામના કસબું અને કાળકોળાયેલ રેશમી વસ્ત્ર પહેરવા અને સ્નેહવા આવાં. જ્યારે પહેરીને હું જલપુર આવ્યો, ત્યારે એક મુદત આમન જેર બેઠાસી અને મને મુદત મેલકાઈ કમિનિનું. જેરે આવડાઈ. જલપુર તે એક દત્તર કે એક અનિય વખતે એક દિને જલપુર જ રહ્યો. મેલકાઈ મને એક જ દત્તરે મારી

પ્રકારની તજવીજ રાખવામાં હત્યાકાંડ થતાંયે, જમીને દણ
ની મને પાનચોપાદી આપ્યા.

ત્યાર પછી વિનોદવાર્તા આલી. એક મારી માથે તિરતે બેઠા
અને હું ક્યા જામને! ખું, માફ કુળ અને મારી
પમાં સાથે કાતિ ક્યાં છે અને માફ નામ કું છે એ સંજોગી
અને મને મવાલ પૂછ્યા. મવાલ પૂછવાની તેમની નસલ
પ્રકારની હતી કે દોષને પળુ એ શીતભાત એક આનંદ થાય-
પળુ તેના સામેસાથ જવાબ આપ્યા. એ તે વખતે વિચાર કર્યો
મદો! આ તો કુળમાં, શીળ (વર્તન)માં, વખમાં અને રૂપમાં જમી
ચોખ્ખ છે, પોતાની જ જાતનો છે અને મુંદર રૂપવાળો છે તેથી
ની દીકરી કમલિની નામની હતી તેનો પતિ મવાને સર્વ શીતે
છે એમ એને લાગ્યું. એની એ કમલિની દીકરી એકની એક
રૂપમાં કામદેવની પત્ની રતીથી પળુ ચડે તેથી મુંદર હતી અને
શુભ લક્ષણે અને શુભે પૂર્ણ હતી. અને પોતાની નજીક બોલાવી.
અરસપરસ રાગ બેઠે તેના પિતાએ શુભ દિવસે મારા તેની
લગ્ન કર્યા અને ત્યાર પછી બહુલ શોક પોતે બોલ્યા “વત્સ
ખર! આ ઘર તારૂં પિતાનું જ છે એમ સમજ. કોઈ પળુ પ્રકા-
શાકુળતા રાખ્યા વગર તું અહીં રહે અને મારી દીકરી સાંપ
કર. તું કોઈ પળુ પ્રકારની ચિંતા કરીશ નહિ. આ માફ
તે સર્વનો તું તારી મરણ આવે તે પ્રમાણે ઉપયોગ કરવો.”

જવાબ આપતાં બહુલશેકને કહ્યું. “વડીલથી! જ્યાંમુઘી
પોતાનાં હાથથી રતના દગલા મેળવ્યા નથી ત્યાંમુઘી
સાગર બોગલીલા કરવી, એ એક પ્રકારની વિચ્છેદના જ છે,
જે ક્યો. મારે દિસાવે તેવો આનંદ તિરસ્કારને પાત્ર છે,
જો બિહારને ચોખ્ખ છે, તેવા ભોગો મારે ભોગવવા ચોખ્ખ નથી.
જીભી! આપે હવે મને તેવો હુકમ ન કરવો. મારાથી ઘરે
જાય તેમ નથી. મને તો આપ કોઈ સારો સયવારો શોધી
તો તેની સાથે હું રવદ્વીપે જઈ અને ત્યાંથી મહેનત કરીને
મગા પેદા કરી લાવું.”

કુલશેકે કહ્યું કે—“ભાઈ! આવો મોટો દરીઓ ઉઠ્ઠી બહુ દૂર
તારે જરૂર નથી, મારા પૈસા લે અને તેનાવડે તારી મરણ
વો વેપાર કરીને અહીં રહીને પૈસા પેદા કર. તારા મનમાં
કરવાની હોંસ છે તો ભલે તેમ કર.”

શેઠની આવી અતિ ઉદાર માગણીની મેં જરાએ કિમત ન કરી કે શેઠનો આભાર સરખો પણ ન માન્યો. માત્ર જૂદી ગાંઠ. ઉત્તરમાં હું એટલું જ બોલ્યો કે—“સુરશ્રી! જો આપનો એવો જ આગ્રહ છે કે મારે બહારગામ હાલ જવું નહિ તો ભલે, મારી પાસે થોડી પુંજ છે, તો અહીં રહી તે પુંજ વડે તમારાથી જૂદો વેપાર કરીશ, ઘર પણ જૂદું જ લઈને રહીશ અને દુકાન પણ સુવાંગ જૂદી જ રાખીશ.” બહુલશેઠે મારી એ માગણી કબૂલ રાખી, તે વાતનો સ્વીકાર કર્યો અને ગમે તેમ કરી દીકરી નજરસન્મુખ રહે તેવો ઘાટ ઉતાર્યો.

સાગરની અસરતળે ધનશેખર.

કર્મદાનના નીચ વ્યાપારો.

નિરંતર વધતી જતી ધનેચ્છા.

ત્યાર પછી મેં વેપાર કરવા માંડ્યો. મારો સાગરમિત્ર અંદર રહીને મને વારંવાર દરેકે ક્ષણે પ્રેરણા કર્યા કરતો હતો. તેથી દરેકે ક્ષણે મારા મનમાં નવા નવા તર્ક વિકસી થયા કરતા હતા, ધન મેળવવા માટે મારા મનમાં નવા નવા તરંગો આવતા હતા, જૂદા જૂદા ધન વધારવાના રસ્તાઓ તરફ મન દોડી જતું હતું, મારી ધર્મબુદ્ધિ તેથી ગળી જતી હતી, ગમે તેમ કરીને ધન મેળવવું એ જ વિચાર રહેતો હતો, મારી દયાળુતા અંદરથી ખસી જતી હતી, સરળતા અને નમ્રતા નાશ પામી જતી હતી, ધન જ આ જગતમાં ગમે તે પ્રકારે સાર છે, પ્રધાન છે, રહસ્ય છે એવી બુદ્ધિ થતી ધન ધન ધન. હતી, સામાનું મન રાખવાની જે સ્વાભાવિક દાક્ષિણતા હોય છે તે મારામાં ઘટતી જતી હતી અને સંતોષ પણ અદૃશ્ય થતો જતો હતો. જાણે ગમે તે વેપાર કરી ગમે તેમ કરી ધન એકઠું કરું, ધનના ઢગલા કરું, ધનની તીજેરીઓ ભરું, એવા વિચારો આવ્યા કરતા હતા. પછી તો મેં અનાજ લેવા માંડ્યું,^૧ અનાજના

૧ જૈન ધર્મે અહિંસાના મૂળ પાયા ઉપર રચાયેલો છે તેથી ન્યાંસુધી અને ત્યાંસુધી જે વ્યાપારમાં હિંસા થતી હોય તેવો વ્યાપાર આવકે ન કરવો એવો શાસ્ત્રકારનો આદેશ છે. એવા ન કરવા યોગ્ય વ્યાપારને કર્મદાન કહેવામાં આવે છે. એમાં પાંચ કર્મ છે, પાંચ વાણિજ્ય છે અને પાંચ સામાન્ય છે. એ પંદરનો સામાન્ય હેવાત ગૃહિધર્મેના વર્ણન પ્રસંગે પ્રસ્તાવ-૪. પ્ર. ૩૫ પૃ. ૧૦૮૩ માં આપ્યો છે તેથી અત્ર તેનું પુનરાવર્તન કરતા નથી. તે જ હકીકત પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૧ ની મહાઆરંભની નોટમાં પણ વિસ્તારથી બતાવેલ છે તે જુઓ.

મોટા મોટા કોઠારો કરી તેમાં તેનો સંગ્રહ કરવા માંડ્યો; કપાસ અને તેલને ભાંડશાળા (ગોડાઉન)માં ભરવા લાગ્યો; લાખનો વેપાર કરવા માંડ્યો; ગળીનો વેપાર કરવા માંડ્યો; જીવથી વ્યાપ્ત તલો વિગેરે પીલાવવાનો ધંધો કરવા લાગ્યો; અંગારા પકાવવા લાગ્યો; આખા ને આખા વનને કપાવવા લાગ્યો, ગમે તેવું સાચું જૂઠું બોલવા લાગ્યો, સરળ પ્રકૃતિના મનુષ્યોને લેવડદેવડમાં લુંટવા લાગ્યો, મારા ઉપર વિશ્વાસ રાખનારને છેતરવા લાગ્યો, લેવા દેવા માટે તોળવા અને માપવાના કાટલામાં તકાવત રાખવા લાગ્યો અને ધંધામાં અને ધનચિંતામાં એવો મશગુલ થઈ ગયો કે પાણી પીવાની ગમે તેટલી તરસ લાગી હોય તો પાણી પણ પીઈ નહિ, ભુખ લાગી હોય છતાં જમું પણ નહિ અને ધનની લોહપતામાં રાત્રે હંથું પણ નહિ. ધનની લોહપતા મારી એટલી બધી વધી ગઈ કે મારી અત્યંત સુંદર, સરળ, પતિભક્તિવાળી, પદ્મની કંબલિનીને હું મળું પણ નહિ, તેની સાથે વાત પણ કરી નહિ, તેની પાસે બેસું નહિ, તેને કોઈ પ્રકારના આનંદવિલાસ કરાવું નહિ અને તેના સુંદર દિવ્ય વદનકમળ ઉપર જમરની જેમ અધરરસનું ધાન પણ કરી નહિ.

અહો અગૃહીતસંકેતા ! આવી રીતે અનેક પ્રકારના કષ્ટો મેં સહન કર્યાં, દુઃખ વેળાં અને ચિંતા કરી સારે મારી હો. જ સુપ્તે વણાતો મધી. પાસે જે એક હજાર સોનામહોરો હતી તેમાં મેં બીજા પાંચસોનો વધારો કર્યો. એટલે મારી પુંછ પંદરસો સોનામહોરની થઈ. જેવી મારી પુંછ પંદરસો સોનામહોરની થઈ કે મારી ઇચ્છા બે હજાર સોનામહોર મેળવવાની થઈ. અનેક નીચ વ્યાપાર કરતાં મને તેટલી સોનામહોરો પણ મળી એટલે વળી મારી ઇચ્છા દશ હજાર સોનામહોર મેળવવાની થઈ. વળી વધારે

૧ ધનની રિપતિ આવી જ છે, હોલનો પાર નથી, છેડો નથી, આકાશની જેમ તે વપતો જ નથી છે. ઇચ્છાને તેટલા માટે આકાશ સાથે સરખાવી છે, આકાશનો છેડો આવે તો ઇચ્છાનો પાર આવે. આજે જેટલા મેળવવાની ઇચ્છા થઈ હોય તેટલા મળી નથી એટલે વળી તેથી પણ વધારે મેળવવાની ઇચ્છા થાય છે અને આ પ્રમાણે નિરંતર પ્રાણી આગળ વધતો નથી, પણ કદિ ધન સાચી મળે છે તેનો વિચાર કરતો નથી, મળે તો પેતાની યાગ્યતા માને છે, પુરુષાર્થમાં વખાણ કરે છે, ન મળે તો નસીબને દપકા આપે છે, પણ એની આસાનો અને હોબનો છેડો કદિ આવતો નથી વધતો જતો આસા પર ઉપાધ્યાયથી ચરોતિજયનું પૃ. ૭૬ માં દર્શાવેલ સ્વાધ્યાય વાંચવા વિચારવા બાંધ્યું છે. (પ્રથમ પ્રસ્તાવ.)

ગીજ વેચીને ધન પેદા કરે તેટલા સાચું); અત્યંત અધમ વર્તન જાણાય તેવા ધંધા કરવા માંડ્યા; રણના દાંડ તારી વિગેરેના અનેક પ્રકારના ધંધા માંડ્યા; મુંદર હાથીઓના દાંત કપાળીને તેનો વેપાર કરવા માંડ્યો; અનેક પ્રકારની ખેતીઓ કરાવવા માંડી; શેરડી પીલીને તેમાંથી રસ કઢાવી જોળ અને ખાંડ તૈયાર કરાવી તેનો વેપાર કરવા માંડ્યો-હુંકામાં કહું તો આ લોકમાં યતા વેપારધંધામાંથી મેં એક પણ વેપારધંધો કે વ્યવસાય બાકી રહેવા દીધો નહિ, ધનની ઇચ્છાથી મારા સાગરભિત્રની ઇચ્છા વૃક્ષ કરવા માટે મેં સર્વ પ્રકારના ધંધા કર્યા, ધન પ્રાપ્ત કરવાનાં જે જે સાધનો કહ્યો સકાય તે સર્વ મેં કર્યા, અને તેમ કરવામાં મેં ન રાખી પાપની ખીક, કે ન કરી અને યતા કલેશની દરકાર, ન કરી હોઇ પ્રકારના મુખની ઇચ્છા કે ન કર્યો જરા પણ સંતોષ-માત્ર મારા સાગરભિત્રને સંતોષ આપવા ખાતર મેં તેની આજ્ઞા મુજબ મારાથી જે અને તે સર્વ ધંધાધાપા કર્યા અને રાતદિવસ ધનની ચિંતા વિચારણા અને ઘટના કરી. અહો અશ્રુહીતસંકેતા! મંદા પાપ કરીને ઘણો સમય જતાં મેં આખરે એક કરોડ સોનૈયા મેળવવાની ઇચ્છા હતી તે પણ પૂરી કરી. આ સર્વ પ્રતાપ મારી અંદર સાથે રહેલ પુણ્યોદયનો હતો, પણ મને તે વાતની ખબર નહોતી અને હું તે જાણવાની દરકાર પણ કરતો નહોતો.

આવી રીતે કરોડ સોનૈયા મળ્યા એટલેથી પણ મારે સાગર-
 કરોડ ધન
 રત્નોદીપ્તિ.
 ભિત્ર સંતોષ પામ્યો નહિ, ધરાયો નહિ, રાજ થયો નહિ. એની સાહસ કરવાની વૃત્તિ અને વારંવાર ઉત્સાહ આખ્યા કરતી હતી, અંદરથી પ્રેરણા કરતી હતી અને જ્યારે જ્યારે તેને પ્રસંગ મળે ત્યારે ત્યારે તે મારા ઉપર પોતાનો સીધો કાબુ ચલાવતો હતો અને મને પ્રેરણા કર્યા કરતો હતો, મને સળવળાટ કરતો હતો અને મને ધક્કા મારી આગળ વધારતો જતો હતો. તે મને સમજાવતો કે-“જાણ! જે તું મારી સલાહ અને સૂચના પ્રમાણે કાર્ય કર્યું તો મારા પ્રતાપથી તને કરોડ સોનૈયા પણ મળ્યા, હવે જો તું જરાબર ઉત્સાહ રાખીશ તો કરોડ રત્ન પ્રાપ્ત કરવાં એ પણ તારે માટે દુર્લભ નથી, અશક્ય નથી, મુશ્કેલ નથી; પરંતુ રત્ન અહીં નહિ મળે, તેને માટે તો તારે સમુદ્ર ઝોળ-ગીને રત્નદ્વીપે જવું પડશે, પણ જો તું ઉત્સાહ રાખીશ તો મારા પ્રતાપથી તને તે પણ મળશે. આવી રીતે પ્રેરણા કરીને તે સાગર-ભિત્રે મને સમુદ્ર ઝોળગી રત્નદ્વીપે જવાની પ્રેરણા કરી અને વારંવારની પ્રેરણાથી તે વાત મારા મન ઉપર એટલી બધી ઠસાવી દીધી કે

કદાચ કોઈ દેવ આવીને મને તેમાંથી નિવૃત્ત થવા પ્રેરણા કરે કે
કરનારે તો પણ હું તે નિર્ણયમાંથી પાછો હાંડું નહીં.

સ્વકોટિની મોટી આશાએ ખેંચાણો.

બહુલશેઠ લોભનું તત્ત્વજ્ઞાન કહું.

પણ મનશેખર સમજ્યો નહિ અને વધ્યો.

ઉપર પ્રમાણે સ્વકોટિને જવાનો મારા મનમાં નિશ્ચય થયો એટલે

મેં તે વાત મારા સસરા બહુલશેઠને કહી. શેઠ

બહુલશેઠનો જન્મ-
વંશ વિષય.

મહા વિચારણુ બાપારી હતા. તેમણે દીર્ઘ દૃષ્ટિ વાપરી

મને જવાબ આપ્યો “વત્સ! જેમ જેમ આ પુરુષને

મનમાં જાણે વધારે લાભ મળતો જાય છે તેમ તેમ વધારે વધારે

મનેજવવાના તેના મનોરથો વધતા જાય છે. સાસ્રવચન પ્રસિદ્ધ છે કે

મજ્જા મારો લાઠી મારો, મજ્જામોડો પવડું. ‘જેમ લાભ થતો જાય તેમ

મલોભ થતો જાય છે, લાભથી લોભ વધે છે.’ તને કદાચ કરોડ રત્ન

મનમાં તેવાજ તેવી વધારે મનેજવવાના તારા મનોરથ પૂરા થશે નહિ.

મહા અગ્નિ સંખત જોરમાં જળતો હોય તેમાં નવાં લાકડાં નાખવાથી તે

મજ્જામોડો નથી, પણ ઉલટો વૃદ્ધિ પામે છે, વધારે જોરાથી સળગે

મજ્જા, પોતાનો પ્રતાપ આકરે કરતો જાય છે. બાઈ! તેં ઘણા પૈસા

મનેજવ્યા છે, હવે તો સંતોષ રાખવો તે જ વધારે સાફ છે. આ

મનેજવેલા પૈસા છે તેની વાચ્ય વ્યવસ્થા કરી તેને કૌણે પાડવા અને

મનેને જાળવવા એ જ વધારે સજ્જાકાર છે. વળી તેં અત્યાર મુઠ્ઠી

મુઠ્ઠિ આરામ પણ લીધે નથી તેથી હવે સર્વે પ્રકારની આકૃષ્ટતા

મહારી દરે નિગતિ એમ અને જરા સ્થિર થા.”

મારા સસરાના આવા વિચાર સાંભળી મેં તેમને જવાબ આપ્યો.

“હુરજીજી! આપ એ પ્રમાણે બોલો નહિ. જ્યાંમુઠ્ઠી

મનેજવવા

મહા પ્રાણી પોતાનો પુરુષાર્થ કરતો નથી, પોતાની

વિચારણા

મજ્જા કોરવતો નથી, મર્મને આરંભ કરી દેતો

જાળી, કોઈથી હકમ તેના તરફ પોતાની ખીક રાખે છે, તેને મચક

મચકાર નથી. તેને વગડી નથી, પણ એક વાર પ્રાણી કર્મને

મચકાર કરી દે છે એટલે હકમ તેના તરફ પ્રેમથી જુએ છે, આનં-

દ્યથી જુએ છે. સંતોષી જુએ છે. હકમી કોઈ પ્રાણીને વરેલી હોય,

મનેને જોઈને વગડી રહેલી હોય હતાં એ તે માનુસ સાહસ કોઈ

નહી દેતે એવી રીતે પોતાના પ્રેમાતુર પ્રાણીની આસપાસ ફરવા લી

મચક વગરજા પુરુષને કોઈ દે છે તેમ તેજ માનુસને કોઈને હકમી

મચકાર કરે છે (પોતાને, જાર પુરુષ આજે પદ્મચરિત છે એવી ખબર

“યતાં કુલટા દુર્ભાગી પતિને તજી દે છે તે પ્રમાણે). પોતાનું સર્વ
 “કામકાજ બંધ કરીને જે બીજે ઠેકાણે પોતાનું ચિત્ત પરોવે છે, જે
 “ધનોપાર્જનનું કામ બંધ પાડી દે છે, તેના તરફ જે કુળવાન સ્ત્રીની
 “ચેતે લગ્નપૂર્વકે જુએ છે, તેની સાથે તે પ્રેમગોષ્ઠિ કરતી નથી,
 “પણ તેનું ચિત્ત આમ તેમ અસ્થિર રહે છે (મતલબ તેની સાથે
 “તે ખરે પ્રેમપ્રસંગ જમાવતી નથી). ગમે તેવા ખરાબ સંયો-
 “ગોમાં કે સ્થિતિમાં આવી પડ્યો હોય છતાં પણ જે પ્રાણી ધન
 “મેળવવાનો ઉત્સાહ છાડતો નથી તેની છાતી ઉપર પોતાની પ્રેમે
 “વગર પ્રેરણાએ લક્ષ્મી આવી પડે છે, તેને જાતે વરે છે અને તેના
 “ઉપર શ્રીદા થઈ જાય છે. જે ધીરજવાળો પ્રાણી પોતાની સુદ્ધિ-
 “હાપણુ વાપરીને લક્ષ્મીને પરાક્રમથી અથવા યુક્તિકળાથી બાંધી
 “રાખે છે તેના તરફ લક્ષ્મી પ્રોપિતભર્તૃકા સ્ત્રીની જેમ રાહ જુએ છે.
 “(જે સ્ત્રીના પતિ પરદેશ ગયા હોય તેને ‘પ્રોપિતભર્તૃકા’ કહેવામાં
 “આવે છે. જેથી કુળવાન સ્ત્રીઓ નિદેશમાં રહેલા પતિના આગમ-
 “નની રાહ જોતી તે દિશા સન્મુખ વારંવાર દૃષ્ટિ દે છે તેમ લક્ષ્મી
 “પણુ આવા પ્રુરોગી સન્મુખ જ દૃષ્ટિ રાખે છે.) જે પ્રાણીને જરા
 “ધોડી લક્ષ્મી મળે ત્યાં તો તે સંતોષ પામી જાય છે તેના તરફ જે
 “લક્ષ્મીદેવી હલકી નજરથી જુએ છે, તેવા પ્રાણીને તે તુલ્ય પ્રકૃ-
 “તિનો માને છે અને પોતે જરા પણ તેને ત્યાં વૃદ્ધિ પામતી નથી.
 “જે પ્રાણી પોતાના તેવા પ્રકારના ગુણોથી લક્ષ્મીદેવીને રીહવતો નથી
 “તેના જે દેવી સાથે પ્રેમસંબંધ સિદ્ધ થયો હોય તો પણ તે લાંબા
 “વખત આહતો નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી સમજી માણસે પૈસા
 “એકઠા કરવાની બાબતમાં કદિ પણ સંતોષ ન કરવો. માટે વડી-
 “લક્ષ્મી ! મને રત્નદ્રીપે જવાની આજ્ઞા જરૂર આપો.”

બકુલચોંટ આ લાંબા સંભાષણનો મને ઠુંકામાં જ જવાબ આપ્યો.
 કે—“પ્રાણી પાતાળમાં જાય કે, મેરૂપર્વતના શિખર ઉપર ચઢે,
 રત્નદ્રીપે જાય કે ઘરે રહે, ગમે તેટલો ઉદ્યમ કરે કે ઉદ્યમ વગર
 બેસી રહે-પણ તેણે પૂર્વે જેવી વાવળી કરી હોય તે પ્રમાણે જ
 તેને ફળ પ્રાપ્ત થાય છે; છતાં તમારો પરદેશ જવાનો આટલો બધો
 આગ્રહ છે તો જાઓ, મારી રબ છે, તમને ગમે ત્યાં જાઓ.”

જવાબ આપતાં એ એ બાબત સસરાજીનો આભાર માન્યો.

૧ સોઠની દલીલ ક્ષેત્રે તેવી નથી, પણ આગળ કયા વાચના તેનું સ્વયં સમજવું.
 કોઈ ઉદ્યમની મના નથી, પણ જનસીંચનની વાત તો માત્ર ઉદ્યમપ્રમાણ ઉ કયા
 આગળ વાચના આ બાબતનો સ્વભાવ નિર્ણય કરી જાય. કોઈ એવું કે ધનપ્રેમ
 વાળો રહે તેમ નથી તેથી વગર મને તેમણે રબ આપી એ તેમની દીર્ઘ દષ્ટિ છે.

રત્નદ્રીપે

ગમન.

રત્નસંચય

સંચય.

વિશેષચાથી સ્થિતિ.

હવે રત્નદ્રીપે જવાની મારી તૈયારીઓ ચાલી. અનેક પ્રકારનાં ક્રિયાણાં મેં એકઠાં કર્યાં, વહાણો તૈયાર કર્યાં, તેમાં તૈયારી. ખલાસી માલમ વિગેરેની ગોઠવણ કરી, જવાના દિવસની ગણતરી કરવા માંડી,^૧ લગ્નશુદ્ધિ (રાશિને ઉદય) વિચારવા માંડી, નિમિત્તોની તપાસ કરવા માંડી,^૨ અવશ્રુતિઓ કરવામાં આવી, ઇંછ દેવતાનું સ્મરણ કરવામાં આવ્યું, સમુદ્રદેવની પૂજા કરવામાં આવી, મોટા સફેત સઢો સજ્જ કરાવવામાં આવ્યા, વહાણમાં મોટા મોટા કુવાઓ^૩ ઊભા કરવામાં આવ્યા, મુસાફરીમાં જોઈતાં ઇંધણુ છાણું રાખી લેવામાં આવ્યાં, પીવાના પાણીનાં વાસણો ભરી લેવામાં આવ્યાં, વહાણમાં બીજે જે કાંઈ સરસામાન જોઈએ તે તમામ ચઢાવી દેવામાં આવ્યાં, ^૪લગાઈને લગતી સર્વ સામગ્રીઓ પણ વહાણોપર તૈયાર કરી દેવામાં આવી, દરિયારસ્તે વ્યાપાર કરનારા અને તે જ દ્રીપે જઈને વેપાર કરનારા વેપારીઓને મેળવી લેવામાં આવ્યા.

આવી રીતે સર્વ સામગ્રિ તૈયાર થઈ ગઈ એટલે બીજા મહા ધનવાન વેપારીઓની સાથે હું રત્નદ્રીપે જવાને તૈયાર સફરે. થઈ ગયો અને મારી સ્ત્રીને તેના આપને ઘરે મૂકી દીધી. જ્યારે જવાનો નિર્ણય કરેલો દિવસ આવ્યો ત્યારે સર્વ પ્રકારના મંગળ કરીને અરાબર વખતે હું વહાણ ઉપર ચઢ્યો. મારા બંને મિત્રો (સાગર અને પુણ્યોદય) પણ મારી સાથે વહાણ ઉપર ચઢ્યા.

૧ તૈયારીમાં લાઈ ધનશેખર એવો પડી ગયો કે એણે સ્ત્રીની રત્ન પણ લીધી નહિ, એની પાસે ગયો પણ નહિ, કદાચ એ ચાદ પણ આવી નહિ હોય એમ લાગે છે. હવે પછીની વાર્તામાં કમલિની સંબંધી કાંઈ હકીકત આવતી નથી તે વિચારવા લાયક છે.

૨ અવશ્રુતિ: અમુક દિવસે અમુક દિશાએ જવું ન જવું વિગેરેના નિર્ણયને અવશ્રુતિ કહે છે. જ્યોતિષ.

૩ કુવા: વહાણનો મધ્ય સ્તંભ. કોઈ વહાણ જે ચાર પાંચથી પણ વધારે કુવાનું હોય છે.

૪ ચાંચીઆ વિગેરે સાથે લગતા વહાણમાં લગાઈતી સામગ્રિ પણ રાખવી પડે છે.

અમારાં નાંગર ઉપાડવાનો વખત થયો એટલે સરણાધનો નાદ થવા લાગ્યો, સંખો વગાડવામાં આવ્યા, મંગળપાઠનો ઉચ્ચાર વિદાય.

મારે તરફથી યવા લાગ્યો, ચપળ બાળકો અથવા બ્રહ્મચારીઓ હર્વથી ગર્ભરવ કરવા લાગ્યા, વહીવટનો આશિષ દેતો દેતો નગરને માર્ગે પાછો ચાલવા માંડ્યો, છોડી દીધેલી ભાર્યા તદ્દન રાંક જેવી હતાશ બની ગઈ, મિત્રમંડળ કાંઈક રાજ્ય થયું અને કાંઈક ખેદ પામી ગયું અને સત્તજન લોકો અનેક પ્રકારના મનોરથો મનમાં ને મનમાં કરવા લાગ્યા.

એવી રીતે અર્થાં માણસોના મનોરથ પૂરા કરીને, અવસરને યોગ્ય ઉત્સવ કરીને જ્યારે પવન અનુકૂળ થયો ત્યારે પહોંચ્યા.

અમે સર્વે વહાણમાં દાખલ થયા. પછી વહાણો ઉપર સદ ચઢાવવામાં આવ્યા, નાંગરો ઉપજ્યાં, વહાણો યેણિર્બંધ ચાલ્યા,^૧ સુકાનીઓ બરાબર ધ્યાન રાખી નિરીક્ષણ કરવા લાગ્યા, એવી રીતે અમારાં વહાણો રસ્તે પડ્યાં, પવન પણ ધણો અનુકૂળ થઈ ગયો. સખત પવનના ભેરથી સમુદ્રમાં થતાં મોતંતંઓ સાથે ઘસઘાસ આવતાં મોટાં માછલાંઓનાં પુચ્છોની છટાના આઘાતથી થતાં મોટા અવાજથી જળતંતુઓ ભય પામી દૂર નાસતા જાય છે, મોતંતંઓના અથડાવાથી શીણના મોટા હડે છે અને અનેક કાચબાઓ નાશ પામે છે-એવા માર્ગે અમારાં મોટાં વહાણો ચાલ્યાં, મોટા વિસ્તારવાળા મહા સમુદ્રમાં આગળ વધ્યાં અને વચ્ચે અનેક નાના મોટા બનાવો બનતા આખરે અમે સર્વે બહુ થોડા વખતમાં રત્નદ્વીપે આવી પહોંચ્યા, અમને સર્વેને બહુ જ આનંદ થયો, અમે સર્વે બહુ પ્રસન્ન થયા, સફર સલામતીથી પૂરી થવા માટે અમે અમારી જાતને ધન્ય માનવા લાગ્યા.

પછી વ્યાપારીઓ વહાણમાંથી ઉતર્યા, જે જે બતાવવા લાયક ચીજો હતી તે સાથે લીધી, ત્યાંના રાજાની મુલાકાત લીધી, નજરાણું ધર્યું, રાજાએ અમારી તરફ પ્રેમ બતાવ્યો, દાણ ચુકાવવામાં આવ્યું, વેચવાની વસ્તુઓની ગણતરી કરવામાં આવી, વેપારીઓને સામસામી હાથા આપવામાં આવ્યા, સર્વેએ પીતપીતાની રૂચિ પ્રમાણે માલતું વેચાણ કર્યું,^૨

૧ અવદ્યકાઃ અવધા ભલ્લવાઃ સખ્દનો અર્થ મને મોટો નથી.

૨ કોદા કરવાની આ વ્યાપારીની બહોળી રીત છે.

૩ પરદેશના વ્યાપારમાં અહોની ચીજો ત્યાં વેચી ત્યાંથી ચીજો લાવવાની જ રીત છે; એ સિવાય બીજી રીતે exchange પને નહિ. એવું રૂપ લાવે તેના કરતાં ત્યાંની વસ્તુઓ લાવે તેા બેવડો લાભ મળે છે. અહોની વસ્તુના વેચાણને લાભ અને ત્યાંની સરેલી વસ્તુ અહો વેચાય તેના લાભ-અર્થ બેવડો લાભ મળે છે. તેમ પરદેશની વસ્તુને વ્યાપાર આ ધોરણે જ થતો.

પાછી બીજી વસ્તુઓ તેના બદલામાં ખરીદ કરી, બક્ષીસો આપી, બીજા મારી સાથેના વેપારીઓ તો પોતાના દેશ તરફ જવાને તૈયાર થયા અને ચાલ્યા.....પણ મને તો મારા મિત્ર સાગરે કહ્યું કે— “લાઇ ધનશેખર ! જે દેશમાં લીંબડાનાં પાંદડાંનાં બદલામાં રત્નો મળે છે તેવા દેશને છોડીને તું ઉતાવળ કરીને શા માટે પાછો ફરે છે? એવી તારે શી ઉતાવળ છે?” મારા મિત્રની આવી સલાહને લઇને હું તો ત્યાં દુકાન માંડીને બેઠો અને રત્ન ખરીદવાનો વેપાર શરૂ કર્યો.

પ્રકરણ ૩ જી.

હરિકુમાર-વિનોદ.

મારી સાથે આવેલા સર્વ વ્યાપારીઓ વિદાઇ થઇ ગયા, વ્યાપાર કરી પાછા ગયા પણ સાગરમિત્રની પ્રેરણાથી અને તેટલાં રત્નના ઢગલા કરવા માટે હું રત્નદ્રીપે રહ્યો અને વેપાર શરૂ કર્યો. મારો આખો વખત સાગરની પ્રેરણાથી દ્રવ્ય મેળવવાના ઉપાયો વિચારવામાં અને ગોઠવવામાં જતો હતો. ત્યાર પછી એક હકીકત બની તે (ધનશેખર-સંસારીજીવ અગૃહીતસંકેતાને કહે છે કે) સાંભળઃ—

હરિકુમારનો પૂર્વ વૃત્તાંત,
માતામરણ, હરિજન્મ,
સાર્થવાહ સહાય,
મામાને ઘરે,
પરિચય.

એવી રીતે ધનચિંતામાં અને વ્યાપારમાં હું મારો સમય ગાળતો હતો તે દરમિયાન એક દિવસ એક ઘરડી રોશી મારી પાસે આવી અને મને કહેવા લાગી “દીકરા ! મારે તારી સાથે કાંઈ વાત કરવી છે.” મેં તેને વાત કરવાનું કહેતાં તેણીએ વાત ચલાવીઃ—

૧ આ રોશીનું નામ વસુમતી છે તે આગળ જણાવે.

“ભાઈ! તને ખબર છે કે આનંદપુરમાં કેસરિ રાજા રાજ્ય કરે છે. તે રાજાને બે રાણી હતી: એક જયમુંદરી અને બીજી કમળમુંદરી. જયમુંદરી હજી હવે છે એ હકીકત તું જાણે છે. કમળમુંદરી સંબંધી હકીકત તને કહું છું. એ કેસરિ રાજાને રાજ્ય હપર અત્યંત રામ દોવાથી પોતાને ઠોકરો થશે તે પોતાને મારી નાખી રાજ્ય પચાવી પડશે એવી આસંકાથી એવો ઠોકરો જન્મે છે કે તરત જ તેને મારી નાખે છે; આવી રીતે તેણે તુરતના જન્મેલા કેટલાએ ઠોકરાને સ્વધામ પહોંચાડી દીધા છે. આ હકીકત કમળમુંદરીના જન્મવામાં આવી ગઈ. એકદા તેને ફરીવાર ગર્ભ રહ્યો. ગર્ભમાં રહેલા બાળકપર માતાનો સ્વાભાવિક સ્નેહ હોય છે તે પ્રમાણે કમળમુંદરીએ પુત્રમોહથી વિચાર કરીને એક રાત્રે રાજમંદિરેથી નાસી છૂટવાનો રસ્તો પકડ્યો. નાસતી વખત પોતાની રાણે દાસી તરીકે મને લઈ લીધી. અંધકારમય રાત્રીએ અમે બન્ને રાજગૃહમાંથી નાઠા. આગળ વધતાં એક મોટી ભયંકર અટવી આવી. કમળમુંદરી જાતે મુકોમળ અને કદિ ચાલેલ ન દોવાથી તેને ઘણું દુઃખ પડ્યું. પડેા ફાટવાનો વખત થવા આંખો. તે વખતે એ મારી શેઠાણીનું નિતંબબિંબ વિકસ્વર થવા લાગ્યું, હુટીમાં વેણ આવવા માંડી, પેટમાં દારણુ શૂળે આવવા લાગી, પગ ચાલતાં અટકી પડ્યા, શરીર આપું જાણે દંબાઈ જતું હોય તેમ ભાંગવા માંડ્યું, હૃદયમાં ધબકારા થવા માંડ્યા, આંખો મીચાઈ ગઈ અને બમાસાં (અવાચી) હપર બમાસાં આવવા માંડ્યાં. એટલે તે મહારાણી બોલી ‘સખિ વચ્ચમતી! હવે હું એક ડગલું પણ આગળ ભરી શકું તેમ નથી, મારા શરીરમાં ઘણી સખત પીડા થાય છે અને માફ આપું શરીર મહા વ્યથા લોગવે છે.’ મેં તે વખતે વિચાર કર્યો કે અરે આ તે શું હશે? તે જ વખતે મારા ધ્યાનમાં આવી ગયું કે અહો! રાણીને બાળક અવતરવાનો સમય નજીક આંખો જણાય છે. પછી મેં રાણીને ધીરજ આપી અને સુવાવડના સમયને યોગ્ય તે સ્થાનમાં બનતી સગવડ કરી. ત્યાં તો વેદનાથી વ્યાકુળ થઈને મારી સ્વામિની એક મોટી રાડ પારીને જમીનપર પડી ગઈ, પછાડી ખાઈને મોટેથી હાથવોયના અવાજ કરવા લાગી, એટલામાં તેને પુત્રનો પ્રસવ થયો અને ત્યાર પછી તુરત જ બીજી ફાણે એ મુકોમળ મુંદરીનાં પ્રાણ છડી ગયાં.

૧ ધનરોખર પણ આનંદપુરનો જ છે. કેસરિ રાજા અને જયમુંદરીના નામ આ પ્રસ્તાવની સરઆતમાં આવી ગયાં છે. જુઓ પૃ. ૧૪૪૬. કમળમુંદરી એ રાજાની મરી ગયેલી રાણી છે એ હકીકત આગળ વાંચતાં સ્પષ્ટ થશે.

“આવો ભયંકર બનાવ નજરે જોઈને મારા ઉપર જાણે વજનો ઘા પડ્યો હોય, જાણે અત્યંત ભયભીત થઈ ગઈ હોઈ, જાણે ઠેકાણા વગરની થઈ ગઈ હોઈ, જાણે માફે સર્વસ્વ નાશ પામી ગયું હોય, જાણે મને મૂર્છા આવી ગઈ હોય, જાણે હું મરી ગઈ હોઈ, જાણે મને કોઈ ગ્રહ લાગ્યો હોય, તેમ હું મંદ ભાગ્યવાળી તદ્દન હૃદયશૂન્ય બની ગઈ; મને શું કરવું તેની કાંઈ સુજ ન પડી નહિ. માત્ર મોટેથી

કમળસુંદરીના

મરણથી શોક.

વિલાપ કરવા લાગી— ‘અહો દેવી ! તું બોલ બોલ,

મારી સાથે વાત કર. પ્રિય સખી ! તું મારી સાથે

કેમ બોલતી નથી ? જો વહાલી દેવી ! મારી સ્વામિની !

તે સુંદર પુત્રને જન્મ આપ્યો છે. તે છોકરાને, હે સુંદર આંખોવાળી દેવી ! જરા આંખો ઉઘાડીને જો. જે પુત્રની ખાતર સુંદર રાજ્યનો લાગ કર્યો, વહાલા પ્રેમી પતિનો લાગ કર્યો અને મહા દુઃખો વેઠ્યાં તે છોકરાની સામી જરા નજર તો કર. અહાહા ! દૈવ (નસીબ) પણ કોઈ વિચિત્ર પ્રકારની હૃદયને કાપી નાખે તેવી ઘટના કરે છે; જે દૈવે આવો સુંદર સુપુત્ર સંપાડ્યો તે જ દૈવે દેવીને જમીનપર પછાડી અને આખરે તેને નામશેષ કરી લીધી. અરે બાળક ! તારૂં રક્ષણ કરવાને તૈયાર થયેલી અને તેની ખાતર પોતાના સર્વ સુખ સગવડનો લોગ આપવા તૈયાર થયેલી તારી પ્રેમાળ માતાનો તારો જન્મ થતાંની સાથે જ તારે ઘાત કરવો તે કોઈ રીતે તને ઉચિત નથી. અરે ભાઈ ! પતિને તજીને એ આપડી પુત્રવું સુખ મેળવશે એવી આશાએ તે બહાર નીકળી આવી હતી અને અરે દીકરા ! તે તો બિચારીને આવું સુખ આપ્યું ! !

“આવા આવા વિલાપ કરતાં રાત્રી પૂરી થઈ. સૂર્યનો ઉદય થયો. નસીબયાગે તે વખતે તે રસ્તે કોઈ સાર્થ નીકળી પડ્યો. એ સાર્થના ઉપરી સાર્થવાહે^૧ મને રહતી અને વિલાપ કરતી જોઈ એટલે તેણે મને ધીરજ આપી. સાર્થવાહે મને બધી હકીકત પૂછી એટલે મેં તેને ટુંકામાં સર્વ હકીકત જણાવી. સાર્થવાહ હવે કંઈ બાળુએ જનાર છે તે મેં તેને પૂછ્યું, જેના જવાબમાં તેણે જણાવ્યું કે સમુદ્ર કિનારે જઈને વહાણો લઈને તે રત્નદ્રીપે જનાર છે. મેં તેનો જવાબ સાંભળીને મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે મારા સાંભળવા પ્રમાણે રત્ન-
મામાને ધરે દ્વીપમાં નીલકંઠ રાજા રાજ્ય કરે છે તે કમળસુંદ-
નામ સ્થાપન. રીનો સગો ભાઈ થાય છે, માટે આ છોકરો થયો તે નીલકંઠ રાજાનો ભાણેજ થયો; તો આ છોકરાને

૧ આ સાર્થવાહનું નામ ધરણ છે તે આગળ જણાશે.

તેની પાસે જ લઈ જઈ, મામાને ભાણેજ સોંપી આપું, જેથી તે બરાબર ઉછરશે અને તેનું બરાબર રક્ષણ થશે. આ સથવારે તે રીતે જોતાં દીક્ર મળી ગયો. પછી તે ધરણુ સાર્યવાહની સંમતિ મેળવી તેની સાથે હું રત્નદ્રીએ આવી. એ પુત્ર ઉપર મને ઘણો રનેહ થવાથી મારાં સ્તનોમાં દૂધ ભરાઈ આવ્યું.^૧ મને ધાત્રીને જ એ પુત્ર વધવા માંડ્યો. રત્નદ્રીએ આવ્યા પછી એ પુત્રને મેં મહારાજ નીલકંઠને બતાવ્યો અને કુમળમુંદરી સંબંધી સર્વ હકીકત તેને કહી સંભળાવી. નીલકંઠ રાજાને શોક અને હર્ષ સાથે ધ્યાન. તેણે છાકરાતું હરિ નામ પાડ્યું. અનુક્રમે તે ભાણેજ તરીકે વધવા માંડ્યો અને નીલકંઠ રાજાને તે પોતાના હૃવતરથી પણ વધારે વહાલો થઈ પડ્યો. ત્યાર પછી તેને કળાવિજ્ઞાનની કેળવણી આપવામાં આવી. અત્યારે તે કુમાર યૌવનવયને પામ્યો છે અને દેવકુમાર જેવો સુંદર આકાર ધારણ કરી અત્યારે મામાના રાજ્યમાં મેળ માણે છે. મેં તેને અગાઉની સર્વ હકીકત જણાવી છે. તેને હમણા સમાચાર મળ્યા કે તમે પોતે આનંદપુર નગરના રહેવાસી છો અને આનંદપુરથી અહીં આવ્યા છો. તેથી કુમાર પોતાના દેશના જાણીને તમને મળવા હચે છે. માટે દીકરા! તમે તેની પાસે ચાલો.”

પરદેશમાં સ્વદેશીના મેળાપ.

ઝોળખાણ, આનંદ, મૈત્રી.

રનેહીના દિવસો પસાર.

હરિકુમારની માતાની દાસી અને કુમારની ધાવમાતાનાં આવાં વચન સાંભળી મેં તેની સાથે જવાનું કળૂલ કર્યું. પછી તુરત જ હું હરિકુમાર સમીપે ગયો. ત્યાં જઈને હું બેઠું છું તો હરિકુમાર પોતાનાં મિત્રોનાં ટોળાંની વચ્ચે બેઠો છે. મેં જઈને તુરત જ હરિકુમારને પ્રણામ કર્યા. વમુમતી દાસીએ મારું ઝોળખાણ કુમાર સાથે કરાવ્યું. મને મળવાથી અને જોવાથી કુમાર પોતાના મનમાં ઘણો રાજ થયો, પ્રીતિથી પોતાની આંખો વધારે વિકસર કરવા લાગ્યો અને ઘણી દોરથી હૃદય સાથે બેઠીને પોતાના અર્ધ આસન ઉપર તેણે મને બેસાડ્યો.

૧ આ શબ્દ તદ્દન મળવા જોવ તા સ્ત્રીને અપવરનેદથી દૂધ સ્તનમાં બરાબર છે અને પાસા છાકરા ઉપર તેમ થાય તે પણ અવિનિર્મળ આને છે.

૨ આ વિરોધાં નામો આપતા પ્રકરણ ઉપરથી નવું પ્રમાણ જણાય છે: મન્મથ, લલિત, પદ્મસર, વિદ્યાસ, વિજય અને દપોલ. એ સર્વે કામરે-જના સૈનાન્દ્રિયા છે.

તેની પાસે જ લઈ જઈ, મામાને લાલેજ સોંપી આપું, જેથી તે બરાબર ઉછરશે અને તેનું બરાબર રક્ષણ થશે. આ સચવારો તે રીતે લેતાં દીક્ર મળી ગયો. પછી તે ધરણ સાર્થવાહની સંમતિ મેળવી તેની સાથે હું સ્વદ્વીપે આવી. એ પુત્ર ઉપર મને ઘણો સ્નેહ થવાથી મારાં સ્તનોમાં દૂધ ભરાઈ આવ્યું. મને ધાવીને જ એ પુત્ર વધવા માંડ્યો. સ્વદ્વીપે આવ્યા પછી એ પુત્રને મેં મહારાજા નીલકંઠને અર્પણ્યો અને કમળમુંદરી સંબંધી સર્વ હકીકત તેને કહી સંભળાવી. નીલકંઠ રાજાને શોક અને હર્ષ સાથે થયાં. તેણે છાકરાનું હરિ નામ પાડ્યું. અનુક્રમે તે લાલેજ તરીકે વધવા માંડ્યો અને નીલકંઠ રાજાને તે પોતાના ઇવતરથી પણ વંધારે વહાલો યંધ પડ્યો. ત્યાર પછી તેને કળાવિજ્ઞાનની કેળવણી આપવામાં આવી. અત્યારે તે કુમાર ધીવનવધને પામ્યો છે અને દેવકુમાર જેવો મુંદર આકાર ધારણ કરી અત્યારે મામાના રાજ્યમાં મોજ માણે છે. મેં તેને અગાઉની સર્વ હકીકત જણાવી છે. તેને હમણા રામાચાર મળ્યા કે તમે પોતે આનંદપુર નગરના રહેવાસી છો અને આનંદપુરથી અહીં આવ્યા છો. તેથી કુમાર પોતાના દેશનાં જાણીને તમને મળવા ઇચ્છે છે. માટે દીકરા! તમે તેની પાસે ચાલો.”

પરદેશમાં સ્વદેશીના મેળાપ.

ઓળખાણ, આનંદ, મૈત્રી.

સ્નેહીના દિવસો પસાર.

હરિકુમારની માતાની દાસી અને કુમારની ધાવમાતાનાં આવાં વચન સાંભળી મેં તેની સાથે જવાનું કબૂલ કર્યું. પછી તુરત જ હું હરિકુમાર સમીપે ગયો. ત્યાં જઈને હું જોઈં છું તો હરિકુમાર પોતાનાં મિત્રોનાં ટાળાંની વચ્ચે બેઠો છે. મેં જઈને તુરત જ હરિકુમારને પ્રણામ કર્યાં. વસુમતી દાસીએ માફ ઓળખાણ કુમાર સાથે કરાવ્યું. મને મળવાથી અને જોવાથી કુમાર પોતાના મનમાં ઘણો રાજ થયો, પ્રીતિથી પોતાની આંખો વધારે નિકરવર કરવા લાગ્યો અને ઘણી હોંસથી ક્ષુદ્ર સાથે બેઠીને પોતાના અર્ધ આસન ઉપર તેણે મને બેસાડ્યો.

૧ આ વાત વહન બનવા જોત્ર છે. સ્ત્રીને અપલસનેદથી દૂધ સ્તનમાં ભરાય છે અને પાડા છાકરા ઉપર તેમ થાય તે પણ કવચિત્ બની આવે છે.

૨ આ મિત્રોનાં નામે આવતા પ્રકરણ ઉપરથી નીચે પ્રમાણે જણાય છે: મનમથ, લલિત, પદ્મકેસર, વિલાસ, વિશ્વમ અને કપોલ. એ સર્વ હામદેવના સેનાનીઓ છે.

પછી તે કુમાર બોલવા લાગ્યો “ ભદ્ર ! મને અગાઉ માણ(વસુમતી દાસી)એ કહ્યું હતું કે હરિશેખર મારા પિતાના ખાસ મિત્ર છે અને લોકોના કહેવા ઉપરથી જણાય છે કે તું હરિશેખરનો પુત્ર છે, તો ભાઈ ! તું તો મારો અરેખરો ભાઈ થયો, માફ શરીર જ થઈ ગયો અને માફ જીવતર પણ તું થઈ ગયો ! ભાઈ ! તું અહીં આવ્યો તે તો બહુ સાફ થયું ! ”

રાજકુમાર હરિને આટલો બધો આદર નેહ મારા મન ઉપર ઘણી અસર થઈ. મેં પછી તેને કહ્યું “ દેવ ! માણએ મને સર્વ હકીકત કહી છે. આ સેવકનો આપ આટલો બધો આદર કરો, સત્કાર કરો, તે કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી. જેવી રીતે મારા પિતાજી આપના પિતાશ્રી કેસરિ મહારાજના સેવક છે તેવી રીતે હું પણ આપનો સેવક આપની સેવામાં હાજર છું, એ બાબતમાં જરા પણ સંશય કરવા જેવું નથી. ” મારો આવો જવાબ સાંભળીને કુમાર બહુ રાજ થયો અને પોતાના મિત્રના સમાગમથી મહા આનંદ મહોત્સવ કરાવવા લાગ્યો. મિત્ર મળ્યો તે અત્યંત ઉજ્જવળ પ્રસંગ હોય છે તેથી કુમાર ભોજનસામગ્રિ વિગેરેની ધામધુમ કરવા મંડી ગયો. ત્યાર પછી તેણે મારી સાથે એક મિત્ર તરીકે જ વર્તન કરવા માંડ્યું, સંબંધ પણ મિત્ર તરીકે જ રાખવા માંડ્યો અને તેવી રીતે તેની સાથે આનંદ કરતાં કરતાં દિવસો પસાર થવા માંડ્યા.

તાપસીએ બતાવેલ ચિત્રપટ.

હરિકુમાર પર તેની અસર.

પટપ્રશંસા અને દૃઢયશૂન્યતા.

ત્યાર પછી એક વખત કામદેવને જાગ્રત કરનાર, ઉદ્યાનોને આ-ભૂષણરૂપ અને પ્રાણીઓના આનંદમાં વધારો કરનાર વસંતઋતુ આવી. તે વખતે હરિકુમાર પોતાના મિત્રમંડળને સાથે લઈને મારી સોબતમાં ઉદ્યાનની શોભા અને નવીનતા નેતો નેતો બહાર ફરવા લાગ્યો. એક તો યૌવન વય અને સાથે યનગનાટ કરાવે તેવો નટવર વસંત સમય એટલે પછી વાત જ શી કરવી. એવી સ્થિતિમાં ફરતાં ફરતાં આંખાનાં વૃક્ષોની ઘટાવાળા મોટા વનમાં અમે આવી પહોંચ્યા. ચારે તરફ મુંદર દોકિલાઓ ફરવ કરી રહી છે, આખી સૃષ્ટિ હસી રહી છે, પક્ષીઓ કહ્લોલ કરી રહ્યા છે, વૃક્ષોની ઘટાઓ મંદ પવનથી ઝંકુમી

૧ પરદેશમાં સ્વદેશી કોઈ પણ મળે તો બહુ જ લાગણી થઈ આવે છે તે જાણીતા અનુભવની બાબત છે.

હી છે, આંખાપરના મટોરોના કુમખાઓ લીધી અને સંદેહ છાપાતું
ભિન્નવ દરય બતાવી રહ્યા છે-એવા રમણીય અને આનંદદાયી
બાના વનમાં અમે સર્વે બેઠા.

તે વખતે દરથી એક તાપસી અમને આશિર્વાદ દેતી દેતી ત્યાં
થી પહોંચી. ધૃદાવરથાને લીધે તેણું શરીર તદ્દન છર્ણુ યથેકું
થાતું હતું અને સ્વાભાવિક રીતે જ તે ભયંકર આકૃતિવાળી હતી.
રે તેને જોઈને દુરત જ પ્રણામ કર્યા, તેની સાથે સહજ ભાષણ
અને તેને સંજી કરી. પછી તે તાપસીએ પોતાની પાસેથી એક
પટ કુમારને બતાવ્યું. એ ચિત્રપટ (છબિ)માં કોઈ કન્યાની
ચિત્રરેલી હતી. એ ચિત્રપટ તેણે કુમારના હાથમાં આપ્યું
પછી એ મહા કાબેલ તાપસી પોતામાં સહજ વિકાર અને
ઉત્કંઠા બતાવીને કુમારના કુમખર એ ચિત્ર જોતાં શી અસર
છે તે આડી આંખે નિહાળી નિહાળીને એકીટસે બેવા લાગી.
ચેત્ર જોતાં કુમારના મનપર સજ્જ ચોટ લાગી છે, તેની આંખમાં
ભાવ આવ્યો છે અને તેણું મન ચિત્ર તરફ ખાસ આકર્ષાયું છે
અવલોકીને 'હું જઈ છું' એટલું બોલી ત્યાંથી તે જલ્દી આવી ગઈ.
કુમારને તો એ છબી જોતાં જ કામદેવનાં બાણ વાગ્યાં હોય
તેકારથી તે બેભાન બેવા બની ગયા. તેની એવા પ્રકારની
સર્વે મિત્રોના બેવામાં આવી ગઈ; કારણ કે ઘડિકમાં તે
દે, ઘડિકમાં માથું ધૂણાવે, ઘડિકમાં જાણે હાથમાંથી જગવા
કરતો હોય તેમ સ્વીપટી વગાડે, ઘડિકમાં મનમાં ન સમજાય
રિતે જેમ તેમ બોલે, ઘડિકમાં હાથ મરમ નિસાસા મૂકે, ઘટિ-
યાથ હલાવે, ઘડિકમાં વળી છબિમાં ચિત્રેલી કન્યાને વારંવાર
રે, કોઈ વખત હસવા જેવું મુખ કરીને આંખોને ઉઘાડે, ખૂબ
અને ઘડિકમાં આંખનો એક પલકારો માર્યા વગર મંદ મંદ
નેહાળ નજરે આમ તેમ જુએ.

મનઘાદિ મિત્રોના વાર્તાલાપ.

ત્રિકુમારની એવી અવસ્થા થયા પછી હરિકુમારની પાસે તેના
જીવં વળીને બેઠા હતા તેની અને કુમારની વચ્ચે નીચે પ્રમાણે
થઈ.

૧૬૦ મે. ૨૧. એ સોસાયટિવાળા મૂળ કથનું ૫. ૮૦૧ થાય છે.

૧૪ વાત કરે તેને લક્ષ્ય છે એમ બતાવવા 'હું હું' એમ જવાબ આપવો.
૨૧ કહેવામાં આવે છે.

‘મન્મથ (રમણીય રિમત મુખે)-“ અરે ભાઈ ! આ અંદરઆ-
નેથી અનેક પ્રકારના બૂદા બૂદા રસોનો અનુભવ કરાતો પણ બહારથી
દ્રિષ્ટિએ કે હાથના ચાળા વગરનો આંતરનાચ^૨ શો ચાલી રહ્યો છે ? ”

આવો એકદમ સીધો સવાલ સાંભળીને હરિકુમારે આકારસંવ-
રણ કર્યું અને પછી મુખેથી મન્મથને કહેવા લાગ્યો “ અહો ! આ
ચિતારાની કુશળતા જોઈને હું તો બહુ રાહ થઈ ગયો છું. મિત્ર !
તું જો તો ખરો : આ ચિત્રમાં દરેકે દરેક રેખા બરાબર સ્પષ્ટ ચોખી
અને બાદ વગરની જણાય છે, એમાં જે ઘરેણાં
મિત્ર પરીણા. પહેરાવવામાં આવ્યાં છે તે એક બીજાની સાથે બરાબર
સંબંધમાં આવી રહ્યાં છે (મિત્ર ખાય છે), એમાં રંગ અને
સાધા બરાબર વાગ્ય અનુક્રમથી લીધાં છે, અને ભાવ
બરાબર મૂક રીતે દેખાઈ આવે તેવું એ ચિત્રતું કામ આગેદુળ કરવામાં
આવ્યું છે. મિત્રમાં બરાબર ભાવ લઈ આવ્યો તે કામ ઘણું જ
મુશ્કેલ છે અને ઘણા મુશ્કેલ પરીણા ચિત્રમાં એ જ હકીકત ધ્યાન
આપીને જુદી છે, કારણ કે ચિત્રમાં પરીણા કરવા લાયક તેમને એ જ
હકીકત વર્ણવે છે. એ ભાવ આ ચિત્રમાં બહુ સ્પષ્ટ રીતે સારી
રીતે અને વાગ્ય રીતે બહાર પડતો જણાઈ આવે છે. એ પ્રમાણે
દેખાતું કારણ એ છે કે આ ચિત્રમાં ચિત્રેલી કન્યા જાણે આગવ્ય
પસાર કરી હુનાવરતાના બારણા ઉપર ઢાળી હોય, કામદેવ તેના
ઉપર પોતાનું કાંઈ ભાવની રચી હોય એ ભાવ તેના એવી મુંદર
રીતે સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે વગર કોઈ એક નાનો આગક હોય
તે પણ એ ભાવ લેઈ લે, તે પછી વિદ્વાનને તે તેમ થાય તેમાં
કોઈ ભાઈ જ નથી. એ એ ચિત્રમણિની કન્યાને મનનનો અગ્ર ભાગ
જેવો પામ્યા છે તે જાણે હાથકવને જ બહાર કાઢી રહ્યો હોય એમ
લાગે છે ! રાઈ ભાવેભાવિની રચનાઈ એ ચિત્રનાં જોવાદાર વૈવરને
સ્પષ્ટ રીતે બરાબર બતાવી ની છે; કોનો મદાવેલી બમરની રચના-

૨ મન્મથનાં મિત્રો કામદેવ અર્થતઃ કામચિત્રના આ કારણવાચ મદમાં જ
અર્થ છે એમ જણાઈ.

૩ મન્મથનાં મિત્રો કામદેવ અર્થતઃ કામચિત્રના આ કારણવાચ મદમાં જ
અર્થ છે એમ જણાઈ. આ નોંધમાં કામચિત્રના આ કારણવાચ મદમાં જ
અર્થ છે એમ જણાઈ. આ નોંધમાં કામચિત્રના આ કારણવાચ મદમાં જ
અર્થ છે એમ જણાઈ.

૪ મન્મથનાં મિત્રો કામદેવ અર્થતઃ કામચિત્રના આ કારણવાચ મદમાં જ
અર્થ છે એમ જણાઈ.

જોથી અને લીલામાં અર્ધે હથેલી આંખો બતાવીને તે કન્યા વગ-
નથી જ જાણે મંદ નિવેદન કરતી હોય એમ જાણાય છે, એના માત્ર
ઉપર આસાધારણ સ્ફુરણ અને દર્શનું રમતીય વદનક્રમજ બતાવીને
એ અપજ અશુભાળી મદનને ચોતાની રાધે લઈને કરતી હોય તેમ
બતાવે છે—આવી મુંદર કન્યાનું ચિત્ર બરાબર બાવ સાથે યોગ્ય આક-
ર્ષક રીતે દોઝક ચિતારાએ ચિતરીને મારા હૃદયમાં સમતકાર કરી દીધો
છે. મારા મનમાં તો એમ જ થયું છે કે દુનિયામાં આટલો બધો
સ્પષ્ટ જાણ બતાવી શકે એટલી કુસળતા બીજા કોઈ પણ ચિતારામાં
નથી, કારણ કે આટલી કુસળતા એ દુનિયામાં બીજા કોઈ જગ્યોએ
જોઈ પણ નથી.”

અન્નથ (પદ્મકેસર તરફ જોઈને)—હેમ બાઈ પદ્મકેસર! આ
બરાબર કહે છે? એ કહે છે એ સાચી વાત છે કે?”

‘પદ્મકેસર—“મિત્ર! એ વાત તો બરોબર છે, પરંતુ પ્રાણી-
એની વૃત્તિઓ વિચિત્ર પ્રકારની હોય છે. મારા મનમાં તો એમ
થાય છે કે પેલા ચિતારા કરતાં પણ ચિત્રમાં ચિતરેલી કન્યા વધારે
કાબેલ છે.”

‘લલિત—“એણે વળી એવું શું કામ કર્યું છે? શું તે એમાં
કાંઈ ચિત્ર (આશ્ચર્યકારી) જોયું?”

પદ્મકેસર—“હા, સારી રીતે જોયું.”

‘વિલાસ—“તારે મિત્ર પદ્મકેસર! તું અમારી પાસે તેવું
વર્ણન તો કર. એ ચિત્રેલી કન્યાએ તે વળી શું કર્યું છે?”

પદ્મકેસર—“જે બાઈ! આ કુમારનું મન જે કામદેવથી આતુર
થઈ ગયેલી બીજા ગમે તે સ્ત્રીથી પહોંચી શકાય તેવું નથી, જે મનનું
ઉદ્ધવન આકાશમાં ચાલનારી વિદ્યાધરીઓ પણ કરી શકે તેમ નથી,
જે મનને કિન્નરીઓ પણ હરી શકતી નથી, દેવાંગનાઓ પણ જે
મનને સાધી શકતી નથી, જે ગાંધર્વ જાતની સ્ત્રીઓનો વિષય પણ

૧ પદ્મકેસર: કમળનું કેસર—કામોદીયક વસ્ત્ર છે.

૨ લલિત: એક જાતની શૃંગારની ચેષ્ટા છે.

૩ વિલાસ: સ્ત્રીની એક પ્રકારની કામચેષ્ટા. આ સર્વ શૃંગાર બતાવનાર
પાત્રો છે.

૪ કિન્નરી: ગાવામાં ઘણી કુસળ એક જાતની દેવીઓ.

કદિ થઈ શકતું નથી, જે મનમાં સર્વદા સત્ત્વગુણ પ્રધાનપણે વર્તેલો હોય છે, જે મન રાજસી અને તામસી વિકારોને તિરસ્કારથી નિરંતર હસી કાઢે છે એવું મહા વીર્યવાળું કુમારતું મન આ કન્યાએ ચિત્રમાં રહ્યા રહ્યા પણ અવગાહન કર્યું તે ખરેખર ચિત્ર (આશ્ચર્યકારી-નવાઈ જેવું) કામ કર્યું છે. આ હકીકત મેં એકલાએ જ લેઈ છે એમ નથી પણ તમે સર્વેએ બરાબર સ્પષ્ટપણે લેઈ છે.”

વિભ્રમ—“ભાઈ! એ તો આશ્ચર્ય થયું કહેવાય, પણ એમાં ચિત્ર કેવી રીતે?”

પદ્મકેસર—“અરે મૂર્ખ કિરોમણિ! ‘ચિત્ર’ એટલે આશ્ચર્ય! ચિત્ર શબ્દનો એ પણ અર્થ થાય છે. આ ચિત્ર (છબિ) ખરેખર ચિત્ર (આશ્ચર્ય ઉપજાવનાર) જ છે.”

કપોત—“એ ચિત્રમાં રહેલી કન્યાએ કુમારના મનમાં અવગાહન કર્યું છે એ હકીકત તમે કેવી રીતે જાણી? તમને એ હકીકતની કેવી રીતે ખબર પડી?”

પદ્મકેસર—“અરે મૂર્ખના સરદાર! તું એટલું પણ લેઈ શકતો નથી? જો; અંદરથી મન બહુ જ ફોલ પામ્યું ન હોય ત્યાં સુધી આવા પ્રકારના હોંકારાદિ પણ ચોખ્ખા સ્પષ્ટ હોતા નથી, તેમ જ અનેક પ્રકારના તરંગો પણ તેમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. તને મારા કહેવામાં વિશ્વાસ ન હોય તો તું કુમારને પોતાને જ એ હકીકત પૂછી જો એટલે વાત ચોખ્ખી થઈ જશે અને તારા મનનો બરાબર ખુલાસો થશે.”

હરિકુમાર—“મિત્ર પદ્મકેસર! આવી નકામી પ્રસંગ વિનાની વાતચીત હવે બંધ કરો, કોઈ મનના વિદ્વત્તા ભરેલા સવાલ જવાબો (પ્રશ્નોત્તરો) મલાવે કે જેથી કાંઈ આનંદ થાય.”

હસતાં હસતાં પદ્મકેસરે જવાબ આપ્યો “જેવી કુમારની આત્મા!” પછી બિન્નો વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વિદ્વદ્ગોષ્ઠિ આવી.

વિષવાસજનની માનસિક સ્થિતિ.

કર્તા સ્વાત્મ દેવાથી ચેતી ગયા.

રિનેત, પ્રશ્નોત્તર, આંતર રસ.

હરિવિલાસ.

(૧)

પદ્મકેસરે સવાલ ક્યો:—

પદ્મન વિસ્ફારિતાહોડિયે, વાચમાકર્ણયન્નપિ ।

કલ્પ કો યાતિ નો તુષિ, કિં ચ સંસારકારણમ્ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—“ અહુ ચુલી આંખો ઉઘાડીને જોતો હોય અને વાણી સાંભળતો હોય છતાં કોને અને કોની સાંતિ થતી જ નથી, કોને સંતોષ વળતો જ નથી? અને સંસારનું કારણ કયું છે? ” આનો ઉત્તર આપો.

‘હરિકુમારે સવાલ તો સાંભળ્યો પણ તેનું મન તો ચિત્રમાં આળેખેલી કન્યાએ હરણ કરી લીધું હતું તેથી તેણે માત્ર ઠોડો હોંકારો આપ્યો. પદ્મકેસરને મનમાં વિચાર થયો કે પોતાનો સવાલ હરિકુમારના ધ્યાનમાં બરાબર આવ્યો નથી માટે ફરીવાર વધારે સ્પષ્ટ રીતે એ શ્લોક તેનાં લક્ષ્યમાં આવે તેમ બોલું. એ વિચારથી પદ્મકેસર સવાલવાળો ઉપરનો શ્લોક ફરીવાર બોલી ગયો પણ તેનાં જવાબમાં હરિકુમારે તો શૂન્ય હોંકારો જ આપ્યો. આથી પદ્મકેસરને બરાબર ખાતરી થઇ કે ચિત્રમાં આળેખેલી કન્યાએ કુમારને તદ્દન શૂન્ય હૃદયનો બનાવી દીધો છે એટલે એ જરા હસી પડ્યો. બીજા ભિત્રોએ પણ અરસપરસ મરકરી કરતાં હાસ્ય કર્યું અને તેઓ હસતાં હસતાં એક બીજાનાં મુખ તરફ જોવા લાગ્યા, એ જોઇને હરિકુમારનું મન જરા ઠેકાણે આવી ગયું. તેને લાગ્યું કે આ તો ભિત્રો પણ તેને પારખી ગયા તે રીક ન થયું એટલે તેના મનમાં અભિમાન જાગત થયું. એથી પોતાના મનમાં જે કન્યાસંબંધી સંકલ્પવિકલ્પ થતા હતા તે તેણે દાબી દીધા અને બરાબર ધ્યાન રાખીને સાંભળવા લાગ્યો. તેના મનમાં કાંઈક વિચાર પણ આવ્યો. પછી તે બોલ્યો ‘અરે ભિત્ર! તું હસ નહિ, ખાલી મરકરી કરવાની ટેવ છોડી દે, તારો સવાલ ફરીવાર બોલી જા. ’ એટલે ઉપરનો શ્લોક સવાલના આકારમાં પદ્મકેસર ફરીવાર બોલી ગયો. આ વખતે કુમારનું સવાલ ઉપર લક્ષ્ય હતું એટલે જોયો સવાલ પૂરો થયો કે તેના મનમાં ઉત્તર આવી ગયો અને તેણે જવાબ આપ્યો. ‘મમત્વ’

૧ અહીં હરિકુમારની એવી દશા થઇ છે, જેમ તે અર્થ ઉત્તર માટે છે અને ખોટો વિચારમાં પડી જાય છે તેવી રીતે ન્યારે પ્રાણી વિવશમાં આસક્ત થાય છે ત્યારે જરૂર થાય છે. અવગોચન કરવાથી તે જાણાય તેવી વાત છે.

{ આપણે અહીં કુમારનો દુકો જવાબ સમજી લઈએ. અહીં સવાલ એ હતા અને ઉત્તર એક આપવાનો હતો. પ્રશ્ન એ હતો કે આંખો ઉઘાડીને જોયા કરે અને વાણી સાંભળે છતાં કેને કંઈ બાબતમાં શાંતિ ન થાય? જવાબમાં મમત્વ, મારાપણું એ મોહરાજનો જગતને અંધ કરનારો મંત્ર છે; આખી દુનિયાને ન્યાવનાર થનગનાટ કરાવનાર રખડાવનાર ફસાવનાર એ મંત્ર પ્રાણીને તદ્દન વિચિત્ર બનાવી દે છે, એને આંખે દેખતાં છતાં અને કાને સાંભળતાં છતાં મમત્વની વસ્તુના સંબંધમાં તુષિ વળતી જ નથી, તે કદિ ધરાતો જ નથી, તેને કદિ શાંતિ વળતી જ નથી—એવી તેની સ્થિતિ થાય છે. ગમે તેટલું જીએ અને સાંભળે પણ હજી જાણે વધારે સાંભળું અને જોયા કરે એવી તેના મનની સ્થિતિ થાય છે તે સર્વતું કારણ મમત્વ—અભિમાન—મારાપણું છે. સાર પછી સંસારતું કારણ શું એમ પૂછ્યું છે તેનો જવાબ પણ એ જ છે. સંસારભ્રમણ, ભવપરિપાટિ, ચક્રપર્યટણું કારણ ‘મમત્વ’ જ છે. મોહરાજનું સ્થાન અને તેના કાવાદાવા આ ગ્રંથ વાંચનારના લક્ષ્યમાં એટલાં બધાં આવી ગયાં છે કે તેપર વધારે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. આવી રીતે એ પંક્તિના સવાલનો જવાબ કુમારે ત્રણ અક્ષરમાં આપ્યો. }

*

*

*

(૨)

પદ્મદેસર આવો દુકો પણ મુદ્દાસરનો જવાબ સાંભળી ઘણા વિસ્મય પામ્યો. પછી તેણે વળી બીજો સવાલ પૂછ્યો.

कस्या विभ्यद्गीर्णं भवति सङ्ग्रामलम्पटमनस्कः ।

वाताकम्पितवृक्षा, निदाघकाले च कीदृक्षाः ॥

ભાવાર્થ—‘લડાઈ લડવામાં જેનું મન લાગેલું હોય છે તે કોનાથી જરા પણ બીધા વગર કામ લે છે? અને ઉન્હાળામાં પવનથી કંપી રહેલાં ઝાડો કેવાં લાગે છે?’

૧ મારી નોટમાં આ પ્રથમ પ્રશ્નની સામે (૧) ‘જે પ્રશ્ન,’ બીજા પ્રશ્નની સામે (૨) ‘ત્રી પ્રશ્ન,’ ત્રીજા પ્રશ્નની સામે (૩) ‘માનસિક પ્રશ્ન’ એવી નોટ કોઈ શાસ્ત્રીએ દર્શાવી છે તેનો હેતુ મને યાદ નથી. (૪) સામે ‘સપ્તાલંકાર’ છે અને) સામે ‘ગૂઢ ચતુર્થપાદ’ છે તે સમજાય તેવી નોટ છે.

હરિકુમારે એ પ્રશ્ન ફરીવાર બોલી જવા પદ્મકેસરને કહ્યું, પદ્મકેસર પણ એ પ્રશ્ન ફરીવાર બોલી ગયો. જરા વિચાર ફરીને કુમારે જવાબ આપ્યો. — ‘દલનાયા’ પદ્મકેસરે તે જવાબ કબૂલ રાખ્યો.

[આપણે અહીં સદરદુ સવાલ અને તેનો ઉત્તર જરા વિચારી જાણીએ. ઉપરના (૧) પ્રથમ સવાલ થેઠે અહીં સવાલ બે હતા અને જવાબ એક આપવાનો હતો તેથી જવાબ આપવામાં વિચાર કરવાની જરૂર હતી. (૧) પ્રથમ સવાલ એ હતો કે જે પ્રાણીનું મન ગુંમામમાં જવા તરફ થઈ રહ્યું હોય તે દોનાથી અતિશય બીકાયું થતો નથી? ત્રિબ્ય-દ્વિબીજ એટલે અતિશય-ધણે બીકાયું. જવાબમાં કહે છે કે એવો પ્રાણી ‘દલનાયા’ એટલે સેના-લશ્કર (‘દલના’ એટલે ‘સેના’) થી ડરતો નથી; જેને લાગે જવું છે અને લડવાની હોંસ થઈ છે અને તે બાળ-તનો જેને શોખ થયો હોય છે તે લશ્કરથી ડરતો નથી. (૨) ઉન્હાળામાં સખ્ત પવન આવી વૃક્ષોને કંપાવી દે ત્યારે તે કેવા થાય છે? એ બીજા સવાલનો જવાબમાં પણ તે જ ઉત્તર આપે છે. દલનાયા:— ‘દલનામ્ ન આયઃ (પ્રાપ્તિઃ) યેષુ તે એટલે ‘દલ’ એટલે પાંદડાં તેનો ‘આય’ એટલે લાભ જેમાં ન થાય તેવા એટલે ઉન્હાળામાં વૃક્ષોને પાંદડાંનો લાભ થતો નથી. આવી રીતે ચાર અક્ષરના ટુંકા જવાબમાં ઉપરના બન્ને પ્રશ્નોનો જવાબ આપી દીધો.]

*

*

*

(૩)

ત્યાર પછી અર્હત દર્શન (જૈન મત) તરફ અભિરૂચિવાળા વિલાસ નામના મિત્રે કહ્યું ‘કુમાર! મેં પણ એક સવાલ મનમાં નીરધારી રાખ્યો છે!’ કુમારે તેને સવાલ જણાવવાનું કહેતાં તે બોલ્યો:—

કીદમ્બ્રાજકુલં વિપીદતિ વિમો ! નદ્યન્તિ કે વાલકે,
યોષ્યં કાનનમચ્યુતાશ્ચ વદ્યઃ કાલે મયિવ્યન્ત્યલમ્ !
કીદશ્તાશ્ચ જિનેશ્વર યદ વિમો ! કસ્યે તથા રોચતે,
ગન્ધઃ કીદશિ માનવે જિનવરે મર્કિર્ન સમ્પદતે ॥

બાવાર્ય—‘કેવા પ્રકારનું રાજકુળ (રાજ્ય) આખરે નાશ પામે છે, બેસી જાય છે? અને હે પ્રભુ! અગ્નિમાં ઢોણ નાશ પામે છે? જાણુવા લાયક જામત કરે તેવું ઉધાન કયું? પોતાના સ્થાનથી બદલ ન થાય એવા ઢોણ? વખત જતાં જે બહુ પૂરેપૂરા થાય તે ઢોણ?

જિનેશ્વરો કેવા હોય છે? અને હે પ્રભુ! કોને તે તથાપ્રકારે ગમે છે? કેવા પ્રકારના માણસમાં અભિમાન (ગર્વ) હોય છે? અને કેવા પ્રકારના માણસોનાં મનમાં જિનેશ્વર ભગવાન ઉપર ભક્તિ જાગત થતી નથી? ”

આવા નવ સવાલો એક જ શ્લોકમાં એક સાથે પૂછાતાં હરિકુમારે કહ્યું “ ભાઈ! આ સવાલો એક બીજાથી ઉલટા, અટપટા અને બહુ સમાસવાળા છે! માટે ફરીવાર બોલી જા. અને વધારે સ્પષ્ટ રીતે બોલજે જેથી દરેક પ્રશ્ન અગત્યર લક્ષ્યમાં રહે. ” કુમારની આવી માનહીની વિલાસ ફરીવાર તે શ્લોક બોલી ગયો. વિચાર ફરીને હમીને હરિકુમારે ઉત્તર આપ્યો “ જો ભાઈ! તેનો ઉત્તર સાભળ. ”

અહુરાહમાયનામાધિતમાનસે-

[આ શ્લોકમાં નવ સવાલ કરવામાં આવ્યા છે અને તેનો જવાબ એક સાથે આપ્યો એવી તેમાં ગોઠવણ જણાય છે. આપણે જવાબો વિચારીએ.

૧ કેવા પ્રકારનું રાજ્યકુળ આખરે નાશ પામે છે-એસી જાય છે? જવાબમાં પ્રથમના ચાર અક્ષર લેવા-અકુશલ. પ્રવીણતા વગરનું-રાજ્યનીતિ ન સમજનાર રાજ્યકુળ આખરે નાશ પામી જાય છે, એસી જાય છે.

૨ અગ્નિમાં કોણ નાશ પામે છે?

પ્રથમના બે અક્ષરો મૂકી દેવા. જવાબ શલમા પતંગીઆ. પતંગીઆ અગ્નિમાં પડી નરણુ પામે છે તે જાણીતી વાત છે.

૩ જાળુવા લાયક-જાગત કરે તેવું ઉદ્યાન કયું?

જવાબમાં ચાર અક્ષરો મૂકી દેવા. માવના. ભાવનારૂપ ઉદ્યાન જાળુવા લાયક છે. ઉપદેશ આપે તેવું છે. ભાવના અનેક પ્રકારની છે અને આજ જાળુવા લાયક છે અને જાળુવા પડી જાગત કરે તેવી છે તે સ્પષ્ટ છે.

૪ વિનાશ સ્થાનની જગ ન થાવ એવો કોણ?

૧ આનો અર્થ અહુરાહર (હરિકુમાર) આવતા વડે તેનું મન વાળેલું છે તે’ એવો પણ છે. પણ એવો પદ-વેદ સ્વભાવે છે. જવાબ મૂકવું હકીકત વિચારવાર આવકાર લેખી છે તે વડે.

૨ આ અર્થ કોઈ વિદ્યાર્થી કયો તે જાણી શકે છે. જે વિદ્યાર્થી પ્રવચ કરેલો અર્થ જાણ કરી આવકાર લેખી છે.

એના જવાબમાં પણ માવના એ જ શબ્દ લેવાનો છે. ભાવના પોતાના સ્થાનથી બદ થઈ સંસારમાં જતી નથી.

૫ વખત જતા જે બહુ પૂરેપૂરા થાય તે કોણ ?

આના જવાબમાં માવનામાવિતાઃ ભાવના ભાવનારાઓ થોડા વખતમાં પરિપૂર્ણ દશાએ પહોંચી આનંદમગ્ન થાય છે.

૬ જિનેશ્વર દેવા હોય છે ?

જવાબ—કુશલમાવનામાવિતમાનસાઃ ખુંદર ભાવનાથી જેતું મન ભાવિત થયેલું છે, વાધેલું છે તેવા. તીર્થંકર મહારાજો આવા જ પ્રકારના હોય તે સ્વાભાવિક છે.

૭ કોને તે (જિનેશ્વર) તથા પ્રકારે ગમે છે ?

એનો જવાબ પણ ઉપર પ્રમાણે. કુશલભાવનામાવિત મનવાળાને પ્રભુ-જિનેશ્વર ગમે છે, એમને પ્રભુ ઉપર રૂચિ થાય છે.

૮ દેવા પ્રકારના માણસનાં મનમાં અભિમાન (ગર્વ) હોય છે ?
અકુશલમાવનામાવિતમાનસે જેઓનું મન અપ્રવીણ-અયોગ્ય ભાવનાથી વાસિત થયેલું હોય તેવા માણસને અભિમાન થાય છે. સમજીને તો અભિમાન ન જ થાય એ સ્વાભાવિક છે.

૯ અને દેવા પ્રકારના માણસોનાં મનમાં જિનેશ્વર ભગવાન ઉપર ભક્તિ લગત થતી નથી ?

એનો જવાબ પણ ઉપર કહ્યો તે જ લખાવેલ. એટલે અકુશલ-માવનામાવિતમાનસાઃ એટલે જેઓ કુશલ ભાવનાઓ ભાવતા નથી તેમના મનમાં જિનેશ્વર દેવ ઉપર ભક્તિ પણ થતી નથી.

આવી રીતે એક શબ્દમાં બધા અર્થનો સમાવેશ કર્યો. }

તા. ૬.—ઉપર જે અર્થ કર્યો છે તેમાં જવાબના અક્ષરો આગ્રહ-વળા અસંબંધ લેવા પડે છે, બાકી જવાબ બરાબર લાગે છે. પણ સંસ્કૃતમાં એવી રીતે પ્રક્રમભંજ કદાપિ કરવામાં આવતો નથી, તેથી મેં વિચાર કરીને નીચે પ્રમાણે અર્થ બેરહાસા પ્રયત્ન કર્યો છે તે પણ વિચારવા યોગ્ય છે. ભા. ૬.

{ આઠી શ્લોકના સાત જ પ્રશ્નો કરવામાં આવ્યા છે અને તેના પ્રત્યેકના જવાબમાં શરૂથી બે બે અક્ષરો મૂકી દેવા અને પછીના ત્રણ ત્રણ લેવા અને છેવટના પ્રશ્નના જવાબમાં આખો જવાબ લેવો. આ અર્થ કરતાં પ્રક્રમભંગ જરા પણ થતો નથી. સાત સવાલો અને જવાબો નીચે પ્રમાણે છે.¹

૧ દેવા પ્રકારનું રાજ્યકુળ આખરે નાશ પામે છે? જવાબ (અકુશલ)

૨ અગ્નિમાં કોણ નાશ પામે છે? (પ્રથમના બે અક્ષરો મૂકી દીધા)

જવાબ શલમા (ઃ)

૩ જાણવાલાયક, જાત્રત કરે તેવું ઉધાન કયું? (ચાર અક્ષર મૂકીને) જવાબ માવના.

૪ જાતે સ્થાનભટ્ટ ન થઈ વખત જતાં બહુ થઈ જાય તે કોણ? (છ અક્ષર મૂકીને) નામાવિ.

૧ અકુશલમાવનામાવિગ્નાનમે

૧

૨

૩

૪

૫

૬

૭

અથવા

જ ૧

ક ૨

ક ૩

ક ૪

ક ૫

ક ૬

ક ૭

ક ૮

ક ૯

ક ૧૦

ક ૧૧

ક ૧૨

ક ૧૩

જવાબ દેર અક્ષરો છે. દરેક જવાબમાં બેબે અક્ષર મૂકવા.
જવાબ બુદ્ધો.

સવાલ.

જવાબના અક્ષરો.

૧.....૧-૨-૩-૪

૨.....૩-૪-૫

૩.....૫-૬-૭

૪.....૭-૮-૯

૫.....૯-૧૦-૧૧

૬.....૧૧-૧૨-૧૩

૭.....૧૩-૧૪-૧૫

૫ જિનેશ્વરે કેવા દોષ છે ? (જ્યાક જાણર મૂંશીને) વિતમા.
૬ તેમ જ મુગંધ કેને પસંદ આવે છે ? (દસ જાણર મૂંશીને)
માનસે.

૭ કેવા પ્રકારના આગુચોનાં મનમાં જિનેશ્વર ભગવાન ઉપર
ભક્તિ લગત યતી નથી ? (આણું ૫૬) અકુશલભાવના-
માયિનમાનસે.

આ સાતે સજાલો જવાબ સંક્ષેપમાં વિચારી જઇએ.

૧-૨-૩. આ ત્રણે પ્રશ્નોનો જવાબ ઉપર ૧-૨-૩ માં આવી ગયો
છે તે પ્રમાણે જ છે, ત્યાંથી તે અર્થ વિચારી લેવો.

૪ જાતે સ્થાનબ્રહ્મ ન થઇ વખત જતાં બહુ થઇ જાય તે કોણ ?
નામાવી.

નામાવીમાં 'ભાવી' એટલે ભવ્ય પ્રાણીઓ. ન અભાવી
એટલે અભવ્ય નદિ એટલે ભવ્ય પ્રાણીઓ. ભવ્ય પ્રાણીઓ
પોતાનાં સ્થાનથી બ્રહ્મ ન યતાં વખત જતાં ઉવટે બહુ થઇ
જાય છે, મોક્ષમાં જાય છે, અનેક સાથે મળી જાય છે; મત-
લબ જાતે અચ્યુત રહી ઉવટે બહુ થઇ જાય છે, જ્યોતિમાં
જ્યોતિ મળી જાય છે. ભવ્ય પ્રાણીની વખત જતાં એ દસા
થાય છે.

૫ જિનેશ્વરે કેવા દોષ છે ? જવાબ. વિતમા.

વિગતં તમઃ ચેષાં સે જ્યોનો (અજ્ઞાનરૂપ) અંધકાર નાશ
પામી ગયો છે તે. તીર્થકરને તમસ્ ન દોષ તે સમજી શકાય
તેવી બાબત છે.

૬ મુગંધ કેને પસંદ આવે છે ? માનસે.

મુગંધ લે છે નાક, પણ તેની પસંદગી તો મન જ કરે છે.

૭ પ્રથમના અર્થમાં જે નવમો અર્થ કયો તે જ અર્થો બંધ બેસે છે.

આ અર્થમાં ક્રમ ભરણર જળવાય છે અને અર્થ બેસતો આવે
છે તે પણ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે.

*

*

*

(૪)

હરિકૃષ્ણનો જવાબ સાંભળીને વિગ્રમ ખૂબ હસ્યો.

હરિકૃષ્ણ—“બાઈ! કેમ હસ્યો ?”

વિભ્રમ—“કુમાર ! તું આ વિલાસના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપીને તેનો ગર્વ ઉતારી દીધો એ બહુ સારું કર્યું ! એ સવાલ અમને એ ભાઈ-સાહેબ વારંવાર પૂછતો હતો, પણ અમને સર્વને એનો જવાબ મૂળતો નહોતો તેથી એ ભાઈ છાપરે ચઢી બેઠો હતો અને એનું અભિમાન સમાતું ન હોતું.”

વિલાસ—“અરે ! એ કુમારે મારો ગર્વ ઉતાર્યો છે એટલું જ નહિ, પણ તમારો સર્વનો ગર્વ આજે ઉતારી નાખે એમ છે. તમે કોઈએ જે કાંઈ પ્રશ્નો વિચારી રાખ્યા હોય તે બોલો, તમારું અભિમાન પણ એ જરૂર ઉતારી દેશે. તમારે જે સવાલ પૂછવા હોય તે બોલી જાઓ.”

મન્મથ—“કુમાર ! મેં પણ જે કોયડાઓ વિચારી રાખ્યા છે.”

કુમાર—“ભલે ખુશીથી પૂછો, હું જવાબ વિચારીશ.”

મન્મથ—“મારા જે પ્રશ્નો સાંભળો.—

“**दास्यसि प्रकटं तेन, गृह्णामि न करात्तव ।**

मिक्षामित्युदिता काचिद्भिक्षुणा लज्जिता किल ॥

તેમજ

करोति कठिनो राजन्नरीभकटघट्टनम् ।

विधत्ते करवालस्ते निमूर्ली शत्रुसंहतिम् ॥

આ બન્ને શ્લોકમાં અલંકાર છે. સાદી રીતે વાંચતાં તેનો અર્થ નીચે પ્રમાણે થાય છે. “તું ઉઘાડી રીતે-સ્પષ્ટ રીતે આપે છે તેથી તારા હાથથી ભિક્ષા હું નહિ લઉં-એમ કોઈ ભીખારીએ કહ્યું તેથી તે અરેખર શરમાઈ ગઈ.”

ભીખારી આવું વિચિત્ર કેમ બોલે ? અને તેમાં આપનાર શરમાઈ શા માટે જાય ? આ દેખીતો વિરોધ થયો.

બીજા શ્લોકમાં સીધી રીતે વાંચતાં કરોતિ શબ્દ અર્થ વગરનો રહી જાય છે. ‘હે રાજન્ ! તારી કઠણ તરવાર શત્રુના સમૂહનો મૂળથી નાશ કરે છે અને શત્રુઓના હાથીઓના ટોળાંના ગંડસ્થળોને ભેદી નાખે

૧ વિલાસ અને મન્મથ એ પણ કામદેવ છે. વિલાસ એનું વ્યક્તરૂપ છે અને મન્મથ જાતે કામદેવ છે.

૨ આ બન્ને શ્લોકોમાં શબ્દાલંકાર અને વિરોધાભાસ છે.

છે.” આવો અર્થ કરતાં કરોતિ શબ્દ મૂછી દેવો પડે છે. અથવા તેનો અર્થ ‘કરે છે’ એમ કરીએ તો કહણ તરવારથી એ કામ બનતું નથી.

* * *

હરિકુમાર—“ (હસીને) એ બાઈ તારા પ્રથમના શ્લોકમાં જે દેખીતો વિરોધ છે તેનો આવી રીતે ભંગ કરવો. દાસ્યસિ શબ્દને ધ્રુવ પાડીને દાસી અસિ એમ બે શબ્દ કરવા. એટલે તેનો અર્થ એવો થશે કે ‘હે બાઈ ! તું દાસી (નોકરડી-ગુલામ-અધમ સ્ત્રી) છે તેથી તારે હાથે હું બીજા લઈશ નહિ, એ પ્રભાતે બીખારીએ કહ્યું એટલે આપનારી સ્ત્રી લજવાઈ ગઈ. ’ આવી રીતે શબ્દની સંધિ ધૂટી પાડવાથી દેખીતો વિરોધ સમાઈ જાય છે.

“ બીજા શ્લોકમાં પણ એવી જ રીતે કરોતિ કઠિનો શબ્દની સંધિ ધૂટી પાડવી એછએ તે અતિકઠિનો કરો-કરઃ અતિ કઠિનો એવી રીતે શબ્દને ધ્રુવ પાડવાથી અર્થ મળી જશે. ‘ હે રાજા ! તારો અતિ કહણ હાથ શત્રુઓના હાથીઓનાં ગંડસ્થળોને લોટી નાખે છે અને તારી તરવાર શત્રુની હારોની હારોનો મૂળથી નાશ કરે છે. ”

“ આવી રીતે સંબંધ મેળવવાથી અર્થ બરાબર રૂપરૂ થાય છે અને તેવી રીતે અન્યથા ! તારા સવાલનો જવાબ થાય છે. ”

અન્યથા—“ અહો અહો ! કુમાર ! તારી વિક્રતા તો કાંઈ અજબ પ્રકારની છે ! ગમે તેવા અટપટા સવાલ ગોઠવીને પૂછીએ પણ તેના જવાબ તો તારા શ્લોકમાં જ આપી પડેલા છે. ધન્ય છે તારી બુદ્ધિની કુશાગ્રતાને ! ”

* * *

(૫)

‘હવે તે વખતે મેં એક એવો શ્લોક વિચારી કાઢ્યો કે જેનું ચોથું પાદ ગૂઢ (છુપાયેલું) હોય. મેં (ધનસેખરે) કુમારને જણાવ્યું કે “ મેં એક ગૂઢચતુષ્પાદ વિચારી રાખ્યું છે માટે તારી મરજી હોય તો તને પૂછું. હું એ શ્લોકના ત્રણ પાદ તને જણાવીશ અને તારે તેનું ચોથું પાદ ચોધી આપવું પડશે. ” કુમારે હા પાડવાથી મેં મારા શ્લોકનાં ત્રણ પાદ જણાવ્યાં.

૧ વસંતઋતુમાં વનમાં ગયા તે વખતે કુમારની ચપલી નિષિદિ (ચિત્રપદ દેવળી) જ્યાર ધનસેખર વસુંતે છે ને લલવના રાખતું. દવં ધનસેખર એ અત્યાર મુખી સાજવટો જ દનો તે વિનોદચંદ્રાંશ કામ લે છે.

આ શ્લોકમાં વચન મન અને કાયાથી આદર્શમનુષ્યે દેવું વર્તન કરવું જોઈએ તે બતાવ્યું છે: વચનથી નિંદા ન કરવી, પારકાં અવર્ણવાદ ન બોલવાં, મનને સ્થિતિસ્થાપકતામાં રાખી ક્રોધ ન કરવો, ક્રોધ મનોવિકાર છે એની સાથે માન માયા, લોભ, કપાય અથવા કામ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર એ રિપુઓ સમજી લેવા અને કાયાથી અન્યતું પરિપાલન કરવું. આ પ્રમાણે જ કરે તે કુળને શોભાવનાર માણસ છે, નર છે-એવાનો અવતાર સદ્ગુણ છે, દેશે ગણતરીમાં ગણવા યોગ્ય છે, એનું હવન રસમય અને હવવા યોગ્ય છે.

આ શ્લોકમાં પણ સખ્તાલેશ્વર જણાય છે. ચોથા પાદના દરેક આદર્શ પ્રથમના ત્રણ પાદમાંથી મળી આવે છે. }

* * * *

* * * *

પુનઃ ચિત્રકન્યા સ્મરણ.

આથી રીતે ભેટલો વખત પ્રશ્નોત્તરમાં દરિકુમારનું ધ્યાન રહ્યું ભેટલો વખત તે ચિત્રમાં રહેલી કન્યાને કાંઈક વિસારી શક્યો, થાડીક ભણી ગયો, ભેટલો વખત એ વાખત તેને જરા જરા વિસ્મૃત થઈ.

કમનસાથે તે વખતે એક પારેવો પોતાની પારેવી સાથે ગેલ કરતો જોવામાં આવ્યો, ત્રીને તે માટે, તેની કરતો ઉઠે અને તેની સાથે ગેલ કરે-એ હકીકત ભેટલે વિચારે પારેવી કન્યા પાછી કુમારની સ્મૃતિમાં આવી, ચિત્ર ઉપર ધ્યાન ગયું અને મિત્રોની ચાતચીત-ગતથી લગ્ન ઉઠી ગયું. પછી તો સખ્ત પવનના ઝપાટા લાગ્યાથી રીંચાની જેવી દટા થય, મોઢો પચ્ચર પડવાથી કુંડના જળાની જેવી દટા થાય, પોતાના કુંડવના જલમુરોગણની નિતાથી દરિદ્રી માણસનાં મનની જેવી નિયતિ થાય, અભિમાની માણસની બીજાથી પરાભવ પાડીને જેવી મનવિરતિ થાય અને નેસારતી બીકથી અવિરતિ સમ્ય-મદદિ પ્રાણીની જેવી નિયતિ થાય તેવી નિયતિ કુમારની થઈ ગઈ, કન્યાનું ચિત્ર મન ઉપર વારંવાર આવવા લાગ્યું અને કુમાર આમતેમ કુકચ લાગ્યો. જેવી રીતે એક રોગી જ્યાર વન્નુતા વ્યાક્રિયથી મુજ રહો પેર પચ્ચરુપર ક્યાન લગાડે છે એ તેવું રીતે કુમારને જ્યાર જાન-પિરણી મુજ પડે ચિત્ર કન્યાનું, હરિવ પર આકૃષ્ટ થયેલ અને ભેટલો.

૧. જય મ લીલે કેવલિને કુંડ વન્નુતા ન લગાવ્યું એક જાણુએ સંદા-
નો ચાત કાને કે અને જાક આજુએ જા પ લેવેલ આદર્શ સંસ્કૃત. નરો આ
રહિ અત્યસ્થે સ્મરણ કાંઈક કરે છે.

હરિકુમારની વ્યાકુળતા.

મેં તે વખતે કુમારને પૂછ્યું “કુમાર! આ શું?”

કુમારે જવાબ આપતાં કહ્યું “ભાઈ ધનશેખર! કાલે રાત્રે માંડે માંડું દુઃખતું હતું તેથી મને ઉઘ આવી નહોતી. અત્યારે પણ તેની અસરથી માંડે માંડું જરા જરા દુઃખે છે અને મને ચક્કર આવે છે. તેથી આ મનમથ વિગેરે મિત્રો મરજી આવે તો જાય અને મરજી આવે તો અહીં ફરે. હરે. તું એકલો મારી પાસે રહે. થાક, આપણે આ બાળુના ચંદનલતાગૃહમાં જઈએ અને ત્યાં હું જરા શાંતિથી નિદ્રા લઉં.”

કુમારની આવી ઇચ્છા જાણી મનમથ-વિગેરે સર્વે મિત્રો ત્યાંથી વિદાય થઈ ગયા અને માત્ર હું જ કુમારની સાથે રહ્યો. આવી રીતે અમારી વિનોદવાતના અહીં અંત આવ્યો.

પ્રકરણ ૪ થું.

મનમથ વ્યાકુળતા-આયુર્વેદ.

વં મિત્રો વિદાય થયા પછી હું (ધનશેખર) અને હરિકુમાર લતામંડપમાં દાખલ થયા. મંડપમાં જઈને મેં દાં મુદામળ પાંદડાંઓ એકઠાં કરી તેની પયારી બનાવી. એ તૈયાર કરેલી પયારી ઉપર કુમાર બેઠો. પરંતુ માછલું તપેલી રેતીમાં આવીને પડેલું હોય, તે જેમ તાપથી તરફડે તે પ્રમાણે કુમાર તે દંડા ચયનપર પણ તરફડીઆં મારવા લાગ્યો, તેને જય પણ શાંતિ ન થઈ કે મુખ ન આવ્યું. પછી મેં એને બેસવા સાર કોમળ આસન (બેઠક) બોઢવી આપ્યું. કુમાર એ આસન ઉપર બેઠો. ત્યાં પણ શુનિ ઉપર ઘોરને ચઢાવ્યો. હોય ત્યાં જેમ તેને મુખ મળે નહિ તેમ હરિકુમારને એ આસન ઉપર પણ નિશંત વળી નહિ. ત્યાર પછી તે મારે ખસે વળગ્યો અને આમ તેમ હુલવા લાગ્યો. એમ કરતાં પણ એના દૃઢમાં તે તાપ આવ્યો હતો તે ઓછો થયો નહિ.

શંખનાદ-મન્મથ જોર.

પછી તો કુમાર ઘડિકમાં સુવે, ઘડિકમાં બેસે, ઘડિકમાં ઊભો થાય, ઘડિકમાં અહીં તહીં ભમે, પણ જેમ નરકગતિના જીવોને નારકીમાં સુખ મળે નહિ તેમ કુમારને જરા પણ ચેન/પડે નહિ, જે જે સુખશાંતિના ઉપાયો ચોજવામાં આવે તેનાથી ઉલટી તેની વેદના વધતી જાય. આવી રીતે મદનઅગ્નિથી બળી જતાં એ રાજકુમારે શીતળ લતાગૃહમાં ઘણો વખત વીતાવ્યો પણ એની ગરમી ઓછી થઈ નહિ. પેલા મન્મથ વિગેરે મિત્રોએ કુતૂહળને લીધે કુમારની જે દશા થઈ હતી તે શુભ રીતે કુમાર ન જાણે તેમ જોયા કરી અને તેઓ અંદર અંદર કુમારની મરકરી ઇસારાથી કરતા રહ્યા.

હવે તે વખતે મનુષ્યોનાં શરીરમાં તાપ કરવા માટે જ કામદેવ પોષાર કરતો હોય તેવો મધ્યાહ્ન સમયનો શંખ વાજ્યો.^૧ શંખ ઘણા જોરમાં લાંબા વખત સુધી વાજ્યો અને દૂરથી તેનો અવાજ કુમારના કાનપર ગયો. એ વખતે કુમારને ઘેર લઈ જવા માટે મન્મથ વિગેરે સર્વ મિત્રો લતાગૃહમાં આવ્યા અને સર્વે કુમારને કહેવા લાગ્યા “દેવ! હવે અત્યારે ખરો મધ્યાહ્ન થયો છે માટે આપ ઘરે પધારો. ત્યાં જઈ દેવપૂજનાદિ નિલકર્મ કરી દિવસનું કામ હોય તે આટોપી લો.”

હરિકુમારે જવાબમાં કહ્યું “અરે ભાઈઓ! ધનશેખરને મારી પામે મૂકીને તમે સર્વે ઘરે જાઓ, આ મારી વેદના ઓછી થશે એટલે હું પણ પછી ધનશેખર સાથે ઘેર આવીશ. અત્યારે તો મારા માથામાં ચારસકા આવે છે, અંદર તાપ વધતો જાય છે, તેથી આ શીતળ લતાગૃહમાં હું હજી શાંતિ માટે વધારે વખત રહેવા માંગું છું.”

કુમારને હૃદયની અંદરનો તાપ હતો, શેને લઈને તે તાપ આવ્યો હતો તે સર્વના ખ્યાલમાં બરાબર આવી ગયું અને તે સંબંધમાં તેઓની પ્રતીતિ પણ થઈ ગઈ, છતાં તે રાજકુમાર હોવાથી તેને સીધી રીતે તેઓ કહી શક્યા નહિ. જરા ટર ખાઈને તેઓ અંદર અંદર નીચે પ્રમાણે વાત કરવા લાગ્યા અને તે સર્વ કુમાર સાંભળે તેમ બોલતા હોવાથી તેઓનો આશય કુમારના સમજવામાં પણ બરાબર આવી ગયો.

આયુર્વેદ. વૈદં.

“અરે કુપોળ! તું આયુર્વેદ (વૈદ્યવિદ્યા)માં ઘણો કાબેલ છે ત્યારે ભાઈ! આ કુમારના શરીરમાં વિકાર થયો છે તે ક્યાં કારણોને

^૧ કેટલીક જગ્યાએ મધ્યાહ્ન (બપોર-બાર વાગવાનો સમય) બતાવનાર તોપ ફોરવાનો સિવાજ છે અને કેટલેક જગ્યાએ શંખ વગાડવાનો સિવાજ છે.

લઈને યથો છે (નિદાન) અને તે શાંત કરવાનો ઉપાય^૧ (ચિકિત્સા) શો છે તે તું વિગતવાર અમને જણાવ.”

દોષોએ વિવેચનપૂર્વક જવાબ આપતાં જણાવ્યું:—

“આઈઓ! વૈદક શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

“વાયુ, પિત્ત અને કફ આ ત્રણ શારીરિક-શરીર સંબંધી દોષો છે અને રજસ્ અને તમસ્ એ બે માનસિક દોષો છે. (શરીરમાં વ્યાધિ થાય છે તે વાત પિત્ત અને કફની વિષમતાથી થાય છે અને રત્નેશુણુ અને તમોશુણુ માનસિક વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન કરે છે.) આ બંને પ્રકારના દોષો પૈકી શારીરિક દોષો છે તે દૈવ અને યુક્તિનો આશ્રય લઈને કવેલા ઔષધ ઉપચારથી શાંત થાય છે (મતલબ શરીરસંબંધી વ્યાધિ મટાડવા માટે યુક્તિ કરવી જોઈએ અને નસીબ બળવાન હોયું જોઈએ. યોગ્ય પુરૂષાર્થ અને અનુકૂળ દૈવ (કર્મ) હોય તો શારીરિક દોષો મટે છે અને માનસિક દોષો (રાજસી અને તામસી) જ્ઞાનથી, વિજ્ઞાનથી (શાધ-સથી), ધીરજથી, સ્મૃતિ(યાદ કરવું તે)થી, અને સમાધિથી દૂર થાય છે.”

“એ શારીરિક દોષો પૈકી વાત (વાયુ) રક્ત (હુઓ) દોષ છે, હંડો દોષ છે, છાટો દોષ છે, અતિ સૂક્ષ્મ દોષ છે, હાલતો ચાલતો દોષ છે, સ્વચ્છ દોષ છે અથવા કઠણ દોષ છે. હવે એ જેવા પ્રકારનો દોષ તેનાથી ઉલટા પ્રકારની વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવાથી તે શાંતિ પામે છે: એટલે જો વાયુ હુઓ દોષ તો તે ચોપડેલ-ચીકાસાદાર પદાર્થોના ઉપયોગથી નરમ પડે છે, શીત વાયુ ગરમ વસ્તુના ઉપયોગથી

૧ વૈદકમાં વ્યાધિ શો છે તે તેનાં કારણ અને ચિકિત્સા પદથી શોધવું તેને નિદાન કહે છે અને નિદાન (diagnosis) થયા પછી તેની દવા કરવી તેને ચિકિત્સા કહે છે. વૈદકમાં આ બે મહત્ત્વ અગત્યના વિભાગો છે.

૨ આ આખો વૈદ્યકીય વિભાગ સંક્ષેપમાં વૈદક શાસ્ત્રનો મોટો અવ્યાસ બતાવે છે. એક મહત્ત્વ નિષ્ક્રાવ વૈદ્યશાસ્ત્રે આ વિભાગ અને સમજાવ્યો ત્યારે જણાવ્યું હતું કે વિષય બરાબર વૈદ્યકીય પરિભાષામાં, સંક્ષેપમાં અને સુદાસર લખાયેલો છે. એટલી દૃષ્ટિકોણ વાંચીને તેમને સંપૂર્ણમાં માટે ખુદ માન થયું હતું. આ વૈદાનો વિષય જરા વધારે સ્પષ્ટ થાય તેટલા સારા વધારે ઘૂંટી રીતે તેણે અવતરણ અત્ર કરવામાં આવ્યું છે. વાચકને કહે છે કે ધીરેધીરે વ્યવસ્થિત મનોરોચીય પરમ્. આ વિચાર અત્ર માનસિક દોષના ઉપચાર માટે બતાવેલ છે તેના જેવા જ લગભગ છે. બાકીનો આયુર્વેદ પદ્ય વૈદાના સર્વોત્કૃષ્ટ ગ્રંથોને અનુરૂપ છે એમ અને સદૃશ વૈદ્યશાસ્ત્રે કહ્યું છે. બા. ક.

શમે છે, લઘુ વાયુ ગુરુ દ્રવ્યના ઉપયોગથી મટે છે, ચળ વાયુ સ્થિર દ્રવ્યના ઉપયોગથી મટે છે, વિશદ દહીં જેવો વાયુ અચોખ્ખો દ્રવ્યના ઉપયોગથી મટે છે અને કઠણ વાયુ પોચા પદાર્થના વપરાશથી શમે છે.

“ પિત્ત સ્નેહવાળું (ચિકાશદાર) હોય છે, ગરમ હોય છે, તીખું હોય છે, દ્રવતું (પાતળું liquid) હોય છે અને ખાટું હોય છે. એ પાંચ પ્રકારના રસવાળું પિત્ત તેનાથી ઉલટા પ્રકારના ગુણોથી શમે છે. ચિકાશદારને માટે ચીકાશ વગરના પદાર્થનો ઉપયોગ કરવાથી, ગરમને માટે ઠંડા પદાર્થના ઉપયોગથી, તીખાને માટે મોળા પદાર્થના ઉપયોગથી, દ્રવતાને માટે ઘટ વસ્તુઓના ઉપયોગથી અને ખાટાને માટે ખારા પદાર્થના ઉપયોગથી પિત્તનું શમન થાય છે.

“ કંદુ ગુરુ (ભારે) હોય છે, ઠંડો હોય છે, નરમ હોય છે, ચીકાશદાર હોય છે, મીઠો હોય છે, ગોળ જેવો ચીકાશદાર હોય છે અથવા સુંવાળો હોય છે. એ પાંચ પ્રકારથી યુક્ત કંદુ તેનાથી વિપરીત ગુણવાળા પદાર્થોના વપરાશથી શાંત થાય છે એટલે ભારે કંદુને માટે હળવા પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો, ઠંડા કંદુને માટે ગરમ પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો, નરમ કંદુને માટે સખ્ત પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો, ચીકાશદાર કંદુને માટે ચીકાશ વગરના પદાર્થનો ઉપયોગ કરવો, મીઠા કંદુને માટે કડવા પદાર્થનો ઉપયોગ કરવો, ગોળ જેવા કંદુને માટે ચીકાશ વિનાના પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો અને સુંવાળા કંદુને માટે ખરસટ પદાર્થોનો ઉપયોગ કરવો. તેમ કરવાથી વધી ગયેલ કંદુના દોષો શમી જાય છે.

વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં રસ^૧ છ પ્રકારના બતાવવામાં આવ્યા છે: મીઠો (ગળ-પણવાળો), ખાટો, ખારો, તીખો, કડવો અને તુરો. એ છ રસો પૈકી મીઠો ખાટો અને ખારો રસ કંદુ વધારનાર અને ઉત્પન્ન કરનાર છે, તુરો તીખો અને કડવો રસ વાયુ વધારનાર અને ઉત્પન્ન કરનાર છે અને તીખો ખાટો અને ખારો રસ પિત્તરસને ઉત્પન્ન કરનાર અને વધારનાર છે. હવે મીઠો રસ, ખાટો રસ અને ખારો રસ વાયુ ઉપર વિજ્ય મેળવે છે એટલે વાયુનો પ્રકોપ થયો હોય ત્યારે એ રસોનો ઉપયોગ કરવાથી વાયુ શમે છે, તેવી જ રીતે તુરો રસ, મીઠો રસ અને કડવો રસ પિત્ત

૧ વૈદ્યકીય પરિસાધામાં ‘કંદુક’ એટલે તીખો રસ એવો અર્થ થાય છે અને ‘તિક્ત’ એટલે કડવો અર્થ થાય છે અને ‘કષાય’નો અર્થ તુરો થાય છે. આ પ્રમાણે અહીં અર્થ દર્શો છે.

પર વિજય મેળવે છે એટલે પિત્તને સમાવે છે અને તુરે રસ, તીખો રસ અને કસો રસ કદ પર વિજય મેળવે છે એટલે કદને સમાવે છે.

“શરીરમાં પેટની અંદર અણર્જુ ચાર પ્રકારનાં થાય છે. બધા વાધિઓનું મૂળ અણર્જુમાં હોવાથી તેના સંબંધી ખાસ વિચાર કરવાની જરૂર છે. એ ચાર પ્રકારનાં અણર્જુનાં નામો આ પ્રમાણે છે: આમા-જ્ઞ, વિદખાજ્ઞ, વિદખ્યાજ્ઞ અને રસસેવાજ્ઞ. એ ચાર પ્રકારના અણર્જુની નિશાનીઓ પ્રથમ સમજ લેવા લેવી છે. આમ નામના અણર્જુમાં જે વસ્તુ ખાધી હોય તેના લેવી જ ગંધ આવે છે, દાખલા તરીકે સાકરટેટી કે તરબૂજ કે ફેરી ખાધેલ હોય અને તેના જ ઓડકાર આવ્યા કરે તો સમજવું કે આમ નામનું અણર્જુ થયું છે; આ અણર્જુમાં ખાધેલ વસ્તુનો રસ થતો જ નથી તેથી તેની ગંધ આવ્યા કરે છે. વિદખ નામના અણર્જુમાં ધૂમાણની ગંધ આવ્યા કરે છે, છારેયા ઓડકાર લેને કહેવામાં આવે છે તે આ અણર્જુમાં થાય છે. વિદખ નામના અણર્જુમાં શરીર ભાંગ્યા કરે છે, આગસ આવે છે, બગાસાં આવ્યા કરે છે, શરીર માંડતું નથી અને રસસેવ નામના ચોથા પ્રકારના અણર્જુમાં અત્ર પર દ્રેષ થાય છે, ખાવાનું ગમતું નથી અને ખોરાક તરફ જરાએ રુચિ થતી નથી.

“સદરજુ ચાર પ્રકારનાં અણર્જુમાંથી કયું અણર્જુ છે તેનો નિર્ણય થઈ ગયા પછી જો ‘આમ’ નામનું પ્રથમ અણર્જુ હોય તો વમન કરાવવું, ઉલટી કરાવવી અને પેટને તે દ્વારા સાફ કરાવવું; ‘વિદખ’ નામનું અણર્જુ થયું હોય તો છાશ પીવી; ‘વિદખ્યા’ નામનું અણર્જુ થયું હોય તો શેક કરવો અથવા નાહ લેવો અને રસસેવ નામનું અણર્જુ થયું હોય તો મુઠ જવું, ઉઘી જવું. ચારે પ્રકારના અણર્જુની એ નિશાની અને નિવારણના ઉપાયો છે. સર્વ રોગો અણર્જુમાંથી થતાં હોવાથી તેના ઉપર ખાસ લક્ષ્ય રાખવાની જરૂર છે.

“(કપાલ કહે છે કે)—આ પ્રમાણે હોવાથી આ કુમારને (હરિકુમારને) અંદરનો તાપ (તાવ) અને અણર્જુનો વિકાર થયો હોય એમ જણાય છે. તેનું અણર્જુ વિદખ નામના બીજા પ્રકારનું હોય તેમ જણાય છે કારણ કે એને વાયુ અને પિત્ત બન્ને એક સાથે ઉછળ્યા છે અને વધી પડ્યા છે. એ વાયુ અને પિત્ત બન્નેએ મળીને આને અંદરનો જ્વર (તાવ) ઉત્પન્ન કર્યો છે અને શૂળ પણ તેથીજ થયું છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:—

મુકે જીર્યતિ જીર્ણેઽન્ને જીર્ણે મુકે ચ જીર્યતિ ।
જીર્ણે જીર્યતિ મુકેઽન્ને દોષૈર્નાનામિમૂયતે ॥

૧ (૧) સૂચિત અર્થઃ અહીં જણાવ્યા છે તે ત્રણ સંયોગોમાં માણસ કોઈ પણ પ્રકારના દોષ-વ્યાધિથી હેરાન થતો નથી (૧) ખાધેલું અનાજ પચી જવા પછી અનાજ ખાવામાં આવે તો તે પચી જાય છે. (૨) પેટમાં અછર્ણ થયું હોય ત્યારે અનાજ ન ખાવાથી નહિ પચેલું અનાજ પચે છે અને (૩) પચી ગયેલું અનાજ તદ્દન પચી ગયા પછી અત્ર ખાવામાં આવે તો.

આ શ્લોકનો ભાવાર્થ જરા મુશ્કેલીએ બેસે છે. મેં વૈદ્ય અને વિદ્વાનોને પૂછીને અર્થ લગાવ્યો છે. તેમ કરતાં દોષૈઃ ના ન અમિમૂયતે એવી રીતે એના ચોથા પદની વ્યુત્પત્તિ કરી છે. એ ઠીક લાગે છે. પણ ખીન પાદમાં બે અવગ્રહ લીધા છે તે પ્રતમાં કે છાપેલી છુકમાં નથી. અહીં ત્રણ બાબત છે. ખાધેલ અનાજ પચી ગયા પછી ખવાય તે પચે, ન પચ્યું હોય ત્યારે નહું ન ખાવામાં આવે તો આગળનું પચે અને પચી ગયેલ અનાજ તદ્દન પચી ગયા પછી ખવાય તો તે પચે. આ ત્રણે યોગ્ય બાબત છે, અનુભવથી સમજાય તેવી છે.

(૨) બીજી રીતે સીધો અર્થ કરીએ તો આ પ્રમાણે અર્થ થાય—‘પ્રાણી અનેક વ્યાધિઓથી હેરાન થાય છે’ પણ પછી તેની સાથે શ્લોકનો જરા પણ મેળ મેળતો નથી. આ શ્લોક વધારે વિદ્વાન પાસે વિચારવો.

(૩) એક વૈદ્યશાસ્ત્રે આ શ્લોકનો અર્થ સમજાવવા નીચે પ્રમાણે લખાણ કર્યું છે તે વિચારવું. ઉપરના શ્લોકનો અર્થ સમજવા માટે નીચેના શ્લોકો પ્રથમ વિચારવા.

આમં વિદગ્ધં વિષ્ણુઃ કફપિત્તાનિલૈલ્લિમિઃ

અજીર્ણ કેન્નિદિચ્છન્તિ ચતુર્થ રસશેષતઃ (માધવનિદાન નિ. સા. પ્રે. પ્ર. ૭૦)

ત્રિભિરિતિ કફાદિભિરેકૈકશો યથા સંલયેન. x x એટલે કફેન આમં, પિત્તેન વિદગ્ધં, અનિલેન (વાયુના) વિષ્ણુઃ ।

જીર્ણેઽન્ને વર્ધતે વાયુવિદગ્ધે પિત્તમેધતે

મુક્તમાત્રે કફશ્વાપિ ક્રમોઽયં મોજનોપરિ (યોગરત્નાકર-નિત્ય પ્રવૃત્તિ પ્રકાર નિ. સા. આવૃત્તિ. પૃ. ૩૦ શ્લોક ૧૬૭).

હવે ઉપર ને શ્લોક આપ્યો છે તેના પ્રથમના ત્રણ ચરણના પાંચ વિભાગ પાડવા.

મુકે જીર્યતિ યદાસ્યાત્તદા પિત્તદોષપ્રવૃત્તિઃ

પિત્ત.

જીર્ણેઽન્ને વાતદોષપ્રવૃત્તિઃ

વાત.

જીર્ણે મુકે ચ જીર્યતિ યદા તદા તુ વાતપિત્તદોષદ્વયસ્ય પ્રવૃત્તિઃ

વાત પિત્ત.

જીર્ણે જીર્યતિ તુ કફવાતપ્રવૃત્તિઃ

કફ પિત્ત.

મુકેઽન્ને તુ કફપ્રવૃત્તિઃ

કફ.

પવં દોષૈઃ અમિમૂયતે.

વિભ્રમે કશું. “અરે મિત્ર કપોળ ! તારા ધ્યાનમાં બરાબર વાત આવી હોય એમ લાગતું નથી. વૈધની દ્રશ્ય છે કે તે માંદા માણસને જુએ તે વખતે પ્રથમ તો તેણે રોગનું મૂળ કારણ આવી રીતે શોધવું : એટલે કે તેણે પ્રથમ તો દરદીની ખાસ પ્રકૃતિ કેવા પ્રકારની છે તેનું બારિકીથી અવલોકન કરવું, એના શરીરમાં બળ કેવા પ્રકારનું અને કેટલું છે તેની વિચારણા કરવી, એના શરીરનો આધાર કેવા પ્રકારનો છે તે બરાબર વિચારવું, એના શરીરના વિભાગોનું માપ બરાબર જોઈ લેવું, એને અનુકૂળ કઈ વસ્તુ છે અને તે પૃથ્થ પાળી શકે તેવું છે કે નહિ તે સમજી લેવું, એનામાં ધીરજ કેટલી છે અથવા છે કે નહિ તે લક્ષ્યમાં

ઉપરનો અર્થ કરવામાં વામનદ નિર્મિત અર્ધાંશ હૃદયના નીચેના સ્થાનો સંબંધ પ્રકાશ નામે છે.

વાયુ પિત્ત કફથેતિ ત્રયો દોષઃ સનાસતઃ ॥ ૬ ॥

વિકૃતાવિકૃતા દેહં મન્તિ તે વર્તયન્તિ ચ ।

દે વ્યાપિનોઽપિ હૃદ્યામ્યોરપોમપ્યોર્જ્વલંધવાઃ ॥ ૭ ॥

વયોઽદોરગ્નિમુક્તાં વેઙ્ગમધ્યાદિવાઃ ક્ષમાદ ।

તૈર્મૈત્રિવમસ્તિસ્થો મન્દશ્ચાગ્નિઃ સમેઃ સમઃ ॥ ૮ ॥

એટલે વાયુ, પિત્ત અને કફ એ ત્રણ દોષો છે તે એ વિકાર પામેલા હોય તો દેહનો નાશ કરે છે અને એ વિકાર પામેલા ન હોય તો દેહને વધારે છે. એ ત્રણે દોષો આખા શરીરમાં આપક છે, ઉર્તા ખાસ કરીને નાભિની નીચે વાયુ રહે છે, નાભિ અને હૃદયની વચ્ચે પિત્ત રહે છે અને હૃદયની ઉપર કફ રહે છે. વય, દિવસ, રાત્રિ અને આહારના-વ્યવહારના-આદિ અધ્ય અને અંતમાં અનુક્રમે કફ, પિત્ત અને વાયુ હોય છે, જેમ કે અવરથાની આદિમાં-બાહ્યાવરથામાં કફ, મધ્યાવરથા-જીવાનીમાં પિત્ત અને અંત્યાવરથામાં-ઘટપણમાં વાયુ વધારે હોય છે, તેમ જ દિવસના પ્રથમ ભાગમાં કફ, મધ્ય ભાગમાં પિત્ત અને અંત્યા-ગમાં વાયુ વધારે હોય છે. રાત્રિના પ્રથમ ભાગમાં કફ, મધ્યરાત્રિએ પિત્ત અને અંત્યાગમાં વાયુ વધારે હોય છે. આહાર ખાધા પછી તુરત પ્રથમ ભાગમાં કફ, મધ્ય ભાગમાં-પર આહાર અરધાપરધા પાકે ત્યારે પિત્ત અને અંત્યાગમાં ત્યારે આહાર પાછી બધ ત્યારે વાયુ વધારે હોય છે. (આ ઊંઘી ટંકીત્વ ઉપરના અર્થ મટે ઉપયોગી છે.) આ પ્રમાણે અર્થ કરવામાં નાના પ્રકારના દોષથી પ્રાણી પરાક્રમ પામે છે, એનો અર્થ મોષા પદનો થયે.

(૧) મોષા પાત્રનું પાકાંતર દોષેર્જાતોઽગ્નિમૂલને આનો અર્થ “દોષઃ વ્યાપિ-વાયેઃ દોષ તે બહુ દોષથી દોષાન પાવ છે” એમ થાય. આ પાકાંતર દોષ દોષ તો તે ના. ૩ વાળા અર્થને ટોઠા આપે છે. અરે અને મોષાસ નિર્મૂલ ન થવાથી મૂળ સાથે ઉપર એક પાત્ર અર્થ લખ્યો નથી.

લઘુ લેવું, ખાવાની અને પચાવવાની તેનામાં શક્તિ કેટલી છે તે બરાબર જાણી લેવું, એનામાં કસરત કરવાની હરવા કરવાની શક્તિ અને સગવડ છે કે નહિ તે વિચારી લેવું અને તેની ઉમ્મર કેટલી છે તે બરાબર કળી લેવું. (એક વ્યાધિનું નિદાન કરતી વખત આ પ્રમાણે નવ આગત વૈદ્યે લક્ષ્યમાં રાખવી જોઈએ: (૧) પ્રકૃતિ, (૨) બળ, (૩) આયુ, (૪) પ્રમાણ, (૫) પથ, (૬) ધીરજ-સત્ય, (૭) આહારશક્તિ, (૮) કસરતની સગવડ અને (૯) વય-ઉમર.)

“ ઉપરાંત દુંશિયાર વૈદ્યે દોષોનાં સંચય,^૧ પ્રકોપ,^૨ પ્રસર,^૩ સ્થાન^૪ અને વ્યક્તિભેદો^૫ જરૂર જાણવાં જોઈએ.

“ જો વ્યાધિ અથવા દોષોને પ્રથમની સંચય સ્થિતિમાં એટલે કે જ્યારે તે એકલા થતા હોય તે અવસ્થામાં રોકી દીધા હોય તો તે આગળ વધી શકતા નથી એટલે તેનો પ્રકોપ થતો નથી, પણ જો તેને આગળ વધવા દેવામાં આવે તો તે વધારે બળવાન થાય છે.

“ અને ભાઈ કપોળ ! તું તો આ દરદી (હુમાર હરિ)ના સંબંધમાં કાંઈ પણ વિચારપૂર્વક ન જોયું ! માત્ર તેનું મુખ ઉઘાડું હોવાથી હુમારના ‘શરીરમાં વિહાર છે એમ કહી ગયો અને ઉઘાટે મુખે ભડભડ

૧ સંચય: અમુક દરદીને કયા રોગ થયેલ છે, કયા કયા એકલા થયેલ છે અથવા વાત પિત્ત અને કફમાંથી કોનો અને કેટલો સંચય થયેલ છે અને કયા કેટલા પ્રમાણમાં એકલા થયા છે તે વિચારવું તે સંચય.

૨ પ્રકોપ:—વાત પિત્ત કફમાંથી કોણ વૃદ્ધિ પામી આગળ આવેલ છે. ત્રણ સમ-સરખા હોય ત્યારે શરીર તેજસ્વત્ હોય છે, એક અથવા બે વધે ત્યારે વ્યાધિ થાય છે, ત્રણે વધી પડે તેને સત્તિપાત કહે છે.

૩ પ્રસર: કયો વ્યાધિ વેગમાં છે અને વાત પિત્ત અને કફમાંથી કોનો વધારે વેગ છે અને કેટલો વેગ છે તે વિચારવું. એક વિદ્વાન વેગ કહે છે કે અર્ધા પ્રસરને બદલે પ્રત્ન સંજ્ઞા જોઈએ. વાત પિત્ત કફની શાંતિ કેવી રીતે કરવી. આ વાતને આગળ સ્વપ્રતિપ્રદાન સંજ્ઞા આવે છે તેથી ટેકા મળે છે.

૪ સ્થાન: વાતપિત્તકફનાં શરીરનાં સ્થાનો છે તે વૈદ્યે સમજવાં જોઈએ. તેને માટે કળ્યા ઉપરની નોટના વિસ્તાર નાં. (૩) નાં નીચેનો જાણ.

૫ વ્યક્તિભેદો: આ વ્યાધિ છે કે બીજી છે? વિગેરે વિવેક કરવો તે વ્યક્તિભેદ છે. તેમાં દરેકને માટે જુદું જુદું વિચારવું પડે છે.

૬ માત્ર માત્ર વિહાર ઉપરથી કયા કરવી તેને symptomatic treatment કહે છે. એવા પ્રમાણે દરેકની માત્ર વ્યાધિના સ્થાન જ જાણ થાય છે. નિદાન કરવામાં વિહાર ઉપરથી પણ કાળજી રાખવાની જોઈએ. દરદીને આપેલ દવાનું અને પૂર્વે લખેલ સંચયનાં ભેદો અને વડ શરીર વિગેરે ઉપર કયાં તે સર્વ સંબંધી ઉદ્દેશો દેવાં જોઈએ.

હરી શરીર સંબંધી વિદ્યારોનો નિર્દેશ હરી ગયો ! (અથવા મોઢું પડેલું હરી માત્ર વિદ્યારોનું કથન હરી ગયો.)”

ક્યોળે જન્માભ્યાસ આપનાં કહ્યું “ભાઈ વિદ્યમ ! મેં કુમારની પ્રકૃતિ વિગેરે સર્વ બાબત મારા ધ્યાનમાં લઈ લીધી છે અને બ્યાનિને લગતી સંવ્યય વિગેરે સર્વ બાબત મારા ધ્યાનમાં જ છે. જો સાંભળઃ—

“ત્રીધમ ઋતુમાં (ઉન્નતાગામાં) દિવસ, રાત્રી અને ઉમરને જાંતે તથા અણુનું થયું હોય તેને અંતે એટલે છેવટના ભાગમાં વાયુનું જોર હોય છે એટલે એત્ર વૈશાખ માસની રાત્ર્યાતમાં, દિવસની આખરે એટલે સાંજે અને રાત્રીની આખરે એટલે મળરકે અને અણુનું મદી જન્મા આવે ત્યારે શરીરમાં વાયુનું જોર હોય છે; ત્રીધમઋતુની રાત્ર્યાતમાં દિવસની અને રાત્રીની રાત્ર્યાતમાં તથા ઉમરની રાત્ર્યાતમાં એટલે બાળપણમાં અને અણુનું રાત્ર્યાતમાં કફનું જોર હોય છે અને એ સર્વેની મધ્યમાં એટલે ત્રીધમઋતુના વચસા ભાગમાં તથા દિવસરાત્રી વચ (જીવાની) અને અણુનું વચ્ચે પિત્તનું જોર હોય છે, તેમજ શરદઋતુમાં પણ પિત્તનું જોર વધારે હોય છે.

“ત્રીધમઋતુમાં વાયુનો સંવ્યય થાય છે, વર્ષાઋતુમાં તેનો પ્રકોપ થાય છે અને શરદઋતુમાં તેનો પ્રશમ (સાંતિ) થાય છે. વર્ષાઋતુમાં પિત્તનો સંવ્યય થાય છે, શરદઋતુમાં તેનો પ્રકોપ થાય છે અને હેમંતઋતુમાં તેનો પ્રશમ થાય છે. શિશિરઋતુમાં કફનો સંવ્યય થાય છે, વસંતઋતુમાં તેનો પ્રકોપ થાય છે અને ત્રીધમઋતુમાં તેનો પ્રશમ થાય છે.”

“હેમંત અને શિશિરઋતુઓ લગભગ સરખી છે પણ શિશિરઋતુમાં (વાત પિત્ત કફને) અલ્પત્વં વિશેષણુ આપવું. પરિણામે

૧ મદા કાચણુ માસમાં વસંતઋતુ હોય છે, એત્ર વૈશાખમાં ત્રીધમઋતુ, જેઠ આપાદમાં વર્ષાઋતુ હોય છે, શ્રાવણ ભાદ્રપદ અને શોડા આસો સુધી શરદઋતુ હોય છે, આસો કાર્તિક અને શોડા માગશરમાં હેમંત અને ઉત્તરાયણથી શિશિરઋતુ હોય છે. આ ચવપ્રકોપ બતાવનારા સ્થોક ધલો અટપટો છે તેનો વેચે અર્થ બતાવ્યો ■ તે પ્રમાણે કર્યો છે. સ્થોક નીચે પ્રમાણે છે.

મૌષ્માણેષુ સમીરણ, પિત્તણ માશુદાદિષુ; ચવપ્રકોપમણ્યાઃ કાચણુ વિશિષ્ટાદિષુ.

ત્રીધમયુગ એટલે ત્રીધમથી શરૂ કરતાં એવો અર્થ થાય છે. આ અર્થ બરાબર છે અને વેદકસાસ પ્રમાણે છે.

શિશિરઋતુમાં હંડી જરા વધારે હોય છે. મેઘ માફત અને વર્ષાકાળની હંડી હુખી અને આદાન કરનારી હોય છે.^૧

“આ સર્વ બાબત મારા મનમાં તો બરાબર સમજાઈ ગઈ છે, પણ એ સંબંધમાં વધારે વિચારણા કરવાથી લાલ શો? મારા વિચાર પ્રમાણે તો કુમારને બરાબર અજીર્ણનો વિકાર થયો છે.”

અહાહા ! આ કપોળ આયુર્વેદમાં પોતે ઘણો હુશિયાર છે એમ માને છે છતાં એનામાં કેટલી બેવકુફી છે ! એવો વિચાર કરતાં કુમાર જરા હસ્યો. એવું હસવું જોઈને બધા મિત્રોએ એક સાથે પૂછ્યું “અરે મિત્ર ! આપ શા માટે હસ્યા ?”

કુમારે જવાબ આપ્યો “હું કપોળની મૂર્ખતા પર વિચાર કરતો હતો. મેં તે વિચારથી માફ હસવું ઘણું ડબાવ્યું પણ આખરે મારાથી હસવું રોકી શકાયું નહિ.”

પક્ષકેસરે અત્ર વખતસરનું ટચકું માર્યું “કુમાર ! બહુ કૃપા કરી ! અમારે જે કામ સાધવું હતું તે બરાબર સિદ્ધ થઈ ગયું. કુમારશ્રીના મનમાં જે અંદરનો તાવ આવ્યો હતો તેની શાંતિ માટે અને કાંઈક વિનોદ થાય તે સારૂ અમે સર્વેએ સાથે મળીને આ ઠઠા મશ્કરીરૂપે ભાષણ સારૂ કર્યું હતું, અમે કાંઈ ગંભીર નહોતા. કહ્યું છે કે—

चित्तोद्वेगनिरासार्थं, सुहृदां तोषवृद्धये ।

तज्ज्ञाः प्रहसनं दिव्यं, कुर्वन्त्येव विचक्षणाः ॥

મિત્રના ચિત્તમાં થતો ઉદ્વેગ દૂર કરવા માટે અને તેની શાંતિમાં વધારો કરવા માટે સમજી અને ડાહ્યા માણસો ઊંચા પ્રકારનો હાસ્ય-

૧ (આયુર્વેદમાં છ માસને આદાનકાળ કહેવામાં આવે છે અને છ માસને વિસર્ગકાળ કહેવામાં આવે છે. ઉત્તરાયણનો કાળ વિસર્ગકાળ કહેવાય છે એટલે શિશિર વસંત અને ગ્રીષ્મમાં પૃથ્વી અને મનુષ્યનો રસ શોષાય છે, શરીર પાતળું પડે છે અને કાંઈક નબળાઈ આવે છે અને નબળાઈના વ્યાધિગ્રસ્ત દરદીઓ એ વખતે વધારે ત્રાસ પામે છે. દક્ષિણાયણમાં એટલે વર્ષા સરદ અને હેમંત ઋતુમાં જે સમય વર્તે છે તેને ‘આદાનકાળ’ કહેવામાં આવે છે, એટલે એમાં પૃથ્વી તેમજ મનુષ્યો બળસંપ્રદ કરે છે. ઉપરના શ્લોકમાં એ દૃષ્ટિકત બતાવી છે કે હેમંત અને શિશિર ઋતુ સરખી છે, પણ શિશિરમાં હંડી વધારે હોય છે જ્યારે મેઘ માફત અને વર્ષાકાળની હંડી હુખી હોય છે અને આદાન કરનારી હોય છે, બળ આપનારી હોય છે—હુખી-હંડીથી જઠરાગ્નિને બહુ જોર મળે છે અને શરીરમાં તાકાત વધે છે. હેમંત આદાનકાળમાં આવે છે જ્યારે શિશિર વિસર્ગકાળમાં આવે છે. બન્નેમાં હંડી હોય છે પણ હેમંતની હંડીથી શરીરને ઘણો લાભ થાય છે જ્યારે શિશિર કાળની હંડીથી તેવો લાભ થતો નથી. વળી શિશિર કાળમાં વાત પિત્ત કફ અદ્ય હોય છે.)

વિનાશ કરે છે. બાકી તમને જે વિકાર થયો છે તેને મૂળમાંથી ઉખેડીને ફેંકી નાખવાનો ઉપાય કાંઈ હોય તો તે ચેલ્લી પરિવારિકા (સંન્યાસી સ્ત્રી) જ જાણે છે અને તે ઉપાયને મેળવી શકે તેવી પણ તે જ છે. બીજા કોઈ તે બાળતમાં તમને સહાય કરી શકે તેવું અમને તો લાગતું નથી. માટે કુમારે મહેરબાની કરીને તોને જલ્દી બોલાવી લેવી એ વધારે ઠીક છે અને એ સંબંધમાં હવે વધારે વખત જવા દેવામાં કોઈ પણ પ્રકારનો લાભ નથી.”

કુમારે કહ્યું “આઈ! તું જે જાણે છે તે તારી મરણ હોય તો ભલે કર.”

પદ્મકેસરે કહ્યું કે “મિત્ર! ત્યારે એ તાપસીને બોલાવવા કોને મોકલું?”

કુમારને બીજા મિત્રો ઉપર વિશ્વાસ નહોતો તેથી તેણે ધનશેખરનું (માઈ) નામ એ તાપસીને બોલાવી લાવવા માટે સૂચવ્યું.

હું (ધનશેખર) ત્યાં હાજર જ હતો. મેં તુરત જ કુમારની સૂચના ઉપાડી લીધી અને મુખેથી બોલ્યો કે-‘ઘણી કૃપા થઈ.’ એમ કહીને તુરત જ તાપસીને બોલાવી લાવવા માટે હું ચાલતો ગયો.

પ્રકરણ ૫ મું.

નિમિત્તશાસ્ત્ર-હરિમંજરી સંબંધ.

તામરપમાં હરિકુમારને ઊડી તેની ઇચ્છાનુસાર તાપસીને શોધી લાવવા બહાર પડેલા ધનશેખર (આપણો કથાનાયક) પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવતાં અનૃદિત-સંકેતાને હરેશીને સદાગમ સમક્ષ કહે છે:—

હું તે વખતે લતામરપથી બહાર નીકળ્યો અને નગર તરફ ચાલ્યો. મને રસ્તામાં જ પેલી તાપસુલી મળી એટલે મેં તેને પ્રણામ કર્યા અને પછી સવાલ કર્યો “જનવનિ! આ ચિત્રપટ (છબી) સંબંધી શી વર્ણવત છે? એમાં આજેખેલી કન્યા કોણ છે? અને તમે કેમ એકદમ ઉતાવળે આવી નીકળ્યાં?”

તાપસીના ખુલાસો.

મયૂરમંજરી દશાનિવેદન.

કામદેવની ઉન્મત્તતા.

રાજમંદીરે
તાપસી.

તાપસીએ મારા સવાલો સાંભળીને જવાબ આપ્યો, “ સાંભળઃ
આજે સવારના પહોરમાં પહો ફાટતાં જ હું ભિક્ષા
લેવા નીકળી પડી. તું જાણે છે કે આ રત્નદ્રીપના
મહારાજ નીલકંઠની શિષ્યરિણી નામની મહારાણી
છે. હું ભિક્ષા લેવા માટે તેના જ રાજભવનમાં સવારે દાખલ થઈ
અને ત્યાં જઈને જોઈ છું તો રાણી મોટી ચિંતાથી ઘેરાઈ પડેલી દેખાઈ,
એની ચિંતાથી તેના આખો પરિવાર પણ ઉદ્વેગ પામી શોકમાં પડી
ગયેલો દેખાયો, કુમારિકાઓનો આખો વર્ગ દીલગીર દેખાયો, કંચુ-
કીઓ (જનાનખાનાના નોકરો) મુંઝવણમાં પડી ગયેલા દેખાયા અને
વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ આશીર્વાદ દેવામાં તત્પર થઈ ગઈ હોય એવું મારા જો-
વામાં આવ્યું. આવો બનાવ જોઈને મારા મનમાં વિચાર થઈ પડ્યો
કે અરે ! આહું ચિંતા અથવા શોકનું શું કારણ થઈ પડ્યું હશે !
હું હજી એ વિચાર કરતી હતી ત્યાં તો શિષ્યરિણી રાણી પોતે મારી
તરફ આવી આવ્યા. મેં તેને આશીર્વાદ આપ્યો અને તેણે મને
પ્રણામ કર્યા. મને એક સુંદર આસન આપવામાં આવ્યું જેના ઉપર
હું બેઠી. પછી મહારાણી પોતે મને કહેવા લાગી, ‘ ભગવતિ ! દેવિ !
આપ સારી રીતે જાણો છો કે મારી દીકરી મયૂરમંજરી મને પ્રાણુથી
પણુ વધારે વહાલી છે, એના આનંદમાં મારી શાંતિ
છે, એની રમતમાં મારો વૈભવ છે, એના મુખમાં
માફ જીવન છે. કોણ જાણે શા કારણથી એ આજ
સવારે ઉઠી સાર પછી મેં તેને જોઈ સારે તે ચિંતાથી લેવાઈ ગઈ છે,
તેના મનમાં કોઈ પ્રકારની વ્યથતાથી તે મુંઝાઈ ગઈ છે, તેને ઘણી
મુંઝવણ થતી હોય તેમ તે બતાવે છે, કોઈ મોટા વિકારનાં જાણ-
ઓમાં તે પકડાઈ ગઈ હોય તેમ જણાય છે, જાણે તદ્દન શૂન્યાકાર
થઈ ગઈ હોય તેવી દેખાય છે, તેને અતિ આકરો તાવ આવ્યો હોય
તેમ તેના મુખ ઉપરથી જણાય છે, રાજકન્યાએ કરવાયોગ્ય સર્વ
કામો તેણે છોડી દીધાં છે, અરે ! વાત એટલે મુઠ્ઠી વધી પડી છે કે
દરરોજના નિયમ પ્રમાણે તે દેવગુરુને નમસ્કાર પણ કરતી નથી, રાત્રે
પહેરેલાં કપડાં પણ બદલતી નથી, શરીરપર ઘરેણાં દરરોજ સવારે

પહેરે છે તેને આજે હાથ પણ આડાડતી નથી, હમેશની પેઠે શરીરે વિલેપન પણ લગાડતી નથી, મુખમાં નિત્યના ધોરણ પ્રમાણે પાત પણ નાખતી નથી અને પોતે તૈયાર કરેલા નાના અગિયો ઉપર દરરોજ સવારે દેખરેખ રાખવાનો અને સમારવાનો તેનો નિયમ પણ આજ વિસરી ગઇ છે; આટલું જ નહિ પણ પોતાની સખીઓ આવે તેને સાધારણ સન્માન પણ આપતી નથી, પોતાના પાળેલાં મેનાપોપટની સંભાળ પણ લેતી નથી, રમવાનો દરો હાથમાં લઇને ઉછાળીને દરરોજ આનંદ કરે છે તે પણ આજે કરતી નથી, વિદ્યાધરનાં યુગલો ચિતયાં કરે છે, સારસપક્ષીનાં જોડલાંને જોયાં કરે છે અને વારંવાર માત્ર આરણ્ય તરફ દોડે છે અને અસ્ફુટ (ન સમજાય તેવા) અક્ષરો બોલી પોતાના આત્માની નિંદા કરે છે, સખીઓ ઉપર વિનાકારણ ક્રોધ કરે છે અને તેને કાંઈ પૂછીએ તો જાણે કાંઈ સાંભળ્યું જ ન હોય તેમ કાંઈ જવાબ આપતી નથી. હું તમને એની સ્થિતિની શી વાત કહું? જાણે એ તદ્દન ગાંડી થઇ ગઇ હોય, જાણે એ તદ્દન શૂન્યાકાર થઇ ગઇ હોય (તદ્દન ખાલી પડી ગઇ હોય), જાણે તેનામાં ભૂત આવ્યું હોય, તેમ અભાવે જાણે એ મધૂરમંજરી જ નથી, કોઈ બીજી જ છોકરી હોય નહિ એવી થઇ ગઇ છે!! આટલો બધો ફેરફાર તેનામાં આજ સવારથી થઇ ગયો છે. તેની આવી અવસ્થા જોઈને મને તો કાંઈ કાંઈ વિચાર થાય છે કે મંજરીને શું થયું હશે? ભગવતિ! દેવી બંધુલા! તમે 'નિમિત્તશાસ્ત્રમાં ઘણા ફરાલ છો તો એ કોનું ચિંતવન કરી રહી છે? તે મને જોઈ કહો. વળી સાથે એ પણ જાણો કે એના મનમાં જે વસ્તુની ચિંતવના આ વખત થાય છે તે એને મળશે કે નહિ? અને મળશે તો કેટલા વખતમાં મળશે? એ સર્વ હકીકત મને કહો.'

નિમિત્તશાસ્ત્ર. (શુદ્ધનશાસ્ત્ર.)

“ખું તેને જવાબ આપ્યો કે ‘હું બરાબર જોઈને કહું છું.’ પછી બાઇ ધનશેખર! જે લલ્લ કાઢવા માંલું. નનજા નાટે ને પ્રથમ સિદ્ધિપદ મૂક્યું, ત્યાર પછી તેની સાથે વિદાય નનજા નાટે દેવી સરસ્વતીનું

૧ નિમિત્તશાસ્ત્ર-નિમિત્તશાસ્ત્ર એક સર્વ ૮. અને નિમિત્તશાસ્ત્ર ૮૦નાં શાસ્ત્ર. એને શુદ્ધનશાસ્ત્ર પણ કહે છે. નિમિત્તશાસ્ત્ર, અને નનજા નાટે નાના એ વિષયના કાવ્ય પાસેથી આવી હોવા.

૨ તાપતી પોતાની દરજીય ધનશેખર સંસ્કૃત ૪૬ જે આ.પ. ૧.૮૬ ધનશેખર સંસારીજીવ વર્તી કાવ્યમ સમજ કહે છે

મુખકમળ આળેખ્યું. ત્યાર પછી આઠે આયોને મૂકી દીધા. તે આયોની સાથે સ્ત્રીના હૃદયની કુટિલતા બતાવનાર આડીઅવળી ત્રણ રેખાઓ દોરી. ગલીગલીને ત્યાર પછી આઠે આયોને બરાબર ગોઠવી દીધી. તેને ગણતાં જે રકમ આપી રહી તે અનુસારે ત્રણ ત્રણ આંક-કાઓ મૂકી દીધા. (આ આંકકાઓ પ્રમાણે કળાદેશ કરવાનો હોય છે). આવી રીતે સર્વ ગણતરી કરવાનાં સાધનોની યોજના કરીને મેં દેવાને કહ્યું.

“ ૧ ધ્વજ, ૨ ધૂમ્ર, ૩ સિંહ, ૪ શ્વાન, ૫ વૃષભ, ૬ ખર, ૭ હસ્તી અને ૮ વાયસ-આ આઠ નામની નિમિત્તશાસ્ત્રમાં આય કહેવામાં આવેલ છે. એ આઠે આયોના આઠ પ્રકારના બળ હોય છે. ૧. કળા. (સમય-મુકરર કરવો તે) ૨. વાસર. (દિવસ) ૩. વિજા. ૪. (અવસર-ધારે, કેટલો દૂર વિગેરે), ૪. મહૂર્ત. (ચોક્કસ સમય) ૫. દિશા. (કઈ દિશાએ ક્યા ખૂણે વિગેરે) ૬. નક્ષત્રબળ. ૭. ગ્રહબળ. (જેના સંબંધમાં નિમિત્ત જોવાનું હોય તેને નક્ષત્ર અને ગ્રહ કેવી રીતે મળે છે તેમાં નિર્ણય.) અને ૮. નિર્સર્ગબળ (એટલે કાર્યનું સ્વાભાવિક બળ). આવી રીતે આઠ આયોના બળ છે તે દરેકના આંક આઠ પ્રકાર હોય છે.

“ અને દેવી શિખરિણિ ! અત્રે જે આયો નાખી તેના પરિણામમાં ધ્વજ, ખર અને વાયસ આય આવી છે તેનું કળ શું થશે તે હું તમને કહી સંભળાવું છે તે તમે લક્ષ્યમાં લો.

“ એવી રીતે જોઈત્યા પછી જે આયો આવે તેના સંબંધમાં નિમિત્તશાસ્ત્ર કહે છે કે—એ ત્રણમાંની પ્રથમ આયથી (પાસાથી) ચિંતા થોડી થાય છે તેના જવાબ વિચારાય છે, બીજા આયથી તેનું કળ સાઈ અથવા ખરાબ બેસશે તે જણાય છે અને ત્રીજા આયથી તે પરિણામ કેટલા વખતમાં આવશે તે જાણતી ખબર પડે છે.

“ પ્રથમ આયમાં જે શ્વાન, ધ્વજ કે વૃષભ આવ્યો હોય તેા જિવનનું કોઈ પણ હવસંબંધી આવ છે એમ સમજવું, જે પ્રથમ આયમાં સિંહ કે વાયસ આવ્યો હોય તેા મૃત્યુની (અસહ વસ્તુની—

૧ આય: નિમિત્તશાસ્ત્રે આ શરિરકાંડ કહ્યું છે. એના અર્થ આ વિષય વાચતાં સ્પષ્ટ થશે ખર છે.

૨ વિજામાં જેવડાં નિર્ધારિત હવસ જણાય છે. તે તેના દિવસ અને તે કે અર્ધ કોઈક વિષયને સંબંધે દિવસનો અનુકૂળ હોય.

દાખલા તરીકે રાજધાનીનું કાદેર-પાથા વિગેરેની) ચિતવના આવે છે એમ જાણવું અને જો પ્રથમ આપમાં ધૂમ્ર હસ્તી કે ખર આપ આવે તો ધાતુનું ચિતવન થાય છે એમ જાણવું. હવે અહીં પ્રથમ 'ધ્વજ' આપ આવેલી હોવાથી મયૂરમંજરી કોઈ પણ એવ સંબંધી વિચાર કરી રહી છે એમ જાણાય છે. વળી એનો કાળ અને વેળા વિગેરે જોતાં મારા જોવામાં એમ આવે છે કે જો એવ તે પુરૂષ છે અને તે પણ રાજપુત્ર છે અને તેનું નામ હરિ છે. હવે અહીં આપ જોવામાં ધૂમ્ર ઉપર ખર આપ આવેલ છે તેથી અવરૂપ લાભ થશે, કારણ કે નિમિત્તશાસ્ત્રમાં એમ કહ્યું છે કે ધ્વજ ઉપર જો ખર આપ આવે તો તે સ્થાન કરી આપે છે, ધૂમ્ર ઉપર જો ખર આપ આવી હોય તો જરૂર લાભ આપે છે, જો સિંહ ઉપર ખર આપ આવી હોય તો નાશ કરે છે. બાકીની કોઈ પણ આપ ઉપર, ખર આપ આવી હોય તો મધ્યમ પ્રકારનું ફળ આપે છે.

“હવે જો લાભ કેટલા વખતમાં થશે એમ તમારો પ્રશ્ન હતો તેના સંબંધમાં જણાવવાનું. કે જો લાભ મારા જોવા પ્રમાણે આવે જ થવો જોઈએ, કારણ કે ત્રીજામાં વાપસ આવે આવી છે. એને માટે નિમિત્તશાસ્ત્રમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે ધ્વજ અથવા હસ્તી આપ જો ત્રીજા પાદમાં આવે તો વરસ દહાડે તેનું ફળ મળે છે, વૃષભ અથવા સિંહ આપ આવે તો એક મહિને તેનું ફળ એસે છે, સ્થાન અથવા ખર આપ આવે તો પખવારિયામાં તેનું ફળ એસે છે અને જો ધૂમ્ર અથવા વાપસ આવે તો એક દિવસમાં ફળ મળે છે.”

સમાગમની સરળતા.

શિખરિણીની ચતુરતા.

તાપસીની કાર્યદક્ષતા.

“ભાઈ! દેવીએ મારી વાત સાંભળી એટલે એના મનમાં જે ચિંતા થઈ હતી તે દૂર થઈ ગઈ, તેને મારી વાત ઉપર ભરોસો આવ્યો અને પોતાનો જમાઈ તદ્દન નજીકમાં જ છે, તેની સાથે પુત્રીનો સંબંધ થાય તો તે તેને ઘણું પસંદ હોવાથી તે (દેવી શિખરિણી) મારે પગે પડી અને બોલવા લાગી કે ‘ભગવતિ! તમે મારા ઉપર મોટી

૧ અહીં ધૂમ્ર ઉપર ખર આપ આવી નથી પણ ધ્વજ ઉપર આવી છે અને તે શુભચાત્ર પ્રમાણે લાભ આપે છે. (મૂળ ધૂમ્ર રાજ છે અને પ્રતમાં પણ તેમ જ છે તેથી ઉપર પ્રમાણે અર્થ કવો છે. મારી સમજણ પ્રમાણે અહીં ધૂમ્ર બદલે ધ્વજ જોઈએ.)

મહેરબાની કરી ! તમે જે વાત કરી તે તદ્દન બરાબર છે. મયૂરમંજરીની પ્રિય સખી લીલાવતી નામની છે તે મને હમણા જ કહેલી હતી કે આજે સવારે સૂર્યોદય થયો તે વખતે પોતાના અનેક મિત્રોના ટોળા વચ્ચે લીલાસુંદર ઉદ્યાન તરફ હરિકુમાર જતો હતો તે આપણી મંજરીના જોવામાં આવ્યો હતો. એના તરફ અનિમેષ નજરે મંજરી ઘણો વખત જોઈ રહી હતી પણ ગમે તે કારણે મંજરી કુમારની નજરે પડી નહિ. એ લીલાવતીએ વળી વધારે એ વાત પણ કરી કે મંજરીને એના સંબંધમાં બહુ હોંસ અને અભિલાષા થઈ છે પણ સ્નેહમાં શંકાઓ બહુ આવે છે તે પ્રમાણે જાણે પોતાની ધારણા પાર પડી શકશે કે નહિ એવા વિચારથી મંજરી તે વખતથી આવી અવસ્થાને પામી ગયેલી છે. હવે આપે આપની જ્ઞાનચક્ષુથી જેવું જોયું છે તે પ્રમાણે તે બંનેનો સમાગમ તમે કરાવી આપો. ’

“ ભાઈ ! મેં તે વખતે શિખરિણી દેવીને જવાબ આપ્યો કે ‘ ભલે એમ હોય તો હવે કુમારનો શો અભિપ્રાય છે તે હું બરાબર જોઈ આવું. ’ દેવીએ મને જવાબ આપ્યો ‘ તમે સર્વ જાણો છો, અમારે તે આવી બાબતમાં શું બોલવું ? ’ પછી ભાઈ ! મેં ચિત્રપટ પર મયૂરમંજરીની છબી બરાબર ચિતરી કાઢી. એ છબી સાથે લઈને હું લીલાસુંદર ઉદ્યાનમાં આવી. ત્યાં મેં હરિકુમારને જોયો. તેને મેં છબી આપી અને તેનો ભાવ બરાબર જોઈ લીધો. મને જણાયું કે એને પણ અભિલાષા પૂરેપૂરી છે અને તે પણ મયૂરમંજરી માટે તલપી રહ્યો છે. હવે મારા મનમાં જે ધારણા અને હોંસ હતી તે તો પૂરી થઈ ગઈ એટલે દેવી પાસે જઈ તેને ખબર આપું અને એ સંબંધમાં વધારે કરવા યોગ્ય શું બાકી રહે છે તે તેને પૂછું. આવો વિચાર કરીને હું કુમાર પાસેથી એકદમ તરત જ નીકળીને દેવી પાસે ગઈ અને તેને સર્વ ઉકીકત જણાવી. વળી સાથે મેં દેવીને જણાવ્યું કે ‘ હવે હરિકુમાર તો મારી મુઠીમાં આવી ગયો છે એ સંબંધમાં શું કરવું છે તે કહો. ’ આ ઉકીકત સાંભળી દેવી શિખરિણી બહુ રાજી થયા અને પોતાની દીકરી મંજરીને કહેવા લાગ્યા ‘ દીકરી ! આ ભગવતી તાપસીએ જે વાત કરી તે તારા સાંભળવામાં બરાબર આવી ? હવે તને તારા હૃદયવલ્લભ જરૂર મળશે. ’ મંજરીએ આ વાત સાંભળી પણ તેના મનમાં તે વાતનો ભરોસો ન આવ્યો.

૧ આ સર્વ વાર્તા ધનશેખર પાસે લાપસી બંધુલા કહે છે. ધનશેખર મંત્રાંતરીણ છે તે પોતાની આખી વાત સદાગમ સમજ કહે છે.

એટલે કાંઈક સારમાં જઈને બોલી હતી ‘માથુ ! આણું ઠેકાણુ વગરનું બોલી મને શા માટે છેતરો છો ?’ દેવી શિખરિણીને જણાવું કે હજુ એ વાતનો મંજરીને વિશ્વાસ પડ્યો જણાતો નથી એટલે પછી વધારે વખત કાઢવામાં કાંઈ સાર નથી એમ જણી તેણે તુરત જ તે હકીકત મહારાજા નીલકંઠને જણાવી. મપૂરમંજરી સાથે હરિકુમારનો સંબંધ થાય એ વાત મહારાજા નીલકંઠને પણ બહુ પસંદ આવી. પછી આ સંબંધ જોઈવી આપવા માટે-વિવાહ કરવા માટે મને એ રાજાશ્રીએ હમણા જ મોકલી છે. બાઈ ! ચિત્રપટમાં જે કન્યાની છબી ચિતરી હતી તેની આ પ્રમાણે હકીકત છે, તે આ કન્યા છે અને એ વાળમાં મારી આ પ્રમાણે હોલચાલ છે. તે પૂછેલા સર્વ સવાલોનો આ પ્રમાણે લંબાણ જવાબ છે.”

મુંદર ચિત્રપટ-આલેખ દર્શન.

નિધાધર મિથુન-વિરહી રાજહંસિકા.

દ્વિપદી કવિતાથી સંદેહનિર્ણય.

સાર પછી મેં (ધનશેખરે) દેવી તાપસીને પૂછ્યું “દેવી ! તમે હાથમાં કાંઈ લીધેલ દેખાય છે, તે વળી શું છે ?”

મારો સવાલ સાંભળી તાપસીએ જવાબ આપ્યો “બાઈ ! મંજરીએ પોતાને હાથે આળેબેલ એ બે ચિત્રો છે.”

મેં વળી એક વધારે સવાલ કર્યો “એ તો દીક, પણ એ ચિત્રપટો તમારે સાથે લઈ જવાનું પ્રયોજન શું છે ?”

તાપસીએ સ્પષ્ટ જવાબ આપતાં કહ્યું કે “એમ બનવા ભોગ છે

ચિત્રપટ પ્ર- કે કદાચ કુમારને મારા વચન ઉપર વિશ્વાસ ન

થા જ ન. આવે, તો તેની સંકા દૂર કરવા માટે મંજરીનો બરા-

બાર ભાવ સ્પષ્ટ એવાં આ ચિત્રો છે. કુમારની સંકા

દૂર કરવા સાર તે કે સાથે લેતી આવી છું. જરૂર પડશે તો તેનો ઉપયોગ થશે.”

હું એકદમ બોલી હતી—“દેવી ભગવતીએ સર્વ ગોઠવાનું બહુ સારી કરી છે ! તમારી વ્યવસ્થાથી તમે કુમારને હવતગ આપ્યું છે. અત્યારે કુમારની દસા એટલી ખરાબ થઈ ગઈ છે કે તેના પ્રાણ મરેલા મુરદેલ છે. આહો, ત્યારે આપણે હવે કુમાર પાસે જઈએ અને તેની ચિંતા અને મનની થોડાં બોલી કરીએ.”

સાર પછી હું અને દેવી તાપસી (બંધુલા) રાજકુમાર હરિ જે અગ્નિધામાં હતો ત્યાં ગયા. તાપસીએ રાત્રનો જે નિરવજન, મુઠ્ઠા આ સંબંધમાં થયો હતો તે કુમારને જણાવ્યો. તાપસીએ અને કહી હતી તે સર્વ વાત મેં પણ કુમારને જણાવ્યું જણાવી, પરંતુ કુમારને કોઈ પણ રીતે એ વાત ઉપર બેસીને બેઠો નહિ. તેને તો એમજ લાગ્યું કે તેની ચિંતા કર કરવા સારું નથી. આથી બંધુલા મેં કૃત્રિમ રચ્યો છે; પછી તેને મનમાં મનમાં વિચાર ઉત્પન્ન કરતા સાર પોતાની સાથે એવડાં કપડાંમાં બેસીને કુમારને નિવેશિત કરતા તે તાપસીએ તેને બતાવ્યા. કપડાં બેસીને તે મિત્રો કુમારને જોવા માંડ્યાં. પ્રથમ છળીમાં કુમારે આ પ્રમાણે બોલ્યું: એક મુંદર વિદ્યાધરનું બેઠું (પિત્ર-મીપુર) છે તે અતિ રમણીય અને બરાબર અપસર છે, ઉજળા રંગે તેમાં પુરવામાં આવ્યા છે, આરતી બાદે બહાર હોવા નીચા બાણીને એવો મુંદર દેખાવ હતો જે અને એવું અપસરો એવી કવિત રીતે પદેસવવામાં આવ્યા છે જે સૌથી સૌથી સુંદર છે. કુમાર બહાર કાઢી દેખાઈ આવે, એ આથી બેઠાની બહાર રહેવા નાના નાના બિદ્યો મૂકીને એવી તો વિદ્યારૂપી રાજામાં મૂકી છે કે જેમાં નવીન પ્રેમની ઉત્સુકતા સ્પષ્ટ જણાઈ આવે, એ સિવાય કોઈ પ્રેમથી એકબીજા સાથે અત્યંત આકર્ષણ નથી બેસી રહ્યો છે અને અતિ આકર્ષક પ્રેમનું સામ્રાજ્ય એમની મનમાં રહ્યું જણાઈ આવે છે. એ નિરવજની નીચે નીચે કવિશ હરિશ્ચંદ્ર હામરમાં આવી હતી.

શિવમયતિશિવોદસંમાવરનસચિલાસલાલિતાઃ ।

સત્ત્વરસો અગ્નિઃ સત્ત્વ ચન્દ્રમા પ્રગર્ભાદ યોગ્યઃ ॥

અગ્નિઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ ।

સુશરિતસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ ॥

“વિદ્યાના દુરવસ્થાના વિવરણ અને પ્રેમસૂત્ર, વિદ્યા, આત્મ, કેરોતરના અને વિદ્યાના કવિત્રી બેસીને કવિશ્ચંદ્ર હરિશ્ચંદ્ર અને કૃત્રિમમાં અને-

૧. સત્ત્વરસો અગ્નિઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ
૨. અગ્નિઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ
૩. સુશરિતસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ

૪. સત્ત્વરસો અગ્નિઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ
૫. અગ્નિઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ સત્ત્વરસઃ

પર વિશેષ ભાગ્યશાળી હોય છે અને આ વિધાધરીની પો એવી સીઓ મનપસંદ વદનકમળના રસનું પાન કરાવી પોતાની આંખોને તૃપ્તિ આપતી હોય પૂર્વે પુણ્યના ફળરૂપ અમૃત્યુ મુખ અનુભવે છે. આવી રીતે પ્રથમ ચિત્રપટની હકીકત કુમારે બેઠે લીધી.

ત્યાર પછી બીજી હકીકતમાં લીધી. તેમાં એક રાજદંડીને

૨. વિષાગ્ર
રાજદંડી.

ચિત્રરવામાં આવી હતી: મોટા દાવાનજ જંગલમાં ઉત્પત્ત

થયો હોય તે વખતે જંગલની લતા જેવી દગ્ધ થઈ

ગયેલી લાગે, અત્યંત દિમ પડવાથી કમળની હાંસી

જેવી સ્થાપ લાગે, પ્રભાતમાં સૂર્યનો ઉદય થતાં ચંદ્રની લેખાની કાંતિ

જેવી ચોરાઈ ગયેલી દેખાય, બાંએલી તૂટેલી અને ચીમંગાઈ ગયેલી

આંધાની માંજર જેવી લાગે, સર્વ નારા પામી મયેલ કૃપાનુ સ્ત્રી જેવી

લાગે, તે પ્રભાતે સર્વ પ્રકારની કાંતિ અને તેજ વગરની, અત્યંત શોકના

દબાણથી સર્વ અવયવે દુર્બળ થઈ ગયેલી અને ગળે ગ્રામ્ય આવી રહેલી

તે રાજદંડી બેવામાં આવી. એ બીજા ચિત્રની નીચે પણ નીચે

પ્રભાતેની એક દ્વિપદી ખંડ રૂપે કવિતા લખવામાં આવી હતી:

દ્યમિહ નિજકદ્દયપલ્લમતરંદદવિયુક્તહંસિકા ।

તવનુસ્સરણલેદવિધુરા યત શુષ્પતિ રાજદંસિકા ॥

રવિતમનન્તમપરમયકોટિપુ દુઃસહતર ફલં યથા ।

પાપમસી નિતાન્તમમુલાનુગતા મયતીદશી જનઃ ॥

“આ રાજદંડી પોતાના હૃદયમાં રહેલા વહાલાને નજરે બેસા પછી તેથી વિષાગ્ર પામેલી હંસી જેમ તેને વારંવાર યાદ કરી કરીને વધારે વધારે ખેદ પામે તેની જેમ શુકાઈ જાય છે. જેણે બીજા કરોડો ભવેમાં જેનું ફળ ન સહન કરી શકાય તેવું અનંત પાપ કર્યું હોય છે તેને હે મનુષ્યો ! આવી અગુણ (દુઃખ)ની દશા જરૂર પ્રાપ્ત થાય છે.”

૧ અહીં અન્યોક્તિ અલંકાર છે. ભાગ્યશાળી સ્ત્રીઓ પતિ સાથે સંભાષણ વિગેરે કરીને ખૂં મુખ અનુભવે છે. વિધાધરના બેડલાં પેટે મુખ અનુભવવા દરિકુમારને અત્ર આમંત્રણ છે. વિધાધર મિથુનને અંગે જે વાત બતાવી છે તે ભવિષ્યમાં પોતે અને કુમાર (મંજરી અને હરિ) અનુભવે એવી હૃદયભારના બતાવી છે.

૨ વત્તમતરંદને બદલે વત્તમ રવદ્દ પાઠ પ્રવર્તમાં છે. આ દ્વિપદીખંડમાં અનુક્રમે ૨૩, ૨૧, ૨૦, ૨૦ માત્રા છે. એ પ્રાકૃત છંદ જણાય છે.

૩ આ પણ અન્યોક્તિ છે. રાજદંડીની વિરદદશા બતાવી. પોતાની એવી દશા વર્ણવે છે.

આ બન્ને ચિત્રો જ્યાં પછી અને તેની નીચે લખેલી કવિતાઓ
 ભાવશાલી વાંચ્યા પછી હરિકુમારના મનમાં વાત બેઠી કે અહો !
 હરિકુમાર. આ રાજકુમારીની કુશળતા ભારે જણાય છે ! એ વળી
 રસીક ઘણી હોય તેમ પણ જણાય છે ! એનામાં
 સારરહસ્ય ગ્રહણ કરવાની શક્તિ પણ ઘણી સારી હોય એમ એના
 ચાતુર્ય પરથી લાગે છે ! સાથે વળી પોતાનો સાચો ભાવ અંતઃ-
 કરણથી અર્પણ કરવાની શુદ્ધ બુદ્ધિ તેની સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે !
 અને ખરેખરો તેનો મારામાં દૃઢ પ્રેમ હોય એમ પણ ચોખ્ખું જણાઈ
 આવે છે. આ પ્રમાણે ધારવાનું કારણ એ છે કે એણે પ્રથમ છબીમાં
 વિદ્યાધર દંપતીને ચિતરીને પોતાના અંતઃકરણમાં ઊંડામાં ઊંડી શી
 અભિલાષા છે તે બતાવી આપી છે (એની લગ્નભાવના કેવી છે એ
 પ્રથમ ચિત્રથી જણાય છે) અને બીજા ચિત્રમાં વિરહી રાજહંસીને
 ચિતરીને પોતાની અભિલાષાવાળી વસ્તુ ન મળવાથી પોતાનામાં કેટલી
 દીનતા આવી ગઈ છે તે બતાવી આપ્યું છે. ચિત્રપટમાં એણે એવો
 સુંદર ભાવ ઉપજાવ્યો છે કે એટલાથી જ આ હકીકત સ્પષ્ટ થઈ જાય
 છે અને વળી એ બન્ને ચિત્રોની નીચે કવિતા (દ્વિપદીખંડ) મૂકીને
 તેણે તે જ ભાવાર્થને પૂરેપૂરો સ્પષ્ટ કર્યો છે.

કુમારે સાર પછી પોતાની પાસે રહેલા મન્મથ વિગેરે મિત્રોને
 છબી બતાવી. મિત્રો તો તેના મનની વાત જાણતા હતા. તેઓ એકદમ બોલી
 ઉઠ્યા, “ અરે ! કુમાર ! મિત્ર ! ઉઠ ઉઠ ! અને જઈને એ બાપડી
 રાજહંસીને જરા ધીરજ આપ, એનામાં શાંતિ પૂર અને એની ધારણા
 સ્થિર કર. કોઈ મરતું હોય તેની ઉપેક્ષા કરવી એ ઠીક ન કહેવાય. ”

કુમારે જવાબમાં માત્ર એટલું જ કહ્યું કે “ ભલે ચાલો, તેમ
 કરીએ. ”

હરિમંજરી લગ્ન.

સાર પછી સર્વે રાજભવને ગયા. નીલકંઠ રાજાએ ઘણા માનપૂ-
 વક પોતાની વહાલી મયૂરમંજરી પુત્રી હરિકુમારને આપી. હરિકુમાર
 અને મયૂરમંજરીનો લગ્નમહોત્સવ સાર પછી શુભ દિવસે થયો. બહુ
 આશ્ચર્યથી લગ્ન કરવામાં આવ્યા.

મૈધુનત્તવિઘ્નિતમૂરિજનો, વહુલોકયથેન્સિતદત્તધનઃ ।

હુસદામપિવિલયતોપકરો, જનનર્તનસ્વાદનપાનપરઃ ॥

“અનેક માણસો (તે અવસરે) મુંદર રસપાનથી મસ્ત થઇ તેમાં લલમદ થઇ ગયા; અનેક લોકોને તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે દાનમાં ધન આપવામાં આવ્યું; એ લગ્ન એવાં મુંદર થયાં કે દેવતાઓને પણ તેથી અત્યંત વિરમય અને આનંદ થયો; લોકો તે વખતે નાચવામાં ને ખાવાપીવામાં બહુ આનંદથી આસક્ત થઇ ગયા.”

ત્યાર પછી (તે અવસરે) દેવગુરની મોટા આંબરથી પૂતળા રચવામાં આવી, સામન્ત લશ્કરીઓને બહુ માન આપવામાં આવ્યું, પ્રેમાવર્ગને દોંગેથી પહેરામણીઓ કરવામાં આવી, રાજલોકોને પ્રસન્ન કરવામાં આવ્યા, પ્રધાનવર્ગને સંતોષ આપવામાં આવ્યો અને એવી રીતે સર્વે ઉચિત ક્રિયા કરવામાં આવી. એવી રીતે વિવાહનો આનંદ સર્વત્ર પ્રસરી રહ્યો.

પ્રકરણ ૬ કું.

મૈથુન યૌવન મૈત્રી.

નિ લઈ શબ્દને મધૂરમંજરી પિતાના હૃદયથી પાત્રુ વધારે વહાલી હતી. એ સર્વાંગમુંદર પ્રેમી નિપુણ મધૂરમંજરીને પિતાની પક્ષી તરીકે ગ્રાહ કરીને પિતાના મિત્રોથી પરવરેલો હરિકુમાર અનેક પ્રકારના યોગ્ય આનંદ કરવા લાગ્યો અને તે વખતે રાજદીપમાં તેની ધણી વિખ્યાનિ થઈ. રાજા નીલકંઠને પુત્ર નહોતો તેથી તેના બાપાતો અને તેને આપેલ પરિવાર હરિકુમાર ઉપર શ્રીદા થઈ ગયો અને હરિકુમારમાં અનેક પ્રકારના ગુણો તેમને આનંદ આપના હોવાથી તેઓ સર્વે તેના તરફ વધારે વધારે ખેંચાયા ગયા અને આખરે વાન એટલે મુધી બની આવી કે આમું અંતઃપુર, લોકો અને રાજ્યનરજા હરિકુમારના નામપર ઝીંદા થયા માંતું, હરિના નામથી સંતોષ પામવા લાગ્યું અને હરિ ઉપર ચડી જવા લાગ્યું.

નિશાનીઓ કંઈ, વળી મને એ જગ્યાએ રત્નો મૂકતાં કોઈએ જરૂર લેયો હશે એવી શંકા લાવીને પાછાં તે રત્નોને જમીનમાંથી કાઢી લઉં, વળી પાછાં તે રત્નોને બીજે સ્થાને જમીનમાં દાટું અને પાછો ત્યાં નિશાની બરાબર રાખું, ફરીવાર નિશાનીઓ તપાસું અને વળી તે સર્વ બાબતને વારંવાર લેયા કંઈ. વાત એટલે સુધી વધી પડી કે મને કોઈનો વિશ્વાસ ન આવે, પવનનો પણ વિશ્વાસ ન આવે અને એવા ગેરભરોસાને પરિણામે મને રાત્રે ઉંઘ પણ ન આવે અને દિવસે પણ શરીરે ચેન ન પડે, સાગરમિત્રની અસરતળે ધન ઉપર મને આવો રાગ થયો, ધન ઉપર આવી મૂર્છા થઈ, ધનસંબંધી આવા વિચારો થયા. વળી વચ્ચે વચ્ચે કોઈ વખત જરા સમય મેળવીને હરિકુમાર પાસે જઈ આવું અને તેને રીઝવી આવું; બાકી આખો વખત ઘરે રહીને વધારે વધારે રત્નો એકઠાં કરવાની યોજના કર્યાં કરું. રત્નમાં મારી લગની લાગી ગઈ, રત્નપર મારું મન ચોટી ગયું અને રત્નની વિચારણાનાં મને સ્વપ્નાં આવવા લાગ્યાં. મારા મનમાં એવો વિચાર થયો કે આ રત્નદ્વીપમાં જેટલાં રત્નો છે તેટલાં સર્વ એકઠાં કરીને પછી મારે ગામ (આનંદપુર) જઉં.^૧

યૌવન મૈથુનનો પરસ્પર જલ્પ.

મારી સાથે તેઓનો સંબંધ.

અંતઃકરણનું આધિપત્ય મૈથુનને.

ગાત્રનું સ્થાન યૌવનમિત્રને.

ભદ્રે ! આવી રીતે હું રત્નદ્વીપમાં રહેતો હતો તે વખતે મારા નિત્રોની ગોઠવણ. સંબંધમાં એક બીજે ઘણો જાણુવા જેવો બતાવ બન્યો તે હું તને કહી સંભળાવું છું તે તું ધ્યાન રાખીને સાંભળ. તારા ધ્યાનમાં હશે કે અગાઉ કર્મપરિણામ^૨ મહારાજની મહારાણી જે આ ત્રણે ભુવનમાં કાલપરિણતિના નામથી બહુ સારી રીતે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે તેની કેટલીક હકીકત તને જણાવી હતી. હવે એ મહારાણીના બે ખાસ નોકરો છે જેઓનાં નામ અનુક્રમે યૌવન અને મૈથુન છે. તે બન્નેની વચ્ચે એક વખત નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ.

૧ ધન મનમાં મારે છે ત્યારે પછી આખા ગામનું પાણી ઘર તરફ વાળવાની રીતિ થાય છે. આ દરોજના અનુસરનો વિધિય છે.

૨ જુઓ! પ્રસ્તાવ બીજો પ્રકરણ બીજું.

યૌવન—“મિત્ર મૈથુન! સંસારીજીવ હાલ આપણા સપાટામાં આગ્યો છે, તારા ધ્યાનમાં કરો કે હાલ એ ધનશેખરનું રૂપ અને નામ ધારણ કરીને રહેલો છે. મને લાગે છે કે હવે અત્યારે તારે પણ તેની પાસે જવાનો વખત છે. અત્યારે આપણો અવસર છે, માટે ચાલો, આપણે તેની પાસે જઈએ.”

મૈથુન—“લાઈ! જો એમ હોય તો તે ધનશેખર જ્યાં હોય ત્યાં તું મને લઈ ચાલ, અને મારો એની સાથે બરાબર સંબંધ પણ જોડી આપ, મને તારી સાથે આવવામાં બહુ ગમ્મત આવશે.”

યૌવન—“મિત્ર! હું અગાઉ પણ એ (ધનશેખર)ની પાસે ગયો હતો તે વખતે એણે મારી ઠીક આસનાવાસના કરી હતી, મને સાફ માન આપ્યું હતું અને મારી સેવાચાકરી પણ ઠીક કરી હતી; માટે હું તને જરૂર તેની પાસે લઈ જઈશ અને તેનો અને તારો સંબંધ કરાવી આપીશ. એ ધનશેખર એવી પ્રકૃતિનો છે કે એની સાથે સંબંધ કરવામાં મજા આવશે.”

બન્ને અંતરંગ મિત્રોએ આ પ્રમાણે અંદર અંદર વાર્તા કરી અને ત્યાર પછી બન્ને મારી (ધનશેખરની) પાસે આવી પહોંચ્યા. પછી યૌવનમિત્રે મારી સાથે વાત શરૂ કરી “ભાઈ ધનશેખર! આજે હું મારી સાથે એક મિત્રને લેતો આવ્યો છું, તે બહુ સારો છે, સંબંધ કરવા લાપક છે અને યોગ્ય છે. જાણે હું જ છું એમ ગળીને તારે હવે પછી એની સાથે સંબંધ કરવો. એ મિત્ર જ્યારે હું હોઉં અને તે આવેલો હોય ત્યારે તને ઘણો આનંદ કરશે તેવો છે, બહુ શુભ આગે તેવો છે અને લહેરમાં મસ્ત કરાશે તેવો છે અથવા તો દુઝલી અને વાહડીવાળી ગાયના આટલા બધા વખાણ કરવાની કાંઈ જરૂર પણ નથી.”

યૌવનમિત્ર જોને હું કેટલાક વખતથી બહુ સારી રીતે જોળ્યો હતો તે આટલું જોધીને ચુપ રહ્યો. વાસ્તવિક હકીકત તો એ હતી કે મહા ભયંકર અતંત દુઃખાના ખાણમાં ધકેલી દેવાના કારણસર એ મિત્ર હતો, પરંતુ મોહરાજના દોષથી અને તેણે બંધાવેલા ખોટા વિચારથી તે વખતે હું

૧ યૌવન—જીવાળી, ધુણવરમા. આ ‘વવ’ સૂચવે છે. મૈથુન—સીસંબધ. આ ‘ઉન્દિયનો વિષય’ સૂચવે છે. યૌવનમંજમાં મૈથુનનું જોર ખૂબ દોષ છે.

તેને બરાબર જાળખી રાખ્યો નહિ, સમજી રાખ્યો નહિ, લક્ષ્યમાં લઈ રાખ્યો નહિ. મારી પાસે સાગર સાથે મૈત્રી કરાવીને પણ વિધિ શાંત થઈને બેઠો નહિ, બાંહેડું હજી મારી વિદ્યાભ્યાસમાં કાંઈ બાકી હોય તે પૂર્ણ કરવાને વળી મૈથુન સાથે મૈત્રી કરાવી. લોકોમાં પણ કહેવત છે કે ઊંટના ઉપર ઘણો ભાર લાગ્યો હોય અને તેના ભારથી તે દબાઈ જતો હોય અને મુખેથી ગાંગર્યા કરતો હોય (બૂમ પાડતો હોય) તેમ છતાં પણ તે વખતે તેની પીઠ ઉપર જે ન સમાઈ શકે તે તેને ગળે બાંધવું.^૧

યૌવનની ઉપર પ્રમાણે વાત સાંભળીને હું તદ્દન મોહથી થેલો થઈ ગયો અને મનમાં તે બંને ઉપર પ્રીતિ લાવીને અંતરંગથી તે બંનેને મારા ખાસ મિત્ર તરીકે સ્વીકાર્યા અને તેમને જણાવી પણ દીધું કે હવે પછી તેમની સાથે હું સાચી પ્રીતિ રાખીશ. વળી મારા અંતરંગ રાજ્યમાં એક સ્વાન્ત (હૃદય-અંતઃકરણ) નામનો મહેલ હતો તેના અધિપતિ તરીકે એ મારા મૈથુનમિત્રની સ્થાપના કરી અને તે પ્રાસાદમાં તેને રહેવાનું જણાવ્યું. વળી એ સ્વાન્ત નામના મહેલની પાસે જ બીજો ગાત્ર (દેહ-શરીર) નામનો પ્રાસાદ હતો. ત્યાં મારા યૌવનમિત્રને સ્થાપ્યો અને તેનું અધિપતિપણું તેને સોંપ્યું.^૨

યૌવન મૈથુનની અસર.

ભાર પછી એ બંને નવીન મિત્રો પોતપોતાનાં મહેલમાં રહેવા લાગ્યા, મારી ઉપર પોતાની અનેક પ્રકારની અસર વિકાસ અને નીપજવવા લાગ્યા અને પોતાનું ભેર જણાવવા લાગ્યા. યૌવનમિત્રે મારામાં રમતગમત, વિકાસ,

^૧ અને તેટલો ભાર ઊંટની ઉપર લાદવામાં આવે છે, પછી વધે તો તેને ગળે લટકાવવામાં આવે છે. મતલબ ગમે તે પ્રકારે તેનાપર વધારે વધારે ભાર લાદવામાં આવે છે. અહીં વિધિને (નસીબને) જણાવું કે સાગર (લોભ) ની અસર તો હજી પૂર્વ કામ થયું નથી તેથી વળી મૈથુનસાથે દોસ્તી કરાવી. ગમે તેમ કરીને ધનશેખર પર મોહનો બોલે વધારવાનો ઉદ્દેશ છે.

^૨ યૌવન-જીવાનીદોર સર્વ અવયવોમાં દેખાય છે, અંદરથી મૈથુન પ્રેરણા કરે છે. એટલો યૌવન ગાત્રમાં હોય તેથી કાંઈ થઈ નથી, અંદરની પ્રેરણા મૈથુન કરે ભારે યૌવન મસ્તી કરે છે. આ બંને પ્રાસાદોની કલ્પના બરાબર યુક્ત છે.

આજા, દક્ષામરકરી અને સુરવીરતા આદિ મનને હરણુ કરે તેવા અનેક ગુણો ઉત્પન્ન કર્યા. મૈથુનમિત્રે તો ખાસમાં એવી અસર ઉત્પન્ન કરી કે હું સંકટો સ્ત્રીઓની સાથે ભોગવિલાસ કરું પણ દાવાનજમાં જેમ ગમે તેટલાં લાકડાં નાખવામાં આવે પણ તે ધરાય નહિ તેમ અને ગમે તેટલી સ્ત્રી સાથે ભોગવિલાસ કરતાં છતાં તૃપ્તિ જ થાય નહિ. સ્વાર પછી અને મામમાં રહેતી સૌથી મુખ્ય જાણીતી ગણિકા સાથે ભોગવિલાસ કરવાની મૈથુને અંદરથી પ્રેરણા કરવા માંડી, પણ અંદરનો ઇનો સાગરમિત્ર જે ધનનો ઘણો લંપટી હતો તે અને સમજાવે કે તેમ કરવું નહિ, કારણ કે તેમ કરવામાં પૈસાનું નુકસાન થાય અને એકઠી કરેલી પુણ વિનાશ પામે. આવી રીતે એક બાલુ મૈથુનમિત્ર અને વિલાસ કરવાની આજ્ઞા કરે અને બીજી બાલુએ સાગરમિત્ર અને ધનના લોભથી તેમ કરતો અટકાવે-આવી રીતે મારે તો એક બાલુ નહીં અને બીજી બાલુ વાઘવાળી વાત થઈ, હું ઘણી કરોડી સ્થિતિમાં આવી ગયો, હું વધારે વધારે મુંઝવણમાં પડતો ગયો. વાત એમ હતી કે મને સાગરમિત્ર ઉપર ઘણો પ્રેમ હતો, તેમને સર્વથી વધારે વહાલો હતો અને તેના તરફ મને સાધારણ રીતે વધારે ખેંચાણ હતું, પણ તે સાથે જ હું મૈથુનની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવાને શક્તિમાન નહોતો. છેવટે બન્ને ઉપરના પ્રેમને લીધે મેં એક અતિ ભયંકર ઘટના કરી, કારણ કે મારી ઇચ્છા ગમે તેમ કરીને બન્નેનાં વચનને અને હુકમને માન્ય કરવાની હતી.

સાગરનિવારણાનું પરિણામ.

બન્ને મિત્રને સજી રાખવા ખાતર મેં એવો વિચાર કર્યો કે મૈથુન લોભના વિલાસ- સેવવાની મારી ઇચ્છા તૃપ્ત થાય અને મારે ધન ની અતિ ઇચ્છતા. ખરચવું ન પડે તેટલા માટે જે કોઈ બાળવિધવા સ્ત્રી હોય, અથવા સંડીસાંડે હોય, અથવા જેનો પતિ પરદેશ ગયો હોય અથવા કોઈ ભગત સ્ત્રીઓ હોય અથવા વગર મૂલે અથવા તદ્દન નામના પૈસા આપવાથી વચ થાય તેવી જે સ્ત્રીઓ હોય તેમની સાથે ભોગ ભોગવવો. સાગરમિત્રની બીકની અસરતળે અને મૈથુનનો હુકમ માનવા ખાતર આવી રીતે મેં ન કર્યો કાર્યકાર્યનો વિચાર, કે ન કર્યો લોકલાજનો વિચાર, અને તદ્દન મૂઢ મનનો યજ્ઞને એવી સ્ત્રીઓમાં ભટકવા લાગ્યો. આવા પ્રકારની મારી વર્તનાથી આખરે મેં મર્યાદા છોડી દીધી અને લાજ વગરનો યજ્ઞને છેવટે દેહડી

અને બંગીઆણી જેવી હલકી સ્ત્રીઓમાં પણ રખડવા લાગ્યો, મારે તો ગમે તેમ કરીને પૈસા ખરચવા નહોતા અને લોગ લોગવા વગર રહેતું નહોતું. આવી રીતે અગ્રાહ અને નીચ સ્ત્રીઓમાં ફરતાં લોકોમાં મારી બાહુ અપડીતિ થઈ અને તે તે સ્ત્રીઓના સગાસંબંધીઓએ મને ઘણો માર માયો, માફ ઘણું અપમાન કર્યું અને લોકોમાં હું ઘણી હલકાઈ પામ્યો. હું હરિકુમારનો મિત્ર હતો અને તે વખતે મુખી અંદર પુણ્યોદય મિત્ર જાગતો હતો તેથી એવી સ્ત્રીઓના સંબંધીઓએ મને મારી નાખ્યો નહિ, પૂરો કર્યો નહિ, તેમ જ મને કોઈ પ્રકારની સજા પણ કરાવી નહિ, પરંતુ એ મૈથુનમિત્રના પ્રસંગથી લોકોએ

મગા રોજાને
જોતો નથી.

મારો ઘણો તિરસ્કાર કર્યો અને સર્વ સમજી વિવેકી માણસોમાં હું નિંદાપાત્ર થયો. આટલાટલી હડીકત બની છતાં પણ એ મૈથુનમિત્ર મને મહા મુખ આ-

પનાર છે, નિંદામ વૃત્તિથી પ્રેમ રાખનાર છે અને આનંદમાં મસ્તી કરાવનાર છે એમ જ મને તો મારા મનમાં તે વખતે લાગ્યા કરતું હતું; વળી તે વખતે મને મનમાં ચાકસ લાગતું હતું કે આ દુનિયામાં જેને મૈથુન મિત્ર મળ્યો નથી તે અડી ઇવે કે ન ઇવે તે સરખો જ છે અથવા ઇવે તે મુવા જેવો જ છે, જેણે મૈથુનની મજા આપી નથી તે આ દુનિયામાં જન્મ્યો જ નથી, જેણે એ રસનું ખાન કર્યું નથી તે ન જન્મ્યો જેવો જ છે. મને મૈથુન ઉપર તે વખતે કોઈ એવો જબરો પ્રેમ થયો હતો અને તેનામાં હું એટલો બધો આસક્ત થઈ ગયો હતો કે હું તેનામાં માત્ર મુણો જ જોતો હતો અને તેનો એક પણ દોષ હું મારી નજરે જોઈ શકતો નહોતો. આવી હલકી છુદ્ધિથી મને એ મૈથુન ઉપર ઘણું હેત હતું અને રહ્યું. તે મને અત્યંત વહલો છતાં તેના કરતાં પણ વધારે વહાવ તો મને સાગર ઉપર જ રહ્યું.

તે વખતે અમુદીનચકેતા! હું વિચાર કરતો હતો કે હું તદ્દન સ્ત્રીમારી જેવો છતાં ને આવા સાગરમિત્રની સત્કવધી આવાં દેવતાને પણ સત્કવ મુરોહ એવાં રત્નમણિકાના દમકા એકલા કર્યા છે મારે તેને કન્યારો. આવી રીતે સાગર અને મૈથુન મને અનેક પ્રકારની પીડાઓ કરતા હતાં છતાં તેમાં આનંદ માર્ગને મારા જેવું કોઈ નથી એમ કમનું હું સ્વીકારતો રહ્યો.

પ્રકરણ ૭ મું.

હરદરિગેધી રાજ્યસિંહાસને.

રિકુમાર નિર્દોષ આનંદવિભાસ કરતો અચારનવાર
મારી (ધનશેખરની) મેરીનો લાભ લેતો રતપુરમાં
આનંદથી પાતાનો સમય પસાર કરતો હતો. હું (મન-
શેખર) સાગરની અસરતળે રનો એકાં કરતો હતો
અને મૈથુનની અસરતળે ત્રીઓમાં રખડતો હતો.
સાગરની અસર મારાપર મજબૂત હતી, પણ વિલાસમાં આનંદ
આવતો હતો. લોભથી ધન ખરચું નહિ તેથી નીચ પ્રસંગોમાં પડી
અપહાસિત વહેારતો હતો. મારી એ વિલાસપ્રિયતા કે લોભીયતા કુમા-
રમાં નહોતી.

હરિકુમારની વિખ્યાતિ.

મામારાગની દેખણિતા.

મુશ્કુદિ સાથે વિચારણા.

હરિકુમારમાં સર્વ પ્રકારની સાદાઈ અને એકવૃત્તિ હોવાથી આખો

રાજ્યવર્ગ, રાજાનું અંતઃપુર અને દુકામાં કહીએ તો તેનું

આખું રાજ્ય તેના ઉપર શીદા શીદા થઈ ગયું હતું,

તેના જુલુથી રાજ રાજ થઈ ગયું હતું અને તેના

ઉપર ઘણો જ પ્રેમ રાખતું હતું. હરિકુમાર વયમાં વધતો હતો તેમ

તેના ખજાનામાં અને રાજવૈભવમાં પણ વધારો થતો હતો અથવા

તેની સેના પણ વધતી જતી હતી, કારણ કે લોકોના અનુસાગથી

સંપત્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે એ મુખસિદ્ધ વાત છે. લોકોનો પ્રેમ હોય

તો સંપત્તિમાં બહાર રીતે વધારો થતો જાય છે. એ નગરમાં ફરવા

નીકળતો ત્યારે રાજપુરથી તેની આસપાસ પરવરેલા રહેતા હતા, પોતે

૧ કોશ અને હંડ તેના વધવા જતા હતા એમ મૂળમાં કહીકત છે. હંડના
અર્થ સૈન્ય સભા રાજચિહ્ન વિગેરે થાય છે. મતલબ તેની સત્તા વધતી જતી હતી
એવો અર્થ જાય છે. અને હંડ કરવાની સત્તા (Magisterial power) પણ મળેલ
હોય એમ જણાય છે.

હાથી ઉપર સ્વારી કરીને બહાર નીકળતો હતો, મિત્રના ટોળાથી પરવરેલો રહેતો હતો; તેના મસ્તક ઉપર થેત છત્ર ધારણ કરવામાં આવતું હતું-આવી રીતે જ્યારે ફરવા નીકળે ત્યારે ઇંદ્ર જેમ ઇંદ્રાણી-સહિત શોભે તેમ તે પણ મયૂરમંજરી સહિત શોભતો હતો, લોકો તેની તરફ ધારીધારીને જોઈ રહેતા હતા અને તેને ખરેખરો ભાગ્ય-શાળી માનતા હતા.

હરિ ઉપર લોકોની આટલી બધી પ્રીતિ જોઈને મહારાજા નીલકંઠની આંખ ફાટી ગઈ, તેના મનમાં સાચા ખોટા રાજાની આંખ ફાટી. આશયો હશે એમ ધારી લેવામાં આવ્યું અને આવા ખોટા વિચારથી મહારાજાનું ચિત્ત મલીન થઈ ગયું. તેને તે વખતે વિચાર થયો કે અહો હું વૃદ્ધ છું, પુત્ર વગરનો છું; મારી બાળુએ અત્યારે કોઈ નથી અને હરિકુમારે મારા આખા રાજ્યવર્ગને અને ભાયાતોને પોતાના કરી લીધા છે, ટુંકામાં વિચારે તો મારું આખું રાજતંત્ર તે પોતાનું કરી બેઠો છે, અને ખૂદ મારા પ્રધાનો પણ તેના તરફ પ્રેમવાળા થઈ ગયા છે; આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી આ વધતા જતા પ્રતાપવાળો બળવાન હરિકુમાર મારું આખું રાજ્ય પચાવી પકડશે એમાં મને જરા પણ સંદેહ લાગતો નથી. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી હવે એના સંબંધમાં ગફલતીમાં રહેવું ઉચિત નથી, કારણ કે વ્યવહારકુશળ માણસો કહી ગયા છે કે અરજી રાજ્ય હરણ કરી લે અથવા પચાવી પડે તેવો જે નોકર હોય તેને હણી નાખવામાં ન આવે તો આખરે પોતાને મરવાનો વખત આવે છે, પોતાનું ખૂન ખીજ વડે (તેનાથી) જરૂર થાય છે.

આ પ્રમાણે નીલકંઠ રાજાએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો. ત્યાર પછી તેણે પોતાના ખાસ અંગત મંત્રી સુષુક્ષિને સમયોચિત સ લા હ. બોલાવી તેની સાથે વિચાર કરી તેની સલાહ થાય તે પ્રમાણે તેને (હરિને) મારી નાખવો એમ વિચાર કર્યો. આવો વિચાર થતાં જ રાજાએ સુષુક્ષિમંત્રીને પોતાની પાસે એકાંતમાં બોલાવ્યો અને તેની પાસે પોતાનો જે નિર્ણય થયો હતો અને અભિપ્રાય બંધાયો હતો તે જણાવ્યો. સુષુક્ષિમંત્રી હરિકુમારને બહુ સારી રીતે ઓળખતો હતો અને તેના પવિત્ર સદ્ગુણોથી વશ થઈ તેના ઉપર હૃદયથી પ્રીતિ રાખતો હતો, તેણે જ્યારે રાજાના આવા રાબટો સાંભળ્યા ત્યારે જાણે તેને વજનો ઝાટકો લાગ્યો હોય તેમ અંદરથી અસર થઈ; પણ રાજાનો નિર્ણય સ્પષ્ટ અને ન ફરે તેવો જોઈને તે

વખતે તો તેણે રાજની હામાં હા મેળવી દીધી. મુખ્યદિમંત્રીએ રાજને કહ્યું "તમારા મનમાં જેમ આવ્યું છે તેમ ભરે કરો; 'મહાત્મા પુરુષોની શુદ્ધિ અથોગ્ય આજ્ઞાતમાં પ્રવર્તતી જ નથી,' પછી હરિકુમારનો ઘાટ જરૂર ઘડી નાખવો એવો નિર્ણય કરીને રાજ અને મુખ્યદિમંત્રી પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

મુખ્યદિમંત્રી એકાંત વિચારણા.

રાજએ ઉપર પ્રમાણે વાત કરી અને પોતે તેના વિચાર સાથે

અનુમોદના આપી ત્યાર પછી ઘરે આવતાં પવિત્ર

ભાગવત-
ની અંધવા.

શુદ્ધિવાળા વધોતુફ અનુભવી મુખ્યદિમંત્રીના મનમાં વિચારો આવ્યા કે અહાહા! ભોગમુખની અત્યંત

આસક્તિને ધિક્કાર છે! અને આ અસાન ચેષ્ટાને પણ

ધિક્કાર છે! રાજ્ય ઉપર લંપટપણું ખરેખર નિંદાપાત્ર છે! રાજ્યને

અંગે અનેક પ્રકારના સંકટો સાચા ખોટા વિચારો આવ્યા જ કરે છે

એ વાત તદ્દન સાચી છે. આ મહારાજને હરિકુમાર એક વખત પોતાના

પ્રાણથી પણ વધારે વહાલો હતો, વધારામાં એ સર્વ મુખ્યનિધાન

હોવા ઉપરાંત મહારાજનો જમાઈ થાય છે, વળી તેની સગી બહેનનો

એકનો એક પુત્ર છે, પોતાના આશ્રયમાં આવી રહેલો છે, તે જ હરિ

અત્માને વિનાકારણ રાજના દ્વેષનું કારણ થઈ પડ્યો છે, રાજથી વધ

થવાને યોગ્ય થઈ પડ્યો છે, તેનો મોટો શત્રુ થઈ પડ્યો છે! અહાહા!

ભોગની તુષ્ટા અને ઇચ્છાથી જે અંધપણું ઉત્પન્ન થાય છે તે જ

આવી મહા ભયંકર સ્થિતિનું કારણ છે, તે સિવાય અને તો આમાં

બીજું કંઈ પણ કારણ જણાતું નથી. અરે! આવો મહા પવિત્ર વિન-

યવાળો શુદ્ધ મહાપુરુષ જે તદ્દન લોભ વગરનો છે, પાપથી બીવા-

વાળો છે અને વિચારશીલ છે, તે પોતાના સ્વપ્નમાં પણ મહારાજનું

રાજ્ય હરણ કરે ખરે! ખરેખર રાજ્યપરના મોહથી રાજ નીલકંઠ

અત્માને મૂઠ થઈ ગયો છે, કમઅક્ષક્ષ બની ગયો છે, એમાં જરા પણ

સંકા નથી; પણ હવે ગમે તેમ કરીને એ પવિત્ર શુદ્ધાત્મા રત્ન

જેવા ઉત્તમવળ હરિકુમારને બચાવી લેવો એઈએ. એવા વિમળ દૃઢય-

વાળા મહાપુરુષથી પૃથ્વી પવિત્ર છે, એનો નાશ થાય તે અસહ્ય છે.

૧ મુખ્યદિમંત્રીએ રાજને એવી ભૂરી સલાહ આપી હોય તો તેને પણ હરિનો મળવીએ. મળવામાં આવત તેથી તેણે દા પાડી. ભાગી સલાહ દિગધી તો છે જ. કાં તો સાંભળનાર મદામા નથી અથવા તેનામાં શુદ્ધિ નથી એવો અંદાજો થતો છે પણ તે સમજનારજ સમજ શકે.

યુક્તિથી હરિ પ્રાણુરક્ષા.

મિત્ર સાથે તેતું પલાયન.

વહાણમાં આનંદી સફર.

ઉપર પ્રમાણે ઊંડો વિચાર રસ્તામાં જ મંત્રીએ કરી લીધો. કેટ-

લીક બાબત તો તેના લક્ષ્યમાં રાજ સાથે વાત

સુશુદ્ધિની કરતી વખત પણ આવી ગઈ હતી. ઘરે આવીને

દ ક તા. તેણે પોતાનો એક ખાસ નોકર દમનક નામનો હતો

તેને હુકામાં મુદ્દાસર સર્વ હકીકત સમજાવી દીધી

અને શી હકીકત બની છે અને ભવિષ્યમાં શું થનાર છે તેની વિગતના

સર્વ સમાચાર તેણે હરિકુમારને છૂપી રીતે કહેવરાવી દીધા અને સાથે

જણાવી દીધું કે 'હે હુલભૂપણ મહાત્મા કુમાર ! તમારે મારા ઉપર

મહેરબાની કરીને આ દેશ છોડીને ચાલ્યા જવું અને તેમ કરવામાં

જરા પણ ટીલ ન કરવી.'

દમનકે આવીને સર્વ હકીકત હરિકુમારને કહી. એ સર્વ હકી-

કત સાંભળતાં તેના પેટમાંથી પાણી પણ હલ્યું નહિ,

વીરનિર્ણય મરવાની કે મામાની જરાએ ણીક પણ લાગી નહિ,

અને પ્રેમ. છતાં તેના મનમાં વૃદ્ધ મંત્રી મુશુદ્ધિ માટે ઘણું માન

હતું, તેથી તેના આગ્રહ અને વિનંતિ ધ્યાનમાં લઈને

સમુદ્ર ઓળંગી દરિયાપાર જવાનો તેણે તુરત જ નિર્ણય કરી નાખ્યો.

નિર્ણય કરવાની સાથે જ તેણે મને એકાંતમાં બોલાવ્યો. મારી પાસે

અત્યંત વિશ્વાસપૂર્વક સર્વ હકીકત કહી બતાવી અને મને કહ્યું 'રાજ

મારા ઉપર તદ્દન ગેરવાજખી રીતે કોપ પામ્યા છે અને મંત્રીએ મને

સલાહના આધારમાં કહેવરાવી દીધું છે, આથી દરિયો ઓળંગીને મારે

હવે હમણા જ ભારતવર્ષમાં (હિંદુસ્થાનમાં) જવું છે. ભાઈ ! તારો

વિરહ મારાથી એક ફાણ વાર પણ સહન થાય તેમ નથી માટે ધન-

સેખર ! તું પણ મારી સાથે ચાલ, તૈયાર થા.'

હરિકુમારનો આવેા નિર્ણય સાંભળી મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો

કે—અરે ! આ મોટા માણસોની સાથે સંબંધ કરવાની

સ્વાર્થની મજા તો જુઓ ! મારે તો પ્રથમથી બને તેટલાં

દ દિ. રત્નો એકાંત કરવાં હતાં, તેમાં આ હરિકુમાર દરેક

પ્રસંગે વચ્ચે નક્કા જ કરે છે, જ્યારથી મારે એની

દાસી થઈ છે ત્યારથી મારી રત્નપ્રાપ્તિમાં એ વિવ્રલુત જ થયો છે, પણ

હવે જ્યારે એની સાથે આટલો લમી સંબંધ થયો છે ત્યારે મારે શું કરવું ? મારે તેની સાથે જવું જ પડ્યો, બીજે કાંઈ ઉપાય નથી કે જ્વાનું કદાચ તેમ નથી. ઉપર પ્રમાણે વિચાર કરીને મેં કુમારને જવાબ આપ્યો 'ભાઈ ! તારી જેમ મરજ દોષ તેમ કરીએ, એમાં મારે બોલવા જેવું શું છે ?'

હરિકુમારને મારા જવાબથી આનંદ થયો. પછી તેણે તુરત મને કહ્યું 'ભાઈ ! કોઈ મજબૂત તૈયાર વહાણ હમ-
કુમ દેવારી ત્યાં જ ઉપડવાનું દોષ તેવું ચોખી લાવ. મેં રત્નનો મોટો બંધાર એકઠો કર્યો છે તે લઈને આપણે હમણા જ વહાણમાં બેસી જઈએ.' કુમારનો નિર્ણય મેં મારે ચલાવ્યો. તુરત જ હું સમુદ્રકિનારે ગયો અને મેં ઘણા મજબૂત સર્વ સામગ્રીથી સંપત્તિ બે મોટાં વહાણો ચોખી કાઢ્યાં. એક વહાણમાં હરિકુમારનાં રત્નો ભરી લીધાં અને એક બીજા વહાણમાં મારાં રત્નો ઢગલાબંધ ભરી લેવામાં આવ્યાં.

એ સર્વ કુમ તૈયારીઓ ચાલતી હતી ત્યાં સાંજ પડવા આવી. અંધારૂં થતાં બાકીના સંબંધીઓને ખબર ન પડે તેમ ચાલી નીકળ્યા. માત્ર ચણી અપૂરમંજરી અને ધાત્રી દાસી વચુમતીને લઈને હું અને હરિકુમાર સમુદ્રકિનારે આવ્યા, ત્યાં આવીને વહાણના ખલાસી સર્વને બરાબર તપાસી લીધા, એટલે વખત પસાર થઈ ગયો, એટલે રમણીના લમણા જેવો પાંદુર રંગનો ચંદ્ર ઉદય પામ્યો,^૧ અને તે જ વખતે સમુદ્રમાં મોટા ખળબળાટને લીધે જળના છલોના મોટા અવાજ સાથે ભરતી શરૂ થઈ. હરિકુમાર પોતાની પત્ની સાથે તેને માટે તૈયાર રાખેલા વહાણ પર બેઠો. હું મારી સાથે તૈયાર કરી રાખેલા વહાણમાં બેસવા જતો હતો તે વખતે હરિકુમારે મને કહ્યું 'ભાઈ ધનશેખર ! તું પણ આ મારા વહાણમાં જ બેસી જત, મને તારા વગર એક દાણુ વાર પણ મળ્યા આવે તેમ નથી, તારા વગર એક નિમેષ જેટલો વખત પણ હું એકલો રહી શકું તેમ નથી.'

૧ અર્થાં બે. રા. એ. સોસાયટિવાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃ. ૯૦૧ સર થાય છે.

૨ થોડી રાત્રી ગયા પછી ચંદ્રનો ઉદય થયો તેથી ચાલવાની તીથિ વદ પક્ષની ચોથ પાંચમ સંભવે છે. ચંદ્ર ઉદય થાય એટલે ભરતી શરૂ થાય છે.

વહાણુમાંથી કાંઈ પડવાનો મોટો અવાજ થતાં જ લોકો એકદમ જાગી
 ગયા અને કોળાહળ કરવા મંડી ગયા. મયૂરમંજરીને
 સમુદ્રદેવની ઘણો ભય લાગી ગયો અને હું તો શૂન્ય ચિત્તે મૂર્ખ
 જંગલી નીચોત.
 જેવો થઈને ત્યાં ને ત્યાં ઊભો રહ્યો. માફે આવું અતિ
 ભયંકર કર્મ જોઈને સમુદ્રનો અધિપતિ દેવ મારા ઉપર
 કોપાયમાન થઈ ગયો અને ડોહરના કુલ જેવા અથવા ચંદ્ર જેવા હરિ-
 કુમારના નિર્મળ શુભોથી તેના ઉપર પ્રસન્ન થયો અને તરત જ તે
 સમુદ્રદેવ મહા ભયંકર આકૃતિ કરીને અત્યંત ધમધમાયમાન થતો વહા-
 ણુની નજીક આવ્યો અને પ્રથમ તો તે જ ક્ષણે અત્યંત આદરપૂર્વક
 હરિકુમારને દરિયાના જળમાંથી ઉપાડીને વહાણમાં સ્થાપન કર્યો. મહા
 પુરૂષોને ઘણે ભાગે તો વિપત્તિ આવતી નથી, કદાચ આવે છે તો
 આવી રીતે વિસરાળ થઈ જાય છે અને તેઓને તો નિરંતર આનંદ
 જ રહે છે. તેઓની સામે ધૂળ ઉડાડનાર આખરે પાછા પડે છે,
 હેરાન થાય છે અને ઉભયભ્રષ્ટ થાય છે.

અહો અગૃહીતસંકેતા ! તને યાદ હશે કે મારો જન્મ થયો ત્યારથી
 મારી સાથે પુણ્યોદય મિત્રનો સહયોગ મને થયો
 પુણ્યોદય
 પલાયન.
 હતો. માફે આવું અત્યંત અધમ વર્તન જોઈને તે
 મારા ઉપર કોપ પામ્યો અને અત્યાર સુધી તે મારા
 ઉપર બહુ હેત રાખતો હતો જો કે તે થોડા વખતથી
 જરા જરા પાતળો તો થતો જતો હતો. તે હવે સદરહુ મારા પાપી
 કાર્યથી મારા ઉપર ઘણો જ નારાજ થઈ ગયો અને મારી પાસેથી દૂર
 થઈ ગયો, પસાર થઈ ગયો.

સમુદ્રદેવ ખૂબ કોપ્યા.

ધનશેખરને ધમધમાવ્યો.

હરિ સૌજન્ય પરાકાષ્ટા.

તે દેવે હરિકુમારને વહાણ ઉપર પુનઃસ્થાપન કર્યો તેના ઝગહ-
 ળતા તેજથી આકાશ વિજળીના ચમકારા જેટલે પ્રકા-
 શમાન થઈ ગયું અને આરે તરફ તેજનો અંધાર પસ-
 રવા લાગ્યો. તે દેવે અત્યંત ભયંકર રૂપ હવે કર્યું અને
 મારી બરાબર સામે વહાણમાં આવી મને હૃદયેશીને
 બહુ નેરથી તે બોલવા લાગ્યો “ અરે મહા પાપી ! દુર્લુહિ ! કુળખ-

પણુ ! લાજવગરના ! મર્યાદા બહાર ગયેલા અધમ હીજડા ! અતિ પાપી મનપૂર્વક તું આતું મહા ઘોર કર્મ કરી રહ્યો છે છતાં તારા હજુ સંકડો દુકડા કેમ થઈ ગયા નથી ? ” આવા શબ્દો બોલતાં તે પોતાના હોઠને દત્તોથી દબાવી મહા ભયંકર ભવાં ચઢાવીને મારી પાસે આગ્યો, હું તેને જોઈને આખે શરીરે ધ્રુજવા લાગ્યો અને તેવી અવસ્થામાં મને ઉપાડીને તે આકાશમાં ઊંચે ઊભો રહ્યો.

આવે વખતે હરિકુમાર મારી વહારે આગ્યો, પૂર્વનાં સ્નેહ લક્ષ્યમાં રાખીને તેણે પોતાનું એકાંત સમજનત્વ બતાવ્યું અને તેના ઉપર કરેલ દેહાંત કષ્ટને વિસારી મૂક્યું. તુરત જ તે દેવને મસ્તક નમાવી પગે પડ્યો અને હાથ જોડી મારી ખાતર તેને વિનંતિ કરવા માંડી. “ અહો દેવ ! આ આપને પગે પડી વિનંતિ કરનાર મારી ઉપર જો તમારી ખરેખરી દયા હોય તો આ મારા મિત્રને છોડી દો. અહો દેવ ! તમે તો આજે મને જમના મહોમાંથી પાછો ખેંચી આણ્યો છે, તો હવે મારા ઉપર આટલી પૂરી કૃપા કરો અને આ મારા પ્રિય મિત્રને ન મારો. એના વગર માફે શ્વતર મને આકાઈ થઈ પડે તેમ છે, એના વગર માફે સુખ માફે ધન અને માફે શરીર પણ નિષ્ફળ જેવું થશે, માટે આપ તેને ગમે તેમ કરીને છોડી દો.”

હરિકુમાર માફે સર્વ અસ્ત્ર જલુતો હતો, મેં તેના ઉપર જો ભયંકર કામ કર્યું હતું તેની તેને ખબર હતી, છતાં તે મહાભાગ્યવાન નરસેષ મારા તરફ આતું સરકે મન રાખતો હતો. ખરે ! નિર્વિકારા હિ સાઘવા સાધુ પુરુષો દોઈ પણ પ્રકારના વિકાર વગરના જ હોય છે. હરિકુમારે આવી વિચિત્ર પ્રકારની માગણી દેવની પાસે કરી ત્યારે દેવ તો ઉલટો મારા ઉપર વધારે ચુસ્ત થતો તેને કહેવા લાગ્યો ‘ અરે કુમાર ! મહાભાગ્ય ! તું તો ખરેખર ભદ્રિક છે, તું તારે જે ગામ જવું છે ત્યાં જા, આ દુષ્ટ પાતકીને તો તેનાં કામનાં બરાબર ફળ હું અપાડીશ. ’

આ પ્રમાણે સમજનની સમજનતાનો જવાબ આપી દેવે મને આકાશમાં ખૂબ દલાગ્યો અને પછી અત્યંત જોરથી મને દરિયામાં ઉછાળીને ફેંકી દીધો. મને એવા જોરથી તેણે પછાડ્યો કે તે વખતે દરિયામાં જળરો અવાજ થયો અને હું દરિયાને તળીએ ગયો. અંધકારથી તદ્દન મલીન દેખાતાં પાતાળમાં જાણે હું ખરેખરો નારકીનો શ્વ હોઉં તેવી સ્થિતિ ધોરી વાર અનુભવીને પાછો હું મારા પાપથી દરિયાની સપાટિ

દરિયામાં
ફેંકાયો.

ઉપર આવ્યો. હું ફૂળી ગયો છું અને મરી ગયો હોઇશ એમ ધારીને તે દેવ તો તરત જ પોતાના સ્થાન તરફ પાછો ફરી ગયેલો હતો.

દૈવતું શિષ્ટ માહાત્મ્ય.

સમુદ્રમાંથી રાજ્યાસને.

ધન તરફ અભિ દૃષ્ટિ.

હરિકુમારને રાજ્ય.

તે વખતે સમુદ્રમાં ભરતી આવી, પવન અનુકૂળ થયો અને હરિકુમાર અને વહાણ લઇને કાઠિ આવી પહોંચ્યો, ભરતમાં ઉતર્યો. ત્યાં કાંઠા ઉપર જ તેને ખબર મળ્યા કે આનંદનગરે^૧ કેસરિ રાજ (હરિના પિતા) મરણ પામ્યા છે. લોકોની પાસેથી આવા સમાચાર જાણીને હરિકુમાર ઉતાવળથી બાપના રાજ્ય તરફ આવ્યો અને ત્યાં પહોંચીને કોઈ જાતના કલેશ કે લઘાઈ વગર રાજ્યગાદી ઉપર પોતે બેસી ગયો. તે વખતે વાત એમ બની કે હરિકુમાર સાથે તેની ધાવ માતા વસુમતી દાસી આવી હતી. તેણે કમળમુંદરી (હરિકુમારની માતા) શા માટે નાસી ગઈ હતી, જંગલમાં તેનું શું થયું, પુત્રપ્રસવ કેવી રીતે થયો, કમળમુંદરીના ભાઈને ઘરે રક્ષકીયે તે વસુમતી કેવી રીતે ગઈ અને ત્યાં કુમાર કેવી રીતે ઉછર્યો તે સર્વ હકીકત^૨ વિસ્તારથી ભાયાતવર્ગને તેમ જ રાજ-પુરોને કહી સંભળાવી અને હરિકુમાર કેસરિરાજનો પુત્ર છે એ હકીકત સારી રીતે જાહેર કરી એટલે લોકો તેના તરફ બહુ પ્રેમવાળા થયા, પોતાનો ખરો હક્કદાર રાજા મળ્યો છે એમ તેમને જણાયું તેથી હરિકુમારને રાજ્યનો સુંદર આયોગ થયો અને આખી પ્રજા તેનામાં રંજન પામી.

આવી રીતે પોતાના પુણ્યના જોરથી હરિકુમાર ઘણી પૃથ્વીનો માલિક થયો અને આખરે મોટો મંડળાધિપતિ થયો. હરિકુમારે પોતાની સન્નિવૃત્તતા આજુ જ સાખી, એણે મારા પિતા હરિશેખરને બોલાવીને ખાંડ એક વહાણ રક્ષથી ભરેલું હતું તે તેને સોંપી દીધું. કોઈ માણસ માગણી કરે કે મારો હક્ક પણ રજુ કરે કે સાખીત કરે તેવું નહોતું છતાં પણ મહા મહત્વવાળા રજોનો સમૂહ મારા પિતાને સોંપતાં કુમારના મનનાં જરા પણ આવેડો થયે નહિ કે દાનત બગડી નહિ. હરિકુમાર ત્યાર પછી અત્યંત સુખથી રાજ્ય કરવા લાગ્યો, મયૂરમંજરી સહિ વિલાસ કરવા લાગ્યો અને સુખે સુખે કાળ નિર્ગમન કરવા લાગ્યો.

૧ આ: તેનું જ નગર છે. જુઓ પૃ. ૧૬૫.

૨ જુઓ આ પ્રવચનું પ્રસંગ - હું. પૃ. ૧૪૮૬ થી.

પ્રકરણ ૮ મું.

ધનશેખરની નિષ્ફળતા.

દે એ મને (ધનશેખરને) પાતાળમાં ફેંકી દીધો ત્યાંથી આખરે હું છાંચો આવ્યો. મોટાં પર્વતના શિખર જેવાં ખાસ પાણીનાં સખ્ત મોઝાંઓનાં આકરો માર ખાતો, અત્યંત મોટા માછલાંઓનાં પુંછડાંઓથી ફટકાવાતો, અનેક તંતુ જેવા મોટા જળજંતુઓનાં સમૂહથી બંધાતો, ધોળા શંખોના હારબંધ સમૂહની અંદર અહીંતહીં ધકેલા ખાતો, પરવાનાના મોટા ગહન વનોમાં મુંઝાઈ જતો, અનેક પ્રકારના મગરમચ્છો જળમનુષ્યો સર્પો અને નક્ષો (એક જાતના મગરમચ્છ)થી વિનિધ-પ્રકારે ભયભીત થતો અને અત્યંત કઠણ કાચબાઓની પીઠ ઉપર રહેલા ઠાંઠાઓથી લોહીહુહાળુ થતો જાણે લગભગ કંઈ પ્રાણુ આવી ગયા હોય તેવી મૃતપ્રાપ્ત સ્થિતિમાં સ્થાત સ્થાત અને સ્થાત દિવસ સમુદ્રમાં મહા ત્રાસ પામતો હું આખરે દરિયાને કંઠે તળાવો તળાવો આવ્યો, કંઠે આવ્યો ત્યારે મને ભાન પળુ નહોતું, પાણીની ભરતીએ મને કંઠે ફેંકી દીધો હતો. પવન મારા શરીર ઉપર લાગતાં અને સૂર્યની ગરમી લાગતાં આખરે મારી શરદી ઉડી અને મને કાંઈક ચેતના આવી.

ધનશેખરની રખડપટ્ટી.

એવી રીતે મને ચેતના આવી ત્યાર પછી મને બહુ આકરી ભૂખ લાગી, પાણીની સખ્ત તરસ લાગી એટલે હું ફળ અને પાણીની શોધમાં અહીં તહીં રખડવા લાગ્યો. મારો પુરુષોદય તદ્દન નારા થઈ ગયેલો હોવાથી હું જે કોઈ ખાજાનમાં પ્રવૃત્તિ કરું ત્યાં મને હવે નાસી-પાસી જ મળવા લાગી. અનેક ફેંકાતો રખડતાં રખડતાં મને આખરે એક મોટું વન મળી ગયું તો તે પળુ પુષ્પ ફળ વગરનું અને તદ્દન શૂન્ય મળ્યું અને તે તરફ જતાં જતાં તે મરુશ્મિ (મારવાટ)નો ઉજ્જર રણનો પ્રદેશ હોય તેવું લાગ્યું. સ્થાત સ્થાત દિવસના બુખ્યા તરસ્યા

અને શરીરે ત્રાસ પામેલાની તે વખતે શી સ્થિતિ થઈ હશે તે વિચારવાનું કામ તમને જ સોંપું છું. આટલું છતાં મારે મારા પાપનું ફળ હજી લોગવવાનું ઘણું હોવાથી અને વળી ત્યાર પછી મારે હાથે ઘણું પાપો થવાનાં હોવાથી મહા મુસીબતે મારાં પ્રાણ ટકે એવા સંયોગો મળી ગયા, જેવી તેવી તુચ્છ વસ્તુઓ ખાઈને મારે માંડે ગાડું ગથડાવવું પડ્યું અને હું ત્યાંથી રખડતો રખડતો આગળ ચાલવા લાગ્યો.

અનેક ગામ શહેર અને દેશો ફરતો ફરતો હું આખરે^૧ વસંત દેશમાં આવી પહોંચ્યો. એવી રીતે અનેક દેશોમાં રખડ્યો, ખાવાનું ઠેકાણું નહિ, પીવાનું ઠેકાણું નહિ અને રહેવાને મુકામ નહિ એવી ભયંકર સ્થિતિ હોવા છતાં હું મારા બાપને ઘરે અભિમાનથી ગયો નહિ. જે પિતાની નાં છતાં ઉપરવટ થઈને હું ધન કમાવા નીકળી પડ્યો હતો તેને આવી નિર્ધન સ્થિતિમાં મહોં કેમ બતાવાય એવા અભિમાનમાં હું ભિખારીને વેશે ઘણી જગ્યાપર રખડ્યો, ભમ્યો, ફર્યો. મારો પુણ્યોદય મિત્ર નાશ પામી ગયો હતો અને માત્ર મારી સાથે પેલા સાગર અને મૈથુન મિત્ર હતા, તેમને સાથે લઈને હું અનેક જગ્યાપર નકામો ગયો અને ફાંફાં માર્યાં.

અનેક કાર્યારંભમાં નિષ્ફળતા.

જૂદા જૂદા દેશમાં જઈને મેં નવા નવા અનેક ધંધા કરવા માંડ્યા અને ધનની ઇચ્છાથી વારંવાર નવાં નવાં છટકાઓ માંડ્યાં, પણ પુણ્ય વગર ધન મળ્યું નહિ, ઉલટો જે કાંઈ ધંધો માંડું તેમાં રૂપીઆના આઠ આના થઈ જાય. મેં કેવા કેવા ધંધા કર્યા અને દરેકમાં શી સ્થિતિ થઈ તે નોંધી લેવા લાયક હોવાથી તને ટુંકામાં કહી જાઉં છું તે સાંભળ:—

મેં ખેતીવાડીનો ધંધો આદર્યો એટલે તે વર્ષમાં વરસાદ જ ખીલ-હલ થયો નહિ અને આખા દેશમાં દુકાળ પડ્યો. (ખેતી).

ત્યાર પછી અત્યંત વિનયપૂર્વક નીચું મુખ રાખી મેં રાજની નોકરી કરવા માંડી અને બહુ ચિત્ત રાખી સાચા દીલથી રાજની સેવા કરવા માંડી, ત્યારે તદ્દન વિનાકારણ રાજ મારા ઉપર ગુસ્સે થઈ જાય તેવા પ્રસંગો બનવા લાગ્યા અને આખરે મારે તે નોકરી છોડી દેવાની ફરજ પડી. (રાજસેવા).

૧ આ કોઈ દેશ છે, પણ નથી તે આનંદપુર (ધનશેખરના પિતાનું ગામ) નથી તે જયપુર (ધનશેખરના સાસરાનું ગામ).

જ્યારે દીવાની ખાતામાં રાજ્યની નોકરી મને લાભદાયી ન લીધી ત્યારે હું લશ્કરમાં જોડાયો તો તરત જ મોટી ભયંકર લડાઈ શરૂ થઈ ગઈ અને મારે લડવા જવું પડ્યું. આખરે લડાઈમાં મારે સ્વામીની પ્રસન્નતા ખાતર મારા શરીર પર હથિયારોના અને મારના અનેક ધા મારન કરવા પડ્યા અને દુઃખી શરીરે મારે આખરે લશ્કરી નોકરી છોડવાનો વખત આવ્યો. (લશ્કરી નોકરી).

ત્યાર પછી મેં બળદતું વાહન ક્યું એટલે બળદ માડી કરી એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાન પર સ્થમાન દે. માણસોને લઈ જવા લાવવાનો અને તેમ કરી બાણનો ધંધો કરવા માંજ્યો તો ઢોરોમાં ખરવા નો વ્યાધિ ફાટી નીકળ્યો અને મારા સર્વ બળદો તેમાં મરી ગયા. (ભારતકર્મ).

ત્યાર પછી ગણેશજીનો મોટો જર્યો એકઠો કરીને તેના ઉપર માલ લાદી મોદામરનો ધંધો મેં કરવા માંજ્યો, મારો ઇરાદો એક દેશથી બીજા દેશ સાથે વ્યવહાર ચલાવવાનો અને વેપાર કરવાનો હતો અને તેમ કરીને જ્યારે મોટો સાથ એકઠો કરી વેપાર કરવા લાગ્યો ત્યારે મારોએ અમારા સાથ ઉપર તૂટી પડી અમારૂં સર્વસ્વ છુટી લીધું અને વેપારને ધૂળધાણી કરી નાખ્યો. (વેપાર).

મારી એવી અનેક બાબતોમાં નિષ્કળતા થતી જોઈ હું શૂદ્ધસ્થને ઘરે ચાકરીએ રહ્યો અને તેની અનેક પ્રકારની સેવા કરવા લાગ્યો, છતાં મારી ચાકરીના બદલામાં તે મારા ઉપર શુસ્ત્રે જ થાય અને ખાવા-પીવાનું આપે નહિ તેમ પગાર પણ આપે નહિ. આખરે મારે શૂદ્ધસ્થની ચાકરી છોડવાનો વખત આવ્યો. (ચાકરી).

પછી વળી ઢોઈ વાણીઆની નોકરીએ વહાણ ઉપર ચઢ્યો. પર-દેશ સાથે વ્યાપાર કરવા સાથે વહાણુવર્તું કરવા માંજ્યું અને વહાણુ પર-દેશ આજ્ઞા, પણ મારા કર્મસંજોગે એ વહાણુ દરિયામાં દૂખી ગયું અને વહાણુમાંની સર્વ વસ્તુઓ દરિયામાં ગઈ. મારા હાથમાં પાટિયું આવી જવાથી હું બચી ગયો અને વહાણુવટામાં પણ મને જરાએ સફળતા મળી નહિ. (વહાણુવટું).

વહાણુમાંથી દરિયામાં પડ્યો અને પાટીડું હાથમાં આવતાં તરવા લાગ્યો તે તરતો તરતો રોધનદ્વીપ^૧ આવી પહોંચ્યો અને ત્યાં જમી-

૧ સમુદ્રમાં વચ્ચે વચ્ચે જોઈ દોષ છે તેમાં કેટલાક રોધનદ્વીપો કહેવાય છે, સમુદ્રમાંથી વજાઈ આવવાને અટકાવે છે તેથી તેને રોધનદ્વીપો કહેવાય છે.

નમાંથી કાંઈ મળશે એમ ધારી જમીન ખોદવા લાગ્યો. પણ મારા હાથમાં તો ધૂળ જ આવી. (ખાણ).

સાર પછી વળી કોઈ રાત્રીને મળીને તેની રત્ન લઈ મેં ધાતુવાદ (સોનું રૂપું રસાયણથી બનાવવાનો પ્રયત્ન) આદર્યો અને તે દ્વારા ધન કમાવાનો મેં પ્રયાસ કર્યો. પાંચાણો વડે, મૂળીઆઓ વડે, માટી વડે અને પારાને મારીને તે ઉપર કેટલાએ પ્રયોગો કર્યા, અને તેની પાછળ દિવસો કાઢ્યા પણ મારા હાથમાં તો સોનાને બદલે ખારો આવ્યો, કોઈ પણ પ્રકારનો લાભ થયો નહિ અને ઉલટી મહેનત માથે પડી. (ધાતુવાદ).

સાર પછી ધન કમાવાની ઇચ્છાથી હું અનેક પ્રકારનું જુગદું રમવા લાગ્યો પણ તેમાં પણ મને જુગટીઆઓએ જીતી લીધો અને મને બાંધી માર મારીને મારાં હાડકાં ખોખરાં કર્યા. (જુગદું).

મહા મુસીબતે જુગટીઆઓ પાસેથી છૂટીને હું વળી કોઈ મહાત્મા પુરૂષને મળ્યો અને તેની પાસેથી 'રસકૃપિકા' કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે તે શીખી તેનું પુસ્તક લઈને રાત્રે હું રસકૃપિકાવાળી શુક્રમાં દાખલ થયો અને જ્યાં રસ લેવાનો પ્રયત્ન કરું છું ત્યાં તો પોતાનું મોઢું પૂંછડું ઉછાળતો અને ભયંકર ગર્જના કરતો સિંહ આવી પહોંચ્યો, તેના ભયથી મને ઘણો ત્રાસ થયો અને મહા મુસીબતે હું ત્યાંથી નાસી છૂટ્યો, માત્ર મરી ન ગયો એટલું સદ્ભાગ્ય ! (રસસિદ્ધિ).

અહો અગૃહીતસંકેતા ! તને હું કેટલી વાત કહું ! તે વખતે ધન એકદું કરવાની ઇચ્છાથી મેં અનેક પ્રકારનાં પાપકર્મો આદર્યા, અનેક ધંધાઓ કર્યા, પણ મારી સાથે પુણ્યોદય નહોતો તેથી દરેક બાબત મને ઉલટી જ પડવા લાગી અને દરેકમાં હું લાભને બદલે કાંઈ કાંઈ મુશ્કેલીમાં જ પડવા લાગ્યો. પુણ્યોદય વગર મારા એવા હાલ થયા કે મને ઘણી સખત ભૂખ લાગી હોય તો પણ મને કોઈ ભીખ પણ

૧ મૂળીઆનો ઉપયોગ ધાતુવાદમાં ઘણો થાય છે.

૨ રસકૃપિકા: રસનો દુવો હોય છે, તે ઉઘટે છે અને દેવાય છે. તેના સર્વ કલ્પો તેનાં પુસ્તકમાં હોય છે. એ પુસ્તક બહુ જડ્ડી છે. રસકૃપીનો રસ સરીર પર પડે તો તે ગળી જાય છે, લોઠાપર પડે તો તેનું સોનું ચર્ચ જાય છે—આવી તેના સંબંધી માન્યતા હતી.

૩ ગુજરાતીમાં કહેવત છે કે ' નિર્ભાગી માણસ છાશ લેવા જાય તેની બેંસ મરી જાય ' એવી વાત ધનશેખરને થઈ. ભાન્ય વગર ગમે તેટલો ઉદમ કરવામાં આવે તેનું કાંઈ ફળ થઈ નથી.

ન આપે. આવી મારી રીતિ થઈ. જ્યારે દરેક જાણતમાં અને આવી રીતે નારીપણી જ મળવા લાગી ત્યારે અને ઘણું જ લાગી આવ્યું અને પછી તો હવે કાંઈ કામ કરવું નહિ એવો નિર્ણય કરી ગર્વ પ્રકારનાં કામોથી હું નિવૃત્ત જ થઈ ગયો અને હાથ પગ ભેડીને બેસી રહ્યો.

સાગરનો ઉપદેશ.

જ્યારે મેં કામધંધો છોડી દીધો ત્યારે વળી મારો સાગરમિત્ર પ્રગટ થઈ અને કહેવા લાગ્યો-મને ઉત્સાહ આપવા લાગ્યો “ભાઈ ધનશેખર! તને હું તારું દિત યાપ તેવો ઉપદેશ^૧ આપું છું, તે તું બરાબર ધ્યાન રાખી સાંભળ.

ન વિપાદપરેરર્થઃ, પ્રાપ્યતે ધનશેખર! ।

અવિપાદઃ ક્ષિપ્યો મૂલં, યતો ધીરાઃ પ્રચક્ષતે ॥

“હે ધનશેખર! જે પ્રાણીઓ કંટાળો પામી જાય છે તેમને ધન (કદિ) મળતું નથી, તેથી સમજી માણસો કહે છે કે કોઈ પણ જાણ-તથી કંટાળવું નહિ એ જ ધન એકદું કરવાનું મૂળ છે.”

“તેટલા માટે મરદ માણસે તો હમેશાં કંટાળો તથા દઇને જાગ્ય ગમે તેવું પ્રતિકૂળ લાગે તો પણ પુરુષાતન વાપરીને પૈસા કમાવા યત્ન કરવો એ જ તેની ખરી મરદાનગી છે અને તેથી જ તેને લાભ મળે છે, બેસી રહેવાથી કે બીજી કોઈ રીતે સાચો લાભ મળતો નથી, માટે ગમે તેમ કરીને પુરુષાતન તો બરાબર બતાવવું. તને કેટલી વાત કહું? પૈસા તો મેળવવા જ યોગ્ય છે; અને તે જરૂર પડે તો બોદું પણ બોલીને, બીજાની ખાસેથી ચોરી પણ કરીને, મિત્રનો દ્રોહ પણ કરીને, પોતાની સગી માતાને પણ જરૂર પડે તો મારી નાખીને, પિતાનું પણ ખૂન કરીને, સગા ભાઈનો પણ ઘાત કરી દઇને, સગી બહેનનો પણ નાશ કરીને, સગાઓનો પણ વિનાશ કરીને અને સર્વ પ્રકારનાં પાપો પણ કરીને ગમે તે પ્રકારે પુરુષે પૈસા તો પેદા કરવા જ, કમાવા જ અને એકઠા પણ કરવા જ. ધનનો મહિમા આ દુનિયામાં કાંઈ ઓર પ્રકારનો છે! ધનવાન માણસે ગમે તેવાં પાપો કર્યા હોય તો પણ ધનના મહિમાથી તે લોકોમાં પૂજાય છે, લોકો તેની સેવાયાકરી

૧ અહીં સાગર દિવનો ઉપદેશ આપે તે તેની નજરથી સમજવાનો છે. સર્વ પોતપોતાની ચલાવે છે અને સાગરનું દિત આવા ઉપદેશની સફળતામાં રહેલું છે એ સ્પષ્ટ છે.

નિદાય થઇ ગયો હતો તેથી કોઇ સારી સ્ત્રી તો મારી સામું પણ લેતી નહોતી, અરે સારી મુંદરી તો શું પણ કાણીકુખડી સ્ત્રી પણ મારા સામી નજર પણ કરતી નહોતી. આ પ્રમાણે મૈથુનની ઇચ્છા-પ્રેરણા ચાક્યા કરે પણ સ્ત્રીસંયોગ થાય જ નહિ તેથી માફ મન અંદરથી નિરંતર બળ્યા કરતું હતું, પણ પુરુષોદય વગર મારી હોંસ કે ઇચ્છા કદિ પાર પડતી નહિ.

આવી રીતે ધનની ઇચ્છાથી અને મૈથુનની પ્રેરણાથી હું અનેક દેશમાં રખણો અને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો મેં સહન કર્યાં. સર્વ ઠેકાણે મને તદ્દન નાસીપાસી અને નિષ્કળતા જ મળ્યાં અને મારી અભિલાષાઓ જરા પણ પૂરી થઇ નહિ.

પ્રકરણ ૯ મું.

ઉત્તમ સૂરિ.^૧

કથાનક ઉપાદેશાત.

આનંદનગરે ઉત્તમસૂરિ.

હરિરાજની પ્રશ્નવિચારણા.

સૂરિમહારાજથી શંકાસમાધાન.

૯ રિકુમાર દવે આનંદનગરના રાજા બની અનેક પ્રકારના આનંદ ભોગવે છે, મયૂરમંજરી સાથે મુખ્ય માને છે અને રાજ્યકાર્ય હરાજતાથી કરે છે. એક વખત અનેક સુનુદનની ખાખુ ઉત્તમસૂરિ નામના આચાર્ય મહારાજ આનંદનગરે પધાર્યા, તેમની સાથે અનેક મહાત્માઓનો મોટો સઘ (સમૂહ) આવ્યો હતો અને સર્વે નગર

૧ આ વાર્તા સાંભળે છે તે વખતે ધનસેખર આનંદનગરે આવ્યો હોય તેમ જમાવે નથી છતાં સંસારીજીવ તરીકે તે વાત નેવું કેમ બહુ તે વાત કહેવી રહી એવું હોય એમ લાગે છે.

બહાર મનોહર બગિચામાં ઉતર્યા હતા. હરિકુમારને એ મહાત્મા આચાર્યના આગમન સમાચાર મળતાં ઘણો આનંદ થયો અને મોટા આહ્વારથી તેમને વંદન કરવા પોતે ચાલી નીકળ્યો. આચાર્યશ્રીને વિધિપૂર્વક વંદન કરી સર્વ સાધુઓને નમી સુખશાતા પૂજી હરિરાજ શુદ્ધ જમીન પર બેઠો અને તેની સાથે તેનો આખો પરિવાર પણ મહાત્માશ્રીની સુંદર વાલી સાંભળવા ઉત્સુક થઈ જમીન પર બેઠો. આચાર્ય મહારાજે સર્વને યોગ્ય, સમજી શકાય તેવી અમૃતના રસ જેવી સુંદર દેશના આપી જે સાંભળી સર્વ પ્રાણીઓને ઘણો આનંદ થયો.

મહારાજ હરિ નરેન્દ્ર સદરહુ દેશના સાંભળીને પોતાના મનમાં બહુ જ આનંદ પામ્યો અને તેનું ચિત્ત ઘણું જ રંજન સહજ નિજાસા. થઈ ગયું. તેને જણાયું કે સૂરિ મહારાજનું જ્ઞાન સૂક્ષ્મ પદાર્થોને પણ સારી રીતે દર્શાવનારું છે, 'વ્યવધાન-વાળા પદાર્થો પણ તેમને સ્પષ્ટ છે, ભૂતકાળમાં બની ગયેલા અને ભવિષ્યમાં બનવાના ભાવો પણ તેમના જ્ઞાનનો વિષય છે-રાજની આ પ્રભાણેની ખાત્રી થતાં તેણે વિચાર્યું કે ધનશેખર પોતાનો ખાસ અંતરંગ મિત્ર હોવા છતાં શાં કારણે એણે પોતાને દરિયામાં નાંખી દીધો? ધનશેખર અને પોતે તો અગાઉ ખાસ ઇષ્ટ મિત્ર હતા છતાં એક ક્ષણમાં તેણે એવું કામ કેમ કર્યું? અને પેલો દેવ કોણ હતો? એ ક્યાંથી આવ્યો? અને તેને શા માટે ઉછાળીને તેણે સમુદ્રમાં અક્ષ-ળીને નાંખ્યો? અને એ પોતાનો મિત્ર ધનશેખર જીવતો હશે કે મરી ગયો હશે? વિગેરે વિગેરે-આ પ્રસંગે એ આખો બનાવ હરિરાજના ધ્યાનમાં આવી ગયો.^૧

રાજ હવું તો આ સર્વ બાબત મનમાં વિચારે છે ત્યાં જ્ઞાનથી તેની સર્વ વિચારણા જલ્દી લઈને (પૂછ્યા વગર) નિજાસાનુસિ. આચાર્ય મહારાજ ઉત્તમસૂરિ તેને કહેવા લાગ્યા
 " રાજન્ ! તારા મનમાં એ પ્રશ્ન થયો છે કે એ તારો મિત્ર તારા ઉપર ઘણો પ્રેમવાળો હોવા છતાં તને શા કારણે

૧ વ્યવધાનવાળા પદાર્થો: જેવી વચમાં આટો પડેલો આવ્યો હોય અથવા અનિ દુર નેરેકા હોય તેવા પ્રશ્નો.

૨ જ્યારે મુગમણી જલુનારે જુરેને યેત્ર થયો ત્યારે પોતાને લગતી બા-બતો મનમાં ચિત્તવટ કરે મટી થઈ ગઈ. દેવને વિશ્વતિ કરી છતાં ધનને એણે કેમ કુચાલ્યો? એવું શુ કહું હતું? એનાં કેવાં વિચિત્ર વર્તનનું કારણ શું હતું? એ સદાજ કેમ મનમાં બઈ આવ્યા.

તેને દરિયામાં નાંખી દીધો ? તેનો જવાબ સાંભળજો:--જો ધનશેખરને
 જે અંતરંગ મિત્રો છે તેઓનાં નામ અગ્રક્રમે આગર અને મૈથુન છે.
 તે બંનેનો આ સંબંધો વાંક છે, જે બાપક્રમે પોતાનો જેમાં કાંઈ
 પણ દોષ નથી, વાંક નથી, શુદ્ધો નથી. જે ધનશેખર પોતે જાતે તો
 'સારો' છે, સારો છે અને મુંદર છે, પરંતુ એના પેલા પાપી મિત્રો
 એને તદ્દન ઉલટાવી નાખે છે, ખરાબ કરે છે અને તેમની અસર
 જે ધનશેખર પર થતી થાય છે. પેલા હુમ્મયા મૈથુનમિત્રે એનામાં
 તારી પત્ની મયૂરમંજરી સાથે ભોગ ભોગવવાની શુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરી
 અને સાગરમિત્રે તારૂં આખું રનથી ભરેલું વહાણ પચાવી લેવાની
 મતિ ઉત્પન્ન કરી. આવી રીતે જે બંને મિત્રોએ એના મનમાં ખોટી
 શુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરી તેને લઈને ધનશેખરે તને દરિયામાં પાડી નાખ્યો.
 તેના આવા અતિ અધમ અને મિત્રનાં પ્રેરેલાં કૃત્યથી સમુદ્રનો અધિ-
 પતિ દેવ તેના ઉપર ઘણો ગુરુસે થયો. તેણે તારૂં રક્ષણ કર્યું અને
 ધનશેખરને સમુદ્રને તળીએ ફાંપી દીધો. એના નસીબે જે મરી ન
 ગયો અને આખરે તરીને ઉપર આવ્યો. ત્યાર પછી પેલા બંને મિત્રો
 (સાગર અને મૈથુન) એને અનેક દેશોમાં રખડાવે છે, અનેક પ્રકારની
 હેરાનગતિઓ કરે છે અને ત્રાસ આપે છે."

પાપમિત્રોના વિચોગતા ઉપાય.

રાજપ્રશ્ન અને સૂરિ પ્રત્યુત્તર.

બ્રહ્મરતિ અને યુક્તતા કન્યાઓ.

લભસંબંધથી પાપમિત્રોપર જય.

આર જ્ઞાનથી યુક્ત મહાત્મા મુનિ ઉત્તમસૂરિએ આ પ્રમાણે
 ઉકીકત જણાવી ભારે હરિરાજના મનમાં ભારા
 વિરાગતા (ધનશેખરના) દુષ્ટ ચરિત્ર સંબંધી ખુલાસો થયો.
 અને એને મુનિમહારાજના અપૂર્વ જ્ઞાન માટે મોટું
 માન થયું. પોતે શુદ્ધ અને વિરાગ હૃદયવાળો હોવાથી એને ભારા
 દુષ્ટ ચરિત્ર સંબંધી ખ્યાલ પણ ન આવ્યો. પણ મને કલેશ થયો તેને
 લઈને ઉલટી દયા આવી અને 'અરેરે! બાપડો ધનશેખર તો મોટા

૧ આ સંબંધમાં હરિરાજ ફરીવાર સવાલ પૂછ્યો ત્યારે વધારે ખુલાસો થયો.
 જુઓ પૃ. ૧૪૫૬.

૨ ચોથા મનઃપર્યવજ્ઞાનથી સામાના મનના વિચારો જાણી સકાય છે.
 ન્યારે પાંચમું ઠેકથવાજ્ઞાન થાય ત્યારે તો સર્વે જાતો જાણી સકાય છે.

દુઃખમાં આવી પહોં! ' એવો ઉદ્ગાર તેના મુખમાંથી નીકળી પડ્યો. સુંદર બુદ્ધિવાળા અને કરુણાયુક્ત ચિત્તવાળા હરિકૃમારે ત્યાર પછી મુનિરાંજને પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કરીને પૂછ્યું " મહારાજ! ત્યારે એ મારો મિત્ર ધનશેખર ક્યારે એ બંને પાપી મિત્રોથી છૂટો પડશે? અને એમ થઈને એ તદ્દન મુખી ક્યારે થશે તે આપ મને કહો. "

હરિરાજનો સવાલ સહેતુક હતો અને તદ્દન સ્પષ્ટ હતો. ઉત્તમ-

સૂરિએ તુરત જ મધુર વાણીએ જવાબ આપ્યો કે

જે કન્યાઓ.

" રાજન્! તારા સવાલનો જવાબ હું કહું છું તે તું

જરા વિશાળ બુદ્ધિથી સમજી લેજે. એક 'શુભ્રચિત્ત

નામનું મોટું નગર છે, એ નગરમાં ત્રણ ભુવનને આનંદ આપનાર

સદાશય નામનો રાજા છે. એ રાજાને લોકોમાં બહુ સારી રીતે

પ્રસિદ્ધિ પામેલી વરેણ્યતા નામની મહારાણી છે. એ વરેણ્યતા રાણીથી

રાજાને જે દીકરી થયેલી છે. એકનું નામ બ્રહ્મરતિ છે અને બીજાનું

નામ મુક્તતા છે. એ બંને દીકરીઓ અત્યંત સુંદર, રૂપાળી, અતુલ્ય

લોચનવાળી અને ગુણનો ભંડાર છે, તે બંને એટલી સારી છે કે તેના

ગુણનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરવાને કોઈ શક્તિમાન થઈ શકે નહિ.

" હે રાજન્! એ બંનેમાં જે પ્રથમ દીકરી બ્રહ્મરતિ નામની છે

તે એટલી પ્રતાપી છે કે તે પવિત્ર સાધ્વી જે કોઈ

બ્રહ્મરતિ.

પ્રાણીની સામું આનંદ નજરથી જુએ છે તે પ્રાણી

પણ ઘણો પવિત્ર ગણાય છે અને લોકો તેને પવિત્ર

કહીને બોલાવે છે. એ બ્રહ્મરતિ સ્થૂળ આનંદથી દૂર રહેનારી છે, સર્વ

પ્રકારના ગુણનો આધાર છે અને મોટા મોટા યોગીઓ પણ એને

નમસ્કાર કરે છે અને એના તરફ હૃદયપૂર્વક પૂર્ણ પૂજ્યબુદ્ધિએ અને

આદરની નજરે જુએ છે. વળી એ રાજાનના અનંતવીર્ય (શક્તિ)ને

આપનારી છે અને દુનિયામાં તેની તેવા પ્રકારની પ્રસિદ્ધિ છે. પેલો

ધનશેખરનો જે મિત્ર થઈને અત્યારે રહેલો છે અને દુનિયામાં મૈથુનના

૧ શુભ્રચિત્ત એટલે વિશુદ્ધ મન. તેમાં સુંદર આશયો થાય તેને રાજાનું નામ આપ્યું અને તેમાં શુદ્ધપણને રાજાની રાણી બનાવી. બ્રહ્મચર્યમાં પ્રેમ તે તેની પ્રથમ દીકરી અને લોભનો લાગ તે બીજી દીકરી. હકીકત સ્પષ્ટ છે. આની સાથે સરખાવો ત્રીજા પ્રસ્તાવમાં ચિત્તસૌંદર્ય નગરની યોજના (અ. ૩. પ્ર. ૨) ચોથામાં શુભ્રમાનસ નગર (અ. ૪. પ્ર. ૩૯) અને પાંચમાંમાં વિશદમાનસ નગર (અ. ૫. પ્ર. ૨૧) આંતર યોજના એક સરખી છે અને આ નગરો લગભગ સરખા છે. આશયદેર નામ માત્ર ફરે છે.

નામથી જોળખાય છે તેની તે ખરેખરી મોટી દુર્લભ છે અને તેને સંપૂર્ણ નાશ કરનારી છે. એ બ્રહ્મરતિને અને મૈથુનને સ્વભાવથી જ દુર્લભનાઇ છે, આથી બ્રહ્મરતિને અને તેને જરા પણ સહવાસ હોતો નથી. સર્વ ગુણધાર યોગીવંદ્ય રાજતનયા આવી રીતે સતત આનંદ-દેશમાં રમણ કરવી જોવામાં આવે છે.

“અને રાજન્! એ બન્નેમાં બીજી સુક્તતા નામની દીકરી છે તે પણ સર્વ ગુણોત્તું મંદિર છે અને સર્વ દોષોત્તું એકદમ શોષણ કરાવી નાખે તેવી હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે એને ધનશેખરના મહા પાપી ઇષ્ટ મિત્ર સાગરની સાથે મોટો વાંધો છે અને બન્નેને જરા પણ બનાવ થતો નથી, બન્નેને હમેશા ઝગડો જ હોય છે. પરિણામ એવું એ થાય છે કે જ્યાં એ શુદ્ધધર્મના પૂર્ણ અવયવવાળી સુક્તતા કન્યાને તે પાપાત્મા સાગર જુએ છે કે એ ભાઈથી દુરથી જ નાસી જાય છે.

“આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી જ્યારે એ બન્ને કન્યાએ તારા ધનશેખરમિત્રને મળશે ત્યારે એનો પેલા બન્ને પાપી મિત્રોથી છૂટકો થશે એમાં જરા પણ સંકો નેવું નથી. પછી જ્યારે એ કન્યાઓ સાથે એના લગ્ન થશે ત્યારે અત્યંત આનંદપૂર્વક તેમની સાથે એ ધનશેખર કીડા કરશે, મુખ ભોગવશે અને લહેર હાવશે-એ વખતે તે અનંત આનંદ ભોગવવાને ભાગ્યશાળી થશે.”

હરિરાજએ આ પ્રમાણે હકીકત સાંભળી ત્યારે કોઇ કાળે પણ ધનશેખર આનંદવું ભાજન થશે એ હકીકત જાણી તેને આનંદ થયો, પણ તે કન્યા કેવી રીતે મળશે એ હકીકત તેના લક્ષ્યમાં આવી નહિ. જાતે ખરેખરો સંજ્ઞન હોવાથી તેના મનમાં એમ થયું કે ધનશેખર મળી જાય તો તેને એ બન્ને કન્યા પરણાવી દઉં, પણ એ કન્યા કેવી રીતે મળે તેની પોતાને ખબર નહોતી એટલે વળી હાથ ભેડી મસ્તક નમાવી અત્યંત ભાવપૂર્વક નમસ્કાર કરતાં મુનિ મહારાજને તેણે પૂછ્યું “મહારાજ! આપે બન્ને કન્યાઓની વાત તો થલી સારી કરી, પણ ગુણ-સમૃદ્ધથી બરપૂર અને પાપી મિત્રોની સાથે સર્વદા વિરોધ કરાવનાર એ બન્ને કન્યાઓ કેવી રીતે ધનશેખર મેળવી શકે? તે પણ આપ કૃપા કરીને જણાવો.”

વિનયી રાજાનો આવો સીધો પણ મુદાસરનો સવાલ સાંભળીને ઉત્તમસૂરિએ જવાબ આપ્યો “ રાજા ! અંતરંગમાં ઉપાય દર્શન. રહેલ કર્મપરિણામ મહારાજ જેણે પોતાના પ્રતાપથી આખા ભુવનને વશ રાખ્યું છે તે તારા જેવા સમજી માણસોને તો જાણીતો છે. અતિ બળવાન એ મહારાજ પોતાની કાળપરિણતિ મહારાણી સાથે ભવિષ્યમાં કોઈ પણ વખતે જો તારા મિત્ર ધનશેખર ઉપર પ્રસન્ન થઈ જાય તો પછી તે પોતાના હાથનીચેના શુભચિત્ત નગરના રાજા સદાશયને કહીને તેની પાસે તેની બન્ને દીકરીઓ તારા મિત્રને આપવી શકે. ભવિષ્યમાં કોઈ કાળે તેમ બની આવશે. મતલબ કર્મપરિણામ મહારાજની જ્યારે પ્રસન્નતા થશે ત્યારે ભવિષ્યમાં તારા મિત્રને એ બન્ને કન્યાઓ મળશે અને જ્યારે એમ બનશે ત્યારે તારો તે મિત્ર પરમ સુખ પ્રાપ્ત કરશે, તેની મજામાં ઘણો વધારો થઈ જશે અને તે ગુણનું ભાજન થશે. રાજા ! એ કન્યા પ્રાપ્ત કરવાનો ખીલો ઉપાય નથી, માટે હવે તું તે સંબંધી આકુળતા છોડી દે. ”

ધનશેખર સ્વરૂપે અને સંસર્ગે.

એ પ્રકારના લોકો અને તેમના દોષો.

વિશિષ્ટ કથા કહેવાની પ્રસ્તાવપ્રાપ્તિ.

મુનિ મહારાજનો આવો જવાબ સાંભળીને હરિકુમારને મારે માટે ચિંતા દૂર થઈ. ત્યાર પછી વળી તેણે એક ઘણો જ સૂચક પ્રશ્ન. અર્થસૂચક સવાલ મુનિરાજને પૂછ્યો “ મહારાજ ! આપે હમણા જણાવ્યું કે એ ધનશેખરે એવું ભયંકર કર્મ કર્યું અને પાપી આચરણ ચલાવ્યું તેનું કારણ તેના પેલા પાપી મિત્રોની પ્રેરણા હતી, બાકી એ ધનશેખર સ્વરૂપે તો ઘણો સારો છે, ભદ્રક છે—તો મારા મનમાં એક એવો સવાલ થાય છે કે સાહેબ ! વળી પ્રાણી જાતે નિર્મળ હોય છતાં પારકાના દોષોથી પણ દુષ્ટ થાય ખરો ? ”

સૂરિમહારાજે જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે “ મહારાજ ! જાતે નિર્મળ પ્રાણી પારકા દોષોથી પણ દુષ્ટ થાય છે. તેનું ઉત્તરમાં કથા. કારણ સાંભળ. લોક બે પ્રકારના છે: એક અંતરંગ અને બીજો બહિરંગ (એક અંદરનો અને બીજો બહારનો.) બહિરંગ લોકના દોષો પ્રાણીને લાગે અથવા ન પણ લાગે, બાકી અંતરંગ લોકના દોષો તો જરૂર લાગે જ છે. હવે એ અંતરંગ

લોકના દોષો દેવા દોષ છે અને તે દોષો કેવી રીતે લાગે છે તે સંબંધમાં તારી પાસે એક વાર્તા હતી સંબળાવું તે ઉપરથી તારા લક્ષ્યમાં આ સર્વ આવત આવી જશે; તું અચળ રૂપાન આપીને હું એક કથાનક હતું હું તે સાંભળ.”

કથા કથન વિરૂપિ.

કથા સાંભળતાં પોતાની સંકાનો નિર્ણય થશે અને ક્ષુદ્રયનો ખુલાસો થશે તેમ જ આચાર્યની વાણી સાંભળવાનો લાભ મળશે એમ ભલ્લી રાજા બહુ ખુશી થયો અને આચાર્યની કથાનક કહેવા વિરૂપિ કરી.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પદ્યપુરૂષ કથાનક.

ઉત્તમસૂરિ મહારાજ હરિચંદ્ર સમક્ષ કથાનક કહેવા લાગ્યા.—
સામાન્ય અંતરંગ રાજ્ય.

૨૧ જન! તારા ધ્યાનમાં તો છે કે કર્મપરિણામ મહારાજા અને દેવી કાળપરિણામ અનેક છાકરાંઓ છે. તેમને કોઈ અચળ માણસની નજર ન લાગી હતી તેટલા સાર અવિવેક વિગેરે રાજમંત્રીઓએ ઘરમાં સંતાડી રાખ્યાં છે. (દુનિયામાં તેને માટે એવી જ ભલેરાત કરી છે કે તે તદ્દન નિર્બીજ છે—વાંઝીઆ છે.) હવે એ મહારાજા અને રાણી પાસે એક

૧ અહીંથી સાત પ્રકરણમાં આ અદ્ભુત ચરિત્ર હતું છે. ■ પુરખતું વર્ણન મૂળ મહાનિરીક્ષ સૂત્રમાં આપેલું છે અને ત્યાર પછી લેખકોએ તેને બહુ બહુ રીતે પટાવ્યું છે. વર્ણનાધ્યક્ષમાં પણ તેનું વર્ણન છે. સેમંકર ગણિતે એક પદ્યપુરૂષ ચરિત્ર લખેલ છે તેના આધારેનાં પણ આ લેખ લખતાં મેં ઉપયોગ કર્યો છે. ખાસ વાંચવા યોગ્ય ચરિત્ર છે. મે. જી.

૨ આ સંબંધી વિસ્તારથી હકીકત અગાઉ આવી ગઈ છે. જુઓ પ્ર. ૨. પ્ર. ૨. ૫. ૨૭૫.

સિદ્ધાન્ત નાગનો મહાપુરુષ છે; તે શુદ્ધ સલા વચન બોલનાર છે, સર્વ પ્રાણીસમૂહનું એકાન્ત હિત કરનાર છે, સર્વ પ્રાણીઓના ભાવો અને સ્વભાવોને ખરાબર પીકાણુનાર અને જાણનાર છે અને એ મહારાજ તથા મહારાણીના સર્વ અંદરના રહસ્યને, શુભ ભેદોને અને ખાનગી બાબતોના હિંડાણોને ખરાબર પ્રયત્ન કરીને જાણનાર છે. એ સિદ્ધાન્ત^૧ મહા પુરુષને એક અપ્રભુદ્ધ^૨ નામનો શિષ્ય છે, તેણે એક દિવસ ગોતાના શુર મહારાજને સવાલ કર્યો તે પ્રસંગે તેઓ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે ઘણી અગત્યની વાતચીત થઈ.

સુખ દુઃખ કારણ-રાજ્ય.

એ રાજ્ય સર્વ પ્રાણીને હોય છે.

એ રાજ્ય અંતરંગમાં વ્યાપેલ છે.

અપ્રભુદ્ધ—“ ભગવન્ ! આ સંસારમાં પ્રાણીને કઈ વસ્તુ બહુ ગમે છે અને કઈ વસ્તુ ખીલકુલ ગમતી નથી ? ”

સિદ્ધાન્ત—“ ભદ્ર ! પ્રાણીને ‘ સુખ ’ બહુ ગમે છે અને ‘ દુઃખ ’ ખીલકુલ ગમતું નથી; એટલા માટે સર્વ પ્રાણીઓ સુખ મેળવવા પ્રવૃત્તિ કરે છે અને દુઃખથી દૂર નાસે છે. ”

અપ્રભુદ્ધ—“ ભગવન્ ! સારે એ સુખનું કારણ શું હશે ? અને એ દુઃખનું પણ કારણ શું હશે ? ”

સિદ્ધાન્ત—“ ભાઈ ! સુખનું કારણ રાજ્ય છે અને દુઃખનું કારણ પણ તે જ રાજ્ય છે. ”

અપ્રભુદ્ધ—“ ભગવન્ ! એક જ રાજ્ય સુખ અને દુઃખ બન્નેનું કારણ કેમ હોઈ શકે ? એ વાતમાં દેખીતો વિરોધ લાગે છે ! ”

સિદ્ધાન્ત—“ ભાઈ ! એમાં જે વિરોધ લાગે છે તે માત્ર દેખીતો જ છે, વાસ્તવિક નથી. જે એ રાજ્યની સારી રીતે પરિપાલના કરી હોય તો તે સુખનું કારણ થાય છે અને જે તેની ખરાબર પાલના ન કરી હોય અથવા તેની ખરાબ રીતે પાલના કરી હોય તો તે દુઃખનું કારણ થાય છે. ”

અપ્રભુદ્ધ—“ સારે મહારાજ ! શું સુખદુઃખનું કારણ રાજ્ય જ છે, ખીલું કાંઈ પણ કારણ નથી ? ”

૧ સિદ્ધાન્તઃ જૈન આગમનું રૂપક. એ કર્મના સર્વ રહસ્યને જાણે છે, મતલબ એ શુદ્ધ જ્ઞાન છે.

૨ અપ્રભુદ્ધઃ અંદર જ્ઞાન છે પણ હજી અવરાયેલ છે. એ અવસ્થામાં ઘણા પ્રાણીઓ હોય છે. શુર અથવા આગમદ્વારા તેમની રાંકાઓ દૂર થાય છે.

સિદ્ધાન્ત—“હા ભાઈ ! મુખદુઃખનું કારણ એક રાજ્ય જ છે, બીજું કંઈ પણ નથી.”

અપ્રશ્ન—“મહારાજ ! આપે આ વાત કહી તે તો ઉઘાડી રીતે વિરોધવાળી જણાય છે, કારણ કે આ દુનિયામાં બહુ જ થોડા પ્રાણી-જીને રાજ્ય મળે છે અને મુખ અથવા દુઃખ અથવા બન્ને તો સર્વ જીવો અનુભવતાં હોય એમ દેખાય છે !”

સિદ્ધાન્ત—“ભાઈ ! મુખદુઃખનું કારણ રાજ્ય મેં તને કહ્યું તે બાદ રાજ્ય તારે સમજવાનું નથી, રાજ્યનો કે રાજ્યનો બહારની ઉપર ઉપરની નજરે જે સંસારમાં બચકાર થાય છે તેને અંગે મારો કહેવાનો આશય નથી, મુખદુઃખનાં કારણ તરીકે મેં જે રાજ્યની તને સૂચના કરી છે તે તો અંતરંગ રાજ્ય છે અને સંસારની અંદર વર્તતા સર્વ જીવોને તે રાજ્ય તો જરૂર જ હોય છે. તેથી જે જીવો એ અંદરના રાજ્યને સારી રીતે પાળે છે તેઓ મુખ અનુભવે છે અને જે જીવો એ અંદરના રાજ્યને સારી રીતે પાળતા નથી તેઓ દુઃખનો અનુભવ કરે છે અથવા તે રાજ્ય તેમના સંબંધમાં દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે. માટે મેં જે વાત કહી તેમાં ઉઘાટો વિરોધ છે એમ તને લાગ્યું તે વાત બરાબર નથી.”

અપ્રશ્ન—“તારે મહારાજ ! આપ જે અંતરંગ રાજ્ય કહો છો તે એક રૂપવાળું છે કે અનેક રૂપવાળું છે, એકસરખું છે કે જૂદા જૂદા પ્રકારનું છે ?”

સિદ્ધાન્ત—“એ અંતરંગ રાજ્ય સામાન્ય રીતે એક રૂપવાળું છે એકસરખું છે અને વિશેષ પ્રકારે જોઈએ તો અનેક રૂપવાળું છે, જૂદા જૂદા પ્રકારનું છે.”

અપ્રશ્ન—“મહારાજ ! જે આપ કહો છો તેમ છે તો એ સામાન્ય રાજ્યનો રાજ કોણ છે ? તે રાજ્યનો ખબરનો કયો છે ? તે રાજ્યનું સરકરી બળ કયું છે ? એ રાજ્યના તાબામાં દેશો કયા કયા છે ? અને એ રાજ્યની પાસે બીજી કઈ રાજ્યસામગ્રી છે તે સર્વ સાંભળવા દેશો રાખું છું, તો આપ તે સર્વ કૃપા કરીને મને કહો, મારા સમ-જવામાં હજી કંઈ વાત આવતી નથી.”

અંતરંગ રાજ્યના રાજ,
દેશ, સરકાર, ભૂમિ, દેશ,
હુંસાર, ચીર, કૃષ્ણા આદિ.

સામાન્ય રાજ્યવર્ણન.

સિદ્ધાન્ત—“ ભદ્ર ! તને એ હકીકત સ્પષ્ટ રીતે કહું તે સાંભળ:-

(રાજા)....એ સામાન્ય રાજ્યનો રાજા સંસારીજીવ પોતે છે, સર્વ બાબતનો આધાર તેના ઉપર છે. અને આખા રાજ્યનો ભાર તેના ઉપર છે. સંસારીજીવને તેથી મહારાજા કહેવામાં આવે છે.

(કોશ)....એ સામાન્ય મહારાજ્યમાં શમ (સમતા), ધ્યાન, જ્ઞાન, વીર્ય વિગેરે અનેક સ્વભાવસિદ્ધ (સ્વાભાવિક) રહ્યો છે અને એવાં શ્રેષ્ઠ ભાવરત્નોથી એ રાજ્ય પરિપૂર્ણ છે, એ તે મહારાજ્યનો મોટો ભંડાર છે.

(લશ્કર)....એ મહારાજ્યમાં ત્રણે ભુવનને આનંદ આપે તેવું અને ક્ષીરસમુદ્ર જેવું મહા નિર્મળ ચતુરંગ બળવાન લશ્કર છે. એમાં ગંભીરતા, ઉદારતા, શૂરવીરતાશ્રય મોટા મોટા રથો છે; એમાં સુંદર યશવિસ્તાર, સન્નિવૃત્તતા, પ્રેમ વિગેરે મોટા મોટા હાથીઓ છે; એમાં બુદ્ધિનો વિસ્તાર, વાચાળપણું અને નિપુણતા વિગેરે ઘોડા છે; એમાં અચપળતા, ચિત્તની પ્રસન્નતા, પ્રશસ્ત મન હોવાપણું અને દાક્ષિણ્ય (મરતબાપણું) વિગેરે સુંદર પાળાઓ છે. (ચતુરંગ લશ્કરમાં હાથી ઘોડા રથ અને પાળાઓ જે કાર્ય કરે છે તે આ મહાસૈન્યમાં ઉપર જણાવેલ લશ્કરીઓ કામ કરે છે. ગાંભીર્ય ઔદાર્ય અને શૌર્ય રથનું કામ આપે છે. જેમ રથમાં બેસીને મહારાજા અને બહાદુર હોદ્દેદારો લડવા જાય છે તેમ અત્રે ગાંભીર્યાદિ મુશ્કેલીના સંબંધમાં બને છે. હુલતા હાથીઓ લડવાનું અને કીકા બેદવાનું કાર્ય કરે છે તે કાર્ય મહાસૈન્યમાં વશ સૈન્ય અને પ્રેમ કરે છે; તે જ પ્રમાણે ઘોડા અને પાળાઓ માટે વિચારી લેવું.) એ સંસારીજીવ જાનતા મહારાજનું ધર્મું હિત કરનારા અને ચાર

૧ લશ્કરના ચાર ભાગનો હારો, પાળા, રથ અને પાવનન બળુવામાં આવે છે. આ રાજ્યમાં તે ચાર પ્રકારનું (ચતુરંગ) લશ્કર કહ્યું છે તે સાથે જ બતાવ્યું છે. એમ રથને નવેક પ્ર. ૬ પ્ર. ૩૩ માં બતાવ્યું છે તે જુઓ: (પૃ. ૧૦૬૭)

મુખવાળા 'ચારિત્રધર્મ' નામે ત્યાં પ્રતિનાયક^૧ પણ છે. આ પ્રતિનાયકનો સમ્યગ્દર્શન^૨ નામનો સેનાપતિ છે અને 'સદ્બોધ' નામનો મંત્રી છે. વળી એ પ્રતિનાયક ચારિત્રધર્મ રાજને 'યતિધર્મ' અને ગૃહિધર્મ નામના બે છેકરાઓ છે, સંતોષ નામનો તેનો તંત્રપાળ (પ્રધાન) છે અને શુભાશય વિગેરે ઘણા મોટા લક્ષણો છે. સંસારીજીવે પોતાના સુંદર રાજ્યમાં આવું ચતુરંગ લશ્કર પ્રગટ કરેલું છે તે મોટા લશ્કરનું વર્ણન કરતું ઘણું મુશ્કેલ છે. કોઈ તેનું પૂર્ણપણે વર્ણન કરી શકે તેમ છે જ નહિ! એ લશ્કર ઘણું સુંદર છે, અને શુભસમ્પ્રદાયી ભરપૂર છે. રાજા પોતે જ્યારે તદ્દન વિમળ (શુભ-મેલ વગરનો) થાય ત્યારે જ તેને તે જોઈ જાણી શકે છે.

(બ્રમિ)....એ મોટા રાજ્યની ભૂમિકા એક મહા અટવીમાં સ્થાપન કરવામાં આવી છે જે 'ચિત્તવૃત્તિના નામથી ઓળખાય છે અને સર્વનો આધાર તેના ઉપર છે.

(દેશ)....એ ચિત્તવૃત્તિ અટવીમાં સાત્ત્વિકમાનસપુર,^૩ જૈનપુર,

૧ ચારિત્રધર્મ રાજા સંબંધી વર્ણન મ. ૪. પ્ર. ૩૪ માં વિસ્તારથી આવી ગયું. દાન, શીળ, વપ અને બાવણ એનાં ચાર મુખ છે તે પણ ત્યાં વર્ણવ્યાં છે.

૨ પ્રતિનાયક: બીજો નાયક. કેટલીક વાર તે મુખ્ય નાયકનો સમાવેશ થાય છે જેમ રામાયણમાં 'રાવણ' અથવા માયના કાવ્યમાં 'શિશુપાળ', ઉત્તર નાયક તરીકે એ ધણું ખર્ચે કામ કરે છે.

૩ સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ માટે વિશેષ સંપૂર્ણ લક્ષણ માટે લુઓ મ. ૪. પ્ર. ૩૬.

૪ સદ્બોધ મંત્રી સંબંધી વિસ્તારથી વર્ણન સદર રથાને પૃ. ૧૦૬૦ માં આવી ગયું તે જુઓ. સર્વે યોગ્ય પ્રસ્તાવના પાત્રો છે તેથી અત્ર તેનું વધારે વર્ણન કર્યું નથી.

૫ યતિધર્મનું વિસ્તારથી વર્ણન. મ. ૪. પ્ર. ૩૫ માં છે. ગૃહિધર્મ માટે તેજ પ્રકરણમાં વર્ણન છે. અને સંતોષ માટે જુઓ મ. ૪. પ્ર. ૩૬. પૃ. ૧૦૬૪-૬૫.

૬ ચિત્તવૃત્તિ-મહાઅટવીનું વર્ણન. મ. ૪. પ્ર. ૬ માં આવ્યું છે તે જુઓ.

૭ સાત્ત્વિક માનસપુરનું વર્ણન મ. ૪. પ્ર. ૩૩ માં આવ્યું છે. જૈનપુરનું વર્ણન તેજ પ્રકરણમાં પૃ. ૧૦૪૬ થી શરૂ થાય છે, વિમળમાનસ નગરના વર્ણન માટે જુઓ મ. ૫. પ્ર. ૨૧ અને શુભચિત્ત નગરના વર્ણન માટે જુઓ ચાલુ પ્રસ્તાવ, પ્રકરણ ૬ મું.

વિમળમાનસ, શુભચિત્ત વિગેરે નાનાં મોટાં નગરો આવી રહેલાં છે અને તે નગરોની સાથે અનેક ગામડાંઓ અને ખાણો ભેડાયેલાં છે.

એ મહારાજ્યની અંદર 'ઘાતીકર્મ' નામના અનેક ધાડ પાડનારાઓ છે, 'દુદ્રિય' નામના ચોરો છે, એમાં 'કપાય' ૧ રૂપ ફાંસીઆઓ ફર્યા કરે છે, 'નોકપાય' રૂપ લુંટારાઓ તેમાં વિચરે છે, એમાં 'પરીપહ,' ૨ નામના ઉપદ્રવ કરનારા ચારે તરફ હેરાનગતિ કરવા ફર્યા કરે છે, એમાં 'ઉપસર્ગ' ૩ નામના મહા ભયંકર સર્પો વસે છે અને 'પ્રમાદ' નામના લંપટો તેમાં વિલાસ કરી રહ્યા છે. એ બધાઓના બે નાયક (ઉપરીઓ)

છે: એકનું નામ કર્મપરિણામ છે અને બીજાનું નામ રાજ્યમાં ચોરો મહામોહ છે. એ બન્ને નાયકો ઘણી રાજઝડિવાળા અને તેના નાયકો છે, લડવાની હોંસવાળા છે, ઘણા અભિમાની છે, ચારે પ્રકારના પોતાના સ્વતંત્ર લશ્કરવાળા છે અને પોતાના તાબામાં કરોડો લશ્કરીઓને રાખવાવાળા છે. એ બન્ને વળી એટલી બધી ખુમારીવાળા છે કે તેઓ મનમાં પોતાને જ ખરેખરા રાજા નાયક અને હુકમ કરનાર માને છે, તેઓ અંતઃકરણથી માને છે કે એ સંસારીજીવ કોણુ થાય છે? અને પેલા ચારિત્રધર્મ રાજાની મગદૂર શી છે? આ ચિત્તવૃત્તિ મહાઅટવી તો જાણે તેઓની પોતાની જ હોય અને આ રાજ્ય પણ પોતાના આપનું જ (પોતાનું જ) હોય એમ તેઓ તો ધારી બેઠા છે. તેઓ વળી માને છે કે કોઈની તાકાત નથી કે રાજ્યના ભોગવટામાં કોઈ પણ તેઓની સામે થવાની હિમત કરે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેઓએ (સર્વ ચોર અને હુન્ન્યા લોકોએ) મળીને કર્મપરિણામને પોતાના રાજા તરીકે સ્થાપન કર્યો છે. તેઓ વળી રાજાની સ્થાપના કરીને બેસી રહ્યા નથી, તેઓએ પોતાનું કામ ઘણું વધારી દીધું છે.

૧ કોય, માન, માયા, લોભ કપાય છે અને તેના કારણભૂત હાસ્ય રતિ અરતિ શોક ભય દુઃખો અને ત્રણ વેદ નોકપાય કહેવાય છે.

૨ પરીપહ: સ્વપરકૃત પીડાઓ અને સહન કરવાના સ્થાનો, એ ૨૨ છે એના વર્ણન માટે જુઓ નવતત્ત્વ ગાથા ૨૭-૨૮મી).

૩ ઉપસર્ગ-પીડાઓ-દેવકૃત, મનુષ્યકૃત, તીર્થચક્ર અને સ્વકૃત. પરીપહ અને ઉપસર્ગમાં તદ્વાવત્ એ છે કે ઉપસર્ગમાં પ્રાણાન્ત કષ્ટ પાય છે, ત્યાં સુધીની સ્થિતિ આવી જાય છે. પરીપહમાં અનુકૂળ પીડા-કપાય પણ હોય છે, જ્યારે ઉપસર્ગમાં તો સર્વ વાત પ્રતિકૂળ જ હોય છે.

મહામોહને માથે રાજ્યભાર.

કર્મપરિણામની અધ્યયતા.

મહામોહનું પ્રબળ સામ્રાજ્ય.

પ્રથમ તો એ લોકોએ બિલની પછી તેવાં 'રાજસચિત્તા તામસ-
ચિત્તા સૌંદરચિત્તા વિગેરે નગરો વસાવી રાખ્યાં છે, તળી એ નગરોની
અંદર રાજા તરીકે એ લોકોએ મહામોહ રાજાની સ્થાપના કરી છે,
એ રાજાને આખું અતુરંગ લટકર (ચોરોનું) સોંપવામાં આવ્યું છે,
તળી સર્વ પ્રકારની રાજ્યનીતિની પોતાના ધોરણ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરી
છે, આખા રાજ્યનો બોલે મોહરાજા ઉપર મૂકવામાં આવ્યો છે અને
કર્મપરિણામ મહારાજા પોતે તો મહારાણી દાળપરિણીતિ સાથે અનુજ-
ગતિ નગરીમાં નાટક થાય છે તે બેઠા બેઠા બેઠા કરે છે. એ નાટક
ને રાજા રાણી (કર્મપરિણામ અને દાળપરિણીતિ) બેઠે રહ્યાં છે તેનું
નામ 'સંસાર' નાટક છે અને તે દરરોજ થયા જ કરે છે. નાટક
જેવાના શોખીન એ રાજા રાણીને એ નાટક જોવું બહુ ગમે છે.'

હવે કર્મપરિણામ રાજા પોતા સંસારીજીવમહારાજાની શક્તિ
કેટલી છે તે સારી રીતે જાણે છે, સામેના હરીફ ચારિત્રધર્મરાજનું
બળ કેટલું જબરૂ છે તે પણ સમજે છે, એ ચારિત્રરાજના મહામંત્રી
મહામોહની મંત્રશક્તિ કેટલી મુંદર અને તંદુરસ્ત છે તે જાણે છે,
સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિનો લરકર ઉપર દાણ કેવો મજબૂત છે તે સારી
રીતે સમજી રહેલ છે, સંતોષ તંત્રપાળનો વ્યવસાય કેટલો સારો છે તે
રીતે જોઈ રહેલ છે, શુભાશય વિગેરે ચારિત્રરાજના અનેક સેનાની-
ઓમાં લડવાનો ઉત્સાહ કેવો પ્રબળ છે તે બહુ સારી રીતે જાણે છે
અને તેથી સંસારીજીવની તરફ તે તફાવત બેદરકાર રહેતો. નથી, માત્ર
અવિધ્ય લેયા કરે છે, ચારિત્રરાજ વિગેરે તરફ પણ પ્રેમનજરથી
જુએ છે, તેના તરફ પણ પોતાનો એકીભાવ બતાવે છે, પ્રેમ વધારે
છે અને તેમને માટે પણ સારાં સારાં પ્રયોજનો થોડાં આપે છે. આ
પ્રમાણે હકીકત હોવાથી ચારિત્રધર્મ રાજા અને તેનું આખું મંડળ
પણ એ કર્મપરિણામ રાજાને અધ્યક્ષ ગણે છે, તટસ્થ બાવે જુએ

૧ રાજસચિત્તા નગરનું વર્ણન જુઓ. પ્ર. ૪. પ્ર. ૮. તામસચિત્તાનું વર્ણન
જુઓ સદર પ્રકરણ પૃ. ૯૯૪ થી. અને સૌંદરચિત્તાના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૩.
પ્ર. ૨૧. સિદ્ધાન્ત અંતરંગ સામાન્ય રાજ્યનું વર્ણન કરી રહ્યા છે તે આદ્ય છે.

૨ નાટકનું વર્ણન પ્ર. ૨. પ્ર. ૨ માં આવે છે તે લક્ષમાં રાખવું.

છે અને તેને પોતાનો સ્વામી ગણી તેની સાથે કામ લે છે અને તેની સાથે સહકાષ્ઠી વર્તે છે. આ કારણને લઈને સંસારીજીવના મહા-રાજ્યમાં પણ એ કર્મપરિણામ રાજ સલાહ લેવાને ઠેકાણું છે, વડીલ તરીકે ગણાય છે અને ચારિત્રરાજ તેને માન આપીને ચાલે છે.^૧

હવે એ ચોરોનો ઉપરી મહામોહ છે તે તો પોતાના બાહુબળના અભિમાનથી સંસારીજીવને કે ચારિત્રરાજને કે તેના આખા લડકરના બળને એક તરબલા જેટલાં પણ ગણતો નથી અને માત્ર પોતાના જોર ઉપર મુસ્તકીમ રહે છે, બીજાની મગદુર શી છે કે પોતાના રાજ્યમાં માથું પણ મારી શકે એમ મજબૂત મોહનારો છે. આથી અને છે એમ કે પેલો સંસારીજીવ મહારાજ ન્યાં સુધી પોતાનું રાજ્ય છે એમ જાણતો પણ ન હોય, પોતાની પાસે મહા બળવાન ચતુરંગ સેના છે એ વાત તેના ધ્યાનમાં પણ ન હોય, પોતાની પાસે અખૂટ દોલતનો ખજાનો અને જમીન છે એમ તેના લક્ષ્યમાં પણ ન હોય અને પોતામાં સત્તા અને પરમેશ્વરપણું છે એમ તેના કળવામાં પણ ન હોય, ત્યાં સુધી તેવા અવસરનો લાભ લઈને પોતાની સાથેના પોતાના પક્ષના મોટા ચોરના ટોળાના નાયક તરીકે સંસારીજીવના ભોગવટાની આખી જમીન પર તે આક્રમણ કરે છે, તેને ઘેરો ઘાસે છે, સર્વ નગર ગામ અને ખાણો વિગેરે પોતાના તાબામાં લઈ લે છે, મરજીમાં આવે તેમ વિલાસ કરે છે, સંસારીજીવને તદ્દન નિર્માલ્ય બનાવી દે છે, તેના આખા બળને હતું ન હતું કરી નાખે છે અને સંસારીજીવના મહારાજ્યનો પોતે જ જાણે સ્વામી હોય, પોતે જ જાણે રાજ હોય અને આખી મિલકત પોતાની જ હોય તેમ સર્વને પોતે જાણે જ પચાવી પડે છે. કોઈ વખતે સંસારીજીવને પોતાનું રાજ્ય જતી આવે છે, તેને માલૂમ પડે છે કે આ તો પોતાનું રાજ્ય પારકા પચાવી પડ્યા છે, ત્યારે તેને પોતાના બળનો કાંઈક ખ્યાલ થાય છે, પોતાની દોલત તેના આજીવનમાં આવે છે, પોતાનું સ્વરૂપ સદાજ સમ-

૧. હું
મને
ચારિ-
ત્ર-
રાજ-
ને
જ રહે
જાણે

તો હોય છે અને હવે ન્યાં સુધી સંસારી છે ત્યાં સુધી
મુમ કરેલી ન છે. આથી કર્મપરિણા-
મ મોહ મુમ કરેલી ન છે. આથી કર્મપરિણા-
મ મોહ મુમ કરેલી ન છે. આથી કર્મપરિણા-
મ મોહ મુમ કરેલી ન છે. આથી કર્મપરિણા-
મ મોહ મુમ કરેલી ન છે. આથી કર્મપરિણા-

જાય છે ત્યારે તે મહામોહ ત્યારે વિમુક્ત માટે છે, લક્ષ્યા માટે ઉચિત નીચે થાય છે, પોતાના બળને જમાડે છે અને પોતાની દોષતતામાં વધારો કરે છે. ત્યારે એ સંસારીજીવ લગાઇ ઉપર ચઢે છે ત્યારે ઘણી વાર તે મહામોહ ઉપર વિજય મેળવે છે અને ઘણી વાર મહામોહ તેના ઉપર વિજય મેળવે છે. જેટલો એ મહામોહ ઉપર વિજય મેળવે છે તેટલા પૂરતું તેને સુખ થાય છે, જેટલા પૂરતો એના ઉપર મહામોહનો વિજય થાય છે તેટલા પૂરતું તેને દુઃખ થાય છે. બાકી ત્યારે લક્ષ્યાના અભ્યાસથી ધીમે ધીમે તે ન કહી

સુખ દુઃખ કા- રાજ્ય તેવું અને ન તુલના થઇ શકે તેવું વીર્ય જે
રજુ રૂપ દર્શન. તેની અંદર ભરેલું છે તેને બરાબર વ્યક્ત કરે છે ત્યારે
મહામોહ વિગેરે આખા શત્રુવર્ગને મૂળથી ઉખેડી

નાખે છે, નિષ્કંટક રાજ્ય પ્રાપ્ત કરે છે અને પોતાના મહારાજ્યને પ્રાપ્ત કરીને પછી ચિત્તવૃત્તિને છોડીને નિરંતરના આનંદમાં મુખે રહે છે, સ્વાભાવિક મોજ ભોગવે છે અને લહેર કરે છે. આ પ્રમાણે વાત હોવાથી તે રાજ્ય તેને સુખ અને દુઃખ બંનેનું કારણ થાય છે. જો રાજ્યની બરાબર પાલના કરવામાં આવે તો તે સંસારીજીવના સુખ માટે થાય છે અને જો તેની બરાબર પાલના કરવામાં ન આવે તો તે દુઃખ માટે થાય છે. સામાન્ય અંતરંગ રાજ્ય જે સંસારીજીવના સુખદુઃખનું કારણ છે તેની સામગ્રી-યોજના આવા પ્રકારની છે એ હકીકત તને કહી સંભળાવી. ”

અપ્રભુદ્ધ—“ બાવન ! ત્યારે અત્યારે ‘સંસારીજીવનું કુરાજ્ય વર્તે છે કે કુરાજ્ય વર્તે છે ? ”

સિદ્ધાન્ત—“ બદ્ધ ! અત્યારે તો સંસારીજીવનું કુરાજ્ય વર્તે છે, એ બાપડો પોતાનું આવું મોટું રાજ્ય છે તે હકીકત પણ જાણતો નથી, પોતાના બળની તેને જરા પણ ખબર નથી, પોતાની પાસે શુભ પણ આવડી મોટી મિલકત, દોલત અને સમૃદ્ધિ છે તે હકીકત તેના લક્ષ્યમાં પણ નથી, અરે એને પોતાના સ્વરૂપની પણ ખબર નથી, એ બાપડો બહિરંગ પ્રદેશમાં જ લાગે તો રખત્તા કરે છે, દુઃખના દરિયામાં ઢૂંબેલો રહે છે અને મૈથુન અને સાગર નામના બે મિત્રો તેને બરાબર ભ્રમાવે છે. એ બાપડાનું આતિથ્યધર્મરાજ નીચેનું મહા

ધ્યજન્મ પ્રદેશમાં અનેક રાજ્યો હતા તેઓ જ્ઞાતજાતાનાં સ્થાનોમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ નવો રાજ્ય કેવો હશે ? કેવો નીવડશે ? વળી એ સ્થાનોમાં રહેલા વિદ્વાન્ હાથા માણસો પાત્ર અંદર અંદર એ રાજ્ય કેવો હશે તે સંબંધી ચર્ચા કરવા લાગ્યા. તેમ જ આ રાજ્ય કેવા પ્રકારનો હશે તે સંબંધી કુટુંબી લોકો, જ્ઞાતજાતાના ઘરમાં વિસ્તારથી વિચાર કરવા લાગ્યા.

મહામોહની મંત્રી સાર્થ વિચારણા.

મંત્રીકથિત નિકૃષ્ટ સ્વરૂપ.

હવે સ્થાને ચિંતા દર.

હવે પેલા સર્વે ચારે પક્ષ એકઠા મળ્યા અને તે મહામોહ વિગેરે અંદર અંદર વિચાર કરવા લાગ્યા:—

વિપયાભિલાષ મંત્રીએ મહામોહરાજાને ઉદ્દેશીને કહ્યું “સાહેબ ! હાલ એ નિકૃષ્ટ રાજ્ય થયો છે તે શું કરશે અને કેવો નીવડશે એ આપણે જાણતા નથી તેથી એ સંબંધમાં આપણે સર્વ ચિંતાતુર થઈ પડેલા છીએ; પરંતુ દેવ ! એ સંબંધમાં આપણો સૌક તદ્દન અકારણ છે, આપણે વગર નિમિત્તે સર્વ ગભરાઈ ગયા છીએ, એ બાબતમાં જરા પણ બમરાટમાં પડવા જેવું નથી. આ પ્રમાણે હું કહું છું તેનું કારણ એ છે કે મહારાજા કર્મપરિણામે એ નિકૃષ્ટને એવા જ પ્રકારનો બનાવ્યો છે કે એ આપણને દેરાન કરવાને કે પીડા આપવાને કદિ શક્તિમાન થઈ શકે નહિ, ઉલટો એ તો હમેશા આપણને વશ રહે તેવા નિર્માણ થયેલો છે, આપણા હુકમને બરાબર તાબે થાય તેવા થયેલો છે, અને આપણે જાતે તો શું પણ આપણા નાના લશ્કરીઓનો પણ એ તો નોકર જેવો થઈ આપણા હુકમને ઉઠાવે તેવો છે. કર્મપરિણામે એને આવા પ્રકારનો બનાવ્યો છે અને એને હાલ રાજ્ય આપ્યું છે તો જાણો કે આપણે જ હાલ તો ખરેખર રાજ્ય છીએ. આવી રીતે દેવ ! અભારે તો આપણું નિકંટક રાજ્ય થયેલું છે તેથી આપણને પૂરેપૂરો આતંદ થવો જોઈએ, તો પછી એવે પ્રસંગે આપણે સૌકમાં શા માટે પડીએ છીએ ! વિચારમાં કેમ પડી જઈએ છીએ ! શુંચલાઈ શેના જઈએ છીએ !”

મહામોહ—“આર્થ ! તારે કર્મપરિણામે એ નિકૃષ્ટને કેવા પ્રકારનો બનાવ્યો છે તે વિસ્તારથી વિગતવાર જલ્દી કહી બતાવો.”

ચારિત્રરાજનો સદ્ગોધ સાથે મંત્ર;
વિશુદ્ધ રાજ્ય સાથે રાજતું વૈર;
શુદ્ધ રાજ્યમાં ચિંતા અને ખેદ.

મહામોહના નગરોમાં અને લોકોમાં આવી રીતે સર્વત્ર આનંદ પ્રસરી રહ્યો અને ચારે તરફ વધામણીઓ ચાલી તેનું સહજ વર્ણન કરું. હવે એ નિકટ રાજ થવાનો છે એવી ઘોષણાની અસર ચારિત્રરાજના પ્રદેશમાં કેવા પ્રકારની થઈ તે જણાવું છું. ચારિત્રરાજના રાજ્યમાં બ્યારે નિકટ રાજ થવાનો છે એવી ઉદ્ઘોષણા જાહેર થઈ ત્યારે એ રાજ વળી કેવો હશે ! કેવો નિવડશે ! તે સંબંધી સ્વાભાવિક રીતે વિચારણા ચાલી.

પ્રથમ સદ્ગોધમંત્રીએ વિચાર કરીને કહ્યું “ દેવ ! દુરાત્મા નિકટ એક સરખી રીતે અત્યંત ખરાબ રૂપવાળો છે તે તો આપના જાણવામાં છે. એ દુરાત્મા પોતાના રાજ્યનું નામ પણ જાણતો નથી, અરે એટલું તો શું પણ એ આપણને સર્વને ઝોળખતો પણ નથી, જરાએ જાણતો પણ નથી અને ઉલટો જાણે આપણે તેના દુર્મન હોઈએ તેમ આપણી સાથે વર્તે છે, એને મોહરાય ને આપણો મોટો શત્રુ છે તેના તરફ એટલો બધો પક્ષપાત છે કે એ મોહનાં સાધનોને જ અને તેટલાં વધાર્યો જાય છે અને પોતાના ખરા રાજ્યની, દેશની કે લોકોની વાર્તા પણ પૂછતો નથી, ખબર પણ લેતો નથી અને સમાચાર પણ જાણતો નથી. આપણે તો અત્યારે બેવડી મુશ્કેલીમાં આવી પડ્યા છીએ: એક તો મોહરાજ અને તેટલો આપણી સામે પડીને આપણને હઠાવી હરાવી રહ્યો છે અને વળી આપણે માથે અત્યારે આવો રાજ આપણો સ્વામી થયો છે. અરેખર દૈવ પણ દુર્મનનો જ ધાત કરે છે ! આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી દૈવ (કર્મના)ના દોષથી અત્યારે નિકટરું રાજ્ય થયું છે તેમાં આપણે તો નાશનો જ વખત છે ! આપણો તો અરેખરો પ્રત્યક્ષા આગ્યો છે એમ મને લાગે છે ! મારા મનમાં આ સંબંધમાં જરા પણ સરાય લાગતો નથી.”

ચારિત્રરાજના મહામંત્રીનાં આવાં વચન સાંભળીને તેની પાસે જે નાના રાજાઓ (ચારિત્રરાજના સંબંધીઓ) હોવા હતા અને તેમનાં જે અભિપ્રાયો પડેલા હતા તે સર્વ નિરતેજ થઈ ગયા, અંધા થઈ ગયા અને તેઓનાં મોંમાં કોઈ મત નહોતો. તેઓનાં આનંદ તે વખતથી નાશ પામી ગયા હતા. એમ કહીને કોઈ અન્ય વચન પ્રેમી દેવ આપના મંત્રીમાં નહોતું સંભળ્યું. તેમ તે મરણ પામે ત્યારે જે નાશ પામ્યો.

આકરો શોક થાય અને આખો સંબંધી વર્ગ દત્તાશ બની જાય તથા દીનતાથી વિકળ થઈ જાય, તેમ નિકૃષ્ટ રાજ્યનો લેવાલ સહબોધ પાસેથી સંબંધીને ચારિત્રધર્મરાજના આખા વર્ગમાં મોટી દિલગિરી ફેલાઈ ગઈ અને આરે તરફ શોક જાપી રહ્યો. વળી ચારિત્રરાજ્યના તાગામાં સા-
ત્વિકપુર વિગેરે જે અનેક નગરો અને ગામો હતાં ચારિત્રરાજ પ્રદે- તેમાં પાતુ સર્વત્ર દિલગિરી છવાઈ ગઈ, એ સર્વ સમાં દિલગિરી. લોકો તદ્દન આનંદ વગરના થઈ ગયા, હર્ષ ઉત્સવ વગરના બની ગયા, શોકથી ભરપૂર થઈ ગયા અને તદ્દન દુઃખી થઈ ગયા. નિકૃષ્ટની રાજ્યપ્રાપ્તિના સમાચારે ચારિત્રધર્મ- રાજના આખા પ્રદેશમાં આવી ખરાબ અસર ઉત્પન્ન કરી.

* * *

અંતરંગ રાજ્યપર મોહરાયનું સામ્રાજ્ય.

આવી રીતે એક લશ્કરમાં (મોહરાયના) ઘણો આનંદ ફેલાઈ રહ્યો અને બીજા લશ્કરમાં (ચારિત્રધર્મના) ઘણો શોક ફેલાઈ રહ્યો. આ બન્ને સૈન્યમાં એક જ બનાવે આટલો બધો આંતરો ઉત્પન્ન કર્યો એ સંકીર્ણ જોઈને મને (વિતર્કને) ઘણી નવાઈ થઈ અને જે નિકૃષ્ટ રા- જ્યમાં આવા યુદ્ધો છે તે કયા હશે એ જાણવાની ઘણી જિજ્ઞાસા થઈ. એ કુવૃદ્ધ પૂછી પાડવા એ નરેશ્વર (નિકૃષ્ટ)ને જોવા માટે મેં મારા મનમાં નિર્ણય કર્યો. પછી એ રાજા કેવો છે તે જાણવા માટે મેં તેના રાજ્યમાં જઈને જોવાનો ઠરાવ કર્યો અને નિકૃષ્ટની રાહ જોઈ હું ત્યાં પેટા. મેં વિચાર કર્યો કે પોતાનું રાજ્ય લેવા માટે નિકૃષ્ટ અહીં આવશે એટલે હું તેને જોઈ લઈશ, પરંતુ નિકૃષ્ટરાજ પોતાના રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવા શાસ્ત્ર ત્યાં આપ્યો તે વખતે પેલા મહામોહ વિગેરે ચારોએ તેને રાજ્યમાં દાખલ જ થવા ન દીધો. વળી તેઓએ તો ઉલટું કામ કર્યું: આખા ભુમિમંડળને છટી લઈ પોતાને વશ કર્યું, ચારિત્રરાજ્યના સૈન્યપર ઘેરો ઘાલી તેના ઉપર વિજય મેળવ્યો અને તેનો ઘાણુ કાઢી નાખ્યો અને એ નિકૃષ્ટને પોતાને પણ રાજ્યથી બહાર ધકેલી દઈ મહામોહરાજ અને તેના આખો વર્ગ રાજ્યને પચાવી પકાવ્યો. આવી રીતે અંતરંગ રાજ્યના ખરા માલીકને બહાર કાઢીને તેના સ્થાનપર મહા- મોહરાજ બેસીને અને બીજા અગત્યના સ્થાનોપર પોતાના સંબંધીઓને સ્થાપીને માલીક થઈ પડ્યો.

૧ વિતર્ક અંતરંગ પ્રદેશમાં છે. અંતરંગ રાજ્યની વાત ચાલે છે તે લશ્કરમાં રાખવું.

દેવો. તેની આથી કિંમતિ બેઠીને જાણ્યા! તેને રાજ્ય પાતાના આ-
વડું નહિ! એમ કહી હમપરિણામ મળત તેણ ઉપર ગુસ્સે થયો. તેથી
બાવબકમાં પાપીપંજર નામનું એક અતિ અપકાર સ્થાનક હતું ત્યાં તે
બિચારા નિકૃષ્ટને વડા જવાબમાં આપ્યો. ત્યાં અનંત પ્રસારી પીણાઓ
તેને અનેક વાર કરવામાં આવી અને એવી રીતે નિકૃષ્ટ ઘણાં દેશન
મધ્યે એમ ત્યાં પછી માત્ર સાંબળવામાં આવ્યું.

નિકૃષ્ટના રાજ્યપર વિચારણા.

વિતર્ક પાતાના રવામી અપ્રજુદને આ નિકૃષ્ટના રાજ્ય સંબંધી
પાતાનો અભિપ્રાય જાણાવતાં કહે છે—અહાહા! કિંક તો એ બાપડો
નિકૃષ્ટ પાતાના રાજ્યમાં પ્રવેશ પામ્યું પાપી રાક્યો નહિ. અંદર રાખત
જ થઈ રાક્યો નહીં, પેલા મારોએ તેનું આખું રાજ્ય લસણ કરી
લીધું અને વળી વધારામાં તેનું મહા ઉત્તમ આખું સરકાર તનું તે
વેરાઈ ગયું. એ સર્વને પરિણામે એ બાપડો અહીં પામ્યું મળ્યા દુઃખમાં
રહ્યો, દેશન થઈ ગયો, રાજ્યથી ગ્રહ થયો અને પાતાના રાજ્યની
બહારને બહાર રહ્યો. બીલું એ નિકૃષ્ટ ત્યાં (નારડીમાં) જઈને
પાછો મહા પીણ ખમે છે, ત્રાસ પામે છે અને દુઃખી થાય છે. આ
સર્વ પીણ એ દુરાત્મા નિકૃષ્ટને અજ્ઞાનને લીધે થઈ છે, એ પાપી અ-
ધમાધમ હવ પાતાના રાજ્યને બહી, પીણની કે સમજી શક્યો નહિ;
જે એને ખબર હોત કે પાતાનું રાજ્ય રત્નોથી ભરપૂર અને અતિ મુંદર
છે, જે એના સમજવામાં ચારિત્રધર્મરાજનું સૈન્ય બરાબર આવ્યું
હોત, જે એ પાતાના ખરા મિત્રોને મિત્ર તરીકે આદરી શક્યો હોત
અને મહામોહશબ્દ અને તેનું આખું સૈન્ય પાતાનું દુરમન છે અને
શત્રુનું કામ સારું છે એમ તેના બાલુવામાં ચોક્કસ આવ્યું હોત તો તેને
આટલી પીણ યાત નહિ, તે આટલાં દુઃખ ખમત નહિ અને અમ્મવ-
સ્થિત રીતે જ્યાં ત્યાં ભટકત નહિ; કારણ કે જે તે રાજ્ય વાત બરા-
બર સમજ્યો હોત તો પાતાની શક્તિનો અને નીતિનો બરાબર ઉપ-
યોગ કરીને પેલા ચોરલોકોના લશ્કરને હાથથી દેત અને પાતાના
રાજ્ય ઉપર નિષ્કંટક રાજ્ય કરત. પણ બન્યું તે બની ગયું. મારે
તો આપના હુકમ પ્રમાણે વર્તવાનું હતું; તેથી હવે અધમ કેવી રીતે

૧ પાપીપંજર એટલે નારડી (ચાપી ગતિ). તેના વર્ણન માટે જુઓ
પ્ર. ૪ પ્ર. ૨૭ (પૃ. ૬૬૧)

૨ અહીં બે. રા. એ. સોસાયટિવાળા મુળ પુસ્તકનું પૃ. ૬૨૬ સર થાય છે.

રાજ્ય કરે છે તેની તપાસ કરવા હું ગયો અને ત્યાં મને જે અનુભવ થયો તે વિગતથી આપને જણાવું છું તે આપ સાંભળવા કૃપા કરો.

૧ આ અધમાધમ પુરુષનું લક્ષણ બતાવતાં પૂજ્યપાદ શ્રીઉમાસ્વામિ તત્વાર્થ ભાષ્યમાં કહે છે કે કર્માહિતમિદં ચામુત્ર ચાધમતમો નરઃ સમારમતે. અધમાધમ પ્રાણી આ ભવ અને પરભવમાં અહિત થાય તેવાં કાર્ય કરે છે. ક્ષેમંકર ગણિએ પદ્મપુરુષ ચરિત્ર લખ્યું છે તેમાં અધમાધમ પુરુષનાં લક્ષણ બતાવતાં કહે છે કે—તેઓ ધર્મની સંજ્ઞાથી તદ્દન દૂર હોય છે, પરલોક સંબંધી વિચાર વગરના હોય છે, સારી પરિણતિથી રહિત હોય છે, પાંચ ઇન્દ્રિયના સુખનો સ્વાદ નહિ જાણનારા હોય છે, ક્રૂર કર્મ કરનારા હોય છે, પાપ કરવામાં આદર કરનારા હોય છે, અધર્મના કામમાં હોંસ દેખાડનારા હોય છે, તેઓના હાથપગ તૂટી ગયેલા અને બાળ ઉખડી ગયેલા હોય છે, તેઓ વસ્ત્રરહિત, આશ્રમરહિત, આધાર વગરના, ગરમી ઠંડી અને પવનથી હેરાન થતા અને ઝાડની છાલના અથવા ચામડાના વસ્ત્ર પહેરનાર, પર્વતની ગુફામાં રહેનાર, સંસારસુખના અનુભવ વગરના, સકળ લોકવ્યવહારથી રહિત અને પૃથ્વીને ભાર કરનારા હોય છે અને મનુષ્યપણું મળ્યા છતાં એકંદર જનાવર જેવા દેખાય છે. સાધારણ રીતે તેઓની જાતિના નામો બતાવતાં કહે છે કે લિલ્લ લોકો, શિકારી લોકો, ભરવાડ, રખારી, ચાંડાળની જેવાં નીચ કામ કરનારાં તેઓ હોય છે. તેઓ ગમે તેમ કરીને મહા કષ્ટે ધન મેળવે છે અને પછી દારૂ પીએ છે, માંસ ખાય છે, ન કરવા ચોગ્ય કાર્યો કરે છે. આવા પ્રાણીઓ સર્વ પ્રાણીઓથી નીચની ગણનામાં આવે છે, સર્વ પ્રાણીઓ તરફથી નિંદાને પાત્ર થાય છે, સર્વ પ્રાણીઓને ઉદ્દેગ કરાવનારા થાય છે, સર્વ પ્રકારના પુરુષાર્થથી રહિત હોય છે, સર્વ વખત અત્યંત નિંદનીય અવસ્થા ભોગવી આખરે પરલોકમાં નરકાદિની પીડા ભોગવે છે.

આ અધમાધમ પુરુષના સંબંધમાં સુપ્રસિદ્ધ મધુર્ણિદ્રુનું દૃષ્ટાન્ત તેઓ આપે છે. સિદ્ધર્થિગણિ અંતરંગ રાજ્યમાં તેઓની શી અવસ્થા હોય છે તે વિસ્તારથી બતાવે છે, ત્યારે ક્ષેમંકરગણિ તેઓની બાહ્ય રાજ્યમાં કેવી દશા હોય છે તે બતાવે છે. આટલા ઉપરથી આ સર્વથી અધમ મહા નીચ પ્રાણીઓનાં લક્ષણ સમજવામાં આવશે. પદ્મપુરુષચરિત્ર સંસ્કૃત અને ગુજરાતી છપાયેલ છે તે વાંચવા અત્ર સૂચના છે.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

(૨) અધમરાજ્ય-યોગિની દૃષ્ટિથી.

પ્રથમ વર્ષમાં નિકૂટે કેવી રીતે રાજ્ય કર્યું તેનો વિસ્તારથી દેવાલ વિતર્કે કહી સંભળાવ્યો. ત્યાર પછી બીજા વર્ષમાં શું થયું તે હકીકત જણાવતાં વિતર્કે આગળ ચલાવ્યું—

ઉત્તમસૂરિ આ આખી વાર્તા હરિરાજ સમક્ષ કહી બતાવે છે—સંસારીજીવ યોતાનું આખું ચરિત્ર સદાગ્રામ સમક્ષ કહે છે અને અમહીતસંકેતા અને પ્રજ્ઞાવિરાળા તથા લઘ્યપુરૂષ સાંભળે છે:—]

વિતર્કે અપ્રયુક્તશિષ્યને કહે છે કે—બીજા વર્ષની રાત્રિઆતમાં તપુ દેવ પીયવીને હૃદયોપણ કરવામાં આવી કે—‘આ વર્ષે અધમ રાજ્ય થયો છે માટે લોકોએ ખાતું ખીતું અને મળ કરવી.’ ગયા પ્રકરણમાં જે સર્વ હકીકત નિકૂટના રાજ્યના સંબંધમાં બની હતી તે આ વખતે પણ સર્વ બની, બન્ને સૈન્યમાં પણ એવી જ સ્થિતિ થઈ, અંદર અંદર મંત્ર વિચારણા થઈ અને મોહરાયના અને ચારિત્રરાજના સૈન્યમાં અરસપરસ રાજ્ય કેવું થશે તે સંબંધી વિચારસંમેલન થયા. હવે વિપયાભિલાષ મંત્રીએ આ અધમરાજ્યના શુભો મોહરાજની સલામાં વિસ્તારથી વર્ણવ્યા તે અત્ર કહી બતાવું છું.

વિપયાભિલાષનું કથન.
અધમ રાજ્યનું સ્વરૂપ.
બહિષ્કૃતિ ઉપાય ચિંતન.

વિપયાભિલાષ મંત્રી મોહરાજની રાજસભામાં કહેવા લાગ્યો—
“જુઓ, એના પિતા કર્મપરિણામ મહારાજે આ અધમ રાજ્યને કેવો બનાવ્યો છે તેનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહી બતાવું છું: આ અધમ આ લોક (આ ભવ)માં સંપૂર્ણ આસક્ત છે, અહીં સર્વ પ્રકારના આનંદ

રાજ્ય કરે છે તેની તપાસ કરવા હું ગયો અને ત્યાં મને જે અનુભવ થયો તે વિગતથી આપને જણાવું છું તે આપ સાંભળવા કૃપા કરો.^૧

૧ આ અધમાધમ પુરુષનું લક્ષણ બતાવતાં પૃત્યપાદ શ્રીઉમાસ્વામિ તત્ત્વાર્થ ભાષ્યમાં કહે છે કે કર્માદિત્તમિદં નામુત્ર વાધમતમો નરઃ સમારભતે. અધમાધમ પ્રાણી આ ભવ અને પરભવમાં અદિત થાય તેવાં કાર્ય કરે છે. ક્ષેમંકર ગણિએ ષડ્પુરુષ ચરિત્ર લખ્યું છે તેમાં અધમાધમ પુરુષનાં લક્ષણ બતાવતાં કહે છે કે- તેઓ ધર્મની સંજ્ઞાથી તદ્દન દૂર હોય છે, પરલોક સંબંધી વિચાર વગરના હોય છે, સારી પરિણતિથી રહિત હોય છે, પાંચ ઇન્દ્રિયના સુખનો સ્વાદ નહિ જાણનારા હોય છે, દૂર કર્મ કરનારા હોય છે, પાપ કરવામાં આદર કરનારા હોય છે, અધર્મના કામમાં હોંસ દેખાડનારા હોય છે, તેઓના હાથપગ તૂટી ગયેલા અને બાળ ઉખડી ગયેલા હોય છે, તેઓ વસ્ત્રરહિત, આશ્રમરહિત, આધાર વગરના, ગરમી ઠંડી અને પવનથી હેરાન થતા અને ઝાડની છાલના અથવા ચામડાના વસ્ત્ર પહેરનાર, પર્વતની શુક્રમાં રહેનાર, સંસારસુખના અનુભવ વગરના, સકળ લોકવ્યવહારથી રહિત અને પૃથ્વીને ભાર કરનારા હોય છે અને મનુષ્યપણું મળ્યા છતાં એકંદર જનાવર જેવા દેખાય છે. સાધારણ રીતે તેઓની જાતિના નામો બતાવતાં કહે છે કે લિલ્લ લોકો, શિકારી લોકો, ભરવાડ, રખારી, ચાંડાળની જેવાં નીચ કામ કરનારાં તેઓ હોય છે. તેઓ ગમે તેમ કરીને મહા કષ્ટે ધન મેળવે છે અને પછી દારૂ પીએ છે, માંસ ખાય છે, ન કરવા યોગ્ય કાર્યો કરે છે. આવા પ્રાણીઓ સર્વ પ્રાણીઓથી નીચની ગણનામાં આવે છે, સર્વ પ્રાણીઓ તરફથી નિંદાને પાત્ર થાય છે, સર્વ પ્રાણીઓને ઉદ્દેગ કરાવનારા થાય છે, સર્વ પ્રકારના પુરુષાર્થથી રહિત હોય છે, સર્વ વખત અત્યંત નિંદનીય અવસ્થા ભોગવી આખરે પરલોકમાં નરકાદિની પીડા ભોગવે છે.

આ અધમાધમ પુરુષના સંબંધમાં સુપ્રસિદ્ધ મધુર્ણિદુરું દૃષ્ટાન્ત તેઓ આપે છે. સિદ્ધર્થિગણિ અંતરંગ રાજ્યમાં તેઓની શી અવસ્થા હોય છે તે વિસ્તારથી બતાવે છે, ત્યારે ક્ષેમંકરગણિ તેઓની બાહ્ય રાજ્યમાં કેવી દશા હોય છે તે બતાવે છે. આટલા ઉપરથી આ સર્વથી અધમ મહા નીચ પ્રાણીઓનાં લક્ષણ સમજવામાં આવશે. ષડ્પુરુષચરિત્ર સંસ્કૃત અને શુન્દરાતી છપાયેલ છે તે વાંચવા અત્ર સૂચના છે.

વિષયાભિલાષ મંત્રીએ આવી રીતે વિસ્તારથી અધમનું સ્વરૂપ અને તેને અંગે કામ લેવાની રાજનીતિ જણાવી. છેવટે તેને રાજ્યમાં પ્રવેશ ન કરવા દેવાની વાત જણાવી એટલે તુરત જ મહારાજા મોહરાયે તેને પૂછ્યું “આર્ય! એ દુરાત્મા અધમ પોતાના રાજ્યમાં પ્રવેશ જ ન કરી શકે તેટલા માટે એને બહાર રાખવાનો જે ઉપાય હોય તે તમે વિગતવાર જણાવો જેથી એના ઉપર સર્વ સૈન્યનું ધ્યાન રહે.”

મહામંત્રી વિષયાભિલાષ બોલ્યા “દેવ! મેં આપને હમણા જ જણાવ્યું કે એ અધમ અર્થે અને કામમાં ઘણા આસક્ત છે, માટે આપણે સર્વેએ મળીને એને અર્થ અને કામમાં ઘણો મરાગુલ રાખવો અને તેમ કરીને તે બાહ્ય પ્રદેશમાં જ રહે અને પોતાના અંતરંગ રાજ્યમાં આવે જ નહિ, દાખલ થવાનો વિચાર જ કરે નહિ” એમ કરવું. એ બાહ્ય પ્રદેશમાં આસક્ત રહેશે તો પોતાના રાજ્યની બહાર જ રહેશે.”

તે સાંભળી મહારાજા મોહરાયે હુકમ આપ્યો કે “મંત્રીની યોજના બરાબર છે. મંત્રી કહે છે તે પ્રમાણે અધમ અર્થે કામમાં આસક્ત રહી બાહ્ય પ્રદેશમાં જ રહ્યા કરે એવી આખા સૈન્યે યોજના કરવી.” મોહરાયનો આવો હુકમ સાંભળીને આખું લશ્કર પોતાના કાર્યમાં સત્જન થઈ ગયું.

દૃષ્ટિએ હાથમાં લીધેલ કાર્ય.

તેનું બળ અને તેની હોંસ.

દૃષ્ટિનું કાર્ય કરવા માટે પ્રસ્થાન.

હવે એ વિષયાભિલાષ મંત્રીની એક દૃષ્ટિ નામની દીકરી છે, તે ઘણી દુશિયાર અને પરમ યોગિની છે, જાતે સ્વરૂપવાન, વિશાળ આંખો વાળી અને દેખાવે ભલ્લ મુંદર દોઢ ઘણી આકર્ષક છે. તે ઊંઘડી પોતાના પિતાજીને તથા મહારાજાને કહેવા લાગી “દેવ! તમે તો આગાહ દેવ દાનવ અને મનુષ્યોને જીતી લીધેલા છે તો અધમરાજા તે તમારી પાસે કંઈ ગણતરીમાં છે કે તેને એકલાને જીતવા માટે તમે બધા તૈયાર થઈ ગયા છે. અરે મહારાજા! મને એકલીને જો આપ રજા આપો તો બહુ થોડા વખતમાં હું એને વશ કરી લાવું અને તમારા તાબામાં રહે

૧ અહીં દષ્ટિદેવીને ખાસ સ્થાન આપવાનું કારણ છે. આ પ્રસ્તાવમાં યોધી મહાર્શિદ્રિયનું વર્ણન આપવાનું છે તે કાર્યે આથી સિદ્ધ થાય છે અને અધમ એવાને મોહરાયના સૈન્યનું એક માણસ કે ઊંઘડી પણ બાહ્ય પ્રદેશમાં રાખી શકે એ બતાવવાનો બીજો ઉદ્દેશ જણાય છે. દષ્ટિદેવીની આવી કલ્પના કરવામાં મંય-મર્તાએ પણ આનુયે બતાવ્યું છે.

ભોગવી લેવાની ઇચ્છાવાળો છે, આ ભવમાં સર્વ પ્રકારની પૂર્ણતા માનનારો છે; એ પરલોકથી તદ્દન વિમુખ છે, પરભવમાં જેવું કાંઈ છે જ નહિ તેમ માનનારો છે અને આ ભવમાં મળે તેટલો આનંદ કરવાના વિચારવાળો છે; ધર્મ અને મોક્ષરૂપ પુરૂષાર્થ તરફ તેને ઘણો દ્રેષ છે, તેની વાત પણ તેને ગમતી નથી, એ અર્થ (ધન એકઠું કરવું) અને કામ (ઈંદ્રિયના વિષયો ભોગવવા) રૂપ પુરૂષાર્થ ઉપર તક્ષીન છે, એ શબ્દ રૂપ રસ ગંધ અને સ્પર્શનો ઘણો રસીઓ છે, અત્યંત લોહુપી છે, મહા આસક્ત છે, તેમજ તપ દયા દાન શીળ (શુભ વર્તન) અને બ્રહ્મચર્ય વિગેરે ગુણોનું દૂષણ બોલનાર દ્રેષી છે. આ પ્રમાણે એ રાજામાં ગુણો (?) હોવાથી તે આપણને ઘણો વહાલો લાગે તેવો છે અને એનું આપણા ઉપર હેતુ પણ ઘણું છે; વળી એ આપણા સર્વ હુકમોને બરાબર ઉઠાવનાર છે અને વધારામાં વળી એ આપણા મહા દુશ્મન ચારિત્રધર્મ રાજાના લશ્કરનો મોટી દ્રેષીલો છે, મહા ખારીલો છે, અને તેનો પક્ષો દુશ્મન છે. વળી તે અધમને હજી સુધી પોતાના રાજ્યની કાંઈ ખબર જ નથી, પોતાનું બળ કેવું અને કેટલું છે તે પણ તે જાણતો નથી, પોતાનું ખર્ચ સ્વરૂપ શું છે તેની તેને ખબર પણ નથી અને આપણે ખરેખરા ચોરનો આકાર ધારણ કરનારા છીએ તે પણ એ જાણતો નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી અધમનું મંત્ર વિચારણા. રાજ્ય છે તે વાસ્તવીક રીતે આપણું પોતાનું જ રાજ્ય પ્રવેશન આપવો. છે એમ મને તો લાગે છે અને હે પ્રભુ ! એ બાબતમાં મને તો જરા પણ શંકા જેવું લાગતું નથી. છતાં મને એક બાબત આપણે સર્વેએ ખાસ કરવા જેવી હોય તેમ લાગે છે અને તે એ છે કે કોઈ પણ પ્રકારે એ રાજ્યની અંદર દાખલ ન થાય તેવો આપણે પક્ષો બંદોબસ્ત કરવો, કારણ કે જો એ એક વાર પોતાના રાજ્યમાં દાખલ થઈ સર્વ બાબત જોઈ જશે તો પછી તે આપણી ચેષ્ટાઓનું પણ બારિકીથી અવલોકન કરશે અને આપણને જોઈ લઈને બરાબર ઝાળખી જશે. એ દુરાત્મા અધમમાં કાંઈક જરા જરા વીર્ય (શક્તિ) છે, માટે એને તો ગમે તેમ કરીને રાજ્યની બહાર જ રાખવો જોઈએ, એને રાજ્યમાં અંદર દાખલ થવા દેવો સારો નથી. એ રાજ્યમાં દાખલ થઈ આપણને ઝાળખી જાય તો કદાચ ભારે પડી જાય."

૧ નિષ્કૃષ્ટ ધર્મ અર્થ કામ મોક્ષથી રહિત હતો, આ અધમ અર્થ અને કામમાં આસક્ત છે. નિષ્કૃષ્ટ પરલોક પરદરમુખ હતો, અધમ પણ તેવો જ છે; પણ એ આ લોકમાં વધારે આસક્ત છે.

વિષયાભિલાષ મંત્રીએ આવી રીતે વિસ્તારથી અધમનું સ્વરૂપ અને તેને અંગે કામ દેવાની રાજનીતિ જણાવી. છેવટે તેને રાજ્યમાં પ્રવેશ ન કરવા દેવાની વાત જણાવી એટલે તુરત જ મહારાજા મોહરાયે તેને પૂછ્યું “આર્ય! એ દુરાત્મા અધમ પોતાના રાજ્યમાં પ્રવેશ જ ન કરી શકે તેટલા માટે એને બહાર રાખવાનો જે ઉપાય હોય તે તમે વિગતવાર જણાવો જેથી એના ઉપર સર્વ સૈન્યનું ધ્યાન રહે.”

મહામંત્રી વિષયાભિલાષ બોલ્યા “દેવ! મેં આપને હમણા જ જાણ્યું કે એ અધમ અર્થ અને કામમાં ઘણો આસક્ત છે, માટે આપણે સર્વેએ મળીને એને અર્થ અને કામમાં ઘણો મશગુલ રાખવો અને તેમ કરીને તે બાહ્ય પ્રદેશમાં જ રહે અને પોતાના અંતરંગ રાજ્યમાં આવે જ નહિ, દાખલ થવાનો વિચાર જ કરે નહિ એમ કરવું. એ બાહ્ય પ્રદેશમાં આસક્ત રહેશે તો પોતાના રાજ્યની બહાર જ રહેશે.”

તે સાંભળી મહારાજા મોહરાયે હુકમ આપ્યો કે “મંત્રીની યોજના બરાબર છે. મંત્રી કહે છે તે પ્રમાણે અધમ અર્થ કામમાં આસક્ત રહી બાહ્ય પ્રદેશમાં જ રહ્યા કરે એવી આખા સૈન્યે યોજના કરવી.” મોહરાયેનો આવો હુકમ સાંભળીને આખું હાકર પોતાના કાર્યમાં સંજ્ઞ થઇ ગયું.

‘દષ્ટિએ હાથમાં લીધેલ કાર્ય,

તેનું બળ અને તેની હોંસ,

દષ્ટિનું કાર્ય કરવા માટે પ્રસ્થાન.

હવે એ વિષયાભિલાષ મંત્રીની એક દષ્ટિ નામની હીકરી છે, તે ઘણી દુશિયાર અને પરમ યોગિની છે, જાતે સ્વરૂપવાન, વિશાળ આંખો વાળી અને દેખાવે ભય સુંદર દોષ ધણી આકર્ષક છે. તે છોકરી પોતાના પિતાજીને તથા મહારાજાને કહેવા લાગી “દેવ! તમે તો અગાઉ દેવ દાનવ અને મનુષ્યોને જીતી લીધેલા છે તો અધમરાજા તે તમારી પાસે કઇ ગણતરીમાં છે કે તેને એકલાને જીતવા માટે તમે બધા તૈયાર થઇ ગયા છો. અરે મહારાજા! મને એકલીને જો આપ રાજ આપો તો બહુ ધોણ વખતમાં હું એને વશ કરી લાવું અને તમારા તાબામાં રહે

૧ અહીં દષ્ટિદેવીને ખાસ સ્થાન આપવાનું કારણ છે. આ પ્રસ્તાવમાં ચોથી ચક્રરિદ્રિયનું પર્ણન આપવાનું છે તે કાર્ય આથી સિદ્ધ થાય છે અને અધમ એવાને મોહરાયના સૈન્યનું એક માણસ કે છોકરી પણ બાહ્ય પ્રદેશમાં રાખી શકે એ જવાબવાનો બીજો ઉદ્દેશ જણાય છે. દષ્ટિદેવીની આવી કલ્પના કરવામાં અંધ-શ્રદ્ધાને પણ આનુરંધ જતાવ્યું છે.

એવો બનાવી દઉં, એમાં તે શી મોટી વાત છે કે આપ સર્વ આટલા બધા વિચારમાં પડી ગયા છો? હું એકલી આપની નાની દાસી એ કામ સપાટામાં કરી લાવીશ. હું આપને ખાતરીથી કહું છું કે એને થોડા વખતમાં હું એના રાજ્યથી ભ્રષ્ટ કરીશ, અને અંતરંગ રાજ્યથી તદ્દન બહાર અને દૂર જ રાખી દઈશ, એને આપના હુકમને અમલમાં મૂકનાર આપના આકર જેવો બનાવી દઈશ અને એ પોતાના લશ્કરથી તદ્દન અલગુથો જ રહે અથવા પોતાના સૈન્ય તરફ ઉલટો ગુરસે રહે એવો કરી મૂકીશ-એ બાબતમાં દેવ! આપ જરા પણ શંકા કરશો નહિ. આપ એ સર્વ કામ મને સોંપી દો. વળી સાહેબ! આપ સારી રીતે જાણો છો કે જ્યાં હું જઈ છું ત્યાં મારા ભાઈઓ જાહેના સ્પર્શન વિગેરે જે આપના પોતાના જ મનુષ્યો છે તે પણ મારી સાથે આવે છે, હું જ્યાં જઈ છું ત્યાં તેઓ સાથે હોય જ છે; અને એ પુરૂષને (રાજાને) હું વશ કરીશ તેમાં ભાવથી તો આપ સર્વ પણ મારી પાસે હાજર જ હશે. એમ આપે ધારવાનું છે; વળી આ સંબંધમાં હું તમને એક દાખલો પણ આપું: તમને યાદ હશે કે ગયે વર્ષે જ નિકૃષ્ટ રાજા થયો હતો તે ધન અને કામ વગરનો હતો છતાં તેને તમારી સાથે રહીને આપણે પાપિયંજર (નરક)માં મોકલી દીધો હતો; તો દેવ! આ સંબંધમાં ચોક્કસ કામ લેવા મને હુકમ આપો અને એ સંબંધમાં આપ હવે વધારે ટીક ન કરો. આપનો હુકમ થાય તો હું એ અધમરાજને વશ કરી નાખું અને એના રાજ્યમાં એને દાખલ થતો જ અટકાવું. આપે સર્વેએ એ સંબંધમાં ચિંતા કરવાની કે પ્રયત્ન કરવાની બીલકુલ જરૂર નથી. આપના ટેકથી હું એકલી એ કામ કરી આવીશ.”

યોગિની દૃષ્ટિદેવી આ પ્રમાણે બોલી રહી એટલે માણસોડ રાત્રે વિચાર કર્યો કે જે કામ એ યોગિની માથે લેવા તૈયાર થઈ છે તે કામ કરવાને તે સંપૂર્ણ યોગ્ય છે, કરી શકે તેવી છે અને મારી વિધાસુ છે. આ પ્રમાણે વિચારીને દૃષ્ટિદેવીને અધમ રાજાને ટેકાણે લઈ આવવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું એટલે તુરત જ તે ત્યાંથી ઉપડી અને એ અધમરાજ ત્યાં પ્રદેશમાં હતો ત્યાં ગઈ.

ચારિત્રરાજ મંડળમાં શોક.

હવે ચારિત્રરાજના મંડળમાં સમાચાર આવ્યા કે અધમ રાજા થયો છે એટલે ત્યાં તો મોટો તરખાટ થઈ ગયો, એ આખા મંડળને તો

૧ રમેશ્વર, રમેશ્વર, કાશી અને કોટ, એ સર્વ પદ્મ વિચારાનિવારકા જ હોય-
રમો, ભરવ, માહુદો, એ હોય પ્ર. ૬. ૩. ૪૪૨ તથા પ્ર. ૬. ૫. ૧૨.

મોટા ત્રાસ થઈ ગયો અને સર્વને મોટો ખળભળાટ થઈ આવ્યો. આગલા પ્રકરણમાં જણાવ્યું હતું^૧ તે પ્રમાણે નિકટનું રાજ્ય યતાં મંત્ર-વિચારણા થયા પછી આખા પ્રદેશમાં જેમ શોક વ્યાપી રહ્યો હતો તે પ્રમાણે આ વખતે પણ ચૂંચું, અધમ રાજ્યની હકીકત સાંભળીને આખા સાધુમંડળમાં દિલગિરી ફેલાઈ ગઈ અને સર્વનાં મન અત્યંત વ્યાકુળ થઈ ગયાં.

* * *

યોગિની દૃષ્ટિ દેવીના પ્રભાવ.
સ્ત્રીનિરીક્ષણમાં આનંદ અવગાહન.
મહામોહાદિતું પ્રખળ વીર્યદર્શન.

હવે પેલી યોગિની દૃષ્ટિ દેવી તે વખતે રાજનો હુકમ મેળવીને પ્રથમ તો અંતર્ધાન થઈ ગઈ (અદૃશ્ય થઈ ગઈ)

૧૫ દર્શન. અને પછી વિભ્રમ ઉત્પન્ન કરી શુભ રીતે અધમ રાજની આંખોમાં જઈને રહી. એ યોગિનીના પ્રતા-

પથી પેલો અધમ રાજ (સ્ત્રીઆદિકનાં) ૩૫ લેવામાં ઘણો આસક્ત થયો અને આ દુનિયામાં સારાં સારાં ૩૫૦ લેવાં ઉપરાંત બહુ સુખનું ખીજું કોઈ કારણ જ નથી એમ માનવા લાગ્યો. સર્વ સુખની કલ્પના તેને મુદર ૩૫૦ લેવામાં જ થઈ, કોઈ સ્ત્રીને કરાસ કરવી લેવી, કોઈ સ્ત્રી આડી આંખે નિશાનીઓ કરે તે લેવું, કોઈ સ્ત્રીના વિભ્રમો જોતાં તેના અંગોપાંગની ચેષ્ટા લેવી, કોઈ સ્ત્રીના હાવભાવ લેવા, કોઈ સ્ત્રીની લાવણ્યશક્તિ લેવી, કોઈ સ્ત્રીનું હસવું જોવું, કોઈ સ્ત્રીના આનંદ લેવો, કોઈ સ્ત્રીની રમત ગમત લેવી અને એવી એવી સ્ત્રી સંબંધી ૭૦ કાંઈ હકીકત બને તે આંખો ફાડીને પ્રેમથી રસથી લેવા કરવી એમાં એ જોગણીના પ્રતાપથી અધમરાજને આનંદ આવવા લાગ્યો. એ મૂર્ખ બુદ્ધિવાળો રાજ સ્ત્રીની આંખોમાં નીલ કમળની કલ્પના કરવા લાગ્યો, સ્ત્રીના સુખમાં ચંદ્રની કલ્પના કરવા લાગ્યો, સ્ત્રીનાં સ્તનોમાં સુવર્ણકુંભની કલ્પના કરવા લાગ્યો અને સ્ત્રીનાં પ્રત્યેક અંગોમાં સૌંદર્ય લેવા લાગ્યો.^૨ એ સ્ત્રીઓના વિલાસ લેવામાં આનંદ માનવા લાગ્યો, સ્ત્રીઓના નાચ લેવામાં સુખ માનવા લાગ્યો, સ્ત્રીઓનાં આગા અને

૧ બુધો. પૃ. ૧૫૬૮.

૨ અહીં ભર્તૃહરિનો એક મ્લોક વિચારવા લેવો છે.

સત્ત્વો માંમથન્વી કનકકલ્પાવિભુષિતો

મુલે સ્વેષાગારં તદપિ ચ શશ્વતિન મુક્તિમ્ ॥

[illegible]

૪૬૧ દૃષ્ટિદેવીને પોતાની ખરી વહાલી સગી માનવા લાગ્યો, તેને જ પોતાની સમજવા લાગ્યો અને મહામોહરસયના આપ્યા રૌન્યને પોતાનું માનવા લાગ્યો, તે પોતાનું હિતરવી છે, ખરા મિત્ર નેતું છે-એમ સમજવા લાગ્યો અને તેના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂકવા લાગ્યો.

१. साधुं अधमपर साध्वान्,
 २. रात्रयनाश-दृष्ट शितवन,
 ३. वंशजगृहीपर आसक्तिः पात,
 ४. दृष्टिगत मन्या पतन,
 ५. श्रेष्ठे

६५२ प्रभावे दृष्टीकृत मन्त्रा पक्षी पेत्रा चारोना टोणाये (लक्ष्मणे)
 धीमे धीमे तेजुं व्याधुं रात्र्य पयाधी पाधुं अने ते
 अधमरात्रने चोताने तदन वरा क्षीरे
 अने तेने अजुसरनास तने
 भारीने

આને તેને અનુસરનારા તદ્દન વશ કરીને તેના પાશુ અ-
મારીને હઠાવી દીધા. એ અધમરાજ આવી રી-
સંબંધીઓ વગરનો થઈ ગયો અને પોતાના ભાઈઓ અને ખ-
હતપરાક્રમ થઈ ગયો, છતાં એવી પરાજયની સ્થિતિમાં અને પારકાને
તાને રહેવાની હાલતમાં પણ આનંદ માનવા લાગ્યો. શબ્દ વિગેરે ઇંદ્રિ-
યના વિષયો જે પોતે જાતે દુઃખરૂપ છે, દુઃખનાં કારણ છે અને દુઃખને
યજ્ઞ વધારી મૂકનાર છે તેને પોતાના અજ્ઞાનથી ગ્રાહીઓ મુખરૂપ અને
દુઃખનાં કારણો માને છે. એ પ્રમાણે વાસ્તવિક મુખ શું છે અને ક્યાં છે
તેનો જરા પણ સાચો સ્પષ્ટ ખ્યાલ ન હોવાને લીધે તે ઇંદ્રિયમુખમાં.
આનંદ માનવા લાગ્યો અને તેને જ ખરૂં મુખ માનવા લાગ્યો. બાલ્ય-
પ્રદેશમાં તે એવા પ્રકારનો થઈ રહ્યો કે એને રાજસેવક સાથે અથવા
નાટકીયા (ભવાયા) સાથે અથવા ભાટચારુ સાથે અથવા તે જુ-
ગારીની સાથે સરખાવી શકાય. વધારે સ્પષ્ટ રાષ્ટ્રોમાં કહીએ તો તે
જાતે રાજ હોવા છતાં નાટકીયા કે જુગારીના વેશ સંસારમાં આજ-
માવા લાગ્યા અને તે તેવા જ છે એમ અવગત જાણીયું. મહામાદરાયના
લોકરતી અંગે તમે તે દુનિયામાં વ્યભિચારી તરીકે આજખાવા લાગ્યા.
અન્યત્ર પાલી તરીકે જવાયા. એમજી વિવેકીને મહા દયા ઉપજાવે તેવી
વિશ્વગિતો જાણ્યાં, જેમ કે પર અન્યત્ર નાસ્તિક થયાં. કુળ લોક કે સ-

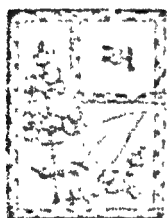
१. अथर्ववेद - अथर्ववेद
 २. अथर्ववेद - अथर्ववेद
 ३. अथर्ववेद - अथर्ववेद
 ४. अथर्ववेद - अथर्ववेद
 ५. अथर्ववेद - अथर्ववेद
 ६. अथर्ववेद - अथर्ववेद
 ७. अथर्ववेद - अथर्ववेद
 ८. अथर्ववेद - अथर्ववेद
 ९. अथर्ववेद - अथर्ववेद
 १०. अथर्ववेद - अथर्ववेद

આવી અવસ્થા પામ્યો, પોતાનું રાજ્ય ઝોળખી શક્યો
 વિતર્ક વિવાદભ્રુ. નહિ, રાજ્ય ભોગવી શક્યો નહિ અને આખરે ભારે
 દેરાનગતિ પામ્યો તેનું મુખ્ય અથવા તો એક જ
 કારણ અજ્ઞાન જણાય છે. એ જો પોતાની વસ્તુ, પોતાની જાત અને
 પોતાના સંન્યને ઝોળખતો હોત-ઝોળખી શક્યો હોત તો તેની
 આવી દશા થાત નહિ.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

૩. ૪. વિમધ્યમ-મધ્યમ રાજ્ય.

પ્રશ્ન ૪ મેં વિશેષ લક્ષીકત જાણાવતાં વિતર્ક કહે છે:-

દેવ! ત્રીજા વર્ગમાં વિમધ્યમને રાજ્ય સોંપવામાં
 આવ્યું. અતઃકે કોણના કરીને સર્વને જાણાવવામાં આવ્યું
 હતું તેમ વિમધ્યમનું રાજ્ય પણ જાહેર કરવામાં આવ્યું.

૩. વિમધ્યમરાજ્ય.

અતઃકે મહામોહની વિચારણા મહા મહત્તે તે પ્રસારે આ વખતે
 પણ મહત્તે મહત્તે મધ્યમને આ મહત્તે રાજ્ય મળ્યું તે વિચાર થયા, અતઃ
 કહે અને વિચારે મહત્તે તે મહત્તે કોઈક વિચાર અને વિચારીયા.

અતઃકે રાજ્યને વિચારે વિચારે મહત્તે મહત્તે મહત્તે !
 આ મહત્તે મહત્તે રાજ્યને મહત્તે મહત્તે મહત્તે મહત્તે મહત્તે
 મહત્તે મહત્તે મહત્તે મહત્તે મહત્તે મહત્તે મહત્તે મહત્તે મહત્તે
 મહત્તે મહત્તે મહત્તે મહત્તે મહત્તે મહત્તે મહત્તે મહત્તે મહત્તે

વિમધ્યમ માટે મંત્રીનો મત.

ધર્મ માટે તેની સહજ લાગણી.

ઉપાયનો નિર્ણય અને અમલ.

વિપયાભિલાષ મંત્રીએ જનાજ આપ્યો. “ મહારાજ ! આ નવો રાજ્ય યદને આવ્યો છે તે આપણા તરફ પ્રેમથી જોનારો તો છે અને તેથી આપણને વહાલો તો ખરો; પણ એ આરિત્રરાજ તરફ પણ જરા જરા સ્તેયા કરે છે. એ નવો રાજ્ય આપણને પોતાના ભાઈ જેવા મળે છે તેની સાથે એ પેલા આરિત્રરાજના લશ્કરની પણ અગેક્ષા રાખે છે. વાત એટલી છે કે એનો આપણી તરફ પક્ષપાત વધારે છે, એને આપણે માટે લાગણી અને હેત ધણું છે અને આરિત્રરાજ તરફ એનો આદર મંદ મંદ છે. એ રાજ્ય આ લોક (આ ભવ) ના સંખ્યા-ધર્મમાં જેમ ચિત્ત લગાડ્યા કરે છે તેમ કોઈ કોઈ વખત પર લોક (પરભવ)ની વાત પણ એ જરા જરા કરે છે, પરલોક ઉપર એ જરા નજર પણ નાખ્યા કરે છે. એનું મન વિશેષે કરીને તો પૈસા પેદા કરવામાં અને પૈસાના રક્ષણ કરવામાં તથા કામલોગમાં આસક્ત છે પણ વચ્ચે વચ્ચે એ સહજ ધર્મ કાર્ય પણ કરે છે. એ પ્રકૃતિએ ભદ્રક (સરળ) છે, સર્વ દેવોની અને સર્વ પ્રકારના શુદ્ધિઓની સ્તુતિ કરનારો છે, દાન દેવોની ઇચ્છાવાળો છે, શીંગ પાળવા તત્પર છે અને સાચા રાજ્ય ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનું દૂષણ લગાડનાર નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી રાજ્ય ! આ નવો રાજ્ય આપણને બહુ સારો નથી, કારણ કે એ આરિત્રધર્મના શૈન્યને પણ જરા જરા જાણે છે અને એના તરફ સહજ ઢગતો છે. દેવ ! તેટલા માટે આપણે આ વર્ષે જરા વધારે સાવધાન થઈને રહેવું પડશે. ગમે તેમ કરીને એ નવા રાજ્યને અંતરંગ રાજ્યમાં બનતા મુઠ્ઠી પ્રવેશ જ ન કરવા દેવો. જો એ સંઘર્ષમાં ગફલતી કરી એને અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવા દેવામાં આવશે તો જેવો એ અંદર દાખલ થયો કે તુરત જ પોતાના શૈન્યને ઝાળખી તેને પાળવા મંડી જશે અને પછી જરૂર આપણા લશ્કરને બાધા-પીડા કરશે, દેશન કરશે. એ બહાર રહીને (અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ કર્યા વગર) ઉપર ઉપરથી પોતાના લશ્કરની પરિપાલના સહજ કર્યા કરશે તો તેથી આપણા લશ્કરને ત્રાસ થશે નહિ, પણ એ જો અંદર દાખલ થયો તો આપણી પરિસ્થિતિ આકરી અથવા કંદોડી જરૂર થઈ જશે. અગાઉ આપણે જેવી રીતે ચોગિની દૃષ્ટિ સાથે રહીને અધ્યમને બહારને બહાર રાખ્યો હતો તેમ આ નવા રાજ્યને પણ ગમે તેમ કરીને બહાર જ રાખવો. જરા પણ વખત

ખોયા વગર મહારાજ ! આ સર્વ બાબતની ગોઠવણ કરવા હુકમ આપી દો. વિમધ્યમ અહીં આવી અંદરના રાજ્યનો વિશેષ કબજો મેળવે તે પહેલાં એ સર્વ બાબત આપણા હિત ખાતર થઈ જવી જોઈએ. આ પ્રમાણે સાંભળીને મહામોહ મહારાજે એ જ પ્રમાણે કરવાનો તુરત જ હુકમ આપ્યો.

વિમધ્યમ રાજ્ય વર્તન અને પરિણામ.

મોહરાજાના અનુચર ચોરોએ મોહરાયનો હુકમ મળતાં દેવી દૃષ્ટિને આગળ કરીને નવા રાજા (વિમધ્યમ)ને ધકેલીને બહાર કાઢ્યો, એનું આખું રાજ્ય તે ચોરોએ પોતાને હાથ કરી લીધું, પણ આ વખતે તેઓએ ચારિત્રરાજના લશ્કરને બહુ પીડા ન કરી અને કાંઈક કાંઈક તેની પણ અપેક્ષા રાખી. આ સર્વ બાબતનું પરિણામ એ થયું કે એ રાજા (વિમધ્યમ) પોતાના અંતરંગ રાજ્યથી તો તદ્દન બહાર-દૂર જ રહ્યો પણ વચ્ચે વચ્ચે તે જરા માનસન્માન પૂજન કરીને ચારિત્ર-રાજના લશ્કરને પણ સહજ પાળવા લાગ્યો.

વિમધ્યમે ગોઠવણ એવી રાખી હતી કે રાત્ર અને દિવસના વિભાગો પાડીને અમુક વખત તે ધર્મકાર્ય કરતો નવા રાજાની હિંમત, અમુક વખત પૈસાની લેવડદેવડમાં વખત ગોઠવણ. ગાળતો હતો, અમુક વખત વિષયસેવનમાં સમય નિર્ગમન કરતો હતો. આવી રીતે દરેક કાર્યને યોગ્ય વખતે ધર્મ અર્થ અને કામમાં પ્રવૃત્તિ કરતો હતો. એને જોઈને ચારિત્રધર્મ વિગેરે રાજાઓ પણ જરા જરા સંતોષ પામેલા અને તૃપ્ત થયેલા હોવાથી અગાઉની પેઠે શોક કરતા નથી, કંકળાટ કરતા નથી, રડતા નથી.

આ વખતે આ રાજા કેવું રૂપ ધારણ કરતો હતો તે તમારે જણાવવાનું હોય તો સદાચારી બ્રાહ્મણ અથવા સારા પ્રજાના રાજાનું રૂપ જોઈ લેવું. તેઓ જ્યારે પોતાથી બની શકતી રીતે ધર્મ અર્થ અને કામ એમ ત્રણે વર્ગ સાધતા હોય છે ત્યારે જેવા દેખાય છે તેવો એ વિમધ્યમરાજા દેખાતો હતો.

આવી રીતે વિમધ્યમ પોતાનું રાજ્ય ચલાવી રહ્યો હતો તે વખતે લોકોમાં એ ભાગ્યશાળી અને પુણ્યશાળી તરીકે પ્રસંસા પામ્યો. લોકો કહેવા લાગ્યા કે આ રાજા નસીબદાર છે અને પુણ્ય કરનારો છે. એ વિમધ્યમનો કર્મપરિણામ નામનો પિતા હતો તે પણ પોતાના છોક-

રાની રાગ્યપાલનપદ્ધતિ અને એકા જોડને જરા રાજી થયો. અગ્રથુ-
જી ! મેં તે વખતે એમ સાંભળ્યું હતું કે એ પિતા ભાર પછી એને
દોષ વખત મુખ આપે તેવા સંયોગવાળા પશુસંસ્થાન (તિર્યગગતિ)-
માં મૂકતો હતો, દોષવાર મુખથી ભરપૂર માનવાવાસ (મનુજગતિ)માં
મૂકતો હતો, અને દોષ વખત મુખથી ભરપૂર વિશુધાત્મક નગર (દિવ-
ગતિ)માં પણ મૂકતો હતો.^૧

*

*

૧ વિમધ્યમના રાગ્યની જે હકીકત અહીં કહી જવાની છે તે ઉપરથી જ-
ણાં દરો કે સિદ્ધિચિંતિની વ્યાખ્યા પ્રમાણે એ ત્રીજા વિભાગના પ્રાણીઓ મુ-
ખ્યતઃ તો આ સંસારમાં (ભવમાં) આસક્તિ દોષ છે, પણ પરત્વેની અપેક્ષા
રાખે છે, એ ધન અને કામના અર્થો દોષ છે, પરંતુ ધર્મની પણ સન્મુખ રહે છે.
કુનિધાનો વહેવાર પ્રમાણિક માણસો એ આ વિભાગનો આદર્શ છે. તરવાર
ભાષ્યમાં કહે છે કે વિમધ્યમનૂયવકલાર્યમ્. વિમધ્યમ પ્રાણી આ ભવ અને
પરલોક એમ બન્ને પ્રકારનાં ફળની અપેક્ષા રાખે છે. ક્ષેત્રકરગણિ પદ-
પુરુષધર્મિત્રમાં આ વર્ગના પ્રાણીઓનું વર્ણન કરતાં વિસ્તારથી તેનાં લક્ષણ
જતાવે છે: તેઓ કહે છે કે-વિમધ્યમ પુરો ધર્મ, અર્થ અને કામ પુરુષાર્થને એક
ખીલ સાથે વિરોધ ન આવે તેવી રીતે એકસરખી રીતે રહે છે, મોહા પુરુષાર-
થને તો મજનિમીલિકા (અહંકારથી ચાલતા દાષીની ઉપેક્ષા) માફક વછે કે છે,
પણ તેની નિંદા કરતા નથી અને લોકોને કહે છે કે ધર્મ કર્યું તો ભવાંત-
રમાં પુત્રપરિવાર મળશે, રાગ્યગાદી મળશે-આવી અપેક્ષાથી હાન શીલ વપ વરફ
પ્રજ્ઞ થાય છે, કાંઈક પદોપકાર પણ કરે છે અને લીયંસેવા કરે છે. ખાસણ,
શરિષ, વાણીઆ, કલુખી, રામ વિગેરે આ લોક અને પરલોકને નાસાતમક
માનનારા અને પુરાતને માનનારા, મોહાની અભિલાષાવાળા ન દોષાથી હાન
ધ્યાન વપમાં કષ્ટ માનનારા મિથ્યાદષ્ટિ પુરો પરમાર્થ દષ્ટિવાળાં ન દોષાથી આ
વિમધ્યમના વર્ગમાં આવે છે. વળી ભવિષ્યમાં ચક્રવર્તીની કે દેવેન્દ્રની ભક્તિ મેળ-
વવાની ઇચ્છાથી વપરધા આદિમાં પ્રજ્ઞ કરનારા સમકિતી જીવોનાં પણ આ
વર્ગમાં સમાવેશ થાય છે. આ વર્ગના પુરો ધર્મની અપેક્ષા રાખે છે, પરંતુ
વિરુદ્ધ ભવ તેડું કરી કરતા નથી, સ્વર્ગ નહીં માને છે અને ચાપથી હરે છે.
તેઓ કહે છે કે ધર્મથી સારા ફળમાં જન્મ થાય છે, મુદર સોભાવ્ય પ્રાપ્ત થાય
છે, લાંબુ આયુષ્ય મળે છે, શરીરમાં બળ આવે છે, નિર્મળ વસ ફેલાય છે, વિવા
પ્રાપ્ત થાય છે, પેસા મળે છે, વંશવમાં મદાલવથી ભલાય થાય છે અને ધર્મથી
સ્વર્ગ તેમ જ મોક્ષ મળે છે. આ વર્ગના પ્રાણીઓ ધર્મની અપેક્ષા રાખે છે પણ
સાનેાં માર્ગ જરાજર ભલૂતા નથી. ધર્મના લ્પાસિવ સ્વરૂપને ન ભલૂનાર
આવા પ્રાણીઓ લ્પેન્ચ રીતે વિચરે છે તેથી ધર્મનાં ખર્ચા ફળને પામી શકતા
નથી. આ વર્ગ એક ક્ષીણવિ વલ્લિની ક્ષણ આપી છે. એ વાણીએ ધર્મનિમિત્તે
મદાલવો કર્યા પણ બંને જે પુત્ર અને પુત્રવધૂને પોતાની નિંદાત્વ કોંપી મરણ
પામેા તે પુત્રાદિક જ તેને પિંડદાન આપવાને વખતે જગા દીકો કહેતા તેના જ

[ચા. ૬]

(૪) મધ્યમ રાજ્ય.

એવી રીતે વિમધ્યમ નામના ત્રીજા પુત્રનું રાજ્ય પૂરું થયા પછી ચોથે વર્ષે મધ્યમ નામના ચોથા પુત્રનું રાજ્ય થયું. અંતરંગ રાજ્યપર તેની નીમણુક જાહેર ઘોષણાથી અગાઉ માફક પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી. અગાઉની પેઠે મહામોહ અને તેના મંત્રી વચ્ચે આ રાજા સંબંધી વાતચીત અને વિચારણા થઈ, તે પ્રસંગે વિપયાભિલાષમંત્રીએ નીચે પ્રમાણે હકીકત જણાવી.

મધ્યમરાજનાં લક્ષણો.

“ મહારાજ ! આ મધ્યમ નામનો નવો રાજા આવ્યો છે તે ભાવ-પૂર્વક ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થોમાં આખો વખત આહુ પ્રયાસ કરનારો છે, વળી એ ચાર પુરુષાર્થોમાં પણ મોક્ષને જ ખરા પરમાર્થ સ્વરૂપે જાણે છે, એને પરમ સાધ્ય ગણે છે અને એ મેળવવા માટે બને તેટલો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ એમ બરાબર સમજે છે, વળી તે એમ પણ જાણે છે કે એ મોક્ષરૂપ સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું પરમ સાધન ધર્મ પુરુષાર્થ છે, એ હકીકતને લક્ષ્યમાં લઈને એ અર્થ અને કામ પુરુષાર્થોમાં બહુ આસક્ત થતો નથી. વળી એ ધન અને વિષય (અર્થ અને કામ)ના દોષો સારી રીતે વિચારી શકે તેવા છે તો પણ તેનામાં અત્યંત વિશાળ પરાક્રમની ગેરહાજરી હોવાને લીધે તે બંનેને અંગે પ્રવૃત્તિ કર્યા કરે છે અને પોતાના પુત્ર સ્ત્રી સગાં વિગેરેને જો કે એ ખરેખરા પરમાર્થથી અંધનરૂપ સમજે છે છતાં તે અંધન છોડી શકતો નથી; વસ્તુસ્વરૂપ તે બરાબર સમજે છે, પણ તેનામાં સત્ત્વ પૂરતું ન હોવાથી બહાર પડી શકતો નથી; બાકી એની લાગણી મોક્ષ મેળવવા તરફ છે, એનું ચિંતવન હંમેશા એ લક્ષ્ય તરફ રહે છે.”

વધ કર્યો. પછી જન્માંતરમાં પોતે પાછા તેનો વધ કર્યો અને પાછા પોતાનો વધ થયો. મતલબ ધર્મનું બરાબર સ્વરૂપ ન સમજવાથી ધર્મને બહાને તેને મહા ત્રાસ ઉત્પન્ન થયો. દૃષ્ટિરાગવાળા સર્વ જીવોનો આ વર્ગમાં સમાવેશ થાય છે.

આ સર્વ બાબતોનું પૃથક્કરણ કરતાં જણાય છે કે વિમધ્યમ નામના ત્રીજા વિભાગમાં બહુધા સંસારઆસક્ત, અર્થ કામમાં તત્પર, વચ્ચે વચ્ચે ધર્મ કરનાર વહેવાર મનુષ્યોનો સમાવેશ થાય છે. પાપભીરૂ અને સાધારણ રીતે ઠીક ઠીક રીતે વર્તનાર શેઠીઆઓ, પ્રમાણિક નોકરો અને લોકોત્તર મિથ્યાત્વને અંગે ધર્મ કરનાર જૈન એ સર્વ આ ત્રીજા વિભાગમાં આવે છે. આંતર દૃષ્ટિએ તેઓને ધર્મ થતો જ નથી, બાહ્ય રીતે સારા દેખાય છે અને તેમનું સાધ્ય બહુ સાદું અને અપેક્ષિત હોય છે, આત્મિક ઉત્થાનને અંગે રાજ્યતા હોય છે.

{વિતર્ક કહે છે કે-‘વિષયાભિલાષમંત્રીએ મહામોહ વિગેરે મહા-
રાજ્યોને મધ્યમ સંબંધી હકીકત નિવેદન કરી અને એ સર્વે હકીકત
મેં ત્યાં લોકોમાં વાતચીત ચાલતી હતી તે પરથી સાંભળી લીધી.’
અપ્રમુદ્ધ સિધ્ધે તે વખતે પ્રક્રા ક્યો ‘અહો વિતર્ક ! તું બાહુ સારી
વાત સાંભળી ! હવે લોકોમાં તું તે વખતે આ સંબંધમાં બીજું વધારે
શું શું સાંભળ્યું તે વિગતવાર મને કહી સંભળાવ.’ વિતર્ક વાત આ-
ગળ ચલાવી. }

મોહરાયની ભૂમિપર અર્ધ આક્રમણ.

ચારિત્રરાજના સૈન્યમાં મોટા આનંદ.

યોગિની દૃષ્ટિથીની અર્ધચિત્કરતા.

‘આપને જે સિદ્ધાન્તશુદ્ધિએ સર્વ વાત અગાઉ કરી હતી તે જ
સિદ્ધાન્તની સાથે એ મધ્યમરાજ્યને ઝોળખાણ હતી, સારો પરિચય
પણ થયેલો હતો અને એ શુદ્ધ મધ્યમરાજ સાથે સારો સંબંધ રાખતો
હતો. એ સિદ્ધાન્ત શુદ્ધિએ એક વખત સાધારણ વાતચીતમાં ઉદ્દેશ-
પૂર્વક એને સમજાવી દીધું હતું; તેથી પોતાના અંતરંગ રાજ્યને એ
મધ્યમરાજ કાંઈક ઝોળખી ગયો હતો. સિદ્ધાન્તે તેને તે વખતે જે
ઉપદેશ ક્યો તેથી ચારિત્રરાજનું લક્ષ્ય પણ તેના ઝોળખવામાં જરા
જરા આવી ગયું અને પોતાનું અસલ રૂપ અને ખરેખરી કાઢિ સ-
મૃદ્ધિ દેટલાં અને દેવાં હતાં તે પણ ધાણુંખરૂં તેના જાણવામાં
આવી ગયું હતું. વળી એ સિદ્ધાન્તશુદ્ધિના કહેવાથી મહામોહ વિગેરેની
રાત્રુતા કેવી આકરી છે અને ચોર તરીકે તેઓનું જીવન કેવું ભયંકર
છે તે પણ તેના (મધ્યમરાજના) જાણવામાં આવી ગયું હતું. આ પ્રમાણે
હકીકત હોવાથી મધ્યમ રાજ્યે અંદરથી પોતાનું બળ (વીર્ય) વાપરીને
થોડી થોડી અંતરંગ રાજની ભૂમિ પોતાને તાબે કરી અને અરધા
રસ્તા મુધીનું રાજ્ય પોતાના હાથમાં લઈ લીધું. આ પ્રમાણે હકીકત
બનવાથી ચારિત્રરાજ વિગેરે જે મધ્યમરાજના પોતાના સેનાનીઓ
હતા તે જરા રાજ થયા અને પેલા ચોરો અને ધાડપાડુઓને જરા
પીસા થઈ આવી. આ પ્રમાણે બનવાથી મહામોહાદિ ચોરો મધ્યમ-
રાજનું વીર્ય દેટલું છે તે જોઈ ગયા એટલે તેઓ પણ તેનામાં આસક્ત
જ રહ્યા, તેના રાજ્ય ઉપર પોતાની રાજા અને પોતાનો દોર એટલો
ચલાવવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો, પરંતુ સર્વે ચોરો તેના મોક્ષ જેવા
થઈને તેની પાસે ને પાસે રહ્યા અને પોતાના મનમાં અંદરખાનેથી

ધ્રુજતા રહ્યા, ખીતા રહ્યા. આરિત્રધર્મ વિગેરે રાજાઓ પોતાના શેકું આટલું પણ વીર્ય નેધને મનમાં જરા જરા મલકાતા રહ્યા અને પોતાના મોટા લશ્કર નગર અને સંબંધીઓ સાથે મળીને રાજ થયા. જે યોગિની દૃષ્ટિદેવીએ અગાઉ રાજાઓને વશ કરી લીધા હતા તે પણ મધ્યમરાજને અત્યંત બાધા પીડા નીપજવી શકી નહિ.

ઉપર પ્રમાણે હકીકત બનવાથી મધ્યમરાજ જેણે પોતાના મંડળને થોડું થોડું જીતી લીધું હતું, તે પોતાનું રાજ્ય ચલાવવામાં સમય પસાર કરતો હતો અને પોતાનું સામ્રાજ્ય વિસ્તારવા માટે યોગ્ય અવસરની રાહ નેતો હતો.^૧

બહિર્દેશમાં એ મધ્યમરાજના બહુ વખાણ થયા: લોકો કહેવા લાગ્યા કે આ રાજા ખરો ભાગ્યશાળી છે, પુણ્યશાળી છે, એને સાચો માર્ગ પ્રાપ્ત થયો છે, એને ધન્ય છે.

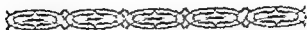
સ્વરૂપ દર્શન.

જૈનશાસનમાં વર્તતા જે જીવોએ સાચો માર્ગ પ્રાપ્ત કર્યો હોય, જેઓનાં મન સાચી શ્રદ્ધાથી શુદ્ધ થયેલાં હોય, જેઓ જીવ અજીવ વિગેરે તત્ત્વોના જાણકાર હોય, જેઓ પોતાની શક્તિપ્રમાણે અને તેટલાં પાપોથી પાછા હઠેલા હોય (દશવિરતિયુક્ત), જેઓ પોતાની વિશુદ્ધ પરિણતિથી આખા ભુવનને બની શકે તેટલો આનંદ-આહ્લાદ કરાવનાર હોય-આવા પ્રાણીઓ જે પ્રકારનાં અનુષ્ઠાનો કરે તે પ્રકારનાં આચરણો મધ્યમરાજાએ પોતાનું રાજ્ય ભોગવતી વખતે કર્યા હતાં એમ સમજી લેવું. પરંતુ એને માટે ઉદ્યમ કરનારા આવા જે પ્રાણીઓ હોય અને જેઓ મોક્ષને ખરેખર તત્ત્વ સમજી ગયા હોય તેઓ જે પ્રકારનું વર્તન કરે તેવા પ્રકારનું વર્તન કરનારો આ મધ્યમરાજા હતો.

એ મધ્યમરાજનો પિતા કર્મપરિણામ હતો તે તેના આવા પ્રકારના વર્તનથી કાંઈક રાજ થયો. એટલે જ્યારે એનો રાજ્યકાળ પૂરો

^૧ દશવિરતિની ભાવના હમેશા સર્વસંગત્યાગની હોય છે અને એની ભાવના હોય તો જ દેશત્યાગ બરાબર બન્યો રહે છે અને આગળ પ્રગતિ થયા કરે છે.

યયો ત્વાદે અસંખ્ય શુભોથી ભરપૂર વિશુદ્ધાલયમાં તેનો (મધ્યમને) લઈ ગયો.^૧

૧ યોધા મધ્યમ વર્ગના છવોનું પૃથક્કરણ કરતાં તત્ત્વાર્થમાધ્યમાં પૂન્યપાદ ઉભારવાતિમદ્ધારાજ દહે ॥ ૬ પરલોકદિતાવૈવ, પ્રવર્તે મધ્યમઃ ક્રિયાસુ સદા । મધ્યમ પ્રાણી સર્વદા પરલોકમાં પોતાનું દિવ યાવ તેટલા મોટું ધર્મક્રિયામાં પ્રવર્તે છે. અધમાધ્યમ બન્ને બેમાં છે, આધમ આ ભવને જ જુએ છે, વિમધ્યમ બન્ને શુદ્ધારવા પ્રયત્ન કરે છે ત્વાદે મધ્યમ પરલોકના દિવની અપેક્ષા રાખી સર્વ કાર્ય કરે છે.

પરપુરુષ ચરિત્રના લેખક ક્ષેત્રમંકરમણિ જણાવે છે કે-મધ્યમ પુરુષો ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ એ ચારે પુરુષાર્થને માનનારા હોય છે, પણ એ ચારમાં મોક્ષને પરમ તત્ત્વ માને છે; છતાં એનામાં સત્ત્વની હીનતા હોય છે અને એ સ્ત્રી-પુત્રમાં બંધાયેલા રહે છે. એ પરમાર્થ બરાબર જાણે છે, સંસારની અસારતા સમજે છે, વિષયોને ઘર્ષા સમ્યક્ પરિણામો અવલોકે છે, ઇદ્રિયોની ઉન્માર્ગગમનવૃત્તિ સમજે છે, છતાં વિષયોની મધુરતાને લીધે, ઇદ્રિયો ચપલ હોવાને લીધે, સંસાર-સ્વભાવ એકદમ ન બોલેલી ચકાય તેવા હોવાને લીધે, (તેને) મોક્ષ નજીક ન હોવાને લીધે અને હમોના પ્રભાવ અલ્પ હોવાને લીધે તેવા પ્રાણી દીક્ષા મહત્ત્વની સકતા નથી, સર્વવિરતિ આદરી સકતા નથી અને સંસારમાં વહી બનતાં ધર્મધ્યાન કરે છે. જીવ અજીવ તત્ત્વને જાણનારા સમ્યગ્દષ્ટિ છવો જિનવચનના રહસ્યને જાણનારા, પોતાની શક્તિ પ્રમાણે લાયક કરી રાત પચ્ચખાણ કરનારા ક્ષાપકો આ વર્ગમાં આવે છે. ઉપરાંત જે સ્વભાવે બદલે હોય, અંતઃકરણ પૂર્વક દયા કરનારા હોય, શક્તિ છતાં યાંત્રિક, નિરશ્ચિન્તા, સરળતા, નિર્દોષ આદિ શુદ્ધચુક્ર હોય, દાન આપનારા, શીશુ પાળનારા, વધ કરનારા અને અંતરમાં શુદ્ધ બાવ બાવવાવાળા હોય તેવા પ્રાણીઓ આ મધ્યમ વર્ગના છે. આ સંબંધમાં જિન-ચંદ્ર નામના એક વલ્લિકપુત્રનું દહાન્ત આપ્યું છે. એ કુમાર સાદાસિક અને પોતાના બળ ઉપર આધાર રાખનાર દોષ ભરી પ્રાપ્ત કરવા પરદેશ વદાણમાં ગયો, ત્યાં ચાર સ્ત્રીઓ જરવથી, સમુદ્રમાં કુપ્ત થી તે વળુ દેવકૃપાથી જલદિ અને સ્ત્રીઓને મેળવી શક્યો અને અનેક પ્રકારની જલદિ સમૃદ્ધિ ભોગવતાં છતાં જીવનભાનુ શરતી દૃષ્ટી દેશવિરતિ અંગીકાર કરી આનંદથી રહેવા લાગ્યો.

સર્વ અંધારોના મત પ્રમાણે દેશવિરતિધર શાવકો અને સત્ય તત્ત્વ સમ-જનાર-મોક્ષાનિલાષી પણ કષ્ટસાધ્યની ક્ષેત્રમાં મૂકવા યોગ્ય પ્રાણીઓનો આ યોધા વિભાજમાં સમાવેશ થાય છે.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

૫. ઉત્તમરાજ્ય.

તર્ક વિશેષ હકીકત જણાવતાં અપ્રયુક્ત શિષ્યને કહે છે:-
ઉપરના ત્રણ પ્રકરણમાં જણાવ્યું તેવું નિકૃષ્ટ,
અધમ, વિમધ્યમ અને મધ્યમતું ચરિત્ર જોઈને અને
તેઓની રાજ્યકાર્યને અંગે જૂદી જૂદી પરિસ્થિતિનું
અવલોકન કરીને ત્યાર પછી હવે પાંચમો ઉત્તમ
રાજા એ સંબંધમાં શું કરશે, કેવી રીતે રાજ્ય પાળશે, તેના રાજ્યમાં
કેવા કેવા બનાવો બનશે અને તેનું વર્તન કેવું રહેશે તે જાણવા માટે
હું ઘણો ઉત્સુક થયો, મારા મનમાં એ બાબતનું કૌતુક શરૂઆતથી જ બહુ
થયું. આ પાંચમા રાજાના રાજ્યમાં વળી કાંઈક નવી ધામધુમો થશે તેથી
જરૂર કાંઈ જોવા જેવું મળશે એમ ધારી હું ઘણા કુતૂહલમાં પડી ગયો.

૫. ઉત્તમરાજ્ય.

અન્યદા આખા રાજ્યમાં-તમામ ગામોમાં અને શહેરોમાં અગાઉ
માફક ઘોષણા થઈ કે-આ વરસે ઉત્તમ રાજા સર્વ ઉપર રાજ્ય કરશે.
આવા પ્રકારની ઘોષણા સાંભળીને સુંદર અને અસુંદર બન્ને અંતરંગ
રાજાઓના આખા પરિવારમાં વિચારણા ચાલી કે આ નવો રાજા કેવો
નીવડશે. ચારિત્રરાજના સૈન્યમાં અને મોહરાજના સૈન્યમાં વળી એક
નવો અનુમાન અને વિચારણાનો ખડખડાટ ચાલ્યો અને આ નવીન રાજા
તેઓ પ્રત્યેકના સંબંધમાં કેવો નીવડશે તે સંબંધી મંત્ર થવા માંડ્યો.

સદ્બોધકથિત ઉત્તમ ગુણો.

હવે સદ્બોધ મંત્રીએ આખા સૈન્યની શાંતિ જાળવી રાખવા સાથે
ચારિત્રધર્મરાજ સમક્ષ આ ઉત્તમરાજના ગુણોનું વિસ્તારથી વર્ણન કરી
બતાવ્યું તે આ પ્રમાણે:-

“અહો લોકો ! તમે આ નવા રાજ્યથી જરા પણ ગભરાશો નહિ. આ નવો રાજ્ય તો ઘણો સારો છે, એ આપણા તરફ ઘણું હેતુ રાખનારો છે અને આપણા આનંદમાં ઘણો વધારો કરે તેવો છે. એના સંબંધમાં એક ઘણી બહુવા જેવી હકીકત એ છે કે એ રાજ્ય પોતાનું આ (નવીન) રાજ્ય અનેક મહામુલ્યવાળાં સ્ત્રોથી ભરપૂર છે એ હકીકત બહુ સારી રીતે બાજુ છે, કોઈ કોઈ અગાઉના રાજ્યો પોતાનાં રાજ્યને ઓળખતા જ ન હોતા એવો આ મૂર્ખ રાજ્ય નથી, એટલું જ નહિ પણ આપણા આખા લશ્કરના દરેક નાયક સેનાની અને ઉપરીને એ બરાબર નામથી અને શુભથી પીછાને છે, આપણા દરેકમાં શા શા શુભો છે અને તે શુભોને અને પોતાનો દરેક સાથે કેટલો સંબંધ છે તે સર્વ તે બરાબર સમજે છે; વળી આપણું લશ્કર કેવું છે, કેટલું છે, આપણા સૈન્યના નાનામાં નાના સેનાનીના શુભો કયા કયા છે, આપણા સંબંધમાં કયાં કયાં ગામો નગરો અને સ્થાનો છે, કયા કયા દેશો છે, અતરંગ રાજ્યમાં કયા કયા ચોરો છે અને કોણ સાચી પવિત્ર દાનતના છે-એ સર્વ હકીકત તે બરાબર બાજુ છે; વળી આ રાજ્યમાં કયા પ્રકારની પરિસ્થિતિ ઘણી ઉત્તમ પ્રકારની છે, બરાબર વસ્તુસ્થિતિ શી છે તે ઉત્તમરાજ્ય સારી રીતે બાજુ છે, સમજે છે અને વિચારે છે. વળી તમને એક વધારે અગત્યની વાત હતું. એ રાજ્ય વસ્તુસ્થિતિ સમજે છે એટલું જ નહિ પણ સમજેલી વાતને બરાબર અમલમાં મૂક્યા તે તૈયાર છે, એ આપણા સૈન્યના બળમાં વધારો કરનારો છે, આપણો યશ વધારનારો છે, આપણા તેજમાં વધારો કરાવે તેવો છે, મહામોહ વિગેરે આપણા દુર્મનોને શત્રુ તરીકે ઓળખનારો છે, તેમને દાખી દેનારો છે, તેમને હણનારો છે-આવી રીતે એક રાજ્યને યોગ્ય સર્વ શુભોથી તે અલંકૃત થયેલો હોવાને લીધે એ રાજ્ય આપણે માટે ઘણો સારો છે, માટે તમારે જરા પણ ગભરાવાની જરૂર નથી. અત્યારે એવું રાજ્ય થયું છે તે પરમાર્થ નજરે આપણું પોતાનું જ રાજ્ય છે એમ તમે સમજો. દેવ ! આ બાબતમાં જરા પણ સંકા કે સંશય કરવા નેવું નથી.”

આરિત્રરાજ્યના વર્ગમાં આનંદ.

મોહરાજ્યના વર્ગમાં તરખાટ.

સહબોધ મંત્રીનાં આવાં વચ્ચેનાં સાંભળીને આરિત્રધર્મ વિગેરે રાજ્યોનાં મુખકમળો ઘણાં પ્રકુલિત થયાં, સર્વને ઘણો આનંદ થયો. પછી તેઓએ સંતોષથી આનંદમાં આવી જઈ ચારે તરફ લોકોને અમલકાર થાય તેવો હર્ષ મહોત્સવ કર્યો, વધામણીઓ આપી અને પરસ્પર

અભિનંદન આપ્યું, સર્વ રાજાઓ આનંદ રસમાં લીન થઇ ગયા અને ગાવા લાગ્યા કે:-

इदमुत्तमराज्यमहो प्रवलं,
दलिताखिलतस्करवृन्दवलम् ।
अचिरेण भविष्यति तत्सदृशं,
प्रमदाय च साधुजनस्य भृशम् ॥

“અહો! આ ઉત્તમરાજના પ્રબળ રાજ્યમાં ચોરોના આખા
“ટોળાને દાખી નાંખવામાં આવશે, થોડા વખતમાં તે ઉત્તમ પ્રકારનું
“થઇ જશે અને ખાસ કરીને સાધુ પુરુષોને તે ઘણો આનંદ આપનાર
“થશે.

મહામોહના રાજ્યમાં ઉત્તમ રાજાના રાજ્ય સંબંધી સમાચાર ફે-
લાયા અને મંત્રીઓ તેની હકીકત સ્પષ્ટ કરી એટલે સર્વે રાજાઓ અને
આખું મોહરાજનું લશ્કર તો તદ્દન હતાશ થઇ ગયું. તેઓ મુખેથી
બોલવા લાગ્યા કે ‘અરે! આ તો કાર મુઆ!!’ દેખાવમાં પણ નહો
તેઓ મરી ગયા હોય તેવા અધમુઆસરખા થઇ ગયા. તેઓ વિચારવા
લાગ્યા કે હવે આં જવું? આં નાસવું? અરે આ હવિતનો બચાવ કેમ
કરવો? કેવી રીતે કરવો? આવા વિચારમાં આકુળઆકુળ થઇને અનેક
વિકલ્પો કરવા લાગ્યા, ઘણા મુંઝાવા લાગ્યા, બાદુ દુઃખી થવા લાગ્યા.

निष्ठंडं राज्य भार्ग.

પિતા કર્મપરિણામ પામેથી રાજ્ય પ્રાપ્ત કરીને ઉત્તમરાજાએ
પ્રથમજ સિંધાન્ત સુરમહારાજ પાસે લાજરી આપી અને રાજ્યની ખ-
રેખરી સુસ્ત હકીકત શી છે અને તેની આંતર સ્થિતિ કયા પ્રકારની છે
તે સંબંધી વિગતવાર સવાલ પૂછ્યા તે આ પ્રમાણે:- “મહારાજ! આવા
પ્રવેશ કરવામાં મુશ્કેલ રાજ્યમાં મારે દાખલ કેવી રીતે થવું? આવા
મહા આકરા પ્રચંડ ચોરોને મારે કેવી રીતે મારી
નાખવા? કઇ નીતિઓ રાજ્ય કરવાથી આવડું મોટું
રાજ્ય મારે બરાબર વસા થાય? મારામાં જે શક્તિ
છે તેના મારે હવે સ્થાન ઉપયોગ કરવો? મહારાજા!

૧. હવે પાંચમું છે, તેમાં પ્રગત્ય પાવ છે અને એક અક્ષર કંઈમાં કો
છે. આ જેમ છે.

૨. મહારાજા કર્મપરિણામ હવે સિંધાન્ત (આવડ) આવી રહી
છે, તેને રાજ રાજ આપ છે. સિંધાન્તને. આનો અર્થ હવેમાં કોઈ રાજા
કરે છે, આના અર્થ રાજા કરે છે.

આપ સર્વ પ્રકારના ઉપાયો જાણો છો, આપ સર્વ વિનિ અને પ્રકારો સમજો છો-તો મારું રાત્ર્ય નિષ્કટક થાય અને મને અન્ય તરફથી ત્રાસ ન થાય એનો રસ્તો બતાવો.”

ઉત્તમરાત્રે આવો શરૂઆતમાં જ સવાલ ક્યો એટલે તેને ઉત્તર આપતાં સિદ્ધાન્તસૂત્રિ બોલ્યા “વત્સ! તું રાત્ર્યને ખરેખરો જાણક છે એમાં જરા પણ શંકા નથી; કારણ કે મોક્ષ મેળવવાની તને પ્રબળ ઇચ્છા થઈ છે અને તે ઇચ્છા પાર પાડવા સારું તું ધર્મ સાધવા ઉજમાળ થયેલો છે; વળી તું સંસારથી ઘણો દૂર રહેતો જાય છે અને ધનસંપ્રદ કમાણી રક્ષણ કે વ્યયની બાબતમાં તેમજ ઇન્દ્રિયના વિપય-સોગોમાં (અર્થ કામમાં) તું પ્રવૃત્ત થતો નથી અને તે બન્નેથી ઉલટો સામે આવે છે. આ સર્વ યોગ્ય પ્રાણીનાં લક્ષણો છે. વળી મોક્ષમાં જવાને માટે જે પ્રાણીઓ યોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરતા હોય છે તેઓની જે વિશાળ આબરૂ હોય છે, અને એ રસ્તે ચાલનારને પ્રસંગોપાત્ત જે મહાન સુખ મળી આવે છે તેમાં તે લપટાતા નથી, ફરસાતા નથી, દબાઈ જતા નથી, જેથી તે તેમને અંધનભૂત થતાં નથી-એ પ્રમાણે પણ તને થવું જોવામાં આવે છે. વળી આ સંસારનો આખો પ્રપંચ તને દીવા જેવો જોખમો જણાઈ આવેલ છે, તું તેનું રહસ્ય, તેની ધીટતા અને તેનું વિપમ-પણું પણ સમજે છે તેથી પિતાએ જે રાત્ર્ય તને આપ્યું છે તે રાત્ર્યને તો બરાબર જાણી લીધું છે. રાત્ર્યના જ્ઞાનવાળામાં જે લક્ષણો હોય તે તારામાં બરાબર દેખાય છે તેથી એ રાત્ર્યને માટે તારી યોગ્યતા છે એમ મારો નિર્ણય થયો છે. અહો નરોત્તમ! હવે એ રાત્ર્યમાં દાખલ થવાના ઉપાયો શા છે તે હું તને વિગતવાર કહું હું તે બરાબર લક્ષ્ય રાખીને સાંભળ:-

રાત્ર્યપ્રવેશ ઉપાય.

“તત્ર મોઃ પ્રવિશતાન્તરઙ્ગરાગ્ચે નરપતિના પ્રથમમેવ પ્રથમ્યા ગુરવઃ, સમ્ય-
 “ગતુષ્ઠેયસદુપદેશઃ, વિષેયાહિતાગ્નિનેવાગ્નેસદુપચયાં, કર્તવ્યં ધર્મશાસ્ત્રપારાગમનં,
 “વિમર્શનીયસ્યાત્પર્યેણ તદ્વાચાર્યઃ, જનયિતવ્યસેન ચેતસોઽવદ્દમ્મઃ, અનુશીલનીયા
 “ધર્મશાસ્ત્રે યમોક્તાઃ ત્રિયાઃ, પર્યુપાસનીયાઃ સન્તઃ, પરિવર્તનીયાઃ સતતમસન્તઃ,
 “રક્ષણીયાઃ સ્વરૂપોપમયાઃ સર્વજન્તવઃ, આપિતવ્યં સત્યં સર્વમૂતહિતમપરુપમન-
 “તિકાલે પરીક્ષ્ય વચનં, ન પ્રાહ્યમળીયોઽપિ પરપનમદત્તં, ત્રિધેયં સર્વાંસામચ્છરણ-
 “મસંકલ્પનમપ્રાર્થનમનિરીક્ષણમનમિમાપણં ચ સ્ત્રીર્ણાં, કર્તવ્યો વહિરદ્વાન્તરદ્વાસદ્ગ-”

“ ત્યાગઃ, ધારણીયઃ સંયમોપકારી મહાયતિવેશઃ, યાપનીયં નવકોટિવિશુદ્ધનાદારો-
 “ પધિશચ્યાદિનાત્મશરીરં, વિહર્તવ્યમનિયતવિહારેણ, ન દાતવ્યસ્તન્દ્રાનિદ્રાલસ્યવિ-
 “ પાદાદીનામવકાશઃ, ન મૂર્ચ્છિતવ્યં મૃદુસ્પર્શોપુ, ન ગર્ધિતવ્યં સ્વાદુરસેપુ, ન મોહિ-
 “ તવ્યં સુરભિગન્ધેપુ, નાધ્યુપપત્તવ્યં કમનીયરૂપેપુ, નાભિકાંક્ષિતવ્યં કલધ્વાનેપુ,
 “ નોદ્દેજિતવ્યં કર્કશશબ્દેભ્યઃ, ન જુગુપ્સનીયાનિ વીમત્સરૂપાણિ, ન દ્વેષ્ટવ્યમમનો-
 “ જ્ઞરસેપુ, ન નિન્દિતવ્યા દુરભિગન્ધાઃ, ન ગર્હણીયમકાન્તસ્પર્શોપુ, પ્રતિક્ષણં ક્ષા-
 “ લનીયો વિશુદ્ધભાવનયાત્મા, ભવિતવ્યં સદાસંતુષ્ટચિત્તેન, સમાચરણીયં વિચિત્રં
 “ તપશ્ચરણં, વિધાતવ્યોઽનવરતં પદ્મવિધઃ સ્વાધ્યાયઃ, પ્રણિધેયં પરમેશ્વરે સતતમ-
 “ ન્તઃકરણં, વર્તિતવ્યં સમિતિગુણિપરિપૂતેન માર્ગેણ, પરિસોદઘ્યાઃ ક્ષુત્પિપાસાદયઃ
 “ પરીપહાઃ, તિત્તિક્ષિતવ્યા દિવ્યાદ્યુપસર્ગાઃ, અભ્યસનીયં ધીષ્ટિતસ્મૃતિબલાધાનં,
 “ યતિતવ્યમસંપન્નયોનોપુ.

“ રાજ્યએ અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ કરતાં પ્રવેશ કરતી વખતે
 “ પ્રથમ જ શુદ્ધભારાજને સર્વ હકીકત પૂછવી; શુદ્ધ ભારાજ જે
 “ ઉપદેશ આપે-જે માર્ગ બતાવે, તેને બરાબર જરા પણ ગોટા વાળ્યા
 “ વગર અનુસરવો, અમલમાં મૂકવો; વેદના મંત્રનો પાઠ કરાવીને ઘરે
 “ અગ્નિહોત્રી^૩ અગ્નિને રાખે અને જે પ્રકારે અગ્નિની સારસંભાળ કરે
 “ તે પ્રમાણે શુદ્ધભારાજની સેવા બરદાસ ઉઠાવવી; ધર્મશાસ્ત્રનાં ગ્રં-

૧ સપ્ત પાઠાંતર.

૨ અહીં અંતરંગ રાજ્યના પ્રવેશ માટે તેર બાબતો મુખ્યત્વે કરીને બતાવી છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

- (૧) શરૂપચાર્યા.
- (૨) શાસ્ત્રાભ્યાસ.
- (૩) ક્રિયાઆચરણ.
- (૪) પંચમતપાલન.
- (૫) સાધુતા.
- (૬) ઇન્દ્રિયાપર અંકુશ.

- (૭) ભાવના.
- (૮) સંતોષ.
- (૯) તપસ્યા.
- (૧૦) સ્વાધ્યાય.
- (૧૧) અંતરશુદ્ધિ.
- (૧૨) પરીપદઉપસર્ગસદન.
- (૧૩) યોગવહન-રૂઢત.

આ તેર બાબતોપર બરાબર પ્રયત્ન કરવાથી અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ થાય છે એવવા અંતરંગ રાજ્ય પ્રવેશ માટે એ સર્વ બાબતો બહુ ઉપયોગી છે. પ્રવેશ કર્યા પછી શું કરવું તે આગળ બતાવે છે.

૩ અગ્નિહોત્રી શુદ્ધરૂઢ ઘરે અગ્નિ રાખે તેની બહુ સંભાળ રાખે છે, દરરોજ એવ બતા કરવા પડે છે, અગ્નિ બરાબર ચાલતો રહે તેની વ્યવસ્થા કરવી પડે છે. વિનિરે વિધિ મહુરમુહિમાં બતાવેલ છે.

“ યોનો બાહુ સારી રીતે મનનપૂર્વક અવ્યાસ કરવો અને તેના પાર-
 “ ગામી થવું; એ ધર્મશાસ્ત્રમાં-અંગેમાં બતાવેલી હકીકતનું રહસ્ય હોય
 “ ઉતરીને વિચારવું, એ હકીકત બરાબર સમજીને મનમાં તેને માટે
 “ એકદમ ખાત્રી કરવી અને તેના પ્રત્યે કૃદ્ય દૃઢ કરવું; ધર્મશાસ્ત્રમાં
 “ જે જે ક્રિયા અનુષ્ઠાનો બતાવ્યાં હોય તે તે આકારે. તેનું પાલન
 “ કરવું; સંત મહાત્માઓની એવાચારી કરવી; દુર્જન હવકા નીચ
 “ મનુષ્યોથી હંમેશાં દૂર રહેવું અને તેમનો પરિચય છોડી દેવો; ૧ ‘સર્વ
 “ પ્રાણીઓ પોતાની જેવા જ છે, પોતાની ઉપમા અપાય તેવા છે તેમ
 “ મહીને જેવી રીતે પોતાનું રક્ષણ કરવામાં આવે છે તેવી રીતે તે
 “ સર્વનો બચાવ કરવો, તેમનું રક્ષણ કરવું, તેમને પ્રાણદાન આપવું;
 “ ૨ ‘સભ્ય વચન બોલવું તે પણ સર્વ પ્રાણીઓને હિત કરે તેવું હોય તે
 “ બોલવું, આકર્ષે ન હોય તેવું બોલવું, તેનો વખત ન વહી ગયો હોય
 “ ત્યારે (યોગ્ય અવસરે) વખત વિચારીને બોલવું અને પરીક્ષા કરીને
 “ બોલવું; ૩ પારકા મનનો એક તલ નેટલો ભાગ પણ ધણીના આખ્યા
 “ વગર લેવો નહિ, ૪ ‘સમગ્ર સ્ત્રીવર્ગ સાથે ભાષણ કરવું નહિ, તેમાંનું
 “ સ્ત્રીરણ કરવું નહિ, તેઓ સંબંધી કલ્પના કરવી નહિ, તેમને પ્રા-
 “ થના કરવી નહિ, તેમની સામું બેવું નહિ, તથા તેમની સાથે વાતો
 “ કરવી નહીં; ૫ બાહ્ય અને અંતરંગ સર્વ પ્રકારના સંગનો ત્યાગ કરવો;
 “ આત્મસંયમની બાબતમાં ખાસ ઉપકાર કરનાર સાધુવેશ ધારણ

૧ અહીંથી ખાંચ મત સર થાય ■ તે બતાવવા તેને એક બે બેવી સંખ્યા આપેલ છે.

૨ બોલવાને અંગે પાંચ વાત કરી: સભ્ય બોલવું, હિતકારક બોલવું, સામાન્ય બોલની જેમ પડે તેમ નહિ પણ સાંવિધી સમભય તેવું બોલવું, વખતસર અને વખતને યોગ્ય બોલવું અને મનમાં વિચાર કરીને પરીક્ષા કરીને બોલવું. આ વાત બહુ વિચારવા યોગ્ય છે. એકલા નમ્ર સત્યને સત્ય કહેવામાં આવતું નથી એ નૈન પરિમાણ સમજવા યોગ્ય છે.

૩ આ સ્ત્રીસંગમાં સિયળની નવે વાડોનો યુક્તિ પૂર્વક સમાવેશ થયો છે. સ્ત્રીઓએ સર્વ બાબત ધટલા ફેરફાર સાથે પુરવો માટે સમજ લેવાની છે.

૪ આ અંતરંગ અને બાહ્ય પરિવ્રજ્યાગની વાત છે. બાહ્ય પરિવ્રજ નમ્ર પ્રકારનો હોય છે: ધન, ધાન્ય, સેત્ર, ધર, રૂપું, સોનું, અન્ય ધાતુઓ, દ્વિપદ અને ચતુષ્પદ. મતસજ જે વસ્તુઓ અને પ્રાણીઓ ઉપર આવેલી હક સ્થાપિત થાય તે બાહ્ય પરિવ્રજ. અંતરંગ પરિવ્રજ ચૈત્ત્ય પ્રકારે છે. સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ, નપુંસકવેદ, દાસ્ય, રતિ, અરતિ, લવ, રોક, નૃત્યપ્રેક્ષા, મિથ્યાત્વ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ. આ બંને પ્રકારના પરિવ્રજનો સંગ સર્વથા હાલવાનો અત્ય ઉપદેશ છે. એ પાંચનું મત છે.

“ કરવો;^૧ નવકોટિઓ^૨ વિશુદ્ધ આહાર ઉપધિ શય્યા વિગેરે લઇને એનાવડે
 “ શરીરનો નિર્વાહ કરવો, ગામ, નગર વિગેરેના પ્રતિબંધ રહિત નિઃસ્પૃહ-
 “ પણાથી વિહાર^૩ કરવો; ઉંઘતું ઘેન (તંદ્રા), ઉંઘ, આળસ અથવા નાઉમેદી
 “ કે શોકને જરા પણ અવકાશ આપવો નહિ; ૧ સારા સુદોષ્ણ સ્પર્શ^૪.
 “ ઉપર મૂર્છા કરવી નહિ; ૨ સ્વાદવાળા રસોમાં ગૃહ્ણિ કરવી નહિ;
 “ ૩ સુગંધી વાસોમાં મોહી જવું નહિ; ૪ મનપસંદ રૂપોમાં આસક્ત
 “ થવું નહિ; ૫ કાનને પસંદ પડે તેવા અવાજો ઉપર રાત્રી જવું નહિ;
 “ ૫ ઉલટી રીતે જોઇએ તો કાનને પસંદ ન પડે તેવા શબ્દો રાગો કે
 “ અવાજો સાંભળીને ઉદ્વેગમાં પડી જવું; ૪ આહ નજરે ખરાબ લાગે
 “ તેવાં રૂપો જોઇને નિંદા ન કરવી, ઘૃણા ન કરવી; ૨ મનને પસંદ
 “ ન આવે તેવા રસોનો દ્વેષ ન કરવો; ૩ દુર્ગંધી આવે તેવી ગંધોનો
 “ પ્રસંગ થતા મનમાં દ્વેષ ન લાવવો; ૧ અસ્વચ્છ સ્પર્શના પ્રસંગો આવે
 “ ત્યારે તેના તરફ કચવાટ કરવો નહિ; દરેક ક્ષણે દરેક પળે અત્યંત
 “ વિશુદ્ધ ભાવનાજળે કરીને આત્માને ધોઈ સાફ રાખવો; હમેશાં
 “ મનમાં સર્વ પ્રકારે સંતોષ રાખવો; વારંવાર અનેક પ્રકારનાં તપ
 “ કરવાં; આખો વખત પાંચ પ્રકારનો સ્વાધ્યાય^૫ કર્યા કરવો; સર્વદા
 “ પરમાત્મામાં અંતઃકરણને સ્થાપન કરવું; પાંચ સમિતિ^૬ અને ત્રણ

૧ આટલા ઉપરથી એમ જણાય છે કે દ્રવ્યલિંગ પણ ધણું ઉપયોગી છે. સાધુનો વેશ પણ ધણો ઉપકાર કરે છે, એ વેશથી જ અસુક કાર્યો તો થતાં નથી, અવહારધર્મ આવી રીતે ઉપયોગી થાય છે, પછી વિચારને પરિણામે ભાવ-સાધુપણું આવી જાય છે અથવા આવવાનો સંભવ રહે છે.

૨ મુનિએ પોતાને માટે સજીવ નિર્જીવ કરવું નહીં, કરાવવું નહીં, કરનારને સાફ જણવું નહીં; વેચાવું લેવું નહીં, લેવરાવવું નહીં, વેચાવું લેનારને સાફ માનવું નહીં; પકાવવું નહીં, પકાવરાવવું નહીં, પકાવનારની અનુમોદના કરવી નહીં. એ રીતે નવ લેહ થાય છે. આ નવકોટિ વિશુદ્ધ આહારાદિ ગ્રહણ કરવાં એ સાધુને કર્તવ્ય છે.

૩ એક જગ્યાપર રહેવાથી અનેક પ્રકારે પ્રતિબંધ થાય છે, રાગતું કારણ વધે છે, તેથી સાધુઓએ એક જગ્યાપરથી બીજા જગ્યાપર મુસાફરી કર્યા કરવાનો હુકમ છે તેને વિહાર કહેવામાં આવે છે.

૪ અહીંથી સ્પર્શ, રસ, ધ્રાણ, ચક્ષુ અને કર્ણ એ પાંચ ઇન્દ્રિયોના દમનનો વિષય શરૂ થાય છે.

૫ પંચસ્વાધ્યાયઃ ૧ વાચના (વાંચવું તે), ૨ પૃચ્છના (પૂછવું તે), ૩ પરાવર્તના (પાછળનું યાદ કરવું તે), ૪ અનુપ્રેક્ષા (અર્થ વિચારણા, અંદર અંદર ચર્ચા કરવી તે), અને ૫ ધર્મેક્યા (ધર્મની વાર્તા કરવી).

૬ પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ માટે જુઓ પ્ર. ૩. પ્ર. ૧૪.

“શુભિથી પવિત્ર થયેલા માર્ગે નિરંતર આવવું; શુદ્ધ ચિપારા વિગેરે
 “આવીશ પરીપદો બરાબર સંભળ કરવા; પ્રસંગે દેવમનુષ્યાદિકૃત
 “ઉપસર્ગો ધ્યાય તે પણ બરાબર સંભળ કરવા; શુદ્ધિ ધીરજ અને
 “સ્મૃતિનું ભેટવું બની શકે તેટલું વધારે બળ ધારણ કરવાનો અભ્યાર
 “પાડવો; જે શુભ યોગો પ્રાપ્ત થઈ સમ્યાગ દોષ તેને મેળવવા માટે
 “બની શકે તેટલો પ્રયત્ન કરવો.”

“આ પ્રમાણે કરવાથી રાત્રના રાત્ર્યમાં પ્રવેશ થઈ શકે છે.
 તારે પણ ત્યાં જ પ્રવેશ કરવો.”

ઉત્તમરાત્રે કહ્યું “જેથી જાગવાનની આજ્ઞા !”

પછી સિદ્ધાન્ત શુરભદ્રરાત્રે ઉપદેશ આગળ ચલાવ્યો.

અંતરંગ રાત્ર્યમાર્ગ.

અભ્યાર વૈરાગ્ય સહાય.

અંતર પ્રવેશ પછીનાં કાર્યો.

ચિત્તવૃત્તિનાં સ્થાન દર્શન.

ઔદાસિન્ય રાત્ર્ય માર્ગ.

અધ્યવસાય રૂપ કરો.

સાફ કરનાર આર યોગિનિ.

ધારણા નામે મહા નદી.

ધર્મે ધ્યાન દંડોલક.

સખીજ નામનો યોગમાર્ગ.

શુદ્ધ ધ્યાન દંડોલક.

નિર્બીજ નામનો યોગમાર્ગ.

યોગ વૈતાળ વિનાશ.

શૈલેશી નામે મહા માર્ગ.

નિર્વૃત્તિ નામની નગરી.

સમતા નામે યોગનલિકા.

“વત્સ ! વયેવં તતો મવિષ્યતિ તથા રાજ્યે તથા પ્રવેશ; કેવલં પ્રહીતમ્પ-
 “સ્વપાપમન્તરકોડર્યાસનામા સ્વાદ્વિકઃ સહાય; તથા ચારિત્ર્યમેતેન્યાદાગમિ-

૧ યોગના ઘણા અર્થ છે. સાધુઓ યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા યોગવદન કરે છે તેનો અર્થ નિર્દેશ જણાય છે. સૂત્ર વાંચન અને સંયમચરિત્રીકરણ માટે યોગની આખી પ્રનાલિકા બતાવી છે. મહામહાશ્વ વિગેરેની તેમાં ખાસ વિધિ દોષ છે. અનુભવીને પૂછવાથી અથવા જોવાથી આ યોગપ્રક્રિયાનો ખ્યાલ આવે છે.

“प्यति ते वैराग्याभिधानो द्वितीयः सहचरः, ततस्ताभ्यामभ्यासवैराग्याभ्यां स-
 “हितेन भवता तत्र राज्ये प्रवेष्टव्यम्; निरोद्धव्यो महामोहादिसैन्यस्य यत्नतो
 “बहिःप्रचारः, निहन्तव्या यथादर्शं बलाग्निर्गच्छन्तस्तत्सैनिकाः, संघीरणीयं चारि-
 “त्रधर्मसैन्यं, स्थिरीकर्तव्या चित्तवृत्तिराज्यभूमिः, प्रवर्तितव्या मैत्रीमुदिताकरुणो-
 “पेक्षाभिधानाश्चतस्रो महादेव्यः, ततः समग्रसामग्रीकेण सता पूर्वद्वारेण प्रवेष्टव्यं
 “तत्र राज्ये भवता; तस्य च वामे दिग्भागे महामोहादिसैन्याधारभूतानि सर्वा-
 “ण्यपि ग्रामनगराकरपर्वतनद्यादीनि प्रतिवसन्ति; दक्षिणे तु दिग्भागे चारित्रधर्म-
 “सैन्यस्य सम्बन्धीनि ग्रामादीनि विद्यन्ते; सर्वाधारा पुनस्तेषां चित्तवृत्तिर्महादवी
 “वर्तते. तस्याश्च पर्यन्ते पश्चिमे दिग्भागे विद्यते निर्वृतिर्नाम नगरी. सा हि तां म-
 “हादवीमतिलङ्घ्य व्यवस्थिता. तां च निर्वृतिनगरीं प्राप्तस्य ते परिपूर्णं भविष्यत्यस्य
 “राज्यस्य फलम्, अतस्तद्गमनार्थमेव प्रस्थानं विधेयं. न कर्तव्योऽन्यत्र भवता प्र-
 “तियन्धः; गन्तव्यं च तस्यां नगर्यामनवरतप्रयाणकैश्चित्तवृत्तिमध्यभागवर्तिनात्य-
 “न्तप्रगुणेन महामोहादिसैन्यात्पृष्टेन चारित्रधर्मादिसैन्यातिबलमेन सततमौदासी-
 “न्यनामकेन महाराजमार्गेण. इतश्चादावेवास्ति तावदध्यवसायो नाम महाहृदः,
 “स यदा पङ्ककलुपो भवति तदा प्रकृत्यैव महामोहादिसैन्यं पोषयति चारित्रधर्मा-
 “नीकं तु पीडयति, यदा पुनः प्रसन्नतया स्वस्थो भवति तदा सोऽध्यवसायमहा-
 “हृदश्चारित्रधर्मसैन्यं तत्स्वभावतया वृंहयति महामोहादिवलं तु कर्शयति; अत एव
 “महामोहादयस्तं लोपकारार्थं कलुषयन्ति चारित्रधर्मादयस्त्वाल्लोपकारार्थमेव तं
 “प्रसादयन्ति. भवता तु तस्याध्यवसायमहाहृदस्य प्रसादनार्थं ताश्चतस्रोऽपि महा-
 “देव्यो नियोज्याः, यतो निपुणान्तास्तस्य नितराममलताकरणे. ततः प्रसन्नभूते
 “तत्रादिमहाहृदे पुष्टीभूतेषु चारित्रधर्मादिषु स्वाङ्गिकभूतेषु कर्शितेषु महामोहादि-
 “तत्करेषु पुनरग्रतो गन्तव्यम्. ततो भविष्यति तस्मादेव महाहृदात् प्रवृत्ता धा-
 “रणा नाम महानदी. सा च स्थिरमुखयानासनोपविष्टेनोच्छ्वासरहितमतिवेगेन
 “गच्छता परित्यज्य निःशेषमिन्द्रियव्याघ्रेण भवता प्राप्तव्या. तस्याश्च जनयिष्यन्ति
 “ते महामोहादिशत्रवो विविधविकल्पकल्पकलोलकान्; ते भवतात्यन्तावहितेन
 “भञ्जनीयाः. ततो द्रक्ष्यमि त्वं धर्मव्याननामानमनिप्रगुणं दण्डोलकं, तेन च ग-
 “न्तव्यम्. स च गत्वा पतिष्यति सर्वोऽपि महामोहादिशत्रवः, समुचलयिष्यन्ति
 “तेषां नमस्क्रीणि समन्तस्थानानि, प्रवर्तीभव्यन्ति चारित्रधर्मादयः, ध्वज्यतां
 “ध्वरयिष्यन्ति समन्तापि राज्यभूमिः, न भविष्यति च रत्नमस्रोनामापि. ततो ल-
 “प्स्यते त्वं शुक्रव्यानाभिधानं दण्डोलकं, तेन च गच्छतो भविष्यति ते विमलकं-
 “कलाकोरः. ततः स दण्डोलको गत्वा मिलिष्यति निर्वोजयोगान्त्ये वृद्धिं मार्गं.
 “तत्र च गतेन त्वदा विषमविपुलनीकरनाथ विधातव्यः केवलममुद्वेगताम्यः
 “प्रवर्गे निहन्तव्याश्च योगात्वाश्रयो दुष्टवेनाकाः, ततः परं भविष्यति शैलेरीनाम

“વતેની, તયા મન્ત્રચં; સૈવ તસ્યાં નિર્વૃત્તિનગર્ભાં ભવન્તં પ્રાપયિષ્યતિ સા યતોઽ-
 “મારતહિષ્ઠર્તાતિ.

“એ તે ચ સર્વે તમૌદાસીન્યનામકં મહારાજમાર્ગમમુદ્યત ણ્વ ભવતઃ સંવ-
 “સ્વન્તે દ્યુતિકરાઃ. અન્યથ—તત્ર ગચ્છતા ભવતા ગ્રહીતવ્યા સમતાનામ યોગન-
 “લિકા, તસ્યાં ચ પાતનીયા નિજા દષ્ટિઃ સતસ્તસ્યાં સમતાયાં પતિતદદેશ્વ ભવિ-
 “ષ્યતિ યથાવસ્થિતપદાર્થદર્શનં. તતઃ સ્વયમેવ વિજ્ઞાય પ્રતિદર્શનં યથોચિતં કરિ-
 “ષ્યતિ, કિં બહુનોપદિદેન હૃતિ.

અધ્યાસ વૈરા- “ભાઈ! જો એમ છે તો પછી એ અંતરંગ રાજ્યમાં
 એ રાહો. “તારો પ્રવેશ થશે. એ બાબતમાં તારે ખાસ
 “એક સંભાળ રાખવી અને તે એ કે તારે તે
 “વખતે તારા અંતરંગનો અંગભૂત મદદગાર અ-
 “ધ્યાસ નામનો છે તેને તારી સાથે સખી લેવો, તેને
 “તારા પોતાના મુદ્દામ માણસ તરીકે તારે ગ્રહણ કરવો.
 “વળી તે વખતે ચારિત્રધર્મના લક્ષરમાંથી વૈરાગ્ય
 “નામનો એક બીજો સોબતી તારી સાથે થશે. એ
 “સદરહુ અધ્યાસ અને વૈરાગ્ય બંનેને સાથે રાખીને
 “તારે અંતરંગ રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવો. ત્યાર પછી
 “મહામોહ રાજના લશ્કરના કોઈ પણ માણસને
 “બહાર આવવા દેવા નહિ, તેને જરા ફરકવા પણ
 “દેવા નહિ અને એના કોઈ પણ લશ્કરી કે સેનાની
 “જો બળાકારથી બહાર આવતા જોવામાં આવે તો
 “તેમને દેખતાં જ એકદમ મારી નાખવા.^૧ ચારિત્ર-
 “રાજના આખા લશ્કરને સારી રીતે ધીરજ આપવી.
 “ચિત્તવૃત્તિ રાજબૂમિને બને તેટલી વધારે સ્થિર
 “કરવી. એ રાજ્યબૂમિમાં મૈત્રી, મુદિતા, ક્રોધા અને
 “હિંસા^૨ નામની ચારે મહાદેવીઓને એ રાજ્યબૂમિમાં

૧ અધ્યાસ મનજનો વિષય છે. અવયોગન અને દેવથી અધ્યાસ થાય
 છે. વૈરાગ્ય હૃદયનો વિષય છે. જ્ઞાન અને ચરિત્રનો આગે સદયોગ થાય એ
 બન્ને દૃષ્ટવા નેમ છે. એકલો અધ્યાસ પાંચનો છે, એકલો વૈરાગ્ય કેટલીક વાર
 અંધ દોષ છે. બંને સાથે દોષ ત્યારે અંતરંગ રાજ્યપર વિજય બહુ વરતી થાય છે.

૨ મોહનીય પ્રકૃતિના લક્ષણો દોષ કરવો

૩ લક્ષણ નિમૂળ કરી નિર્વૃત્ત કરવી.

૪ આ મારે જાણનાના સ્વરૂપ આદિ બુદ્ધિ અધ્યાસમદદપદ્મ વિરેચન પ્રવૃત્તિ
 પ્રથમ અને શ્રીવિનયવિષય કથાવાક્યનો સાંગમુધારસ એવ, ઉદ્ધરી ચાર જાણના.

ચિત્તવૃત્તિ ભૂ-
મિતાં સ્થાનો.

“ પ્રવર્તાવવી, તેમનો પ્રસાર વધારે વધારે કરાવવો,
“ એ ચારે દેવીઓની રાજ્યપાલનમાં બનતી સહાય
“ લેવી. આવી રીતે તારી પાસે જ્યારે સર્વ પ્રકારની
“ સામગ્રીઓ તૈયાર થઈ જાય ત્યારે પૂર્વ દિશાને બા-
“ રણેથી તારે અંતર રાજ્યમાં પ્રવેશ કરવો. એ અંત-
“ રંગ ભૂમિમાં ડાબી બાજુએ મહામોહ રાજના
“ લશ્કરને રહેવા માટે ઉપયોગમાં આવે તેવાં સર્વ
“ ગામ નગર બાણ નદી પર્વત વિગેરે આવી રહેલાં
“ છે અને જમણી બાજુએ ચારિત્રરાજના લશ્કરને
“ રહેવા માટે ઉપયોગમાં આવે તેવા ગામ નગર
“ હુંગર નદીઓ આવી રહેલાં છે. એ બન્ને લશ્કરનાં
“ સ્થાનોને રહેવાનો આધાર તો ઉપર જણાવેલી
“ ચિત્તવૃત્તિ ભૂમિ જ છે. અગાઉ જે ચિત્તવૃત્તિ^૧ મહા-
“ અટવી કહેવામાં આવી હતી તેજ આ ચિત્તવૃત્તિ
“ ભૂમિ છે. એ ચિત્તવૃત્તિ અટવીને છેડે આથમણી
“ બાજુએ (પશ્ચિમ દિશાએ) નિર્વૃત્તિ નામની ન-
“ ગરી આવી રહેલી છે. આખી મહાઅટવી ઓળંગી
“ જઈએ એ પછી સામી બાજુએ નિર્વૃત્તિ નગરી આવે
“ છે. જ્યારે એ અટવી ઓળંગીને સદરહુ નિર્વૃત્તિ
“ નગરીએ તું પહોંચીશ ત્યારે તારા સર્વ મનોરથો
“ પૂરા થશે, તને અંતરંગ રાજ્ય પ્રાપ્ત થવાનું ખરે-
“ ખરું કૃણ મળશે અને તને સર્વ પ્રકારે આનંદ
“ આનંદ થશે. આટલા માટે એ નગરીએ પહોંચવા
“ માટે તારે બની શકે તેટલો મોટો પ્રયત્ન કરવો.
“ બીજી કોઈ બાબતમાં તારે કોઈ પાપ પ્રકારનો
“ અટકાવ કે પ્રતિબંધ ન કરવો, કોઈ બીજી બાબ-
“ તમાં હિતરી જઈ આ બાબતનો પ્રયત્ન નહીં પાડવો
“ નહિ. ચિત્તવૃત્તિ અટવીના બરાબર નમ્યમાગમાં
“ થઈને એક ઔદાસીન્ય નામનો રાજમાન નીકળે
“ રહેતો) નીકળે છે જે અન્યત્ર નીકળે છે જે રહેતાને
“ મહામોહ રાજનું લશ્કર આવી પાળી રાજનું નયન જે

ઔદાસીન્ય
રાજ્ય માર્ગ.

૧ ચિત્તવૃત્તિ અટવીના કુદરત માટે જુઓ પ્ર. ૬. પ્ર. ૮

૨ ઔદાસીન્ય: ઉદાસીનતા, અવનમન; પરંતુ વરર ઉદાસીનતા યા.ય. તે
વરર અવનમનના થવા ત્યારે જ આનંદપ્રેરણા માત્ર લાગે છે.

અધ્યવસાય
સા શે વ ર.

સાફ કરનાર
આર યોગિની.

“ આરિત્રધર્મરાજના લશ્કરને અત્યંત વહાલો છે, એ
 “ રસતે ચાલુ પ્રયાણ કરીને તારે નિર્વૃત્તિનગરીએ
 “ ચાલ્યા જવું. હવે તે રસતે ચાલતાં પ્રથમ અધ્ય-
 “ વસાય નામનું^૧ સરોવર આવે છે. એ સરોવરમાં
 “ એવી વિચિત્રતા છે કે જ્યારે કચરાથી એ ખરડા-
 “ થવું હોય છે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે તે મહામોહ
 “ રાજના લશ્કરનું પોપણ કરે છે અને આરિત્રરાજના
 “ લશ્કરને પીડા કરે છે, પરંતુ જ્યારે પ્રસન્નતાપૂર્વક
 “ એ સ્વસ્થ (સ્વભાવમાં રહેનાર-મેલકચરા વગરનું)
 “ હોય છે ત્યારે તેનો તેનો સ્વભાવ હોવાથી એ
 “ આરિત્રરાજના આખા લશ્કરને પુષ્ટ કરે છે, આગળ
 “ પાટી આપે છે અને મહામોહરાજના લશ્કરને
 “ નિર્મળ કરે છે, દાબી દે છે. એ સરોવરના આવા
 “ સ્વભાવને લીધે મહામોહરાજનું આખું લશ્કર
 “ તેને પોતાના હિત સારૂ અને તેટલો ડોળી મલિન
 “ કરે છે અને આરિત્રરાજનું લશ્કર પોતાના લાભ-
 “ ખાતર તેને નિર્મળ કરે છે. તને એક ખાસ ઉપાય
 “ એ મહાન સરોવર^૨ સાફ કરવા માટે બતાવું: એ
 “ સરોવર સાફ કરવા સારૂ તારે ચાર^૩ મહાદેવી-
 “ ઝોની નિમણૂક કરવી અને તે કામ તેમને સોંપી દેવું,
 “ કારણ કે મેલ સાફ કરવાના કામમાં અને સરોવરને
 “ તદ્દન નિર્મળ કરવાના કામમાં એ ચારે ભોગણીઓ
 “ ઘણી કાબેલ છે. આવી રીતે પ્રથમ આ મહાન
 “ અધ્યવસાય સરોવર સાફ થઈ જાય, આરિત્રધર્મ-
 “ રાજનું લશ્કર વધારે બળવાન થાય અને પરિ-

૧ અધ્યવસાય: આત્માના વિચારો. અધ્યવસાયને મનની જરૂર પડતી નથી.
 શુદ્ધ અને મલીન બન્ને પ્રકારના અધ્યવસાયો થાય છે અને આખો વખત ચાલ્યા
 કરે છે. ચિત્તરૂપિ અદેવીમાં અધ્યવસાય કુંડ બરાબર યોગ્ય રચાને છે.

૨ જ્યારે મોટાં સરોવરો અંદાં થઈ ગયાં હોય ત્યારે તેનાપર દેખરેખ રાખવા
 માટે ભોગણીઓ નીમવામાં આવે છે, જેઓ અંદરનો કચરો કાઢી નાખે છે અને
 નવો કચરો અંદર ન પડે તેની જવાબદારી રાખે છે.

૩ આ ચારે દેવીઓનાં નામો હવર આવી ગયા છે: તે મૈત્રી, મુદિતા (પ્ર-
 મોદ), કરુણા (દયા) અને હરેશ્વરી (માધ્યસ્થ) ભાવનાઓ છે. એ ચારે ભાવના
 અધ્યવસાયની નિર્મળતા કરે છે.

અધ્યવસાય
સ. રે. ૫ ર.

સાફ કરનાર
આર યોગિની.

“ચારિત્રધર્મરાજના લશ્કરને અત્યંત વહાલો છે, એ
 “રસ્તે ચાલુ પ્રવાલુ કરીને તારે નિર્વૃત્તિનગરીએ
 “આદ્યા જુ. હરે તે રસ્તે ચાલતાં પ્રથમ અધ્ય-
 “વસાય નામનું સરોવર આવે છે. એ સરોવરમાં
 “એવી વિચિત્રતા છે કે જ્યારે કચરાથી એ ખરડા-
 “થલું હોય છે ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે તે મહામોહ
 “રાતના લશ્કરનું પીપાલુ કરે છે અને ચારિત્રરાજના
 “લશ્કરને પીડા કરે છે, પરંતુ જ્યારે પ્રસન્નતાપૂર્વક
 “એ સ્વસ્થ (સ્વભાવમાં રહેનાર-મેલકચરા વગરનું)
 “હોય છે ત્યારે તેનો તેવો સ્વભાવ હોવાથી એ
 “ચારિત્રરાજના આખા લશ્કરને પુષ્ટ કરે છે, આગળ
 “પાડી આપે છે અને મહામોહરાજના લશ્કરને
 “નિર્ભળ કરે છે, દાબી દે છે. એ સરોવરના આવા
 “સ્વભાવને લીધે મહામોહરાજનું આખું લશ્કર
 “તેને પીતાના હિત સાથે અને તેટલો રોળી મલિત
 “કરે છે અને ચારિત્રરાજનું લશ્કર પીતાના લાભ-
 “ખાતર તેને નિર્ભળ કરે છે. તને એક ખાસ ઉપાય
 “એ મહાન સરોવર સાફ કરવા માટે બતાવું; એ
 “સરોવર સાફ કરવા સાથે તારે ચાર મહાદેવી-
 “ઓની નિમણુક કરવી અને તે કામ તેમને સોંપી દેવું,
 “કારણ કે મેલ સાફ કરવાના કામમાં અને સરોવરને
 “તદ્દન નિર્ભળ કરવાના કામમાં એ ચારે ભેગલીઓ
 “ઘણી કાબેલ છે. આવી રીતે પ્રથમ આ મહાન
 “અધ્યવસાય સરોવર સાફ થઈ જાય, ચારિત્રધર્મ-
 “રાજનું લશ્કર વધારે બળવાન થાય અને પરિ-

૧ અધ્યવસાયઃ આત્માના વિચારો. અધ્યવસાયને મનની જરૂર પડતી નથી. શુદ્ધ અને મલીન બન્ને પ્રકારના અધ્યવસાયો માય છે અને આખો વખત ચાલ્યા કરે છે. વિષ્ણુત્તિ અટવીમાં અધ્યવસાય દુંડ બરાબર યોગ્ય રહેને છે.

૨ જ્યારે મોટાં સરોવરો ગંદાં થઈ જાય ત્યારે તેના પર દેખાડેલા રાખવા મટિ ભેગલીઓ નીમવામાં આવે છે, જેઓ બંદરનો કચરો કાઢી નાખે છે અને નવો કચરો બંદર ન પડે તેની વ્યવસ્થા રાખે છે.

૩ આ ચારે દેવીઓનાં નામો ઉપર આવી મવા છે: તે ગૌરી, સુરિતા (પ્ર-ગોદ), કર્ણા (દયા) અને ઉપેક્ષા (માન્યરથ) ભાવનાઓ છે. એ ચારે ભાવના અધ્યવસાયની નિર્મળતા કરે છે.

શુકલધ્યાનકેરી.

નિર્બીજયોગ.

યોગદેતાળનાશ

“યશે. તારી આખી રાજ્યભૂમિ (અંતરંગ) વધારે
 “વધારે શ્વેત અને વિશુદ્ધ થતી જશે. તેમાં રાજસપણું
 “અને તામસપણું અગાઉ રહેતું હતું તેનું નામ
 “પણ નહિ રહે. એ મોટે રસ્તે આગળ વધતાં વળી
 “પાછો એક શુક્લધ્યાન નામનો દંડોલક આવશે.
 “એ રસ્તે ચાલતાં મેલવગર વિશુદ્ધ કેવળાલોક તને
 “યશે, તું સર્વ વસ્તુઓને અને ભાવોને શુદ્ધ આ-
 “કારમાં યથાર્થિતપણે ભેધ શકીશ.” એ દંડોલકને
 “છેડે વળી નિર્બીજયોગ નામનો મોટો રસ્તો આ-
 “વશે. એ રસ્તા ઉપર ચાલતાં આકરા રાત્રુઓને
 “સરખા કરવા માટે તારે કેવળી સમુદ્ધાતા^૧ નામનો
 “ભારે મોટો પ્રયત્ન કરવો અને તેમ કરીને તારે
 “યોગ નામના ત્રણ દુષ્ટ પૈતાળોનો નાશ કરવો.”

૧ રાજસી પ્રકૃતિમાં આગસ રવાદ વિગેરે આવે છે અને તામસી પ્રકૃતિમાં કામ ક્રોધ લોભ મદ વિગેરે છે રાત્રુઓ આવે છે. સાત્ત્વિક પ્રકૃતિ શુંદર ગજાય છે. બાલ સાવ મદી આંતર આવ વધતાં આ રિયતિ થાય છે.

૨ મતલબ તને કેવળજ્ઞાન થશે.

૩ કેવળીસમુદ્ધાતા: અપાતી કમોને સરખા કરવા માટે કેવળીઓને એ સમુદ્ધાતા કરવો પડે છે. એમાં ઘોડ રાજલોકના પ્રત્યેક આકાશપ્રદેસપર પાતાના આત્મપ્રદેશને મૂકી વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને યોગ એ ચારે કમોને સરખા (ચારીને) એકી વખતે ફાય થઇ બધ એવા પ્રકારનો) કરવામાં આવે છે. એ કરતાં કુલ આઠ સમય થાય છે. આત્માની અદ્ભુત સજિનું એ પરિણામ છે. પ્રથમ સમયે એમાં દંડ કરી આત્માના પ્રદેશોને સમજેલીએ સીધા લાગી જેમ ગોઠવે છે. બીજે સમયે તેનો કષાટ કરે છે એટલે દંડને સમ જાલુએ ગોઠવે છે, આથી ત્રીજાજ પ્રમાણ ‘રહેલ’ થઇ બધ છે. ત્રીજે સમયે મંથાન કરે છે એટલે બેનડી ચાર જાગુ દંડમાંથી થઇ બધ છે. ચી.થે સમયે આંતરા પૂરે છે. પાંચમે સમયે આતરા સંદરે છે. છઠે સમયે મંથાન સંદરે છે. સાતમે સમયે કષાટ સંદરે ॥ અને આઠમે સમયે દંડ સદરે છે. આથી કમો સમરિયતિમાં આવી બધ છે. આ અદ્ભુત પ્રયોગ છે એનો ખ્યાલ અનુભવીને પૂજવાથી બરોબર આવશે. આત્માનો અને વિશ્વનો યો સંબંધ છે તે બાધી રખા થશે. ભૂઓ મોટ (અ. પ. પ્ર. ૧૬ પ. ૧૨૮૦-૮૧)

૪ અટકો ‘દેશ’ કહા છે તે મન વચન કાયાના દેશનો નિરોધ સમજવો પડીને સર્વથા નિરોધ થતાં ઘોરમા ગુપ્તરાગની પ્રાપ્તિ થાય છે. એ ૬ મેના પા અડધે તેા અંગદંડ રાજ્યમાં પ્રવતિ થતી બધ ॥ તેમ થેના બ બધ છે.

શૈલેશીમાર્ગ.

નિર્વૃત્તિનગરી.

સમતા ચો-
ગ ન લિ કા.

“ ત્યાર પછી શૈલેશી^૧ નામનો રસ્તો આવશે, તે
“ રસ્તે તારે ચાલવું. એ રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં
“ નિર્વૃત્તિનગરી આવશે. એ નગરીનું નામ નિર્વૃત્તિ
“ કહેવાય છે, કારણ કે એ સર્વદા સ્થિર છે અને ત્યાં
“ કોઈ પણ પ્રકારની આધા પીડા વગર રહી શકાય છે.
“ ઉપરના સર્વ બનાવો કહ્યા તે બે ઉદાસીન
“ નામનો રાજ્યમાર્ગ ન મૂકે, એ રસ્તો છોડીને આરો-
“ અવળો ન ચાલે તો તારા સંબંધમાં અનુક્રમે સર્વ
“ બની આવશે. વળી એ રસ્તે ચાલતાં તારે સમતા
“ નામની યોગનલિકાને બરાબર ગ્રહણ કરવી. એ
“ યોગનલિકામાં તારી નજર નાખવી. તું એવી રીતે
“ સમતામાં તારી નજર નાખીશ અને એ નળી વાટે
“ નજર કરીશ ત્યારે તું દૂરના પદાર્થો બરાબર સ્થિ-
“ તિએ બેઠી શકીશ. પછી તું તારી જાતે જ બધી
“ વસ્તુઓ સત્ય સ્વરૂપે બેઠી શકીશ અને દરેક પ્રસંગે
“ ઘટતું કરી શકીશ, તારા હાથમાં એ નળી આવ-
“ વાની છે તેથી હવે તને વધારે ઉપદેશ આપવાની
“ જરૂર નથી, તું ચોતે જ સર્વ બાબતનો નિર્ણય
“ કરી શકીશ.

નિર્વૃત્તિ નગરીનો આનંદ.

પ્રયાણ માર્ગમાં વિભૂતિઓ.

સાવધાન રહેવા ભલામણ.

“ ભાઈ ! એ નિર્વૃત્તિનગરીમાં તો સર્વદા ઓચ્છવ મહોત્સવ
આટલા જ કરે છે, જ્યારે તું ત્યાં પહોંચીશ ત્યારે અંતરંગ રાજ્યનું ખરૂં દ્રશ્ય
તને પ્રાપ્ત થશે અને ખરેખરો રાજ્યપ્રાપ્તિનો લાભ મળશે. તને તે વખતે
કોઈ પણ પ્રકારની આધા પીડા રહેશે નહિ, તારા આખા શત્રુસમૂહનો

૧ યોગનો રોધ યતાં આત્મઃ પર્વતની જેમ સ્થિર થાય છે, તેની અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિ તદ્દન મટી જાય છે. આ સ્થિતિને શૈલેશી કારણ કહેવામાં આવે છે. શૈલેશી કારણ ચૌદમા ગુણસ્થાનકે હોય છે ચૌદમા ગુણસ્થાનકનો કાળ પાંચ દરવાજા જઈ જઈ બોલીએ તેટલો જ છે. આ સ્થિતિ બહુ થોડો વખત-નામનો જ વખત ચાલે છે, ગુરત જ સર્વ કર્મથી મુક્તિ થાય છે.

૨ ‘નલિકા’નો અર્થ હું હુંગળી ધારે છું. દુરબીનના અર્થમાં આ શબ્દ વપરાયો હોય છે. દુરબીનથી દૂરની વસ્તુ મોટી અને સ્પષ્ટ દેખાય છે.

નાશ થયેલો દોષથી તું તે વખતે તદન નિર્ભય થયેલો દોષી, અને ત્યાં તું દે બાગ્યરાણી! હમેશા આનંદની હરેરેમાં મમ રહીશ. તારી સાથે અંતરંગ રાજ્યના રાજ્યો છે તેઓને પણ ઘણી સંપત્તિઓ મળશે અને તેમાં લય પામીને તેઓ તારી સાથે આનંદ કરશે, મન ઉડાવશે. વળી તને એક બીજી વાત કહું. તે પણ બરાબર લક્ષ્યમાં રાખજે. આ રાજ્યમાં તું પ્રવેશ કરે ત્યારથી જ તારા શત્રુનો વિનાશ કરનાર બળવાન સેનાની ઘેરાયને મોખરે રાખી તારે પ્રયાણ કરવું અને અજ્ઞાતના નામના રસ્તાના નિપુણ સોખીઆને સાથે રાખીને તે બતાવે તે માર્ગે જ આગળ ચાલવું. આ ઘેરાય અને અજ્ઞાતની સહાયથી તારો રાજ્યમાં પ્રવેશ થશે ત્યારથી જ પગલે પગલે તારી સંપત્તિમાં વધારો થતો જશે. હવે તને વધારે શું કહેવું! દુઃખમાં કહું તો તારે આ માર્ગ જરા પણ છોડવો નહિ, તારા અંતરંગ શત્રુઓને બરાબર હુણી નાખવા, બહારની જે કંઈ સંપત્તિ કે આકર્ષણો કેખાય તેની સાથે જરા પણ સંબંધ કરવો નહિ, ચારિત્રધર્મવિગેરે તારા ખરા હિતેશ્વરો છે તેમનું બરાબર પરિપાલન કરવું, મારાં વચનનું તારે વારંવાર સ્મરણ કર્યાં કરવું. દે વત્સ! એ પ્રમાણે તું કરીશ તો બધાં સારાવાનાં થશે. ભાઈ! હવે તું જા, તારી સિદ્ધિ થશે, તને લાભ થશે! તું સારી રીતે નિર્મળ રાજ્ય કર! તને રાજ્યનું ફળ બરાબર મળશે તો અમારી મહેનત પણ બરાબર સફળ થશે.”

ઉત્તમ કુમારે જવાબમાં કહ્યું “જેવી પ્રભુની આજ્ઞા!”

ઉત્તમકુમાર વર્તના.

દૃષ્ટિદેવીપર છત.

નિર્વૃત્તિનગરે પ્રયાણ.

મહાત્મા સિદ્ધાન્તશુરએ ઉપર પ્રમાણે ઉપદેશ આપીને માર્ગ બતાવ્યો. તે પ્રમાણે સર્વ ઘટના બુદ્ધિરાણી ઉત્તમ રાજ્યએ કરી, ઉપર જે રસ્તો બતાવ્યો હતો તે જ માર્ગે ઉત્તમરાજ અંતરંગ રાજ્યમાં દાખલ થયો અને બાકીનાં પિતાનાં સર્વ કર્તવ્યો પણ તેણે તે જ પ્રમાણે કર્યા.

હવે મહામોહ વિગેરે શત્રુઓએ પિતાની શક્તિ બતાવવા માટે પેલી મહાયોગિની દૃષ્ટિદેવીની અગાઉ પ્રમાણે યોજના કરી અને તેને ખાસ બલામણુ કરી કે ગમે તેમ કરીને પેલા ઉત્તમરાજને વશ કરવો;

૧ ઉત્તમકુમાર રાજ્યે સિદ્ધાન્તશુરને રાજ્ય સંબંધી હકીકત પૂછવા માંડી હતી તેથી સિદ્ધાન્ત શુરએ આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો. જુઓ પૃ. ૧૫૯૬.

પરંતુ હકીકત એમ થતી કે એ ઉત્તમકુમાર તો દેવી દૃષ્ટિને જરા પણ વશ થયો નહિ અને ઉલટી તેણે એ જોગણી મહામાયાને છતી લીધી, એટલું જ નહિ પણ છેવટે એ મહામોહ વિગેરે આખા શત્રુ-મંડળને છતી લીધું.

ત્યાર પછી એ ઉત્તમરાજાએ ધીમે ધીમે આખા શત્રુવર્ગનો વિનાશ કરી દીધો અને કોઈ પણ પ્રકારની અગવડ કે વાંધા વગર અત્યંત સમૃદ્ધ અને દિવસાનુદિવસ વધતા જતા પ્રતાપવાળું સુંદર રાજ્ય પ્રાપ્ત કરીને તેણે પોતાના લશ્કરને સારી રીતે પાળવા માંડ્યું, આખી પ્રજાને આનંદ કરાવવા માંડ્યો અને એવી રીતે નિર્વૃત્તિનો રસ્તો તેણે છોડ્યો નહિ, તે આરોગ્યવળો ગયો નહિ, તેથી લોકોમાં તેની પ્રસિદ્ધિ પણ ઘણી થઈ. લોકો તો ખુદ્દી રીતે વારંવાર કહેવા લાગ્યા કે-‘ખરે-ખર, આ ઉત્તમકુમાર ધન્ય છે, મહા ભાગ્યશાળી છે, ફરજ બળવનાર છે, મહાત્મા છે, મહા ઉત્તમ પુણ્યવાન પ્રાણી છે, એણે રાજ્યને આવી રીતે બાહુ સાંકે પાળ્યું, એ ખરેખરો રાજા થયો, એ નસીબદાર છે, કૃતકૃલ છે, પ્રભાવશાળી છે!’

ત્યાર પછી તો દેવતાઓ દાનવો મનુષ્યો ઇંદ્રો અને ચક્રવર્તિઓ તેની અનેક પ્રકારે સ્તુતિ કરવા લાગ્યા અને નિષ્કંટક સુક્તિમાર્ગે પ્રયાણ કરતાં એ બહુ સુંદર માન પૂજન પામ્યો. ત્યાર પછી એણે અનેક સુખોથી ભરપૂર અને ત્રણે ભુવનમાં પ્રસિદ્ધિ પામેલ મનોહર અંતરંગ રાજ્ય પાળવા માંડ્યું, રાજ્ય કરવા માંડ્યું અને પોતાની યાદશક્તિ ઘણી જખરી હોવાથી જે માર્ગ સિદ્ધાન્ત ગુરૂમહારાજે બતાવ્યો હતો તે રસ્તે તે આગળ વધતો ચાલ્યો અને નિર્વૃત્તિને નજીક નજીક કરતો માર્ગ કાપવા લાગ્યો. તેમ કરવામાં તેણે ઔદાસીન્ય માર્ગ બરાબર પકડી લીધો, વૈરાગ્ય અને અભ્યાસની સહાય લીધી અને ત્યાર પછી ઉપર જણાવેલ સરોવર રસ્તાઓ કેડીઓ અને નદીઓ ઓળંગતો પ્રગતિ કરતો આગળ વધતો ચાલ્યો. આ પ્રકરણમાં જણાવેલી સર્વ મેષાઓ તેણે યોગ્ય પ્રકારે કરી અને આત્મવિકાસ સારી રીતે કર્યો. આખરે સર્વદા આનંદ ઉત્સવથી ભરપૂર નિર્વૃત્તિનગરીએ તે ઉત્તમરાજા પહોંચી ગયો અને ત્યાં જઈને અંતરંગ રાજ્યતું સુંદર કૃષિ મેળવવા અને જોગવવા ભાગ્યશાળી થયો.

વળી દેવ ! મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે એ નિર્વૃત્તિનગરી એવી તો સુંદર અને આકર્ષક છે કે ત્યાં મરણ નથી, વૃદ્ધતા નથી, પીડા નથી, શોક નથી, ઉદ્વેગ નથી, ભય નથી, સુધા નથી, તપા નથી અને કોઈ પણ

પ્રકારના ઉપદ્રવો નથી; ત્યાં તો તદ્દન સ્વાભાવિક, બાધા પીડા વગરનું, પોતાને સ્વાધીન, અન્ય ઉપમા વગરનું અનંત મુખ મુખ અને મુખ જ છે અને તે એવું મુંદર છે કે એનો ખ્યાલ માત્ર યોગીઓને જ અનુભવદ્વારા આવી શકે. બીજાં મુખો બહાર લેવા જવાં પડે છે, એ નગરનાં મુખો સ્વભાવે અંદરથી જ મળે છે; બીજાં મુખમાં વચ્ચે કાંઈ પીડા ઉદ્દેગ થાય છે, મોક્ષનાં મુખમાં કાંઈ પીડા અશ્વરણ અંતરાય યતાં નથી; બીજાં મુખોમાં અન્ય પાસેથી વસ્તુ ધન સમય સહાય આદિની અપેક્ષા રહે છે, નિર્વૃત્તિનગરીનાં મુખો પોતાની ઉપર જ આધાર રાખે છે; બીજાં મુખોનો છેલો આખરે આવે છે અને ત્યારે પાછું દુઃખ થાય છે, મોક્ષનાં મુખનો કદિ છેલો આવતો નથી; દુનિયાદારીનાં મુખોને સરખાવવા બીજી ચીજો દોષ છે, મોક્ષનાં મુખ અવધુર્ય અતર્ક્ય છે અને તેની સાથે સરખાવી સકાય એવી આ દુનિયામાં કોઈ પણ ચીજ નથી. એનો અનુભવ થાય ત્યારે જ તે કદથી સકાય તેમ છે અને ખરો ખ્યાલ તો સંપૂર્ણ જ્ઞાની અથવા વિશિષ્ટ મહાયોગીને જ આવી શકે તેમ છે.

આવી રીતે ઉત્તમરાજ્યએ પોતાને મળેલ રાજ્ય પાત્ર્યું જેને પરિણામે એ પેલી નિર્વૃત્તિનગરીએ ગયો અને તદ્દન ચિંતા વગરનો થઈ ગયો. હવે એ ઉત્તમકુમારનો પિતા અને તેને રાજ્ય આપનાર કર્મપરિણામ રાજા હતો તેને પણ છતીને તેણે તદ્દન હડાવી દીધો. જે નગરીમાં એ ઉત્તમ રાજા ગયો તે નગરી કર્મપરિણામના અધિકારની બહાર હતી, ત્યાં એનાં રાજ્ય કે જોર જરાં પણ ચાલે તેવું નહોતું, એટલુંજ નહિ પણ એ નગરીએ ગયેલાઓ કર્મપરિણામને જરાએ ખંડછી^૧ પણ મોકલતા નહોતા. આથી એ ઉત્તમરાજા તો કર્મપરિણામથી તદ્દન સ્વતંત્ર થઈ ગયો અને પોતે તો અનંત આનંદ અને વીર્ય તેમજ જ્ઞાન અને દર્શનથી પરિપૂર્ણ થઈ નિરંતરને માટે આનંદ કરતો ત્યાં રહેવા લાગ્યો. એને સર્વ પ્રકારની^૨ ક્રિયાઓ કરવી પણ બંધ પડી ગઈ, માત્ર જ્ઞાનદર્શનમાં રમણ કરવું એજ તેનું અશેષ

૧ હાંક સખ્દ મૂળમાં છે. તેનો અર્થ નછાજવાપણું એમ થાય છે. એ રાજ્ય એવું હવે કે ત્યાંના રાજાના પિતા કર્મપરિણામની પાસે પણ જતા નહોતા. આવો અર્થ પણ થઈ શકે છે.

૨ મોક્ષમાં ક્રિયા હોતી નથી, જ્ઞાનદર્શનમાં રમણ કરવું એ જ આદિત્ર ત્યાં હોય છે.

કર્તવ્ય રહ્યું. ચિત્તવૃત્તિ નગરીનું મહારાજ્ય એણે સુંદર રીતે પાળ્યું તેને પરિણામે નિર્વૃત્તિનગરીમાં અનંતો કાળ રહેવાનું થયું.

એવી રીતે વિધિપૂર્વક રાજ્ય પાળીને ઉત્તમરાજ નિર્વૃત્તિનગરીએ પહોંચ્યો.^૧

૧ ઉત્તમ પુરુષોનું વર્ણન કરતાં શ્રીમાન્ ઉમાસ્વાતિ વાચક લખે છે કે મોક્ષાયેવ તુ ષટ્તે, વિશિષ્ટમતિસ્તમઃ પુરુષઃ ઉત્તમ પુરુષ મોક્ષને માટે જ પ્રયત્ન કરે છે. મોક્ષ પુરુષાર્થને કર્તવ્ય માની તેને માટે જ પ્રયાસ કરનાર ઉત્તમની પુંક્તિમાં આવે છે. પંડિત ક્ષેમંકર ગણિ વિસ્તારથી વિવેચન કરતાં આ ઉત્તમ વર્ગના પુરુષો માટે કહે છે કે ઉત્તમ પુરુષો ચારે પુરુષાર્થો માને છે પણ પરમ પુરુષાર્થ એક મોક્ષ જ છે એમ સ્વીકારી તેને માટે જ ધ્યાન આપે છે. અતિ વિરાળ મોહબળને છેલનારા, વિષયરૂપ ધરને ભાંગી નાખનારા, જલ ઘાસી બેઠેલા અને વિવેકને આ-સ્થાદન કરનારા, અજ્ઞાન રૂપ અંધકારને દૂર કરનારા, પ્રાણીહૃદયમાં રાહ્યરૂપે કામ કરનાર રાગદ્વેષરૂપ મહોને ગળામાં હાથ નાખી થકો મારનારા, સુખનો નારા કરનાર સ્નેહપાસને કાપી નાખનારા, આખા જગતને બાળી નાખનાર પ્રળય ક્રોધ-અગ્નિને શાંત કરનારા, વિનયવાળી ચિત્તવૃત્તિને ભાંગી નાખવાથી તીવ્ર બનેલા માનપર્યવતનો ચૂરો કરનારા, જગતને છેતરનાર માયાવેલડીઓના આખા વનને ઉખેડી મુકનારા, સમગ્ર દોષોનાં સ્થાનરૂપ લોભસમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કરનારા, કુમાર્ગે પ્રવૃત્તિ કરનાર, હુષ્ટ દંડિય રૂપ અશ્વને પોતાને કબજે રાખનારા, વિષયભોગની તૃષ્ણાને દૂરથી લાત મારનારા, પરીષદ રૂપ મોટા યોદ્ધાઓથી કદિ ન છતાયલા, મહાભયંકર ઉપસર્ગો વડે જરા પણ ખંડિત નહિ થયેલા, શ્રીઓના તિલાસોથી અતિ દૂર રહેનારા, નિહિત પરિચયવાળા લોકોની સંગતિ પણ નહિ કરનારા, અસંયમથી તદ્દન દૂર રહેનારા, પરમાર્થને બરાબર જાણનારા, કુધર્મને કદિ પણ ન સેવનારા-આવા પુરુષો ક્ષણિક સંસારી સુખોના બંધનમાં ફસાયા વગર શ્રીપુત્રાદિનો સંગ્રહ કરેલા પરિણામ રૂપ છે એમ સમગ્ર તેમાં રાચી માચી ન જતાં સર્વ દુઃખની નિર્જરાની કારણસ્ત્રી દીક્ષા અંગીકાર કરે છે. આ બ્યાખ્યાપ્રમાણે સાધુઓ ઉત્તમ વિભાગમાં આવે છે. ત્યાં મહોદ્ર કુમારની વાતો આપવામાં આવી છે. એ કુમાર અનેક રૂપાણી સ્ત્રીઓ પરલ્લેખો, પિતા તરફથી અદ્યત્નક દ્રવ્ય અને રાજ્ય મળ્યું, છતાં વસ્તુસ્વરૂપ બધારે સમજવામાં આવ્યું ત્યારે સર્વ વસ્તુઓ છોડી દઈ સર્વનો ત્યાગ કરી દીક્ષા લઈ આત્મનિવૃત્ત સાધવાનાં કર્મમાં લાગી બેસે.

માત્ર મોક્ષને માટે વ્રત કરનારાઓના સમાધિઃ આ પાંચમા પ્રકારના પુરુષોના માથે છે.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

૧. વરિષ્ઠ રાજ્ય.

વે સાર પછી એ હંપારિવામરાજ્યએ છૂટું તરે પિ-
તાના છૂટા પુત્ર વરિષ્ઠને રાજ્ય ઉપર સ્થાપન કર્યો.
એના સંબંધી જે હકીકત બની તે જલ્દાવતાં વિતરે
અપ્રભુદ શિષ્યને કહે છે કે અગાઉના રાજ્યમાં બન્યું
હતું તે પ્રમાણે આખા રાજ્યમાં પડેલા વગણીને
વરિષ્ઠકુમારનું રાજ્ય બહેર કરવામાં આવ્યું.

મોહને દીલગીરિ, બારિતરાજને આનંદ.

તુરત જ મહામોહની મંડળી એકઠી થઈ, તેમ જ બારિતરાજનો
પરિવાર પણ એકઠો થયો. બંને મંડળમાં આ રાજા કેવો નીવડશે તે
સંબંધી ચર્ચા ચાલી. અગાઉ માફક બસે મંત્રીઓએ આ રાજાનાં આ-
ચરણો જણાવ્યાં અને અંદર અંદર વાતો ચાલી. મહામોહના ભરકરે
તો આ નવા રાજાની હકીકત સંબંધી એટલે સર્વે તદ્દન આનંદ વગરના
થઈ ગયા, અભિમાન વગરના થઈ ગયા અને જાણે મરી ગયા હોય
તેવા થઈ ગયા. બારિતરાજનું આખું ભરકર ધણું હૃદયમાં આવી ગયું, અને
આખું સાધુમંડળ ધણું જ સજ્જ થઈ ગયું અને તેમણે પોતાના આખા
દેશમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ખૂબ વધામણીઓ ફેલાવી દીધી. રાજ્યસાધનમાં
જે બનાવ ઉત્તમરાજને અગાઉના પ્રકરણમાં થયેલ જણાવ્યા હતા તે
સર્વે બન્યા. અત્ર તેનું પુનરાવર્તન કરવાની જરૂર રહેતી નથી. એના
સંબંધમાં જે ખાસ અધિક હકીકત બની તેજ અત્ર કહેવામાં આવે છે.

રાજા પોતે જ સ્વયંજ્ઞાની.

સિદ્ધાન્ત સ્થાપના.

રાજ્યપર દાર.

સારી રીતે સંસ્કાર કરીને એ સિદ્ધાન્તના અંગો^૧ અને ઉપાંગોની બરાબર સ્થાપના કરે છે. આ પ્રમાણે હકીકત બનવાથી ભેદે એ સિદ્ધાન્ત પરમાર્થનજરે તો અજર અમર રૂપ છે, એ કદિ વૃદ્ધ થતો નથી કે નાશ પામતો નથી, છતાં લોકમાં એને વરિષ્ઠે ઉત્પન્ન કરાવ્યો એવી પ્રસિદ્ધિ થઇ. શાસ્ત્રસાધનમાં એ સિદ્ધાન્ત કોઇ પણ પ્રકારનો વરિષ્ઠને ઉપદેશ કરનાર ન હોતો, અગાઉના શાસ્ત્રો સિદ્ધાન્તને પૂછીને શાસ્ત્રપ્રવેશ કરતા હતા તેમ આ વરિષ્ઠના સંબંધમાં બન્યું ન હોતું, કારણ કે પોતાના જ્ઞાનબળનાં સાધનથી જ તેણે શાસ્ત્રસાધના બરાબર કરી લીધી હતી અને ઉલટી સિદ્ધાન્તની બહેસત વધારે સારી રીતે કરવાની તેમણે વ્યવસ્થા કરી હતી. એ મહાત્મા વરિષ્ઠરાજ કોઇના ઉપદેશની જરા પણ અપેક્ષા રાખે તેવો ન હતો, મહાભાગ્યશાળી હતો અને પોતાની અજબ શક્તિથી પારકાનાં ઉપદેશની જરા પણ જરૂર ન પડે તેવો સ્વયંજ્ઞાની હતો.

વરિષ્ઠરાજસ્વરૂપ.

હવે પેલા કર્મપરિણામપિતાએ વરિષ્ઠરાજને કેવો બનાવ્યો હતો તે હું તમને કહી સંભળાવું. એ સર્વ હકીકત વરિષ્ઠ સંબંધી જે વાતો આજતી હતી તે પરથી મારા સમજવામાં આવી છે તે હું તમને જણાવું છું. એ મહાન વરિષ્ઠરાજ આખો વખત પારકાનું કાર્ય કરવામાં થયો આતુર રહેતો, તેને એ બાબતનું મહાન વ્યસન પડી ગયું હતું, પોતાના સ્વાર્થને તો તેણે તદ્દન તિલાંજલી^૨ જ આપી દીધેલી હતી, આખો વખત ઉચિત ક્રિયામાં તે તત્પર હતો, દેવ અને શુદ્ધ તરફ યજ્ઞ માન રાખનાર અને બળવનાર હતો, કોઇ પણ પ્રકારની દીનતા વગરના ઓજસ્વી કુદયત્રાણો હતો, જે કોઇ કાર્યનો આરંભ કે આદર કરે ત્યારથી તે પરિણામ સુધી સફળ થાય ત્યાં સુધીની દીર્ઘ નજરથી

૧ બાર અંગના વર્ણન માર્તિભૂષો પ્રથમ પ્રસ્તાવ નોંદ પૃ. ૮૬-૮૭. ઉપાંગો: ઉવવાઇ, રાઇપરોણી, છવસિગમ, પલવણ, બંસુદ્રીપત્રતિ, મુરપત્રતિ, ચંદ્રપત્રતિ, કપિયા. કમ્પવરસિયા, પુદ્ધિયા, પુદ્ધિસિયા, વહ્નિદયા (ઉછા પાંચરું નામ નિર્ધારણ કરેવાય છે.)

૨ દુનિયામાં કૃતેદમંદ મણાતા માણસો આપી ઉલટી જ રીતે વર્તનારા હોય છે, તેઓ દમંદો સ્વાર્થી, અભિમાની, કીર્તિના લોભી, જેર દ્રેષથી ભરેલા, ઉપર ઉપરથી સારા હોવાનો દેખાવ કરનારા અને વસ્તુનજરે ઉપરબધાં હોય છે, તેઓનાં બહાં હૃદયમાં દીનતા તુચ્છતા પરાયા અને મલીનતા હોય છે. આ સર્વની સામે વરિષ્ઠનું અંતર શાસ્ત્ર સરખાવવા યોગ્ય છે.

અને મનુષ્યો તેમના તરફ બાકિરસથી ભરપૂર થઈ જાય છે, તેના તરફ પછો દોડી પ્રેમ લાવે છે અને તેમની સેવા ચાકરી કરે છે. તેઓ શું શું કરે છે તે કાંઈક અહીં તમને જણાવીએ. જોવા પ્રકારની દેશના આપવા માટે દેવો એક મુંદર સમવસરણુ બનાવે છે જેની અંદર ત્રણ ગઢો બનાવવામાં આવે છે તે અનુક્રમે રૂપા ચોના અને ચિત્ર-વિચિત્ર પ્રકારના રત્નોના બનાવેલા હોય છે.^૧

૧. આ મહારાજ વરિષ્ઠ (સર્વોત્કૃષ્ટ) છે એમ બતાવવા સારૂ આઠ મહાપ્રતિહાર્યની રચના કરવામાં આવે છે તે પછુ અત્ર તને જણાવી દઉં. આરે તરફ ભમી રહેલા ભમરાઓના મુંદર મધુર અંકારના અવાજથી ભરપૂર અને મનને આનંદદાયી મુકોમળ પલ્લવવિભૂષિત અતિમુંદર અશોકવૃક્ષ (આશોકપાલવનું ઝાડ) રચે છે. (આ અશોક-વૃક્ષ પ્રભુથી આરગણું હોયું હોય છે અને તેની નીચે જેસીને ભગવાન દેશના આપે છે.)

૨. મનોહર અંકારયુક્ત ભમરાઓસહિત અનેક પ્રકારના પંચવર્ણી (રાતા, ઘોળા, પીળા, લીલા અને રધામ) પુષ્પોની વૃદ્ધિ દેવતાઓ અરુપહિત કર્યા જાય છે અને તેનાથી દશે દિશાઓ સુગંધમય થઈ રહે છે. (આ પુષ્પો સમવસરણુમાં પડે છે, તેમનાં બીટ નીચાં અને મુખ્ય હોયાં રહે છે. આવાં ફૂલો ચાલનારની જાત્રુ મુખી પહોંચે તેટલાં સમવસરણુમાં હોય છે.)

૩. વરિષ્ઠ મહારાજ સમવસરણુમાં જેસી ધર્મદેશના આપે છે ત્યારે આકાશમાં દેવતાઓ આનંદદાયી મુંદર નિર્ઘોષ કરે છે (આ દિવ્ય ધ્વનિ નામનો ત્રીજો પ્રાતિહાર્ય છે. પ્રભુની વાણી અમૃતસમાન હોઈ સર્વને પ્રમોદ આપનારી હોય છે, પ્રભુ માલકોશ રાગમાં દેશના આપે છે, એ વખતે આકાશમાં દેવતાઓ વેણુવિણાવિગેરેની જેવો સૂર પૂરે છે. આથી ગંભીર આવાપમાં વધારો થાય છે અને દેશના અતિ મન-મોહક અને આકર્ષક લાગે છે.)

૧ સમવસરણુના વિસ્તારથી વર્ણન માટે જુઓ ત્રિપદિ સલાહા પુરખ ચરિત્ર પર્વ ૧ હું સર્ગ ત્રીજે વધા સમવસરણુ પ્રકરણ. આવા સમવસરણુમાં જેસી પ્રભુ દેશના આપે છે. મોટા નગરોમાં પ્રભુ આવે ત્યારે દેવતાઓ સમવસરણુ બનાવે છે.

૨ અહ મહાપ્રતિહાર્ય તીર્થકરને કેવળજ્ઞાન થવા પછી થાય છે. તેનું અહીં વર્ણન છે. જેનો વિસ્તાર અનેક ગ્રંથોમાં છે. દાખલ વરીકે જુઓ શ્રીમદ્-જ્ઞાનંદ સરિનો વાવનિર્ણયપ્રાસાદ-દ્વિતીય સ્તંભ ૫. ૭૭.

૪. કમળની નાળોનાં સુંદર તાંતણુની જેવા સ્વચ્છ ઉત્તમવળ સુંદર આકારને ધારણ કરનાર ચામરો પ્રભુની બંને બાજુ વિરાજમાન થઈ રહેલા હોય છે. (રત્નજડિત સોનાના દાંડામાં જડેલા મોટા ચામરો ભગવાનની બંને બાજુએ દેવતાઓ અને ઇંદ્રો વીંજે છે.)

૫. દેશના દેવા માટે સમવસરણુના મધ્યમાં અશોકવૃક્ષની ચાર દિશાએ ચાર મહાન સિંહાસનો શોભી રહ્યાં હોય છે. એની આકૃતિ ઘણી સુંદર હોય છે, તેમાં અનેક પ્રકારનાં રત્નોની શોભા ઝળઝળાવમાન થઈ રહેલી હોય છે—આવા સિંહાસનપર બેસી ચાર મુખે પ્રભુ દેશના આપે છે. (આ ચારે સિંહાસનો બહુ ઊંચા હોય છે, સોનાના બનાવેલાં હોય છે. ભગવાન પોતે પૂર્વાભિમુખ બેસે છે, ત્રણ બાજુએ તેમનાં રૂપો દેવો રચે છે એટલે ચતુર્મુખ દેશનાનો ગંભીર ધ્વનિ નીકળતો જણાય છે.)

૬. ભગવાનની પાછળ પ્રભામંડળ રચવામાં આવે છે તે આકાશને પ્રકાશમાન કરી રહેલ હોય છે, સૂર્યના આકારને ધારણ કરનાર હોય છે અને તેમના શરીરને ઉદ્ધાસ કરાવનાર અતિ સુંદર હોય છે. (ભગવાનની કાંતિ ઘણી હોવાને લીધે તેની સામે જોઈ શકાતું નથી, સૂર્યની કાંતિથી વધારે કાંતિ ધારણ કરનાર પણ શાંત અને શરદ્ઋતુના સૂર્ય જેવું ભામંડળ-કાંતિપ્રમાણે સમૂહ સૂર્યનો આકાર બતાવે છે અને પ્રભુની પછવાડે રહે છે. એથી પ્રભુની સામે નજર થઈ શકે છે.)

૭. આખી દુનિયાને પ્રભુનું આગમન અને પરોપકારીપણું બતાવતો કાનને અતિ સુંદર લાગે તેવો દિવ્ય દુદુંભિનો અવાજ દેવતાઓ આકાશમાં રહીને કરે છે, એ અવાજ લોકોમાં ઉદ્ધાસ ઉત્પન્ન કરે તેવો અને ઘણો સુંદર હોય છે. (આ દિવ્ય દુદુંભિનો અવાજ પ્રભુ પધાર્યા છે એમ જણાવનાર હોય છે અને પ્રભુ મોક્ષમાર્ગના સાર્યવાહ છે એમ સૂચવનાર હોય છે.)

૮. પ્રભુના માથા ઉપર ત્રણ છત્રો ધીરાજમાન થાય છે અને તે આખી દુનિયાને બરાબર જણાવે છે કે આ પરિશ્વ રાજ છે અને ત્રણે ભુવનના નાયક છે. (શરદ્ઋતુના ચંદ્ર જેવાં ઘોળા ત્રણ છત્રો-એક મેકની ઉપર આવી રહેલા, પ્રભુના માથા ઉપર ઊંચે અદ્ધર રહે છે અને તે પ્રભુનું પરમેશ્વરત્વ સૂચન કરે છે.)

આવી રીતે દેવતાઓ અને દાનવો પ્રાતિદ્યાર્થની રચના કરે છે તેનાથી એ પરિશ્વ રાજ વધારે શોભે છે.

૧. 'વળી એ વચિત્ર રાજ્યનું સરીર ઘણું મુઠંધવાળું હોય છે, કોઈ

૧ અહીં ભગવાનના અતિશયનું વર્ણન ચાલે છે, તેમાં ચાર અતિશય ભગવાન જન્મે સ્વાસ્થી હોય છે, જોગણીય અતિશયો દેવતાઓ કરે છે અને પાત્રી કરે અપવાને લીધે અમીઆર અતિશયો લીધેરપણાની ક્રિદિને અંગે થાય છે. આ જોગણીય અતિશયો ધણું અદ્ભુત અને મનોહર છે. આ દર્શાવતને મૂળ નજરે વપાસતાં એમ જણાય કે અવિદ્યતાના બાર ગુણો મળ્યા છે તેમાં આઠ મદાપ્રતિદોષ અને ચાર મૂળ અતિશયો મળ્યા છે તે ચાર મૂળાતિશયો પેટી પાછળના બે અતિશયમાં તેનો સમાવેશ થાય છે. ચાર મૂળાતિશયો નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) જ્ઞાનાતિશય.

(૨) વચનાતિશય.

(૩) પૂજાતિશય.

(૪) અપાંચાંપત્રમાતિશય.

પ્રથમ જ્ઞાનાતિશયથી કેવલજ્ઞાનદર્શનથી ભૂત ભવિષ્યં વર્તમાન વસ્તુ ભાવ અને ધર્મોને કલ્યાણ વ્યય અને કુવપણે ભલુના અને દેખવા. મતલબ તીર્થકર મદારાજને સુપ્રેક્ષા જ્ઞાન હોય છે અને આ દુનિયામાં કોઈ એવો ભાવ કે ચીજ થઈ નથી છે નદિ કે યવાની નથી જે તેમનાં ભલુવા દેખવામાં ન આવે.

બીજા વચનાતિશયથી તીર્થકર મદારાજ દેશના આપે તે પાંત્રીય ગુણધુક્ત હોય. તેમની વાણીમાં પાંત્રીય ગુણો રપદ જણાય. તે પાંત્રીય વાણીના ગુણો નીચે પ્રમાણે છે.

૧. રવાનને યોગ્ય સંસ્કારી ભાષા અર્થમાંથી સહિત બોલે. (સંસ્કારત્વ)

૨. કોચા રવરે દેશના આપે એથી એક યોગ્ય પ્રમાણ સમવસારમાં બેઠેલ સર્વે સાંભળી શકે. (ઉચ્ચત્વ)

૩. ભાષામાં ગ્રામ્ય પ્રયોગ ન આવે, ગુચ્છ ભાષા ન આવે. (અગ્રામ્યત્વ)

૪. મેધની જેવો મૂંઘીર રવર ચાલ્યો આવે, ગર્ભરવ સહિત બોલે. (અંબીરત્વ)

૫. પ્રતિવેદ્ય સાથે, વાચિત્રમાં બળે તેવી રીતે સખે સખે છતા પડે તેમ બોલે. (પ્રતિવાદ વિધાયિત્વ)

૬. સાંભળનારને માનસહિત ઉદ્દેશીને બોલે. (દક્ષિણત્વ)

૭. સાંભળનારને રાગ ઉત્પન્ન થાય અને તે પેતાને ઉદ્દેશીને બોલાય છે એમ લાગે તેમ બોલે. (ઉપનીવરાગત્વ) આ સાત ગુણો 'સખ્દ' આશયી થયા.

૮. ધણું પુષ્ટ અર્થવાળી ભાષા બોલે. (મદાર્થતા)

૯. પૂર્ણપર અવિરોધપણે બોલે. (અચ્છાદત્વ)

૧૦. કહેનારની મદદતા લાગે તેમ, આ વચન આવા મદદતમાથી જ નીકળે તેવી વાતો બોલે. (ચિદત્વ)

૧૧. એકું રપદ બોલે કે સાંભળનારનાં મનમાં જરા પણ શંકા ન રહે. (સંસયાસંભવ)

૧૨. દ્રવણ વગરનું અને ફરીવાર પૂછવું ન પડે એકું બોલે. (નિરાદૃતાન્ય દત્તત્વ)

૧૩. ગમે તેવો કઠણ વિષય સાંભળનારના મગજમાં ઉતરી જાય તેમ જોલે. (હૃદયગમતા)
૧૪. જેટલું જોલવાયોગ્ય હોય તેટલું અને માંહે માંહે અર્થ મળે તેવું જોલે. (મિથઃસાકાંક્ષતા)
૧૫. નયપ્રમાણયુક્ત અપેક્ષાવાળું અને ષડ્દ્રવ્ય નવતત્ત્વ પુષ્ટ થાય તેવું જોલે. (પ્રસ્તાવૌચિત્ય)
૧૬. તત્ત્વજ્ઞાનનો જોધ થાય તેવું પ્રમાણવચન જોલે. (તત્ત્વનિષ્ઠતા)
૧૭. વિષય સંબંધ પ્રયોજન અધિકારી સમજીને ઉચિત જોલે, અસંબંધ ન જોલે. (અપ્રકીર્ણ પ્રસૂતત્વ)
૧૮. પારકાની નિંદા ન થાય પોતાના વખાણ ન થઈ જાય તેમ જોલે. (અસ્વસ્લાધાન્યનિંદિતા)
૧૯. પ્રતિપાદન કરવાના વિષયને બરાબર લક્ષ્યમાં રાખી જોલે. (અભિમત્ય)
૨૦. સાંભળનારને ધી ગોળથી પણ વધારે મીઠાશ ઉપજે તેમ જોલે. (અતિ-સ્નિગ્ધ મધુરત્વ)
૨૧. યોગ્ય શુભોની પ્રશંસા-વખાણ કરનારે યોગ્ય વચન જોલે. (પ્રશસ્ત્યતા)
૨૨. પરમર્મે ઉઘાડા ન પડે તેવી રીતે જોલે. (અમર્મવેધિતા)
૨૩. જોલનાર મહા પુરુષ છે એવો ભાસ પડે તેવું વચન જોલે, અર્થતુચ્છતા વાળું ન જોલે. (ઔદાર્ય)
૨૪. ધર્મ અને અર્થને બરાબર વળગી રહીને જોલે-બંને યુક્ત જોલે. (ધર્માર્થ પ્રતિબંધતા)
૨૫. કર્તા કર્મ ક્રિયા લિંગ કારક કાળ અને વિભક્તિ યુક્ત જોલે. (કારકાદ્ય-વિપર્યાસ)
૨૬. સાંભળનારની બ્રાન્તિ દૂર થાય, વિક્ષેપ દૂર થાય તેવું જોલે. (વિભ્રમાદિ વિમુક્તતા)
૨૭. સાંભળનારને આશ્ચર્ય ઉપજે તેવું જોલે, નહું સાંભળીએ છીએ તેમ લાગે. (ચિત્રકૃત્વ)
૨૮. સાંભળનારને કાંઈ અદ્ભુત મહાન લાગે તેવું ધીરતા સાથે જોલે. (અદ્ભુતત્વ)
૨૯. વચ્ચે રોકાયા વગર ચાલુ જોલે. (અનતિવિલંબીતા)
૩૦. જોલવામાં અનેક પ્રકારની નવીનતા અને વર્ણનો આવે તેમ જોલે. (વૈચિત્ર્ય)
૩૧. વિરોધ બુદ્ધિ ઉપજે-સ્પષ્ટ ખ્યાલ થાય તેવું જોલે. (વિરોધતા)
૩૨. પદના અર્થને અનેક વિરોધજ્ઞોનો આરોપ કરીને જોલે. (વર્ણપદવાક્ય વિવિક્તતા)
૩૩. સત્ત્વપ્રધાનપણે, જોસથી, સાદસીકપણે જોલે. (સત્ત્વપ્રધાનતા)
૩૪. પુનરુક્તિ દોષરહિત જોલે, અર્થ સિદ્ધ કરવાનાં અનેક નવાં નવાં પ્રમાણો આપે. (અવ્યુદ્ધિસિત્તિ)

પણ પ્રકારના મેલ વગરનું હોય છે અને તેમને શરીરે જરા પણ પરમેવો તથા દોષ પણ જાતનો રોગ થતો નથી.^૧

૨. એ રાજાના દેહમાં રહેલ માંસ અને લોહી ગાયના દૂધ જેવું અથવા મોતીના હાર જેવું સફેદ હોય છે.

૩. એ રાજા આહાર અને નિહાર કરે તે ચર્મચક્ષુથી જોઈ શકાતા નથી. આહાર નિહાર કરે છે એમ દેખાય પણ વસ્તુ દેખાતી નથી.

૪. એ રાજાના આસોઆસ કમળના જેવા સુગંધી હોય છે.

આ આદે ગુણો એ રાજાને જન્મથી સાથે જ હોય છે.

૫. પ્રભુને દેશના દેવા માટે દેવતાઓ સમવસરણ એક યોજન-પ્રમાણ રથે છે છતાં તેમાં પ્રભુના અતિરાયથી કરોડો મનુષ્યો અને દેવતાઓ સમાઈ શકે છે, ત્યાં જરા પણ શીડ થતી નથી, સંકોચ થતો નથી.

૬. પ્રભુ અર્ધમાગધીમાં ઉપદેસ આપે છે પણ સાંભળનારા સર્વે તેને પોતપોતાની ભાષામાં સમજે છે, મનુષ્યો પોતપોતાની દેશ-ભાષામાં સમજે છે, તિર્થંકો પોતાની ભાષામાં સમજે છે અને દેવો દેવ-ભાષામાં સમજે છે. એક યોજનમાં બેઠેલા સર્વે પ્રભુની વાણી બરાબર સાંભળી શકે છે.

કપ. સાંભળનાર યાત્રી ન બલ્ય તેમ યોગે. (અખેરિત્વ)

આંખી રીતે બીજ વચનાતિશયથી વાણીના ધાંત્રીસ ગુણો કલ્પત વાય છે. ત્રીજ અપાધાપમમાતિશયથી ભગવાનને પોતાને અથવા તેમના સંબંધમાં આવનારને પીડા થતી નથી, થયેલી પીડા દૂર થાય છે. ઉપદ્રવ નિવારકપણાને અહીં સમાવેસ તેમની વાય છે.

ચોથા પૂજાતિશયથી ભગવાન જ્યાં જ્યાં બલ્ય ત્યાં ત્યાં તેમનું નિઃસ્પૃહ-પણું છતાં પૂજા બહુમાન થાય છે, નૈભવ જબરો દેખાય છે અને સર્વ દિશામાં તેમની છીંતિ ફેલાય છે.

આ ત્રીજ અને ચોથા અતિશયમાં યોત્રીસ અતિશયનો સમાવેસ થાય છે.

૧ આ પ્રથમના ધાર અતિશય જન્મથી હોય છે. તીર્થંકર જે ભવમાં થાય ત્યાં જન્મથી જ આ આદે બાળતો તેમની સાથે હોય છે.

૨ પિદા મુત્ર; વરીનીતિ લધુનીતિ.

૩ ૫-૧૫ સુધીના અગ્નીઆદ અતિશયો કર્મ જપવાદી (વાતી કમોને શય વવાદી) કેવળજ્ઞાન વવાદી પ્રભુને વાય છે

૪ દેશદેવી નરનારી, શરણાર્થિ શાસ્ત્રી.

મિત્રો, વિદ્ય દેવદી, જેમને અગ્નિરત્વ

૭. એ રાજની પછવાડે પ્રભામંડળ સૂર્યથી હજારગણા તેજવાળું ચાલે છે. એનાથી પ્રભુ સામી નજર કરી શકાય છે અને તેજનો અંધાર નજરે પડે છે.^૧

૮. તાવ વિગેરે કોઈ પણ પ્રકારના રોગો ચારે બાજુ પચીશ યોજન સુધીના પ્રદેશમાં છ માસ સુધી થતા નથી. પ્રભુ જ્યાં જ્યાં વિચરે છે ત્યાંથી ચારે બાજુ પચીશ યોજનમાં છ મહિના અગાઉ રોગ થયેલા હોય તો તે પણ શાંત થઈ જાય છે.

૯. એટલી ભૂમિમાં વૈરવિરોધ ન થાય અને થયેલા હોય તો શમી જાય, દૂર થઈ જાય, છેડો આવી જાય.^૨

૧૦. પ્રભુ વિચરે તે પ્રદેશથી પચીશ યોજનમાં એકી વખતે ઘણાંનાં મરણ થાય એવા મહા ઉપદ્રવ ન થાય, કોલેરા મરકી કોગળિયું કે એવા બીજા કોઈ પણ ચેપી કે હવાના રોગો ન થાય અને થયેલા હોય તે શાંત થઈ જાય.

૧૧. સદરહુ પ્રદેશમાં કોઈ પણ ઉપદ્રવ ન થાય. અનાજને નુકસાન કરનાર પ્રચુર તીક ઉંદર આદિ જીવોની ઉત્પત્તિ ન થાય.

૧૨. ભગવાન જ્યાં જ્યાં વિચરે ત્યાંથી ચારે તરફ સો યોજનમાં દુકાળ ન પડે, દુકાળનાં કારણો ઉત્પન્ન થયાં હોય તો પણ સુકાળ થઈ જાય.

૧૩. સદરહુ પ્રદેશમાં અવૃષ્ટિ ન થાય. (વરસાદ ન આવવો તેને અવૃષ્ટિ કહે છે.)

૧૪. સદરહુ પ્રદેશમાં અતિવૃષ્ટિ ન થાય. (જોઈએ તેથી વધારે વરસાદ આવે તો તેથી લીલો દુકાળ પડે છે, એ પણ લોકોને અને જનાવરોને ત્રાસ આપે છે. અતિવૃષ્ટિ પણ નુકસાન કરે છે.)

૧૫. પ્રભુવિહારના પ્રદેશમાં સ્વચક્ર પરચક્રનો ભય થતો નથી. સ્વચક્રનો ભય અંદર અંદરની લડાઈ (Civil war) કે બળવાથી થાય છે અને પરચક્રનો ભય બહારથી થતાં આક્રમણોથી થાય છે. આ બંને પ્રકારના ભયો પ્રભુવિહારક્ષેત્રોમાં થતા નથી.

મહામોહ વિગેરે મોટા દુર્મનનો નાશ થવાથી આ ૫-૧૫ સુધીના ગુણો વરિષ્ઠરાજને ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પન્ન થતાં મેં સાંભળ્યા છે.

૧ મૂળ ગ્રંથકારે આ અતિશય મૂકી દીધો છે.

૨ તત્ત્વ છંદ બહિસાપ્રતિષ્ઠાયાં તત્ત્વત્રિધી વૈરભાગઃ જ્યાં અહિંસા બરાબર જામી હોય ત્યાં તેમની આજીવ્યાજીવ્યામાં પણ વૈરભાગ થાય છે, વાતાવરણ વૈર વગરનું થઈ જાય છે, સદર સૂત્રનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.

૧૬. 'પ્રભુ વિચરે ત્યાં ધર્મપ્રકાશક એક ધર્મચક્ર આગળ આકા-
શમાં ચાલે છે.
૧૭. પ્રભુ ચાલે ત્યારે તેમની ઉપર ત્રણ છત્ર આકાશમાં ચાલે છે.
૧૮. પ્રભુ વિચરે તેની આગળ ધ્વજ (ઈંદ્રધનુ) નાની ધન-
ઓના સમૂહસહિત ચાલે છે.
૧૯. પ્રભુ વિચરે ત્યારે આકાશમાં રત્નજડિત સુંદર ચામર ચાલે છે.
૨૦. પ્રભુ વિચરે ત્યાં રક્તિકમળ પાદપીકસહિત સિંહાસન આકા-
શમાં સાથે ચાલે છે.
૨૧. ભગવાન વિચરે-ચાલે ત્યારે દેવતાઓ સુંદર નવ કમળોની
યોજના કરે છે તે પાછળથી આગળ આવે છે અને તેના ઉપર પગ
મૂકીને પ્રભુ ચાલે છે. કેવળજ્ઞાન યથા પછી ભગવાન જીમિતળનો સ્પર્શ
કરતા નથી.
૨૨. સમવસરણની રચના દેવો કરે છે તેમાં રૂપાને, સોનાનો
અને રત્નનો ગઢ અનુક્રમે કરવામાં આવે છે. ત્રણ ગઢની અંદર વચ્ચે
કેદેલી વેદિકા ઉપર બેસીને પ્રભુ દેશના આપે છે.
૨૩. સમવસરણમાં પ્રભુ પૂર્વાભિમુખે બેસે છે, તે વખતે બીજા
ત્રણ રૂપો ત્રણ દિશાએ દેવો કરે છે, તેથી ભગવાન ચતુર્મુખે દેશના
આપે છે એમ દેખાય છે.
૨૪. સમવસરણના મધ્યભાગમાં તે વિશિષ્ટ પુરુષના સરીર પ્રમા-
ણથી ભારગણું હોયું અને એક યોજનપ્રમાણ સમવસરણ ઉપર સંપૂર્ણ
છાયા કરતું, લીલા છત્રસમાન ચીલવૃક્ષ-અશોકવૃક્ષ દેવતા રચે છે.
૨૫. પ્રભુ જે જે સ્થાને વિચરે ત્યાં કાંટાઓ જાંઘા મુખવાળા
થઈ જાય છે, દોષને વાગી ન શકે તેવી રીતે ગોઠવાઈ જાય છે.
૨૬. કેશ, દાઢી, નખ, રોમ, મુઠ દોષ તેવાને તેવા રહે છે,
જરા પણ વધતા નથી.
૨૭. પ્રભુ વિચરે તે સ્થાને સર્વ સજ્જ રૂપ રસ સ્પર્શ અને ગંધ
હૃદયને પસંદ આવે તેવા થાય છે અને છએ ત્રણેયો તે સ્થાનમાં પુ-
ષ્પાદિ સામગ્રીઓથી એકી સાથે અનુકૂળ થઈ જાય છે.
૨૮. વિહારભૂમિ ઉપર મુગંધી જળનો છંટકાવ થયા કરે છે.
૨૯. વિહારભૂમિ ઉપર ફૂલો થોડાં થોડાં આપેા વખત પડ્યાં
કરે છે અને સમવસરણની જમીન ફૂલના સમૂહથી ભરેલી લાગે છે.
પાંચ વર્ણનાં ફૂલો જાતુ મુકી ભરેલાં રહે છે.
- ૧ સોળથી વાત્રીસ સુધીના ઝોગાળીસ અતિશયો દેવદૂત દોષ છે.

૩૦. પક્ષીઓ પરિષ્કરાજની પ્રદક્ષિણા કરે છે.

૩૧. અનુકૂળ પવન વાય છે.

૩૨. પ્રભુ વિચરે ત્યારે ઝાડો નમતાં જાય છે અને જાણે પોતે ભક્તિરસથી બદબદ થતાં હોય એમ લાગે છે.

૩૩. ભગવાન પાસે કાંઈ નહિ તો પણ ઓછામાં ઓછા એક કરોડ દેવતાઓ સેવામાં હાજર રહે છે.

૩૪. દિવ્ય હુંદુભિનો અવાજ આકાશમાં થયા કરે છે.

ઉપરના અતિશયો ભક્તિથી ભરપૂર દેવતાઓ કરે છે અને પોતાનું સુંદર રાજ્ય ભોગવતા પરિષ્કરાજને ઉત્પન્ન થાય છે એમ મારા જેવામાં આવ્યું છે. 'દેવ! એ પરિષ્કરાજને એવી તો અદ્ભુત સંપત્તિઓ મળી કે મારી જેવાની વાણીથી તેનું વર્ણન કરવું પણ અશક્ય છે.

૧ આ સિવાય ભગવાનમાં અઠાર દોષો હોતા નથી તે નીચેની ગાથાપરથી ધ્યાનમાં રાખવું.

અંતરાયદાનલાભ-વીર્યભોગોપભોગનાઃ ।

દાસોરભ્રતૃનીતિ-જુંગુપ્તા શોક ધ્વજ ચ ॥

કામોભિશ્યાત્વમગ્ધાન-નિદ્રાચાવિરિત્તયા ।

રાગોદ્દેષશ્ચનો દોષા-સ્તૈવામદ્યાદશાપ્યમી ॥

એ અઠાર દોષો વિસ્તારથી સમજવા માટે અનોપચંદ્રભાષ્યએ બતાવેલો 'અઠાર દોષનિવારક' ગ્રંથ વાંચવો. સામાન્ય અર્થ અહીં લખ્યો છે (નામનિર્દેશમાત્ર).

૧. દાન દેવામાં અંતરાય થવો તે, દાન ન આપી શકાય તે સ્થિતિ-દાનાંતરાય.

૨. વસ્તુનો લાભ, તેની પ્રાપ્તિ ન થવી તે, અમુક કે સર્વ વસ્તુ ન મળે તે-લાભાંતરાય.

૩. પોતાનાં શક્તિ, તેજ, બળ વાપરી ન શકાય અથવા પ્રાપ્તિ ન થાય તે-વીર્યાંતરાય.

૪. એકવાર ભોગમાં આવે તે ભોગ્ય વસ્તુ કદેવાય છે. એવી ભોગ્ય વસ્તુ ન મળે તે-ભોગ્યાંતરાય.

૫. અનેકવાર ભોગમાં આવે (ધર્મેશ્વરે શ્રી વિશેષે) તે ઉપભોગ્ય વસ્તુ કદેવાય છે. તે ન મળે તે-ઉપભોગ્યાંતરાય.

૬. ભરકવી કરવી, દડા ભરા તે-દાસ્ય.

૭. મારણે હાથ પ્રીતિ કરવી તે-રતિ.

૮. મદ્યને હાથ અપ્રીતિ કરવી તે-અરતિ.

૯. કોઈ વસ્તુ પ્રકારની ખીસ લાગવી તે-મ્બય.

૧૦. ભરતી વસ્તુ એકને ને બીજા વિસ્તાર-ધૂના આગવી તે-ધુધુષ્ણા.

૧૧. મનમાં દીવ્યચિત્તિ થવી, મન વિશ્વ જનું તે-ક્રોધ.

૧૨. સ્વપ્ન દે જાગે ત્યારે ભોગ્ય ભોગ્યવાની દૃશ્યા તે-કામ.

[વાંચ]

એ વરિષ્ઠ રાજ્ય સર્વ ગ્રામીણોની આંખો ઠારે તેવા હતા. સર્વને
આનંદ આપે તેવા હતા, મહાગુપ્ત આપનાર નિર્ગુતિ-
નિર્ગુતિ નગ. નગરીનો માર્ગ જતાવનાર હતા અને અનેક લોકોને
રીએ પ્રયાણ. એ નગરીનું પદોચ્ચારી દેતા હતા.

આવા પ્રકારનું અતિ મુદર રાજ્ય કરતાં આખરે એ મહાપ્રતાપી
મુદર વરિષ્ઠરાજ પોતે પણ નિર્ગુતિનગરીએ તે જ રસ્તે^૧ પદોચ્ચારી
ગયા, અગાડના પ્રકરણમાં ઉત્તમરાજ્યએ રાજ્યોનો ઘાત કર્યો વિગેરે
શબ્દોથી એ વિસ્તારથી દેવાલ કહ્યો છે તે આમના સંબંધમાં પણ બરા-
બર તે જ પ્રમાણે સમજી લેવેલ^૨

હવે જે પેલી દૃષ્ટિ દેવી હતી તેજે પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ તે
વરિષ્ઠ ઉપર સારી રીતે કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ
દૃષ્ટિથીનું અ- તે પણ તદ્દન નક્કી થઈ ગઈ, કંઈ કરી ન શકી
કિયિદુરાવ. અને આખરે તદ્દન ઠેકાણે આવી ગઈ. વરિષ્ઠરાજ્યએ
એને તદ્દન ઉપયોગ વગરની બનાવી દીધી, વળી એ
પોતાના મદદ કરનારા ગંધુઓથી વિખુદી પડી ગઈ, તદ્દન શક્તિ વગ-
રની થઈ ગઈ અને આખરે સર્વથા મૂઢ થઈને નારા પામી ગઈ. એવી
રીતે સર્વ પ્રકારે કૃતકૃત્ય થઈને એ મહારાજ તદ્દન શાંત હોઈ હોઈ
પણ પ્રકારની ખાધા પીણ વગર અને સંપૂર્ણ આનંદમાં ગમ્મ થઈ નિ-

૧૩. સમજ વગર કે જોડા આમડથી ફર્યં ઉપર મોઢ તે-દશનમોઢ-
મિધ્યાત્મ.

૧૪. મુઠપણું, સમજણનો-સ્વરૂપ જ્ઞાનનો અભાવ તે-અજ્ઞાન.

૧૫. ઉપ આવવી તે-નિદ્રા.

૧૬. લાગ કરવો તે પચ્ચખ્યાલુ. તે ન લઈ શકવા તે અપ્રત્યાખ્યાન-અવિરતિ.

૧૭. મુખનાં સાધનો મેળવવામાં શક્તિ તે-રાગ.

૧૮. પૂર્વ દુઃખનું સ્મરણ અથવા તેનાં સાધનો ઉપર ક્રોધ તે-દ્વેષ.

આ અદારે દોષ વરિષ્ઠરાજમાં નહોતા એમ કહેવાનો અર્થ આશય છે. આ
અદારે દોષો એટલા વિસ્તૃત છે કે એમાં આખી દુનિયાના સર્વ દોષો સમાઈ જાય
છે અને જ્યારે તેનો સંવેશ લાગ થઈ ગયો હોય ત્યારે પ્રાણી અસાધારણ મનુ-
ષ્યની ગુણનામાં આવે છે તેમાં કંઈ પણ નવાઈ નથી.

૧ પોતે જે માર્ગનો સર્વને ઉપદેશ આપતા હતા તે જ રસ્તે પોતે પણ ચા-
લીને મોક્ષે ગયા.

૨ ગુરુત્તર પૃ. ૧૬૦૬-૧૦.

વૃત્તિ નગરીમાં બેસે છે, મોજ કરે છે અને નિજગુણોમાં રમણ કરે છે.

૧. ઉત્તમોત્તમ પ્રાણીઓનું વર્ણન કરતાં શ્રીતત્ત્વાર્થસૂત્રના ભાષ્યકાર કહે છે કે યસ્તુ કૃતાર્થોડ્યુત્તમમવાપ્ય ધર્મ પરમ્ય ઉપદિશતિ । નિત્યં સ ઉત્તમેભ્યોડ્યુત્તમં રતિ પૂજ્યતમ ઇવ ॥ “ જે ભાગ્યવાન પ્રાણી મહા ઉત્તમ ધર્મને પ્રાપ્ત કરીને તેને ઉપદેશ પીળને આપે છે તે પ્રાણી ઉત્તમોત્તમ છે અને સર્વથી વધારે પૂજ્ય છે.” ક્ષેમંકરગણિ ષટ્પુરૂષ ચરિત્રમાં આ ઉત્તમોત્તમ પ્રાણીને અંગે તીર્થંકર મહારાજની વાર્તા કરે છે તેમાંનો અતિ આનંદદાયી ભાગ જેની વિગત ઉપર પ્રકરણમાં આવી નથી તે અહીં ઉતારી લઇએ છીએ. તેઓશ્રી જણાવે છે કે “તીર્થંકર નામકર્મનો વિપાક ભોગવનાર, ત્રણ લોકના ઇશ્વર, ત્રણ લોકના નાથ, ત્રણ લોકમાં પૂજનીય, ત્રણે લોકમાં સ્તુતિ કરવા લાયક, ત્રણ લોકમાં ધ્યાન કરવા યોગ્ય, નિર્દોષ, સર્વ ગુણોથી સંપૂર્ણ મહાત્મા તીર્થંકરો ઉત્તમોત્તમ વિભાગમાં આવે છે. એવા વિશુદ્ધ મહાત્માઓ અબ્યવહારરાશિમાં હોય છે. સારે પણ ગુણોમાં અન્ય જીવો કરતાં વધારે હોય છે, પણ તેઓનું રત્નત્વ ઠંકાયલું રહે છે. અવહારરાશિમાં આવે સારે જો પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થાય તો ચિંતામણિ રત્ન થાય છે, અપ્કાયમાં જાય તો તીર્થજળમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અગ્નિકાયમાં જાય તો યજ્ઞ કે મંગળદીપકની અગ્નિ થાય છે, વાઉકાયમાં જાય તો વસંતકાળનો શીતળ મૃદુ સુગંધી પવન થાય છે, વનસ્પતિકાયમાં જાય તો કલ્પવૃક્ષ આંખા કે પ્રતાપી ઔષધી થાય છે અને એવી જ રીતે બે ઇન્દ્રિયમાં દક્ષિણાવર્ત શંખ થાય છે, તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્તમ ગજ કે અશ્વ થાય છે અને એવી રીતે સર્વે ગતિમાં ઉત્તમ સ્થાન પ્રાપ્ત કરે છે. જીવંતે જ્યારે તીર્થંકર થવાના હોય છે ત્યારે તેમની માતા ચ્યવનકાળે ચૌદ મોટાં સ્વપ્ન દેખે છે, તેઓ ગર્ભકાળથી ત્રણ જ્ઞાનસહિત હોય છે, ગર્ભકાળમાં દેવો તેમના પિતાનાં ઘરમાં ધનધાન્યની સમૃદ્ધિ કરે છે, તેમની માતાને ગર્ભની વેદના થતી નથી, મહા ઉત્તમ દોહદો થાય છે અને દયા અનુકંપા કરવા મન થાય છે, તેમના પિતાને ધણો હર્ષ થાય છે, અન્યથી પરાભવ થતો નથી, આજ્ઞા વધારે સારી રીતે પ્રસરે છે, યરાકીર્તિમાં વધારો થાય છે અને વિપત્તિઓ દૂર થાય છે. તેમના જન્મસમયે સર્વ ગ્રહો હમ્ય હોય છે, ત્રણ લોકમાં સર્વ સ્થળે પ્રકાશ થાય છે, નારકીના જીવોને પણ થોડો વખત સુખ થાય છે, દેવતાઓ રત્ન સોના રૂપા વસ્ત્ર વિગેરેની વૃદ્ધિ કરે છે, જય જય શબ્દના હમ્યારથી આકાશ અને પૃથ્વીને ગળવી મૂકે છે, સુગંધી શીતળ પવન સર્વત્ર વાય છે અને સમુદ્ર કલ્પોલ કરી વધારે ઊછળે છે. માતાનું પ્રસુતિ કાર્ય હમ્પન દિગ્ગુમારીઓ કરે છે, મેરૂપર્વત ઉપર જઈ ઇંદ્રો અને દેવો પ્રભુનો જન્મભાષિયેક કરે છે અને તે વખતે આખું જગત્ આનંદમય થાય છે. તે વખતે વળી દેવ અસુર મનુષ્ય અને પશુ પક્ષીઓનું પરસ્પર વેર નાશ પામે છે, ડાહિની શાહિની પરાભવ કરી ચકતી નથી, ઉપદ્રવો ઉત્પન્ન થતા નથી, સૂર્યાદિક ગ્રહો લોહોને સાંતિ કરે છે, લોહોનાં મન પરસ્પર પ્રીતિવાળાં થાય છે, દૂધ ધી તલ શેરડી વિગેરે પદાર્થોમાં રસની વૃદ્ધિ થાય છે, વનસ્પતિમાં ફળ અને ફલનો વધારો થાય છે, ઔષધઓનો પ્રભાવ અધિક થાય છે, ખાણોમાં રત્નસુવર્ણ વધારે ઉત્પન્ન થાય છે, પુષ્પોની સુગંધીમાં મોટો વધારો થાય છે અને નિધાનો જમીનમાં હાડા દોાય તે ઉપર આવે છે. પ્રભુના જન્મસમયે મંત્ર સાધનારની

મનસિદ્ધિ-વિધાસિદ્ધિ મુલમ યાવ છે, લોકોનાં હૃદયમાં સદ્ગુણિ યાવ છે, મન દ્યાર્દ્ર યાવ છે, મુખમાંથી અસલ વચન નીકળતાં નથી, પારકું દ્રવ્ય દરવાની મતિ થતી નથી, દુશીળ માણસોની સોખવ થતી નથી, ક્ષાયો જાણા અને જોણા થઈ નય છે અને પાપભુજિ અલ્પ થઈ નય છે. તીર્થકરના જન્મસમયે ધાર્મ કાર્ય કરવાં મન પ્રવર્તે છે, હમિષ્ઠ કાર્યની સિદ્ધિ યાવ છે, અન્વના શુભ મંદળ કરના ભુજિ યાવ છે, સર્વ લોકો પોતાને ધરે મહોત્સવ કરે છે, મંત્રગીત ગાય છે અને ચારે તરફ વધામણી યાવ છે. તીર્થકરના જન્મસમયે રવરેવાસી પાતાલવાસી અને અંધિવાસી દેવો પ્રમુદિત યાવ છે, સાક્ષત ચૈત્યોમાં મહોત્સવ કરે છે, દેવ- સ્ત્રીઓ ધાત્રી (ધાવ) તરીકે કામ કરે છે, દેવીઓ નવા જાળકને અનુપમ નવીન આભરણોથી સોભાવે છે, નાના પ્રકારની કીડા કાવે છે, જમણા દાગના અંતુ- કામાં અમૃતનો સંચાર કરે છે. તેઓ જાળક અવસ્થામાં ત્રણ જ્ઞાનપુત્ર દોષ છે, અપરિમિત ભજ અને પરાક્રમપુત્ર દોષ છે, બીજાં જાળકો કરતાં ધણી ઉત્તમ પ્રતિષ્ઠા દોષ છે, ત્રણે લોકોની રક્ષા કરવાને યજ્ઞિમાન દોષ છે, અભ્યાસ કર્યા વગર વિદ્યાન દોષ છે, કળા શીખ્યા વગર સર્વ કળામાં કુચળ દોષ છે, અહંકાર વગર પશુ અતિ સોભવા દોષ છે, ચપળતાશરિત દોષ છે, સ્વપ્નન પરજનને ઉપતાપ નહિ કરનાર દોષ છે અને લીલાવિલાસમાં ચંચળતા વગરના દોષ છે તેમ જ સર્વ વસ્તુનું જ્ઞાન દોષથી અલ્પ ઇચ્છાવાળા દોષ છે. ૧ વ્યાપિરહિત તેમ જ મેલરહિત દેહ, ૨ દેહમાં તથા મુખમાં મુર્ચ્છી, ૩ ગાયના કુપની ધારા જેવા સફેદ લોહી અને માંસ અને ૪ ગમેયશુધી ન જોઈ સકાય તેવા આહાર નિહારનો વ્યવહાર-આ ચારે અવિશયો પ્રભુને જન્મથી સિદ્ધ દોષ છે. તીર્થકરના અં- ગેમાં અનુપમ ચોલા દોષ છે, તેમનો અંધિ, ૧૫, સંસ્થાન, વર્ણ, મતિ, સત્ત્વ, ભજ, આસોઆસ અનુપમ દોષ છે. પાંચમા બ્રહ્મકલ્પમાં રહેનારા લોકાંતિક દેવો આવી પ્રભુને કહે છે “ભગવાન! હવે અવસર થયો છે, તીર્થ પ્રવર્તાવો.” એ વાક્યથી નિદ્રામાંથી જાગેલ રાજની પેઠે પ્રભુ તરત સાવધાન યાવ છે અને તરત જ સાંવત્સરિક દાન દેવાનો આરંભ કરે છે, જેને જે વરણનો ખપ દોષ તે માગી લે। એવી વૃદ્ધોપલ્લા દેવો કરે છે અને કૂટે દાસે લોકોને સોનું, રત્ન, મણિ માણેક, વજ્ર, આવારણ, દાથી, યોદા વિગેરેનું મહાદાન આપે છે. વર્ષ સુધી આનું વિશાળ દાન આપવાથી તીર્થકરનો કીર્તિપદ્મ આખા વિશ્વમાં વાગે છે. ચાર પછી તેઓથી દીક્ષા લે છે તે વખતે દેવો આક દિવસનો મહોત્સવ નંદીકર દ્વીપે કરે છે. તીર્થકર પોતાને દાસે જ દીક્ષા લે છે. મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે બ્રહ્મચર્ય, મતિ- ધર્મ પાળવા તૈયાર અને દ્રવ્ય હેતુ કાળ અને ભાવપર મમતા રાખનાર તીર્થકર પૃથ્વીપર વિદ્યાર કરે છે અને પ્રાપ્ત થતા સર્વ પરીપદ અને ઉપસર્ગો ચઢન કરે છે. બાહ્ય અને અંતરનો સર્વ પરિપદ લાગી આવી રીતે નિર્બંધ થયેલા તીર્થકર મૈત્રી પ્રમેદ કરણા અને આધ્યત્મ્ય ભાવની સ્થિરતાને પરિણામે અને કામા, મા- નસ્યાગ, માયાસ્યાગ, લોભસ્યાગને લીધે જે ઔદાર્ય, ગંભીર્ય, હૈર્ય, મર્વાદિત આર્યત્વ, દયાળુત્વ, અનુદત્તત્વ, સદાચારીત્વ, મન વચન કાયાનું એકત્વ, સત્યત્વ, સર્વજન- દિતેશ્વરત્વ, પ્રભુત્વ, જિતેન્દ્રિયત્વ, શુભ્રરાગત્વ, મમતાશરિતત્વ, સમાનભાવીત્વ, નિર્ભ- યત્વ, નિર્દોષત્વ દોષ છે તેનું ત્રણ લોકમાં કોઈપણ દેવ અમુર કે મનુષ્યમાં

‘વિનંદિ અપ્રયુક્ત શિષ્યને કહે છે કે તમે છ રાજ્યોનું અવલોકન કરી તેની વિગતવાર હકીકત આપને જણાવવા મને હુકમ આપ્યો હતો તે પ્રમાણે જઈને મેં જે જોયું અને સાંભળ્યું તે મેં આપને આ પ્રમાણે વિગતવાર જણાવ્યું છે.

*

*

*

પ્રકરણ ૧૬ મું.

હરિ અને ધનશેખર.

પર પ્રભાણે વિતકે છ પુરોહીની વાર્તા કરી તે સાંભ-
ળીને અપ્રભુદ્ધ શિષ્ય ચોતાના મનમાં વિચાર કરવા
લાગ્યો.^૧

અપ્રભુદ્ધની પર્યાલોચના.

સિદ્ધાન્ત પ્રસાદથી મુખદુઃખ જ્ઞાન.
સર્વ સંશયોનો સંપૂર્ણ નાશ.

અહો ! મહાત્મા સિદ્ધાન્તે અગાઉ મને જે વાત કરી હતી તે
સર્વે આ તો બરાબર સાંભીત થઈ. આટલા ઉપરથી જણાય છે કે
સિદ્ધાન્ત મહાશયના કહેવામાં જરા પણ દેરફાર કે વિરોધ નહોતો.
સિદ્ધાન્ત મહાત્માએ મને વાતચીત દરમ્યાન કહ્યું હતું કે એ અંતરંગ
શાસ્ત્ર મુખ અને દુઃખ બંનેનું કારણ થાય છે, પાત્રવિશેષે જે પ્રાણી
એ શાસ્ત્ર સારી રીતે પાળે તેને તે શાસ્ત્ર મુખનું કારણ થાય છે
અને જે તેને ખરાબ રીતે પાળે તેને તે જ શાસ્ત્ર દુઃખનું કારણ થાય છે.
શાસ્ત્ર તો એક જ છે પણ દરેક વ્યક્તિ તેને કેવી રીતે પાળે છે તેના-
ઉપર તેનાં મુખદુઃખનો આધાર રહે છે. વિતકે મને અભારે જે વાર્તા
કહી સંભળાવી, પોતે નજરે છ વર્ષ ત્રુષી જે હકીકત જોઈ તેનું જે વર્ણન
કર્યું, તે એ જ હકીકત બતાવે છે. સિદ્ધાન્ત જે વાત બતાવે તેથી ઉલટી
હકીકત કે તેમાં દેરફાર હોવાનો સંભવ જ કેમ હોઈ શકે ? કારણ કે

૧ અહીં બ. ૨૮ એ. સોસાયટિવાળા મૂળ પુસ્તકનું પૃ. ૬૫૧ સર થાય છે.

૧ અહીં પૃ. ૧૪૫૮-૫૯ માં અપ્રભુદ્ધ અને સિદ્ધાન્ત વચ્ચે જે વાતચીત થઈ
છે તે જરા વાંધો જની એટલે આ પર્યાલોચનાનો સાર બરાબર સમજાઈ જશે.

વિતર્કે મને જે હકીકત કહી તે પરથી જણાય છે કે તે જ રાજ્ય નિરૂપ્તને અને અમધમને દુઃખનું કારણ થયું કારણ કે તેઓએ એ રાજ્ય ઘણી ખરાબ રીતે પાળ્યું અથવા પોતાનું રાજ્ય ઓળખી પણ શક્યા નહિ; વળી એ જ રાજ્ય વિમધ્યમને અદ્યપ સુખનું કારણ થયું, કારણ કે એ પણ રાજ્યની બહારના ભાગમાં જ મોટે ભાગે રહ્યો અને રાજ્યને મંદમંદ સહજ પાળ્યું; વળી તે જ રાજ્ય મધ્યમરાજને લાંબા વખતના સુખનું કારણ થયું કારણ કે એણે રાજ્યની અંદર પ્રવેશ કરીને કાંઈક આદર-પૂર્વક તેની પાલના કરી; વળી તે જ રાજ્યને બહુ સુંદર રીતે પાળવાથી ઉત્તમરાજ અને વરિષ્ઠને તે સર્વ પ્રકારનાં સુખો આપનાર થયું. આ છ રાજા પૈકી પ્રત્યેકનું એક એક વર્ષનું રાજ્યપાલન સમજવાથી હું તો બધી હકીકત ખરાબર સમજી ગયો, જાણી ગયો, કારણ કે હાલમાં માણસોએ કહ્યું છે કે “જે માણસે ખારીક અવલોકન કરીને એક સંવત્સર (વર્ષ) જોયો હોય અને એકવાર જેણે ઇચ્છાપૂર્વક તેની સેવના કરી હોય, તેણે આખી દુનિયાને ખરાબર જોઈ લીધી છે એમ જાણવું, કારણ કે દુનિયાના ભાવો ફરી ફરીને એવી રીતે જૂઠા જૂઠા સંબંધે બન્યા જ કરે છે.” સિદ્ધાન્ત મહાત્માની મેહરબાનીથી સુખ અને દુઃખના હેતુઓ કયા છે, કેવી રીતે રહેલા છે અને તે ગ્રાણીપર કેવી રીતે કામ કરે છે તે મારા જાણવામાં આવી ગયું અને મારી અસતા હતી તે દૂર થઈ ગઈ.

આવી રીતે એ અપ્રભુદ્ધ શિષ્ય જે પણ એક રાજા જ હતો તેને ઘણો સંતોષ થયો, તેના અંતરાત્માને ઘણો આનંદ થયો અને છ એ રાજ્યોનો વિચાર વારંવાર કરતાં, તે પર પયલોચના કરતાં અને તે સંબંધી પૃથક્કરણ કરતાં તે નિશ્ચિત થયો, આનંદમાં આવી ગયો, શાંતિ પામ્યો.^૧

* * * *

૧ જુઓ પ્રકરણ ૧૧ મું. ચાહુ પ્રસ્તાવ.

૨ જુઓ પ્રકરણ ૧૨ મું. ચાહુ પ્રસ્તાવ.

૩ જુઓ પ્રકરણ ૧૩ મું. ચાહુ પ્રસ્તાવ.

૪ શાસ્ત્રકાર અન્યત્ર કહે છે કે જેણે એક ભાવ સર્વથા જાણ્યો તેણે સર્વ ભાવો જાણ્યા એમ સમજવું.

૫ ઉત્તમસૂરિએ હરિરાજ પાસે પૃ. ૧૫૫૬ થી જે ઉપદેશ શરૂ કર્યો હતો તે અત્ર પૂરો ચાલે છે. જુઓ પ્રકરણ નવમાનો છેલ્લો ભાગ. પૃ. ૧૫૫૫-૫૭.

જે જે દેહધારી છે, દુંકામાં જે સર્વ જીવો સંસારમાં છે તે સર્વ પરમાર્થ નજરે સસ્ય વસ્તુસ્વરૂપે કર્મપરિણામરાજના પુત્રો છે અને તે સર્વના જૂદા જૂદા આકારોનો સમાવેશ ઉપર જે છ પ્રકારના પુત્રો જણાવ્યા તેમાં થાય છે, એમાં જરા પણ સંશય રહે તેવું નથી. તેઓ જાણે છે ત્યારે તે જ રાજ્ય તેમના જેવા જ ખીજ છોકરાઓને કર્મપરિણામ આપે છે અને તે નવા આવનારા છોકરાઓ વળી તે રાજ્ય ભોગવે છે, એ નવા આવનારા છોકરાઓનાં નામો પણ નિકૃષ્ટ અધમ વિગેરે થાય છે અને નામપ્રમાણે તેઓને સુખદુઃખનાં સર્વ કારણો અનુક્રમે આવી મળે છે અને એ નામોનાં ગુણ પ્રમાણે તેઓ આગળ વધે છે અને તેઓનો વિકાસ કે સંકોચ એવા જ પ્રકારનો થાય છે. રાજા! એ કર્મપરિણામરાજના ખીજ છોકરાઓ દૂર રહો, એમની વાત હાલ આજી ઉપર રાખો, હું પોતે જ કર્મપરિણામરાજનો એક પુત્ર છું એમ તું જાણુ. ઉપર કથાનક પ્રસંગમાં^૧ ઉત્તમ નામનો પાંચમો પુત્ર આવ્યો હતો તે તારા લક્ષ્યમાં હશે, એને કર્મપરિણામરાજએ એક વર્ષ માટે રાજ્ય આપ્યું હતું તે પણ યાદ હશે, ત્યાર પછી સિદ્ધાન્તે બતાવેલા માર્ગે એ પાંચમો પુત્ર ચાલ્યો હતો,^૨ તેની સાથે અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય નામના અનુચરો થયા હતા, એને જે રાજ્ય કરવાની પૂર્વ ક્રિયા સિદ્ધાન્તે બતાવી હતી તે સર્વ તેણે કરી હતી અને ત્યાર પછી તે અતિ સુંદર અંતરંગ રાજ્યમાં દાખલ થયો હતો, તેણે રાજ્યમાં દાખલ થઈને પોતાના આખા શત્રુવર્ગને મારી નાખ્યો હતો અને ચારિત્રરાજ અને તેના આખા લશ્કરની બરાબર પોષણ કરી હતી તે સર્વ તને યાદ હશે, તે પાંચમો ઉત્તમરાજ નામનો પુત્ર હતો તે હું જ છું એમ સમજ અને એ રાજ્ય ભોગવતો આ સહાય કરનારા સાધુઓ સાથે અહીં આવી પહોંચ્યો છું એમ તું જાણુ. મેં અગાઉ એ પાંચમા ઉત્તમ રાજ્યના જે ગુણો (૧) તારી પાસે વિસ્તારથી વર્ણવ્યા હતા, તેને જે જે પ્રકારતું સુખ (૨) હતું અને થવાતું હતું એમ જણાવ્યું હતું, તેની જે જે મહાન વિભૂતિઓ (૩) તને ગણાવી હતી, એની જૂદા જૂદા પ્રકારની ચેષ્ટાઓ (૪) તને સંભળાવી હતી તે સર્વ ગુણો, તે સર્વ સુખો, તે સર્વ વિભૂતિઓ અને તે સર્વ ચેષ્ટાઓ મારા સંબંધમાં અત્યારે જ વર્તે છે, અને રાજા! એ સંબંધમાં જરા પણ શંકા નથી. અત્યારે હું અંતરંગ રાજ્ય કંઈ છું અને ભક્તિભાવમાં નમ્ર થયેલા દેવતાઓ વારંવાર હું ‘ગુણગણોથી ભરેલો છું’ એવી રીતે ધન્યતાપૂર્વક

૧ જીવો પ્રકરણ ૧૪ મું. ચાલુ પ્રસ્તાવ.

૨ જીવો પૃ. ૧૫૯૮ થી આગળ.

મારી સ્તુતિ કરે છે (આ (૧) મુણને અંગે વાત થઈ). ત્યાર પછી (૨) મુખના સંબંધમાં વાત કરે તો મને પોતાને મારા મનમાં મારા અંતરમાં એવો આત્મિક મુખનો અનુભવ થાય છે અને રાજ્ય કરતી વખતે જ મને એવો મુખનો ઉપભોગ થાય છે કે તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે, તેનું ગમે તેટલું વિવેચન કરે તો પણ તેનો પાર આવે તેમ નથી. વળી મારી (૩) વિભૂતિ (સંપત્તિ)ના સંબંધમાં તને વાત કરે તો મારે જણાવવું જોઈએ કે મારી પાસે રત્નો (આત્મિક)નાં તો મોટા મોટા ઢગલા છે અને ચારે પ્રકારના (આંતરંગ) લોકરત્નો જે તને ખ્યાલ આપવા ધારે તો તે માત્ર ‘અસંખ્યાત’ રાષ્ટ્રથી જ અપાય તેમ છે, મતલબ માંડે ચતુરંગ લોકર એટલું મોટું છે કે તેની સંખ્યા જ થઈ શકે તેમ નથી, તેનો પાર પમાય તેમ નથી. આ મારી વિભૂતિને અંગે વાત થઈ. મારી (૪) ચેષ્ટાઓને અંગે તને વાત કરે તો સંક્ષેપમાં સિદ્ધાન્તમહાત્માએ ઉત્તમરાજની વાત કરતાં તેની જે સર્વ ચેષ્ટાઓ કહી હતી તેવી સર્વ ચેષ્ટાઓ મારી છે, ‘મારા’ અનુયાયો અને વર્તનો તે પ્રમાણે છે એમ તું સમજ. જેવી રીતે કર્મપરિણામનો ઉત્તમ નામનો પુત્ર કહ્યો હતો તેના હું થયો છું તેવી જ રીતે ખીજા નિકૃષ્ટ વિગેરે તેના છોકરાઓ સંસારમાં જન્મેલા જ છે એમ તારે સમજવું. એ રાજ્ય એક પ્રકારનું છે, વળી પ્રાણીઓ અનેક દેખાય છે અને પ્રવાહમાં ફાઈ પણ પ્રકારનો ખાંચો નાખ્યા વગર એક સાથે સર્વ પ્રાણીઓ એ રાજ્યને ભોગવે છે. રાજ્યનો પ્રવાહ આવે છે અને અત્યેક પ્રાણી એક સાથે એકી વખતે તેને ભોગવે છે. આ પ્રમાણે હકીકત છે એનું બરાબર અવલોકન કરવાથી તને તે સ્ફુટ રીતે સમજાઈ જશે. હવે તારે એ સંબંધમાં કંઈ વધારે ખુલાસો પૂછવો હોય તો ખુશીથી મને પૂછી લે.”

હરિકૃમારની સાવધાનતા.

મંચમરાજ્યે પ્રયાણેચ્છા.

દીક્ષા લેવાનો પ્રસિદ્ધ માર્ગ.

આચાર્ય ભગવાનના વચનમાં રહેલા ભાવાર્થને બરાબર સમજીને હરિરાજ્યએ વળી પાછો સવાલ કર્યો “ભગવન! જે પરમાર્થનજરે સર્વ દેહધારી પ્રાણીઓ જેઓ આ સંસારમાં જન્મ્યું હતી રહેલા છે તે કર્મપરિણામરાજના જ છોકરાઓ છે, જે કર્મપરિણામરાજ એ સર્વ પ્રાણીઓને તેઓની અંતરંગ ભૂમિ ચિત્તવૃત્તિ નામની છે તેનું રાજ્ય આપે છે, એ મહાશક્તિ એ કે એક જ પ્રકારની છે છતાં પાત્ર-

વિશેષે જેને રાજ્ય આપવામાં આવ્યું હોય તેને લઈને તે જૂદા જૂદા પ્રકારના આકાર ધારણ કરે છે અને તે જૂદા જૂદા આકારોને લઈને તે અનેક પ્રકારનાં મુખદુઃખનાં કારણભૂત થાય છે; જે એવી હકીકત હોય તો પછી અમે પોતે (હું) પણ કર્મપરિણામરાજના પુત્ર જ છીએ એમ જણાય છે!! અને જે તેમ હોય તો અમને પણ એ રાજ્ય બરાબર લાગુ પડતું અને મળી ગયેલું હોતું જોઈએ એમ જણાય છે.”

સૂરિમહારાજે જવાબ આપતાં કહ્યું “રાજન્! તેં બરાબર હકીકત કહી, તારા સમજવામાં વાત સ્પષ્ટ આવી ગઈ જણાય છે. તેં જે છેવટનો નિશ્ચય બતાવ્યો તે તદ્દન સાચો છે. એ રાજ્ય સર્વને બરાબર લાગુ પડે છે, સર્વને એ રાજ્ય મળે છે અને તને પણ રાજ્ય મળેલું જ છે. અગાઉ મેં ‘વિમધ્યમનું રાજ્ય વર્ણવ્યું હતું તે પ્રમાણે અત્યારે તું રાજ્ય પામે છે, માત્ર એ રાજ્યને તું જોઈ શકતો નથી. એનું કારણ એ છે કે રાતદિવસ તું ધર્મ અર્થ અને કામ એ ત્રણે વર્ગોને સાધે છે પણ એ એવી રીતે સાધે છે કે એક બીજાને અસ્પરસ વાંધો ન આવે. તને યાદ હશે કે અગાઉ વિમધ્યમ રાજ્યનું લક્ષણ’ મેં એજ કહ્યું હતું. કેમ હવે તારા ધ્યાનમાં તે વાત બરાબર આવે છે?”

હરિરાજા—“મારે આ વિમધ્યમનું રાજ્ય નથી જોઈતું. એ રાજ્યથી સર્વ! હાલ આપ જે ઉત્તમરાજ્ય લોગવો છો તે મને પણ આપો.”

ઉત્તમસૂરિ—“રાજન્! એ વાત તો ઘણી સારી કરી, પણ એક વાત સાંભળ. એ રાજ્ય જેવી રીતે આ સાધુઓને મળ્યું છે તેવી રીતે જ મેંજવી શકાય છે, એ રાજ્ય મેંજવવાનો બીજો કોઈ ઉપાય નથી. તેઓને એ રાજ્યને અંગે કેવી વાત બની હતી તે તને જણાવું. ત્યારે અગાઉ તેઓના મનોહર અંતરંગ રાજ્ય સંગ્રામી વાત મેં તેમને કરી હતી ત્યારે તેઓ પણ એ રાજ્ય મેંજવવા માટે ઘણી જ હોંસવાળા થઈ ગયા હતા અને અત્યારે જેમ તને એ રાજ્ય મેંજવવાની ઘણી હિંમત-અભિલાષ થઈ છે તેમ તેઓને પણ થયું હતું; તે વખતે મેં એ સર્વ રાજાશંકીઓને જણાવ્યું હતું કે જનવાદના મતમાં દીક્ષ

લીધા વગર એ અનરંજ બ્રહ્મિનું ઉત્તમ રાજ્ય પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ નથી. પણ તેઓએ સર્વ પાપોને નાશ કરનારી દીક્ષા લીધી અને તેને પરિણામે તેઓએ સર્વ ગુણનું સ્થાન એ ઉત્તમ મહારાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું. રાજન્! તમે પણ એ ઉત્તમરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા દોષ તો તારે પણ આ બાગવતી દીક્ષા લેવી.”

હરિરાજ—“મહારાજ! એ એટલું જ માત્ર કરવાથી એવડું મોટું મહાગુપ્તદાપી રાજ્ય મળી જતું હોય તો પણ એ બાગવતમાં વિરંજ્ય શો કરવો? એવી બાબતમાં તે વળી જરા પણ દીક્ષ કરવી યોગ્ય ગણાય ખરી? માટે મારા ઉપર દૃષ્ટા કરીને મને ભગવાનના મતની નાની દીક્ષા આપો, એમાં જરા પણ દીક્ષ ન કરો.”

હરિરાજને દીક્ષા.

શાર્દૂલકુમારને રાજ્ય.

પંચમ રાજ્યની પાલના.

રાજનાં આવા વચન સાંભળીને સુરિ મહારાજનાં નેત્રો આનંદથી વિકસર થયાં. તેઓ બોલ્યા—“રાજન્! તે બહુ સુંદર વાત કરી! આ મહાન રાજ્ય ઘણું સુંદર છે, મહા ગુપ્તપરંપરા આપનાર છે અને દીક્ષા લેવાથી તે મળી શકે તેવું છે, એવી હકીકત જાણીને ક્યો સમજી શકે? માણસ તે લીધા વગરનો રહે? ઘાડાં માટે વધારેને ઘોડા બેસવાની વાત તે કેમ લાલો માણસ કરે ખરો કે? વળી તું ભગવાનના મતની દીક્ષા લેવાને ખરેખરો લાપક છે એ બાબતમાં જરા પણ શંકા લાવવા જેવું નથી. વળી ને પ્રાણી અને પાત્ર (લાપક) ન હોય તેના સંબંધમાં અમે પ્રયત્ન પણ કરતા નથી. તું પાત્ર છે માટે ખુશીથી એ દીક્ષા લે અને પરિણામે અક્ષય આનંદનું પાત્ર થા.”

શુરમહારાજે ને વચન કલાં તેને હરિરાજ્યએ તે જ પ્રકારે સ્વીકાર્યા અને તુરત જ પોતાનાં મહાવિવેકી મંત્રી અને સેનાપતિ સાથે પૂરતો વિચાર કરીને રાજ્ય ઉપર પોતાના શાર્દૂલ નામના પુત્રને સ્થાપન કરી દીધો. તુરત જ મોટો મહોત્સવ રાટ કર્યો, જિનેશ્વર ભગવાનના મંદિરમાં કાઠમાઠથી આઠ દિવસ સુધી મહોત્સવ (અઠાધ મહોત્સવ) કર્યો, દ્રવ્ય વિગેરેની અભિલાષાવાળા અર્ધાવર્ગને મોટાં દાન આપ્યાં, શુરમહારાજની મહા પૂજા કરી, વડીલવર્ગને માન આપ્યું, આખા નગરના સર્વ લોકોના આનંદમાં સર્વ પ્રકારે ખૂબ વધારો કર્યો અને તે વખતે કરવા યોગ્ય સર્વ ઉચિત ક્રિયાઓ કરી, જરૂરી કાર્યો

(સુખ દાટેલા ભંડારને) ખોલીને બહાર કાઢ.” મિત્રની પ્રેરણાથી મને થાક લાગેલો હતો છતાં આરામ પણ લીધા વગર મેં તે એકદમ જમીનને ખણવા માંડી, વધારે હાંડું ખોદતાં એ જમીન મહા મૂલ્યવાન રત્નોથી ભરેલી જણાઈ, ખાદિયીથી તપાસ કરતા એક મોટો ઘડો અનેક મહા તેજસ્વી રત્નોથી ભરેલો દેખાયો, રત્નો એવાં તો પાણીવાળાં હતાં કે તેની પ્રભા (lustre) થી ચારે તરફ પ્રકાશ થઈ રહ્યો હતો. આવાં મુંદર રત્નોથી ભરેલો ઘડો ભેટાં મારા આનંદનો કાંઈ પાર રહ્યો નહિ, મારી હૃદયમાં પાણી છૂટવા લાગ્યું, મારા આખા શરીરે પર-સ્થેવો થઈ ગયો, મારી આંખો હંધંથી પ્રકુલિત થઈ ગઈ અને મારા આખા શરીરે દોમાંથ ખસ થઈ ગયા. હું તો મારા સાગરમિત્રની પ્રેરણાથી તેને એકદમ લેવા ગયો ત્યાં તો ચારે દિશાઓને ફાડી નાખે એવો મોટો ભયંકર અવાજ થયો અને એ જ જમીનમાંથી કાળસ્વરૂપ અત્યંત ભયંકર મોટો વૈતાળ ઉત્પન્ન થયો, બહાર નીકળી આવ્યો. એની આંખોમાંથી અશ્વિના બરફા બહાર નીકળતા હતા, એના મુખમાંથી ‘દ્રૂ દ્રૂ’ ના ભયંકર અવાજ નીકળ્યા કરતા હતા, એની અત્યંત ભયંકર લાંબી દાઢો બહાર નીકળી આવેલી હતી અને એતું મુખ જમરાજથી પણ વધારે ભયંકર હતું; એ એટલો ભયંકર અને બીહામણો હતો, એના આખા શરીરનો દેખાવ એવો ભયંકર હતો કે એને ભેટાં જ ગાત્ર ગળી જાય, એના સામી નજર કરતાં પ્રાણી બધું બધું યઈ જાય અને એનો સ્વર સાંભળતાં કાન ફાડી જાય. તેને ભેટાં મેં મોટેથી રાડો પાડવા માંડી, પોકારો કરવા માંડ્યા, રડવા માંડ્યું, પણ તે ન ગણ્યારતાં તેણે મને પોતાના મોઢામાં લઈને બગાડકારથી કડકડટ કરતા ફાડી નાંખ્યો.

* * *

તે વખતે જે ગોળી મને ધનશેખર થતી વખતે ભવિત્યતા તર-ફથી આપવામાં આવી હતી તે પૂરી થઈ રહી એટલે એ જ ભવિત્ય-ત્વતાના પ્રતાપથી અગાડની માફક પાછો હું પાપિષ્ઠનિવાસ નગરીના સ્થાતમા પાટમાં ગયો (સ્થાતમી નરકે ગયો). અહો મુંદરમુખી અ-ચ્છાતસંકેતા ! એ સ્થાતમા પાટમાં અનેક પ્રકારનાં મહાભયંકર દુષ્ટો અનુભવીને ત્યાંથી બહાર નીકળ્યો ત્યારે વળી એ ભવિત્યતાના બળથી ત્યાર પછી અનેક સ્થાને હું રખાયો, મેં બહુ પ્રકારનાં... અનુભવ્યાં અને મારે મારે થવામાં કાંઈ બાકી ન રહી. આ... હું નારી પાસે ફેરવું ચલેન કહે ? હુંકામાં હતું તો આ

“ (અશ્વરિદ્રિય)માં આસક્ત થઇને, મૈથુનની ઇચ્છામાં તત્પર રહીને
 “ અને થોડા માત્ર દ્રવ્યમાં લુબ્ધ થઇને હારી બેસે છે, ખોઇ બેસે છે,
 “ તેનો વિનાશ કરી નાંખે છે.

“ એવી રીતે મુસીબતે પ્રાપ્ત કરેલા નરભવથી બાદ થયેલા પ્રા-
 “ લીઓ મહા આકરાં કર્મોનો મોટો ભાર વહોરી લઇને ઘણા લાંબા કાળ
 “ મુઢી અનંત સંસ્કારઅટવીમાં મહાભયંકર દુઃખો ભોગવતાં રખડે છે.

“ ભવ્ય પ્રાણીઓ ! મેં અહીં ટુંકામાં જિનેશ્વરમહારાજના વચનનું
 “ વર્ણન કરી બતાવ્યું છે. એ હકીકત સમજીને નયન (અશ્વરિદ્રિય) સાગર
 “ (લોક) અને મૈથુનમાં રહે પ્રકારની આસક્તિ-લોભતા દૂર કરતો.”

इत्युपमितिभवप्रपञ्चायां कथायां लोभमैथुनचक्षुरि-
 न्द्रियविपाकवर्णनः पद्यः प्रस्तावः

* * *

* *

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથાના
 લોભ મૈથુન અશ્વરિદ્રિયના વિપાકનું વર્ણન કરનાર
 છંદો પ્રસ્તાવ સંપૂર્ણ.

७५सं६।२.

* *
 'यदिदमसुलभं भो लब्धमेभिर्मनु
 बहुविधभवचारात्यन्तरीणैर्नरत्वम्
 तदपि नयनलोला मैथुनेच्छापरीत
 लघु धनलवलुब्धा नाशयन्त्येव सृ

ततश्च ।

'विगलितास्त इमे नरभावतः, प्रबलकर्ममहाभा
 सततदुःखमटन्ति पुनः पुनः, सकलकालमनन्त
 तदिदमत्र निवेदितमवसा,
 जिनवचो ननु भव्यजना ! मया ।
 इदमवेत्य निराकुरुत द्रुतं,
 नयनसागरमैथुनलोलताम् ॥

* * *
 भावार्थ—“अनेक प्रशरणी संसाररजःपट्टीमां भ
 - मने तेवुं पावुं प्राप्ते थछ भवेहुं” आ मनुष्यपावुं भूयं प्रा

१ म.दिनी.

२ म.जीना भन्ने हुनविद्वन्निष्ठ छंद छे.

३ म.सकलकालमनन्तः भिन्ने. अर्थ 'सकलकालः सारथी सत्यं द ईश्वर
 ५० ५५ छंद छे. भिन्ने. अर्थ 'सकलकालः सारथी सत्यं द ईश्वर

શ્રી
ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

સાતમો પ્રસ્તાવ.

અવતરણ.

પ્રસ્તાવ સાતમો.

પાત્ર સ્થાનાદિ પરિચય.

કથાનાર્થ.

સાદહાર.

(અદિકથા)

મુખ્ય પાત્રો.

છમ્પત.

લીલાદેવી.

પાનવાહન.

મદતમંજરી.

અકલંક.

સાદહારપુરનો રાજા. કથાનાયકનો

પિતા.

છમ્પતરાજની પટ્ટરાણી. કથાનાયકની

માતા.

કથાનાયક. સંસારીજીવ.

પાનવાહનની રાણી.

છમ્પતરાજના ભાઈ નીરદનો પુત્ર. ધન-પદ્મા.

વાહનનો સખા.

સામાન્ય પાત્રો.

જેશી.

વધામણી આપનાર દાસી.

છમ્પતરાજનો નાનો ભાઈ. અકલંકનો પિતા.

નીરદની પત્ની. અકલંકની માતા.

પ્રથમ અનિ:

દ્વિતીય અનિ:

તૃતીય અનિ:

ચતુર્થ અનિ:

પંચમ અનિ:

લોકોદરમાં આગ લેવાથી વૈરાગ્ય પામનાર.

મદિરાશાળા જેઠ વૈરાગ્યભાવ પામનાર.

રેડ (અરધદૃઢદૃઢ) જેઠ વૈરાગ્ય પામનાર.

સતિપાત-હન્યાદને જેઠ વૈરાગ્ય પામનાર.

ચાર વ્યાપારી કથાનક સાંભળી વૈરાગ્ય પામનાર.

આરુ.

ચોગ્ય.

દ્વિતમ.

મૂલ.

પસંતપુરે રહેનાર રત્નદ્રીએ વ્યાપાર કરવા

માટે ખેડેલા ચાર ત્રિવ વ્યાપારીઓ.

છઠ્ઠા મુનિ કે.વિદ. પરિચદ. (આંતર).	સંદા.	સંસૃતિનરે બહાર જોઇ વૈરાગ્ય પામનાર. મુનિસમૂહના આચાર્યે ગ્રહ. રાત્રેકેસરીનો પાંચમો પુત્ર. સામરનો મિત્ર. પરિશદની ભાષાં.	સદાગ્રમ. મહામોહ. સોનસંવરણ. ચારિત્રરાજ. સહજોધ. સમપૂર્ણસૌં. ગૃહીધર્મ.	ચારિત્રરાજપ્રેરિત ઉપદેશક. ચિત્તવૃત્તિનો મહારાજ. આઠમનો એક રાજ. ચિત્તવૃત્તિર્મ પરાયેશ રાજ. ચારિત્રરાજનો મંત્રી. સદાગ્રમ પછી મોકલવાનો સેનાપતિ. ચારિત્રરાજનો નાનો પુત્ર.
સમાતલ.	સ્વમહાનિચય. તદનુભૂતિ. કે.વિદ. બાલિકા. કુતિ. સંઘ.	સમાંતલનો રાજ. સદર રાજની રાણી. સ્વમહારાજના પુત્રો. (કે.વિદ અને કે.વિદાચાર્યે જોઇ જ છે.) કર્મપરિણામની કન્યા. દાસીપુત્ર. કુલિનો અગ્રવામી અને સંયોગ ગેહનાર.		ગાંધર્વમિથુન. } આયનના હરીફ. પરીક્ષા માટે પર્વતે ઉત્તર. } અથવા.
રોક.	સાગર. બલકિદ.	મહામોહનો મનુષ્ય. ધનવાદનના મરીરમાં ચેસનાર. મહામોહનો સેવક. પરિશદનો મિત્ર. માયા.		અકરમળ, હાસ, } મહામોહના સેનાનીઓ. ગોષા રતિ, અરતિ, ચોક, } પ્રસ્તાવના બધીતા પાત્રો. ભય, બુઝાસા. } ગોહરાયનો પરિવાર (ગોષા પ્રસ્તાવ પ્રમાણે.)

કૃપણતા.	સાગરની અંગીભૂતા.	નિથાદર્શન. કુદૃષ્ટિ.	રાગકેસરી. દ્રેષગજેન્દ્ર. મહામુદતા. વિષયાભિલાષ. લોગતુષ્ણા.
અમૃતોદર.	નંદશેઠ ધનસુંદરી પુત્ર. સંસારીજીવ.	વિધા. નિરીહતા.	કુમારો. ચારિત્રરાજની માનસીક કન્યા. ચારિત્રરાજની વિરતિથી ઉત્પન્ન થ- યેલી બીજી કન્યા. પરિગ્રહનો વિલય કરનારી.
અંધ. નમંદિરપુર. માનવાવાસ.	અંધુદત્ત પ્રિયદર્શના પુત્ર. દ્રવ્યસાધુ. આનંદ અને નંદિનો પુત્ર. સંસારીજીવ. આલીર. મદન-રેણુપુત્ર. સંસારીજીવ. વસુઅંધુ-ધારાનો પુત્ર. રાજપુત. (સંસારીજીવ). શાળિભદ્ર-કનકપ્રભાનો પુત્ર. (સંસારીજીવ). રત્નટિકરાજ-વિમળાનો પુત્ર. (સંસારીજીવ).	સુદર્શન. સુંદર. ધર્મઘોષ. સમ્યગ્દર્શન. શાંતિસૂરિ. સુધાભૂત. સુગ્રખુદ્ર.	ઉપદેશક. અમૃતોદરનો ઉપકારી. અંધુને ઉપદેશ કરનાર સુતિ. વિરોચનના ઉપદેશક ગુરૂ. ચારિત્રરાજનો સેનાપતિ. વાસવને યોધા કરનાર આચાર્ય. વિભૂષણના ગુરૂ. આચાર્ય. વિશદના ઉપદેશક સુતિ.

ૐ પરમાત્મને નમઃ

શ્રી

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

વિભાગ ૩ લે (આશુ).

સાતમો પ્રસ્તાવ.

અવતરાણુ.

લોભ. મંથન. મહુચિદ્રિય.

પ્રકરણ ૧ લું.

ધનવાહન અને અકલંક.

સાહ્યાદ નગરે હમૃત રાગ.

લીલાદેવી કૃષ્ણીએ ધનવાહન.

પુત્રજન્મ મહોત્સવ. નામકરણ.

જુ ભુવનને અનેક પ્રકારના આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરનાર દુઃખોને દૂર કરનાર અને આખા જગતને આહ્વાદ (આનંદ-હર્ષ) ઉત્પન્ન કરનાર સાહ્યાદ નામનું એક અતિ વિરાળ નગર છે. ત્યાં જે નરનારીઓનાં જોડલાં અંતઃકરણના અસ્પર્શના પ્રેમથી, પોતાના રૂપથી અને શક્તિથી લીલા કરી રહ્યા છે તે કામદેવ અને તેની સ્ત્રી રતિનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે છે; એ જોડલાંઓનાં-દંપતિઓનાં આનંદને જોઇ સાક્ષાત્ કામદેવ અને રતિ જ લીલા કરતા હોય એવો ભાસ થાય છે.

જ્યોતિષશાસ્ત્ર.

મારે જન્મમહોત્સવ થઈ રહ્યા પછી મારા પિતા રાજી છૂટીને એક સિદ્ધાર્થ નામનો પ્રસિદ્ધિ પામેલો જ્યોતિષી તે નગરમાં હતો તેને ખોલાવ્યો અને તેને પૂછ્યું કે “કુમારના જન્મસમયે થેલો કેવા પ્રકારના પડ્યા છે તે મને બરાબર સ્પષ્ટ કરીને સમજાવો.” એનાં જવાબમાં સિદ્ધાર્થ જ્યોતિષીએ કહ્યું:—

“મહારાજ જેવો આપનો હુકમ! આપ સર્વ હકીકત બરાબર લક્ષ્ય દઈને સાંભળો.

“આ આનંદ^૧ નામનો સંવત્સર ચાલે છે; ઋતુ શરૂ છે; હાલ કાર્તિક માસ^૨ ચાલે છે; આજે બીજ તિથિ છે તે બદા છે; આજે શુક્રવાર છે; આજે કૃતિકા નક્ષત્ર છે; આજે વૃષ

૧ આનંદ સંવત્સર: જ્યોતિષ શાસ્ત્રમાં સાઠ સંવત્સરનાં નામો આપેલાં માલુમ પડે છે. એમાં આઠતાળીસમા સંવત્સરને આનંદ સંવત્સર કહેવામાં આવે છે. સાઠ વર્ષ થઈ ગયા પછી પાછા ફરીવાર તેજ સંવત્સરો પુનરાવર્ત પામી છે. જન્મશાસ્ત્રમાં સંવત્સરનું નામ ખાસ આપવામાં આવે છે. ચક્ર યા સંવત્સર વગર પાલે પણ સંવત્સરના નામ વગર ન ચાલે.

૨ શરદાઋતુ: જ્યોતિષીઓ વર્ષને છ ઋતુમાં વહેંચી નાખે છે એમાં બાર શકિઓ આવી જાય છે. મીન મેષના સૂર્યને વસંત ઋતુ, વૃષભ અને મિથુનના સૂર્યને ગ્રીષ્મ ઋતુ, કર્ક અને સિંહના સૂર્યને વર્ષાઋતુ, કન્યા અને તોલાના સૂર્યને શરદાઋતુ, વૃશ્ચિક અને ધનરાશિના સૂર્યને હેમંતઋતુ અને મકર અને કુંભના સૂર્યને શિશિર ઋતુ કહેવામાં આવે છે. દરેક ઋતુ બે મહિનાની હોય છે.

૩ કાર્તિકમાસ: આખા વર્ષના બાર મહિના હોય છે તે આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ. જ્યોતિષી વર્ષ ચૈત્રથી શરૂ થાય છે તેમાં આઠમા માસ કાર્તિક આવે છે.

૪ બીજ: શુદ્ધિપક્ષમાં દરેક માસમાં એકમથી પુનમ સુધી પંદર તિથિ આવે છે અને વદિપક્ષમાં એકમથી અમાસ સુધી થઈને પંદર તિથિ આવે છે. ૧, ૬, ૧૧ એ નંદા તિથિઓ અને ૨, ૭, ૧૨ એ બદા તિથિઓ છે. કુંવરનો બીજને દિવસે જન્મ હોવાથી તે બદા કહેવામાં આવી છે. તેમાં પ્રતિપદાથી માંડી અનુક્રમે નંદા, બદા, જયા, વિક્રા અને પૂર્ણા એ નામો છે. એકેક નામની ત્રણ તિથિઓ હોય છે.

૫ નક્ષત્ર: ચંદ્રની ગતિપ્રમાણે દેખાતા નક્ષત્રો ૨૭ હોય છે. એક અઠાવીસામું નક્ષત્ર અભિજિત નામનું ગણાય છે. દરેક નક્ષત્રનો કાળ લગભગ ૧૦ ઘટિકા (એક દિવસ)નો હોય છે. કૃતિકા નક્ષત્ર ત્રીસું આવે છે. એક ચાંદ્ર માસમાં બધાં નક્ષત્રો આવી જાય છે. આપણા મહિના ચંદ્રની ગતિ પ્રમાણે ગણાય છે અને વર્ષ સૂર્યની ગતિ સાથે ગેજવામાં આવે છે.

રાજાએ કહ્યું “આપે ! એ રાસિઓ કેવા પ્રકારની છે અને એ દરેકના ગુણદોષો કયા છે તે હું સાંભળવા ઇચ્છું છું.”

શિક્ષાર્થે ન્યોતિપીએ જવાબમાં કહ્યું:—

“દેવ સાંભળો રાસિઓ બાર છે તેનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:—

મેષ, વૃષભ મિથુન, કર્ક, સિંહ, વૃશ્ચિક, ધન, મકર, કુંભ અને મીન. હવે એ દરેક રાસિના ગુણ કહું છું.—

૧ દરેક રાસિ ૧૬૫ ધરિની દોષ છે તેની ચળવરી આ પ્રમાણે થાય છે. દરેક નક્ષત્ર આઠ જણાંયું તેમ ૧૦ ધરિનું દોષ છે તેના ધોષા બાજને કોઈ થાય છે. એટલે નવચરખૂની એક રાસિ થાય છે. તે કવી રીતે થાય છે તે નીચેના પત્રકમાં જણાવું છે.

મેષ—(મેદાનો આકાર. વર્ણ લાલ. અંધની ધરિ ૧૦, બરછી ૧૦, કૃતિકા ૧૫).

વૃષભ—(મેદાનો આકાર. વર્ણ સફેદ. કૃતિકા ૪૫, રોહિણી ૧૦, મૃગશિર ૩૦).

મિથુન—(મદા નામનું વાદ્ય જેના દાઘમાં છે એવો પુરુષ અને વીણાવાળી સ્ત્રી-એ બંનેના બેડાવાળી આકૃતિ. વર્ણ પાપટીઓ. મૃગશિર ૩૦, આર્દ્રા ૧૦, પુનર્વસુ ૪૫).

કર્ક—(કચ્છલાનો આકાર-રાતો વર્ણ. પુનર્વસુ ૧૫, પુષ્ય ૧૦, આર્દ્રપદા ૧૦).

સિંહ—(સિંહાકાર. ચેતવર્ણ. મધા ૧૦, પૂર્વાશ્વિની ૧૦, ઉત્તરાશ્વિની ૧૫).

કન્યા—(દાખા દાઘમાં અગ્નિ અને જમણા દાઘમાં ધાન્ય ધારણ કરીને વદાણમાં બેઠેલી કન્યા જેવી આકૃતિ. મેષક વર્ણ. ઉત્તરાશ્વિની ૪૫, હસ્તા ૧૦, ચિત્રા ૩૦).

તુલા—(તાજવા લગ્નને તોળનાર પુરુષની આકૃતિ. વર્ણ કાળો. ચિત્રા ૩૦, સ્વાતિ ૧૦, વિશાખા ૪૫.)

વૃશ્ચિક—(વૌંછીનો આકાર. સુવર્ણ વર્ણ. વિશાખા ૧૫, અનુરાધા ૧૦, જ્યેષ્ઠા ૧૦).

ધન—(કેટલી નીચેના ભાગ અથ જોડો એટલે ચાર પગલાનો અને શરીરની ઉપરનો ભાગ પુરુષ જેવો અને દાઘમાં ધનુષ્ય દોષ એવી આકૃતિ. રંગ પીળો. મૃજ ૧૦, પૂર્વાષાઢા ૧૦, ઉત્તરાષાઢા ૧૫).

મકર—(મગરનો આકાર. તપખીરી રંગ. ઉત્તરાષાઢા ૪૫, શ્રવણ ૧૦, ધનિષ્ઠા ૩૦).

કુંભ—(ખાંધ ઉપર ઘડો લેનાર પુરુષાકાર. નોળીઆ જેવો રંગ. ધનિષ્ઠા ૩૦, સતતિષા ૧૦, પૂર્વાષાઢપદ ૪૫).

મીન—(બે મગના પુછડાં સામસામાં આવવાથી થતી આકૃતિ. માછલા જેવો રંગ. પૂર્વાષાઢપદ ૧૫, ઉત્તરાષાઢપદ ૧૦, રેવતિ ૧૦).

મેષ^૧—“ જો માણસનો મેષ રાશિમાં જન્મ થયો હોય તેની આંખો ચક્રળચક્રળ થતી હોય છે, તે નિરંતર રોગ વગરનો રહે છે, ધર્મકાર્યમાં તે તુરત સારા અને સાચા નિર્ણયપર આવી જનારો હોય છે, એની નંધો ઘણી વિસ્તારવાળી હોય છે, એ કરેલા ગુણને જાણવાવાળો હોય છે, એ બહાદુર હોય છે, રાજ્યમાં એને સાફ માન મળે છે, સ્ત્રીઓનાં હૃદયને એ ઘણો આનંદ ઉપજાવનાર હોય છે, એ પાણીથી નિરંતર ડર્યા કરે છે, જોસથી કામ કરનાર થાય છે અને શરૂઆતમાં આકરો હોય છે પણ છેવટે નરમ પડી જનાર હોય છે. એવા મનુષ્યનું કોઈ કારણ પામી પ્રથમ વયમાં અઢારમે વર્ષે કુમરણ થાય છે અથવા પચીસમા વર્ષની આખરે થાય છે, પણ જો તે ઘાતમાંથી બચી જાય તો સો વર્ષ જીવે છે. એનું મરણ ચૌદશની અર્ધ રાત્રે મંગળવારે કૃતિકા નક્ષત્રમાં થાય છે.

વૃષભ^૨—“ વરખ રાશિમાં જન્મેલ મનુષ્ય ભોગ ભોગવનાર થાય છે, દાતા થાય છે, પવિત્ર થાય છે, હુશિયાર થાય છે, એની આંખથી હનવટી સુધીનો ભાગ (ગંડ) સ્થૂળ હોય છે, એનું ગળું મોટું હોય છે, એનામાં તેજ ઝળહળતું દેખાય છે, એને રાગ ઘણો હોય છે, એને ગળાનો રોગ (કંઠમાળ વિગેરે) થાય છે, એને પુત્ર સારા થાય છે, એની ગતિમાં વિલાસ ચોખ્ખો જણાઈ આવે છે, એ સત્ય બોલનાર થાય છે, એનાં ખાંધ અને ગંડસ્થળપર ચિહ્નો પડે છે. એ જો પચીસ વર્ષનો થાય તો જરૂર સો વર્ષ સુધી જીવે. એનું મરણ ચોપગા જનાવરથી થાય છે. એનું મરણ રોહિણી નક્ષત્રમાં અને બુધવારે થાય છે.

મિથુન^૩—“ મિથુન રાશિમાં જન્મેલ મનુષ્ય પુષ્ટ શરીરવાળો થાય છે, તેની આંખો ચંચળ હોય છે, તેનું મન વિષય ભોગવવામાં અત્યંત આસક્ત રહે છે, તે પૈસાદાર થાય છે, તેના મનમાં દયાનો ભાવ સારો રહે છે, તેને ગળાનો રોગ રહ્યા કરે છે, લોડોમાં તે વહાલો થઈ પડે છે, ગાયન અને

૧ મેષના અક્ષરો મ, લ, ર છે.

૨ વૃષ અથવા વૃષભના અક્ષરો વ, વ, ડ.

૩ મિથુનના અક્ષરો મ, છ, ઘ.

નાટકમાં તે કુશળ થાય છે, તેની વિખ્યાતિ ચારે તરફ ફેલાય છે, તેનામાં ગુણો વધારે પડતા હોય છે, તેનો વર્ણ ગોરો હોય છે, તે શરીરે લાંબો થાય છે, ખોલવામાં બહુ વાચ્યાળ હોય છે. સોળમે વર્ષે એ ગ્રાહીને પાણીમાં ઘાત થવાનો ભય બહુ રહે છે, તેમાંથી જો તે બચી જાય તો તેનું મરણ એંશીમે વર્ષે પાણી અથવા અગ્નિમાં પોસ મહિનામાં થાય છે.

કર્ક—“કર્ક રાશિમાં ઉત્પન્ન થયેલો માણસ કામકાજમાં ઘણો બાહોશ થાય છે, ધનવાળો થાય છે, સુરવીર થાય છે, ધર્મિષ્ઠ થાય છે, શુદ્ધ તરફ પ્રેમ રાખનાર થાય છે, એને માયાનો વ્યાધિ રહ્યા કરે છે, એ મોટો બુદ્ધિશાળી થાય છે, એનું શરીર પાતળું રહે છે, એ કૃતસ-કરેલા ગુણનો જ્ઞાનનાર થાય છે, એને મુસાફરી કરવાનો શોખ ઘણો રહે છે, એ કોપથી અંધ બની જાય છે, નાનપણમાં એને માથે વધારે દુઃખો પડે છે, એને મિત્રો સાથે હોય છે, નોકર-ચાકરથી એ ભરપૂર રહે છે અને જરા વફ (વાંકી) પ્રકૃતિનો થાય છે. વિશ્વમે વર્ષે કોઈ જગ્યાએથી પડી જવાથી એને ઘાત લાગે છે, પણ જો તેમાંથી બચી જાય તો પછી એ એંશી વર્ષે મુક્તિ હાવે છે અને તે વખતે તેનું મરણ માગ-શર માસના અજવાળીઆમાં અથવા પોષ માસના અજવાળીઆમાં રાત્રે થાય છે.

સિંહ—“સિંહ રાશિમાં જન્મેલ મનુષ્ય સમાવાળો થાય છે, માનવાળો થાય છે, કામકાજ કરવામાં વિશેષ રોકાવલો રહે છે, એને દારૂ અને માંસના ઉપયોગ તરફ વધારે પ્રેમ રહે છે, ચારે તરફ દેશમાં ભ્રમવાનો એને બહુ શોખ રહે છે, એ વિનયથી નમ્ર રહે છે, એને સરદી (હંડી)નો બહુ ભય લાગે છે, એ જરા જરામાં શુર્યે થઈ જનારો હોય છે, એને પુત્રપરિવાર ઘણો મોટો થાય છે, એના માખાપને એ બહુ વડાલો થઈ પડે છે અને લોકોમાં બચની તરીકે એની ખ્યાતિ થાય છે. એનું મરણ પચાસ વર્ષે થાય છે, જો તેમ ન થાય તો તે એ વયેનો થાય છે. ચૈત્રમાસમાં મધ્ય નક્ષત્રમાં શનિવારે એનું મરણ સાચા પુણ્ય ફોતમાં થાય છે.

૧ કર્ક રાશિના અક્ષરો ર, દ.

૨ સિંહ રાશિના અક્ષરો મ, ટ.

કન્યા^૧—“કન્યા રાશિમાં જન્મેલ માણસ વિલાસી સ્ત્રીઓ(વેશ્યાઓ)નાં હૃદયને આનંદ કરાવનારો થાય છે, ધનથી પૂર્ણ રહે છે, દાનેશ્વરી થાય છે, કાર્યકુશળ થાય છે, કવિ થાય છે, ઘડપણમાં ધર્મપરાયણ થાય છે, સર્વ લોકોમાં એ વહાલો થઈ પડે છે, એને નાટક અને ગાયનનો શોખ વધારે પડતો રહે છે, મુસાફરી કરવાની એને હોંસ રહ્યા કરે છે, એને સ્ત્રી તરફનું હમેશા દુઃખ રહે છે. ત્રીસમે વર્ષે એને હથિયારથી અથવા પાણીમાં ઘાત હોય છે, તેમાંથી જો તે બચી જાય તો પછી એનું મરણ એંશીમે વર્ષે વૈશાખ માસમાં મૂળ નક્ષત્રમાં યુધવારે થાય છે.

તુલા^૨—“તુલા રાશિમાં જન્મેલ માણસ કારણ વગર નકામો શુરસે ધનારો થાય છે, જાતે દુઃખી થાય છે, મ્હોઢે સાચી વાત સામાને જણાવી દેનારો થાય છે, અન્યને માફી આપી દેનારો થાય છે, એની આંખો ઘણી ચપળ રહ્યા કરે છે, એની પાસે પૈસા અસ્થિર રહે છે, લક્ષ્મી દેવી એનાપર રૂસે છે અને કોઈવાર તુમે છે, એ પોતાના ઘરમાં બહુ જોર બતાવનાર થાય છે, આપારમાં ઘણો કુશળ થાય છે, દેવની પૂજા એ સારી રીતે કરે છે, મિત્ર ઉપર એ સારો સ્નેહ રાખે છે, એ વારંવાર પ્રવાસ કરનારો થાય છે, મિત્રોમાં એ વહાલો થઈ પડે છે. વિશમે વર્ષે એને ભીંત પડીને મરવાની ઘાત હોય છે, તેમાંથી જો તે બચી જાય તો પછી એંશીમે વર્ષે જોડ માસમાં અનુરાધા નક્ષત્રમાં મંગળવારે તેનું મરણ થાય છે.

વૃશ્ચિક^૩—“વૃશ્ચિક રાશિમાં જન્મેલ માણસ નાની વયમાં પ્રવાસ ઘણો કરે છે, એ જાતે કુર ઘાતથી થાય છે, શુરવીર થાય છે, એની આંખો ખીળી થાય છે, એ પરસ્ત્રીમાં આસક્ત થાય છે, અભિમાની થાય છે, એનું હૃદય પોતાના માનુસ તરફ નિષ્ઠુર હોય છે, સમુદય કરવાથી એને લક્ષ્મી ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે, એ એની માતા તરફ પણ દુષ્ટ હુકુમતી હોય છે, એ મૃતારો થાય છે, મોર થાય છે, એ અનંત

૧ કન્યા રાશિના અક્ષરે ૨ વ. ટ. ન.

૨ તુલા રાશિના અક્ષરે ૨ વ. ટ.

૩ વૃશ્ચિક રાશિના અક્ષરે ૨ વ. ટ.

કામના આરંભ કરે છે પણ ચાર પદોશ્વતી તેનાં ફળ મેળવતો નથી. અદારમે વર્ષે એને ચારથી અગિયારથી અપાયા સંપત્તી થાત હોય છે. તેમાંથી તે બધી ભય તો પાત્રી પચીસમે વર્ષે થીછ ચાર તેથી જ ધન હોય છે, તે પગાર થઈ ભય તો તે સિતેર વર્ષે હવે છે.

ધન^૧—“ધનુ રાશિમાં જન્મેલ માણસ શરવીર ગાય છે, શાનું મોલનારો થાય છે, બુદ્ધિના વૈભવથી પુકા થાય છે, શાનું પસકમનાળો થાય છે, સોદોને અનંત હસવનાર થાય છે, શિષ્ય (૯-૯નીઅર્ધી)નું વિજ્ઞાન પ્રસવનાર થાય છે, પાસાથી ભરપૂર થાય છે, મુંદર સીવાળો થાય છે, અભિમાની થાય છે, ઉચ્ચ વર્તનશાળી થાય છે, મુંદર અશર મોતનારો થાય છે, તેજસ્વી થાય છે, ભય શરીરવાળો થાય છે, પોતાના કુળનો નાશ કરનાર થાય છે. પોતાની ઉદાત્તિથી અદારમે દિવસે બે એનું મરણ ન થાય તો એ સત્તોતેર (૭૭) વર્ષે મુતી હવે છે.

મહર^૨—“મહર રાશિમાં જન્મેલ માણસ દુસવારી માણસોને વહાલો થઈ પડે છે, એ સ્ત્રીઓને નિરંતર વશ રહેનારો થાય છે, બંતે એ પંડિત થાય છે, પરત્વી તરફ એ આસક્ત રહે છે, બીતને સારી રીતે બાલુનારો થાય છે, એના શુભ ભાગ ઉપર નિશાની હોય છે, એને પુત્રપરિવાર બાંધું મોટો થાય છે, ફૂલ(પુખ્ત)નો એને બહુ શોખ રહે છે, એ ધનવાન થાય છે, સાગી થાય છે, સ્વપ્રપવાળો થાય છે, હંડીથી દરનારો અથવા શરદીના વ્યાધિવાળો થાય છે, એને બાઈબાંકુનો પરિવાર મોટો થાય છે અને સુખને માટે એને વારંવાર ચિંતા થયા કરે એવા તેના સંયોગો થાય છે. શુળના વ્યાધિથી વીશમે વર્ષે એનું મરણ ન થાય તો પછી એ સીતેરમે વર્ષે બાદરવા મહિનામાં સનિવારે મરણ પામે છે.

કુંભ^૩—“કુંભ રાશિમાં જન્મેલ માણસ દાતા (દાનેશરી) થાય છે, આળસુ થાય છે, કરેલા શુભને હણનાર થાય છે, હાથી અથવા ઘોડાના જેવા સ્વરવાળો થાય છે, એની કુદિ દેહકાના જેવી થાય છે, એ નિર્ભય થાય છે, ધનવાન થાય છે,

૧ ધનુ અથવા ધન રાશિના અક્ષરો: હ, પ, ફ, મ.

૨ મહર રાશિના અક્ષરો: છ, જ.

૩ કુંભ રાશિના અક્ષરો: ગ, સ.

બળવાન થાય છે, જડ નજરવાળો થાય છે, એના હાથ ચળ હોય છે, એ માન મેળવવા માટે અને વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા માટે નિરંતર ઉદ્યમ કરનારો થાય છે, એ પુણ્યશાળી થાય છે, સ્નેહ વગરનો થાય છે. અઢારમે વર્ષે એને વાઘથી ઘાત હોય છે તેમાંથી તે બચી જાય તો તે ૮૪ (ચારાસી) વર્ષ સુધી જીવે છે.

મીન—“મીનરાશિમાં જન્મેલ માણસની સર્વ ચેષ્ટાઓ ઘણી ગંભીર હોય છે, તે જાતે શૂરવીર હોય છે, બોલવામાં રહાપણુ વાળો હોય છે, મનુષ્યમાં એ ઉત્તમ પદવી ભોગવનાર થાય છે, એ પોતાની જાતની મહત્તા કોપ કરવામાં, બુદ્ધિનો વિસ્તાર બતાવવામાં અને લડાઈના મેદાનમાં બતાવી શકે છે, એ કોઈ વસ્તુના ત્યાગ કે દાન કરી શકતો નથી, એ કૃપણ હોય છે, એ ભાઈભાંડુપર વાતસલ્ય રાખનાર થાય છે, એ ગાંધર્વવિદ્યા (ગાયનકળા)ને જાણનારો થાય છે, એ બીજા માણસોની સેવા કરનારો થાય છે અને એ રસ્તે ચાલે ત્યારે ઉતાવળે પગલે ચાલનારો થાય છે.

“મેષ વિગેરે રાશિઓના ઉપર મેં જે ગુણો વર્ણવ્યા તે રાજન! સર્વજ્ઞોએ પોતાના શિષ્યોને અગાઉ જણાવ્યા હતા તે પ્રમાણે છે, કારણ કે જ્યોતિષશાસ્ત્ર, નિમિત્તશાસ્ત્ર વિગેરે જે બાહ્ય ઇન્દ્રિયોથી ન સમજી શકાય તેવા શાસ્ત્રો અતિદ્રિય વિષયોથી ભરેલા છે તે સર્વ અગાઉ સર્વજ્ઞોએ બતાવેલાં છે. હવે એમાં કોઈ જગ્યોએ વાત ન મળે અને અપવાદ જણાય તો તેમાં જાણનારની બુદ્ધિનો દોષ સમજવો, કારણ કે અદ્યપ્રજ્ઞાનવાળા માણસો શાસ્ત્રોના ઝીણા ઝીણા વિભાગો જાણી શકતા નથી.

“આ પ્રમાણે હોવાથી કૃત્ર ગ્રહોની નજર પડી ન હોય અને રાશિઓ બળવાન હોય તો ઉપર જે ગુણો બતાવ્યા છે તે બરાબર સાચા પડે છે અને એમાં જરા પણ અન્યથા થતું નથી એમ તમે સમજજો.”

આ સર્વ હકીકત સાંભળી શુભનરાજ બોલ્યા “આમે જે કશું તે જાન બરાબર છે. તમે કશું તે જાનમાં જરા પણ શંકા નેવું નથી.”

ત્યાર પછી તે જોતિષીને સારી રીતે માન સન્માન આપવામાં આવ્યું, તેને દાનમાં સારી રકમ આપવામાં આવી અને તેની પૂજા

કરી તેને વિદાય કરવામાં આવ્યો. ચોર્ય સમયે આનંદ મહોત્સવ ભો-
જન દાન પૂર્વક માફે ઘનવાહન નામ પાડવામાં આવ્યું.

અકલંક જન્મ :-

હવે એ શ્રુતરાજને નીરદ નામનો નાનો ભાઈ હતો, તેને
પદ્મા નામની રાણી હતી. આ રાણીએ પણ તે જ વખતે એક છોક-
રાને જન્મ આપ્યો, એ છોકરાનું અકલંક નામ રાખવામાં આવ્યું.

ઘનવાહન અકલંક મૈત્રી.

બન્ને ભાઈઓની યુવાવસ્થા.

અકલંકના આદર્શ ગુણો.

હવે મારી અને મારા કાકાના પુત્ર અકલંકની અનેક પ્રકારે લાલના-
પ્રાદના થતી હતી. તેવી રીતે અમે બન્ને આનંદથી ઉછરવા લાગ્યા,
મોટા થતા માંડ્યા હું અને અકલંક ધૂળમાં સાથે રમ્યા, સાથે રમદો-
ળાયા અને એ મારા કાકાનો પુત્ર છે એ પ્રયાસથી હીડાવ્યાનંદ સાથે જ
કર્પા અને પરિણામે મારો અને તેનો કદિ વિરહ થયો નહિ. તદ્દન નાન-
મણમાં સ્થવિતવ્યતાએ મારી અને અકલંકની દોસ્તી થોડી આપી
તેને લઈને અમારે બંનેને અરસપરસ એક બીજા ઉપર આઠ પ્રેમ થતો
મર્યાદા અને એક વધતો જ ગયો. સાર પછી અમે બન્ને (ઘનવાહન અને
અકલંક) એ એક જ ઉપાધ્યાય પાસે કળાઓનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો.
આવી રીતે આનંદકણેલ કરતાં હે મુદરિ ! મકરધ્વજ (કામદેવ) ના
મંદિરરૂપ યુવાવસ્થાને અમે બન્ને પ્રાપ્ત થયા.

એ અકલંક બાળપણમાં કુમારઅવસ્થામાં તેમજ યુવાવસ્થામાં
બહુ ઉચ્ચ વર્તનવાળો થયો અને બંને લઘુકર્મી અને ભાગ્યવાન હો-
વાથી તેનામાં કોઈ બંતનું વ્યસન નહોતું, કોઈ બંતનું ખરાબ વર્તન
નહોતું, કોઈ પ્રકારની ખરાબ ચેષ્ટા નહોતી; એ સાંતત્ય હતો,
પવિત્ર આત્મા હતો, મહા વિનયી હતો, દેવનું પૂજન કરનારો હતો,
પ્રિય બોલનાર હતો, ધણો સ્થિર હતો, અત્યંત નિર્મળ મનવાળો હતો,
બહુ જોષા રામવાળો હતો, પ્રકૃતિથી જ (નૈસર્ગિક રીતે) વિકાર વગ-
રનો હતો અને જે વયમાં સાધારણ રીતે પરમાર્થ ન બાળુવામાં આવે
તે વખતે પણ તત્ત્વજ્ઞાની (શ્રીલગ્ન) જેવો દેખાતો હતો. સાર પછી
એને સાધુઓ સાથે પરિચય થયો, પ્રસંગ વધ્યો અને તેમની પાસે
જવા આવવાનાં કારણો વધ્યાં ત્યારે તેણે વ્યાખ્યાનો સાંભળ્યાં જેથી
એ જૈન આગમમાં પણ ધણો કુશળ થયો. આવી રીતે અકલંકનું
વસણ ધર્મસંમુખ વધારે વધારે થતું જતું હતું છતાં મારા ઉપર એને

પ્રીતિ હોવાથી તે મારી સાથે આનંદપૂર્વક દરરોજ વિલાસ કરતો હતો અને મારા સ્નેહમાં વધારો કરતો હતો.

ક્રીડા માટે યુધનંદન ઉદ્યાનમાં.

એક દિવસે સવારે મેં અકલંકને ક્રીડા કરવા સારૂ મારી સાથે યુધનંદન નામના ઉદ્યાન તરફ લીધો. મારી ઇચ્છાને માન આપીને તે મારી સાથે બે પહોર સુધી રમ્યો. અમે બંનેએ મધ્યાહ્ન સુધી સાથે ક્રીડા કરી. બરાબર ખરે બપોરે મારા મિત્ર અકલંકની મરજી ઘર તરફ જવાની થઈ ત્યારે મેં કહ્યું “ભાઈ, આ ઉદ્યાનમા મોટું મંદિર છે ત્યાં ચાલો, આપણે જરા આરામ કરીએ, પછી થોડો વખત રહીને આપણે ઘરે જશું.”

અકલંકે મારી વાત સાંભળી એટલે તુરત તે કબૂલ કરી અને અમે બંનેએ ઉદ્યાનમાં આવેલા એક વિશાળ જિન-સાધુ પં- મંદિરમાં દાખલ થયા. ત્યાં અંદર દાખલ થઈ ભગ-રિચય: વાનની નમ્રભાવે સ્તુતિ કરી અમે બંને મંદિરમાંથી બહાર નીકળ્યાં. તે વખતે મંદિરની બહાર અકલંકે સાધુઓને જોયા. તંપાસ કરતાં જણાયું કે તે દિવસે આઠમ (અષ્ટમી) હોવાથી સાધુઓ નગરની વસંતિ (ઉપાશ્રય)માંથી વંદન માટે અહીં આવ્યા હતાં અને સર્વેને તે દિવસે ઉપવાસ હતો. વળી અમારા જાણુવામાં એમ પણ આવ્યું કે સર્વ સાધુઓએ ત્યાં આવીને પ્રથમ ભુવ-નેશ્વર તીર્થપતિને વિધિપૂર્વક વંદન કર્યું અને ત્યાર પછી તેઓ જૂદા જૂદા એસીને સિદ્ધાન્ત ગણવા લાગ્યા છે, સૂત્રનો પાઠ કરી રહ્યા છે અને જ્ઞાનધ્યાનમાં સમય પસાર કરે છે. એ સર્વ સાધુઓની કાંતિ ઘણી નિર્મળ હતી; સર્વે એક બીજાથી દૂર બેઠા હતા અને બહારના દ્વીપ સમુદ્રમાં રહેલા સ્થિર ચંદ્ર જેવા દેખાતા હતા અને બાહ્ય દેખાવથી પણ ઘણા બુદ્ધિશાળી હોય તેમ લાગતું હતું. અત્યંત સુંદર આકારને ધારણ કરનાર અને ઇચ્છિત ફળને આપવાવાળા એ સાધુઓ તે વખતે કલ્પવૃક્ષ જેવા શોભતા હતા.

અકલંક તે વખતે મને કહ્યું “ઘનવાહન! જો, જો! આ મુનિ-

૧ ચંદ્રો પણ સ્થિર અને એક બીજાથી દૂર હોઈને નિર્મળ કાંતિવાળા મનુષ્ય-લોકની બહાર દ્વીપસમુદ્રમાં હોય છે. અહીં સાધુને ચંદ્રો સાથે સરખાવ્યા છે.

૨ કલ્પવૃક્ષ—એનો આકાર સારો હોય છે અને તે માગ્યાં ફળ આપનાર હોય છે તેમ સાધુઓના આકાર સુંદર હતા અને પદ્મપરાએ તે ઉદ્દેશ ફળ આપનાર હતા. અહીં સાધુને કલ્પવૃક્ષ સાથે સરખાવ્યા છે.

માઓ રૂપમાં કામદેવ જેવા છે, તેજસ્વીપણામાં સૂર્ય જેવા છે, પણામાં મેરુપર્વત જેવા છે, ગંભીરપણામાં સમુદ્ર જેવા છે અને (ખુબસુરતી)ની બાબતમાં મહાકદ્દિવાળા દેવતાઓ જેવા છે! આવા અનેક ગુણોથી યુક્ત તેજસ્વી મહાપુરુષો તો રાજ્ય-લોગવવા યોગ્ય ગણાય છતાં એવા ભાગ્યશાળી પુરુષો આપું ચારિત્ર શા માટે પાળતા હશે? તેઓએ આપું અકેરૂં ચારિત્ર રણુથી આદ્યું હશે? એવું મારા મનમાં કૌતુક થાય છે, મને એવો સ્વાભાવિક રીતે હઠ છે. તો ભાઈ! આલ, આપણે એ મુનિઓ પાસે જઈએ અને તે દરેકને આવો વૈરાગ્ય આદરવાતું ણુ પ્રાપ્ત થયું હતું તે સંબંધી સવાલ કરીએ. એથી આપણને વું જાણવાતું મળી આવશે અને આરામના વખતનો સદુપયોગ

નવાહને (મેં) જવાબ આપ્યો “બહુ સાફ. ચાલો, આપણે મુનિપાસે જઈએ અને સવાલ પૂછીએ.”

પ્રકરણ ૨ જી.

લોકોદરમાં આગ.

{ પ્રથમ મુનિનો વૈરાગ્ય પ્રસંગ. }

સિદ્ધાન્તની ગણના કરતા અને જ્ઞાનધ્યાનમસ્ત મુનિઓ ઘૂટા ઘૂટા બેઠા હતા તેઓમાંના એકની પાસે અમે ત્રી. પ્રથમ અમે બન્નેએ તે મુનિમહારાજને વંદન કરી ત્યાર પછી અક્લંકે શાંત સ્વરે તે મુનિમહારાજને કહ્યું “ભગવન! આપને સંસારપર વૈરાગ્ય થવાનું શું રહ્યું ? તે કહો.

ભયંકર આગ, મંત્રવાદી,

ઓલવવાનાં ઉલટા ઉપાયો,

સાચા ઉપાયનો નિરાદર.

મુનિએ અકલંકના સવાલનો જવાબ આપતાં નીચે પ્રમાણે વાત કરી. “ભાઈ! સાંભળ. લોકોદર^૧ નામના ગામમાં આગતું વર્ણન. રહેનારો હું એક ગૃહસ્થ હતો. એક રાત્રે એ નગરમાં ચારે તરફથી મોટી આગ લાગી. ચોતરફ ધુમાડાના ગોટેગોટા નીકળવા લાગ્યા અને આગના ભડકા વધારે વધારે નીકળવા લાગ્યા; વાંસને ફૂટવાના અવાજો કડાકા અને ધડાકા ચોતરફ સંભળાવા લાગ્યા. આવા મોટાં અવાજો સાંભળીને લોકો જાગી ઉઠ્યા, ચારે તરફ કોળાહળ થઈ ગયો, ધમાધમ થઈ રહી, છોકરાઓ આક્રંદ કરવા લાગ્યા, સ્ત્રીઓ હાંફળી ફાંફળી અહીં તહીં દોડવા લાગી, આંધળા માથુસો યુમરાણુ કરવા લાગ્યા, પાંગળા લોકો ઉચ્ચેથી રડવા લાગ્યા, કુતુહળી મશ્કરાઓ કિલકિલાટ કરવા લાગ્યા, ચોર લોકો ચોરી કરવા લાગ્યા, બધી વસ્તુઓ બળવા લાગી, કૃપણ લોકો વિલાપ કરવા લાગ્યા અને માતા વિનાના પુત્રની માફક આખું ગામ શરણરહિત નિરાધાર જેવું થઈ રહ્યું.

“આખા ગામના લોકોને બાળીને ભસ્મ કરી નાખે એવી એ ભયંકર આગ થતાં એક સમજી મંત્રવાદી બહાર આવ્યો. તે ઉઠીને ગામની વચ્ચે એક મોટો ચોતરો હતો ત્યાં ઊભો રહ્યો. તેણે એક બખ્તર ધારણ કર્યું અને રેખા પાડીને એક મોટું વિશાળ મંડળ ચોરાની વચ્ચે આજેખ્યું. પછી મોટા શબ્દવડે ગામના લોકોને ત્યાં બોલાવ્યા: ‘અરે લોકો! તમે આ મંડળમાં આવો, અહીં દાખલ થાઓ, જેથી તમારી સર્વ વસ્તુઓ અને તમારાં શરીરો બળશે નહીં.’ તેનાં આવાં વચન સાંભળીને કેટલાક લોકો તેના મંડળમાં દાખલ થયાં.

“બાકીના લોકો તો જાણે ગાંડા થઈ ગયા હોય, પીધેલા હોય, હૃદયશૂન્ય હોય, આત્મ(પોતાના) વૈરી હોય, અસામાન્ય લોકો. હોથી ઘેરાઈ ગયેલા હોય, એમ પોતાનાં શરીર અને પોતાનું સર્વસ્વ એ આગમાં બળતું જોવા છતાં અ-

૧ લોકોદર: લોકોનો અંદરનો ભાગ. લોક એટલે ચૌદ રાજલોક. લોકમાં સર્વ હવ અને અહવ પદાર્થો રહે છે. અલોકમાં માત્ર આકાશ છે. આખી વાર્તા રૂપક (allegorical) છે તે આગળ સ્પષ્ટ થઈ જશે. આ વાર્તાના દરેક રાખ્દનો ઉપનય આગળ આ જ પ્રકરણમાં હતાયો છે. આગળ વાંચો.

ત્યંત મૂખાંધી એ આગમાં ખડ અને લાકડાના ભાર નાખવા લાગ્યા અને ધીના ભરેલા ઘણા કલવીને આગને ઓલવવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. આવી વિચિત્ર પરિસ્થિતિ જોઇને મંડળની અંદર યોડા લોકો ગયા હતા તેઓ જોલવા લાગ્યા—અરે જોના બાઈઓ! આ તમે કરો છો તે આગ ઓલવવાનો ઉપાય નથી. જુઓ! કાં તો તમે જળ લાવીને ઝેનાથી આ અગ્નિને સાંત કરો અથવા તો આ મહાત્મા મંત્રવાદીએ જે મંડળ રચ્યું છે તેમાં દાખલ થાઓ. અને અમારે ઘરે અગ્નિ જેમ સાંત પડી ગયો છે તેમ તમારા સંબંધમાં પણ અગ્નિને શમાવો. પણ તે લોકોમાંના કેટલાકે તો તે સાંભળ્યું જ નહિ, કેટલાંક તેનો તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા, કેટલાંક તેની મરફરી કરવા લાગ્યા, કેટલાંક તો ઉલટું જોલવા લાગ્યા, કેટલાંક તે અભિપ્રાયને દાખી દેવા લાગ્યા, કેટલાંક એ અભિપ્રાયથી ઉલટી રીતે જ વર્તવા લાગ્યા, કેટલાંક એવો અભિપ્રાય આપનાર તરફ શુરસે થવા લાગ્યા અને કેટલાક તો ઉલટાં તેવી સલાહ આપનારની સામા પ્રહાર કરવા માટે દોડવા લાગ્યા. આવો વિચિત્ર બનાવ જોઇને મંડળમાં રહેલા લોકો એ બહારના લોકો તરફ મૌન રહ્યાં. વળી દોઢ પુણ્યશાળી લોકો ઉપરનાં વચનોનો વચ્ચે વચ્ચે આદર પણ કરતા રહ્યા.

“કુમારો! મારી ભવિત્યતા તેવા પ્રકારની. હોવાથી મંડળની અંદરનાં બાણસોએ જે વચનો કહ્યાં તે મને ગમ્યાં, મંડળમાં પ્રવ્રત્તિ. પસંદ આવી, હું આનંદમાં આવી ગયા અને કૂદકો મારીને મંડળમાં દાખલ થઇ ગયો. મંડળમાં ગયા પછી મેં જોયું તો ગામના બાંકીનાં સર્વે લોકો આંગથી બળંતા દેખાયા, પવનના ભેરથી સપાટાબંધ વધતી જતી આગના ભોગ થઇ પડતા અને મોટેથી ચીસો પાડતા તેમને હું બચાવર જોઇ શક્યો. પછી મંડળની અંદરના લોકોમાંથી કેટલાકો દૂર થઇ ગયા, તેઓની સાથે હું પણ નાસી છૂટ્યો. કુમાર! આ માફે વૈરાગ્ય થવાનું કારણ છે.”

* * *

૧ અહીં આગ ઓલવવાના બે ઉપાયો કહ્યા: (૧) મંડળમાં આવવાનો, (૨) મંડળની બહાર રહી પાણીવડે આગ ઓલવવાનો. આ બંને ઉપાયો વિચારવા યોગ્ય છે. મંડળ બહાર રહી પાણીથી આગ બચાવવાનો ઉપાય શુરોષ છે પણ તે મહાસત્વશાળી કરી શકે છે. સામાન્ય પ્રાણીને આગમાં ફસાઇ જવાનો ભય બહુ રહે છે. મંડળમાં દાખલ થનાર નિર્ભય થાય છે.

વિગતવાર ઉપનય.

વિવેચન ખુલાસો.

શબ્દાર્થઘટના.

ઉપરની વાત સાંભળીને અકલંક કુમાર ઘણો ખુશી થયો અને તે મુનિને નમીને બીજા મુનિ જે દૂર બેઠા હતા તેની પાસે જવા નીકળ્યો. હું તો આ કથાનો ભાવાર્થ કાંઈ સમજ્યો નહિ. મેં તેથી અકલંકને પ્રશ્ન્યું: “અરે ભાઈ! આ મુનિએ પોતાને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થવાનું કારણ શું કહ્યું? અને તેમની વાત સાંભળીને તું ઘણો ખુશી કેમ થયો? હું તો એક પણ બાબત બરાબર સમજ્યો નથી, માટે તું ખુલાસા સાથે સર્વ બાબત સમજાવ.”

લોકોદરમાં આગ.

અકલંકે જવાબમાં મને (ઘનવાહનને) કહ્યું “ભાઈ! સાંભળ:—

“મુનિએ જે લોકોદર નામનું ગામ કહ્યું તે આ સંસાર સમ-
જનો. એ સંસારમાં તે વસનાર છે એમ સમજવું.
સંસારમાં આગ. “રાત્રિની તેમાં વાત કરી તે મહામોહની અંધકાર-
“મય દશા સમજવી. એ નગરમાં રાગદ્વેષ રૂપ
“અગ્નિ વડે નિરંતર આગ સળગ્યા જ કરે છે. ત્યાં ધુમાડો થાય છે
“એમ કહ્યું તે તામસભાવ-કષાયની પરિણતિ સમજવી, એ આગ
“આખા નગરમાં પ્રસરી રહેલી છે. ત્યાં આગના ભડકા થાય છે
“એમ કહ્યું તે રાજસભાવ સમજવો. આ સંસારમાં જે કલેશ કંકાસ
“થાય છે તે વાંસ ફૂટવાના અવાજો સમજવા, રાગદ્વેષ રૂપ અગ્નિથી
“જરમ થઇને લોકો જાગી ઉઠે છે-ચોંકી ઉઠે છે અને તેઓ મોટા
“દાખાહુળ કરી મૂકે છે; ચિત્તને અત્યંત તાપ કરનારા અને છોક-
“મોનો આકાર ધારણ કરનારા કષાયો^૧ આકુંઠ કરવા મંડી જાય છે;
“અશુદ્ધ લેશ્યા^૨ નામની સ્ત્રીઓ ત્યાં હાંફળી ફાંફળી થઇને અહીં
“અહીં દોડ્યા કરે છે; સંસારના રાગમાં આસક્ત મૂખ પ્રાણીઓ આં-

૧ કષાયો-ચાર છે: ક્રોધ, માન, માયા, લોભ. એ ચારેને બાળકવું રૂપ ધારણ કરી પ્રસ્તાવમાં પણ આપવામાં આવ્યું છે.

૨ કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત એ ત્રણ અશુદ્ધ લેશ્યા-આત્માના ક્લિષ્ટ અવસ્થાઓ છે. તે ખરાબ વિચારદ્વારા દોડાદોડ કર્યા કરે છે, એમાં સ્થિરતા કદિ નથી જ નથી.

જા માણસની માફક જીવનશૈલી કરી મૂકે છે (તેઓ રાજની ધૂનમાં
 યોડે છે ત્યારે તોને કોઈ વિચાર જ ન કરવા દોષ તેવા દેખાય
 છે); વસ્તુસ્થિતિના અનુકાર દોષ છતાં ક્રિયા નહિ કરનારા પાં-
 ણાઓ ત્યાં હોયે સ્વરે રહના દેખાય છે; (જરૂરનીઓ આંગળા છે
 અને સમજવા છતાં બચવાર કાર્ય ન કરનારાઓ પાંગળા છે-આ સ્પષ્ટ
 કીકત છે); મરકશાઓ જેવા નાસ્તિકો ત્યાં તમેશાં કિલકિલાટ
 રે છે, આવી ધમાધમ કર્યા કરે છે, ખોરા દેવાનાઓ મૂંઝી જૂમ-
 ળુ કરી મૂકે છે; ઉદ્વિગ્ધ થોડા ત્યાં ધર્મસંસ્થાની ધારી કરે છે;
 અભિવૃદ્ધિ આત્મધરની શાર સાર વસ્તુઓ બજવા લાગે છે;
 દુઃખ લોકો તેવે વખતે એમ બોલતા રાંજગાય છે કે 'અરેરે!
 કરીએ ? આવી ભયંકર આગ ઝોલવવાને અમે શક્તિમાન નથી'-
 પણ માણસો કંકળાટ કરે છે તેની બરાબર આ હકીકત સમજવી.
 ભાઈ ! એ સાધુએ આ સંસારમાં લાગેલી ભયંકર આગનું વર્ણન
 કર્યું, સંસારની આગના ભડકા બતાવ્યા, લોકોની સ્થિતિ વર્ણવી, ગડ-
 ળાટ અને અવ્યવસ્થાનો ચિતાર આપ્યો. લોકોનો અરસપરસ બચાવ
 તેવું કોઈ ન હોવાથી અને તેમ કરવા તેઓ સમર્થ ન હોવાથી
 આજુ ગામ શરણુદક્ષિત નિરાધાર જેવું થઈ રહ્યું છે એમ
 તાવવામાં આવ્યું.

“ ત્યાં તે વખતે મંત્રવાદી આવ્યા તે વિજ્ઞાનવાળા પરમેશ્વર શ્રી
 “ સર્વરા મહારાજ સમજાવા. તેણે ઉઠીને એક તીર્થ
 મંત્રવાદી. “ રૂપ મંત્ર કર્યું-તેણે પોતાના તીર્થની પ્રશ્નપણા-
 “ સ્થાપના કરી અને તેની સર્વ ચોજના તેણે ગામની
 ગોચન્દ્રક આકાર સમાન મધ્ય લોક (તીર્થ લોક) માં સૂત્રમંત્રની
 માવડે કરી પોતાની જાતને બખતર પહેરાવી લઇને ધર્મ દેશનાવડે તેણે

આધિજા અને પાંગળાની આ દષ્ટિએ ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા જેવી
 ગ અને અજ્ઞાનને વશ થઈ મૂર્ખ માણસો તો આધિજાની જેમ વર્તે છે અને
 નારા પણ ફરી જાય અને શુભ વર્તન કરે નહિ ત્યારે તે પાંગળા જેવા
 છે.
 નાસ્તિકો-આત્માનું અસ્તિત્વ નહિ માનનાર, પરમવ-સુકિત નહિ
 નાસ્તિક કહેવાય છે.
 આ ગડબડ અને ધમાલ માટે કર્તાએ જમાણાપુત્રક સખ્ત વાપર્યો-છે એ
 દર છે. ત્યાં ઊઠાણો કે મનો અવવા વડીલ બાળનો તકાવત કાંઈ રહ્યો
 નથી ગડબડ ત્યાં મચી રહી-એમ કહેવાનો આશય છે.

“લોકોને પોતાના મંડળમાં બોલાવવા માંડ્યા અને તે ધર્મદેશનાથી
 “તેમનું પોતાના તરફ આકર્ષણ કર્યું, ત્યારે કેટલાક ભાગ્યશાળી મહાપુરુષો
 “ભગવાનનાં વચનો સાંભળીને તે મંડળમાં દાખલ થયા, પરંતુ આવા
 “લોકોની સંખ્યા પ્રમાણમાં બહુ ઓછી થઈ કારણ કે આ સંસારમાં
 “જીવોની સંખ્યા છે તેની સાથે સરખાવતાં તેઓ તો માત્ર અનંતમે
 “ભાગે જ હોય છે. આવા લોકો જેઓ એ મંત્રવાદીના મંડળમાં
 “દાખલ થયા તેઓ અગ્નિના તાપથી મૂકાયા (મુક્ત થયા).

“આક્રીના મહા મૂઢ જીવો રાગદ્વેષ રૂપ અગ્નિવડે અત્યંત બળી
 “રહેલા આ સંસારને ‘વિષયો’ વડે શાંત કરવા
 સામાન્ય મૂઢતા. “પ્રયત્ન કરે છે, તેઓ સ્ત્રીપુત્ર ઉપર આસક્તિ રાખી
 “પૈસા એકઠા કરે છે અને પાંચે ઇંદ્રિયોને છટી મૂકી
 “તે દ્વારા તાપ ઓછો કરવા પ્રયત્ન કરે છે—આ માણસો અગ્નિમાં
 “ખડ અને લાકડાના ભારાઓ નાખીને તે દ્વારા અગ્નિ ઓલવવાના
 “પ્રયત્ન કરવા જેવું કામ કરે છે, પરંતુ તેથી તો અગ્નિ ઉલટો વધી
 “પડે છે. વળી જે લોકો વારંવાર માયા કપટ કરે છે, લોભ કરે છે,
 “અભિમાન કરે છે, ક્રોધ કરે છે એ સર્વ અગ્નિ શાંત કરવા માટે
 “ધીનાં ઘડાઓ આગમાં હલવવા જેવું કરે છે. એ લોકોને મંડળની
 “અંદર રહેલા લોકો વારંવાર વારે છે, ધી અને ખડ કે લાકડાથી
 “અગ્નિ વધશે એમ સમજાવે છે, છતાં તે વાત તેઓ સમજતા નથી,
 “વાર્યાં છતાં અટકતાં નથી અને તેઓને બતાવવામાં આવે કે એ
 “સંસારઅગ્નિ તો ‘પ્રશમ જળ’થી જ ટાઢો થાય છે તે વાત તેઓ
 “સમજતા નથી અને તેથી તેઓ પ્રશમરૂપ પાણીનો ઉપયોગ પણ
 “કરતા નથી, તેમ જ તે સુંદર તીર્થ રૂપ મંડળમાં પ્રવેશ પણ કરતા નથી.
 “અરે એટલું જ નહિ પણ એવા નિવારણ કરવાનાં ઉપાય રૂપ વાંક્યો
 “તેઓ સાંભળે ત્યારે તેને અનુસરવાને બદલે ઉલટા બોલનારની
 “મશ્કરી કરે છે અને વાતને નરમ પાડી દે છે; એ મહાત્મા મુનિની
 “પેઠે કોઈક જ જીવ બોધ પામે છે અને સાચી વાત સમજે છે. એ

૧ તીર્થંકર મહારાજ સંબંધી આ કલ્પના ભવ્ય છે. મંડળ રચે ત્યારે મંત્ર બોલવા પડે, રેખા કરવી પડે અને પછી બચવાની ઇચ્છાવાળાને મંડળમાં આવવા આમંત્રણ થાય. સૂત્ર રૂપ મંત્રની રેખા અત્ર પાડવામાં આવે છે. વળી મંડળ રચવા પહેલા પોતાની બાતને બચાવવા બખ્તર પહેરવું પડે છે. એ તીર્થંકરો પ્રથમથી પહેરી પછી તીર્થમંડળની રચના કરે છે. આખી યોજના યથાસ્થિત અને ભવ્ય જાણાય છે.

“મુનિમહારાજ પેલા તીર્થમંડળની અંદર રહેલાઓનાં
 બક્ષિનો વિકાસ. “વચનથી બોધ પામ્યા અને જાતે તીર્થમંડળમાં
 “દાખલ થયા. અંદર દાખલ થયા પછી તેણે સંસારમાં
 “રમાં રહેનારા લોકો તરફ નજર કરી તો તેણે બરાબર જોયું કે તે
 “સર્વ લોકો રાગદ્વેષની અગ્નિથી બળી રહ્યા છે અને ગભરાટમાં
 “પડી ગયા છે, પણ તેણે એ પણ જોયું કે ‘અશુદ્ધ અધ્યવસાય’
 “નામનો પવન એ લોકોદર ગામમાં રાગદ્વેષ રૂપ અગ્નિને વધારે વધારે
 “જેલથી સજાવાળે છે અને અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલો તે અગ્નિ ગામડીઓ
 “જેવા તે અજ્ઞાનીઓ જેમ વધારે વધારે ખૂમો પાડે છે તેમ તે મુનિ-
 “ઓના દેખતાં છતાં પણ પેલાઓને વધારે વધારે બાળતો જાય છે.
 “ત્યાર પછી મુનિએ કહ્યું કે ‘મંડળની અંદરના લોકોમાંથી કેટલાકો
 “દૂર થઈ ગયા તેઓની સાથે હું પણ નાસી છૂટ્યો’-એ વાક્ય
 “પણ વહોજિવાળું સમજવું.” મેં પ્રશ્ન કર્યું કે ‘એમાં
 “અને આખી વાતમાં વહોજિ શી?’ એટલે જવાબ
 “આપતાં અક્લંકે આગળ ચલાવ્યું-“એ તીર્થમંડ-
 “ળમાં લોકો ત્યાર પ્રકારના હોય છે: રાધુઓ, આવકો, સાધ્વીઓ
 “અને શ્રાવિકાઓ. એ મંડળમાં હોય છે તે સર્વ કંઈ દીક્ષા લેતા
 “નથી, માત્ર ઘોડા જ લે છે માટે ભાવાર્થ એમ જણાય છે કે આ
 “મુનિએ દીક્ષા લીધી અને એ વાત તો ઉઘાડી દેખાય છે. તો કાણ ?
 “આવી રીતે આખી વાત વહોજિવડે કહીને સંસારઅગ્નિને પો-
 “તાના વૈરાગ્યના કારણ તરીકે આમળ કરેલ જણાય છે. આ હકીકત
 “ઘણું અમત્કાર ઉત્પન્ન કરે તેવી છે અને તે વાત એ મુનિ જ્યારે
 “આપણી પાસે વાર્તા કરતા હતા ત્યારે જ મેં જાણી હતી અને તેથી
 “મને આનંદ થયો-હું ખુશી થયો. મેં તે વખતે વિચાર ક્યો કે
 “અહો! આ મુનિમહારાજ જે વાત કરે છે તે તદ્દન સાચે સાચી
 “છે: સતજન માણસોને હમેશા સજાગી રહેલો આ સંસાર ખરે-
 “ખરા વૈરાગ્યવર્ત કારણ જરૂર થાય છે. વળી એ પણ સાચી વાત
 “છે કે જડ મનુષ્યો અગ્નિના દાહવડે પોતાના આત્માને-પોતાની જા-
 “તને અહીં (સંસારમાં) બાળે છે અને તેમાંથી જે બુદ્ધિશાળી હોય

૧ વહોજિ: વાંડે બોલવું. એ અર્થકાર છે જન્યસાન્યાર્થકં વાક્યમન્યવસોત્તરેવદિ:
 જાણે તેનું કારણ, તો વહોજિવડે દીક્ષા લેવાને કહીને બીજા અર્થમાં બીજાને સંજ-
 ળાવવું અથવા સ્વેચ્છાને ઉપદેશ કરવા એ એ રીતે વહોજિ થાય છે. અહીં
 અવધ્યા રાખે વાપર્યો છે, તેને અર્થ નીકળી જવું થાય, સ્વેચ્છા છે તેથી તેને
 બીજા અર્થે દીક્ષા લીધી એમ થાય છે.

“છે તે બહાર નીકળી જાય છે. વળી મને એમ પણ લાગે છે કે
 “આપણને બન્નેને પ્રતિબોધ આપવાના મહાન્ હેતુથી જ એ મુનિ
 “મહારાજે લોકોદરમાં આગની વાત કરી છે અને તે પોતાનાં વૈરા-
 “ગ્યના કારણ તરીકે જણાવી છે.

“તેઓ જાણે એમ કહેતા હોય એમ મને લાગે છે કે-” અરે

રહસ્યાર્થ. “ભાઈઓ ! આ આગથી બળી રહેલા સંસારમાં તમે

“બન્ને પણ બળી રહ્યા છો અને તમારા જેવા સમ

“જુઓએ તો તીર્થમંડળમાં પ્રવેશ કરવો યોગ્ય છે,

“તમારે પણ આ તીર્થમંડળમાં આવી જવું જોઈએ. જેઓ ભાવપૂર્વક

“આ અમારા તીર્થમંડળમાં પ્રવેશ કરે છે તે ભાગ્યવાન પ્રાણી-

“ઓને રાગદ્વેષની અગ્નિનો દાહ કદિ પણ થતો નથી.” આ

“પ્રમાણે આ મહાત્મા મુનિ આપણને પણ જણાવી રહ્યા હોય એમ

“મને લાગે છે. ભાઈ ઘનવાહન ! મુનિમહારાજનો આ ઉત્તમ વિચાર

“મને તો બહુ ગમે છે ! પણ ભાઈ ! એ વાત તને ગમે છે કે નહિ

“તે હું જાણતો નથી.”

*

*

*

અકલંકની આવી વાત અને આવો પ્રશ્ન સાંભળી હું તો મૌન જ
 રહ્યો, મેં કંઈ જવાબ આપ્યો નહિ; કારણ કે માફ મન હતું સુધી
 પાપથી ભરેલું હતું, પાપમય હતું, સંસારને સરાણે ચઢેલું હતું.

ત્યાંથી અમે મંદિર બહાર જ્ઞાનધ્યાન કરતા બીજા મુનિ પાસે
 આવી પહોંચ્યા.

પ્રકરણ ૩ નું.

દારનું પીઠું (મદિરાશાળા).

[બીજા મુનિના વૈરાગ્ય પ્રસંગ.]

તાની વાર્તા આગળ ચલાવતાં સંસારીજીવ જે અંતારે ઘનવાહન કુમાર હતો તે અગૃહીતસંકેતાને હિંદેશીને પ્રસાવિશાળા અને લઘુપુરુષ સાંભળે તેમ સંદાગમ સમક્ષ કહેવા લાગ્યો—

એવી રીતે વાતો અને ખુલાસા કરતાં અમે બીજા મુનિમહારાજ સમક્ષ આવી પહોંચ્યા. અકલંકે મુનિરાજને યોગ્ય વંદન કર્યું અને તેની સાથે મેં પણ વંદન કર્યું. પછી અકલંક અને મુનિમહારાજ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાત થઈ.

અકલંક—“ રાદેશ ! આટલી નાની વયમાં આપને શા કારણથી દીક્ષા લેવાનું થયું તે જણાવો.”

મુનિ—“ ભાઈ ! મેં એક મોટી દારૂડીઆઓની ટોળી^૧ દારૂ પીવામાં તત્પર જોઈ તે મારા વૈરાગ્યનું કારણ બની. આખા શરીરના સર્વ અંગો દારૂના ઘેનની અસરવાળા થઈ ગયા હતા અને હું એક મોટા દારૂડીઆ થઈ ગયો હતો, ત્યાં કૃપા કરનાર મહાત્મા પ્રાદાણોએ મને પ્રતિબોધ કર્યો અને તે રીતે મને વૈરાગ્ય થયો.”

૧ અને મારે પાનગોષ્ઠિ રાજ્ય રાજવો કે કેમ તે નિર્ણય થતો નથી. જેમ દીપાઈ (ચાપાઈ) થાય છે તેમ દારૂની પાઈ થાય છે, જેમાં લાગ લેનારા દારૂ દીધે નવ છે. અગૃહીઆઓ કમુખિ કાદે તેને ‘ રાવણુ ’ કહે છે તેમ દારૂ પાઈનું નામ દોણું એકમે. તેવા સુજસતી કે ફારસી રાજ્ય દોય તે અન થઈ છે. એવા રાજ્યને મારે તપાસ કરે છું.

અકલંક—“મહાત્મા ! એ દારૂનું પીહું જેવું હોય તેવું તેનું વર્ણન કરી બતાવો, ત્યાં તમે કેવી રીતે વર્તતા હતા તે જણાવો અને મારા ઉપર કૃપા કરીને તે શ્રાક્ષણો કોણ હતા તે પણ બતાવો.”

*

*

*

મુનિ—“સાંભળા:—

દારૂનું પીહું.
દારૂ પીનારા,
તેર વિભાગો.

“એ મદિરાશાળા (દારૂનું પીહું) અનેક બનેલા અને બનતા બંનાવોથી ભરપૂર છે અને અનેક જનોથી ભરેલ છે તેથી તેનું બરાબર વર્ણન કરવાને તો કોણ સમર્થ થાય ! તો પણ હે મનુષ્યોત્તમ ! તારી પાસે તેનું થોડું થોડું વર્ણન કરી બતાવું છું તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સાંભળ. તને એ મદિરાશાળાની હકીકત જણાતાં ઘણો આનંદ આવશે:—

‘વહુમેદવરાસવતુષ્ટજનં, વરમાજનરાજિ વિચિત્રસુરમ્ ।
શિતિનીરજરક્ષિતસચ્ચપકં, જનમોદનકારણસત્સરકમ્ ॥
મદિરામદઘૂર્ણિતસર્વજનં, વહુલાસવિલાસવિકાસકરમ્ ।
લસદુઃખવોલવિગાનપરં, કૃતતાલમહારવરાસશતમ્ ॥

અન્યથા

‘પ્રૌઢમનોરમકાન્તજનાલ્ક્યં,
ગાઢમદોદુરયોષિદુપેતમ્ ।
આદિનિવેશવિહીનમનન્તં,
લોકનભોમિધભૂમિનિવિષ્ટમ્ ॥
વાદિતમર્દલકોટિસકાંસ્યં
વૈણિકનાદવિવર્ધિતતોપમ્ ।
વંશવિરાવસમુદ્ધતવોદ્ધં,
વોદ્ધવિઘોપિતગોત્રસહસ્રમ્ ॥

एवं च

૧ ત્રોટક હંદ.

૨ દોધક હંદ. લ, લ, લ, ગ, ગ.

૩ દે. લા. વાળી છાપેલ શુક્રમાં વોદ્ધ કૌસમાં મૂકેલ છે. એવો શબ્દ પણ કોશમાં મળતો નથી. અર્થ સંબંધ પરથી બેસાડ્યો છે તેમાં સુધારાને અવકાશ છે.

નતનગાનવિલાસનપાનૈઃ, શ્વાનવાનવિમૂષ્ણમાનૈઃ ।
સંતતમારસૈઃ સમુપેતં, લોકચમત્કૃતિકારણમેતત્ ॥

“એ મદિરાશાળા અનેક પ્રકારના મુંદર દારૂઓ (આશવ) પી
લોકોને તુટીમાન કરે છે, એમાં મુંદર વાસણોમાં ચિત્ર
વિચિત્ર પ્રકારના દારૂઓ (ચુરાઓ) શોભી રહ્યા છે,
પીઠ.
એનાં મધપાત્રો કાળાં કમળની શોભા ધારણુ કરી
રહ્યાં છે, એમાં શેરડીના રસનો દારૂ અથવા તે પીવાનાં પાત્રો તેના
રસીઆ લોકોને આનંદ કરાવી રહ્યાં છે; એમાં આવી રહેલા સર્વ લોકો
દારૂના ઘેનમાં લચપચ થઈ રહ્યા છે, તેઓ નાચવા દૂદવાની તેમજ બીજી
અનેક પ્રકારની ખમતો કરી નિકસ્વર થતા દેખાય છે, તેમાં બહારથી
દીપતા તોફાની લોકો એટલેથી હાકોટા કરે છે અને ગાયનો ગાય છે,
વળી તેઓ સામસામા તાલ દે છે મોટા અવાજ કરે છે અને સેંકડો
સોસો એક સાથે આલ્યા કરે છે.

“વળી એ મદિરાશાળા પુખ્ત વયના અને મુંદર આકૃતિવાળા
અનેક પ્રાણીઓથી ભરેલી છે, તેમાં અત્યંત જાદુ મદથી ઉદ્જ્જત થઈ
ગયેલી અનેક સ્ત્રીઓ પણ આવી રહેલી છે, તે શાળા એટલી લાંબી
છે કે એની સાડઆત ક્યાં છે એમાં પ્રવેશ ક્યાં થાય છે અને એનો
છેડો ક્યાં આવે છે તે જાણી શકાતું નથી, એ લોકનભસ્ (લોકાકાશ)
નામની બુધિમાં આવી રહેલ છે; એમાં કરોડો મૃદંગ કાંસીઓ વાગ્યાં
કરે છે, એમાં વિદ્યુના નાદથી આનંદમાં વધારો થયા જ કરે છે, વાંસ-
પાંચના અવાજથી બળદો અથવા લઈ જનારઓ વધારે ઉદ્જ્જત બને
છે અને જાનવાઓ સેંકડો અવાજો કરી રહ્યા છે.—આવી રીતે મદિરા-
શાળામાં નાચ ચાલે છે, ગાયનો ચાલે છે, વિલાસો ચાલે છે, દારૂનું
પાન ચાલે છે, ખાવાનું કામ ચાલે છે, દાન દેવા લેવાનું ચાલે છે, આ
બૂપણો ધારણુ કરવાનું કામ ચાલે છે, માનઅપમાનની ધમાલ ચાલે
છે અને એવા વિચિત્ર ભાવો ઉલટા સુલટા ચાલ્યા કરે છે તેથી એ પીઠ
લોકોને ચમત્કારનું કારણ હોય એમ દેખાઈ આવે છે. આવી રીતે
અનેક ‘ચેષ્ટાઓને બતાવનાર, સર્વદા સેવાયેલ અને સર્વ સામગ્રીથી
ભરેલા દારૂના પીઠાને મેં જોયું. લોકમાં એવું કોઈ પણ આશ્ચર્ય નથી
અથવા એવું કોઈ નાટક નથી કે જે મેં આ દારૂના પીઠામાં ન જોયું હોય.

૧ અહીં મૂળમાં ‘વિષમ’ સજ્જ છે. કારણ વગર કોઈ યાય, દારૂય યાય,
પુખ્ત વિશેર આભરણોની માત્રાથી યાય, પહેરેલાં હોય તેને કાઢી નખાય, બી
તેણે યોલવું યાય—એ સર્વને વિષમ કહેવામાં આવે છે.

પીનારા.

“(૧)” સ્વાં અનંતા લોકો દાડના ઘેનમાં પડેલા છે, તે બાપડા બોલતા નથી, ચેષ્ટા કરતા નથી કે કાંઈ વિચાર પણ કરતા નથી. વળી તે કોઈ પણ પ્રકારનો લૌકિક વ્યવહાર^૧ પણ કરતા નથી અને માત્ર મરી ગયેલા હોય અથવા વધારે સ્પષ્ટ રીતે કહીએ તો બહુ તદ્દન મૂર્છા પામી ગયેલા હોય તેવા રૂપમાં હમેશા રહે છે.^૨

“(૨) વળી સ્વાં (એ મદિરાશાળામાં) બીજા^૩ અનંતા લોકો છે તેઓ ઉપર જણાવેલા લોકો જેવો જ આકાર ધારણ કરનારા હોય છે, પરંતુ એ લોકો વચ્ચે વચ્ચે લોકનાં કાર્યો અને વ્યવહાર કાંઈ કાંઈ કર્યા કરતાં હોય છે.^૪

“(૩) વળી સ્વાં તેવા જ આકારના અને દાડના મદમાં મસ્ત થઈ ને રહેનારા પૃથ્વી પાણી વિગેરે રૂપવાળા અસંખ્ય લોકો આવી રહેલા છે.^૫

“(૪) વળી અસંખ્ય લોકો એવા છે કે જેઓ ઢીચીઢીચીને આખો વખત દાડનો સ્વાદ લીધા કરે છે, દાડ પીધા કરે છે, પણ નથી કાંઈ સુંઘતા, નથી આડું અવળું ભેટા અને નથી કાંઈ સાંભળતા. માત્ર તેઓ જમીનપર આજોડ્યા કરે છે, વચ્ચે વચ્ચે વારંવાર બૂમ પાડ્યા કરે છે અને દાડના ઘેનમાં જીભ વડે કાંઈ સ્વાદ લીધા કરે છે.^૬

“(૫) વળી સ્વાં બીજા કેટલાક એવા પણ લોકો છે કે જેઓ કાંઈ કાંઈ ચીજોની ગંધ લીધા કરે છે, પણ આડું અવળું ભેટ શકતા નથી, કોઈનું સાંભળી શકતા નથી અને આવા લોકો પણ થોડા ઘણા નહિ પણ અસંખ્ય છે.^૭

૧ આ એક વિગેરે સંજ્ઞાનો લાવ નીચે પૃ. ૧૬૭૫-૭૬ માં સ્પષ્ટ કર્યો છે. સ્વાં તે સંખ્યા મૂકી તેની સાથે તે પ્રત્યેકનો જુલાસો કર્યો છે.

૨ લૌકિક વ્યવહાર: લોક સંબંધી વ્યવહાર. જલું, આવડું, હરડું, ફરડું, ખસડું, ઉઠડું વિગેરે. આ દરેક વર્ગ ભૂદે ભૂદા છે તે આગળ આજ પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ થશે. (દરેક પેરા ભૂદો વર્ગ બતાવે છે.)

૩ આ અવ્યવહાર રાશિના જીવો છે.

૪ અહીં અનંત અસંખ્ય અને સંખ્યાતા શબ્દ વાપર્યા છે તે જૈનના પારિલાપિક શબ્દ છે, તેના સ્વરૂપમાટે જુઓ કર્મગ્રંથ ચોથો.

૫ આ વ્યવહાર રાશિના વનસ્પતિકાય સમજવા.

૬ આ સૂક્ષ્મ બાદર પૃથ્વી અપ્ તેજ વાયુનું વર્ણન છે.

૭ આ વર્ણન બેઘદ્રિયનું છે.

૮ આ તેઘદ્રિયનું વર્ણન છે.

- "(૬) વળી દારૂના ઘેનમાં મસ્ત થઇ ગયેલા બીજા અસંખ્ય લોકો ત્યાં એવા છે કે જેઓ આંખો ઉઘાડે તો સામે પડેલી વસ્તુને જોઇ શકે પણ તેઓ કાને કાંઈ સાંભળી શકતા નથી. તેવાઓની ચેતના ઉપર પણ દારૂની અસર રૂપદ દેખાઇ આવે છે."
- "(૭) વળી ત્યાં અસંખ્ય લોકો એવા છે કે જેઓની ચેતના મદિરાના ઘેનમાં તદ્દન શૂન્ય થઇ ગઇ છે, જેઓનાં મન મરી ગયાં છે અને જેઓ મન વગરના જણાઇ આવે છે."
- "(૮) વળી ત્યાં બીજા અસંખ્ય લોકો એવા છે કે જેઓની ચેતના વધારે રૂપદ થયેલી હોય છે, પણ જેઓમાં અત્યંત ખરાબ મદિરાની અસર બહુ વધારે રહેલી હોય છે; તેઓ બાપડા દુધ વેરીઓથી વારંવાર હેદાય છે, બેદાય છે, ચીરાય છે અને વળી અરસપરસ એક બીજાને છેદે છે, બેદે છે, કાપે છે અને તેમ કરીને મહા બપંકર વેદના પામે છે."
- "(૯) વળી ત્યાં બીજા અસંખ્ય લોકો એવા દેખાય છે કે જેઓનાં ચિત્ત દારૂના ઘેનમાં તદ્દન બપમાન્ત થઇ ગયાં હોય છે. તેઓ બીજાના દારૂની અસર તળે કોઇ પણ કામ કરવા જોઈ નથી એમ તો સમજતા જ નથી અને વળી વધારામાં 'જનાવર'ના અવતાર અને આકારને ધારણ કરનારા થાય છે, મોટેથી બૂમ માર્યા કરે છે, પોતાની માતાઓ સાથે પણ સંભોગ કરે છે, દારૂની અસર તળે ધર્મે કે અધર્મને ઓળખતા નથી, મમે તેવાં કામો કર્યા કરે છે, બોલેલું બધા સમજ ન શકાય તેમ બોલે છે. તેમનાં ફેટલાક જમીનપર આગોટ્યા કરે છે, ફેટલાક દારૂની ધુનમાં આકાશમાં ઉડ્યા કરે છે અને ફેટલાક દારૂના ફેડમાં ચક્રવર્તી થઈ પાણીમાં ડૂબી મરી પડી રહે છે." એ લોકો મહિમાદે પણ અરસપરસ લડી મરે છે, અને અત્યંત આકર્ષા દુઃખો સહન કરે છે. ખરેખર, દારૂ સર્વ આપત્તિઓનું સ્થાન છે!

૧ ચરિત્રિકાનું વર્ણન છે.

૨ આ બાકાંતી પંચેદિવ લિધેનું વર્ણન છે;

૩ નારીના વર્ણન.

૪ આ સર્વ અંતર મોટા (મજબૂત) પંચેદિવ લિધેનું છે. (અર વર્ણન રૂપન.

૫ મિલક અને જગદગુરુ હું છે.)

“(૧૦) વળી એ મદિરાશાળામાં અસંખ્ય મનુષ્યો છે તેઓ એ પ્રકારના છે—એક તો તદ્દન ગાઢમત્ત થઈ ગયેલા અસંખ્ય છે અને બીજા સંખ્યાતા છે. એમાં જે મનુષ્ય તદ્દન મત્ત છે તેઓ જમીનપર આળોટે છે અને આપણા દારૂના ઘેનમાં વમનને, થુંકને, પિત્તને, વિષ્ટાને તેમજ મૂત્રને ખાય છે અને પીએ છે. દારૂના ઘેનમાં તેઓને ખબર પણ પડતી નથી કે તેઓ શું કરે છે. વળી ભદ્ર! સંખ્યા ગણી શકાય તેવા^૧ મનુષ્યો બીજા પ્રકારના છે તેઓ વળી દારૂની અસરતળે અસ્પર્શ લગાઈ કરે છે, મોટા મોટા કૂંદકા મારે છે, નાચ કરવા લાગી જાય છે, ઊંચેથી ખડખડાટ હસે છે, ગાયન કરવા મંડી જાય છે, મોટું મોટું ઠેકાણા વગરનું ભાષણ કરવા લાગી જાય છે, નકામા રખડ્યા કરે છે, જમીનપર લેટી પડે છે, દોડાદોડ કરી મૂકે છે, વિલાસના આનંદરસમાં મેલ કચરાથી ભરેલી અને માંસ અને શ્લેષ્મ આદિ તુચ્છ વસ્તુઓથી પરિપૂર્ણ થયેલી સ્ત્રીઓના ગાલોને ચુંબન કરે છે, આંખો આટે છે અને સમજી માણસને શરમ આવે તેવું અતિ વિચિત્ર વર્તન કરે છે, અનેક પ્રકારના ચાળા કરે છે, માઆપને મારવા મુઠ્ઠીની હાથે પણ પહોંચી જાય છે, ચોરી વિગેરે અનાય કાર્યો કરવા પણ લાગી જાય છે અને ગમે તેવાં ભ્રષ્ટ કાર્યો કરવા તત્પર બને છે; વળી એવાં કામોને પરિણામે એ રાજપુરો વડે સપડાય છે ત્યારે અનેક પ્રકારની ભયંકર વેદના સહન કરે છે અને ઘણો માર ખાય તો પણ દારૂ પીવાના કામથી જરા પણ પાછા હટતા નથી.

“(૧૧) વળી એ દારૂના પીકામાં અસંખ્ય પ્રાણીઓ બીજા આવી રહેલા છે જેઓને ચાર^૨ ટોળામાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યા છે. તેઓ પણ દારૂના ઘેનમાં ચકચૂર થયેલા હોય છે, આખો વખત કલબલ કલબલ કર્યા કરનારા હોય છે; તેઓની સામે વાંસ અને વીણાના મુંદર આવાને થયા કરે છે, નાટક અને ખેલણાં ચાલ્યાં કરે છે, આનં-

૧ પ્રથમ ચક્રિત સ્થાનકીયા સંમૂર્જિત મનુષ્યનું અને પછી ગર્ભજ મનુષ્યનું વર્ણન છે.

૨ અહીં લે. દે. લે. સોસાયટિવાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃ. ૬૭૬ સર થાય છે.

૩ ભુવનપતિ, વ્યવર, જ્યોતિષ અને વૈમાનિક.

દના વિશાળો હજ્યા કરે છે અને મોરલીના અવાજો થયાં કરે છે. સર્વ વખત તેઓ પાછે આવી ધમાલ થયા કરે છે અને તેઓ પણ નાચે છે, ફરે છે, હસે છે, રડે છે અને પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે પોતાની જાતને અનેક પ્રકારની વિડંબનાઓ કર્યા કરે છે. એ લોકો પણ મદિરામત રહેતા હોવાથી તેની અસરતળે અંદર અંદર એક બીજાની ઇર્ષ્યા કરે છે, શોક કરે છે, વારંવાર અભિમાનમાં ફૂલાઈ જઈ અકાપોં કરી બેસે છે અને ચારે સમુદાયમાં રહેલા તેઓ પોતાની જાતને કાંઈક મુખી માને છે તો પણ વાસ્તવિક રીતે તેઓ પણ દુઃખી જ છે.

“(૧૨) વળી એ દારૂના પીઠામાં ચોડાક (સંખ્યાતા) એવા પણ લોકો છે કે જેઓ દારૂના પીઠામાં રહેવા છતાં બીલકુલ દારૂ પીતા નથી અને મધ્યસ્થ ભાવે રહેતા હોય છે. દર-રોજ વારંવાર દારૂ પીનારા લોકો આવા લોકોની મરકરી કરીને ટીકા કરતાં તેમને બ્રાહ્મણનું ઉપનામ આપે છે.”

“(૧૩) વળી એ આપાનક (મદિરાશાળા)ની બહાર બીજા અનંત લોકો એવા છે કે જેઓ જાતે મહા બુદ્ધિશાળી અને દારૂના ધેન વગરના હોય છે. તેઓ આવા ગરબ-રવાળા અવ્યવસ્થિત પીઠાને જોઈને તેનાથી દૂર થઈ ગયેલા છે, બાધા પીઠા વગરના થઈ ગયા છે અને નિરંતર આનંદહિંસવમાં મગ્ન છે.”

“આવા આવા જુદા જુદા પ્રકારના અનેક વિભાગો તે દારૂના પીઠામાં અને પીઠાની બહાર જણાતા હતા તેના મેં તમને તેર વિભાગો ગણાવ્યા. હું દારૂની અસરતળે ખૂબ સચી રહી પહેલાં તે પ્રથમના વર્ણવેલા વિભાગમાં ઘણા કાળ મુખી રહ્યો. પછી અવશ્યતાં પછડાતાં હું બીજા વિભાગમાં ગયો અને ત્યાં પણ દારૂના ધેનમાં મંસ્ત રહી ઘણો કાળ પસંદ રહ્યો. વળી કોઈ વાર ધમાલ કરતો હું ત્રીજા વિભાગમાં આવ્યો અને ત્યાં પણ દારૂમાં ચક્ચૂર ઘણા વખત મુખી રહ્યો. વળી ત્યાર પછી ચોથા વિભાગમાં દારૂની લાલસાવાળો થઈને ગયો. ઉપર મેં તેર વિભાગો ગણાવ્યા તે સર્વ એ લોકના બેદો છે તેનું સમા-સથી મેં વર્ણન કર્યું. એમાં જે પ્રથમનો વિભાગ છે અને છેવટના બે

વિભાગો છે તે મૂકીને બાકીના દશે વિભાગોમાં હું ઘણીવાર હીંચો-
ચાલ્યો અને એ દશે ભેદ જે મદિરાશાળામાં જ છે તેની અસર નીચે
અનંત વાર હું ગયો, રખણો અને ફૂટાચો.

“ એ મદિરાશાળાની ભૂમિ જે અતિ ખરાબ અને દુર્ગંધથી ભરેલી
હતી અને જે વમન પિત્ત અપવિત્ર વસ્તુઓ મૂત્ર
મદ્યશાળામાં અને કચરાથી ભરેલી હતી તેમાં કોઈ વખત હું
મારું વર્તન. લોટતો હતો, કોઈ વખત ગુંડણીએ ચાલતો હતો,
કોઈ વખત ભાખોડીએ ચાલતો હતો, કોઈ વાર
ભિભો થતો હતો, કોઈ વાર પડતો હતો, કોઈ વાર દારૂના ઘેનમાં મોટેથી
રાડો પાડતો હતો, કોઈ વાર બૂમો પાડતો હતો, કોઈ વાર હસતો હતો,
કોઈ વાર નાચતો હતો, કોઈ વાર રડતો હતો, કોઈ વાર દોડતો હતો,
કોઈ વાર ખીજ લોકો સાથે લડતો હતો, કોઈ વાર વધારે બળવાનો
વડે માર ખાતો હતો, કોઈ વાર આખા શરીરે સેંકડો ઘા વાગવાથી
પીડા પામતો હતો-આવી રીતે હે ભદ્ર! હું એ મદિરાશાળામાં
વિચરતો હતો.

બ્રાહ્મણની દૃષ્ટિ અને કર્ણા.

પ્રતિબોધ તરફ અરુચિ.

પ્રવ્રજ્યા અને મદ્યત્યાગ.

“ હવે એક વખતે એ મદિરાશાળામાં રહેલા કોઈ બ્રાહ્મણોએ મારા
તરફ નજર કરી. એ મહાશયોને મારી ઉપર કર્ણા આવી. તેઓએ
વિચાર કર્યો કે-અરે આ બાપડો દારૂ પીવાના વ્યસનથી બહુ દુઃખો
અનુભવે છે, તો કાંઈ ઉપાય કરીને એ બાપડાનું દારૂનું વ્યસન છોડા-
વીએ, જેથી જેમ આપણે મુખી થયા છીએ તેમ એ પણ મુખી થાય.
આવો વિચાર કરીને એ બ્રાહ્મણોએ મને પ્રતિબોધ કરવાનો પ્રયત્ન
કર્યો. તેઓ મોટેથી પોકાર કરીને સાચી વાત મને સમજાવવા લાગ્યા
પણ હું તો મદિરામસ્ત હોવાથી તેઓની વાત સાંભળું જ નહિ અને જે-
ભાન જેવો એ મદિરાશાળાના જૂદા જૂદા વિભાગોમાં ફર્યા જ કરું.
ન્યારે એ બ્રાહ્મણો બહુ બહુ બૂમો પાડવા લાગ્યા ત્યારે મેં તેમને
જરા હોંકારો આપ્યો એટલે વળી તેઓએ મને બોલાવવા ઘણો પ્રયત્ન
કર્યો; એ અવસરે દારૂનું ઘેન કાંઈક ન્યૂન થવાથી મારી ચેતના પ્રગટ
થવા લાગી અને મેં તેમને જવાબ આપ્યો. તેઓએ પછી દારૂ પીવામાં
કેટલા દોષો છે તે મને વિસ્તારથી કહ્યા. મને પણ એ વાતની ખાતરી
થઈ, એટલે મેં દારૂનો ત્યાગ કરવાનો દરાવ કર્યો અને હું પણ તેઓના

જેવો બ્રાહ્મણ થયો. એ સર્વ બ્રાહ્મણોએ પણ પ્રવ્રજ્યા (યતિવેય.) લીધી હતી જેથી મેં પણ તેમ જ ક્યું (પ્રવ્રજ્યા લીધી). દાર્તું જે અછલું મને થયું હતું તે હજી મુધી જો કે મને મટી ગયું નથી તો પણ મને પૂરું આશા છે કે આ પ્રવ્રજ્યાના જોરથી મારા સર્વ અછલુંને હું દાપી નાખીશ. ભાઈ! આ મારા વૈરાગ્યનું કારણ છે.”

* * *

‘અમૃદ્વીતસંકેતા! જ્યારે સાધુ મહારાજ આ પ્રમાણે પોતાની વાર્તા કરી રહ્યા હતા તે જ વખતે અકલંકના મનમાં અકલંકનેસ્વ- સાધુ શું બોલે છે તે માટે વિચાર ચાલ્યા કરતા હતા. ભતિસ્મરણ- એ સંબંધી વિચાર કરતાં કરતાં અકલંકને ભતિસ્મરણ’ જ્ઞાન થયું. પૂર્વ ભવમાં પોતે અભ્યાસ કરેલ જ્ઞાન તેને યાદ આવ્યું તેથી મુનિમહારાજ જે વાર્તા કરી રહ્યા હતા તેની અંદરનો ભાવાર્થ તેના ધ્યાનમાં આવી ગયો. તે પોતાના મનમાં બહુ પ્રમોદ પામ્યો અને મુનિમહારાજને વંદના કરી ત્રીજા મુનિરાજની તરફ ચાલ્યો.

અગાઉની જેમ મેં (ધનવાહન) અકલંકને પૂછ્યું કે “ ભાઈ! આ વાર્તાના ભાવાર્થ હું તો કાંઈ સમજ્યો નહિ, મને તેની અંદરની વાત બરાબર સ્પષ્ટ કરીને સમજાવ! એટલે અકલંકે તે વાર્તાનું સ્વરૂપ કહેવા માંડ્યું:-

* * *

મદિરાશાળા એ સંસાર.

તેમાં આસવો-મધપાત્રો.

દાર્તુંની અસરમાં ધમાલો.

દાર્તું પીઠું.

“ ભાઈ ધનવાહન! આ સંસાર છે તે જ દાર્તું પીઠું અથવા “ મદિરાશાળા છે જેમ જણાવતાં આ મુનિએ આ સંસારને તે આકા-

૧ બીજા મુનિએ ધનવાહન અને અકલંક સમક્ષ પોતાના વૈરાગ્યનું કારણ જણાવ્યું-આ આખી વાર્તા અંસારીયવ અમૃદ્વીતસંકેતાને હૃદયને સદાગમ સમક્ષ હોઈ તે હૃદયમાં રાખવું.

૨ ભતિસ્મરણ: પૂર્વભવમાં પોતે ક્યાં હતો, કાણ હતો-તેની વિગત સ્મરણમાં આવે તેને ભતિસ્મરણ જ્ઞાન કહે છે. સંસ્કૃત પંચેન્દ્રિય સંબંધી સંખ્યાતા ભવ તેમાં યાદ આવે છે. એ મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે.

“તેઓની અપરાધો ગાઠ મદથી ઉદ્ધત થયેલી લુપ્ત સ્ત્રીઓનો
 “ભાગ ભજવે છે. આ સંસારમદિરાશાળા એટલી લાંબી છે કે એની
 “શરૂઆત ક્યાં છે, એમાં પ્રવેશ ક્યાંથી થાય છે અને એનો છેડો
 “ક્યાં આવે છે તે જાણી શકાતું નથી; મતલબ કે એ અનાદિ
 “અનંત છે. એ સદાકાળ લોકાકાશમાં આવી રહેલી છે. એમાં
 “નાચ ચાલે છે, ગાયનો ચાલે છે, વિલાસો ચાલે છે, દાર્શનિક પાન
 “ચાલે છે, ખાવાનું કામ ચાલે છે, દાન દેવા લેવાનું ચાલે છે,
 “આલુપણો ધારણ કરવાનું ચાલે છે, માન અપમાનની ધમાલ
 “ચાલે છે અને એવા ચિત્રવિચિત્ર ભાવો ઉલટા મુલટા ચાલ્યા કરે
 “છે તેથી એ જડ પ્રાણીઓને સંસારના વધારાનું કારણ બને છે અને
 “વિવેકી પ્રાણીઓને સંસારપર વૈરાગ્ય થવાનું કારણ બને છે.

તેર વિભાગો.

“એ મુનિમહાજે એ મદિરાશાળામાં તેર પ્રકારના લોકો કહ્યા
 “તે જૂદા જૂદા પ્રકારના જીવો સમજ્યા. તે તેર ભાગો નીચે
 “પ્રમાણે છે.

૧. સૌથી શરૂઆતનો જે વિભાગ અતાવવામાં આવ્યો તે અસં-
 વ્યવહાર વનસ્પતિ સમજવી.^૧
૨. સાર પછીના વિભાગમાં અંદર અંદર સંવ્યવહાર કરનાર વન-
 સ્પતિ સમજવી.
૩. સાર પછી જે વિભાગ અતાવવામાં આવ્યો તેમાંના લોકોને
 પૃથ્વી પાણી અગ્નિ અને વાયુના નામથી ઓળખવામાં
 આવે છે.
૪. સાર પછી જે ઇન્દ્રિયો અતાવવામાં આવ્યા છે.
૫. સાર પછી તે ઇન્દ્રિયોનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે.
૬. સાર પછી ચૌરિન્દ્રિયનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.
૭. સાર પછી અસંખી પંચેન્દ્રિયનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે.
૮. સાર પછી નારકીના જીવોને અતાવવામાં આવ્યા છે.
૯. સાર પછી પંચેન્દ્રિય તિર્યચો દર્શાવવામાં આવ્યા છે (જળ-
 ચર, સ્થળચર અને ખેચર).

૧ અનંત સુદૃઢ નિગોદ, એનું વિવેચન બીજા પ્રસ્તાવના વિસ્તારથી થઈ ગયું છે.

૨ અસંખી પંચેન્દ્રિય તિર્યચોનું જ આ વર્ણન છે. એના મત્તમુત્તમાં તેા બેઠ-
 દ્રિય તેઠદ્રિય દત્તપત્ર યાચ છે.

૧૦. સાર પછી સંમૂર્ઠમ^૧ અને ગર્ભજ જે પ્રકારના મનુષ્યો જણાવવામાં આવ્યા છે.

૧૧. સાર પછી ચાર નિકાય (ભુવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક)ના દેવતાઓ બતાવવામાં આવ્યા છે.

૧૨. સાર પછી બ્રાહ્મણની સંજ્ઞાથી જે મનુષ્યો બતાવવામાં આવ્યા છે તે ઇન્દ્રિયપર સંયમ રાખનાર સ્વાગી વૈરાગી સંયત મનુષ્યો—મુનિવર્યો દર્શાવવામાં આવ્યા છે.

૧૩. સાર પછી સંસારમદિરાશાળાથી તદ્દન બહાર રહેલા મુક્ત જીવોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. (મોક્ષમાં ગયેલા અનંત જીવો.)

“એ સર્વ વિભાગના પ્રાણીઓનું સંખ્યાપ્રમાણ કેટલું છે તથા તેમનાં લક્ષણો કેવાં છે તે પણ તે સાથે બતાવવામાં આવ્યું છે. તેઓના સંબંધમાં વિચિત્ર પ્રકારનાં બનાવો કેવા કેવા અને છે તે પણ સંક્ષેપમાં સાથે જ બતાવવામાં આવ્યું છે. મુનિમહારાજે પોતે કર્મ-મધતું પાન કરનાર પોતાની જાતને (પોતાના આત્માને) વર્ણવીને બતાવી દીધી, તેમાં તેઓએ બતાવ્યું કે પોતે પ્રથમ તો અસંવ્યવહાર જીવરાશિમાં અનંતકાળ સુધી રહ્યા હતા; સાંથી અનંતો કાળ ગયા પછી પોતે બહુ મુસીબતે બહાર નીકળ્યા એમ પણ સાથે સમજાવી દીધું; સાર પછી સંવ્યવહાર વનસ્પતિમાં પોતાને ઘણો કાળ રહેવું પડ્યું એમ મુનિરાજે જણાવ્યું; સાર પછી દશે સ્થાનોમાં અવારનવાર ફરી ફરીને બહુ ભટકવું પડ્યું એમ મુનિરાજે વાત કરી. માત્ર એ અસંવ્યવહાર નગરમાં ફરીવાર ગયા નહિ અને તેમને છેલ્લા બ્રાહ્મણના અને મુક્ત આત્માઓના વિભાગમાં કદિ પ્રવેશ થયો નહિ એમ તેમણે સમજાવ્યું. એ દશ વિભાગમાં તેમના આત્માએ કેવી કેવી તીવ્ર પીડાઓ સહન કરી તે તેમણે સ્પષ્ટ કર્યું છે.

“તેટલા માટે હે ભાઈ! આ સંસાર દારૂના પીડા જેવો છે અને “આત્માને દુઃખ થવાનો હેતુભૂત છે એમ મુનિમહારાજે આપણને સમજાવ્યું. વળી તેઓએ છેવટે કહ્યું કે મદિરાશાળામાં રહેલા બ્રાહ્મણોએ તેને જોયા અને તેમને યત્નપૂર્વક પ્રતિબોધ કર્યો તે વાતની પણ યોજના બરાબર થઈ ગઈ તે આવી રીતે:—

૧ નર્મદી હત્યત યાય તે ગર્ભજ, ગર્ભસિવાય થયેલા, જન્મેલા તે સંમૂર્ઠમ.

આશ્વજ્યોત્ષી.

“અનાદિ સંસારના તથા પ્રકારના સ્વભાવનો યોગ થવાથી કર્મની
 “વધારેમાં વધારે (ઉત્કૃષ્ટ) વિગેરે સ્થિતિ ભોગવીને પછી પ્રાણીને
 “મનુષ્ય વિગેરે જાતિમાં સુસાધુમહાત્માઓનો સંબંધ થઈ જાય ત્યારે
 “પણ ધર્મપુણ્યનું ન્યાયે તેને ધણુંખંડે દ્રવ્ય^૧ શ્રુતની પ્રાપ્તિ થાય
 “છે-પણ કર્મમદિરાના ઘેનમાં તેને સમ્યક્ત્વની તથા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ
 “થતી નથી તથા તે સત્ક્રિયા આદરી શકતો નથી અને સારા
 “સાધુઓના સંબંધનો લાભ લઈ શકતો નથી-આ માટે અત્યંત આધ-
 “રાપણું^૨ સમજવું. તે ધણું ભયંકર તથા સંસાર વધારનાર હોઈને એના
 “બળથી આ જીવ બેભાન જેવો થઈ વારંવાર ભ્રમણ કર્યા કરે છે તેથી
 “એમ કરતાં ન્યાયે કાળ વિગેરે સર્વ દેતુંઓ^૩ અનુકૂળ થાય છે ત્યારે
 “આ પ્રાણી અતિ આકરી કર્મની ગાંઠને શુભ ભાવ વડે છેદીને (કાપી
 “નાખીને) દોષ દોષ પ્રાણી જ માત્ર મહા મુશ્કેલીએ મેળવી શકે તેવું
 “અને તેથી રાધાવેધની ઉપમાને યોગ્ય સુદર દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે.
 “ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે મુરખાધુઓ ધર્મદેશનારૂપ યોગાર કરીને
 “જુમ પાડે છે ત્યારે તેના જવાબમાં પ્રાણી હોંકારો દે છે-એ આ
 “ધર્મદેશનાના બોધરૂપ હોંકારો સમજવો. એના (હોંકારાના) સંબં-
 “ધમાં બીજા ‘દર્શન,’ ‘મુક્તિબીજ,’ ‘સમ્યક્ત્વ,’ ‘તત્ત્વવેદન,’
 “‘દુઃખાન્તકૃત્ત,’ ‘મુખારંભ’ વિગેરે શબ્દો યોજવામાં આવે છે. એ
 “સર્વ શબ્દો એક જ વાતને (હોંકારાને) સૂચવે છે. પ્રાણી ન્યાયે
 “‘સમ્યક્દર્શન’ વાળો થાય છે ત્યારે પછી તત્ત્વચક્ષુથી તેનો આત્મા
 “ખવિત્ર થાય છે અને પછી તે સંસારસમુદ્રમાં રખડતો નથી. તે
 “પ્રાણી ત્યાર પછી સમ્યક્જ્ઞાનને અનુસારે જેવું જેવું રૂપ હોય તેવું
 “વાસ્તવિક સ્વરૂપ પોતાની બુદ્ધિશ્રુઓથી જુએ છે; જેમ દોષ
 “પ્રાણીને આંખનો રોગ થયેલો હોય તે મદી જાય ત્યારે જેમ તે
 “વસ્તુનું રૂપ બરાબર જુએ તેવી તેની સ્થિતિ થાય છે; તેવી રીતે યથા-
 “સ્થિત રૂપ જોઈને પ્રજ્ઞાન અતરાત્રાવડે પરમ સંવેગભાવને આશ-
 “ચીને વસ્તુઓની અંદર રહેલા આંતર ભાવોપર યથાસમ્ય વિચારણા

૧ ધર્મપુણ્યનું ન્યાય: નદીમાં જમીન થસાતો અદ્રાતો શોળ થઈ જાય છે, શોળ તેને ખાસ ધડ નથી તે પ્રમાણે.

૨ દ્રવ્યધૃત: ઉપર ઉપરનું જ્ઞાન, આત્માને અસર ન કરે તેવું.

૩ આધરાપણું તે અહીં દાર પીવાની લીર દર્શન સમજાવી.

૪ મુખ્ય દેતુંઓ પાંચ છે: કાળ, સ્વભાવ, નિવૃત્તિ, ક્રોધ અને ક્રમે.

૧૦. ત્યાર પછી સંમૂર્ણમ^૧ અને ગર્ભજ જે પ્રકારના મનુષ્યો જણાવવામાં આવ્યા છે.
૧૧. ત્યાર પછી ત્યાર નિકાય (ભુવનપતિ, વ્યંતર, જ્યોતિષક અને વૈમાનિક)ના દેવતાઓ અતાવવામાં આવ્યા છે.
૧૨. ત્યાર પછી બ્રાહ્મણની સંજ્ઞાથી જે મનુષ્યો અતાવવામાં આવ્યા છે તે ઈન્દ્રિયપર સંયમ રાખનાર ત્રાગી વૈરાગી સંયત મનુષ્યો-મુનિવર્યો દર્શાવવામાં આવ્યા છે.
૧૩. ત્યાર પછી સંસારમદિરાશાળાથી તદ્દન બહાર રહેલા મુક્ત હોવાનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. (મોક્ષમાં ગયેલા અનંત હોવા.)

“એ સર્વ વિભાગના પ્રાણીઓનું સંખ્યાપ્રમાણ કેટલું છે તથા તેમનાં લક્ષણો કેવાં છે તે પણ તે સાથે અતાવવામાં આવ્યું છે. તેઓના સંબંધમાં વિચિત્ર પ્રકારના બનાવો કેવા કેવા અને છે તે પણ સંક્ષેપમાં સાથે જ અતાવવામાં આવ્યું છે. મુનિમહારાજે પોતે કર્મ-મધનું પાન કરનાર પોતાની જાતને (પોતાના આ-દ્ય વિભાગો-તમાને) વર્ણવીને અતાવી દીધી, તેમાં તેઓએ મારખટપાટા અતાવ્યું કે પોતે પ્રથમ તો અસંવ્યવહાર હવરાશિમાં અનંતકાળ સુધી રહ્યા હતા; ત્યાંથી અનંતો કાળ ગયા પછી પોતે બહુ મુસીબતે બહાર નીકળ્યા એમ પણ સાથે સમજાવી દીધું; ત્યાર પછી સંવ્યવહાર વનસ્પતિમાં પોતાને ઘણો કાળ રહેવું પશું એમ મુનિરાજે જણાવ્યું; ત્યાર પછી દશે સ્થાનોમાં અવારનવાર ફરી ફરીને બહુ ભટકવું પશું એમ મુનિરાજે વાત કરી. માત્ર એ અસંવ્યવહાર નમરમાં ફરીવાર ગયા નહિ અને તેમને છેલ્લા બ્રાહ્મણના અને મુક્ત આત્માઓના વિભાગમાં કદિ પ્રવેશ થયો નહિ એમ તેમણે સમજાવ્યું. એ દશ વિભાગમાં તેમના આત્માએ કેવી કેવી તીવ્ર પીડાઓ સહન કરી તે તેમણે સ્પષ્ટ કર્યું છે.

“તેદશઃ માટે દે ભાઈ! આ સંસાર દાઢના પીડા જેવો છે અને આત્માને દુઃખ થવાનો હેતુજન છે એમ મુનિમહારાજે આપખુને સમજાવ્યું. વળી તેઓએ છેવટે કશું કે મદિરાશાળાનાં રહેલા પ્રાણીઓ તેને જેવા અને તેમને યત્નપૂર્વક પ્રતિબોધ કર્યો તે વાતની પણ સંજ્ઞા કરાવવાર થઈ ગઈ તે આવી રીતે:—

૧ મનની કાંચક થાય તે મર્તજ, વનસ્પતિ વગેરે, જન્મેલા તે સંમૂર્ણમ.

બ્રાહ્મણોદય.

“અનાદિ સંસારના તથા પ્રકારના સ્વભાવનો યોગ થવાથી કર્મની
 “વધારેમાં વધારે (ઉત્કૃષ્ટ) વિગેરે સ્થિતિ લોભવીને પછી પ્રાણીને
 “મનુષ્ય વિગેરે જાતિમાં સુસાધુમહાત્માઓનો સંબંધ થઈ જાય ત્યારે
 “પણ ધર્મલુપૂર્ણ ન્યાયે તેને ઘણુંખરું દ્રવ્ય^૧ થુતની પ્રાપ્તિ થાય
 “છે પણ કર્મમદિરાના ઘેનમાં તેને સમ્યક્ત્વની તથા જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ
 “થતી નથી તથા તે સક્રિયા આદરી શકતો નથી અને સારા
 “સાધુઓના સંબંધનો લાભ લઈ શકતો નથી-આ માફ અત્યંત બાધ-
 “રાપણું^૨ સમજવું. તે ઘણું ભયંકર તથા સંસાર વધારનાર હોઈને એના
 “બળથી આ જીવ બેભાન જેવો થઈ વારંવાર ભ્રમણ કર્યા કરે છે જેથી
 “એમ કરતાં ન્યાયે કાળ વિગેરે સર્વ હેતુઓ^૩ અનુકૂળ થાય છે ત્યારે
 “આ પ્રાણી અતિ આકરી કર્મની ગાંઠને શુભ ભાવ વડે છેદીને (કાપી
 “નાખીને) કોઈ કોઈ પ્રાણી જ માત્ર મહા મુશ્કેલીએ મેળવી શકે તેવું
 “અને તેથી રાધાવેધની ઉપમાને યોગ્ય સુંદર દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે.
 “ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે કે સુસાધુઓ ધર્મદેશનારૂપ પાકાર કરીને
 “લુભ પાડે છે ત્યારે તેના જવાબમાં પ્રાણી હોંકારો દે છે-એ આ
 “ધર્મદેશનાના બોધરૂપ હોંકારો સમજવો. એના (હોંકારના) સંબં-
 “ધમાં બીજા ‘દર્શન,’ ‘મુક્તિબીજ,’ ‘સમ્યક્ત્વ,’ ‘તત્ત્વવેદન,’
 “‘દુઃખાન્તકૃત,’ ‘શુભારંભ’ વિગેરે શબ્દો યોજવામાં આવે છે. એ
 “સર્વે શબ્દો એક જ વાતને (હોંકારને) સૂચવે છે. પ્રાણી જ્યારે
 “‘સમ્યગ્દર્શન’વાળો થાય છે ત્યારે પછી તત્ત્વશ્રદ્ધાથી તેનો આત્મા
 “પવિત્ર થાય છે અને પછી તે સંસારસમુદ્રમાં રખડતો નથી. તે
 “પ્રાણી ત્યાર પછી સમ્યગ્જ્ઞાનને અનુસારે જેવું જેવું રૂપ હોય તેવું
 “વાસ્તવિક સ્વરૂપ પિતાની બુદ્ધિચક્ષુઓથી જુએ છે; જેમ કોઈ
 “પ્રાણીને આંખનો રોગ થયેલો હોય તે મદી જાય ત્યારે જેમ તે
 “વસ્તુનું રૂપ બરાબર જુએ તેવી તેની સ્થિતિ થાય છે; તેવી રીતે યથા-
 “સ્થિત રૂપ જોઈને પ્રજ્ઞાંત અંતરાત્માવડે પરમ સંવેગભાવને આશ્ર-
 “યીને વસ્તુઓની અંદર રહેલા આંતર ભાવોપર યથાયોગ્ય વિચારણા

૧ ધર્મલુપૂર્ણ ન્યાય: નદીમાં પર્યટ થસાતો અકળાતો ગોળ થઈ જાય છે,
 કોઈ તેને ખાસ ધરતું નથી તે પ્રમાણે.

૨ દ્રવ્યમૃત: ઉપર ઉપરનું જ્ઞાન, આત્માને અસર ન કરે તેવું.

૩ આધારાપણું તે અહીં દાર પીવાની લીધ હમ્મણ સમજવી.

૪ મુખ્ય હેતુઓ પાંચ છે: કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ, ઉદ્યોગ અને કર્મ.

“કરે છે. એવા પ્રાણીની વિચારણા કેવી હોય તેના કેટલાક નમુના
“અત્ર બતાવું છું:—

“આ ભયંકર સંસારસમુદ્ર જન્મોથી ભરેલ છે, મરણોથી ભરેલ
“છે, ઘડપણથી ભરેલ છે, વ્યાધિઓથી ભરેલ છે,
વિચારણા “રોગોથી ભરેલ છે, શોકથી ભરેલ છે અને પ્રાણી-
અને સાધના. “ઓને અનેક પ્રકારના ક્લેશ કરાવનાર છે, જ્યારે
“ઉપર કહેલા જન્મ મરણ વિગેરે ક્લેશોથી રહિત
“ભય વગરનો અને બાધાપીડાવર્જિત મોક્ષજ માત્ર પ્રાણીને મુખ
“માટે છે. અન્વય વ્યાપ્તિએ એમ જણાય છે કે હિંસા વિગેરે દુઃખાદિ
“સંસારનાં કારણ છે. (જ્યાં જ્યાં હિંસા કરવાપણું હોય ત્યાં ત્યાં
“સંસારમાં રખડવાપણું છે એ અન્વય વ્યાપ્તિ છે.) અને અહિંસાદિ
“એટલે બાધાપીડારહિતપણું એ મોક્ષનું કારણ છે (જ્યાં જ્યાં
“અહિંસા હોય છે ત્યાં મોક્ષ આખરે આવે છે એ વ્યાપ્તિ). આવી
“રીતે બુદ્ધિચક્ષુવડે સંસારનું નિર્ગુણપણું અને મુક્તિનું ગુણરૂપપણું
“જોઈને વિશુદ્ધ આત્મા આગમમાં કહેલી રીત પ્રમાણે તેને માટે પ્રયત્ન
“કરે છે. જેમ એક કામી પુરૂષ પોતાની વહાલી સ્ત્રીને મેળવવા માટે
“અનેક મુશ્કેલ કામો કરે છે તેમ મોક્ષ મેળવવાની દૃઢ કામનાવાળો
“પ્રાણી હ્રદ્ય પ્રાણીઓને કરવાં મુશ્કેલ એવાં મહાન કાર્યો અને અનુ-
“ષ્ઠાનો કરે છે. પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય સુંદર વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયાસમાં
“જે મુશ્કેલ અનુષ્ઠાનો કરવામાં આવે છે તેનાથી મન જરા પણ પીડા
“પામતું નથી કારણ કે તે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાનો મનમાં પ્રતિબંધ થયેલો
“હોય છે અને એકવાર એક બાબત પ્રાપ્ત કરવામાં મન લાગ્યું તો
“પછી તેના પ્રયાસમાં મહેનત કે મુશ્કેલી ગણતરીમાં આવતા નથી.
“આથી મુશ્કેલ અનુષ્ઠાનો પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર ભાવનાવાળો પ્રાણી
“જ્યારે પ્રયાસ કરે ત્યારે તેને તેમાં મુશ્કેલી લાગતી જ નથી અને
“વળી જ્યારે એ બરાબર વિચાર કરે છે ત્યારે તેને હેય (તજવા યોગ્ય
“વસ્તુ બાબતો કે અનુષ્ઠાનો) વસ્તુ આદરવામાં ઉલટો શ્રમ લાગે
“છે. એક સમજી માણસ હોય, વ્યાધિઓથી ભરાઈ ગયેલો હોય અને
“પછી જરા જરા આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરતો જતો હોય તો તેને આકરી
“કરી અથવા સખ્ત ઔષધ લેવામાં સારી રીતે પ્રીતિ થાય છે અને
“તેમ કરવામાં તે બહુ હોંસથી પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે પ્રમાણે ઉત્તમ

૧ સમજીએને શાંત રહેવામાં મુશ્કેલી લાગતી નથી, ઉલટા ક્રોધ કરવો હોય તો મુશ્કેલી લાગે છે. આવી રીતે સર્વ તજવાયોગ્ય બાબત માટે સમજીવું.

"મનુષ્ય જ્યારે પોતાની જાતને સંસાર-આધિથી ભરપૂર થયેલ જુએ છે
 "અને પછી ઉપાયો કરવાથી સમસ્ત આરોગ્ય પોતાને થતું જુએ છે
 "ત્યારે તે ઉપાયો પોતાના આત્મામાં કરવામાં તે પોતામાં જોઈથી
 "શક્તિ હોય તેટલીને પ્રસન્ન થિતથી પૂરતો ઉપયોગ કરે છે અને મદ્ય-
 "પણે વધારે આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવાના કામમાં વધતો ચાલે છે તેમજ
 "તે માટે આદિત્રને પ્રાપ્ત કરીને તેમાં કમચાર આગળ આગળ વધતો
 "જાય છે. ત્યારપછી તે સર્વજ્ઞ થઈ ભવોપચારી કર્મોને ઉપરે જ્ઞાનયોગના
 "જોરથી શૂન્ય કરી સાચાત મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. આવી મહા 'કમ્યાણુ-
 "પરંપરા' મહાત્મા સાધુઓની સેવનાથી થઈ કરીને પ્રાણીને પ્રાપ્ત
 "થાય છે.

"એ ઉછી લઈકત કહી તેના સંબંધમાં સમજાવું હાજી માણસો
 "અગાઉ કહી ગયા છે કે ભક્તિપૂર્વક નિરંતર સાધુની સેવા, ભાવપૂર્વક
 "પ્રાણીઓ તરફ મૈત્રી અને પોતાના મહનો મોક્ષ (આમહથી મૂકાવું તે)
 "એ ધર્મદેવને સાધનાર બાબતો છે.

"સાધુસેવાનાં ફળો આ છે:-એનાથી એક તો નિરંતર સાચો
 "અને સારો ઉપદેશ મળે છે, ધર્મનો આચાર કરનાર મહાપુરુષોના
 "દર્શન થાય છે (એટલે ભાવના હૃદયસન્નુષ રહે છે) અને યોગ્ય
 "પાત્રોના વિનય કરવાના પ્રસંગો મળે છે. આ ફળો કાંઈ નાનાંસૂનાં નથી,
 "એ મોટાં ફળો છે.

"મૈત્રી ભાવનાર પ્રાણીને શુભ ભાવ ઉત્તરોત્તર ઉત્પન્ન થાય છે
 "અને શુભ ભાવરૂપ જળના ઇંટકાવથી દ્વેષરૂપ અગ્નિ ફેરો પડતો
 "જાય છે. એ દ્વેષ અગ્નિમાં લાકડાં કે ધાતુ નાખવાથી તે વધે છે
 "પણ મૈત્રીભાવ એ અગ્નિને ધુણવે છે.

"ખોટા મહને મૂકી દેવાથી સર્વ દોષોને ઉત્પન્ન કરનાર અને
 "સર્વ શુણ્ણોના ધાત કરનાર લુણ્ણા ચાલી જાય છે.

"આવી રીતે શુણ્ણના સમૂહથી યુક્ત થયેલો વિશુદ્ધ આત્મા પો-
 "તાના આશયોમાં સ્થિર રહીને કાર્ય સાધે છે તેને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ
 "સમ્યક્ ધર્મનો સાધક એવા નામથી-સંબોધનથી બોલાવે છે.

૧ ભવોપચારી કર્મો વેદનીય, નામ, યોગ અને આયુષ્ય-આ ચાર ભવો-
 પચારી કર્મો કહેવાય છે.

૨ સમજાવું, હાજી (મનીષી)-આ વિશેષણ હરિભદ્રચરિ મહારાજને માટે વાપર-
 વામાં આવ્યું છે, કેમ કે આ પાંચે પારિમાફના જોડે શાસ્ત્રજ્ઞાનાં સમુચ્ચયના
 છે તેના કર્તા શ્રીહરિભદ્રચરિ છે.

“ ભાઈ ઘનવાહન ! એ મુનિએ આપણને જે વાત કરી તેનો
 “ ભાવ એમ સમજવો કે કરુણાતત્પર બ્રાહ્મણોનો આકાર ધારણ
 “ કરનારે તેને (મુનિને) બોધ આપ્યો.

“ હવે આ કથાનકમાં મુનિમહારાજે બીજી જે વાત કરી તે પ્રથમ

સ્પષ્ટ ઉ-

પ ન. વ.

“ મુનિ સંબંધી વાત કરી હતી તેનાથી તને સ્પષ્ટ થઈ

“ જાય તેવી છે તેથી તેના સંબંધમાં ફરીવાર વર્ણન

“ કરતો નથી. જે ભાઈ ! ત્યાગ (વિરતિ) વગરના સર્વ

“ પ્રાણીઓ કર્મરૂપ દાઝમાં આસક્ત અને લયપત્ય

“ છે એ તો ઉઘાડી વાત છે અને સંસારરૂપ મદિરાશાળામાં રહેવા છતાં

“ સાધુઓ તેનાથી તદ્દન દૂર છે, તેના વગરના છે, તેનાથી પરાઈ-મુખ

“ છે એ વાત પણ ઉઘાડી છે. એ કર્મમયથી આ સાધુના જીવને

“ પેલા સાધુઓએ ચલપૂર્વક નિવાર્યો, રોક્યો, ઠેકાણે આણ્યો અને

“ ત્યાર પછી આ સાધુઓએ દીક્ષા લીધી-એ એના વૈરાગ્યતું કારણ થયું.

“ દીક્ષાના જોરથી મઘના અજીર્ણરૂપ કર્મઅજીર્ણને ઝેરવી નાખીને

“ એ મુનિ સંસારરૂપ મદિરાશાળાની બહાર ચાલ્યા જશે, સર્વથા એ

“ મદિરાશાળાથી મુક્ત થઈ જશે.

“ અને ભાઈ ઘનવાહન ! આવી દુઃખદ અને ગંદી દાઝશાળામાં
 આપણા જેવાએ સમજી નાણી વિચારીને રહેવું તે જરા પણ યોગ્ય
 નથી, આપણને તે શોભતું નથી.”

“ અહો અગૃહીતસંકેતા ! આવી રીતે અકલંકે વિસ્તારથી વિવેચન
 કર્યું પણ મને તેનાથી કાંઈ પણ બોધ થયો નહિ અને જેમ શૂન્ય
 અરણ્યમાં મુનિ મૌન ધારણ કરે તેમ હું ચૂપ રહ્યો. ત્યાર પછી અમે
 ત્રીજા મુનિ પાસે આવી પહોંચ્યા.

૧ સંસારીજીવ હવે બોલે છે. અહીં અકલંકનું વિવેચન પૂરું થાય છે. આખી
 વાર્તા સંસારીજીવ અગૃહીત પાસે કરી જાય છે તે લક્ષ્યમાં રાખવું.

પ્રકરણ ૪ ચું.

અરઘદ્ધટ્ટી ચંત્ર (રેંટ).

{ તૃતીયમુનિ વૈરાગ્યપ્રસંગ. }

અ મૂહીતારકેતાને હરેશીને પ્રજ્ઞાવિશાળા અને -ભંચ-
પુરુષની. હાજરીમાં સદાગમ સમક્ષ સંસારીશ્વર પો-
તાતું ચરિત્ર કહેતાં આગળ જણાવે છે:—બીજા મુનિ-
સંબંધી હકીકતનું રહસ્ય અકલંક કહી રહ્યા પછી મારા
પર તેની અસર જરા પણ થઇ નહિ; તે વાત કરતાં
માં યુધનંદન ઉધાનમાં અમે ત્રીજા મુનિસમક્ષ આવી પહોંચ્યા. અત્યંત
નિપૂર્વક રાખ્યા દીગે મુનિને અકલંકે વંદન કર્યું. હું પણ બાબુએ
॥ રથો. પછી અત્યંત વિનયપૂર્વક અકલંકે તે મુનિને વૈરાગ્ય થયાનું
કે પૂછ્યું.

વૈરાગ્યકારણ—અરઘદ્ધટ્ટ.

વિસ્તારથી તેનું વિવેચન.

ત્યાગથી લાલ, પ્રાપ્તિ.

મુનિશાળે જવાબમાં જણાવ્યું કે 'એક અરઘદ્ધટ્ટ ચંત્ર (રેંટ)
૧ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો હતો.'

મુનિશાળે આવો જવાબ સાંભળીને અકલંકે પોતાના મનમાં
ર ક્યો કે જેવી રીતે પ્રથમ મુનિએ મોટી આમને પોતાના વૈરા-
કારણ અતાવી હતી અને જેવી રીતે બીજા મુનિએ મહિરાસાળાને
॥ વૈરાગ્યનું કારણ જણાવી હતી તેવી જ રીતે આ મુનિના સંપ્ર-
રેંટ કામ કરેલું હોયું જોઈએ. આનંદથી અને વિમતથી મનમોહક
! આ મહાત્માને તે સંબંધી વિશેષ પૂછવામાં આવશે તો કાંઈ
૧જીવાળેનું જરૂર મળશે-આવો વિચાર કરીને હસામુખા વદને

તેણે તે મુનિરાજને પૂછ્યું.—“મહાભાગ ! સ્પષ્ટ રીતે રેંટ આપને વૈરાગ્યનું કારણ કેવી રીતે થયો તે વિગતવાર અમને સમજાવો.”

મુનિએ જવાબમાં કહ્યું “સાંભળો !

“હે નરોત્તમ ! મેં જે પાણી કાઢવાનો રેંટ જોયો તે પૂરતા જોસથી ચાલતો હતો, દીવસ અને રાત વહ્યા કરતો હતો, તે આખો સંપૂર્ણ એક જ હતો અને તેનું ભવ એવું નામ હતું.

“એ રેંટના ખેડનારા^૧ સાથીઓ ચાર હતા તેઓનાં નામો આ પ્રમાણે છે: રાગ, દ્વેષ, મનોભાવ અને મિથ્યાદર્શન.

“એ સર્વ સારથીઓનો ઉપરી મહાભોહુ નામનો હતો. આખો રેંટ એ મહાપુરૂષના પ્રતાપથી ચાલતો હતો.

“એ રેંટને ખેંચવા માટે સોળ બળદો હતા, કાંઈ પણ ચારો પાણી લેતા નહોતા, છતાં બહુ બળવાન હોવાથી ઉદ્ધત થઈ રહેલા હતા, અત્યંત વેગવાળા અને ઘણી ઉતાવળથી કામ કરનારા હતા અને કષાય નામથી ઝોળખાતા હતા.

“એ રેંટને અંગે કામ કરનારા^૨ હાસ્ય, શોક, ભય વિગેરે નિપુણ સેવકો હતા અને વળી જુગુપ્સા, રતિ, અરતિ વિગેરે દાસીઓ પણ કામ કરવા તૈયાર હતી.

“એ રેંટને દુષ્ટયોગ અને પ્રમાદ નામના બે ઘણા મોટા તુંબા હતા અને વિલાસ, ઉદ્દાસ અને ચાળા નામના એ રેંટને આરાઓ હતા.

“સાં અસંયંતજીવ નામનો મહાભયંકર અતિ ઊંડો કૂવો હતો, એ પાપથી અવિરતિરૂપ જળથી ભરેલો હતો અને એટલો ઊંડો પાતાળમાં ગયેલો હતો કે એનું તળીયું પણ જણાતું ન હોતું.

“સાં જીવલોક નામની ઘટમાળ (પાણી કાઢવાનું યંત્ર) અત્યંત વિસ્તારવાળી હતી તે પાપથી અવિરતિરૂપ પાણીના જથ્થામાં મગ્ન થઈ

૧ કંઈકે રાષ્ટ્ર અસલ છે. તેનો અર્થ ખેડુત અથવા ખેંચનાર છે. કાઢિયા-વાડમાં એને ‘સાથી’ કહે છે.

૨ પ્રથમ વર્ણન ઉપર રહેલી ચીજો તથા પાણીઓનું ચાલે છે. કામ કરનાર દાસીઓ તેમજ સ્ત્રીઓ કોઈ પણ રેંટ પાસે હોય જ છે તે બંનેનો પ્રકાર અત્ર બતાવ્યો. હવે કૃપા પાસે અને અંદર તેમજ રેંટની પોતાની રચના વિગતવાર બતાવશે.

૩ સતત પાપ પ્રવૃત્તિ.

ભરાઈને પછી ખાલી થતી હતી અને તેમ કરીને પાણીના જગ્યાને બહાર કાઢતી હતી. એ ઘટીયંત્રને મરણ નામનો નોકર વારંવાર એથી એવા મોટા અવાજ થતા હતા કે વિવેકી માણસો એ ચાલતા રેંટને દૂરથી પણ સમજી (સાંભળી) શકતા હતા.

“ત્યાં અજ્ઞાન મલીન આત્મા નામની જળને અહણ કરનારી રરનાળી હતી. એની બાજુએ દૃઢ મિથ્યાલિમાન નામે પાણી એકઠી વાની કુંડી હતી, તેની જ સાથે લાગેલી સંકલિષ્ટચિત્તા નામની પ્રણાલિકા (પ્રણાલિકા) હતી અને તે પ્રણાલિકા લોગલોહુપતા નામની પ્રતિ લાંબી પાણીની નીકમાં પડતી હતી. જન્મનાવિસ્તાર રૂપ ત્યાં ક મોટું ખેતર હતું અને અપર અપર જન્મ રૂપ તે ખેતરમાં અનેક આરાઓ હતા.

“એ ખેતરના આરાઓમાં કર્મપ્રકૃતિ બલ નામનાં બી વાવ-માં આવતાં હતાં અને તતજીવપરિણામ નામનો તેને વાવનારો.

“જે બીજને વાવવામાં આવતાં તેને રેંટના પાણીથી સિંચન થતું અને તેથી જે નિષ્પત્તિ થતી હતી તે મુખદુઃખ વિગેરે ધાન્ય-હને ઉત્પન્ન કરનાર થતી હતી તેથી એ સર્વતું કારણ તો રેંટ જ હતો હતો. ત્યાં સતત ઉત્સાહી પાણી સિંચનાર અસદ્બોધ સર્વદા રજ રહેતો અને તેને તે કામ ઉપર મહામોહ રાજાએ ખાસ રાખ્યો હતો.

“માઈ અકલંક! આવા સર્વ સામગ્રીથી ભરેલા અને હમેશા ઉત્પન્ન કરનારા સંસારરેંટમાં હું ઘણો વખત મુઠ રહ્યો અને વખત મુઠી ત્યાં પડી રહ્યો. જુઓ! આ સામે દૂર એક ભાગ્ય-મુનિમહારાજ પ્યાનમાં તત્પર થઈ રહ્યા છે અને હાલ જે મારા કહેવાય છે તેઓને મારા ઉપર દયા આવી, તેઓએ મને ત્યાં નેણો, તેઓને મારી સર્વ એતના આઠ મૂઠ થઈ ગયેલી જોઈ

રેંટમાં આરાઓ સાથે પટ્ટી દોષ છે જેથી રેંટ ચાલતો દોષ ત્યારે અવાજ કરે છે અને દૂરથી સંભળાય છે. અહીં પટ્ટી ઉપર અવાજ કરનાર મરણ નામનો રૂપક થયો.

પટ્ટીએ જેમાં ખાલી થાય તે પરનાળી. ખાલી થાય એટલે પરનાળી-જન કુંડીમાં આવે. ત્યાંથી એક નાળામાંથી નીચે પડી નીકમાં ભય અને તે ખેતરમાં ભય. રેંટ ભરાયર જેવાથી આ લર્વમાં આવશે.

એવું થયા. આ ઘરે એટલો 'સાથી' નોડર અથવા જમીન એટલાના ઉપજુ એ જમીનનો ખરો માલિક (Landlord) તો મહોમોદ છે. સર્વનો ઉપરી એ છે અને ઘરે એ કરા ઉપર પાણી કાઢવા સાર ધંત્રની યોજના કરવામાં આવી છે તે પણ બરાબર વિચારી જુઓ. ઘર એટલો માટે સોજ બગદાર એવું છે. દરેક ધંત્ર સાથે આર ચાર બગદાર પાણી ખેંચવા સાર રાખવાનો બનાવ સંભવિત છે. ન્યાં કરવા બદલ દોષ છે ત્યાં બેને બદલે ચાર બગદાર એટલામાં આવે છે. આ બગદારની ખાસીઅત એ છે કે એને ચારપાણીનો ખપ પડતો નથી, એને આરામ હોય પડતો નથી અને એનાં બગ જેમ ધણાં આકાશં દોષ છે. કપાય ન્યાંદે અવિરતિ જગ ખેંચે ત્યારે પ્રાણી આ દયામાં જ નવરતો દોષ છે. રેંટને જે યંબા એવું છે. યંબા રેંટના થકના મધ્યભાગમાં આવે છે અને એને ધરી સાથે સંબંધ દોષ છે. એ યંબા તે દુધ યોગ અને પ્રમાદ. અવિરતિ જગ ખેંચવામાં મન થયન કાયાના દુષ થોગો અને પાંચ પ્રમાદો (મધ વિપય કપાય વિ કપા અને નિદ્રા) ખરેખરો સામ બનવે છે અને એને ધરી સાથે સંબંધ રહે છે. એ રેંટને વિશાસ ઉદ્ધાસ ચાગા વિગેરે આરામો દોષ છે એના ફરતો દોર વિદાય છે.

આમો છવથો રેંટના રૂપક સાથે મળતો આવે છે અને પ્રત્યેક છવ દેવા સાથે ચોભય છે. રેંટ બમે તે દેવા સાથે જોડી સકાય છે અને તેમાંથી બગદારી સદાયવટે પાણી બદાર કાઢવામાં આવે છે પણ તે એ છવના સંબંધમાં એટલ અને દગપતિ સદાય કરે તો જ પાણી કાઢવાનું કામ બની શકે છે; નહિ તો પાણી કાઢવાનું બનવું નથી, ધંત્ર લાગુ જ પડવું નથી.

હવે દેવાની ઉપર આવીએ તો ત્યાં ચાર એટલો-ખેંચનારાઓ ઉપરાંત પાણી સંબંધી કામ કરનારા દારય ચોક ભય વિગેરે દેખાય છે અને રતિ આરતિ જીથા વિગેરે દાસીઓ દેવા ઉપર રહી કામ કરે છે. માત્ર એકલા એટલો આર મહાભારત કામ ઉપાડી શકે નહિ અને પાણીની બદલેલી કરવા, બરાબર ચોળના કરવા અને પાણી બરાબર જગ્યાએ ખીલે થાય તે માટે કામ કરનારાની જેવરમાં ધણી જરૂર પડે છે અને તે સર્વ કામ આ દાસી અને દાસીઓ કરે છે. એ મદદેન ચાલ્યા કરે છે એમ ફરથી આવવા મરજી નામના અવાજથી જ ન્યાયા કરે છે. વમે કોઈ રેંટ ચાલતો જોયો દોષ તો જણાય કે ધણે ફરથી અવાજ થયા ફરતો દોષથી રેંટ ચાલતો જોયો દોષ તો જણાય કે ધણે ફરથી અવાજ મરજીપરંચે બુમે પચા જ કરવી દોષ છે, નિઃસાસા રવન અને ચોક્કી સંસાર ચાલતો દેખાય છે. માત્ર આ વાતનો ખ્યાલ વિવેચી પ્રાણીએ જ આવે છે. 'અજ્ઞાન પ્રવૃત્તિ દેવામાંથી અવિરતિજગ થયોમાં ખાલી થાય છે. દેવો અસંવન છવ નામનો મલીન આત્મા' નામના ધરનાજામાં ખાલી થાય છે. દેવો અસંવન છવ નામનો છે અને ઉપરવું ધરનાજું અજ્ઞાન મલીન આત્મા નામનું છે આ વાતમાં બહુ રહસ્ય છે. અસંવન છવમાં રહેલ અવિરતિજગ જગ ઉપર રહેલા ચાર એટલોદારા કપાય-બગદારો મારફત ધટમાજમાં બરાબ બરાબને ઉપર આવે છે અને અજ્ઞાન મલીન [ચા.૩.

પ્રકરણ ૫ મું.

પાંચ હૃદયીઓનું બોજન.

[યાયા મુનિના વૈરાગ્યપ્રસંગ.]

પ્રમાણે વાત કરી.

સારીજવ પાતાનું યતિન કરતાં આત્મજ મતારે છે—
હું અને અકલંક ને વખતે યાદે ફર બેઠેલા યાયા
સાથ પાછે ગયા, તેમને વંદન કરીને બોા અને મને
બાપ કસવવાના હેતુથી અકલંકે તે મુનિને વૈરાગ્ય
પવાનું કારણ પૂછ્યું એટલે મુનિસાગે પાતાની નીચ

મઠમાં વસનારા,

ભક્તોનું મંડળ.

બોજનથી સન્નિ-

પાત અને ઉન્માદ.

“ ભાઈ અકલંક ! એક મોટા મઠમાં રહેનારા અમે ચટ્ટો^૧ હતા
અને મઠમાં આનંદ માની રહેતા હતા. હાં અમારૂં ભક્ત એક હૃદય
આવી ચઢ્યું. એ હૃદયમાં અનેક મનુષ્યો હતા પણ એના તંત્રને ચલા-
વનાર મુખ્ય પાંચ મનુષ્યો હતા અને એ પાંચ મુખ્ય તંત્ર ચલાવ-
નારાઓએ અમારી સાથે એવી રીતે કામ લીધું કે અમને એમ જ લાગે
કે એ આપું હૃદય અમારૂં દિતરવી છે અને અમારાપર પ્રેમ રાખનાર
છે. વાસ્તવિક રીતે એ આપું હૃદય અમારૂં દુરમન હતું પણ અમને
એમજ જણાવા લાગ્યું કે જાણે એ હૃદય અમારૂં પ્રેમાળ હોય. હવે
એ હૃદયે આવીને વિદ્યાર્થીઓને આદરપૂર્વક જમણુ આપ્યું. એ હૃદ-
યીઓના આંતર સદ્ભાવ કેવો છે તે નહિ જાણનારા નવા નવા ભો-
જનના લોકોથી વિદ્યાર્થીઓ ભોજનનું વારંવાર ભણુ કરીને પેટ ભરવા

૧ ચટ્ટો પશ્ચિમી સાધુઓ.

તો તેઓ અવ્યક્ત સ્વર કરતા, બોલગોલ કરતા અને ઉંઘતા તેમજ લવલવ કરતા અને દુઃખમાં ગરકાવ થયેલા દેખાયા-આવું દૃશ્ય જોઈને મને ઘણો ભય થઈ આવ્યો.

“મહાત્મા મુનિએ મને કહ્યું ‘ભાઈ! જ્યાંસુધી ભોજન કરતો હતો ત્યાંસુધી ભોજનના દોષથી તું પણ એવો જ હતો, અને જે, તારા શરીર ઉપર હજુ પણ અછર્જુના વિકારો થોડા થોડા દેખાય છે; માટે ભાઈ! જે બાબતનો હું ઉપદેશ કરું છું તે પ્રમાણે તું નહિ કરીશ તો પાછો ફરી વાર પણ એવાં જ દુઃખમાં ગરકાવ થઈ જઈશ.’ મુનિમહારાજનાં આવાં વચન સાંભળીને, તેમની વાતપર ભરોસો પડેલો હોઈને અને મહાવાસનાં દુઃખના ભયથી ત્રાસ પામીને આ ભોજનના અછર્જુનું શોધન કરે તેવી દીક્ષા મેં લીધી. હવે આ મહાત્મા મુનીશ્વર મને જે જે ક્રિયા કરવાનો ઉપદેશ આપે છે તે તે સર્વ હું કરું છું—આ મારા વૈરાગ્યનું કારણ છે.”

* * *

અકલંકે મુનિમહારાજની આ વાત સાંભળીને પ્રીતિથી ગાતાની આંખો હાંથી કરી અને પછી તેમને વંદન કરી તે બીજા મુનિ તરફ આહ્વાન મેં અકલંકને પ્રજ્ઞાં ‘ભાઈ! આ મુનિએ શું કહ્યું તે મારા સમજવામાં આવ્યું નહિ, માટે એમણે જે કહ્યું તે તું મને સમજાવ.’

* * *

નિસ્તારથી ખુલાસા.

મહામાં વસનારા અને ભક્તોનું મંડળ.

અકલંકે ખુલાસો કરતાં જણાવ્યું:-

“ભાઈ ધનવાહન! આ મુનિમહારાજે સંસારને ચટ્ટના મહાના આકારવાળો જોયો અને તે હકીકત તેમણે એ પ્રકારે નિવેદન કરી. પ્રાણીઓ જુદાં જુદાં રૂપ ધારણ કરતા હોય છે તે સર્વ લોકોની રૂપીઓ જેવા અને અનેક પ્રકારના છે અને એક બીજા સાથે સંબંધ વધરના હોવાથી તે મહાધારીઓ જેવા છે એમ જણાવું.” તે હકીકત આવી રીતે છે—એ જીવોના કોઈ મા નથી, કોઈ બાપ નથી, કોઈ સગા-

૧ મહામાં રહેનારા પણ એવી જ સિદ્ધિના હોય છે. આ મહ તે શુંગેરીમહા જેવો હોય એમ લાગે છે. અથવા કાશીમાં અવ્યાસ સાથે મોટા માર્ગીઓના મોટા હોય તેવી સાથે આ મહોને મહ સરખાવવા યોગ્ય લાગે છે.

સંબંધીઓ નથી અને પરમાર્થથી જોઈએ તો તેમનું કોઈ પણ નથી અને એ સર્વ જીવો પરસ્પર સંબંધ વગરના છે. એવી રીતે સંસાર-મકમાં રહેનારા જીવરૂપ ચક્રોની પાસે 'અન્ધહેતુ' નામનું ભક્તકુટુંબ

૧ અંધહેતુ: કર્મબંધના હેતુ ન્યારે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ પ્રાણી કર્મબંધ કરે છે. શાસ્ત્રકાર અનેક જગ્યાએ અને ખાસ કરીને કર્મગ્રંથમાં (જુઓ કર્મગ્રંથ ચોથો ગાથા ૫૪-૫૫) ચાર અંધહેતુ કહે છે: ૧ મિથ્યાત્વ, ૨ અવિરતિ, ૩ ક્ષાય અને ૪ યોગ. અહીં ગ્રંથકર્તા પ્રમાદને પાંચમો હેતુ કહે છે. 'પ્રમાદ' શબ્દ ઘણા અર્થમાં વપરાય છે. સાધારણ આળસ કે ધર્મધ્યાન તરફ ઘેરકારીને પણ 'પ્રમાદ' કહેવામાં આવે છે અને મધ વિષય ક્ષાય વિક્ષયા અને નિદ્રાને પણ પ્રમાદ કહેવામાં આવે છે. આ સર્વનો સમાવેશ ચાર અંધહેતુમાં થઈ જાય છે તેથી પ્રમાદની ખાસ જરૂર લાગતી નથી, છતાં 'સમયમે ગાયમ મકરે પ્રમાદ' એ અર્થમાં પ્રમાદ વાપર્યો હોય તો તેમાં કાંઈ વાંધા જેવું લાગતું નથી. તત્વાર્થના આઠમા અધિકારમાં 'પ્રમાદ'ને અંધહેતુ ઉક્ત ચારની સાથે કહેલ છે. આ ચાર હેતુ અંતરંગ સમજવા. તેની વ્યાખ્યા નિશ્ચય દૃષ્ટિથી થયેલી છે. હવે આપણે ચાર અંધહેતુ વિચારી જઈએ. કર્મબંધનના હેતુઓ બરાબર સમજવામાં આવ્યા હોય તો ભવિષ્યમાં એનાથી ચેતતા રહેવાય તેથી અને જાળખવાની જરૂર છે. એ ચાર હેતુઓના ઉત્તર ભેદ ૫૭ છે તે આપણે જોઈ જઈએ એટલે અંધહેતુનો ખ્યાલ રૂપ થશે.

૧ મિથ્યાત્વ. પાંચ પ્રકારના છે. (ચોથો કર્મગ્રંથ. ગાથા ૫૧)

(૧) આભિચરિક-અભ્યાસ સમજણ વગર માત્ર મોઢાને માર્ગે ચાલ્યો જાય, સમજણ વગર પોતાનું સાફ માને અને પારકી નિંદા કરે, ધર્મનો કદાચદ રાખે અને પરીક્ષા કરે નહિ એ આભિચરિક મિથ્યાત્વ. એના સંબંધમાં ધર્મસંગ્રહ પૃ. ૪૦ ની વાત લક્ષ્યમાં રાખવા જેવી છે. ત્યાં લખે છે કે સમકિતી હોય તે દિવિ પણ પરીક્ષા કર્યા વગર કોઈ સિદ્ધાન્તનો પક્ષપાત કરે નહિ, આથી જો કોઈ વ્યક્તિ તત્ત્વપરીક્ષા પૂર્વક એક પક્ષ માનીને અન્ય પક્ષનું ખંડન કરે તો તેને આ મિથ્યાત્વનો દોષ ન લાગે. કુળાચાર માત્રથી પોતાને જૈન માનીને તત્ત્વની પરીક્ષા ન કરે તે નામમાત્ર જૈન છે પરંતુ વસ્તુતઃ 'આભિચરિક મિથ્યાત્વી' છે. માષ્ટુષ સુનિ જેવા પોતાની અશક્તિથી પરીક્ષાની બાબતમાં નીતાર્થનો આશ્રય લે તે 'આભિચરિક મિથ્યાત્વી' નથી, કારણ કે નીતાર્થને આશ્રિત રહેવાથી મીથ્યા પક્ષપાતનો સંભવ નથી રહેતો.

(૨) અનાભિચરિક-બધાં દર્શન સારાં છે એમ માને, એક બીજામાં સ્વિચોષતા શી છે અને શેને લક્ષ્ય છે તે જાણે નહિ, જાણવાની દરકાર કરે નહિ કે તરફી લે નહિ એ અનાભિચરિક. એમાં મુખ્ય દોષની પરીક્ષાની ચેતનજની છે.

[ચાલુ]

(૩) આભિનિવેશિકા-પોતાની જાન રક્ષાપત્ર સુધારે મારે, કુટુંબિઓ લગાવે, પોતાને અનુરૂપ ગાને એવા પાડે. આત્મ હરે, બીજાની અત્ય ભ્રાણી હરે અને પોતાની માન્યતામાં ભૂત ભવ-વામાં આભ્યા છતાં વચે તે કુઝિ કુઝિએ પોતાને ક્ષો ખરે. ક્ષેવાની કષ્ટા શખે એ 'આભિનિવેશ.' એના સંલેખમાં ધર્મ-પરીક્ષા ભંચમાં કદુ છે કે "માન ઉપયોગ ન રહેવાને કારણે અથવા મારેશોની ગળગીને લઇને કાઢાની કદા વિપરીત થઇ ભવ છે તે 'આભિનિવેશિકા મિથ્યાત્વી' નથી, કારણ કે સ્વાર્થ વક્તા મળતાં તેની કદા લાભિક બની ભવ છે, અર્થાત્ સ્વાર્થ વક્તા મળવા છતાં પણ કદા વિપરીત બની રહે તે દુઃખિનિવેશ છે. એ કે સિદ્ધસેન દિવાકર, જિનમદ્રજમ્બી કામાધમજુ વિગેરે આચાર્યોએ પોતાના પદ્ધત્ સમર્થન કરવામાં વલું મળું છે તો પણ તેમને 'આભિનિવેશિકા મિથ્યાત્વી' કહી ન શકાય, કારણ કે પ્રવચનપરંપરાનો આધાર લઇને સાતના તાત્પર્યને પોતાના પદ્ધતે અનુરૂપ સમજીને પોતાની દલીલોનું તેઓએ સમર્થન કર્યું છે, પદ્ધતિવચી નદિ; એવી ઉલ્લી રીતે જમાણી ગોઠાખાદિલ વિગેરેએ સાતના તાત્પર્યને પોતાના અભિપ્રાયથી પ્રવિરૂળ ભજુવા છતાં પણ પોતાના પદ્ધત્ રક્ષાપત્ર કર્યું છે મારે એને આભિનિવેશિકા કહેવાય છે."

(૪) સાંશયિકે-શુરોએ થોમ છતાં પોતાને અજાની ભણ્યો એવા લ-યથી સંશય પછે નદિ, વિના કારણ અવિશ્વાસ શખી મનમાં સંકા રાખ્યા હરે એ સાંશયિક મિથ્યાત્વ. સંકા કરવાની કે પૂછવાની શાસ્ત્રકાર મના કરતા નથી, પણ એક સંકા ઉચ્છેદક મિથ્યાત્વના પરી દોષ છે અને બીજા જિજ્ઞાસાથી ધરેલી દોષ છે. ભણુવા મરિ અને તેવા સવાયો કરવાની ખાસ છૂટ છે.

(૫) અનાભોગ-કોઇ દર્શનને સારૂ અજાણ ન ભણે, મૂર્ખા પાનેલાની માફક દર્શન સંબંધી વિચાર જ ન કરે, કરવા ભેટલી ચકિત જ ન દોષ, સંસારમાં પડયો રહે અને રખશા કરે. એકેદ્રિયાદિક છ-વોને ખાસ કરીને આ મિથ્યાત્વ દોષ છે.

૨ અવિરતિના બાર ભેદ છે:-

અનર્થી કર્મબંધનો ટેલ ભણુવા છતાં દિસા વિગેરે પાપોનો સંકલ્પ કરવો તે મનની અવિરતિ છે. પાંચ ઇદ્રિયના વિષયોને સંસારના ટેલ ભણુવા છતાં પોતપોતાના વિષયોથી ઇદ્રિયોને નિવર્તાવવાના પરિણામ ન કરે તે પાંચ ઇદ્રિયની અવિરતિ છે. છકાય-એટલે પૃથ્વી-ઝાય, અપકાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય અને ત્વક્કાય (એ તલુ ચાર પાંચ ઇદ્રિયવાળા છવો) સંબંધી દિસા સંસારહેતુ છે એમ ભણુતાં છતાં દિસા કરે; તેથી જ રીતે મન, ઇદ્રિય અને છકાય સંબંધી

[યાદુ.

ખીલ મૃધાવાદ વિગેરે દોષો સેવે એ અવિરતિ સમજવી. એમાં અવિરતિ સમ્યગ્દષ્ટિ સત્ય સ્વરૂપ જાણે પણ વિરમે નહિ અને મિથ્યાવાસમાં રહેલા તો જાણે પણ નહિ અને વિરમે પણ નહિ. આવી રીતે મન ઇન્દ્રિય અને કાય સંબંધી બાર પ્રકારની અવિરતિ છે.

૩ કપાય. એના બંધહેતુને અંગે ૨૫ ભેદ છે:—

ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, એ દરેકના ચાર ભેદ: અનંતાનુ-બંધી; અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની અને સંજ્વલન.

‘અનંતાનુબંધી’ ક્રોધાદિ ચાર ભવજ્વલ સુધી રહે, અત્યંત તેજવાળા હોય, પ્રાણીને મિથ્યાત્વમાં જ રાખે, સમ્યક્ત્વનો ધાત કરે, તેને ન આવવા દે, નરકે લઈ જાય.

‘અપ્રત્યાખ્યાની’ ક્રોધાદિ ચાર એક વર્ષ સુધી રહે, કાંઈક ઓછા તેજવાળા હોય, પ્રાણીને અણુમાત્ર પણ વિરતિ ન આવવા દે, તિર્યચ બનાવે.

‘પ્રત્યાખ્યાની’ ક્રોધાદિ ચાર ચાર માસ સુધી રહે, ઓછા તેજવાળા હોય, પ્રાણીને સર્વવિરતિ ન આવવા દે, મનુષ્યગતિએ ખેંચી જાય.

‘સંજ્વલન’ ક્રોધાદિ ચાર પંદર દિવસ સુધી રહે, અલ્પ તેજવાળા હોય, પ્રાણીને યથાખ્યાત (ઉત્કૃષ્ટ) ચારિત્ર આવવા ન દે, દેવ-ગતિનું કારણ બને.

એ ચાર વિભાગના ક્રોધ માન માયા લોભની સરખામણી વિસ્તારથી પ્રથમ કર્મગ્રંથ (ગાથા ૧૯-૨૦)માં કરી છે તે વાંચવા યોગ્ય છે. આવી રીતે ચાર ચાર પ્રકારના ક્રોધ, માન, માયા અને લોભથી ૧૬ ભેદ કપાયના થયા. ત્યાર પછી કપાયના કારણ ભૂત નવનો-કપાય આવે છે.

હાસ્ય-સંકારણ કે અકારણ હસવું આવે, ભાંડ વિગેરેની ચેષ્ટા જોઈ હસી જવાય તે.

રતિ-સંકારણ કે વિનાકારણ ઇન્દ્રિય અનુકૂળ વિષયો પામી તેમાં રાચે તે. અરતિ-ઇન્દ્રિય પ્રતિકૂળ વિષયો મળતાં ચિત્તનો ઉદ્વેગ થાય તે.

શોક-ઇન્દ્રિયવિયોગપ્રસંગે અથવા વિનાકારણ દિલગીરી થાય તે.

ભય-અન્ય દેવ મનુષ્ય કે તિર્યચને જોઈ કારણે કે વિનાકારણ ભય થાય તે.

દુર્ગંધા-દુર્ગંધવાળા પદાર્થને જોઈને સૂગ ઉપજે તે.

પુરૂષવેદ-સ્ત્રીને ભોગવવાની ઇચ્છા થાય તે.

સ્ત્રીવેદ-પુરૂષને ભોગવવાની ઇચ્છા થાય તે.

નપુંસકવેદ-સ્ત્રીપુરૂષ બંનેને ભોગવવાની ઇચ્છા થાય તે.

આવી રીતે કપાયના સોળ અને નોકપાયના નવ મળી કુલ ૨૫ ભેદ થયા.

આને છે. બંધદેતુઓ વિગિત પ્રકારના દોષ છે અને ઘણા દોષ છે, પાતુ એ સર્વનો સંમત કરનાર મુખ્ય પાંચ દેતુઓ છે અને તેથી એ બંધદેતુ કુટુંબનું તંત્ર ચલાવનાર પાંચ માણસ કહેવામાં આવ્યા છે: કારણ કે પ્રમાદ, યોગ, મિથ્યાત્વ, ક્ષયા અને અવિરતિ આ પાંચ હોવાને કર્મબંધના દેતુ છે એમ બહુવું. આ પ્રાણીમાં મોહરાજનું જોર એટલું બધું દોષ છે કે તેના સામર્થ્યથી એને મોહરાજત જ ખરે-ખરે હિત કરનાર છે એમ લાગે છે અને તે કે એ કુટુંબ એને કર્મ-બંધનું દેવુંજીત છે છતાં મોહરાજની અસરથી એ પાતાને ખરેખર

૪. યોગના ૧૪ ભેદ છે.

અનોયોગના ચાર ભેદ.

સત્ય અનોયોગ. (સાચા વિચાર કરવા તે સવાયં સ્વરૂપ વિચારણા)
અસત્ય અનોયોગ. (અશુભ ખોટા વિચાર કરવા તે. અવધાયં સ્વરૂપ વિચારણા.)

મિત્ર અનોયોગ. (કંઈક સવાયં કંઈક અવધાયં વિચારો કરવા તે.)
અસત્યામૃષા અનોયોગ. (જેમાં સત્ય અસત્યની બાબત જ ન હોય. સાદા વિચારો, થાતુ બાબતો, જેમાં ત્રણને એ પાંચ માય. તેમાં શુભ અશુભનો સવાલ જ નથી.)

વચનયોગના ચાર ભેદ.

સત્ય વચનયોગ, અસત્ય વચનયોગ, મિત્ર વચનયોગ અને અસત્યામૃષા વચનયોગ. ઉપર પ્રમાણે.

કાયયોગના સાત ભેદ.

ઔદારિક કાયયોગ. (ઔદારિક શરીરનો યોગ. આપણાં શરીરો ઔદારિક કહેવાય છે.)

ઔદારિક મિત્ર કાયયોગ. (ઔદારિકનો અન્ય શરીર સાથે યોગ.)

વેદિક કાયયોગ. (વેદવા નાશીનાં શરીરો તેમજ સ્થિતિવંત શબનાં શરીરો.)

વેદિક મિત્ર કાયયોગ. (વેદિકનો અન્ય સાથે યોગ.)

આદારક કાયયોગ. (સન્ધિવાન ચૌદપૂર્વી તથા તીર્થકરની જાણિ દેખવા અથવા સંસાર દૂર કરવા એક દાસનું શરીર કરે તે.)

આદારક મિત્ર કાયયોગ. (એ આદારક શરીરનો અન્ય સાથે યોગ.)

કર્મજી કાયયોગ. (કર્મ પ્રવૃત્તિ શરીરનો યોગ.)

એ રીતે યોગના પંદર પ્રકાર છે.

પાંચ કુટુંબીઓ કહેવામાં આવ્યા તે આ પ્રમાણે પ્રમાદ, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ ક્ષયા અને યોગ સમજવા. એ પાંચ કુટુંબીઓ આ પ્રાણીને સોજન આપી ઉત્તમાદ કરાવે છે.

રૂંધાઈ ગયેલા ગળાવાળા દેખાય છે; નારકીમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખોથી ત્રાસ પામેલા હોઈને આકુળવ્યાકુળ સ્થિતિમાં તેમની જીભે જાણે કાંટા થઈ ગયા હોય તેમ દેખાય છે; નારકીમાં સખત તાપવડે ત્રાસ પામે છે; તે નારકીઓમાં જ હંડીની સખત પીડાઓથી હેરાન થાય છે; જનાવરના અવતાર પામીને કાંઈ વિચાર જ કરી શકતા નથી; મનુષ્યનો ભાવ (જન્મ) પામીને વારંવાર વધારે મોહ પામે છે; દેવ અવસ્થામાં મહામોહની નિદ્રામાં પડી જઈ વખત પૂરો કરી નાખે છે અને સર્વ અવસ્થામાં ધર્મની સંસાર વખરના થઈ જાય છે. આવી રીતે જીવના સંબંધમાં મિથ્યા અજ્ઞાનના અંધકાર રૂપ અત્યંત ભયંકર સત્તિપાત થઈ ગયાં છે અને તેને ઉત્પત્ત કરનાર એનું કર્મલોજન કારણ રૂપ છે એમ તારે સમજવું.

હિન્માદની અસર.

“વળી નારકી તિર્યચ મનુષ્ય અને દેવગતિમાં વર્તનારા ધણીએ ગ્રાહીઓને અકલ્યાણ લોજનને પરિણામે મનમાં સર્વેશ શાસનથી વિપરીત અભિનિવેશ^૧ થઈ જાય છે તેની અસર તળે તેઓ રાગદ્વેષ-મોહથી દૂષિત થયેલને પરમાત્મા ગણે છે આત્માને તેઓ ‘એકાન્ત નિત્ય’ માને છે, અથવા તેને ‘ક્ષણિક’^૨ માને છે, અથવા તેને ‘સર્વગત’^૩ માને છે, અથવા આત્માને ‘પંચભૂતાત્મક’^૪ માને છે, અથવા તેને ‘સ્વામા નામનાં ધાન્ય અથવા યોગ્ય જોડો’ માને છે; વળી એની અસરતળે ‘સૃષ્ટિ-

૧ આમલ સાથે અજ્ઞાન જન્મ નિર્મૂલ્ય (એક પ્રકારનું મિથ્યાત્વ). જીઓ મોટ. પૃ. ૧૬૯૧.

૨ આત્માને એકાન્ત નિત્ય અદ્વૈતવાદીઓ માને છે.

૩ આત્માને ક્ષણિક બોધી માને છે.

૪ આત્માને-એકજ આત્માને સર્વવત માનવાનો સિદ્ધાન્ત વિશિષ્ટ અદ્વૈત મતનો છે.

૫ લોકાપતિક-આર્વાક મતવાળા આત્માને પંચભૂતસમૂહ માને છે એ પંચભૂત છતાં પટે એટલે મણકુ થાય છે અને ત્યાં સર્વ વાતનો ઉડો આવી જાય છે.

૬ સ્વામા-અટલનું નામ છે. અમુક કદનો આત્મા દ્વૈત મતવાદીઓ માને છે. અથવા ‘સામા’ નામનું અનાજ થાય છે. ઉપનિષદમાં આત્મા વંદુલ જોવડો માન્યો છે. બુદ્ધદર્શનક ૫-૬ અને છટોચ ઉપનિષદ ૬૪-૩.

૭ સૃષ્ટિવાદ-આ સૃષ્ટિ ઉચરે જતાવી છે, તેમની હચ્છા પ્રમાણે માટે છે અને તેમની હચ્છાથી તેને લય થાય છે. હચરેચ્છા અને જનનનૃત્યનો આખો સવાવ આ સૃષ્ટિવાદમાં સમાઈ જાય છે.

વાદ વિગેરેનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે અને બાકીના તત્ત્વોને પણ ઉલટાવી સુલટાવી નાખવામાં આવે છે. આનું નામ અભિગ્રહ કરેલા મિથ્યાદર્શન રૂપ કર્મભોજનની અસરથી થયેલ ઉન્માદ કહેવાય છે; કારણ કે એ ઉન્માદથી ત્રાસ પામેલા (હણાયલા) ચિત્તવાળા તેઓ સાચા શુદ્ધ માર્ગને દૂષણ આપવા વડે જાણે પ્રલાપ (અડબડાટ) કરતાં હોય તેવા દેખાય છે, આખા તપમાર્ગને હાલવા વડે જાણે હસતાં હોય તેમ દેખાય છે, પોતાની મરજીમાં આવે તેવું વર્તન કરવાનો ઉપદેશ આપવા વડે જાણે નાચ કરતાં હોય એમ દેખાય છે, આત્મા નથી પરલોક નથી પુણ્ય નથી પાપ નથી એમ બોલતાં જાણે ક્રૂદતાં હોય એમ દેખાય છે, સર્વજ્ઞમતના જાણકાર પુરૂષોથી જ્યારે તેઓ હાર પામી જાય છે ત્યારે જાણે રડતાં હોય એમ દેખાય છે અને પોતાના તર્કના ડાંડીઆવડે^૧ નગારૂં વગાડતાં જાણે ગાયન કરતાં દેખાય છે.^૨ આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી—

इति नर्तनवल्लग्नगानपरा हसनप्रविलापसरोदनकाः ।

ननु भद्र ! भवन्ति जिनेन्द्रमताद्विपरीतदृशो ग्रहरूपधराः ॥

“જૈનેન્દ્ર મતથી વિપરીત દૃષ્ટિ રાખનાર અને ગ્રહનું રૂપ ધારણ કરનારા લોકો આવી રીતે નાચ, ક્રૂદન અને ગાયન કરવામાં તત્પર થાય છે અને હસન અડબડાટ અને રૂદન કરનારા થાય છે.

“એ સર્વ પ્રાણીઓ કર્મરૂપ વિષની અસરથી ચેપાયલા દેખાય છે અને તેઓની ધર્મની સંજ્ઞા તદ્દન નાશ પામી ગયેલી હોય એમ જણાય છે—એમાં જરા પણ સંશય નથી.

વૈદ્યમુનિ ગુરુ.

“એ મુનિએ કહ્યું હતું^૩ કે ત્યાર પછી આ સામે બેઠેલા મહાત્મા ગુરુએ વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં ઘણો પ્રયત્ન કર્યો અને અત્યંત કૃપાવાળા થઈને ભયંકર સન્નિપાતની અસરથી મને મૂકાવ્યો અને તેમ કરવા માટે

૧ દંડોલક—આનો અર્થ ‘કામઢી’ સારંગી વિગેરે વગાડવાની ધનુઃ પણ થાય છે.

૨ ઉન્માદની નિશાની ૭ બતાવી: પ્રલાપ (અડબડાટ), હાસ્ય, નાચ, વહન, રૂદન અને ગાયન પ્રત્યેક વગર-કારણ વગર-દેવ વગર એ સર્વ ક્રિયા પાપ ત્યારે તેનું નામ ઉન્માદ કહેવાય છે. આ ૭ પ્રકારના ઉન્માદ ઉપર બતાવ્યા.

૩ દરબાજામાં આ વાત બોધા મુનિએ પોતાનું વૈરાગ્યકારણ કહેતાં કહી હતી, તેને ઉત્તર કિતારતા અલ્લેલ સ્વરૂપદર્શન ઘનવાદન પામે કરે છે. સં-સારીકર વેદાને બાદમાં સદ નમ સમ્યક્ કહી બતાવે છે.

તેમણે પોતાના ઔપધોનો મારા ઉપર પ્રયોગ કર્યો તે સર્વ વાત બરાબર અંધખેસતી આવે છે તે હું સાંભળઃ--એ મહાત્મા મુનિઓ સિદ્ધાન્તરૂપ વેદા માટે થયેા પ્રયત્ન કરતાં હોય છે અને પોતે જાતે નિષ્ણાત હોઇ સંસારની અંદર રહેનારા સર્વ પ્રાણીઓનાં સ્વરૂપને બરાબર જાણી શકે છે. એવી રીતે જ્યારે આધિગ્રસ્તને એ વૈધરાજે તંપાસે છે ત્યારે તેઓને જણાય છે કે પ્રાણીઓ કર્મભોજનથી થયેલા સનેપાતની અસરથી પીડાય છે. આવા અવલોકનને પરિણામે તેઓને પ્રાણી ઉપર બહુ જ ક્રૂરતા આવે છે. પણ એ ભાગ્યશાળી મહાત્માઓ કેવા ઉપાયથી આ પ્રાણીઓને સંસારના કહેરાથી મુક્ત કરી શકાય તેનો વિચાર કરે છે. આમ હોવાથી તે પ્રાણીઓ મુનિમહાશયની નિંદા કરે, તેઓ સામે ક્રોધ કરે, અથવા તેમને મારે ક્રૂરે તો પણ તે મહાસત્ત્વને તેથી જરા પણ ક્રોધ ઉત્પન્ન થતો નથી, તેઓ તો વિચાર કરે છે કે એ બાપડા (પ્રાણીઓ) કર્મસનેપાતથી અત્યંત પીડા પામતા દેખાય છે, મિથ્યાત્વરૂપ ઉન્માદથી તપી ગયેલા દેખાય છે, પોતાના પાપરૂપ એરથી મૂર્છા પામેલા જણાય છે, સર્વદા દુઃખના ભારથી દબાઇ ગયેલા લેવાય છે, અને વિશુદ્ધ ધર્મની ચેષ્ટા નાશ પામી ગયેલા દેખાય છે, તેમ હોવાથી પરવશ પડેલા તેઓ નિંદા આક્રોશ કે મારફટ કરે તો તેના ઉપર કયો ડાહ્યો માણસ દોષ કરે? કૃપા કરનારા માણસો-કરુણારસિક હોવા દુઃખ ઉપર ડામ દેતા નથી, ધા ઉપર મીઠું મૂકતા નથી.

“વળી તેઓ વિચાર કરે છે કે એ પ્રાણીઓ કર્મથી ઘેરાયેલા હોઇ બાપડા દયાને પાત્ર છે એટલું જ નહિ પણ વિવેકી વિચારવંતોને તેઓ સંસારથી ઉદ્ધેગ કરાવનાર પણ થઇ પડે છે, તે આવી રીતે સંસારમાં અહીં તહીં ફરનારા હોવાને વસ્તુતઃ સનેપાતના આજ્ઞા કરનાર અને એવી રીતે ગાંઠા થયેલા અથવા ઉન્માદ પામેલા લેઇને જિનંદગત દ્વારા કથિત સ્વરૂપ સમજનાર ડાહ્યા માણસને મનમાં એમ થાય છે કે અંદરે! મનુષ્યપણું પામ્યા છતાં પણ આ બાપડાની આવી સ્થિતિ થઇ એ ઘણું ખોટું કહેવાય. એવી સનેપાત અને ઉન્માદની અસરતળે સંસારના હોવાનો સંચાર લેઇને પણ સંસારકારાગૃહ ઉપર કેને ગ્રેમ આવે? અને તેમાં પણ તે સ્વરૂપ સમજ્યા હોય તેને તો એ વાતમાં આનંદ કેમ જ આવે?

૧ નિષ્ણાતઃ અસાધારણ સંપૂર્ણ પ્રાપ્ત કરનાર.(expert)

ગુરૂની કૃષ્ણા.

“આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી કૃષ્ણાયુક્ત ચિત્તવાળા ગુરૂમહારાજે પેલા મુનિ (ચોથા) જે તે વખતે સનેપાતની અસરથી અનેક પ્રકારની પીડા પામતા હતા તેને યોધ પમાડ્યો. જે મહાત્મા ગુરૂમહારાજે આ એક ચદ્દ (મઠવાસી) જેવા પ્રાણીને પોતાના વચન-અમૃતરૂપ ઔષધવંડે સાધુ બનાવી સ્વસ્થ કર્યો, સનેપાતની અસરથી મુક્ત કર્યો, તે ખરેખર મોટા વૈદ્ય ગણાય.

અવલોકના અને સદ્ગ્જાન.

“ત્યાર પછી એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે ‘મારામાં તે વખતે બીજા ચદ્દોની સોખતથી ઉન્માદ (ગાંડપણ) હતો, તેને પણ ઘણા યત્નપૂર્વક એ મહાત્માએ મટાડ્યો’-એ હકીકત આવી રીતે સમજવી. એ ગુરૂમહારાજે પ્રથમ તો મોટા ખાધરાપણાને આકાર ધારણ કરનાર ‘આભિગ્રાહિક મિથ્યાત્વનો અજ્ઞાનીઓને યોધ કરવા દ્વારા નાશ કરીને પછી અન્ય તીર્થીઓના સંબંધમાં આવીને ઉન્માદ જેવા અભિનિવેશો થયા હતા તેનો પણ ક્ષય કર્યો. પ્રથમ અજ્ઞાનદશામાં પ્રાણી હોય છે ત્યારે તે વરિલને માર્ગે ચાલ્યો જાય છે, પછી બધાં દર્શનને સારાં માને છે અને પછી પોતાની વાતને હુયુક્તિથી સાચી કરવાને પ્રયત્ન કરે છે. આ સનેપાત અને ઉન્માદ છે. ત્યાર પછી આ પ્રાણી સમ્યગ્ભાવમાં આવે છે ત્યારે તેને તે ચદ્દોના મઠનો આકાર ધારણ કરનાર (આ) સંસારનો વિસ્તાર ગુરૂમહારાજ સમજાવે છે અને આખો સંસાર કેવો છે તે તેને બતાવે છે; તે વખતે આ પ્રાણી જુએ છે કે જેમ મઠમાં ચદ્દો રહે છે તેમ સંસારમાં પ્રાણીઓ રહે છે અને કર્મ-લોજનના દોષથી તેઓ સનેપાતથી પીડાય છે અને ઉન્માદની અસર તળે હેરાન થાય છે. તેઓની આવી સ્થિતિ જોઈને-તેઓને દુઃખના ભારથી ભરેલા મોટેથી રોડે પાડતા અને કેદમાં ચક્રચૂર થયેલા જોઈને અને તેઓને ગમે તેમ બદબકાટ કરતા જોઈને આ પ્રાણીને મહા ભય થાય છે.

“ત્યાર પછી એ મુનિએ પોતાના ગુરૂને કહ્યું ‘ત્યાર ગતિવાળા સંસારમાં સર્વ પ્રાણીઓ આપે મને બતાવ્યા તે સર્વ તો ઘણા દુઃખી દેખાય છે અને તેમને જોઈને મને ઘણો ઉદ્વેગ થાય છે.’ તેને મહાત્મા ગુરૂએ ઉત્તર આપ્યો ‘ભાઈ! આ સર્વ પ્રાણીઓ દુઃખસમૂહમાં દૂષી

ગયેલા અને રક્ષણથી રહિત દેખાય છે તેવો જ ભદ્ર! તું પણ પૂર્વે હતો. અને વળી જો તારા શરીર ઉપર કર્મનું અંશુલું અસારે પણ દેખાય છે તો તેને પચાવવા માટે હું તને જે ક્રિયા બતાવું તે તું કર. અને વળી ભાઈ! તને હું જણાવું છું કે મારી એ સુંદર ક્રિયાને તું નહિ કર તો સંસારમાં ફરીવાર પણ હું ખમસ્ત થઈશ.

જ્ઞાનનું કેળ.

“શુદ્ધમહારાજે ઉપર પ્રમાણે વચન કહ્યાં તે સાંભળીને શુદ્ધ પાશે એ મુનિએ જૈનદ્ર મતની દીક્ષા લીધી અને શુદ્ધમહારાજે જે ક્રિયાનું આશ્રેયન બતાવ્યું તે સર્વ બરાબર કર્યું. હવે અસારે એ કર્મભોજનથી થયેલું અંશુલું ઓછું કરતો રહે છે. આવી રીતે મુનિએ પોતાને વૈરાગ્ય થવાનું કારણ આપણી પાસે કહી સંભળાવ્યું.

દીકા અને વિવેચન.

“ભાઈ ઘનવાંહન! માત્ર આ સાધુ મહારાજ જ આ સંસારમાં કર્મઅનથી થયેલા અંશુલથી પીડા પામેલા છે. એમ ન સમજતો. આપણે રાત્રે પણ એવી જ પીડા ભોગવીએ છીએ એમ તારે સમજવું. મનુષ્યભાવ પ્રાપ્ત કરીને આપણા જેવાએ પણ કર્મરૂપ અંશુલનું શોધન કરવું જોઈએ અને તેમ કરવા સાફ આપણે દીક્ષા લેવી જોઈએ.”

અમૃદીતસંકેતા! તે અવસરે મારામાં તો કર્મનાં ભાર ધણી વધારે હોવાથી અકલંકે અને જે વિચારો બતાવ્યા તે કાંઈ અને વૃથા નહિ અને મેં તો તેની અવગણના જ કરી.

ઉદ્યાન વિગેરેમાં ફરવા જવાનો કે બીજી રીતે વખત નકામો ગાળવાનો જરા પણ શોખ જ નહોતો. આવી રીતે ચારૂ મુંદર જ્ઞાન (રત્ન-પરીક્ષા) અને સદાચાર પરાયણતાથી (ચારિત્ર) રત્નદ્રીપમાં રહીને આખો વખત પોતાનો ખરો સ્વાર્થ સાધતો રહ્યો અને તેણે રત્નદ્રીપમાં આવવાનો પોતાનો હેતુ સફળ કર્યો.

બીજો યોગ્ય નામનો સાર્થવાહપુત્ર જે ચારૂનો મિત્ર હતો તેણે પણ રત્ન મેળવવાની ઇચ્છાથી થોડો થોડો વેપાર યોગ્યનું કોણક. રત્નદ્રીપમાં ફરવા માંડ્યો પણ એમાં તફાવત એટલો હતો કે એને વાડી ઉદ્યાનમાં ફરવા ફરવાનું થોડું કૌતુક થયા કરતું હતું. એને રત્નની પરીક્ષા તો હતી તેથી તે દરેક રત્નના ગુણદોષ જાણતો હતો, પરંતુ વચ્ચે વચ્ચે વાડી ઉદ્યાનમાં રમત ગમત કરવાના શોખમાં પડી જતો હતો તેથી તેની શક્તિ નરમ પડી જતી હતી. એવા શોખને પરિણામે તે દરરોજ બાગમાં ફરવા જતો હતો, વનખંડોમાં રખડવા જતો હતો, વાડીમાં લટાર મારવા જતો હતો અને સરોવર જેવા જતો હતો અને એ હકીકતને લઈને એના કેટલાક દિવસો નકામા ચાલ્યા જતા હતા. વળી કોઈ કોઈ વાર એને મનમાં ચારૂનો ભય થઈ આવતો હતો કે રખેને તે ઠપકો દેશે, ત્યારે વળી અંતઃકરણના આદર વગર રાજ્ય તરફની વેઠથી કરે તેમ વચ્ચે વચ્ચે તે રત્નો પણ થોડાં થોડાં એકઠાં કરતો જતો હતો. આવી રીતે યોગ્ય ભાં ઘણો વખત રહ્યો ત્યારે એણે સારાં માણેકો માત્ર થોડાં એકઠાં કર્યાં. એને કુતૂહળ જેવામાં ઘણો પ્રેમ હોવાને કારણે એ મહા મૂલ્યવાળાં રત્નો બહુ એકઠાં કરી શક્યો નહિ અને જો કે રત્નદ્રીપમાં વેપાર ફરવા ગયો તો પણ તે થોડું જ રજ્યો અને ઘણું રળી શકે તેવું હતું તે સમય હારી ગયો; મતલબ તેણે થોડાની ખાતર ઘણાનો ભોગ આપ્યો.

ત્રીજો હિતજ્ઞ નામનો સાર્થવાહપુત્ર પણ ચારૂનો મિત્ર હતો. તેને તો જાતે રત્નની પરીક્ષા જ આવડતી નહોતી હિતજ્ઞની તોથી જ્યારે બીજા માણસો તેને ઉપદેશ આપે-પરીક્ષા કરી બતાવે ત્યારે જ તે રત્નને ઓળખતો હતો. અકુશગતા. એમ એક તો એને રત્નની પરીક્ષા હતી નહિ અને વળી એને વાડીઓમાં ફરવાનું બગિચાઓમાં રખડવાનું અને ચિત્રો જેવાનું બહુ જ મન થયા કરતું હતું અને એ શોખને લઈને એના રત્નના વેપારમાં ઘણી અવધાન પડ્યા કરતી હતી. આજસ અને શોખને લઈને એ તો રત્નના કાંઈ ઇવ જેવા વેપાર કરી શક્યો નહિ. વળી

ત્યાદે ત્યાદે એ યોગે. યોગે વેપાર કરવા મન કરતો ત્યાદે ત્યાદે મૃતારા લોકોથી તે કાઢાઈ જતો હતો, કેમ કે ત્યાદે એ સંખ્યા, કાચના કટકા અથવા કોરિઓ લેતો ત્યાદે એને ઉપર ઉપરનો ચક્રચક્રાટ લેઈને એને એ રત્ન ખાસતો અને એવી મામૂલી ચીજો મૃતારા લોકો એની પાસે સાધી વેપારને અવસરે રત્ન તરીકે કરાવી દેતા અને એ બાપરો પોતાને પરીક્ષા ન દેવાથી એ વસ્તુઓ લેવાને તૈયાર થઈ જતો. બાપો શીતે હિતજ્ઞ રત્નદ્રોષે આગે તો ખરો, પણ પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને અસાધ્ય રહ્યો.

બાપો મૂક નામનો સાર્થવાહનો પુત્ર અને માર્ગો મિત્ર બને તો રમની પરીક્ષા બીજાકુલ જાતુતો નહોતો પરંતુ અન્ય મૂકની મૂર્ખતા. કોઈ એની પાસે આપીને રત્નના ચુલુદોષ સમજાવે ત્યાદે પણ મોહમૂઢ દોઈને તે સ્વીકારતો નહોતો. વળી એને કમળના ઉદ્યાનમાં ફરવું ગમતું હતું, મોટા વનોમાં શોભા લેવાનો શોખ હતો, બગિચામાં લટકત માર્ગો કરવી પસંદ હતી, ચિત્રો લેવામાં બહુ રુચિ હતી અને દેવમંદિરોની શોભા લેવામાં રસ પડતો હતો અને એવા એવા વેપારને નુકસાન કરે તેવાં કામોમાં જ તેને ઘણો ખર્ચ વખત વ્યતીત થતો હતો. એટલે તે તો રત્નોને આજખી રાક્યો નહિ અને પરિણામે સાચાં રત્ન ઉપર તો ઉલટો દ્રેષ કરતો રહ્યો અને આખો વખત વાડીબગિચામાં ફરવા હરવામાં અને કૌતુક લેવામાં તેમજ કુતરુદ્ધ કરવામાં પડી રહ્યો અને કોઈ કોઈ વખત મૃતારા લોકોના હાથે સંખ્યા કાચના કટકા કે કોરિઓ માત્ર લેતો રહ્યો.

સ્વર્ધી ભરેલ ચારતું વહાણ.

મિત્રો સાથે તેનું વિચારણીય સંભાષણ.

સાચા ઉપદેશની વ્યક્તિગત ભૂદી ભૂદી અસર.

હવે ચારતું તો પોતાનું વહાણ મૂલ્યવાળાં રત્નોથી ભરી દીધું અને પોતાને નગર (સ્વસ્થાન) પાછા ફરવાની ઇચ્છા કરી.
 ચો અન્ય નો તે વખતે પોતાના મિત્રોનું શું થયું છે તેની ચિંતા કરતો
 સંવ્યવહાર. તે પ્રથમ ચો અન્ય પાસે આવ્યો. બન્ને વચ્ચે તે પ્રસંગે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ.

ચાર—“ભાઈ! હવે હું તો દેશમાં જઈ છું. તારે આવવું છે?”

ચો અન્ય—“મિત્ર! મારું વહાણ તો હજી ભરાઈું નથી, મને તો હજી સ્વર્ધી માત્ર થોડાં રત્નો જ મળ્યાં તે મેં એકઠાં કર્યાં છે.”

ત્યાર પછી ચાડ પોતાના બીજા મિત્ર હિતજ પાસે આવ્યો તે વખતે બન્ને વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ તે દિવસને કે- ઘણી વિચારના ચોખ્ખા છે. ચાડ ચોખ્ખને ઠેકાણે લાવીને કહે આવ્યો. સીધો જ હિતજ પાસે આવ્યો હતો તે વાત લક્ષ્યમાં રાખવાની છે.

ચાડ—“કેમ ભાઈ હિતજ! હું તો હવે (દેરા) જઈ છું. તારે કેમ છે? આવવું છે?” ચાડને આવો સવાલ સાંભળીને અત્યાર સુધી રત્ન-દ્વીપમાં પોતે જે કાંઈ એકદુ ક્યું હતું તે આંચકાપૂર્વક બીતાં બીતાં હિતજે તેને બતાવ્યું. ચાડએ જોયું તો જે વસ્તુઓ હિતજે એકઠી કરી હતી તે તો માત્ર રાંખલાના કટકા, કાચનાં ટુકડા અને કોટિઓનાં સમુદો હતા. પછી આટલો બધો વખત શું ક્યું એવા સવાલના જવા-બમાં હિતજે પોતાનું આખું ચેષ્ટિત વિગતવાર જણાવી દીધું. એ વાત કરતાં હિતજ એક બતાવ્યા કરતો હતો તેથી ચાડને તેના ઉપર ઘણી દયા આવી અને પછી કાંઈક ઠપકાના અને કાંઈક સમજાવટના આ-કારમાં તેણે હિતજને નીચે પ્રમાણે કહ્યું:-

ચાડ—“ભાઈ હિતજ! પાપી ધૂતારા લોકોએ તને ખરેખરો ઠગ્યો છે! તું તદ્દન ભોળો માણસ છે અને રત્નની જરા પણ પરીક્ષા જાણતો નથી એ વાતને તો પાપીઓએ લાભ લીધો છે. તું અહીં રત્નદ્વીપમાં વેપારી થઈને વેપારીના વેશે રત્નો ઠગાવા સારું આવ્યો છે તો તારે હરવા ફરવાના મોજશોખમાં પડી જવું એ જરા પણ ચોખ્ખ નથી. સાચા વેપારીને એવો ખોટો શોખ પાસવે નહિ.”

ચાડનાં આવાં વચન સાંભળીને હિતજે વિચાર કર્યો કે-અહો! ચાડની વચનકુશળતા કેવી હમદા છે! અને તેના મારા તરફ એક પણ ખરેખરો છે! માફ દિત ક્યાં છે અને શેમાં છે અને માફ અહિત શા દારણુથી થયું છે તે સર્વ બાબત આ મહા ભ્રામ્યવાન ચાડ બરાબર જાણે છે તો પછી મારે હવે ખરેખરું કરવા જેવું શું છે તે બાબત પણ તેને જ પૂછી લઉં. પછી એણે પોતાપર પ્રેમ રાખનાર મિત્ર ચાડને નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

હિતજ—“ભાઈ ચાડ! હવે વાડીબગિચાના મોજશોખમાં હું જરા પણ પડીશ નહિ અને ચિત્રો જોવામાં જરા પણ કુતલજ રાખીશ નહિ. પણ હવે તું મારા ઉપર કૃપા કરીને રત્નોના ચુલ્હોયો મને બરા-બર સમજાવ, જેથી મને રત્નોની પરીક્ષા કરતાં આવડે. પછી રત્નોના બરાબર ચોખ્ખ પરીક્ષક થઈ હું આ કાચ રાખલાં વિગેરેના ત્યાગ કરી

દઉં અને સાચાં રત્નો જ ગ્રહણ કરું અને તેમ કરી તારા કહેવા પ્રમાણે મારા વહાણને થોડા વખતમાં સાચાં રત્નોથી ભરી દઇને હું તારી સાથે જ આ રત્નદ્રીપથી આવીશ. માટે ભાઈ! તું થોડો વખત થોભી જા."''

ચાડ઼એ વિચાર કર્યો કે યોગ્ય જેમ સાચા ઉપદેશથી પોતાના નામને સાર્થક કરનારો થયો છે તેમ આ હિતજ્ઞ પણ પોતાના નામને ગુણવડે સાર્થક કરે તેવો જણાય છે. આ વિચારને પરિણામે તેણે (ચાડ઼એ) હિતજ્ઞને રત્નોના ગુણ અવગુણો બતાવ્યા, સમજાવ્યા અને હવે પછી તેણે માત્ર સાચાં રત્નો એકઠાં કરવાના કામમાં જ પડ્યું એ બાબત ઘણા પ્રયત્નથી તેને ગળે ઉતારી. ચાડ઼ના સાચા ઉપદેશથી હિતજ્ઞે વાડીબગિચા ચિત્રદર્શન વિગેરે બાબતને મોજશોખ અને હુંતહાડ તફન છોડી દીધાં, થોડા વખતમાં જ તેણે પોતાની પાસેનાં કાચ, શંખલાં અને કોડિઓનો ત્યાગ કરી દીધો અને મૂલ્યવાન સાચાં રત્નો કમાવાનો પવિત્ર ધંધો એકચિત્તે આદરી દીધો. સ્વાસ્થી હિતજ્ઞ તે વ્યાપારમાં ઘણો કુશળ થઇ ગયો અને જલદે જ રત્નો પરીક્ષક થઇને તેને એકઠાં કરવાના કામમાં લાગી ગયો.

સ્વાસ્થી ચાડ઼ પોતાના ત્રીજા મિત્ર મૂઢ પાસે ગયો અને આ-દરપૂર્વક તેને જણાવ્યું કે હવે પોતે દેશ તરફ વિદાય મૂઢની મૂર્ખતા. થાય છે. સ્વાસ્થી મૂઢ અને ચાડ઼ વચ્ચે નીચે પ્ર-માણે વાતચીત થઇ તે વિચારવા યોગ્ય છે:-

‘મૂઢ—“ ભાઈ ચાડ઼! તું દેશમાં જઇને શું કરીશ? આ દ્વીપ તો તું આખો ચારે તરફ ફરીને જો! આ બેટ કેવો રમણીય છે! આ બેટમાં ચારે તરફ કમળનાં વનો છે, સારી મોટી હવેલીઓ છે, સુંદર બગિચાઓ છે, મોટાં મોટાં સરોવરો છે અને તે સર્વ આ બેટની શોભામાં ઘણો વધારો કરનારા છે; વળી આ બેટ ગમત અને આરામનાં સાધ-નાથી તેમ જ પુષ્પોથી ભરેલો છે અને ચારે તરફ વનરાજીથી ખીલી નીકળ્યો છે. તો આહીં વધારે વખત સુખલોગ લોગવીને પછી આ-પણી મરજી થશે સ્વાસ્થી આગળ ઉપર આપણે સ્વસ્થાન તરફ જશું. અને ભાઈ! મેં પણ માડું વહાણ તો તારી જેમ ભરી લીધું છે,”

સ્વાસ્થી મૂઢ પોતાનું અને તેની અંદર ભરેલી સર્વ વસ્તુઓ બતાવી. ચાડ઼એ મહાશય મહે માત્ર કોણ, શંખલાં અને કાચના નાના મો-ભરે સુંદર ચિત્ત-

વાળા બુદ્ધિશાળી ચારજો આ હકીકત જોઈને પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે અરે આ બાપડો મૂઠ ખરેખર મૂઠ (મૂર્ખ) જ હોય એમ લાગે છે. એ તો અહીં આવીને મોજશોખમાં પડી ગયો જાણાય છે અને એના અજ્ઞાનનો લાભ લઈને ધૂતારા લોકોએ એને સારી રીતે ઠગ્યો જાણાય છે, છતાં હજી પણ જો એ ઠકાણે આવે તો સારું; માટે એને સાચો માર્ગ શું છે તેની સમજણ તો જરા આપું. આવો વિચાર કરીને ચાર બુદ્ધિવાળા ચારજો તેને નીચે પ્રમાણે કહ્યું:—

ચાર—“ભાઈ! તારે બાગબગિચામાં ફરવાનો શોખ રાખવો કે ચિત્ર જોવામાં આનંદ માનવો એ યોગ્ય નથી. એ તો ખરેખર આત્માને છેતરવાનું કામ છે અને વળી રત્નોના બાપાર કરવા અહીં મુશ્કેલી આવેલાને તે વેપારમાં અડચણ કરનાર છે. વળી ચિત્ર! મને એમ લાગે છે કે ધૂતારા લોકોએ તને પૂરેપૂરો ઠગ્યો છે અને તેઓની ઠગાઈનો તું ખરેખરો ભોગ થઈ ગયો છે, કારણ કે જે બીજકુલ રત્ન નથી, પણ ગંગાગતતા ખોટા કાચના દુકા છે તેને તેઓએ તારી પાસે રત્ન તરીકે ઠરાવી દીધા છે. ભાઈ! આ તો સર્વ કચરો. (નકમાં ખોટી વસ્તુઓ) છે, માટે તું જલ્દી એનો ત્યાગ કર, એમાં કંઈ દહાડો વળવાનો નથી. અને ભાઈ! તું મૂલ્યવાન સાચાં રત્નો મહણ કર. સાચાં રત્નોનું લક્ષણ એ છે કે—”

આવી રીતે ચાર સાચાં રત્નોનું લક્ષણ કહેવા જતો હતો. ત્યાં તો મૂઠ એકદમ આવેશમાં આવી ગયો અને ચારને કહેવા મંડી ગયો. “ન, ન! હું તો તારી સાથે કંઈ આવવાનો જ નથી, તું જે કામમાં મંડી પડ્યો હો તેમાં લાગી ન. તું તો એવાને એવો જ રત્નો! કારણ કે તું તો હજી એવીને એવી જ વાતો કર્યા કરે છે. હું આવી રીતે છેલ-છાગાળો થઈને ફરું છું તે મારા વર્તન ઉપર તું તિરસ્કાર બતાવે છે અને વળી મને જાણે રત્નની પરીક્ષા જ ન હોય તેમ તું મારા રત્નના સંચય ઉપર પણ દોષનો આરોપ કરે છે! મારાં રત્નો કદાચ તને બહુ પ્રભા (lustre) વાળાં ન લાગતાં હોય તો બલે, મારે તારાં રત્નોનું કંઈ કામ નથી અને મારે તે જોતાં પણ નથી.”

ઉપરની બાબતનો જવાબ દેવા માટે ચાર હજી તો હોઠ ઉઘાડે છે ત્યાં તો મૂઠ પાછો બોલી ઉઠ્યો “ભાઈ! મારે તારાં રત્નો જોતાં નથી અને તારાં જેવાં રત્નો પણ જોતાં નથી, હું એના વગર ચલાવી લઉં. મારે તારાં સત્તાઈ શિક્ષણ કે ઉપદેશની જરા પણ જરૂર નથી માટે છાનોમાનો જલ્દી સિધાવી ના!”

ચારએ એ જવાબ સાંભળી પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે આ

મૂઠને શિખામણુ આપવાનો કે ઠેકાણે લાવવાનો કોઇ માર્ગ જણાતો નથી, કારણ કે એ મારી વાત પણ સાંભળતો નથી અને પોતાની વાતને વળગી રહેવાનો દૃઢ નિર્ણય કરી બેઠા છે.

ત્રણે રત્નો ભર્યાં, ચોથો રખડી ગયો.

ચોગ્ય અને હિતજ્ઞ તો ચારુના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તતા રહ્યા, તેને પરિણામે તેઓએ પોતાનાં વહાણો બહુ આનંદથી થોડા વખતમાં મૂલ્યવાન રત્નોથી ભરી દીધાં. ચારુએ તે વખતે પોતાના મનમાં દેશ જવાનો અગાઉ નિશ્ચય કર્યો હતો તેને અમલમાં મૂક્યો અને ચોગ્ય અને હિતજ્ઞને સાથે લઇને પોતાના સ્થાન (દેશ) તરફ બહુ આનંદથી સીધાગ્યો અને મૂઠ તો કોઇ રીતે રત્નોનો મેળવનાર થયો નહિ તેથી તેને છોડીને ત્રણે મિત્રો આદ્યા ગયા. એ ત્રણે મિત્રોએ સ્વસ્થાનમાં જઇને રત્નો વેચ્યાં જેને લઇને તેઓ અપાર લક્ષ્મી મેળવી આનંદમાં પરિપૂર્ણ થઇને સુખે રહેવા લાગ્યા.

હવે પેલો મૂઠ તો રત્નદ્વીપમાં રહી મોજશોખ જ કરતો રહ્યો અને એણે રત્નો ઉપાર્જન કર્યાં નહીં, જેથી નિર્ધન થઇ ગયો અને તેને પરિણામે અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવવા લાગ્યો અને તદ્દન ભિખારી રહી ગરીબાઇના દુઃખમાં સમડવા લાગ્યો. કોઇ ત્યાંનો ક્રોધી રાજા એ જ દ્વીપમાં તેની ઉપર તેના માઠા વર્તનથી ઘણો ક્રોધે ભરાયો અને આખરે તેણે તેને રત્નદ્વીપમાંથી પણ કાઢી મૂક્યો અને મહા ભયંકર જળતંતુઓથી ભરેલા અને ભયાનક આવર્તોથી ત્રાસ આપનારા તેમજ જેના મૂળ અને છોડે દેખી પણ શકાતાં નથી એવા મોટા સમુદ્રમાં ફેંકી દીધો.

*

*

*

પાંચમા મુનિમહારાજ અકલંકને કહે છે કે—ભાઈ અકલંક ! મારા પૂજ્ય ગુરુમહારાજે ઉપર પ્રમાણે કથા કહી તે સાંભળીને મને વૈરાગ્ય થયો. અકલંક તો મુનિરાજના કહેવાનો ભાવાર્થ બરાબર સમજી ગયો તેથી તેનું મુખ કમળ ઘણું વિકસ્વર થયું. પછી તેણે મુનિરાજને નમસ્કાર કર્યો અને પોતે બીજા મુનિ તરફ આદ્યો.

‘ઘનવાહન—“ભાઈ ! તું તો મુનિમહારાજને તેમના વૈરાગ્યનું કારણ પૂછ્યું હતું અને મુનિરાજે આવી સંબંધ વગરની વાત શી કરી ? માટે તેની અંદર કાંઈ ન સમજાય તેવો ભાવાર્થ હોયે હોયે રહ્યો હોય તો મને સમજાવ. મને તો એમાં કાંઈ સમજણ પડી નહિ.”

આ સવાલના જવાબમાં અકલંકે નીચે પ્રમાણે ખુલાસા કર્યો.

સ્પષ્ટ ભાવાર્થ-વિવેચન.

બાળ ઘનવાદન ! મુનિરાજે આ વાર્તા કરી તે દંતકથા વગરની નથી, અસંબદ્ધ નથી. એમાં ઘણો હિસા આવે રહેલો છે તે તું બરાબર ધ્યાન રાખીને સાંભળ. “મૂળ કથામાં જે વસંતપુર નગર કહેવામાં આવ્યું હતું તે અત્ર અસંખ્યવહાર છવરાસિ^૧ સમજવી. વેપાર કરનારાઓ તરીકે ત્યાં બરાબર નામ આપવામાં આવ્યાં છે તેને સાર્થક કરનારા ચાર પ્રકારના છવો^૨ સમજવા. ત્યાં સમુદ્રની વાત કરવામાં આવી હતી (જેને યોગેશીને વાણીઆઓ રત્નદ્રીપે લખે છે) તે અત્ર સંસારનો વિસ્તાર સમજવો: સમુદ્રમાં પાણી હોય છે તેમ આ સંસારવિસ્તારમાં જન્મજરામરણરૂપ પાણી હોય છે, સમુદ્રનો પાર પામવો મુશ્કેલ પડે છે તેમ સંસારવિસ્તારનો પણ મિથ્યાદર્શન અને અવિરતિને લઇને પાર પામવો થલો મુશ્કેલ છે, સમુદ્રમાં ચાર મોટા પાતાળ કળશો છે તેમ સંસારવિસ્તારના સંબંધમાં મહાભયંકર ચાર કંપાણો રૂપ પાતાળ કળશો^૩ હોય છે, સમુદ્રમાં વારંવાર મહાન દુર્લભ આવતો^૪ થયા કરે છે અને તેથી તે ભયંકર લાગે છે તેમ સંસારના વિસ્તારમાં મહામોહ રાજના આવતો વારંવાર થયા કરે છે અને તેથી તે ઘણો ભયંકર જણાય છે, સમુદ્રમાં અનેક મોટા મોટા જળચર છવો ભરેલા હોય છે તેમ સંસારવિસ્તારમાં અનેક

૧ અસંખ્યવહાર રાસિ. સૂક્ષ્મ અનંત નિમોહ. એના વિવેચન અને સ્વરૂપ માટે બીજા પ્રસ્તાવનું પરિણામ જુઓ.

૨ સાર્થક-છવો. બૂંદા બૂંદા વિકાસક્રમપર હોય છે. આજેના વિકાસ ગદ્દ સારો થયેલો છે, યોગ્ય અને દિવસનો તેથી અનુકૂળે ઓછો-જ્યારે બહુ થોડો વિકાસ પામેલો મૂઢ પાછો અપકાન્તિમાં પડી ભય છે. આથી ચારે પ્રકારના છવો પાતાનાં નામો પ્રમાણે થયેલાં છે એમ કહ્યું.

૩ પાર-છેડો. મંત્રી. સંસારમાં અજ્ઞાન અને અવિષમને લઇને છેડો પ્રાપ્ત થતો નથી અને તેથી તે પણ સમુદ્ર જેટલું મંત્રી જણાય છે. મિથ્યાદર્શન એ અજ્ઞાન અને અસામ તે સાંસારિક વિષયોની આસક્તિ છે.

૪ લવણ સમુદ્રમાં ચાર પાતાળ કળશો છે. રત્નદ્રીપ લવણ સમુદ્રમાં છે. કંપાણો ચાર છે તેથી આ અર્થ થતો છે.

૫ આવતો-પાણી કેટલીક જગ્યાએ સમુદ્રમાં ચકાકાર ફરતું રહે છે (whirlpool) તેમા વહાણ આવે ભય તો ફસી પડે છે-આવાં આવતો સંસારમાં મોહરાજ આખા વખત ક્યાં કરે છે તે મોહરાજના વહુનમાં આપણે અગત્ય જોઈએ.

૬ જળચર-મગરમચ્છ, બ્લેક, સુસુમાર, કાચળા, સપે વિગેરે.

“ પ્રકારના દુઃખસમૂહો ભરેલા હોય છે, સમુદ્રમાં પવનથી ક્ષોભ
 “ વારંવાર થયા કરે છે તેમ સંસારવિસ્તારમાં રાગદ્વેષજનિત આકરો
 “ પવન વાયા કરે છે અને તેથી મોટો ક્ષોભ નિરંતર ચાલ્યા કરે છે,
 “ સમુદ્રમાં પાણીના મોજાં દરેક ક્ષણે ઉછળતા હોવાથી તે આખો
 “ વખત ચપળ રહે છે તેમ સંસારવિસ્તાર પણ સંયોગ વિયોગ રૂપી
 “ મોજાંઓની હારોથી ચપળ રહે છે, સમુદ્રનો કિનારો ભરતીથી આ-
 “ કુળ રહે છે તેમ સંસાર અનેક પ્રકારના મનોરથો^૧ રૂપ ભરતીઓથી
 “ નિરંતર આકુળ રહે છે, સમુદ્રનો એકથી બીજો છેડો દેખી શકાતો
 “ નથી તેમ સંસારવિસ્તારનો આ કે પેલી બાજુનો છેડો^૨ દેખાતો
 “ નથી. મૂળ વાર્તામાં રત્નદ્રીપે જવાની વાત આવી હતી તે અહીં
 “ મનુષ્યનો ભવ સમજવો. વાડીબગિચાનો શોખ તે અત્ર પાંચે ધ-
 “ દ્રિયના વિષયો ભોગવવાની અભિલાષાઓ સમજવી. ત્યાં પ્રાણી કોડાં,
 “ શંખલાં, કોડિઓ, અને કાચના દૂકડાઓ એકઠાં કરે છે એમ
 “ કહેવામાં આવ્યું હતું તે કોડા વિગેરેને સ્થાને સર્વજ્ઞ મહારાજે બતા-
 “ વેલા વિશુદ્ધ ધર્મથી વિપરીત રીતે વર્તનારા કુધર્મો સમજવા. એ
 “ રત્નદ્રીપમાં ધૂતારા લોકો હતા એમ કહેવામાં આવ્યું હતું તે સ્થાને
 “ અહીં કુતીર્યનો ઉપદેશ કરનારો આખો વર્ગ સમજવો. વહાણોને
 “ ઠેકાણે અત્ર જીવસ્વરૂપો સમજવા. સ્વસ્થાન (દેશ) જવું એટલે
 “ મોક્ષ નગરે જવું એમ સમજવું, કારણ કે એમાં ખરેખરો આત્મિક
 “ ક્ષાભ છે અને એ પ્રાણીનો પોતાનો દેશ છે. વાર્તામાં મૂઢ ઉપર
 “ રાજા કોપ્યો હતો એમ કહેવામાં આવ્યું હતું તે રાજા સ્વકર્મપરિ-
 “ણામ (પોતાનાં કરેલાં કર્મોનાં ફળરૂપ) સમજવો, અને મૂઢને સમુ-
 “ દ્રમાં ફેંકી દેવામાં આવ્યો હતો એમ કહ્યું હતું તે અનંત ભવભ્રમણ
 “ સમજવું.

આ પ્રમાણે તું વિચાર કરીશ તો ભાઈ ઘનવાહન ! તને આખી
 વાર્તાનો અંદરનો સાર બરાબર સમજાઈ જાય એમ છે, છતાં તને
 બરાબર વિશેષ સમજણ પડે તેટલા માટે હું વિસ્તારથી તેની હકીકત
 તારી પાસે સ્પષ્ટ કરું છું.

૧ સંયોગ વિયોગ પ્રાણીના મનને અસ્તવ્યસ્ત કરે છે તેથી તે મોજાં સાથે
 બરાબર સરખાવાય છે. નવું નવું મેળવવાના મનોરથો પ્રાણીને આકુળ રાખે છે તે
 દરદોષના અનુભવનો વિષય છે.

૨ છેડો સંસારનો જ્ઞાનીઓ દેખે છે તે પણ અમુક પ્રાણીની અપેક્ષાએ અને
 તે પણ તેનો બીજી તરફનો છેડો. બાકી સંસારમાં રહેલા અસ્પૃશ્ય પ્રાણીઓ તો
 એકે છેડો દેખી શકતા નથી.

(૧) આરના વર્તનનો આચાર્ય.

જેવી રીતે આર વસંતપુર નગરથી નીકળ્યો, સમુદ્રનું ઉલ્લંઘન કર્યું, રત્નદ્વીપે પહોંચ્યો, ત્યાં જઈને સાચાં અને ખનાવટી રત્નોમાં તફાવત શો છે તે જણાવર સમજ્યો, વાણીજિયામાં કરવાનો મોજાઓ ખ પાતે જરા પણ ક્યો નહિ, ધૂતારા લોકો દોણુ દોણુ છે તેને ઝાળખી લીધા, ખોટાં રત્નોને ખીસકલ્લ અડળુ જ ન કર્યો, સાચાં અને મૂલ્યવાળાં મુંદર રત્નો લેવાનો જ વેપાર કર્યો, યોગ્ય વખતમાં કિમતી સારાં રત્નોનો સંપ્રદ કર્યો, એ દ્વીપના ઉત્તમ લોકોનાં ખનને પોતા તરફ જતી લીધાં, પોતાનું વહાણ ભરી લીધું અને તે પોતાનો ખરો સ્વાર્થ સાધનાર થયો-તેવી રીતે જે અત્યંત મુંદર (મુંદરતમ) જીવો હોય છે તેમ-

નામાં ભવ્યતા દોવાને કારણે જેવા તેઓ અસાંખ્ય-

અતિમુંદર વહાર જીવરાશિમાંથી બહાર નીકળે છે કે થોડા

જીવવર્તન. વખતમાં સંસારના મોટા વિસ્તારને તેઓ ઝાળખી

જાય છે અને મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાં પણ

તેઓનાં કમો પાતળાં દોવાથી પોતાને તજવા યોગ્ય શું છે અને આ- દરવા યોગ્ય શું છે તેનો તફાવત ખરાબર વિવેકપૂર્વક જાણે છે. આવા પ્રાણીઓ વિચાર કરે છે કે અહો! આ મનુષ્યનો ભવ પામવો ઘણો દુર્લભ છે. એ મનુષ્યપણું ખરેખરાં સાચાં (ભાવ) રત્નોની ખાણ છે, સત્ય અનંત મુખ નિર્વાણ (મોક્ષ)નું કારણ છે. અહો! આવો મનુષ્યનો ભવ આપણને મળી ગયો છે, આપણે હવે આવા ઉત્તમ સ્થાને પહોંચ્યા છીએ, તો હવે જેરથી પણ વધારે ભયંકર પરિણામ નીપજવનાર ઇન્દ્રિયના વિષયોમાં આસક્તિ રાખવી એ આપણી જેવાને જરા પણ યોગ્ય નથી. આવા અતિ મુંદર પ્રાણીઓ સર્વેસ મહારાજનો મહા માર્ગ અન્ય કોઈના ઉપદેશ વગર પોતાની જાતે જ પ્રાપ્ત કરી લે છે. એવા પ્રાણીઓ કૃતીર્થીઓથી કદિ પણ છેતરાતાં નથી, ખોટો ધર્મ અડળુ કરવાના કાર્યમાં પડતા નથી અને સાધુધર્મ અડળુ કરવા રૂપ સાચાં રત્નોનો વેપાર જ આખો વખત કરે છે. તેમજ ક્ષમા, નમ્રતા, સરળતા, નિર્લોભતા, તપ, સંયમ, સત્ય, સૌમ્ય, મૃદાલ્યાગ, બ્રહ્મચર્ય, સંતોષ, શાંતિ વિગેરે ગુણરત્નો દરેક હાથે એકઠાં કરે છે; વળી તેઓ સદૃશુરને, સાધુઓને, સાધર્મી બાઈઓને પોતાની તરફ આકર્ષે છે, સદૃશુઓવડે આત્માને પૂરે છે અને ખરેખરા પોતાનું કામ કરનારા થાય છે.^૧

૧ અત્ર સમુદ્ર સાથે સંસારવિસ્તારને સરખાવ્યો, રત્નદ્વીપને મનુષ્યભવ સાથે સરખાવ્યો, ખોટાં રત્નો અને સાચાં રત્નોમાં તીર્થ અને સર્વસાધર્મ કથિત

(૨) યોગ્યતા વ્યાપારનો ભાવાર્થ.

હ્યાર પછી બીજા મિત્ર યોગ્યે રત્નદ્રીપે જઈને રત્નના ગુણદોષની વિચારણા કરી, રત્નો ગ્રહણ કરવા માટે કાંઈક વેપાર પણ કર્યો, પરંતુ જેમ એને વાડીબગિચામાં હરવાફરવાનો શોખ થયા કર્યો અને તેને લઈને એનો ઘણો વખત નકામો ચાલ્યો ગયો, એ ત્યાં ઘણો વખત રહ્યો ત્યારે એને માત્ર બહુ થોડાં રત્નો જ મળ્યાં, તેમાં પણ એણે બહુ મુશ્કેલીનાં ઉમદાં રત્નોનો સંગ્રહ એકઠો કર્યો નહિ-તેવી રીતે ભાઈ

ધનવાહન ! મધ્યમ સુંદર (સુંદરતર) છવો હોય છે તેમનામાં ભવ્યતા હોવાથી તેઓ પણ ધીમે ધીમે મનુષ્યભવમાં આવે છે અને તેઓ પણ લઘુકર્મી હોવાથી ગુણ અવગુણની પરીક્ષા કરી શકે છે, અને

સર્વનદર્શન પ્રાપ્ત કરીને આવકોને યોગ્ય કાંઈક કાંઈક ગુણુરત્નોની પણ પ્રાપ્તિ કરે છે, પરંતુ તેઓ લોભ ઉપર છત મેળવી શક્તા ન હોવાથી અને તેઓની ઈંદ્રિયો ચપળ હોવાથી તેઓને ધન અને ઈંદ્રિયના વિપયો તરફ વારંવાર ખેંચાણ થયા કરે છે અને તે બાબતની ઘણી આ-કરી લત લાગી જાય છે અને ધન વિપયમાં આસક્ત રહી બાપડા ઘણો વખત નકામો કાઢે છે અને થોડી વાર રત્નનો વ્યાપાર કરે છે તો પણ આવકયોગ્ય સાધારણ કિંમતનાં ગુણુરત્નો એકઠાં કરે છે, તેઓ સાહુકારમાં પ્રાપ્ત કરી શકાય તેવાં મહા મુશ્કેલીનાં ગુણુરત્નો એકઠાં કરી શક્તા નથી.

(૩) દિવસ વ્યવહાર ભાવાર્થ.

હ્યાર પછી ત્રીજો મિત્ર દિવસ રત્નદ્રીપે (મનુષ્યભવે) તો પોતેએ, પણ તેને બાપડાને જાતે રત્નની પરીક્ષા જ આવડી નહિ, બીજાની દોરવણી પ્રમાણે દોરવાઈ જવાની સ્થિતિ તેણે પ્રાપ્ત કરી, વાડીબગિચા અને બાગમાં જીવવાના રત્નોના વર્ણવનો અભ્યાસ, વિશિષ્ટ લોકો તે સાંભળ અને સુ-કાર્યની ભવ્યતા, વડાજી સેવકે આત્મા બનાવ્યો અને સ્વાર્થ એટલે પરમાર્થ વગરના નિવૃત્તર હોઈને દિવસના વિચારથી જ જાન યાચ છે, સ્વાભાવિક મનુષ્ય જેવો, મનુષ્યર આરે છે. આવા પ્રવૃત્તિને જેન સારસકાર પ્રત્યેકજીવે નાન સેવકેજીવે કહી છે. ભવ્યકરના મેલા પ્રવૃત્તિ બહુ અલગ હોય છે. તે સિ-વકે આવા વડાજી વડાજી ભવ્યકરના દુરભ વિગતે લઈને આવેલા અલગકર્મી હોય છે. આવા વડાજી વડાજી રત્નોની રીતે વિગતે જ વિગતે પામી જાય છે.

આવા વડાજી વડાજી રત્નોની રીતે વિગતે પામી જાય છે. આવા વડાજી વડાજી રત્નોની રીતે વિગતે પામી જાય છે. આવા વડાજી વડાજી રત્નોની રીતે વિગતે પામી જાય છે.

વિદ્યાર્થીના મોજશોખમાં આનંદ માન્યો, રમ્યાં ખર્યાં મૂલ્યવાન રત્નો અપભ્રંશ કરવાનું કાર્ય ન કર્યું, પાસકાને છેતરનારા ધૂતારા લોકોને ઝોજાપ્રયા નહિ, ઉપર ઉપરથી ઝગઝગતા કાચનાં ટૂકડા, શંખલાં અને કોણચો ઝેંકડાં કર્યાં, જે શંખલા વિગેરે ધણાં મૂલ્યવાન છે એવો મનમાં વગર સમજાવે નિર્ભય કરી દીધો અને આર સાથે ઉપદેશના પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં પહેલાં (પોતાને) આત્માને છેતર્યો તે પ્રમાણે ભાઈ ધનવાહન ! સુંદર (સામાન્ય) હવેમાં ભગ્યતા દોષ છે તેથી ત્યારે તેઓ મુરદેલી-એ મનુષ્યપણું પામે છે ત્યારે. પણ કાંઈક ત્યારેકર્મી- સામાન્ય પણાને લઈને તેઓ ધર્મને શુભ અને દોષ ક્યાં લાગે અવર્તન. છે, તેનાં કારણો શાં છે તેની પરીક્ષા જાતે ન કરી શકે. તેવા રહે છે, બીજા પ્રાણીઓ પાસે ઉપદેશ લેવા યોગ્ય પોતે દોષ એવી પરિસ્થિતિમાં પોતાની જાતને મૂકે છે, પાંચ દિવિયતા વિષયો ધન અને એવી એવી સ્ત્રુજ આખતમાં મહાન પ્રતિ-બંધ કરી બેસે છે, સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલ વિશુદ્ધ ધર્મરત્નને ઉપા-ર્જન કરવાનું કામ જરા પણ કરતા નથી, કુતીર્થોએની જાળ પાયરવાની અને તે દ્વારા છેતરવાની આજી સમજી શકતા નથી, શાંતિ, દયા, દિવિયનિઘ્ર વિગેરે અમૂલ્ય રત્નોને કિંમત વગરનાં ગણે છે અને પો-તાના ખરી સમજણુ ન દોવાથી બહારથી ઝગઝગાયમાન થતાં બનાવટી રત્નો જેવાં કુધર્મનાં અણધારે ધર્મભુદ્ધિએ કહે છે અને વળી તે ઘણાં સુંદર છે, લાભ કરનાર છે એવી બુદ્ધિ ધારણુ કરે છે અને તેમ કરીને સદ્ગુણને યોગ્ય થવા પહેલાં પોતાના આત્માને ખરેખર છેતરે છે એમ ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે.^૧

(૪) મૂલ્યગતતા-સાવાર્ય.

મૂક રત્નદીપમાં ગયો તો પણ જેમ તેને રત્નની પરીક્ષા કરતા આવડી જ નહિ, બીજાના ઉપદેશથી રત્નની પરીક્ષા તે શીખ્યો પણ નહિ, બગિચા વાડીમાં ફરતો રહ્યો અને ચિત્રોના કાંતુક વધારે રસથી જોતો જ રહ્યો, સાચાં રત્નો તરફ દ્રેષ જ સખતો રહ્યો, કાચના કંકડાઓ અને શંખલાઓને રત્નની બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરતો જ રહ્યો, એવાં કાચ શંખલાં વિગેરે મૂલ્યવાન સાચાં રત્નો છે એમ માનતો જ રહ્યો, ધૂતારા લોકોએ તેનું ધન ધૂતી લીધું અને તે પોતાના આત્માને જાણુ જ છેતરતો.

૧ અહીં આર્યન કામ સદ્ગુણ જાળવે છે. મૂકે લોકને સ્થાને કુતીર્થોએ સમજાવ્યા, રત્નો સાચાં કહે છે અને શંખલા વિગેરે અલ્પ લાભ કરનારાં અસદ-ગુણો છે. આત્મવંચન કેવું થાય છે તે અહીં ખાસ જણાવ્યું છે.

રહો-તેવી રીતે ભદ્ર ઘનવાહન ! જેઓ અત્યંત અધમ છવો હોય છે તેઓ કોઈ પણ પ્રકારે આ મનુષ્યનો ભવ પ્રાપ્ત કરે તો પણ ભતે અભવી અથવા દુર્ભવી હોવાથી અને અત્યંત ભારેકર્મી હોવાથી તેને પોતાને ધર્મના ગુણદોષની પરીક્ષા કરતા આવડતી નથી, બીજાઓ તેમની પાસે ખરા ગુણદોષની પરીક્ષા કરવાના માર્ગ બતાવે કે વાતો કરે તે

અ ધ મ
જીવવર્તન.

તેઓ સાંભળતા પણ નથી, પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયોમાં તેમ જ ધનના સચેયમાં ને રક્ષણમાં અત્યંત લોભતા સાથે પ્રવૃત્તિ કરે છે, શાંતિ દયા વિગેરે શુદ્ધ અનુષ્ઠાનરૂપ ગુણરત્નોનો દ્રેષ કરે છે, આખો વખત જ્ઞાન કરવા, હોમ કરવા, યજ્ઞ કરવા વિગેરે જીવદાત અને જીવત્રાસનાં પાપકારી અનુષ્ઠાનોમાં ધર્મશુદ્ધિ રાખે છે અને તેવાં અનુષ્ઠાનોનું આચરણ કરે છે, એવાં અનુષ્ઠાનો કરવામાં તત્ત્વશુદ્ધિ માની બેસે છે, કૃતીયીઓ વડે તેનું ધર્મધન ચોરાય છે અને પોતાના આત્માને તે બહુ પ્રકારે છતરે છે. ૧-”

પ્રકરણ ૭ મું.

ચાર વ્યાપારી કથાનક (ચાલુ).

અમા મુનિરાજે પોતાના વૈરાગ્યપ્રસંગની જે વાર્તા ચાર વ્યાપારીની કહી તેનો ભાવાર્થ સમજાવતાં પ્રધાનપુત્ર અકલંકે આગળ પ્રકરણમાં ચાર વ્યાપારીના વર્તનનો હેતુ અને તે વાતમાં રહેલ રહસ્ય સંબંધી ખુલાસો કર્યો; હવે તે વાર્તાના બાકીના ભાગનું રહસ્ય સમજાવતાં અકલંકે જે કશું તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. અકલંકે આગળ કહે છે—

કૃતકૃત્ય ચારની પ્રેરણા,
ચોગ્યને સન્માર્ગે લાવવો.
સ્વદીપમાં કમાણીના રસ્તા,

હવે જેવી રીતે પ્રથમ મિત્ર ચાહુએ પોતાનું વહાણ મૂલ્યવાન રત્નોથી ભરી લીધું, પોતે જે હેતુએ આવ્યો હતો તે પાર પાડ્યો (પોતે કૃતકૃત્ય થયો), પોતાના સ્થાને જવાની ઇચ્છા કરીને યોગ્ય પાત્રે આવ્યો અને તેને પૂછ્યું કે 'કેમ ભાઈ! તારે કેમ છે?', તેના જવાબમાં યોગ્યે કહ્યું 'મિત્ર! મારું વહાણ તો હજી ભરાયું નથી, મને તો હજી મુઠી ચોરાં રત્નો મળ્યાં તે મેં એકઠાં કર્યા છે,' સારે યોગ્યને તેમ થવાનું કારણ ચાહુએ પૂછ્યું, જેના જવાબમાં યોગ્યે વાઝીબગિ-આમાં ફરવાનું પોતાને કૌતુક હતું જે રત્નસંચયમાં વિદ્ય કરનાર છે એમ કહી સંભળાવ્યું તેવી રીતે ભાઈ ધનવાહન! ચાહુ જેવા મહાત્મા મુનિ-રાત્ને પોતાના આત્માને તપ, સંયમ, શાંતિ, સંતોષ, જ્ઞાન, દર્શન વિગેરે રાત્રાં મૂલ્યવાન રત્નોથી ભરીને ન્યારે પોતાનો અર્થ બરાબર સધાઈ રહે છે સારે મોક્ષલક્ષણ સ્વસ્થાન (પોતાનો દેશ) તરફ જવાની ઇચ્છા કરે છે, તે વખતે યોગ્યનું રૂપ ધારણ કરનારા દેશ વિરત્તિધરો^૧ ને મોક્ષ જવાનું આમંત્રણ જ બલે કરતા હોય તેમ તેમને ધર્મદેશના આપે છે. તેના જવાબમાં આવકો તેમને કહે છે કે પોતાનામાં હજી બેઠકો તોટલા-તેવા ગુણો એકઠા થયા નથી. તેવા ગુણરૂચિવાળા છવોને સાધુઓ કહે છે કે—“આ મનુષ્યપણું એવું છે કે એમાં સદ્-ગુણો એકઠા કરવાનું કામ બહુ સારી રીતે ચાલે છે અને તેમ કરવું તે તમારા પોતાના તાબામાં છે, તમારે આધીન છે, છતાં અમારી પેઠે તમે પણ ગુણુરત્નો સંપૂર્ણ એકઠાં કરવાનું કામ કેમ કર્યું નહિ?”

આવો સવાલ સંભળીને દેશવિરત્તિધર આવકો^૨ ઉપદેશ આપનાર ગુરૂને જવાબ આપતાં સંપૂર્ણ ગુણો એકઠાં કરવામાં વિદ્યજીત થયેલ પોતાની વિષયોમાં લોહુપતા અને ધનમાં આસક્તિ કારણ તરીકે જણાવે છે. જાતે સરળ હોવાથી પોતાની સાચી સ્થિતિ જણાવી દે છે.

ચાર પછી ચાહુએ યોગ્યને કહ્યું^૩ હતું કે ભાઈ! વાઝીબગિયાનો તારો શોખ જરા પણ સારો નથી, અને અહીં મુઠી આવીને રત્નો એકઠાં કરવાનું ન થાય અને ઉલ્લટ આત્મવંચન ચાલે તે તારા જેવાને યદતું નથી. વળી મિત્ર! તું બલે છે કે અહીંનાં રત્નો મુખનાં કારણ

૧ ગુણો આવકા પ્રકરણનું પૃ. ૧૦૦૧-૨.

૨ દેશો વધતો જાય ફરવાર આવકો.

૩ અહીં એના ખરા અર્થમાં એ દબ્દ સમજવાનો છે. નામપારી આવકોને ખત્ર સ્થાન નથી.

૪ ગુણો આવકા પ્રકરણનું પૃ. ૧૦૦૪.

“ હો ! અને એમ કરવાથી તો જ્ઞાન વિગેરે ખરાં સાધનો પ્રાપ્ત કર-
 “ વામાં ઉલ્લેખ અંતરણ થાય છે. અને ભદ્રો ! તમે સારી રીતે જાણો.
 “ હો કે હંદ્રિયના વિષયો પરિણામે ઘણા ભયંકર છે, મનને ઉપલ-
 “ પાયક કરનારા છે, સ્ત્રીઓ બહુ સંયજ હૃદયની દોષ છે, એ જાતે
 “ લાંબા વખતનાં ગુણનું સ્થાન કદિ બની શકતી જ નથી, વળી એ
 “ આત્મ અને ચૈત્ર ધ્યાનનું કારણ અનેક પ્રકારે બને છે; વળી તમે જાણો.
 “ હો કે જ્ઞાન સારી ગતિનો માર્ગ દર્શાવવામાં દીપક સમાન છે, મનમાં
 “ અત્યંત આનંદનું કારણ બને છે, ખરાબ યોનિઓમાં જન્મ પામવા
 “ રૂપ આરામાં પડતાં બચાવના માટે હાથનો ટેકો આપનાર છે; તેમજ
 “ દર્શન મનને અનંત પ્રસાદ કરાવનાર છે અને વળી મહા ગુણ આપનારા
 “ મોક્ષમાં જાતે એકદમ નિરોધ કરનાર છે; અને ચારિત્ર હૃદયમાં
 “ એક પ્રકારનો હમેશનો ઉત્સવ કરનાર છે અને હવરૂપ વસ્ત્રપર
 “ અનાદિકાળથી લાગેલા મેલને દૂર કરના સારૂ પાણીનું કામ કરનાર
 “ છે; તપ સર્વશંકરદિતતા વિગેરે ગુણસમૂહોને આપનાર છે અને
 “ નહિ લાગેલા કચરાને લાગતા અટકાવનાર છે; તેમજ સંયમ ભવ-
 “ શમણમાં થતા ભયોને દૂર કરી ભવિષ્યકાળમાં થવાના ભારે હર્ષનું
 “ કારણ બને છે. અરે ભદ્રલોકો ! તમે આ હકીકત પણ સારી રીતે
 “ જાણો હો છતાં તમારી આ અવિધા (અજ્ઞાન) કેટલી ? તમને આ
 “ મોહ શો ? તમારું આત્મવંચન (ઉત્તરવાપણું) કેવું ? તમારું આત્મ-
 “ વૈરીપણું કેટલું ? કે જેને લઈને તમે વિષયોમાં આવી બધી આ-
 “ સક્તિ રાખો છો, સ્ત્રીઓમાં મોહ પામી જાઓ છો, ધન ઉપર આટલો
 “ બધો લોભ રાખો છો, સમાજો ઉપર આવડો એક રાખો છો, જીવાની
 “ ઉપર આટલા બધા મલકાઈ જાઓ છો, તમારું પોતાનું રૂપ જોઈને
 “ એવડા રાજ રાજ થઈ જાઓ છો, તમને અનુકૂળ સંગ-પ્રસંગો પ્રાપ્ત
 “ થાય તેની પાત્રતા કરો છો, તમને તમારા હિતનો ઉપદેશ આપનાર પર
 “ ક્રોધ કરો છો, ગુણને દોષ આપો છો, અમારા જેવા તમને સહાય
 “ કરનાર સાથે દોષ છતાં સન્માર્જથી નાસી જાઓ છો-ખસી જાઓ છો,
 “ સાંસારિક મુખોમાં રાજ થઈ જાઓ છો, અને વળી તમે જ્ઞાનનો અ-
 “ ભ્યાસ કરતા નથી, દર્શનનો આદર કરતા નથી, ચારિત્ર પાળતા નથી,
 “ તપ કરતા નથી, સંયમ ધારણ કરતા નથી અને આત્માને અનેક
 “ ગુણના ભાજનજત કરતા નથી !! આ તે તમારી કેટલી બધી
 “ ભૂલ કહેવાય ! આ તમારો પ્રમાદ અને આ તમારી આત્મવંચકતા
 “ કેટલી બધી આકરી અને ગુસ્સાન કરનારી કહેવાય ! આ પ્રમાણે ન્યાં-
 “ મુધી તમે ચલાવ્યા કરો લાંમુધી બજો ! આ મનુષ્યભવ તમને પ્રાપ્ત

બાગબગિચાના મોજશોખો કરવા વિગેરે બાબતની પોતાની આખી વર્તના કહી બતાવી-તેવી રીતે બાઇ ધનવાહન ! પ્રાણીઓના સંગ્રહમાં જે હકીકત અને છે તે તું વિચારી જો. ઘણા પ્રાણીઓ મિથ્યાદષ્ટિવાળા હોય છે પણ બચ્ચ હોય છે અને જાતે બદ્રક હોય છે તેવાઓને મહાત્મા સાધુઓ સાચો ઉપદેશ આપવા તૈયાર થાય તે ચાર દિતજ પાસે ગયો તેની બરાબર સમજવું. સાર પછી મહાત્મા સાધુઓ બદ્રક

મિથ્યાદષ્ટિઓને ધર્મદેશના આપીને તે દ્વારા મોક્ષ-

દિતજે માનેશો મનનનું આમંત્રણ કરે છે, જેનો જવાબ આપતાં પેલા ધર્મ વ્યવહાર. મિથ્યાદષ્ટિ (બાપારી) કહે છે કે “ સાહેબ ! અમે

પણ ધર્મ તો કરીએ છીએ: જુઓ, અમે દરરોજ

સાન કરીએ છીએ, અગ્નિદોષ ઘરમાં રાખ્યો છે તેને બળિદાન આપીએ છીએ, તેમાં તલ દોભીએ છીએ અને લાકડાં (સમિધ) બાળીએ છીએ, ગાય બૂમિ અને સોનાતું દાન દઈએ છીએ,

કાચદંધવા. વાવ ફવા તળાવ ખોદાવીએ છીએ, કન્યાદાન આપીએ છીએ.” આ સર્વ હકીકત કહે છે તે તેવા પ્રકારના પ્રાણીઓએ એકલા કાચ વિગેરેના દૂકડાઓ બરાબર સમજવું.

વળી એવા પ્રાણીઓ સુસાધુઓને જણાવે છે કે “ સાહેબ ! અમે સુખે રહીએ છીએ કારણ કે અમે માંસ ખાઈએ છીએ, દારૂ પીએ છીએ, બત્રીશ પ્રકારનાં ભોજન

દો વૃક્ષ વૃક્ષવા. અને તેત્રીશ પ્રકારનાં શાક આરોગીએ છીએ, મુંદર સ્ત્રીઓ સાથે વિલાસ કરીએ છીએ, અતિ મુંદર

ઉજળાં મૂલ્યવાળાં વસ્ત્રો પહેરીએ છીએ, ‘ પંચ સુગંધીયુક્ત પાન ચાવીએ છીએ, વિચિત્ર પ્રકારની પુષ્પમાળાઓ શરીરપર ધારણ કરીએ છીએ, આખા શરીરપર વિલેપન કરીએ છીએ, ધનનો મોટો ઢગલો એકઠો કરીએ છીએ, અમારા ધ્યાનમાં આવે તેવી ચેષ્ટાઓ કર્યાં કરીએ છીએ, અમારા દુર્મનની એક જા સંધ પણ સહન કરતા નથી, અમારી કીર્તિને ચોતરફ ફેલાવીએ છીએ, અમે જાણે મનુષ્યબૂમિના દેવતા હોઈએ એવી અમારી કાંતિ અને વર્તના બતાવીએ છીએ અને મનુષ્ય-

૧ પંચસુગંધી: જાનમાં પાંચ સુગંધી નખાય છે. એવું પાન લીજતદાર કહેવાય છે.

કર્પૂરકોલ્લવંગુણ્ણવાકનાવિકલપંચકેન ।

સમાગમાયેન ચ યોજિતેન મનોહરે વસ્રસુગન્ધકં સ્થાપ્ત ॥

કપૂર, બકુલની છાલ, લવીંગના પુષ્પ, તજ અને અમરુજ એ પાંચને પ્રમાણ સર મેળવાથી પંચસુગંધી તાંબુલ વાય છે.

પણામાં જે જે સારમૂત હોય તે તે સર્વ ખાખતોનો જતો અનુભવ લઈએ છીએ.” આવા પ્રકારની વાતો કરવી તે પોતાનો વાડીબગિચામાં ફરવાનો શોખ હતો તે સર્વ ખાખત હિતરે કહી બતાવી તેની બરાબર સમજવું.

ઉપર પ્રમાણે હકીકત સાંભળીને ચાંદને પોતાના મનમાં હિતર તરફ ઘણી જ કૃપા ઉત્પન્ન થઈ તે દયાની પ્રેરણાથી રંગાયલા હૃદયે તેણે કહ્યું “ભદ્ર! તને પાપી ધૃતારા લોકોએ ખરેખર છેતર્યો જણાય છે અને તું પોતે ભોળો હોવાથી રત્નની પરીક્ષા જરા પણ કરી શક્યો નથી, રત્નમાં ગુણ ક્યા છે અને દોષો (blots) -(ઝેણો) કઈ છે તે તું ધીલકુલ સમજ્યો જ નથી અને વળી રત્નદ્રીપે તું વ્યાપાર કરી રત્ન કમાવા સાડ આંખો છે તો તારે અહીં ફરવા હરવાનું કૌતુક તો જરા પણ રાખવું જ ન ભેઈએ, કારણ કે પરમાર્થની નજરે એમાં તને ખરેખરી આખરે છેતરાણું જ જવાની છે.” આવી મતલબની તેની વાત સાંભળીને હિતરને મનમાં નિશ્ચય થયો કે ચાંદ પોતાના ઉપર ખરેખરો પ્રેમભાવ રાખનાર છે અને રત્નની પરીક્ષા કરવામાં તેનું જ્ઞાન પાકું થઈ ગયેલું છે, સાર પછી ચાંદની સલાહ પ્રમાણે પોતે ફરવા હરવા ભેવા વિગેરે ખાખતનું કૌતુક છોડી દેવાની ઇચ્છા જણાવી અને પોતાને રત્નની પરીક્ષા કેમ થઈ શકે તે સંબંધી સવાલો પૂછ્યા. પોતે ચાંદના વર્તનથી એટલો બધો રાજ થઈ ગયો કે તે વાતને પરિણામે તે તેના શિષ્ય થઈ ગયો. ચાંદ પણ હિતરના ગુણપ્રેમથી રાજ થઈ ગયો, તેને રત્નની પરીક્ષા શીખવી અને હિતર તે કામમાં પાવરદો થઈ ગયો, સાર પછી કૃત્રિમ ખોટાં રત્નોનો લાગ કરીને માત્ર સાચાં રત્નો મેળવવાના કામમાં હિતર એકચિત્તે લાગી ગયો—આ પ્રમાણે વાર્તા મુનિરાજે આપણને કહી હતી તેનો ભાવાર્થ તું બરાબર વિચાર.

કરુણાતત્પર મુનિઓ જ્યારે ભદ્રક પરિણામી મિથ્યાદષ્ટિ પ્રાણીઓને જુઓ છે ત્યારે તેઓ તેને નીચે પ્રમાણે કહે યોગ વંચકતા. છે “ભદ્રો! તમે ખરેખર ધર્મશીળ છો અને આત્મ-
“જુદ્ધિએ સાચો માનીને તમે ધર્મ કર્યા કરો છો,
“પરંતુ સાચો ધર્મ ક્યાં છે અને કેવો છે તે તમારા ભોળપણને લઈને
“તમે જાણી શકતા નથી. હિંસાનાં કામો કરવાથી ધર્મ કદિ થતો નથી.
“ભગવાનનો વિશુદ્ધ ધર્મ તો સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર દયામય હોય તે જ

૧ જુઓ પૃ. ૧૭૦૫-૬. અહીં તે હકીકતનો સાર લખ્યો છે, વિગતભાટે હકીકત લાંબી ભેઈ લેવી.

“હોઈ રહે છે અને અલ્પારે તમે જે હોમ અથવા યજ્ઞ કરો છો તે
 “તો તેનાથી વિરુદ્ધ છે. ધર્મની બુદ્ધિથી આવી. રીતે તમારે અધર્મનું
 “શેવન કરવું કોઈપણ રીતે યુક્ત નથી. વળી તમે હમણા જ બાલ્યું કે
 “તમે મુખે રહો છો કારણ કે તમે માંસ ખાઓ છો. વિગેરે, તે પણ
 “તમારું અજ્ઞાન જ બતાવે છે અને ઠાણા સમણુ માણસો તો એવી
 “વાત સાંભળીને જરૂર હસવા જ મંડી બધ તેણું છે; કારણ કે બંધા
 “શરીરની બાલ્યુમાં જ અથવા શરીરમાં જ અનેક પ્રકારની પીડાઓ
 “સાથે જ રહેલી હોય, અનેક પ્રકારના રોગો વળગી રહેલા હોય, ઘટ-
 “પણ એકદમ જલદીથી આશ્ચર્ય આવતું હોય, સત્ય તરફની તેમજ
 “બીજા અનેક પ્રકારની હેરાનગતિઓ અને ત્રાસો શરીરને અને મનને
 “સંતાપ આપી રહ્યા હોય, લુવાની વાંકી ધુંકી આવી જનાર (અથવા
 “કંગધા વગરની) હોય, પ્રાપ્ત થયેલી સંપત્તિઓ સર્વ પ્રકારનાં દુઃ-
 “ખોને ઉત્પન્ન કરનાર હોય, વડાલાઓના વિયોગો મનને બાળી નાખતાં
 “હોય, પોતાને ન ગમે તેવા અપ્રિયના સંયોગો મનને આકુળઆકુળ
 “કરી દેતા હોય, દરરોજ મરણ વધારે ને વધારે નહક જ આવ્યા
 “કરતું હોવાનો ભય માથે લટકી રહેલો હોય, શરીર અપવિત્ર પદા-
 “ઓને એકલા કરી રાખવાનાં ભંડાર જેવું હોય, વિષયો માત્ર પુરગણોના
 “પરિણામ માત્રને જ બતાવનારા હોય, આશું જગત્ અસંખ્ય દુઃખોથી
 “ભરેલું જ હોય, ભાં પ્રાણીઓને ‘મુખની વાત શી કરવી? એમાં
 “મુખનો સવાલ જ ભાં રહે છે? પરમાર્થે એ સર્વ એકજું દુઃખ જ છે,
 “તે અનંત સંસારમાં ભમવાનું જ કારણ છે. તેટલા માટે બંદો!
 “આવો મંદર મુખ્યનો ભવ મહા મુક્તેલીએ પામ્યા છે, તમને ધર્મ
 “કરવાને શોધ સર્વ સામગ્રીઓ અને અવકાશો આપ્યા છે, તમને ધર્મ
 “છે, અમારો ઉપદેશ પણ તમને સ્વાધીન છે, જાનાદિ મોક્ષનો માર્ગ
 “કરવા એ પણ તમારો પોતાનો સ્વાધીન છે, તમારો ઉપદેશ આપ્યો
 “ઉપદેશ છે, એવ વસ્તુસ્વભાવે અનંત અનંદરૂપ છે, એવના અસત્ય
 “સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય એ જ તેનો મોક્ષ છે અને તે પ્રાપ્તિ મોક્ષ
 “(જ્ઞાન), મહા (દર્શન) અને અપ્રજ્ઞાન (અવિત્ર)ની ઉપર જ આ-
 “ધાર રાખે છે-આ સર્વ બાબતો છતાં તમે તમારા આત્માને આટલો
 “બધો ઉતરો છો એ બીજા કોઈ વચનો સાંભળીને હિતર નેવા
 “મહાત્મા મુનિનાં અર્વા મંદર વચનો સાંભળીને હિતર નેવા
 “બધો ભવ નિષ્પાદિ એવો હોય છે તેઓ નિવાર કરે છે કે એ

મહાત્મા મુનિઓ પોતાની તરફ ખરેખરે સાચો પ્રેમ રાખનારા છે. મહાત્મા મુનિઓનું જ્ઞાન ઘણું વિશાળ છે એ વાત પણ તેમના મનપર ઠસી જાય છે. સાર પછી ઉપદેશને પરિણામે જે મુંદર વાસનાઓ થઈ આવેલી હોય છે તેને લઈને ધનપ્રાપ્તિ કરવાનો અને વિધિઓ ભોગવવાનો જે પ્રતિબંધ^૧ અત્યાર સુધી તેઓને થતો હતો તે ઘટતો જાય છે, નિવર્તતો જાય છે, દૂર થતો જાય છે; અને પછી તે મુનિ-મહારાજને સાચો ધર્મ પૂછે છે, પોતે તેમની પાસે શિષ્યભાવ ધારણ કરે છે અને વિનય વિગેરે શુભોચ્ચે કરીને શુદ્ધમહારાજનાં મનનું રંજન કરે છે. શુદ્ધમહારાજ પણ પ્રસન્ન થઈને ગૃહસ્થદશાને ઉચિત તથા સાધુપણને ઉચિત ધર્મમાર્ગ તેને બતાવે છે અને ઘણી ચતનાપૂર્વક તે પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયો પણ બતાવે છે. તે આ પ્રમાણે:—

“ભદ્રો! તમે વિશુદ્ધ ધર્મોનું સાધન તમારા આત્માને પ્રાપ્ત થાય

“એવી ઇચ્છા રાખો છો તો તમારું પ્રથમ કર્તવ્ય

શ્રાદ્ધ ધર્મ યોગ્ય-
તા અને તે ઉપા-
ર્જનનો ઉપાય.

“તો એ છે કે શરૂઆતમાં તમારે દયાળુતા સેવવી,

“ખીજનો જરા પણ તિરસ્કાર કરવો નહિ, ક્રોધીપણું

“તદ્દન છોડી દેવું, ખરાબ માણસો (દુર્જન) સાથેનો

“સંબંધ સર્વથા તજી દેવો, જુઠાપણા (ખોટું બોલ-

“વાપણા)નો સર્વથા ત્યાગ કરવો, અન્યના શુભ તરફ પ્રેમ કરવાનો

“અભ્યાસ પાડવો, ચોરી કરવાની બુદ્ધિ પણ ન કરવી, મિથ્યાભિ-

“માનને તદ્દન તજી દેવું, પરસ્ત્રીનો કોઈ પણ પ્રકારનો અભિલાષ તદ્દન

“ન કરવો, પોતાને ધન ઋણ કે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું હોય તેનો ગર્વ

“છોડી દેવો, દુઃખી પ્રાણીઓને દુઃખમાંથી છોડાવવાની ઇચ્છા ધારણ

“કરવી, શુદ્ધમહારાજની ભક્તિ કરવી, દેવને વંદન કરવું, સગાંસંબં-

“ધીઓનું યોગ્ય સન્માન કરવું, પ્રેમ રાખનાર જનોની હોંશી પૂરી

“કરવી, મિત્ર વર્ગને અનુસરવું, પારકાના દોષો કે અપવાદો જરા પણ

“બોલવા નહિ, પારકાના શુભોને અડધા કરવા, પોતાના શુભોની પ્રશંસા

“કરતા શરૂનાવું, પોતે જરા નાનું સરખું સાફ કામ (કુકૃત્ય) કર્યું

“હોય તો તેને પણ મનમાં ચારેવાર સંભાર્યા કરવું, પારકાને માટે—

“પરોપકાર કરવા સાફ અને નિઃસ્વર્ગ પ્રયત્ન કરવો, મહાપુરુષોની સાથે

“પ્રથમ જાણણું કરવું ધન કરવાર માણસોની હિંમતો અનુભવના

“કરવી, પારકાના મનો (ખાનગી વાતો) જરા પણ પ્રગટ કરવા નહિ,

૧ પ્રતિબંધ: એનું મન આત્માના રવન દેવતા.

૨ તેઓને પ્રવચન નહીં બોલાવવા, તેઓ બોલાવે તો નિરૂપણ.

“ અને હમેશા સારો વેપ પહેરવો અને આચારોં પાળુ સારાં રાખવાં-
 “ આ પ્રમાણે કરવાથી સર્વજ્ઞ મહારાજે ખતાવેલા શુદ્ધ ધર્મતું અ-
 “ નુષ્ઠાન કરવાની યોગ્યતા તમને પ્રાપ્ત થશે.”

“ સાર પછી ગૃહસ્થ (શ્રાદ્ધ-શ્રાવક) યથા હોય તેમણે અકલ્યાણ
 “ મિત્રનો^૧ સંબંધ છોડી દેવો, કલ્યાણ મિત્રોની^૨ સે-
 સાધુધર્મ યોગ્યતા “ વના કરવી, પોતાને ઉચિત સ્થિતિમર્યાદાનું ઉલ્લંઘન
 તદુપાર્જન માર્ગ. “ ન કરવું, વ્યવહારમાર્ગ (લોકમાર્ગ)ની હમેશા
 “ અપેક્ષા રાખવી, શુદ્ધમહારાજને-વડીલ પુરુષોને યોગ્ય
 “ માન આપવું, તેઓ જે કરમાન કરે તે પ્રમાણે વર્તવું, દાન વિગેરે
 “ સદ્ગુણોમાં વિશેષ પ્રવૃત્તિ કરવી, ભગવાન દેવની ઉદાર પૂજા કરવી,
 “ સાધુમહાત્મા પુરુષોની નિરંતર શોધ કર્યા કરવી, તેમના સંયોગ મેળવીને
 “ ધર્મશાસ્ત્રનું વિધિપૂર્વક અવળ કરવું, મહા યજ્ઞપૂર્વક તેની પર્યાલોચના
 “ કરવી, તેમાં કહેલ ખાખતોનો અર્થ સમજી વિધાનપૂર્વક તેનું અનુષ્ઠાન
 “ કરવું, ધૈર્યને ધારણ કરવું, ભવિષ્યકાળનો વારંવાર વિચાર કરવો, મરણને
 “ વારંવાર નજર સંમુખ રાખ્યા કરવું, પરલોક સાધનમાં તત્પરતા
 “ રાખવી, શુદ્ધમહારાજની સેવના કરવી, યોગપદ્ધતું^૪ દર્શન કરવું, તેના
 “ રૂપને પોતાના મનમાં વારંવાર સ્થાપન કરવું, ધારણાને સ્થિર કરવી,
 “ કોઈ પણ પ્રકારનો આંતર વિશેષ થાય તેવો માર્ગ તજી દેવો, યોગ-
 “ (મન વચન કાયા)શુદ્ધિ થાય તે માટે પ્રયત્ન કર્યા કરવો, ભગવાનનાં
 “ મંદિરો તેમજ મૂર્તિઓ તૈયાર કરાવવાં, તીર્થંકર મહારાજનાં વચનોને
 “ લખાવવાં,^૫ મંગળજાપ (નવકારમંત્રરમરણ) વારંવાર કર્યા કરવો,

૧ આ પ્રમાણેના કમસર સદ્ગુણો સાક્ષમાં ખીજ કોઈ જગાએ લખેલાં
 ૭ કે કેમ તેની વપાસ કરતાં મને તે મળી શક્યા નથી. આ સદ્ગુણો પાળુ મુંદર
 ૭ અને ધર્મયોગ્યતા પ્રાપ્ત કરાવે તેવા ૭ તેમાં સંદેહ નથી. માર્ગાદ્યસારીના
 શુલેને આધારે તેની રચના થઈ હોય એમ જણાય છે. શા. ૬.

૨ અકલ્યાણમિત્ર પ્રાણીનું અંતિમ સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં વિષ્ણ કરનાર
 અવગુણીનું સમુચ્ચય નામ. એમાં મોહ વિગેરે સર્વ આંતર રિપુઓનો સમાવેશ
 થાય છે.

૩ કલ્યાણમિત્ર પ્રાણીનું અંતિમ સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં સદાય આપનાર.
 એમાં ચાત્રિરાજ વિગેરે આંતર શ્વેલીઓનો સમાવેશ થાય છે. ખસ પ્રીમીઓનું
 એ સમુચ્ચય નામ છે.

૪ યોગપદ્ધતિ યોગી લોક યોગાભ્યાસ વખતે જે વચ ખાંધે ૭ તે જણાય છે.

૫ વચનોને લખાવવાં એટલે પુસ્તકોદ્ધાર કરવો.

“ચાર શરણોને વારંવાર અંગીકાર કરવાં, પોતાનાં દુષ્ટકૃત્યો (ખરાબ કામો)ની વારંવાર નિંદા કરવી, પોતાનાં સારાં કામોની વારંવાર અનુમોદના કરવી, મંત્ર દેવોની પૂજા કરવી, પૂર્વ પુરુષોની સુંદર વર્તનાં જોનાં ચરિત્ર વારંવાર સાંભળવાં, ઉદારતા રાખવી અને ઉત્તમ જ્ઞાનમાં વારંવાર રમણ કર્યા કરવું—એ પ્રમાણે કરવાથી સાધુ મહારાજના ધર્મો અને અનુષ્ઠાનો કરવાની તમારામાં યોગ્યતા આવશે.”

“ચાર પછી તમે બાહ્ય અને અંતર સંગેનો લાગ કરેલો હોવાથી અને પારકા મળેલા આહાર ઉપર આધાર રાખ-સિદ્ધાન્ત ગ્રહણ નાર ભાવમુનિ થયેલ હોવાથી તમારે ગ્રહણશિક્ષા પાત્રતાનાં કારણો ધારણ કરવી અને તેટલા માટે વસ્તુતત્ત્વ સમ-જવાની અરાખર જિજ્ઞાસા મનમાં ઉત્પન્ન કરવી; પોતાનાં અને પારકાં શાસ્ત્રોને અરાખર જાણનાર, પારકાનું હિત કરવાનાં કાર્યમાં સદા તત્પર, સામા માણસના હૃદયનો આશય અરાખર સમજનાર, અને પોતાના નામને સાર્યક કરનાર શુરમહારાજ સાથે સાચો સંબંધ કેવી રીતે થાય તેની શોધ કરવી; શુરમહારાજનો વિનય^૫ અરાખર કરવો, અનુષ્ઠાનોની સર્વ વિધિઓ^૬ કરવા તત્પર રહેવું,

૧ ચાર શરણુ: અરિહંત શરણુ, સિદ્ધ શરણુ, સાધુનું શરણુ, અને કેવળી-ભાષિત ધર્મનું શરણુ.

૨ નિંદા: પોતે ખરાબ કામ કર્યો હોય અથવા સમુચ્ચયે જે જે દુષ્ટકૃત્યો હોય તેની નિંદા કરવી, કામ કરનારની નહિ પણ ખરાબ કામોની નિંદા કરવી, તે ન કરવાં યોગ્ય છે એમ કહેવું. આ તકાવત ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે. અન્યની નિંદા કરવાને કાઠને અધિકાર નથી.

૩ આ ક્ષેત્ર દહની વાતો છે અને આપણે કયે સ્થાને છીએ તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. આવક તો નહિ પણ આવકપણું પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતા ક્યારે થાય અને સાધુપણાની યોગ્યતા ક્યારે થાય તે વિચારવાથી પોતાનું સ્થાન ધર્મ-વિકાસમાં ક્યાં છે તે સમજશે.

૪ ગ્રહણશિક્ષા: દરરોજ સૂત્ર અર્થનું ગ્રહણ કરવું તે.

૫ વિનય: પ્રવચનસૂત્રોદ્ધાર ગ્રંથના ૬૫ માં દ્વારમાં ખાવત (૫૨) પ્રકાર વિનયના બતાવ્યા છે. તીર્થંકર, સિદ્ધ, કુળ, ગણ, સંઘ, ક્રિયા, ધર્મ, જ્ઞાન, જ્ઞાની, આચાર્ય, સ્થવીર, ઉપાધ્યાય અને ગણી એ નેરની આગામતા ન કરવી, તેમના તરફ ભક્તિ રાખવી, તેમનું ખદ્દમાન કરવું અને તેમની દ્રાવિને પ્રગટ કરવી એ પ્રત્યેક સાથે ભગવાન માનવ બદ થાય છે વિનયના પ્રકાર નવ લુચો પ્ર. ૪ પ્ર. ૩૫.

૬ વિધિ: સાધુધર્મની આહાર લેવાના અલિપ્ત નુતન વિધાના કરવાની, વિધાઓ કરવાની વિધિ અનેક ગ્રંથોના નવનું છે તે પ્રત્યેક ગ્રંથના નિર્દેશ રહ્યા તેનાં અનંત રાખવો, હિતનું રાખવો વિનય.

“ મંડલિ^૧ નિષદાઞ્જ^૨ વિગેરેમાં બરાબર યત્ન કરવો, નાના મોટાનો ક્રમ^૩
 “ શાસ્ત્રમાં ફરમાવ્યો છે તે બરાબર પાળવો, સાધુને યોગ્ય ઉચિત
 “ અશનક્રિયા^૪ પાળવી, વિક્રયા^૫ વિગેરે વિદ્યેયોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો;
 “ આવપૂર્વક સર્વ ક્રિયા વિગેરેમાં ઉપયોગ^૬ રાખવો; (સૂત્ર અર્થ)
 “ સાંભળવાનો વિધિ બરાબર શીખવો, બોધ પરિણુતિ બરાબર આ-
 “ ચરવી; સમ્યગ્જ્ઞાનમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય તે માટે બને તેટલો
 “ યત્ન કરવો; મનની સ્થિરતા કરવી; પોતાને જ્ઞાનરૂપ ધન મળી જાય
 “ તેનું જરા પણ અભિમાન ન કરવું; જ્ઞાનથી જે અજાણુયા રહ્યા હોય
 “ (અજાણુ હોય) તેની હાંસી જરા પણ કરવી નહિ; વિવાદનો સર્વથા
 “ ત્યાગ કરવો; સમજણુ વગરના માણસોની બુદ્ધિનું પ્રયત્ન કરવાનો
 “ પ્રયાસ માંડી વાળવો અથવા અજાણુ અને બલેલા વચ્ચેનો તફાવત^૭

૧ મંડલિ-સૂત્ર, સૂત્રનો અર્થ, ભોજન, ઠાવમહણ, આવરપક, સગાય અને સંપારો એ સાત માર્ગી કહેવાય છે, તે દરેકમાં એક એક આંગિલ કરીને પ્રવેશ કરવાનો છે. (પ્ર. સા. દ્વાર. ૮૭).

૨ નિષદાઞ્જ-આસન, ઞ્જાઞ્જ રચાપનાયાર્થ.

૩ ક્રમ-નાના સાધુએ વડિલને વંદન કરવું, સાધુ યયાના કાળથી પોતાનો જન્મ માનવો, સાધીએ સર્વ સાધુને વંદન કરવું વિગેરે જ્યેષ્ઠક્રમ પંચવરણ વિગેરેમાં બતાવ્યો છે, આપણે કલ્પસૂત્રની મુખ્યધિકા ટીકાની ઉપોદ્ધાતમાં તે સાંભળીએ છીએ. એ ક્રમપર આ કલ્પે છે.

૪ અશનક્રિયાઃ સાધુની ભોજનક્રિયા ઉપર બહુ જ બાર મૂક્યો છે અને તેના નિયમો ધણા આકરા છે. આદાર લેવા જવામાં જ બહુ સમજણુ રાખવી પડે છે. વિરવિશુદ્ધિમાં આદાર લેવાના ૪૨ દોષો વર્જવાના બતાવ્યા છે તે કરણસિ-
 તરીને અંગે પ્રાપ્ત થાય છે. તેનું બહુ વિસ્તારથી વિવેચન પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રંથના સહસ્રકમાં દ્વારમાં આપેલ છે તે વાંચવાથી જણાય છે કે આ વ્યવહાર બહુ આ-
 કાર છે. ભોજન કરી વખત પણ પાંચ દોષો સંબંધી સાવચેતી રાખવી પડે છે. સાધુજીવનના ક્રિયા માર્ગના પુસ્તકો પૈકી લગભગ પચાસ રકાથી વધારે વિભાગ ભોજનવિધિની સાથે આજળ પાછળ સંબંધ રાખનાર છે. આ મદદવના વિષયપર પુસ્તકો બરાબર તેટલું લખાય તેમ છે. જિજ્ઞાસુએ પંચવરણ, પ્રવચન સારોદ્ધાર વિગેરે પુસ્તકો લેવાં એવી ખાસ ભલામણ છે.

૫ વિક્રયાઃ રાજકયા, દેશકયા, સીસંબંધી કયા અને ભોજન સંબંધી કયા. આ ચારને વિકયા કહેવામાં આવે છે. એ અનર્થ દંડ છે, નકામી વાતો કરવી તે પ્રમાદનો એક પ્રકાર છે, સંસાર વધારનાર છે અને નકામો બેદ ઉત્પન્ન કરનાર છે.

૬ ઉપયોગઃ જ્ઞાન દર્શન શુભના વ્યવને ઉપયોગ કહેવામાં આવે છે. ઉપ-
 યોગ વગર અન્વયિને કે નિરાદરણે અનુદાન થાય તે નદામાં જેવાં યદ્ય પડે છે.

૭ તફાવતઃ અજાણુ અને બલેલાનો તફાવત અજાણુ સન્મુખ પાડવાથી તેને અપમાન લાગે છે અને તે ધર્મથી વિરુદ્ધ થાય છે. આટલા સાર તેનો બેદ મનમાં સમજવો, પણ પ્રજ્ઞ રીતે અપમાન લાગે તેમ તેમનો બેદતેમની સમજ પાડવો નહિ.

“ ચાર શરણોને ‘વારંવાર અંગીકાર કરવાં, પોતાનાં દુષ્કૃત્યો (ખરાબ
 “ કામો)ની વારંવાર નિંદા કરવી, પોતાનાં સારાં કામોની વારંવાર
 “ અનુમોદના કરવી, મંત્ર દેવોની પૂજા કરવી, પૂર્વ પુરુષોની મુંદર વર્તવા
 “ જોનાં ચરિત્ર વારંવાર સાંભળવાં, ઉદારતા રાખવી અને ઉત્તમ જ્ઞાનમાં
 “ વારંવાર રમણુ કર્યા કરવું—એ પ્રમાણે કરવાથી સાધુ મહારાજના
 “ ધર્મો અને અનુષ્ઠાનો કરવાની તમારામાં યોગ્યતા આવશે.”

“ ચાર પછી તમે બાહ્ય અને અંતર સંગનો લાગ કરેલો હોવાથી
 “ અને પારકા મળેલા આહાર ઉપર આધાર રાખ-
 “ નાર ભાવમુનિ થયેલ હોવાથી તમારે ‘અદામશિક્ષા
 “ પારણુ કરવી અને તેટલા માટે વસ્તુતત્ત્વ રાખ-
 “ જવાની બરાબર જિસારા મનમાં ઉત્પન્ન કરવી;
 “ પોતાનાં અને પારકાં સાચોને બરાબર જાણનાર, પારકાનું દિત કર-
 “ વનાં કાર્યમાં મદદ તપ્પર, સામા માનુસના હૃદયનો આશય બરાબર
 “ રખાજનાર, અને પોતાના નામને સાચક કરનાર શુદ્ધભાસાજી સાથે
 “ રહે, નેમનું કૃત્રી રીતે થાય તેની શોધ કરવી; શુદ્ધભાસાજીને
 “ વિનયે બરાબર કરેલું અનુષ્ઠાનોની સર્વ વિનિઓ કરવા તપ્પર રહેવું.
 “ ચાર શરણુ અગિયે સરણુ, સિદ્ધ સરણુ, સાધુનું સરણુ, અને ઉપર-
 “ ની સરણુ રાખવું.”

“ સિદ્ધાદેવે જે બરાબર જ્ઞાન કરી હોય અથવા સમુચ્ચય જે જે દુષ્કૃત્યો
 “ રાખે તેને નિંદા કરવી, કામ કરનારની તરિક પામુ બરાબર કામોની નિંદા કરવી,
 “ જે જે કામો વિનય જે જેમ કરેલે આ તકાવત આમ સર્વમાં રાખવા પાવર જે
 “ અનુષ્ઠાનો નિંદા કરવને કહેલે અવિરત રહેવું.”

“ જે જે કામ રાખી જાવે, એ કરને રાખવું કયે કરવાને કરવું ને બરાબર જિજ્ઞાસુ
 “ થવું અને જે જે કામ ને નિંદા કરવું એમ કરવાની વિચારના કરવી
 “ અને જે જે કામ ને નિંદા કરવું એમ ને વિચારના કરવી પોતાનું કામ તપ્પર
 “ રાખવું.”

“ અનુષ્ઠાનોની સાચા રીતે રાખવું અને કરવું ને.”

“ જે જે કામ રાખવું ને કરવું એમ કરવાને કરવું ને બરાબર જિજ્ઞાસુ
 “ થવું અને જે જે કામ ને નિંદા કરવું એમ કરવાની વિચારના કરવી
 “ અને જે જે કામ ને નિંદા કરવું એમ ને વિચારના કરવી પોતાનું કામ તપ્પર
 “ રાખવું.”

“ જે જે કામ રાખવું ને કરવું એમ કરવાને કરવું ને બરાબર જિજ્ઞાસુ
 “ થવું અને જે જે કામ ને નિંદા કરવું એમ કરવાની વિચારના કરવી
 “ અને જે જે કામ ને નિંદા કરવું એમ ને વિચારના કરવી પોતાનું કામ તપ્પર
 “ રાખવું.”

“ મોંઘલિ નિવધાઅક્ષ વિગેરેમાં બરાબર યત્ન કરવો, નાના મોટાનો ક્રમ
 “ શાસ્ત્રમાં ફરમાવ્યો છે તે બરાબર પાળવો, સાધુને યોગ્ય ઉચિત
 “ અશનક્રિયા પાળવી, વિક્રયા વિગેરે વિદ્યેષોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો;
 “ ભાવપૂર્વક સર્વ ક્રિયા વિગેરેમાં ઉપયોગ રાખવો; (સૂત્ર અર્થ)
 “ સાંભળવાનો વિધિ બરાબર શીખવો, બોધ પરિણતિ બરાબર આ-
 “ ચરવી; સમ્યગ્જ્ઞાનમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય તે માટે અને તેટલો
 “ યત્ન કરવો; મનની સ્થિરતા કરવી; પોતાને જ્ઞાનરૂપ ધન મળી જાય
 “ તેનું જરા પણ અભિમાન ન કરવું; જ્ઞાનથી જે અભાવુયા રહ્યા હોય
 “ (અભણુ હોય) તેની હાંસી જરા પણ કરવી નહિ; વિવાદનો સર્વથા
 “ ત્યાગ કરવો; સમજણુ વગરના માણસોની છુદ્ધિનું પ્રયત્ન કરવાનો
 “ પ્રયાસ માંડી વાળવો અથવા અભણુ અને બહુલા વચ્ચેના તફાવત”

૧ મોંઘલિ-સૂત્ર, સૂત્રનો અર્થ, ભોજન, કાલમદલ, આવરણ, સજાય અને સંસારો એ માત્ર માંડલી કહેવાય છે, તે દરેકમાં એક એક આપેલ કરીને પ્રવેશ કરવાનો છે. (પ્ર. સા. દ્વાર. ૮૭).

૨ નિવધા: આશન. અક્ષ: રથાપનાથર્થ.

૩ ક્રમ-નાના સાધુએ વડિલને વંદન કરવું, સાધુ થયાના કાળથી પોતાનો જન્મ માનવો, સાધુએ સર્વ સાધુને વંદન કરવું વિગેરે બધેબધુક્રમ પંચવસ્ત્ર વિગેરેમાં બતાવ્યો છે, આપણે કલ્પસૂત્રની સુખેષિકા ટીકાની ઉપોદ્ગમમાં તે સાંભળીએ છીએ. એ ક્રમપર આ ઉલ્લેખ છે.

૪ અશનક્રિયા: સાધુની ભોજનક્રિયા ઉપર બહુ જ બાર મૂકી છે અને તેના નિયમો ધણા આકરા છે. આદાર લેવા જવામાં જ બહુ સમજણુ રાખવી પડે છે. પિંડવિશુદ્ધિમાં આદાર લેવાના કર હોયો તજવાના બતાવ્યા છે તે કરણસિ-
 તરીને અંગે પ્રાપ્ત થાય છે. તેનું બહુ વિસ્તારથી વિવેચન પ્રવચનસારોદ્ધાર અંધના સંસ્કારમાં દ્વારમાં આપેલ છે તે વાંચવાથી જણાય છે કે આ વ્યવહાર બહુ આ-
 કરો છે. ભોજન કરી વખત ખુબ પાંચ હોયો સંબંધી સાવચેતી રાખવી પડે છે. સાધુજીવનના ક્રિયા માર્ગના પ્રસ્તવો પૈકી લગભગ પચાસ ટકાથી વધારે વિભાગ ભોજનવિધિની સાથે આજળ પાછળ સંબંધ રાખનાર છે. આ મદદવતી વિષયપર પ્રસ્તવો બરાબર તેટલું જણાય તેમ છે. જિજ્ઞાસુએ પંચવસ્ત્ર, પ્રવચન સારોદ્ધાર વિગેરે પ્રસ્તવો જેવાં એવી ખાસ બતાવ્યા છે.

૫ વિકથા: રાજકથા, દેશકથા, સ્ત્રીસંબંધી કથા અને ભોજન સંબંધી કથા. આ ચારને વિકથા કહેવામાં આવે છે. એ અનર્થ દંડ છે, નકામી વાતો કરવી તે પ્રમાદનો એક પ્રકાર છે, સંસાર વધારનાર છે અને નકામો ખેદ ઉત્પન્ન કરનાર છે.

૬ ઉપધેય: જ્ઞાન દર્શન ગુણના વ્યવહાર ઉપધેય કહેવામાં આવે છે. ઉપ-
 યોગ વગર અન્યથિને કે નિરાદરણે અનુદાન થાય તે નકામી જેવાં થઈ પડે છે.

૭ તફાવત: અભણુ અને બહુલાનો તફાવત અભણુ સંખ્યુખ પાડવાથી તેને અપમાન લાગે છે અને તે ધર્મથી વિમુખ થાય છે. આટલા સાર તેનો બેદ મનમાં સમજવો, પણ પ્રચટ રીતે અપમાન લાગે તેમ તેમનો બેદતેમની સમક્ષ પાડવો નહિ.

“ કદિ પાડવો નહિ; કુપાત્ર (અયોગ્ય) માણસને શાસ્ત્રનો અભ્યાસ
 “ કરાવવો નહિ—આ પ્રમાણે કરવાથી ગુણ જાણનારાઓ જેનું બહુ-
 “ માન કરે છે એવી યોગ્યતા તમને પ્રાપ્ત થશે, શાંતિરૂપ લક્ષ્મી
 “ તમને આપોઆપ મળી આવશે અને ભાવસંપત્તિઓનું તમે આ-
 “ શ્રયસ્થાન થઇ પડશે.

“ ઉપર પ્રમાણે જ્યારે તમારી અંદરથી સાચી યોગ્યતા થશે ત્યારે
 “ ગુરુમહારાજનો તમારા ઉપર ખરો પ્રસાદ થશે, તમારાપર તેમની
 “ કૃપા થશે; પછી તેઓ તમને સિદ્ધાન્તનો સાર બતાવશે અને તમા-
 “ રામાં (૧) સાંભળવાની ઇચ્છા (૨) સાંભળવાનું કાર્ય (૩) શાસ્ત્રગ્રહણ
 “ (૪) શાસ્ત્રધારણ (૫) ઊહ^૧ (૬) અપોહ^૨ (૭) વિચારણા (૮) તત્ત્વજ્ઞા-
 “ નની પ્રાપ્તિ એ બુદ્ધિગુણો^૩ ખીલવશે. પછી તમારે આસેવના શિક્ષા^૪
 “ ગ્રહણ કરવી, સર્વે ઉપકરણો અને કપડાઓની પ્રત્યુ-
 “ પેક્ષણ^૫ કરવી, વારંવાર પ્રમાર્જન કરવું, ભિક્ષાચર્યા^૬
 “ કરવાની વિધિ પોતાના આત્મા સાથે એકમેક કરી
 “ દેવી, ઇર્ધાપથિકી^૭ દોષનું પ્રતિક્રમણ કર્યા કરવું,

ભાક્ષ ગમણ

યોગ્ય ગુણો.

૧ ઊહ: જાણવામાં આવેલા પદાર્થનું અવલંબન કરી તેવા પ્રકારના ખીન પદાર્થો સંબંધી વિતર્ક કરવો તે અથવા સામાન્ય જ્ઞાન.

૨ અપોહ: અનુમાનાદિકથી વિપરીત જણાતા પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો તે અથવા વિશેષ જ્ઞાન. ઉદાપોહના યોગથી અજ્ઞાન, સંશય અને વિપરીતપણાનો ત્યાગ થવાથી સાતમે અર્થવિજ્ઞાન નામનો ભેદ પણ ગણવામાં આવે છે અને આઠમે ભેદ તત્ત્વજ્ઞાનનો ગણવામાં આવે છે.

૩ બુદ્ધિના આઠ ગુણો: (1) curiocity. (2) hearing. (3) grasping. (4) digesting. (5) ruminating. (6) discriminating. (7) knowledge and (8) philosophy. આ ગુણો બહુ વિચારવા યોગ્ય છે.

૪ શિક્ષા બે પ્રકારે છે: ૧ ગ્રહણ શિક્ષા ૨ આસેવના શિક્ષા. ગ્રહણ શિક્ષા: દરરોજ સૂત્ર અર્થનું ગ્રહણ કરવું. આસેવના શિક્ષા: દરરોજ સ્વયોગ્ય સામાચારી અનુસાર ક્રિયામાં હૃદયમ રાખવો તે.

૫ પ્રત્યુપેક્ષણ: પરિણેહણ. વસ્તુ લેવી મૂકવી, વસ્ત્રોને લેવાં મૂકવાં બદલવાં ત્યારે તેને તપાસીને નિહંવ છે એમ ખાતરી કરવી વિગેરે. એ પરિણેહણના વિધિ માટે જુઓ એક નિર્ણય.

૬ ભિક્ષાચર્યા: આને માટે જુઓ એપણાના ૪૨ દોષો. એ વિષયપર ખીન જ્ઞાનમાં પરિણિષ્ટ નં. ૪ આપ્યું છે તે જુઓ. પૃ. ૧૪૦૪-૨૯.

૭ ઇર્ધાપથિકી: ચાલતી વખતે સારા ત્રણ દાય જમીન જેઇને નહીં નગરે ચાલવું જેથી દોષ હવ પગતળે દગાઇ ન બન્ય. છતાં પ્રમાદથી મરી જઇ અથવા અજાણે દગાઇ બન્ય તે પાપને ખમાવવું તે ઇર્ધાપથિકીનું પ્રતિક્રમણ.

"આત્માશ્વના" એવી, નિર્દોષ બોજનનિધિ યોગ્યતા, 'આજન પરિકર્મ નિ-
 "ધિપૂર્વક રૂઠ કરવાં, આજમને અનુભવ મનનિરજન નિધિ કરવી,
 "અદિત્ત ભગિનું" અજાણ નિરીક્ષણ કરું, સર્વ પ્રમાણી ઉત્પત્તિઓની
 "રૂઠિત થાઉં આજનરૂઠ" કરું, આજમમાં કલેશ વિધિપ્રમાણે આત્-
 "માજનું" કરું, પાંચ પ્રકારે સ્વાધ્યાય કરવે, તેમજ દરરોજની કિ-
 "યામાં આજધાન રહેવું, પાંચ પ્રકારના આજાવે" અજાણ પાળવા,
 "અજાનું કરવું" અજાણ નેવા કરવી, અપ્રમાદભાવને" આત્મા સાધે

૧ આત્માશ્વના પ્રાપ્તિ, કલેશ અજાણની છન.

૨ આજનપરિકર્મ પાળાં વિશે પ્રમાણનાં.

૩ અદિત્ત ભગિનું અજાણ નિરીક્ષણ કરવા બોધ નિર્દોષ ભૂમિ.

૪ આજનરૂઠ કરવા સંજ પ્રતિકમળ અજાણભાવ વિશે ૬ આજરૂઠ.
 ૫ સર્વનો પ્રતિમાણમાં સમાવેશ થઈ બધા છે.

૬ કાલપ્રદક્ષિણ સાધુઓને ધર્મોદ્ધન કરવાના વિધિમાં આત્મવદન યોગનું
 યુ છે.

૧ સ્વાધ્યાય (૧) વાચનાઃ ગુરુપરી વાંચના એવી તે. (૨) પૂજનાઃ પૂજાં
 તે. (૩) પદાવલેનાઃ કલેશ ભાગતો વાંચાર ચાર કરી જવી તે. (૪) અનુમેષાઃ અ-
 જ્ઞાતના વિચારણા વિચાર કરવે. (૫) ધર્મચારઃ ધર્મસંબંધી વાતો વિચારો કરવા,
 તેના રહસ્યને તારવવા. આ પાંચ પ્રકારના સ્વાધ્યાય એ અજ્ઞાન તપમાં આવે છે.

૭ સ્વાધ્યાય જ્ઞાનમાં પ્રવૃત્તિ કરી તે 'જ્ઞાનાચાર' દર્શનમાં પ્રવૃત્તિ કરી તે
 'દર્શનાચાર' આરિવમાં પ્રવૃત્તિ કરી તે 'આરિવાચાર' આમાં સાધુનાં સર્વ મહા-
 મતો અને ભાવોનાં અભ્યુત્થાનો સમાવેશ થાય છે; (૮) 'વપાચાર' બાહ્ય અને
 અંતર તપ કરવા અને (૯) 'વીર્યાચાર' ક્રિયા અનુજ્ઞાન વિશેષમાં મનવચન-
 કાયાની યજ્ઞિને ફોજવી.

૮ ચરણ કરવું ચાલુ સિતરી અને કાલુ સિતરી. દરેકના સિતેર સિતેર
 બેઠ છે. ચરણ સિતરીમાં પાંચ મહાવત, દશ યતિધર્મ, સત્તર પ્રકારના સંયમ,
 દશ પ્રકારે વેચાવચ્ચ, નવ પ્રકારે પ્રલયવેની ગ્રુતિ, જ્ઞાનચિત્ર (જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર),
 બાર પ્રકારે તપ અને કોપાદિ ચારનો નિમદ. કરણસિતરીમાં ચાર પ્રકારની પિંડ-
 વિશુદ્ધિ, પાંચ સમિતિ, બાર ભાવના, બાર પરિમા, પાંચ ઉદ્વિશેનો નિમદ,
 પચોસ પરિણેદણા, ત્રણ ગ્રુતિ અને ચાર અભિમદ. આ ચરણકરણસિતરીના
 સીતેર સીતેર ગુણોનો નિસ્તાર પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રંથમાં હાસકમા અને સદસકમાં
 દ્વારમાં છે તે જોઈ લેવો. એ બદ્ધ વિચારવા યોગ્ય છે. જુઓ અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ
 નોટ તેરમો અધિકાર પૃ. ૩૬૬-૬૮ ત્રીજી આટિતિ.)

૯ અપ્રમાદભાવ પ્રમાદઃ આજસ. મદ, વિષય, ક્ષાય, વિક્રયા, નિદ્રામાં
 જપત કાઢવો તે સર્વ પ્રમાદ છે. એમાં બેસી રહેવાને પ્રાધાન્ય નથી, પણ પરમાવ-
 રમણતા એ પ્રમાદ છે. સાધુઓએ એક સમય પણ બને ત્યાં સુધી પ્રમાદ ન
 કરવો એવો ઉપદેશ છે. અપ્રમાદભાવ ચારણ કરવો એટલે પરમાવમાં રમણતા
 ન કરવી એવો અત્ર ઉપદેશ છે.

તે દ્વારા આત્માને છેતરવો (આત્મવંચના કરવી) એ તમારા જેવાને યોગ્ય નથી; માટે માત્ર થોડા દિવસ સુધી ટકી શકે તેવા એ ઇદ્રિય-લોગોમાં આસક્ત રહી તમે મોક્ષનો ધોરી માર્ગ છોડી દઇ અનંત સંસારમાં આત્યા ન જાઓ. વળી ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો કરવાની બુદ્ધિએ આ અન્ય જીવોને મારવાનું પાપ તમે કરો છો તે તો સંસારને વધારનાર છે, માટે એવા શાસ્ત્રકાર ઉપર ખોટો મોહ રાખીને તમે આ ધંધો કરો નહિ, તમે દોષોને કાપનાર અહિંસામૂળ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરો.”

મુનિરાજ ઉપર પ્રમાણે સુંદર ઉપદેશથી ભરેલાં વચનો શાંત રીતે કહે તે સાંભળીને મૂઢ જેવા પ્રાણીઓ એકદમ ઉશ્કે-
 ઉત્તરમાં રાઇ જાય છે અને આવેશની અસર તળે મુનિને કહે
 કા. પ. છે—“અરે સાધુઓ! તમારે અમને ઉપદેશ આપ-

વાની અને તે દ્વારા તમારું હહાપણ અતાવવાની જરૂર નથી, જેવા આવ્યા છો તેવા જ રસ્તે પડી જાઓ. અરે મૂખો! તમે લોગોની આટલી બધી નિન્દા કરો છો અને વળી વધારામાં અમારા માનેલાં ધર્મનું પણ વાંકું બોલો છો! માટે તમે તો અમારા ખરેખરા દુશ્મન છો, તમને તો સીધા યમમંદિરે જ મોકલાવી દઇએ!! અમારો આવો સુંદર વિશુદ્ધ ધર્મ છે તે તમને ગમતો નથી તો પછી અધમ પુરૂષો! અમારે તમારા ધર્મનું જરા પણ કામ નથી. તમારા પોતાનાં કોઇ માણસો હોય તેને તમારો ધર્મ સંભળાવો, અમારે તમારા ધર્મનું કોઇ પ્રયોજન નથી.”

મૂઢ પ્રાણીઓ ઉપર કહ્યો તેવો જવાબ તાડુકીને આપે છે ત્યારે વળી સાધુઓને તે આપડા ઉપર દયા આવે છે અને વળી ફરી વાર તેને ધર્મનું લક્ષણ કહેવા પ્રયત્ન કરે છે. સાધુઓનું કર્તવ્ય વારંવાર સાચા ધર્મની હકીકત કહેવામાં સમાય છે, પણ સંસારરસીઆ જીવો ઉપર તેની અસર થતી નથી અને ઉલટા કહેનાર પર ગુસ્સો કરે છે. જ્યારે મુનિરાજ ધર્મનું લક્ષણ કહેવા ફરી વાર તૈયાર થાય છે ત્યારે તો આ ભાઇની આંખો લાલચોળ થઇ જાય છે અને ક્રોધમાં હોડ દબાવીને લાત મારવા કે ધક્કામુક્કી અથવા પ્રહાર કરવા તે તૈયાર થઇ જાય છે અને એક બે લાતો તડકાવી પણ કાઢે છે. મૂઢની આવી ચેષ્ટા જોઇને શાંત મુનિઓ પોતાનાં મનમાં નિશ્ચય કરે છે કે આ પ્રાણી કોઇ પણ પ્રકારે ઠેકાણે આવે તેમ લાગતું નથી. આવા સાધુનો નિર્ણય. નિશ્ચયને પરિણામે સાધુઓ એવા તદ્દન અસાધ્ય મૂઢ અસાધ્ય. પ્રાણીઓ તરફ ઉપેક્ષા બતાવે છે, કારણ કે એક વખતે નિર્ણય થયો કે અમુક ગાય વંધ્યા જ છે પછી તેનાથી દૂધ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ તદ્દન નકામો છે.

અંતિમ સહસ્ય.

પેલા ચોગ્યે અને હિતજ્ઞે ચાલેના ઉપદેશ માન્યો અને પોતાનાં વહાણો ચોક્ક વખતમાં મૂલ્યવાન રત્નોથી ભરી દીધાં, બધાં વહાણો અને તે બંનેને સાથે લઇને ચાક્ર સ્વસ્થાને ગયો, ત્રણે જળાચ્ચો રત્નોના વ્યાપારથી સતત આનંદના ભાજન ચલા, મૂઢના ખરાબ વર્તનથી પ્રતિ રત્નદ્રીપનો રાજા તેના ઉપર ક્રોધે ભરાયો, તેને રત્નદ્રીપમાંથી કાઢી મૂક્યો, સમુદ્રમાં ફેંકી દીધો અને તે અનંત દુઃખ સહન કરનાર થયો. આવી મતલબની વાત તને અગાઉ મૂળ કથામાં મુનિરાજ તરફથી પોતાના વૈરાગ્યનું કારણ જણાવતાં કહેવામાં આવી હતી તે તને યાદ હશે.^૧

ભાઈ ઘનવાહન! હવે એ સર્વ બાબતનો મેળ તને ટુંકામાં કહી દઉં છું તે સાંભળ. દેશવિરતિધર આવકો અને ભદ્રક પ્રકૃતિના બધા મિત્રાદિઓ ત્યારે મુનિમહારાજનો ઉપદેશ સાંભળે છે અને તે પ્રમાણે આચરણ કરે છે ત્યારે આખરે તેઓ ભગવાનના મતમાં બતાવેલાં પાંચ મહાવ્રતો આદરે છે, એને લઇને તેમનામાં જ્ઞાન વિગેરે ગુણો વધારે પ્રમાણમાં આવે છે, એવા ગુણોવરે તેમનો આત્મા ભરાય છે અને તેથી સર્વ આખરે પરમ પદે (મોક્ષે) બાંધ છે અને નિર્ંતરને માટે સતત આનંદના ભાજન બને છે, કારણ કે ત્યાં તેઓને એકાં કહેલાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ રત્નોના જ વ્યાપાર કરવાનો હોય છે. હવે પેલો મૂઢ અને તેના જેવા પ્રાણીઓ પાપથી પૂરેપૂરા ભરાય છે એટલે પછી એના ઉપર કર્મપરિણામ રાજા બહુ ક્રોધે ભરાય છે, તેને મનુષ્યભવરૂપ રત્નદ્રીપમાંથી હાંકી કાઢે છે, સંસારસાગરમાં તેને ફેંકી દે છે અને નિર્ંતર તે દુઃખસમૂહનું ભાજન બને છે.

તેટલા માટે.

આ કથાનકનો ભાવાર્થ આવી રીતે બહુ વિચારીને એ (પાંચમા) મુનિએ દીક્ષા લીધી, સંસારનો ત્યાગ કર્યો. ભાઈ ઘનવાહન! કથામાં સાચી ખોટી હકીકતની વહેંચણુ બહુ ચોગ્ય રીતે કરી છે. એનો વિચાર કરીને કાપી નાખનાર છે. એ કથા સાંભળી વિચારીને કયો સમજુ માણસ મુનિપણું ન લે અને આવા રત્નદ્રીપ જેવા મનુષ્યભવને પ્રાપ્ત કરીને એવો કોણ સમજુ માણસ હોય જે પોતાનું વહાણ રત્નોથી ભરે નહિ અને શિવાલયે પહોંચી બાંધ નહિ! એ કથા એવી મુંઢર છે કે એનો વિચાર કરતાં જરૂર પ્રાણી સંસારથી ભય પામી બાંધ અને સ્વ-

ધર્મમાં લાગી જાય. મુનિએ એ પ્રમાણે જે વાત કરી હતી તેનો ભાવાર્થ તારા સમજવામાં હવે આવ્યો હશે.

ઉપરની હકીકત સાંભળીને સંસારીજીવ કહે છે કે મારા ઉપર પણ સહજ અસર થઈ. અગૃહીતસંકેતા ! તે વખતે સંસારી જીવ- મારી કર્મસ્થિતિ પણ ઘણી પાતળી પડી ગઈ, મારા પર અસર- મનમાં કાંઈક ભદ્રક ભાવ પણ જાગ્યો થયો અને અકલંકની વાત મને કાંઈક સુખ આપનારી લાગી, મીઠી લાગી,^૧ છતાં હું શુભચૂપ રહ્યો, હું કાંઈ બોલ્યો નહિ.^૨

પ્રકરણ ૮ મું.

સંસારખંડર.

(છઠ્ઠા મુનિનું વૈરાગ્ય કારણ.)

અ કલંકે કહેલ ભાવાર્થ વિચારી તેને પરિણામે ભદ્રકભાવ પામેલો હું (ઘનવાહન સંસારીજીવ) મારા મિત્ર (અકલંક) સાથે છઠ્ઠા મુનિરાજ તરફ ચાલ્યો. મારા મિત્ર સાથે મેં પણ મુનિમહારાજને વંદન કર્યું અને મુનિરાજે અમને ધર્મલાલ^૩ આપ્યો. પ્રસ્તાવના કર્યા બાદ અગાઉની માફક વૈરાગ્યનું કારણ તે મુનિરાજને પણ અકલંકે પૂછ્યું. મુનિરાજે એ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં કહ્યું:—

૧ અહીંથી સંસારજીવનો ઉત્થાનકાળ શરૂ થાય છે તે હવે પછીની કથામાં ખરાબર લક્ષ્યમાં રાખશો. એક કથા, એક બનાવ, કેટલી અસર કરે છે તે આ પરથી જોવાનું છે. જીવનના નાના બનાવો કેટલીક વાર પ્રાણીની આખી પરિસ્થિતિને ફેરવી નાખે છે અને તેને સન્નિયમ લઈ આવે છે, તેનો આખો માર્ગ ફેરવી નાખે છે. સદુપદેશની મહત્તા ઘણી છે.

૨ આ વાક્યથી જણાય છે કે હજી માનસિક ઉત્થાન થયું છે, તેની ક્રિયા આગળ થશે.

૩ ધર્મલાલ. જૈનસાધુને કોઈ વંદન કરે ત્યારે જવાબમાં સાધુ તેને ' ધર્મ-લાલ ' તેને ધર્મપ્રાપ્તિ યાચો એટલો આશીર્વાદનો શબ્દ બોલે છે. એ જૈનનો ખાસ પારિભાષિક શબ્દ છે.

દુષ્ટમાર્ગ-દુષ્ટનો,

“આપે જાણેલાં આદિ અને અન્યનની ગંભીર નામની જેક નગરી છે. તે નગરીમાં આવેલાં દુષ્ટનોનો આત્મ (નગર) આત્મ વૈરાગ્યનું કારણ થયો.”

અહીં પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે અગાઉ જેમ (ગીત) મુનિએ જે-અરથને પોતાના વૈરાગ્યના કારણ તરીકે જણાવ્યો હતો તેનો જ આ દાહનો માર્ગ હતો; છતાં જે જાણનો નિર્ણય કરવા માટે પોતા શાધુને તેને પૂછ્યું “મહારાજ! જે બલરનો માર્ગ આપને કેવી રીતે વૈરાગ્યનું કારણ થઈ પડ્યો અને તે કેવો હતો તે આપ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં અને સમજાવો.”

સંસારબંધન પર્ણન.

મુનિરાજે જવાબ આપતાં કહ્યું “મહારાજ! આ સામે ધ્યાનમાં સ્થિત થયેલા મુનિમહારાજ છે, તેમને અનેક જન્મોને ઉત્પન્ન કરનાર બંધન મને બતાવ્યો: જે બલરમાં બહુ લાંબી લાંબી ભવ (હિંદુગી) રૂપ ધોલીઓ હતી, દુષ્ટનોમાં મુખ્યદુઃખ નામનાં કરીઆણી^૧ મોટા પ્રમાણમાં ભરેલાં હતાં, જેમાં વેપારની લેવડ દેવડની ધમાલમાં પડી ગયેલા અને કરીયાણું એકદુ કરવાના કામમાં મરાગુલ અનેક શ્વરૂપ વ્યાપારીઓ પોતાના સ્વાર્થમાં તત્પર અને આકુળઆકુળ થઈ રહેલા દેખાતા હતા, ત્યાં યોદ્ધા વધારે અથવા સાધારણ પુરુષ અને પાપ રૂપ મૂલ્ય^૨ આપીને પોતાને યોગ્ય વસ્તુઓ ખરીદી શકાતી હતી, અનેક અપુણ્યમાં ગરીબ શ્વેતી જે બંધન બરાઈ મયેલો અને હમેશા ઉધાગે જ રહેતો હતો, જે સંસ્કૃતિનગરીનો મહામોહ નામનો રખેવાળ (સરમુખો) હતો, કામ કોપ વિગેરે તેના હાથ નીચેના અમલદારો હતા, ત્યાં કર્મ નામના ધોર લેલુદારો શ્વરૂપ દેવાદારોને અતિ આકરા અને ન ઓછાની શકાય તેવા કેદખાનામાં નખાવતા હતા,^૩ લોકોને ઉદ્વેગ કરાવીને ધમાલ કરી મૂકનારા કપાલ નામના મદોન્મત્ત તોફાની છોકરાઓ

૧ સંસ્કૃતિ: આમાં સ્વધાનુ છે તેનો અર્થ ‘બહેન’ થાય છે. સમુદાયસર્ગ સાથે જોરથી વહેતાર સખ્દ થાય છે. સંસારનો પ્રવાહ ચાલ્યા જ કરે છે તેથી ‘સંસાર’ અર્થમાં આ સખ્દ વપરાય છે. પાણીના રેલા સાથે આ સખ્દ સરખાવેલો.

૨ કરીઆણી: વ્યાપારની ચીજોનું સમુચ્ચય નામ.

૩ મૂલ્ય: કિંમત. price.

૪ જેમ ધનવાનો ધનવંદે માલ તોળી લે અથવા દાસદાસી ખરીદે અને જેનું ન આપનારને દીવાની જેલમાં નાખે, તેમ અહીં કામ કોષ વિગેરે બેસીફાવડે કર્મ નામના લેલુદારો દેવાના બદલામાં પ્રાણીઓને આકરી કેદમાં નાખતા હતા.

ગરબડ મચાવી મૂકતા હતા. એ બજાર અનેક નવાઈઓથી ભરપૂર હતો, નિરંતર આકુળવ્યાકુળ અને જાગતો રહેતો હતો અને આ દુનિયામાં એના જેવો બજાર બીજો કોઈ જોવામાં આવતો નહોતો. મેં જ્યારે એ લોકોને બહુ બારિકીથી સારી રીતે નિરીક્ષણ કરીને જોયા ત્યારે મને માલૂમ પડ્યું કે એ બજારમાં રહેલા સર્વે લોકો અંદરખાનેથી બહુ દુઃખી હતા. હવે તે વખતે આ સામે બેઠેલા મુનિરાજે (મારા ગુરુએ) મારી ઉપર કૃપા કરીને જ્ઞાનરૂપ અંજન (આંજણ) મારી આંખોમાં આંજ્યું. એ અંજનના ઉપયોગથી મારી નજર બહુ નિર્મળ થઈ ગઈ અને તેના ઉપયોગથી એ દુકાનો પૂરી થાય ત્યાં એક મઠ શિવાલય. મઠ નામનું શિવાલય દૂરથી મારા જોવામાં આવ્યું. એ શિવાલયમાં 'મુક્ત' નામના અનંત પુરૂષો મારા જોવામાં આવ્યા. તેઓ નિરંતર આનંદથી સુંદર અને કોઈ પણ પ્રકારની બાધાપીડાથી રહિત હતા એમ મારી સદૃષ્ટિવાળી નજરથી મારા જોવામાં આવ્યું. હું પણ પેલી દુકાનોમાં વેપાર કરતો હોઉં એમ મને જણાયું; પણ પેલા મઠ શિવાલયને જોયા પછી મને તે મઠને પ્રાપ્ત કરવાની તીવ્ર ઇચ્છાવાળો નિર્વેદ (વૈરાગ્ય) થઈ આવ્યો. પછી આ મારા ગુરુરાજને મેં કહ્યું કે 'હે નાથ! આપણે આ બજાર છોડીને ચાલો પેલા શિવાલયમાં રહેવા જઈએ, કારણ કે આ અત્યંત આકરા બજારમાં મને તો એક ક્ષણ વાર પણ શાંતિ વળતી નથી, મારી તો આપસાહેબની સાથે પેલા મઠમાં જવાની ઇચ્છા થાય છે.' મારી આવી ઇચ્છા સાંભળીને ગુરુરાજે મને કહ્યું 'ભાઈ! તારે મઠમાં જવાની ઇચ્છા હોય તો તું મારી દીક્ષા ગ્રહણ કર, કારણ કે એ દીક્ષા મઠને જલદી પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર છે.' જવાબમાં મેં મારા ગુરુને કહ્યું 'મહારાજ! એમ હોય તો મને એ દીક્ષા જલદી આપો, એમાં જરા પણ વિરૂધ્ધ કરો નહિ.' મારો આવો જવાબ સાંભળીને તેઓશ્રીએ મને આ પરમાત્માના મતની દીક્ષા આપી અને પેલા મઠને પ્રાપ્ત કરવાનાં કારણો રૂપ કર્તવ્યો મને બરાબર સમજાવ્યાં. ભાઈ! એ કર્તવ્યો બજાવતો ચત્તારે હું ચાલી રહ્યો છું.^૧

૧ વિવેચન. આ હાટમાં. બજારનું વર્ણન બરાબર સમજી શકાય તેવું છે. વ્યભારીઓ તેનો અસુરેચ્છકર સ્થાને તેડ છે. બજારમાં કોઈકાચો મરબડ કરે તે નવા કહેરાતો બજારો જોવાની જાગૃતિ આવે. સખ્ય પ્રવૃત્તિવાળા બજારના લોકો દરેક દરેકની ધન વિદ્યા કરતા હોય એવું વિનિઃ પ્રવૃત્તિવચક વેદિકા હોવાથી મુખ મેલવી સંકળા નથી તે મુસલમાની બજારમાં મિલકા ધનસાચે કામ કરવાના દુરત સમજી શકે તેવું છે. શિવાલય મિત્ર સ્થાન છે. જ્યાંના કાલને આ કથામાં દોતી નથી.

અકલંકે બળરનું અને મહનું વર્ણન સાંભળી લીધું, પછી પૂછ્યું
“મહારાજ ! આપને આપના ગુરુમહારાજે કર્તવ્ય કેવા પ્રકારનું બતાવ્યું
કે જેના બળથી આપ મહામાં જમાનું ધારો છો ? આપ કૃપા કરીને
તે મને વિસ્તારથી કહો.”

ગુરુ કથિત કર્તવ્ય.

ચિત્તવાંદરાને લાય.

તદ્રક્ષણનો ઉપાય.

રક્ષણનું પરિણામ.

કાથા-ઓરડો.

પુંચાક્ષ-ગોખ.

સુધાપશમ-ભારી.

કામલુશરીર-ચોક.

ચિત્તવાનર બચ્ચું-

(મનનું રૂપક.) તેને ઉપદ્રવ કરનારા.

કથાય-ઉદર.

નોકથાય-લીંબી.

સંજ્ઞા-ભિલાડી.

રામદેવ-હંદર.

મહામોહ-ભિલાડો.

પરીપદ ઉપસર્ગ-મંચર.

દુષ્ટાભિલાષ વિતર્ક-માંડ.

ખોટી ચિતા-જરોળી.

પ્રમાદ-માફિડો.

અવરતિ-નું.

મિથ્યાદર્શન-અંધકાર.

રોદ્ધધ્યાન-ફુંડ.

આનંધ્યાન-ગુફા.

વિષય-વિપર્યય.

અર્થનિષય-જરો.

કર્મપરમાણુનિષય-

ફળવળી રેલુ.

બોમસ્નેહ-મખનો વરસાદ.

રવવીર્ય-દાઘ

અમમાદ-ચળાઈ.

મુનિરાજે અકલંકને મારા સાંભળતાં ઉપરના સવાલનો જવાબ
આપ્યો તે આ પ્રમાણે હતો: “જાણ અકલંક ! સાંભળ
મારા ગુરુમહારાજે અને તે વખતે હવું કે “જાણ ! તારી
“ નિલકંઠમાં તારે મહેબને એક સારો ઓરડો છે તેનું નામ

“કાયા છે અને તેમાં પંચાક્ષ નામના ગોખો છે. એ ચોર-

“હાના ગોખને ક્ષયોપશમ નામની બારી છે તેની બરાબર

“સામે કાર્મણ શરીર નામનો ચોક અથવા અંદરનો ચોરડો છે.

“એ ચોકમાં ચિત્ત નામનું અતિ ચપળ વાંદરાનું બચ્ચું છે.”

“મેં મારા ગુરુમહારાજને કહ્યું ‘હા મહારાજ ! એ સર્વ બરા-
બર છે.’

“એટલે ગુરુમહારાજે આગળ ચલાવ્યું ‘એ સર્વને સાથે રાખીને
તારે દીક્ષા લેવી, કારણ કે તેને યોગ્ય અવસર પ્રાપ્ત થયા
પહેલાં છોડી શકાય તેમ નથી.’

“મેં ગુરુમહારાજને જવાબમાં કહ્યું ‘જેવી પ્રભુની આજ્ઞા !’

“ત્યાર પછી ગુરુમહારાજે મને દીક્ષા આપી. ગુરુમહારાજે પછી મને
કૃપું ‘ભાઈ ! તારે આ વાંદરાના બચ્ચાના રૂપનું સારી રીતે રક્ષણ
કરવું, એ બરાબર જાળવવા યોગ્ય છે અને તેનું સારી રીતે જતન
કરવાની જરૂર છે.’

“મેં ગુરુમહારાજને કહ્યું ‘જેવો મહારાજનો હુકમ ! આપ કૃપા
કરીને મને જણાવશો કે એ વાંદરાના બચ્ચાને
કેનાથી ભય છે એટલે સંભાળ રાખી એ ભયોથી તેને
બચાવી લઉં.’ એટલે ગુરુમહારાજે મને વિસ્તારથી
તેનો જવાબ આપ્યો—

“ચોરડામાં (ઘરના મધ્યભાગમાં) રહે છે ત્યાં તેને અનેક ઉપદ્રવ
“કરનારા છે: કારણ કે એ બાપડાને કપાય નામના ચપળ હિંદો
“કાપી ખાય છે, હંપ મારવામાં ઘણા હુશિયાર નોકડાય નામના
“ભયંકર વીંછીઓ પોતાના હંપથી એને હાંચું નીચું કરી મૂકે છે,
“સંજ્ઞા નામની ઘાતકી બિલાડીઓ એને ખાઈ જાય છે, રાગક્રોધ

૧ ચિત્ત વાતર: સરીરમાં પાંચ દરિયા, આત્મા સરીરમાં હોય ત્યાંથી
એ પાંચ દરિયા અને મનહારા બાત્ર વિષયો વ્યવસ્થા કરે છે, હર્મ્યરૂપને perception
દરિયા સમવા મનહારા જાય છે. સુરેષિયમ એ કાતલી વસ્ત્રમતા છે. કાર્મણ
સરીર કર્મને: સમુદ્ર આત્મા સાથે સંબંધ કરી રહે તે છે. વિના: કાંઈક-મન્યમાં
અથવા અંદરના નાના ચોરડામાં ચિત્ત રહે છે.

૨ સંજ્ઞા: આહાર, ક્રમ, નેત્ર અને નિરિરક. માર પ્રકારની સંજ્ઞા કપાઈ
વર્તે છે. પ્રથમની નેત્રનીય અનેક ઉપદ્રવ. અને બાકીની નેત્રનીય કર્મના
દરરકાં વાંદરો. અવર. એ સર સર હોય, માત્ર, માયા, વાત્ર, હાંચ અને માત્ર
નેત્રવર્તી કમવર્તિરક એમનું કમ સર. વાત્ર છે. સર્વ હાંચને સર્વ પ્રકાર હોય છે.
(વિષયકાંદ. ૧૦૧૨ મુદ્ર-પદ્યક કમ-૬૬૨).

“ નામના ભયંકર ઉંદર એનો લોપ કરી નાખે છે, મહામોહ નામનો
 “ અતિ ભયંકર બિહારો એને આખું ને આખું ગળી નાચે છે, ‘પરીપહ
 “ ઉપસર્ગ નામના શંકો અને મચ્છરો એને વારંવાર ઇંધ મારીને
 “ ગરમ ગરમ કરી મૂકે છે, દુષ્ટાભિસંધિ અને વિવર્ત નામના વ્રજ
 “ જેવી આકરી મુદોવાળા માંકરો એનું લોહી ચૂસીને એને આકુળ-
 “ આકુળ કર્યા કરે છે, ખોટી ચિંતા નામની ગરોળીઓ એને વારંવાર
 “ ત્રાસ આપ્યા કરે છે, ભયંકર આકૃતિ ધારણ કરનારા પ્રમાદ નામના
 “ કાકિયો તેનો વારંવાર તિરસ્કાર કર્યા કરે છે. અવિરતિ નામના
 “ (કચર) નામની લૂના લળાઓ વડે વારંવાર ઇંધ મરાય છે અને
 “ મિથ્યાદર્શન નામનું અતિ ભયંકર અંધારું તેને તદ્દન અંધારું કરી

૧ પરીપહ ઉપસર્ગ: પરીપહ-પર્મનિર્જા. અર્થે સહન કરવામાં આવે તે. તેના પ્રસિદ્ધ બાવીસ પ્રકાર છે. જુઓ નવત્તવપ્રકરણ, સંવરદ્વાર. વિસ્તાર માટે પ્રવચન સારોદ્ધાર દ્વાર ૮૬ મું. દેવ, મનુષ્ય, તિર્થંચ વિગેરેથી હાલમાં કરતાં દુઃખોને ઉપસર્ગ કહેવામાં આવે છે. વીરપરામાત્માને ચંડકોશીઆએ, સંગમદેવે, ગોરાળે કર્યા હતા તે સર્વ ઉપસર્ગો કહેવાય છે.

૨ દુષ્ટાભિસંધિ: દુષ્ટ પરિણામનું ચિત્તવન. કોઇનો પિનારા કરવા માટે અને કોઇને નુકસાન કરવાના વિચારો. એથી દ્વેષ થાય છે. દુષ્ટાભિસંધિનો પરિવાર ત્રીસ પ્રસ્તાવમાં વિસ્તારથી બતાવાઈ ગયો છે, જુઓ પ્ર. ૩. પ્ર. ૨૧.

૩ વિવર્ત: અસ્તબ્ધસ્ત વિચારો આવે તેને વિવર્ત કહે છે.

૪ ખોટી ચિંતા: અભિવ્યર્થમાં શું થશે તેની ખાશી કલ્પનાઓ. ગરોળીઓ વારંવાર અવાજ કરીને તેમજ છવોને પકડીને ત્રાસ આપે છે તે બણીવી વાંત છે. ખોટી ચિંતા મનની એવી જ વિધિ કરી મૂકે છે.

૫ પ્રમાદ: મદ્ય, વિપદા, કષાય, વિક્રમ અને નિદ્રા. ચિત્તને ઠેકાણે પડવા જ દેતા નથી. કાકિડો નકામી ડોક હલાવી જેમ ધરમાં તિરસ્કાર કરે છે તેમ પ્રમાદો પણ પ્રાણીના ચિત્તને અપમાન આપ્યા જ કરે છે. અથવા પ્રવચનસારોદ્ધારના ૨૮૭ માં દ્વાર પ્રમાણે પ્રમાદો આઠ પ્રકારના છે: ૧. અજ્ઞાન: મૂઠપલ્લું; ૨. સંદેહ: આ વાત આમ હશે કે તેમ એવી શંકા; ૩. મિથ્યાજ્ઞાન: ઉલટા પ્રકારના જ્ઞાનનો આદર; ૪. રાગ: પ્રેમ, વિચાર વગરનો આદર; ૫. દ્વેષ: અપ્રીતિ, વ્યવસ્થા વગરની; ૬. રમ્ભિત્રંસ: વસ્તો ભૂલી જવી, વિસ્મરણ થયું; ૭. ધર્મ અનાદર: ધર્મનો આદર ન કરવો; ૮. આજ્ઞા કરવું; ૯. યોગ: મન વચન કાયાને દુષ્ટપણે ધારણ કરવા.

૬ અવિરતિ: પાંદરાના સરીરમાં બ્લુ બહુ થઈ જાય છે અને તેને આખો જમત દેરાન કર્યા કરે છે. કોઈ પ્રકારના મત નિયમ ન હોવા એ અવિરતિ દશા કહેવાય છે. પાનર સરીરને એ દશા બહુ ત્રાસ આપનારી છે એ અજ વક્તવ્ય છે. એ દશામાં સરીરમાં જેમ જેવ વધારે થાય છે તેમ આત્માપર પણો કચરો ચડવા કરે છે.

૭ મિથ્યાદર્શન: અજ્ઞાન. અનાદિ કાળથી ચાલતું આવડું અજ્ઞાન-અંધકારમાં અને મિથ્યાદર્શનમાં જરા પણ ફેર નથી. આત્મામાં તદ્દન અંધકાર રહે છે.

“મૂકે છે. આવી રીતે ભદ્ર ! એ ઝોરડામાં રહેતાં રહેતાં એ વાંદરાના
 “અચ્ચાને ઘણા ઘણા ઉપદ્રવો વારંવાર થયા જ કરે છે. હવે એ ચિત્ત
 “નામના વાંદરાના અચ્ચાને વારંવાર એવા એવા અનેક ઉપદ્રવો થયા
 “કરે છે તેની વેદનાનો આકરો ભાર તે બાપહું ઉપાડી શકતું નથી
 “તેથી કોઈ વખત તે રૌદ્રધ્યાન^૧ નામના ખેરના અંગારાથી ભરેલ
 “ધગધગતા જ્વલવલ્લભાન કુંડમાં પડે છે, કોઈવાર અનેક પ્રકારના
 “કુવિકલ્પો રૂપ કરોળીઆના જળાથી જેતું મોહું છુપાઈ રહેલું છે
 “એવી અત્યંત ભયંકર આર્તધ્યાન^૨ નામની ઊંડી શુદ્ધિમાં પેસે છે,
 “તારે એ વાંદરાના અચ્ચાને બહુ સંભાળ રાખી સાવચેતીથી એ
 “બળતાં કુંડમાં કે ઊંડી શુદ્ધિમાં જતું બચાવી લેવું.”

“મેં પૂછ્યું ‘મહારાજ ! એને કુંડમાં કે શુદ્ધિમાં પડતાં બચાવ-
 “વાના ઉપાયો શા શા છે?’ એટલે શુદ્ધિને વાત આગળ ચલાવી:-

“ભાઈ ! પેલા કાયા નામના ઝોરડામાં પાંચ ગોખો છે તેમનાં
 “બારણાં પાસે પાંચ વિષય નામના ઝેરી ઝાડો છે.

વાતર રક્ષણ- “એ ઝેરી ઝાડો સ્વરૂપે ઘણા ભયંકર છે કારણ કે
 ના ઉપાયો. “એ તેને વિહ્વળ કરી દે છે, ગંધથી પણ એ વાંદ-
 “રાના અચ્ચાને ઘેન લાવી મૂકે છે,^૩ એને જોવામાં

૧ રૌદ્રધ્યાન: ક્રૂર આશયથી ઉત્પન્ન થાય છે. હિંસાનંદી, મૃધાનંદી, ચૌર્યા-
 નંદી અને સંરક્ષણનંદી એ ચાર એના પેટા વિભાગો છે. એ મનને ઉકળાવે છે
 અને તેને ઉત્પન્ન થવાનાં કારણો અને તેનાં સાધ્યો બહુ ખરાબ હોય છે. (વિશેષ
 વિગત માટે જુઓ જૈન દષ્ટિએ યોગ પૃ. ૧૩૫-૩૮).

૨ આર્તધ્યાન: અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થાય છે. અનિષ્ઠસંયોગ, ઇષ્ટવિયોગ, રોગ-
 ચિંતા અને ભવિષ્યની ચિંતા આ ચાર એના પ્રકાર છે. એ ધ્યાનમાં પડેલા પ્રાણી
 સંસારખાડામાં પડેલા જ જાય છે અને તેને ચોખ્ખી રીતે શુદ્ધિ કહેવામાં આવેલ છે.
 એના વિશેષ વિગતવાર સ્વરૂપ માટે જુઓ જૈ. દ. યો. પૃ. ૧૩૧-૩૫.

૩ આ સર્વ હકીકત શુદ્ધિમાહારાજે છકા મુનિને કહેલી છે અને તે સર્વ વાત
 છકા મુનિ અકલંક પાસે ફરીવાર કહી બતાવે છે. ગેરસમજાતી ન થાય તે સાર
 જણાવવાની જરૂર છે. હજી છકા મુનિનો પોતાનો અભિપ્રાય કાંઈ આવ્યો નથી.
 શુદ્ધિ અને પોતાની વચ્ચે થયેલી વાત તે કહી બતાવે છે. ઘનવાહને સાંભળેલી
 તે સર્વ વાતને સંસારીજીવ તરીકે સદાગમ સમક્ષ અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને કહી
 બતાવે છે.

૪ વિષવૃક્ષો: ઝેરી ઝાડો. પાંચ ઇન્દ્રિયના ત્રેવીશ વિષયો. એના વર્ણનમાં પ્ર-
 ચમ પ્રાણઇન્દ્રિય લે છે, પછી ચક્ષુરિન્દ્રિય, શ્રોત્રેન્દ્રિય, સ્પર્શેન્દ્રિય અને રસેન્દ્રિય લે-
 વામાં આવી છે. આ પાંચે ઇન્દ્રિયો મનપર કેવી અસર કરે છે તેનું અત્ર આખે-
 હખ વર્ણન છે.

"આવે તો દરીનમાત્રથી વાંદરાને એ અથળ બનાવી દે છે, એના નામ-
 "શ્રવણમાત્રથી એ વાંદરાના બચ્ચાને મારે છે તો પછી એને અડ-
 "વામાં આવે તો અથવા એનો સ્વાદ લેવામાં આવે તો એ બચ્ચાને
 "વિનાશ કરી મૂકે એમાં શું આશ્ચર્ય નેતું છે? વાંદરાના બચ્ચાને
 "ભૂદી ભૂદી રીતે ઉપર કહેવામાં આવેલા ત્રણ આપીને એ એવું
 "તો વ્યાકુળ બનાવી મૂકે છે કે એ ત્રણની અસર નીચે એ બચ્ચું
 "ચેલા વિષવૃક્ષને આંખાનાં ઝાડો ગણવાની ભૂલ કરે છે; અને એ
 "વિષવૃક્ષોપર અત્યંત રાજી થઈ તેમાં આસક્ત થાય છે. અગાઉ જણા-
 "વેલા પાંચ ઝોખોદ્ધારા તે બહાર નીકળી આવી અત્યંત અભિલાષા-
 "પૂર્વક એ વૃક્ષો તરફ દોડે છે, એનાં કેટલાંક ફળો સારાં છે એમ
 "ધારી લઈને એના ઉપર તે શીદા થઈ જાય છે, વળી એનાં કેટલાંક
 "ફળો સારાં નથી એમ ધારીને તે (ફળો)ની ઉપર દ્રેષ કરે છે, એનાં
 "ઉપર અત્યંત આસક્ત થઈને એ વૃક્ષોની ઠાળીઓમાં વારંવાર ભમે
 "છે, એ ઝાડોની નીચે અર્ધનિચય^૧ નામનો પાંદડાં, ફળ, ફૂલ, રંગ
 "અને બીજો કયરો એકદો યથેલો હોય છે તેના ઉપર તે આળોટી
 "છે, એમાં ફરતાં ફરતાં કર્મપરમાણુનિચય^૨ નામની એ વૃક્ષોની
 "ફળો અને ફુલોની પરાગને આખા શરીરે ચોંટાડે છે અને ભોગક્ષેદ
 "નામના જળધિદુ ઝરમર ઝરમર વરસાદથી એ ભીતું થાય છે.

આ ત ૧
 ભા વા ૧.

મારા શુદ્ધમહારાજે જે વાત કરી તેના અંદરનો ભા-
 વાર્ય મારા સમજવામાં આવી ગયો તેથી મેં વિચાર
 કર્યો:-આ મહારાજશ્રી કહે છે તે વિષવૃક્ષો (ઝેરીઝાડો)
 તો રાખ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ રૂપ સામાન્ય
 પ્રકારે જણાય છે, એનાં ફૂલો એ તો કાંઈક વધારે સ્ફુટ
 પણ દેખી ન શકાય તેવા તેનાં વિશેષ પ્રકારો જ-
 ણાય છે, જ્યારે એનાં ફળો એ એનાં વધારે સ્ફુટ
 સમજી શકાય તેવા વિશેષ આવિભાવિ જણાય છે,
 એની ઠાળીઓ તે વિષયોના આધારની વસ્તુઓનાં

૧ આ રાગદ્વેષનું સ્વરૂપ છે. ઇદ્રિયના કેટલાક વિષયો બમે છે તે પર રાગ
 થાય છે, કેટલાક ખરાબ લાગે છે તે પર દ્રેષ થાય છે, તજે છે તે પર ભ્રમ-
 દ્વિધી નહિ પણ દ્રેષથી. જરા વિચાર કરવાથી આ વિષયોનું આખું સ્વરૂપ સમ-
 જાય તેવું છે.

૨ અર્ધનિચય: વિષયોના સ્વરૂપો. ભાલ દેખાવો. નીચે ભાવાર્થ જુઓ.

૩ કર્મપરમાણુનિચય: કર્મ રજથી આખા શરીરને બાંધી કરી નાખવું ને

૪ વિશેષ પ્રકારો: આવિભાવો. Manifestations.

સ્થાનો જાણાય છે, એ ડાળીઓમાં ચિત્તરૂપ વાંદરાના અચ્ચાનું હરવું કરવું લોકોના ઉપચાર માત્રથી થાય છે, કારણ કે લોકો સાધારણ રીતે એમ બોલે છે કે માફ મન અમુક જગ્યાએ અત્યારે ગયું છે. આ પ્રમાણે હોવાથી મુનિરાજે જે વાત કહી તે મારા સમજવામાં બરાબર આવી ગઈ છે અને તે હવે પછી પણ સર્વ બરાબર સમજાઈ જશે-આવો વિચાર કરી મેં મારા શુરમહારાજને પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવવા વિનંતિ કરી.}

“ ભદ્ર ! ઉપર જાણ્યું તેમ ભોગસેહ નામના જળથી એ વાંદરાના અચ્ચાનું શરીર ભીનું થયેલું હોય છે ત્યારે તેના ઉપર કર્મ-પરમાણુનિયમ નામની રજ ઘણી ચોંટે છે અને એ રજથી એ વાંદરાના અચ્ચાનું આખું શરીર ધૂડધૂડ થઈ જાય છે; હવે એક તો વાનરમાં સ્થિરતા હોતી નથી અને વળી પેલી ઝેરી રજ આખા શરીરને ભેદ કરનારી હોવાથી એ વાંદરાના અચ્ચાના શરીરમાં જખમો પડે છે, શરીર ક્ષીણતાથી ખરખર બોરડી જેવું (ઘરડું અને શિથિળ) થઈ જાય છે, એનો મધ્ય ભાગ ચારે તરફથી વેરાઈ જાય છે અને પેલી ઝેરી રજ આખા શરીરને અને ખાસ કરીને મધ્યભાગને અસર કરે છે અને આખું શરીર બળવા માંડે છે; પરિણામે આખું શરીર કાળું પડી જાય છે અને તેમાં કાંઈક કાંઈક રતાશનો ભાગ પણ જોવામાં આવે છે. સાર પછી પાછું તે ચોરડામાં એ વસે છે તે વખતે ઉપર લખેલા સર્વ ઉપદ્રવો તેને પાછા વારંવાર થયા જ કરે છે, વધારે આકરા રૂપમાં તેના ઉપર તે ઉપદ્રવોના હુમલા આવ્યા કરે છે અને એક અથવા બીજા હુમલાઓ અવાર નવાર તેના ઉપર અસર કર્યા કરે છે.

“ ભદ્ર ! એ ચિત્ત નામના વાંદરઅચ્ચાને ઉપર ક્યાં તેવા ઉપદ્રવો અને પીડાઓ થયા જ કરે છે અને તેનું સીધા
 ઉપાય. “ આખું શરીર બળતું બળતું કાળું પડી જાય છે
 “ તેમાંથી તેનું રક્ષણ કરવાનો આ સીધો ઉપાય
 “ છે-સ્વર્ણીય નામના પોતાના (આત્માના) દ્વારમાં

૧ ભીના શરીરમાં હવેના રજ વધારે ચોંટે, તેમાં વળી સ્નેહનાં સ્પર્શ છે એવો વધારે ચોંટે. એ ભીનાશ જતાં રજ ખરવા માંડે છે તે આમજ જખમો.
 ૨ સ્વર્ણીય: પોતાની રક્તિ. આત્મા અને રક્તિનો ધર્મ છે, અંદર સ્નેહી. રક્તિને બહાર બહાર કરવાની છે. હાય હાય રક્તિ જતાવાય છે.

“અપ્રમાદ નામનો દૃઢ વજ્રદંડ (રાખત ન બાગે તેવો દાંડો) સધને
 “પેલા પાંચે ગોખણાઓ પાંચે હોભા રહેતું અને ત્યારે ત્યારે પેહું વાંદરાનું
 “બચ્ચું હેરી ઝાડોનાં ફળો ખાવાની ઇચ્છાથી બહાર આવે ત્યારે ત્યારે
 “તેની સમક્ષ પેલો દાંડો ઉગામીને તાળી પાડીને તેને બહાર આવતું
 “અટકાવતું. એમ છતાં પણ એ બચ્ચું ઘણું ચપળ હોવાને લીધે
 “કદાચ બહાર આવી જાય તો તેને ભેરથી ધમકાવવું; ત્યાર પછી
 “એને બહાર આવવાનો નિવેધ કરેલો હોવાને લીધે અને તેને આંખાનાં
 “ફળો (ફેરીઓ) ખાવાની અભિલાષા નિવૃત્ત થતી હોવાને લીધે તેના
 “આખા શરીરે ભોગએહના વરસાદથી જે શરદી^૧ થઈ આવેલી હશે
 “તે સોપાઈ જશે, શરીરમાં ગરમી આવતી જશે, પછી એનું શરીર
 “ચૂકું પડેલું હોવાને લીધે તેના ઉપર જે રજ-ધૂડ લાગેલી હશે તે પણ
 “પ્રત્યેક ફાણે ખરવા માંડશે, એના શરીરપર પડેલા જામો, રોઝાવા
 “માંડશે, એનાં શરીરની કીણુતા દૂર થતી જશે, એ કાણું પડતું અટકશે,
 “એના શરીરની ખોટી લાલારા નારા પામશે, એના શરીરપર ઘોળો
 “રંગ આવવા માંડશે, શરીરની સ્થિરતા પ્રાપ્ત થશે અને એનું આખું
 “રૂપ ભેવા લાયક થશે. આ પ્રમાણે થયા પછી તે બચ્ચું પેલા ધરના
 “ઝોરડામાં રહેશે તો પણ તેને ઉપર જણાવેલા ઉપદ્રવો થશે નહિ
 “અથવા પેલા ઉપદ્રવો પોતાનો પ્રભાવ તેના ઉપર જરા પણ બતાવી
 “શકશે નહિ. વળી પેલા બિલાડા ઉંદર કોળ વિગેરે જે વાંદરાના બચ્ચાને
 “વારંવાર ઉપદ્રવ કર્યા કરતા હોય છે તેમનો સર્વનો તારે એ અપ્રમાદ
 “નામના વજ્રદંડ વડે ચૂરેચૂરો કરી નાખવો. ત્યારે એ સર્વના ચૂરેચૂરા
 “થઈ જશે ત્યારે પછી પેલા ચોક્કને રસ્તે એ વાનરબચ્ચું બહાર
 “નીકળશે તો પણ એને કોઈના તરફનો જરા પણ ભય રહેશે નહિ.
 “એ વાંદરાના બચ્ચાને ઉપદ્રવોમાંથી બચાવવાનો આ ઉપાય છે.”

પ્રથમ ચક્ર.

“વળી મેં મારા ગુરુ મહારાજને પૂછ્યું ‘એ વાંદરાના બચ્ચાનું
 આટલું બધું રક્ષણ કરવાથી માફ શું કામ થશે? અને
 સંરક્ષણ પરિણામ શો લાભ મળશે? તે આપ જણાવો.’ એટલે વળી
 ગુરુમહારાજે આગળ ચલાવ્યું-

૧ અપ્રમાદઃ આગસનો ત્યાગ, આત્મચુલ્હમાં ચાલુ ઉદ્યોગ. ‘સમયમેં જાયમ! મ કરે પ્રમાદ.’ પ્રમાદ એટલે સંસાર આસક્તિ.

૨ શરદીઃ ત્યાં ત્યાં રખડવાળી અને જે તે ખાવાથી થાય છે, તેનો નિવેધ યતાં શરદી મટે છે, ટોદટો શરદી થાય ત્યારે આરામ લેવાનું અને ખાવાનું બંધ કરવાનું કહે છે તે બ્યજમાં લેવાનું છે.

સ્થાનો જણાય છે, એ ડાળીઓમાં ચિત્તરૂપ વાંદર
બચ્ચાનું હરકું ફરકું લોકોના ઉપચાર માત્રથી થ
છે, કારણ કે લોકો સાધારણ રીતે એમ બોલે છે
મારું મન આમુક જગ્યોએ આસારે ગયું છે. આ પ્રમા
હોવાથી મુનિરાજે જે વાત કહી તે મારા સમજવા
બરાબર આવી ગઈ છે અને તે હવે પછી પણ સ
બરાબર સમજાઈ જશે-આવો વિચાર કરી મેં મા
શુરમહારાજને પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવવા વિ
સમિત કરી.

“ ભદ્ર ! ઉપર જણાવ્યું તેમ ભોગસ્નેહ નામના જળથી એ વાંદર
“ રાના બચ્ચાનું શરીર ભીનું થયેલું હોય છે ત્યારે તેના ઉપર કમ
“ પરમાણુનિયત નામની રજ ઘણી ચોંટે છે અને એ રજથી એ
“ વાંદરાનાં બચ્ચાનું આખું શરીર ધૂડધૂડ થઈ જાય છે; હવે એક તો
“ વાનરમાં સ્થિરતા હોતી નથી અને વળી પેલી ઝેરી રજ આખા
“ શરીરને ભેદ કરનારી હોવાથી એ વાંદરાના બચ્ચાના શરીરમાં
“ જખમો પડે છે, શરીર ક્ષીણતાથી ખરખર બોરડી જેવું (ઘરકું
“ અને શિથિળ) થઈ જાય છે, એનો મધ્ય ભાગ ચારે તરફથી વેરાઈ
“ જાય છે અને પેલી ઝેરી રજ આખા શરીરને અને ખાસ કરીને
“ મધ્યભાગને અસર કરે છે અને આખું શરીર બળવા માંડે છે; પરિ
“ણામે આખું શરીર કાળું પડી જાય છે અને તેમાં કાંઈક કાંઈક રતાશો
“ ભાગ પણ બેવામાં આવે છે. ત્યાર પછી પાછું તે ચોરડામાં એ વસે
“ છે તે વખતે ઉપર લખેલા સર્વ ઉપદ્રવો તેને પાછા વારંવાર થયા
“ જ કરે છે, વધારે આકરા રૂપમાં તેના ઉપર તે ઉપદ્રવોના હુમલા
“ આવ્યા કરે છે અને એક અથવા બીજા હુમલાઓ અવાર નવાર
“ તેના ઉપર અસર કર્યા કરે છે.

“ ભદ્ર ! એ ચિત્ત નામના વાંદરબચ્ચાને ઉપર કહ્યાં તેવા
“ ઉપદ્રવો અને પીડાઓ થયા જ કરે છે અને તેનું
“ આખું શરીર બળતું બળતું કાળું પડી જાય છે
“ તેમાંથી તેનું રક્ષણ કરવાનો આ સીધો ઉપાય
“ છે-સ્વવીર્ય નામના પોતાના (આત્માના) હાથમાં

સીધો

ઉપાય.

૧ ભીના શરીરમાં હમેશા રજ વધારે ચોંટે, તેમાં વળી સ્નેહમાં ચીકારા છે
એટલે વધારે ચોંટે. એ ભીનારા જતાં રજ ખરવા માંડે છે તે આગળ જણાશે.
૨ સ્વવીર્ય: પોતાની શક્તિ. આત્મા અનંત શક્તિનો ધણી છે, અંદર રહેલી.
શક્તિને બહાર વ્યક્ત કરવાની છે. હાથ દ્વારા શક્તિ જતાવાય છે.

“ અપ્રમાદ નાખતો દૂર જઈએ (મન ન બાંધે તેવો દારો) છડે
 “ પેલા પાંચ ઝોખલાઝો પામે જીભા રહેવું અને ત્યારે ત્યારે ગેયું વાંદરાનું
 “ બચ્ચું ઝેરી લાડોનાં ફળો ખાવાની હઠ્ઠાથી બચાર આરે ભારે ભારે
 “ તેની શમકા પેલો દારો હાથીને તાણી પાડીને તેને બહાર આવવું
 “ અટકાવવું, એમ છતાં પણ એ બચ્ચું કાનું ચપટ દોવાને છીપે
 “ હતાય બહાર આવી લાજ તો તેને એકથી પ્રમાણરૂં: ત્યાર પછી
 “ એને બહાર આવવાનો નિર્વેષ કરેલો દોવાને છીપે અને તેને આંખનાં
 “ ફળો (ફેરીઓ) ખાવાની અભિલાષા નિરૂપ જની દોવાને છીપે તેના
 “ આંખા શરીરે બોજબોજના વરતાદથી ને શરીર” થઈ આવેલી તરો
 “ તે યોવાદ જશે. શરીરમાં જરમી અવગની જશે, પછી એનું શરીર
 “ શૂનું પરેલું દોવાને છીપે તેના ઉપર ને રજ-મૂક લાગેલી તરો તે પણ
 “ પ્રત્યેક શણે અરવા માંડશે, એના શરીરપર પડેલા જાખનો રોઝાગા
 “ માંડશે, એના શરીરની શીળતા દૂર પડી જશે, એ કાનું પડનું અટકશે,
 “ એના શરીરની બોલી લાલાસ નાસ પામશે, એના શરીરપર પાલો
 “ રૂંઝ આવવા માંડશે, શરીરની સ્થિરતા ગ્રામ થશે અને એનું આખું
 “ રૂપ એવા લાખક થશે. આ પ્રમાણે થવા પછી તે બચ્ચું પેલા ઘરના
 “ જોડણમાં રહેશે તો પણ તેને ઉપર જલાવેલા ઉપદ્રવો થશે નહિ
 “ અથવા પેલા ઉપદ્રવો પીતાનો પ્રભાવ તેના ઉપર જરા પણ બતાવી
 “ શકશે નહિ. વળી પેલા ખિલાસા ઉંદર કોળ વિગેરે ને વાંદરાના બચ્ચાને
 “ વારંવાર ઉપદ્રવ કર્યા કરતા હોય છે તેમનો સર્વનો ત્યારે એ અપ્રમાદ
 “ નાખના વજ્રદંડ વડે ચૂરેચૂરો કરી નાખવો. ત્યારે એ સર્વના ચૂરેચૂરા
 “ થઈ જશે ભારે પછી પેલા માંડને રરતે એ વાનરબચ્ચું બહાર
 “ નીકળશે તો પણ એને કોઈના તરફનો જરા પણ ભય રહેશે નહિ.
 “ એ વાંદરાના બચ્ચાને ઉપદ્રવોમાંથી બચાવવાનો આ ઉપાય છે.”

પ્રથમ અંક.

“ વળી મેં મારા ગુરૂ મહારાજને પૂછ્યું ‘એ વાંદરાના બચ્ચાનું
 આટલું બધું રક્ષણ કરવાથી માફ શું કામ થશે? અને
 શો લાભ મળશે? તે આપ જણાવો.’ એટલે વળી
 ગુરૂમહારાજે આગળ ચલાવ્યું-

૧ અપ્રમાદ: આગસનો લાભ, આતમજલમાં ચાલુ લયોમ. ‘સમયમે
 યોગમાં મ કરે પ્રમાદ.’ પ્રમાદ એટલે સંસાર આસક્તિ.

૨ શરીર: ત્યાં ત્યાં રખડવાથી અને જે તે ખાવાથી યાવ છે, તેના નિરૂપ
 થતાં શરીર મટે છે, ડોક્ટરો શરીર યાવ ત્યારે આરામ લેવાનું અને ખાવાનું બંધ
 કરવાનું કહે છે તે બ્યાતમાં લેવાનું છે.

“ભદ્ર ! તને જેલો શિવાલય નામનો મઠ બાહુ પસંદ
 “હતો અને ત્યાં જવાની તને ઇચ્છા થઈ હતી, એ શિવ
 “પહોંચવાનો મુખ્ય ઉપાય આ વાંદરાના બચ્ચાનું સારી રીતે
 “કરવું એ છે. એ વાંદરાના બચ્ચાનું સારી રીતે રક્ષણ કર્યું
 “તે કોઈ પણ પ્રકારની અડચણ અગવડ વગર એકદમ
 “મઠમાં પહોંચવાનું પ્રયત્ન કારણભૂત બને છે; તેટલા માટે
 “તારી મરજી જો એ મઠમાં જવાની જરૂર થઈ હોય તો તારા
 “વાંદરાના બચ્ચાનું સારી રીતે રક્ષણ કરવાનો મજબૂત પ્રયત્ન
 “જેઈએ; કારણ કે એ વાંદરાનું બચ્ચું ઘણા કાળથી ચક્રમાં પડી
 “છે અને એ ચક્રમાંથી તેને બહાર લાવવું એ ઘણું મુશ્કેલ કાર્ય
 “એ ચક્રમાં (વમળમાં) તે કેવી રીતે પડી ગયું છે તે તું સારી રીતે
 “ઉપર અનેક પ્રકારના ઉપદ્રવો બતાવવામાં આવ્યા છે તે
 “બિલાડા વિગેરેથી પીડા પામતો આ પ્રાણી મોહની અસરતળે
 “ફળો ખાવા દોષ્યો જાય છે એટલે એના શરીરપર ધૂડ સારી રીતે
 “મોટા પ્રમાણમાં ચોંટે છે અને વળી એ પ્રાણીથી ભીંજાઈ જાય
 “એટલે એના શરીરપર ધારાં પડે છે, એટલે વળી જેલા ઉંદર
 “લાડા એના પર વધારે ત્રાસ કરે છે, ત્યાર પછી એ વસ્તુઓ ખાઈ
 “માટે ઉંદર બિલાડા વિગેરે સંખ્યા અને જોરમાં વધતા જાય છે અને
 “તેઓ જેમ જેમ એને વધારે પીડા કરે છે તેમ તેમ શાંતિ મેળવવાનું
 “હેતુથી બચ્ચું આંખા તરફ દોડે છે, પરિણામે વળી એના પર વધારે
 “રજ ચોંટે છે, એનામાં ભીંજાશ વધતી જાય છે અને પરિણામે
 “શરીરપર વધારે ધારાં પડતાં જાય છે અને તેવી રીતે એ ચક્રમાં
 “પડ્યા પછી એને ઉપદ્રવો વારંવાર વધતા જાય છે. આવા ખરાબ
 “વમળમાં-ચક્રમાં પડી ગયા પછી ન્યાંમુધી તું પોતે જ એનું રક્ષણ
 “નહીં કરી શકીશ એ બાધાપીડા વગરનું કોઈ રીતે થઈ શકે
 “એમ નથી. તેટલા માટે ભાઈ ! એને રક્ષણ કરવાનો જે ઉપાય મેં
 “ઉપર જણાવ્યો છે તે તારે નિરંતર અમલમાં મૂકવો, નિરંતર તે
 “પ્રમાણે ઉપાય કર્યા કરવો જેથી એ બચ્ચું બાધાપીડા વગરનું થાય.

નિવેચન-સમજણ.

(છટ્ટા મુનિમહારાજ અક્લંકને કહે છે કે) “મારા ગુરુમહારાજે જે
 હકીકત કહી તેનો અંદરનો ભાવાર્થ હું સમજી ગયો અને તે પર વિ-

૧ ચક્ર: whirlpool, circle. પ્રાણીમાં ‘વમળ’ થાય છે, ચારે વરફેળા દરેક
 છે, વધારા તેમાં આવી જાય તો આગળ વધી શકતું નથી, ગોળ કર્યા કરે છે.

બાર કરતાં કરતાં મેં ચિતવના કરી કે શુદ્ધહારાને વાર્તાદ્વારા મને જે હકીકત સમજાવી તે આ પ્રમાણે જણાય છે:—

“રાગ વિગેરેથી ઉપદ્રવ પામેલું ચિત્ત ઇદ્રિયના વિષયોમાં પ્રવર્તે છે, અને જ્યારે જ્યારે એ વિષયોમાં પ્રવર્તે છે ત્યારે ત્યારે એના કર્મસંયમ વધતો જાય છે અને ભોગએહની તેની વાસનાઓ તેની સાથે એકરૂપ થતી જાય છે. એ ભોગએહની વાસનાને લઈને સંસાર સંબંધી સંસ્કારો તેને થાય છે. તે સંસ્કારો ધારાઓની સાથે સરખાવવા થાય છે. એ સંસ્કારોને લઈને રાગ વિગેરે ઉપદ્રવો પોતાનું ભેર વધારે પ્રમાણમાં બતાવે છે. હૈદર બિલાડી જેવા એ ઉપદ્રવો દરેક ક્ષણે વધતા જ જાય છે અને તેઓની અસર અને પ્રેરણા નીચે ચિત્ત વિષયો તરફ વારંવાર દોડ્યું જાય છે. તેને લઈને એ ફરીવાર કર્મ બાંધે છે, એથી ચીકાસ વધારે વધારે થાય છે અને ચીકાસને પરિણામે વધારે વધારે ઉપદ્રવો થાય છે. આવા પ્રકારનું એ ચક્ર જેતું મૂળ કે છેડો દેખાઈ શકતો નથી તેમાં એ (ચિત્ત) પડી જાય છે અને તેમાં એને કરોડો દુઃખો થાય છે તે માંથી તે છૂટી શકતું નથી. એને બચાવવાના ઉપાય તરીકે શુદ્ધહારાને સ્વધર્મ હાથમાં અપ્રમાદ નામનો સખંત હોડો લેવા જણાવ્યું. તો પછી શુદ્ધહારાને જે અપ્રમાદ કરવા કહ્યું છે તેને હું હવે બરાબર અનુસરીશ, શુદ્ધહારાજના ઉપદેશને બરાબર અમલમાં મૂકીશ.

“કારણ કે આ સારીર, સંપત્તિ, ભોગો અને આ સંગાસંબંધીઓ બહારથી દેખાય છે તે સર્વ સ્વપ્ન છે, ઇંદ્રજાળ છે, ગંધર્વ નગર છે. આ પ્રમાણે સદૃશ્યદ્વિપૂર્વક વિચાર અને નિર્ણય કરીને તે બાબતની ભાવના વારંવાર કર્યા કરીશ. એમ કરવાથી મારા ચિત્તનું ધંધન આ સંસારના જાળમાંથી પાછું હટી જશે. હવે મારા એ ચિત્તને સંસારની સાથે અનાદિ કાળથી સંબંધ દોવાને ક્ષીધે વળી પાછું એ સંસાર તરફ ગયા તો કરશે પરંતુ તે હકીકત આત્માને ઘણી નુકસાન કરનારી છે તેથી પ્રયત્ન કરીને ચિત્તને હું તેમ જતાં રોકી રાખીશ અને વળી તેને શિક્ષા આપીશ કે ‘ચિત્ત! તારે આવી રીતે બહાર નીકળવામાં શો લાભ છે? તું ચિત્તને શિક્ષા. “તારા પોતાના ખરા રૂપમાં (સ્વરૂપમાં-આત્મસ્વ-રૂપમાં) સ્થિર રહે, જેથી તું આનંદમાં લીન થઈને રહી શકે. આ આખો સંસાર છે તે બહાર નીકળવા જેવો છે (તે તારા બહારના ચારા જેવો છે) અને તે સંસાર આખો અનેક

“ દુઃખોથી ભરેલો છે અને મોક્ષ પોતાના સ્વરૂપમાં રહેવા જેવું છે અને
 “ તે જ માત્ર અનેક સુખોથી ભરપૂર છે. માટે સુખ પ્રાપ્ત કરવાની
 “ ઇચ્છાથી તારે બહાર નીકળવાની જરૂર નથી; બહાર તો સંસાર છે
 “ અને ત્યાં દુઃખ જ છે; તારે તો આત્મામાં રહેવું-સ્થાન કરવું અને
 “ આલ્મ ભ્રમ બિલકૂલ છોડી દેવા એ જ યોગ્ય છે. સુખ તો ખરેખર
 “ આત્મઅવસ્થાનમાં જ તને મળે તેમ છે. જો, આત્મામાં અવસ્થાન
 “ કરીશ તો તને આ જન્મમાં પણ ઘણું સુખ મળશે અને જો બહાર
 “ નીકળીશ તો આ ભવમાં પણ તને ઘણું દુઃખ પડશે એ વાત તું
 “ ખરાખર લક્ષ્યમાં રાખજે. કારણ કે—

“ सर्वं दुःखं परायत्तं सर्वमात्मवशं सुखम् ।

“ वहिश्च ते पराधीनं स्वाधीनं सुखमात्मनि ॥

“ જેટલે અંશે પરવશપણું હોય છે, જેને માટે પારકા ઉપર
 “ આધાર રાખવો પડતો હોય છે તે સર્વ દુઃખ જ સમજવું અને જેટલું
 “ પોતાના તાબામાં હોય, પોતાને કબજે હોય તે સર્વ સુખ સમજવું.
 “ હવે બહાર જવું તે તારે પરાધીન છે અને પોતાનામાં રહેવું તે સ્વા-
 “ ધીન છે. તેટલા માટે બહાર નીકળવામાં (પરપ્રવેશમાં) દુઃખ છે
 “ અને આત્મ અવસ્થાનમાં આનંદ છે. વળી હે ચિત્ત ! આત્માની
 “ બહાર રહેલી કોઈ પણ વસ્તુ તને વહાલી લાગતી હોય તો તે સંબં-
 “ ધમાં તને કહેવું જોઈએ કે તે સર્વ વસ્તુઓ નાશ પામે તેવી છે,
 “ દુઃખ આપનારી છે, આત્મસ્વભાવથી નૂદી છે અને મેલ કચરાથી
 “ ભરેલી છે. હે ચિત્ત ! એવી વસ્તુઓ સાંઠે તું શામાટે નકામો કલેશ
 “ કરે છે ? અને શા માટે આત્માને મૂકીને આવી રીતે વારંવાર
 “ રખડ્યા કરે છે ? તું વિચાર કર કે આત્માની બહાર જો કોઈ સુંદર
 “ વસ્તુ હોત તો દુઃખમાંથી તેનું નિવારણ કરવાનો રસ્તો પણ હોત;
 “ અને હે ચિત્ત ! એવો તો કોઈ રસ્તો હોય એમ જણાતું નથી. ભોગ
 “ રૂપ ભયંકર અંગારાઓ ન્યારે તને બાળતા હોય છે ત્યારે આનંદ-
 “ સ્વરૂપ આત્મામાં તેનું નિવારણ (અટકાવ) થાય છે પણ તેમ થાય છે
 “ ત્યારે તું દ્રોણ કલેશ કરે છે; પરંતુ તેમ ન કરતાં હે ચિત્ત ! અનંત
 “ દર્શન જ્ઞાન વીર્ય અને આનંદથી ભરેલા આત્મામાં અવસ્થાન કરીને
 “ તું શીઘ્ર નિરાકુળ થા. આ સ્થાન (આત્મામાં અવસ્થાન) પર કાયમ
 “ રહેવાથી ભોગ રૂપ ચીકાસ ઓછી થતી જાય છે અને તેથી ચોંટેલી
 “ રજ અવશ્ય ખરતી જાય છે એમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી.
 “ ત્યાર પછી તું વિચાર કર કે તારા શરીર પર જે ભયંકર ધારાઓ
 “ પડે છે તે માત્ર અત્યંત ખરાબ વાસનાથી ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ

“ત્યારે તું એ વાસનાઓની પીડાથી મુક્ત થઇશ ત્યારે પછી ભોગો
 “ઉપર તને પ્રેમ જ નહિ આવે. ઘારાંઓમાં એ ભોગો પિંડ જેવા
 “થઇને રહેલા છે એમ ડહા માણુચો કહે છે. આથી જરા યોડો
 “વખત તે આનંદ આગે છે, પરંતુ તે ભોગપિંડને ભોગવવામાં
 “આવે છે ત્યારે પાછી પીડા વધારી મૂકે છે. એવી રીતે એ ભોગોને
 “ભોગવા ત્યારે યોડો વખત જરા નિરાત વળે છે પણ ખરાબ વાસ-
 “નાના ધ્યાનને લઇને અંતે ધાની પીડાને એ વધારે છે. હવે જો તારા
 “શરીરમાંથી ખરાબ વાસનાઓ નીકળી જાય તો તારૂં શરીર ટોઇ
 “પ્રકારની બાધાપીડારહિત અને નિરંતર આનંદયુક્ત થાય અને
 “એવી સ્થિતિ ઉપજે તો તને એ ભોગોની ઇચ્છા જ થશે નહિ-આ
 “પ્રમાણે હકીકત હોવાથી હે ચિત્ત ! બહારનો સર્વ ભ્રમ છોડી દઇને
 “તારા પોતાના અસલ સ્વરૂપમાં આસક્ત થઇ તું બેસ અને બાધા
 “પીડા વગરનું થઇ જા.”

“ચિત્તને એ પ્રમાણે શિક્ષા-સમજણુ યોગ્ય રીતે આપીને બરા-
 “બર લક્ષ્યપૂર્વક એના રક્ષણમાં હું તત્પર થઇ રહીશ. આવી રીતે ચિત્તને
 “શિક્ષા આપ્યા છતાં એ પાપી સિંધર ન રહેતાં ચપળતા કરશે તો
 “એને બહાર દોડતાં વારંવાર ફરી ફરીને ચક્ક કરીને અટકાવીશ; વળી
 “કપાય નોકપાય વિગેરે એને ઉપદ્રવ કરનારા છે તે સર્વનો અપ્રમાદ
 “રૂપ શસ્ત્રથી વધ કરી નાખીશ. જ્ઞાનના ઉપયોગથી અને શુભ ધ્યાન-
 “નાના સેવવાથી અને એ રાગ વિગેરે ઉપદ્રવોના પ્રતિપક્ષીઓના
 “આલંબનથી તેઓ જલ્દી નાશ પામી જશે. એ રાગદ્વેષનો નાશ
 “થશે એટલે પરીપક્ષ ઉપસર્ગ વિગેરે બહારના ઉપદ્રવો છે તે બાધા
 “પીડા કરનારા થશે નહિ-તેઓ પોતાનું જોર જરા પણ બતાવી
 “શકશે નહિ. એટલે પછી માફ ચિત્ત આત્મારામ થઇ જશે, રાગાદિ
 “ઉપદ્રવથી મુક્ત થઇ જશે, બહાર ભટકતું અટકી જશે એટલે મો-
 “ક્ષને યોગ્ય થઇ જશે. આવો મારા મનમાં વિચાર કરીને અને તે
 “વિચાર પ્રમાણે વર્તવાનો નિર્ણય કરીને ભાઇ અકલંક ! હાલ હું
 “પ્રમાદનો ત્યાગ કરી સાવધાન થઇને રહું છું.

૧ ભોગો ભોગવતાં જરા સારા ભાગે પણ વાસનાને પરિણામે આખરે જોર
 કરે એટલે હલ્દી વધારે પીડા થાય છે અને ધારાં વધવાં જાય છે.

૨ ધ્યાન તે ધર્મ ધ્યાન અને શુદ્ધ ધ્યાન સમજવાં. આવવા પ્રકરણમાં તે
 વધારો સ્પષ્ટ થશે.

પ્રકરણ ૯ મું.

સંસારખંડર (ચાલુ)^૧.

ખીલું ચક્ર.

૭ મુનિરાજે આગલા પ્રકરણમાં વાત કરી તે સર્વ સાંભળ્યા પછી અકલંકે કહ્યું “ મહારાજ ! બહુ સાંઈ થયું ! આપે ગુરૂમહારાજનાં વચનોનો સાર બહુ સારી રીતે જાણ્યો અને યોગ્ય રીતે તેનું આચરણ પણ કરી રહ્યા છો. આપે જે વાત કરી તે સાંભળીને મને પણ બહુ પ્રમોદ થયો છે. આપે જેમ એક ચક્રરની વાત કરી તેમ મારા ધારવા પ્રમાણે ખીલું પણ એક ચક્ર જણાય છે. મારી એ ધારણા અરાખર છે કે નહિ તે આપશ્રી સાંભળો અને પછી મને તે બાબતનો ખુલાસો આપશો. મારા ધારવા પ્રમાણે નીચે પ્રમાણે લખીકત છે.” ગુરૂમહારાજે હકીકત નિવેદન કરવાનું કહેવાથી અકલંકે પોતાના વિચાર જણાવ્યા.

“ “વિત્ત—મન બે પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે: એક દ્રવ્યમન

“ અને ખીલું ભાવમન. એમાં જે દ્રવ્યવિત્ત છે તે

દ્રવ્યમન:

“ મનપર્યાપ્તિવાળા આત્માએ ઇંદ્રણ કરેલા મનો-

ભાવમન.

“ વર્ગભાના પુદ્ગલ સ્વરૂપ છે. ૭ પર્યાપ્તિમાં છટ્ટી

“ મનપર્યાપ્તિ છે, તેનાવડે મનોવર્ગભા ઇંદ્રણ કરી

જે કાંઈ છે તેને દ્રવ્યમન કહેવામાં આવે છે. એ દ્રવ્યમનમાં તપાસ

જવ—આત્મા જોવાય લાગે તેને (આત્માને) ભાવમન કહેવામાં

“ આવે છે. આ ભાવમન કાંઈકે જરીવમાં રહે છે અને તેથી તેને જીવ

૧ પ્રકરણ ૯ મું અને ૧૦ મું બંને વચ્ચેના વાચકાનું છે, વચાદે હોવાનું થવાથી તેને બે વિભાગમાં કહેવું.

“કહેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે દોષથી બાવમન તો નિવમરાર
 “અવ જ છે, પણ અવ અનિવરણ દોષ કે ન પણ દોષ. દાખલા તરીકે
 “દેવળીઓ બાવબિન વચરના દોષ છે. કોણે મનથી ઉત્તર દેવામાં
 “તેઓ દ્રવ્યમનનો ઉપયોગ કરે છે, પરંતુ કેવળજ્ઞાન યરેજુ દોષથી
 “તેમને બાવમનની અપેક્ષા રહેતી નથી, એટલે કેવળજ્ઞાનીને દ્રવ્ય-
 “મન દોષ છે પણ બાવમન દોષ નથી. જ્યારે આ પ્રાણી રાગદ્વેષ
 “વિગેરેની રાધે એકાધર્મ દોષ છે ત્યારે મિધ્યાજ્ઞાનને પરિણામે તેને
 “હઠાટ નિર્બુદ્ધો (વિપયાસો) થાય છે અને પરિણામે તે દુઃખ આપનારી
 “વસ્તુમાં શુષ્ક મેળવવાની શ્રદ્ધાથી પરે છે. રાગદ્વેષ વિગેરેથી જોને
 “રાગો નિર્બુદ્ધ થતો નથી. વાસ્તવિક શુષ્ક અને દુઃખ ક્યાં છે તેનો
 “નિર્બુદ્ધ મિધ્યાજ્ઞાન તેને યવા દેતું નથી. ખોટી પ્રવૃત્તિ યવા પાડી
 “જોના એકના તંતુઓ કમંનાં પરમાણુઓને ખેંચી લાવે છે, એ કમંનાં
 “પરમાણુઓથી જન્માંતરનો આરંભ કરે છે; વળી એ જન્માં-
 “તરમાં પ્રાણી પાછો મિધ્યાજ્ઞાન વિપયાસ વિગેરેમાં પરે છે અને
 “રાગાદિની સંતતિને વધારે છે. રાગાદિ સંતતિથી વિપયાકાંક્ષા થાય છે,
 “વિપયાકાંક્ષાથી એકતંતુઓ જન્મે છે, એકતંતુઓથી કમંનું શરૂાવું
 “થાય છે અને કમંમંદુલથી પાછો જન્મ થાય છે; વળી ત્યાં વિપ-
 “યાસ થાય છે-એવી રીતે ઉપર ને કમ જણાવ્યો તે આક્યા જ
 “કરે છે. આથી જ્યાંશુધી ખોટા નિર્બુદ્ધો (વિપયાસો) ની એણી આ-
 “લતી દોષ છે ત્યાંશુધી સંસાર રખડપટ્ટીની એણી આક્યા જ કરે
 “છે. ભગવન! મેં આપની પાસે આ બીજા ચક્રની વાત કરી સંભ-
 “ળાવી એ વાત જરાબર છે કે નહિ તે આપ મને કૃપા કરીને કહો.”
 સુનિમહારાજે જવાબ આપતાં જણાવ્યું “તે ને વાત કરી તે
 “જરાબર છે એમાં જરા પણ સંશય નેવું નથી.
 “તારા જેવા ખોટી વાત સમજે એ કેમ બને ?
 “ઉપરની વાતથી મેં પણ જાણ્યું અને સુરમહારાજે
 “પણ તેવું સમર્થન કર્યું કે એ ખોટા નિર્બુદ્ધો
 “(વિપયાસો) નું ને ચક્ર છે તે જ નહિ પસંદ કરવા ચોખ્ખ ભવચક્રનું
 “કારણ છે. આ પ્રમાણે હકીકત દોષથી સાચી ખોટી બાબતનો સત્ય
 “વિવેક કરનાર પ્રાણીએ વિપયાસ (ખોટા નિર્બુદ્ધો) ને બનતા પ્રયાસે
 “તથા દેવા, જોનો એક વાર નાશ થશે એટલે ચક્રની બીજી બાબતો
 “આપોઆપ મૂળથી જ નાશ પામી જશે. વિપયાસને છોડી દેવા એ
 “ખરેખરે વિવેક છે, એ ખરેખરે તત્ત્વજ્ઞાન છે અને એ આસવ
 ૧ આસવ: ને દ્વારા કમં આવે તે પરનાળને આસવ કહે છે.

“ વગરનો ધર્મ છે. જે અપ્રમાદી પ્રાણી એવા ખોટા નિર્ણયો (વિપ-
 “ યસો) છોડી દે છે અને સાચો જાણકાર બને છે તેને પોતાના મનો-
 “ વિકારનું જાણું પોતાથી તદ્દન અલગ લાગે છે. એક વખત મનને
 “ એ જૂઠું જુએ છે અને પોતાની જાતને (આત્માને) તેનાથી ભિન્ન
 “ જુએ છે એટલે આત્મા એને નિરંતર આનંદમય લાગે છે; પછી એને
 “ દુઃખ ઉપર દ્રેષ થતો નથી, સુખ મેળવવા માટે ઇચ્છા થતી નથી.^૧
 “ આવી રીતે મનથી તે અલગ થતાં-મન ઉપરથી તેની આસક્તિ દૂર
 “ થતાં ઇંદ્રિયોના વિષયો ઉપર તેને સ્નેહ થતો નથી અને એકવાર
 “ સ્નેહ (ચીકાસ) ગયો એટલે કર્મપરમાણુનો સંચય થતો એકદમ
 “ અટકી જાય છે; આવી રીતે એ નિઃસ્પૃહ થવાથી અને એને (સંસાર)
 “ બીજનો નાશ થયેલો હોવાથી એ મુક્ત જીવોની માફક ભવાંતરનો
 “ આરંભ કરતો નથી અને તેથી એનું ભવચક્ર ફરતું બંધ થાય છે.

“ એ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી ઉપર બે પ્રકારની વાત કહી

“ તે તારા લક્ષ્યમાં આવી ગઈ જણાય છે: એક તો

ચક્રજ્ઞાનનું
પરિણામ.

“ કર્મબંધન અને બીજું તેનાથી વિસ્તરતું સંસારચક્ર.

“ એ બન્ને કેવી રીતે પ્રવર્તે છે અને કેવી રીતે નિવર્તે છે

“ તે સંબંધી સત્ય હકીકત જાણે તે પછી સંસારને વધા-

“ રનાર શરીર ઉપર, ધન ઉપર, કે ઇંદ્રિયોના ભોગો ઉપર અથવા તો

“ બીજ કોઈ પણ પદાર્થ ઉપર કદિ પણ રાગ કેમ કરે? જે પ્રાણીને

“ સાંસારિક પદાર્થો ઉપર ચિત્તની આસક્તિ થાય, જેને તેમાં આનંદ

“ અને સુખ લાગે તેણે હજી સુધી બન્ને ચક્રો (સંસારચક્ર અને

“ વિપર્યાસચક્ર) ખરેખરાં તત્ત્વથી જાણ્યાં નથી એમ સમજવું. એનું

“ કારણ એ છે કે જ્ઞાન અને ક્રિયાનો યોગ થાય ત્યારે જ ખરેખરા

“ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે સિવાય બીજા કોઈ પ્રકારે થઈ શકતી

“ નથી. સાધ્ય અર્થ શો છે તે બરાબર જાણીને (જ્ઞાન) જ્યારે તે

“ બાબતમાં સમ્યગ્ પ્રકારે પ્રવૃત્તિ (ક્રિયા) કર-

જ્ઞાનક્રિયા.^૨

“ વામાં આવે ત્યારે તે સાધ્ય પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

“ મહામતિ મહાત્મા વસ્તુસ્વરૂપને એ જ આકારમાં

૧ સરખાવો-ગાન અપમાન સહુ સમ ગણે, સમ ગણે તુણ મિ
અને મુક્તિ સંસાર બેહુ સમ ગણે રે વિગેરે.

અને ખરો ખ્યાલ આપતાં આનંદધન કહે છે કે-આપણો
એક ચેતનાધારે; અવર સર્વ સાથ સં
૨ આ વિભાગ ખાસ મનન ...

“બતાવી અથા છે.” સમ્યક્ પ્રવૃત્તિ: સાચા પ્રાણુપાયો ડમિધીયતે । સાધ્ય
 “પ્રાપ્તિનો ઉપાય સમ્યગ્ પ્રકારે તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તે જ છે અને
 “જે એવી રીતે સાધ્યની પ્રાપ્તિ થતી ન હોય તો એ ઉપાયનું ઉપાય
 “પણુંજ રહેતું નથી. જ્યાં અસાધ્યનો આરંભ છે (સાધ્યનો આરંભ
 “નથી) ત્યાં સમ્યગ્ જ્ઞાન નથી અને જ્યાં સમ્યગ્ જ્ઞાન નથી ત્યાં
 “સાધ્યનો આરંભ નથી. આવી રીતે સાધ્ય અને સમ્યગ્જ્ઞાનનો પર-
 “સ્પર અન્યોન્યાશ્રય સંબંધ છે, તેટલા માટે આગમના જ્ઞાનવાળો
 “જે ક્રિયા કરે છે તે જ ખરી ક્રિયા કહી શકાય છે અને જે યોગ્ય
 “ક્રિયામાં સ્વશક્તિ અનુસાર ઉદ્ધમ કરે છે તે જ આગમનો જાણુકાર
 “કહી શકાય છે. ચિંતામણિ રતનું જે પ્રાણી બરાબર સ્વરૂપ જાણુતો
 “હોય અને તેની પ્રાપ્તિના અનેક પ્રકારના ઉપાયો વિદ્યમાન હોય
 “અને પોતે દ્રારિદ્રાવસ્થાથી પીડાતો હોય તો તે ચિંતામણિ રત્ન મેળ-
 “વવાનો માર્ગ છાડી અન્ય માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ ન જ કરે. માટે જે
 “સાધ્યથી ઉલટી રીતે પ્રવૃત્તિ કરે તે ખરેખર વસ્તુનો જાણુકાર જ
 “ન હોવો જોઈએ, જે ભમરો માત્રતીના ફૂલની ગંધ જાણુતો-સમ-
 “જતો હોય તે ઘાસ કે દર્ભ ઉપર બેસવાની કદિ પ્રવૃત્તિ કરે જ નહિ.
 “આવી રીતે સંસારનો અભાવ યતાં પ્રાણી મુક્તિ પામી જાય છે-
 “આવી અનેક વાતો છે તે સઘળીથી સર્વ. માત્ર મારા કહેવાની મત-
 “લબ એ છે કે તે જે ખીજા અંક માટે વાત કરી તે તદ્દન બરાબર
 “છે. મારા શુદ્ધમહારાજે આ સર્વ વાતના પરિણામે મને કહ્યું હતું કે
 “પેલા વાંદરાના બચ્ચાંનું બહુ સારી રીતે આખો વખત જતન
 “કરતું અને એ કાર્યે મારા ખાસ કર્તવ્ય તરીકે તેમણે મને જણાવ્યું
 “હતું.”

મઠપ્રાપ્તિના ઉપાય.

લેશ્યાઓનું સ્વરૂપ.

દાદર-તેનાં પગધીઆં.

અક્ષરેકે મુનિરાજને પ્રશ્ન “તારે મહારાજ! એ વાનરને શિવા-
 લય મઠમાં કેવી રીતે લઈ જવો-તેના ઉપાય શા શા છે તે સંબંધી
 આપશ્રીને શુદ્ધમહારાજે જે કહ્યું હોય તે સર્વ મને જણાવો.” છતાં
 મુનિરાજે એ સવાલનો જવાબ આપતાં કહ્યું:—

૧ મહામતિ: આ નામ શી ઉમાસ્વાતિ વાવડને અપાય છે. તેઓશ્રી કદે
 ૨ કાનનિરાધ્યાત્મ મોહ: ઉપર મૂળમાં લખેલ સૂત્ર પદ્ય તેઓશ્રીનું જ છે. ૨૫૧
 મળી શક્યું નથી.

“ભદ્ર! એ ઉપર તને ગર્ભગૃહ^૧ બતાવવામાં આવ્યો હતો તેમાં
 “છ નોકર જાતની સ્ત્રીઓ વસે છે, તેઓનું સામાન્ય નામ (ઓળખ)
 “લેશ્યા તરીકે જાણીતું થયેલું છે અને પ્રત્યેકનાં નામ અનુક્રમે કૃષ્ણ,
 “નીલ, કંપોત, તૈજસી, પદ્મ અને શુક્લ છે. એ જ ગર્ભગૃહમાં
 “તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તેની જ દોષતથી એ ઉછરે છે, વધે છે અને
 “તે સ્થાનની જ પુષ્ટિ કરનારી પણ થાય છે. એ છ સ્ત્રીઓ પૈકી પ્રથ-
 “મની સ્ત્રી ઘણીજ દૂર છે, બીજી સ્ત્રી પ્રથમની સ્ત્રી કરતાં કાંઈક
 “ઓછી દૂર છે, ત્રીજી તેથી પણ સહજ ઓછી દૂર છે, પણ ત્રણે
 “સ્વરૂપે દૂર છે, અનેક પ્રકારના સેંકડો અનર્થોનું કારણ છે, પેલા
 “વાનરાના બચ્ચાંની તો ખરેખરી દુર્ભન છે, એ ગર્ભગૃહમાં અનેક
 “પ્રકારનો અશુભ કચરો એકઠો થવામાં કારણભૂત છે, તને પણ આ
 “અનેક દુઃખથી ભરેલા બનરમાં ધારણ કરી રાખનાર છે અને મઠ-
 “ગમનનું નિવારણ કરનાર છે-તેમાં અડચણ કરનાર છે. બાકીની
 “ત્રણ સ્ત્રીઓ છે તે અનુક્રમે શુદ્ધ છે, વધારે શુદ્ધ છે અને અતિ
 “વિશુદ્ધ છે, ત્રણેનું સ્વરૂપ જ શુદ્ધ છે, અનેક પ્રકારના આહ્વાદો પ્રગટ
 “કરવાનું કારણ થાય છે, પેલા વાનરાના બચ્ચાંની ખરેખરી મદદ
 “કરનારી બહેનો જેવી છે, પેલા ગર્ભગૃહમાં શુદ્ધિની વૃદ્ધિ થવામાં હેતુ-
 “ભૂત છે, અનેક પ્રકારની અસારતાની પરંપરાથી ભરપૂર આ બન-
 “રમાંથી તને બહાર કાઢી લાવનાર છે અને મઠગમનના કામમાં
 “ઘણી અવકૂળતા કરી આપનારી છે.” એ છ એ સ્ત્રીઓએ પેલા

૧ ગર્ભગૃહ કાયોપશમ નામે જુઓ પૃ. ૧૭૩૮.

૨ ચિત્ત અને લેશ્યા: આ વિષય ઘણો વિચારવા યોગ્ય છે અને ટુંકામાં
 કહીએ તો જૈનદષ્ટિએ માનસશાસ્ત્ર (Psychology) કેવી રીતે બતાવવામાં
 આવ્યું છે તે સર્વ બાબતો અત્ર વિચારવા યોગ્ય જણાય છે. મન અને અધ્યવ-
 સાધને કેવા પ્રકારનો સંબંધ છે, આત્મા અને મનને શો સંબંધ છે, અધ્યવસાય
 અને વિચારમાં શો તફાવત છે અને મન અને લેશ્યાને કેવો સંબંધ છે-આ સર્વ
 પ્રશ્નોનો નિર્ણય આવી ટુંકી નોટમાં તો થઈ શકે નહિ પણ સહજ ખ્યાલ આ-
 પના પ્રયત્ન કર્યો છે તે વિચારશો. નવીન અને પ્રાચીન અભ્યાસ શૈલી સાથે કર્યો
 હોય તો જ આ વિષયનો ઉદ્ભવ થઈ શકે તેમ છે તેથી આ અગત્યના વિષયપર
 કોઈ સુંદર લેખ અભ્યાસ કરીને વિસ્તારથી લખશે જેવી પ્રાર્થના છે.

આત્મા અને સ્ફટિક રત્ન જેવો નિર્મલ છે, પારદર્શક છે, મેલ વગરનો છે, ઉચ્ચ-
 માત્રી સ્વભાવવાળો છે. સ્ફટિક રત્ન જ્યારે બીજા પદાર્થના સંબંધમાં આવે ત્યારે
 તેના જુદા જુદા રંગ દેખાય છે: સ્ફટિકની પછવાડે બીજો પદાર્થ ધરવામાં આવે
 તો તે પાંખો દેખાય છે, કાલ ધરવામાં આવે તો તે કાલ દેખાય છે, છતાં અને તો

[ચાહ.

" ગર્ભગંધમાં ઉપર ચઢવા માટે પોતાની શક્તિના ભેરથી પરિભ્રામ
 " નામનો એક દાદરો બનાવ્યો છે. વળી એ જ છ સ્ત્રીઓએ એક પછી
 " એક પગપીઆં પગ એ દાદરાપર ચઢવા માટે બનાવ્યાં છે, એ પગ-

નિર્મળ પારદર્શક જ હોય છે અને રહે છે તે પ્રમાણે આત્મા જ્યારે મન વચન કે કાયાના
 સંબંધમાં આવે ત્યારે તેના ભૂદા ભૂદા રૂપ દેખાય છે-તે આત્માના પરિભ્રામને
 હેતુથી કહેવામાં આવે છે. મનમાં વિચાર આવે છે તે અમુક આકાર, ધારણ
 કરે છે. વિચારો પોદ્ગતિક છે, મનોવર્તમાના રૂપો છે; મન માત્ર પંચેન્દ્રિયને
 જ હોય છે, તે સિવાયના છવોને દ્રવ્ય મન દોઈ નથી અને પંચેન્દ્રિયમાં પણ
 અસંખી છવોને દ્રવ્ય મન દોઈ નથી. સર્વ આત્માઓને જે ભૂદા ભૂદા વ્યક્ત
 ખ્યાલો થાય તેને અધ્યવસાય કહેવામાં આવે છે. અધ્યવસાયને અને મનના
 વિચારોને કેવા પ્રકારનો સંબંધ છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. આત્માને જે
 અધ્યવસાયો થાય છે તે સંખી પંચેન્દ્રિયને મનદ્વારા જણાય છે અને ત્યાં મનો-
 વર્તમાને જે આકાર મળે તે વિચાર વરીકે વ્યક્ત થાય છે. આથી સંખી પંચેન્દ્રિ-
 યના અધ્યવસાયો અને વિચારો જે કે વડન ભૂદા છે ત્યાં વ્યક્ત રૂપે, તેમાં ખાસ
 ભણવા જેવો વડાવત પડતો નથી. આ હકીકત સ્પષ્ટ કરવા પ્રથમ જ્ઞાન કેવી રીતે
 થાય છે તે જરા ભેદ લઈએ. પંચેન્દ્રિય છવોને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાના-ભણવાના છ
 દ્વારો-બારીઓ છે: પાંચ ઇન્દ્રિય અને મન. સરીર સાથે કાંઈ અયકાર્તા, એમ સાથે
 સ્વાદ ધર્તા, નાકમાં ગંધ આવર્તા, અમુખી દેખાર્તા, કાનથી સંભળાર્તા અથવા
 મનમાં તર્ક ધર્તા 'આ કાંઈક છે' એવું જ્ઞાન થાય છે એને જૈન પરિભાષામાં
 'વ્યંજનાવગ્રહ' કહે છે, નવીન વ્યાય (logic) ના perception સાથે સાથે એની સર-
 મામણી થઈ શકે, જે કે perception વ્યંજનાવગ્રહથી કાંઈક ભડું છે અને 'અર્થા-
 વગ્રહ'ની કોટિમાં કટાયેક અંશે જાય છે. આવી રીતે 'આ કાંઈક છે' એવું જ્ઞાન
 થયા પછી અમુક ભતિ (guess) નું એ છે એમ સદજ ખ્યાલ થાય છે એને
 'અર્થાવગ્રહ' કહેવામાં આવે છે. અત્યંત અવ્યક્ત બોધને વ્યંજનાવગ્રહ કહેવામાં
 આવે છે. કોઈ સ્થાનકે એને 'નિશ્ચય બોધ' પણ કહેવામાં આવે છે. વ્યંજનાવ-
 ગ્રહને અંગે એટલું ખાસ ભણવા જેવું છે કે એમાં ચાર ઇન્દ્રિય સાથે વસ્તુને
 સંબંધ થાય છે પણ આંખ અને મનને વસ્તુના સંબંધની જરૂર રહેતી નથી. દાખલા
 વરીકે સ્પર્શેન્દ્રિયને વસ્તુનું જ્ઞાન જ્યારે તે વસ્તુ ઇન્દ્રિય સાથે સંબંધમાં આવે ત્યારે
 જ થાય છે, તેથી જ રીતે રસ પ્રાણ અને શ્રોત્રનું સમજવું, પણ આંખને દેખવા
 માટે વસ્તુ સુધી જવું પડતું નથી, એ તે જરૂરી પણ દેખી શકે છે, તેથી જ રીતે
 મનને અમુક વસ્તુનો આકાર સ્પષ્ટ કરવા માટે તેના સંતિકર્મમાં આવવું પડતું
 નથી. આવી રીતે ધણાજ યોગ્ય વખતમાં વસ્તુની ભતિ જણાય છે (એનો સમય
 માત્ર એક સમયનો છે). ત્યાર પછી વ્યવસ્થિત રૂપે એની specio વ્યક્તિત્વ સમજાય
 છે. એની વ્યક્તતા સોધવી એને 'હદા' કહેવામાં આવે છે. એને logic માં concep-
 tion કહે છે. એની વ્યક્તિતાનો નિર્ણય 'આ તે જ છે' એમ ધારવું તેને 'અવાય'
 કહેવામાં આવે છે અને અન્ય કાંઈ નથી પણ તે જ છે એવો નિર્ણય ધારી રાખવો

“વળી આ મારા પુત્ર રાગકેસરિના પુત્ર સાગરનો મિત્ર પરિગ્રહ નામે છે તેના ઉપર મને બહુ હેત છે, તે મારો ખાસ વહાલો છે, એને અહીં મૂકી દઇને મને ત્યાં જવાનો ઉત્સાહ થતો નથી. એ પરિગ્રહ મહા બળવાન છે અને મને સારી રીતે સહાય આપે તેવો છે. માટે મારા મદદગાર તરીકે એ પરિગ્રહને એકલાને સાથે લઇને પેલા સદાગમનો નાશ કરવા હું જઈ છું.”

મહારાજ રાજેશ્વર મહામોહનો એ સંબંધમાં અત્યંત આગ્રહ લેઇને સર્વેએ તેમનું વચન માન્ય કર્યું અને મસ્તક નમાવીને તે વચનનો સ્વીકાર કર્યો.

ત્યાર પછી અત્યંત ઉત્સાહમાં આવીને અને પૂરતા ભેસ સાથે તે મહામોહ અને પરિગ્રહ મારી પાસે આવ્યા અને મેં એ બન્નેને આવતાં જોયાં. મુંદરિ! અનાદિ કાળથી મારો એ સંબંધમાં અસ્થાયસ પડેલો દોષાથી મારે એ મહામોહ અને પરિગ્રહ સાથે ઘણો સંબંધ થઇ ગયો અને એક પછી તુરત જ જામી ગયો.

૧ સાગર: સાગરનું વર્ણન પ્રસ્તાવ છઠ્ઠામાં સારી રીતે વિસ્તારથી થઇ ગયું છે. એ લોકનું રૂપક છે. પરિગ્રહ એટલે ધન ધાન્ય વિગેરે વસ્તુઓ એકઠી કરવી, તેના પર માલીકી માનવી અને તેમને બળવથી વધારવી અને તેના સંબંધમાં વિધાન્ય (અનાજ), ૩ ક્ષેત્ર (ખેતરો), ૪ વાસ્તુ (ઘર-સ્થાવર મિલકત), ૫ રૂપ્ય (રૂપ), ૬ સુવર્ણ (સોનું-આ બન્નેમાં સોનું રૂપ અને તેના ડાગીનાઓનો સમાવેશ થાય છે), ૭ કુરૂપ્ય (અન્ય ધાતુ. કામ વાસણોનો અથ સમાવેશ થાય છે), ૮ દ્વિપદ-ત્રિપદવાળાં. કાસદાસીઓ. અગ્રાહ તેને મિલકતમાં ગણવામાં આવતા હતા, ૯ ચતુષ્પદ (ચાર પગાળાં ગાય, બળદ, ભેંસ, દાથી, યોડા, અધેડા વિગેરે). મોઠર, માટી, પરચુરણ કપડાં, ચીજો, ફરનીયર વિગેરે સર્વ વસ્તુઓનો સમાવેશ કુપ્યમાં થાય છે. ‘ધન’માં ગણીને તોળીને અથવા માપીને વેચવાની સર્વ વસ્તુઓ સમાવેશ કર્યો છે. તે ઉપરાંત રોકડ અને ઉપરાણીનો પણ તેમાં જ સમાવેશ થાય છે. ‘ક્ષેત્ર’માં ખેતીવાડીની સર્વ જમીન અને બગીચાનો સમાવેશ કર્યો છે અને ‘વાસ્તુ’માં એ સિવાયની સર્વ સ્થાવર મિલકતનો સમાવેશ કર્યો છે. આમાં રૂપા સોનાનો સમાવેશ ધનમાં થઇ સકે તેમ છે છતાં તેને ભૂદાં દેખાયાં છે તેનું કંઈ કારણ દોઢં નેહડે અને ધાતુનાં વાસણો સિવાયના ધરના ફરનીયરનો સમાવેશ કુપ્યમાં કરવાનો છે. પહેરવાના કપડાનો સમાવેશ પણ કુપ્યમાં થાય છે. ધર્મસંબંધ પૃ. ૧૦૧ માં કહે છે કે ધરની સર્વ ધરવકરી ‘કુપ્ય’માં આવે છે, સોના રૂપા સિવાય સર્વનો સમાવેશ એમાં થાય છે. સોના રૂપા સિવાયની ધાતુનો સામાન કાષ્ટ વજ્ર અને માટીનાં વાસણો વિગેરે સર્વ કુપ્ય છે. ચોર, કરંસી નોટ, પ્રામીસરી નોટ બોન્ડ, ડીએસરનો સમાવેશ ધનમાં ગણવાં નેહડે.

જીમૂતરાજ મરણ.

ધનવાહનને રાજ્ય,

અને પરિચહાસક્રિ.

હવે તે વખતે મારા પિતાશ્રી જીમૂતરાજ મરણ પામ્યા. તે વખતે મારા ભાયાતો મંત્રી અને સેનાપતિએ મને ગાદી ઉપર બેસાડ્યો, મારા સર્વ સામંત રાજાઓએ મારી આજ્ઞા સ્વીકારી, મારા શત્રુઓ મારા નોકર થઈ ગયા અને અનેક વિભૂતિઓથી ભરેલું રાજ્ય મને તે વખતે પ્રાપ્ત થયું. મને આવું સુંદર રાજ્ય પ્રાપ્ત થયું અને મારી આજ્ઞા ચારે તરફ વિસ્તરી તેનું વાસ્તવિક આંતર કારણ મારી સાથેના પુણ્યોદય મિત્ર હતો, પરંતુ મહામોહના સ્નેહમાં મગ્ન થયેલા મેં તેને તે વખતે બરાબર ઓળખ્યો નહિ અને એ બધો પ્રતાપ પરિચહમિત્રનો જાણ્યો.

ત્રણની જૂદી જૂદી શિક્ષા.

સરખાવવા યોગ્ય જીવન પ્રસંગો.

માનસિક પરિવર્તન વખતે સ્થિતિઓ.

સદાગમની શિક્ષા.

હવે તે વખતે શરીર, વિષયો, રાજ્ય અને ચિત્રવિચિત્ર પ્રકારની વિભૂતિઓ (દોલત-સંપત્તિ) જે પૌદ્ગલિક (material) પદાર્થો હતા તે સર્વ ઉપર ચિત્તનું ખેંચાણ થયા કરતું હતું. સદાગમ તે વખતે મને તે સર્વ વસ્તુઓના સંબંધમાં કહેતો હતો કે “ભાઈ ધનવાહન ! એ સર્વ વસ્તુઓ-શરીર વિષય રાજ્ય અને વિભૂતિઓ-ક્ષણભંગુર છે, થોડો વખત ટકનારી છે, દુઃખથી ભરપૂર છે, મલીન છે, તારા સ્વભાવથી વિપરીત છે, બહાર સંચાર કરનારી છે-માટે હે ભાઈ ! તું એના ઉપર મૂર્છા કર નહિ, કર નહિ !! તારો આત્મા જ્ઞાન દર્શન સદ્ધર્મ અને આનંદથી ભરપૂર છે, તે આનંદ સ્થિર છે, ચોખ્ખો છે, સ્વાભાવિક છે અને આંતર સંચાર કરનાર છે, માટે હે નરોત્તમ ! તારે એના તરફ ખેંચાણ કરવું યોગ્ય છે, જેથી નિરંતરના આનંદનું સ્થાન નિર્વૃત્તિને તું પામી જા.”

મહામોહની શિક્ષા.

મહામોહ મને તે જ વખતે જણાવતો હતો કે એ માફ રાજ્ય, એ મારી સંપત્તિઓ, એ માફ શરીર અને મારા શબ્દ વિગેરે ઇન્દ્રિ-

યના ભોગો છે તે અને બીજી પણ એવી એવી વસ્તુઓ છે તે સર્વ સ્થિર છે, સુખથી ભરપૂર છે, સુંદર છે, નિર્મળ છે, હિત કરનારી છે અને ઉત્તમ છે. વળી મને તે ઉપદેશ આપતો હતો કે જીવ નથી, દેવ નથી, મોક્ષ નથી, પુનર્જન્મ નથી, પુણ્ય નથી, પાપ નથી, આ જગત્ માત્ર પંચ ભૂત(પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ અને આકાશ)મય છે; માટે બાંધ ધનવાહન! ત્યાં સુધી આ શરીર છે ત્યાં સુધી તારી ઇચ્છા સુજળ ખા, પી અને આનંદ કર, દિવસ અને રાત બીજી પંચાત મૂકી દઇ તું ભોગ ભોગવ અને સુંદર ભોગો ભોગવીને તારી જાતને રાજી કર, મનોહર નેત્રોવાળી લલિત લલનાઓના સત્કાર કર, તેની સાથે થયેલ સુખ ભોગવ. પેલો મૂઠ પુરુષ તને સમજાવે છે તેને અનુસરીશ નહિ.”

પરિગ્રહની શિક્ષા.

તેજ વખતે પરિગ્રહ મને કહેવા લાગ્યો “બાંધ ધનવાહન! સોતું સંધરી રાખ, અનાજના કોઠારો ભર, રત્નોને તીલેરીમાં રાખ, દાગિના એકઠા કર, ઘરો બંધાવ, મિલકતો ખરીદ કર અને ચારે તરફ માલમિલકત વધારી મૂક, એને માટે અને તેટલો પ્રયત્ન કર-જે પ્રાણી મળેલા પૈસાનું સારી રીતે રક્ષણ કરે છે, નહિ મળેલા પૈસા માટે પ્રયત્ન કરે છે અને જેને કદિ સંતોષ થઇ જતો નથી, તેને જ ખરેખર સાચું સુખ મળે છે.

જ્ઞાનસંવરણના તાબામાં.

મહાપરિગ્રહના હુકમમાં.

સદાગમની સામી દિશામાં.

સદાગમ મહામોહ અને પરિગ્રહનાં આવાં જૂદા જૂદા પ્રકારનાં વાક્યો સાંભળીને મારા મનમાં ગભરાટ થઇ ગયો, માફ મન રોજાઇ ગયું અને હું કરવું તેની મુજબ ન પડવા લાગી. કહે તે વખતે વળી એક બનાવ બન્યો તે સાંભળ. જ્ઞાનસંવરણ રાજા જે આચથી દૂર ખસી ગયો હતો તેને મહામોહની હાજરીથી પાછું જોર આવ્યું અને તેથી બીક છોડી દઇને તે પાછો મારી પાસે આવ્યો અને રીતસર અંદર ગોઠવાઇ ગયો. આથી ઉપર જે ઘણું સુંદર વાક્ય સદાગમે કહ્યું તેનો અર્થ મારા સમજવામાં આવ્યો નહિ અને માફ મન તેથી રીઝવું નહિ; વળી તે જ વખતે મહામોહ અને મહાપરિગ્રહે જે કથન કહ્યું તેનો પ્રથમથી જ અત્યંત સંસ્કાર દોષાથી મારા મન ઉપર સંધાટ

સોની સોખત કરવાથી શા શા ગેરલાભો થાય છે તે પણ આપસાહેબ તેને જણાવો લેથી અને ખરા માર્ગની ખરાખર ખબર પડે. ને એ સદાગમની ભક્તિ કરે અને અધમ લોકોની (મહામોહ-પરિગ્રહની) સોખત મૂકી દે તો આ ભવ પરભવમાં અને ઘણું મુંખ મળે, માટે નાથ! આપ કૃપા કરી તેને સાચી જોળખાણ કરાવો.”

કોવિદસૂરિએ જવાબ આપ્યો “એમ કહેલું.” પછી મને કહ્યું કે “જાન તમે ધ્યાન દઇને સાંભળો.” અકલંકના આમહથી હું સૂરિની નજીક બેઠો. સૂરિમહારાજે વાત ચલાવી તે હવે જણાશે.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

શ્રુતિ: કોવિદ અને બાલિશ.

કલંક પાસે આવેલ છે જાણી હું (ઘનવાદન) કોવિદા-ચાર્ય પાસે વંદન કરવા આવ્યો, મને હરદેશીને સદાગમના ગુણ અને મોહ પરિગ્રહના દોષ જણાવવા અકલંકમુનિએ સૂરીશ્વરને પ્રાર્થના કરી અને નિરાદરપણે અન્યત્ર ચિત્તે સૂરિ ને કહે તે સાંભળવા હું બેઠો, પણ મને તે વાતમાં રસ હતો નહિ. સૂરિએ નીચે પ્રમાણે વાર્તા કરી.

સદાગમ મહાત્મા.

શ્રુતિ સાથે લભ.

સંગ અને સ્થાનો.

એક સમાગમ નામનું નગર છે, ત્યાં સ્વમગનિચય નામનો રાજા છે, તેની નદનુભૂતિ નામની પટરાણી છે, એ ગુજ્ઞ રાણીને કોવિદ અને બાલિશ નામના બે પુત્રો છે. એ બંનેમાંના કોવિદને પૂર્વ જન્મમાં

૧ આચાર્ય ધ્યાન આપવા કહે છે પણ રાજા ધ્યાન આપતો નથી. પ્રાદની

૨ ૨૧ મહાત્મા દોષ ત્યાં એમ જ બને છે.

સદાગમ સાથે પરિચય થયેલ હતો. જ્યારે કોવિદે એ સદાગમને ફરીવાર આ જન્મમાં જોયા ત્યારે ઇહાપોહ (વિચાર) કરતાં અને તે ઉપર મન લગાડતાં ભતિસ્મરણ^૧ જ્ઞાન થયું, સદાગમનો પરિચય પૂર્વકાળમાં થયો હતો તે યાદ આવ્યું અને તેને જોઇને ઘણો આનંદ થયો, પછી એ પોતાનું હિત કરનાર ગુરુ છે એ તરીકે તેણે સદાગમને ગ્રહણ કર્યો. કોવિદે સદાગમનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ બાલિશને પણ જણાવ્યું પણ એના હૃદયમાં પાપ હોવાથી એ દુર્બુદ્ધિએ તેને સ્વીકાર્યો નહિ.

હવે કર્મપરિણામ^૨ મહારાજાએ એ કોવિદ અને બાલિશ પાસે પોતાની શ્રુતિ^૩ નામની કન્યાને મોકલી આપી. તે સ્વયંવર કરીને (પસંદ કરીને) વરનારી કન્યા હતી. એ કન્યાને વળી એક ઘણો ચાલાક અને ચતુર સંગ^૪ નામનો નોકર હતો. એ સંગ સંબંધ કરાવવામાં બહુ કાબેલ હતો અને શ્રુતિની પહેલા ચાલનારો હતો. એ સંગને પણ શ્રુતિની અગાઉ ત્યાં મોકલવામાં આવ્યો હતો. શ્રુતિએ કોવિદ અને બાલિશ બન્નેને પસંદ કર્યા અને બન્નેની સાથે તે પરણી.

હવે એ કોવિદ અને બાલિશની મિલકતમાં એક નિજદેહ^૫ નામનો પર્વત હતો, એ પર્વત ઉપર મૂર્ધન નામનું એક મોટું શિખર હતું, એ શિખરની બન્ને બાજુએ શ્રવણ નામના બે અતિ સુંદર કિશ્કાવાળા ઝોરડા હતા. એ બન્ને ઝોરડા શ્રુતિએ જોયા, તેને એ પોતાનાં નિવાસ માટે પસંદ આવ્યા, પતિની આજ્ઞા લઇને એ બન્ને ઝોરડામાં શ્રુતિ રહી અને પોતાનો પરાવ ત્યાં નાખ્યો અને એ સ્થાને પોતે નિવાસ કર્યો. એવી રીતે શ્રવણમહેલમાં નિવાસ કરીને શ્રુતિ કોવિદ અને બાલિશ સાથે હરે ફરે છે.

૧ ભતિસ્મરણ: ગયા ભવની યાદિ આવવી તે. એ મતિજ્ઞાનનો પ્રકાર છે.

૨ કર્મપરિણામના સ્વરૂપ માટે જુઓ પ્રસ્તાવ બીજો પૃ. ૨૫૮ થી ૨૬૨.

૩ શ્રુતિ: જ્ઞાન, સાંભળવાની ઇન્દ્રિય. શ્રવણેન્દ્રિય. એ વિષયાભિલાષ મંત્રીની દીકરી છે પણ અત્ર તેને કર્મપરિણામની કન્યા કહી છે તે આગળ સ્પષ્ટ થશે.

૪ સંગ: ઇન્દ્રિયનો હપયોગ. જ્ઞાન તો સર્વને હોય છે પણ તેનો વપરાશ યાવ ત્યારે તે સાંભળે છે. વસ્તુ અને ઇન્દ્રિયનો સંબંધ થાય, તેના પર રાગદ્વેષ થાય તે સર્વ સંગ કરાવે છે.

૫ નિજદેહ એટલે શરીર. મૂર્ધા એટલે મસ્તક. શરીર તરફ નજર કર્યો તો તે પર્વત જેવું લાગ્યો, મૂર્ધા-માથુ તેનું શિખર જાણાયો. તે શિખરની બન્ને બાજુએ શ્રવણ જ્ઞાન છે. એ મહેલ જેવા જ દેખાયો. મોટા શિખરની બાજુએ બે મહેલો બંધિયા છે. દસ્પના ભવ્ય છે.

બાલિશ અને શ્રુતિ.

હવે એ શ્રુતિને પ્રાપ્ત કરીને બાલિશ તો બહુ રાજ થઈ ગયો. પછી અત્યંત આનંદમાં આવીને વિચાર કરવા લાગ્યો કે અહો! મને આવી મુંદર મનોહર સ્ત્રી પ્રાપ્ત થઈ ગઈ તેથી ખરેખર હું બાગ્યશાળી છું, નર્સીબદાર છું, કૃતકૃલ છું, પુણ્યશાળી છું. શ્રુતિ તરફ તેને એકપરાયણ બોધને એક વખત લાગ સંમતો થપટેલ. સાધીને સંગ તેની પાસે ગયો ત્યારે તેઓ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ:—

સંગ—“અત્યંત હિતકારી મહારાજા કર્મપરિણામે આપની સાથે મારી શેઠાણી શ્રુતિદેવીનો સંબંધ કરાવ્યો તે કામ તો ઘણું યોગ્ય થયું. કારણ કે મહારાજ! રૂપ, વય, કુળ, શીળ અને લાવણ્યની સરખાઈ સાથે પતિપત્નીનો પરસ્પર પ્રેમ થવો અને એ સર્વ બાબતમાં સરખાઈ જળવાઈ રહેવી એ ઘણું મુશ્કેલ છે. તમે ખરેખર પુણ્યશાળી છો કે એ સર્વ બાબતો તમારા સંબંધમાં ઘટવી આવી ગઈ છે. હવે આ મુંદર પ્રેમબન્ધને સારી રીતે જોમ અને તેમ વધારે જમાવવાની આવશ્યકતા છે.”

બાલિશ—“બાઈ સંગ! તું વાત તો ઠીક કહે છે, પણ એ એક સંબંધ કેવી રીતે વધી શકે?”

સંગ—“એમને જે વસ્તુ વધાવી હોય એની વારંવાર સેવના (ઉપયોગ) કરવાથી એક વધી શકે.”

બાલિશ—“તો સંગ! એમને (શ્રુતિને) કઈ વસ્તુ વધાવી છે તે તું મને જણાવ.”

સંગ—“સાહેબ! એને મધુર ધ્વનિ બહુ વધાવે છે.”

બાલિશ—“સંગ! તે ઘણી સારી વાત કરી; જો એમ છે તો આખો વખત જરા પણ વિચારો લીધા સિવાય એ મધુર ધ્વનિ સાંભળ્યા કરે તેવી ગોઠવણ કરીશ.”

સંગ—“સાહેબ! બહુ કૃપા થઈ.”

પેલો સંગ આ પ્રમાણે બોલતો હતો તે વખતે ત્રિયાને ત્રિય વસ્તુ બતાવનાર તેના ઉપર બાલિશને ઘણો પ્રેમ આવ્યો અને તેને પોતાના હૃદયમાં સ્થાન આપી ત્યાં દાખલ કરી દીધો.

ત્યાર પછી વીણા, વેણુ, મૃદંગ, ઠાકલી, ગીત વિગેરેના મુંદર અવાજો મુરો અને ગાયનો શ્રુતિને બાલિશ સંમળાવતો ગયો અને

તેનાથી શ્રુતિ રાજી થાય ત્યારે તેમાં પોતે મોજ માણતો ગયો અને વળી વિચારવા લાગ્યો કે અહો ! હું ખરેખરો સુખી છું, મને આ સંસારમાં સ્વર્ગનું સુખ મળ્યું છે, હું ખરેખરો ભાગ્યવાન છું કે જેથી મને નિરંતર આનંદ કરાવનાર આ શ્રુતિ પત્ની મળી ગઈ.

પેલા દાસપુત્ર સંગે પોતાના હૃદયમાં રાખીને અત્યંત સ્નેહથી તેને બાલિશ વારંવાર ચાંપ્યા કરે અને સુંદર મધુર પરિણામ ધ્વનિથી-રાગ રાગણીથી અને વાજિત્રોના નાદથી શ્રુતિનું લાલન કર્યા કરે. 'આખરે એ નાદમાં એટલો ડૂબી ગયો કે એણે બીજાં સર્વ કાર્યો છોડી દીધાં, ધર્મને નવ ગાઉના નમસ્કાર કર્યા અને એવી રીતે રંગીલોછબીલો થઈને વર્તન કરવા લાગ્યો, તેથી વિવેકી માણસોને એક ખરેખરું હાસ્યનું સ્થાન થઈ પડ્યો.

કોવિદ અને શ્રુતિ.

હવે અહીં કોવિદે સદાગમને સવાલ કર્યો કે “મહારાજ ! આ શ્રુતિ પોતે જાતે ચાલી ચલાવીને મને વરી છે તે મારી ભાર્યા મને હિત કરનારી છે કે નહિ ? તે આપ મને કૃપા કરીને જણાવો.”

સદાગમે જવાબ આપતાં કહ્યું “ભાઈ કોવિદ ! જ્યારે એ તારી ભાર્યા સંગ સાથે હોય ત્યારે તે જરા પણ હિત કર- સદાગમે કરાવેલી નારી નથી અને સંબંધ કરવા લાયક નથી, એનું કા- શ્રુતિની બાજબી. રણુ વિસ્તારથી સાંભળ. રાગકેસરિરાજના મંત્રીએ (વિષયાભિલાષે) અગાઉ આ દુનિયાને વશ કરવા સારૂ પાંચ મનુષ્યો મોકલ્યા હતા તે તને યાદ હશે. એ પાંચ મનુષ્યો પૈકી એક આ શ્રુતિ હતી તે પણ તને યાદ હશે. હવે પેલો રાગકેસરિ રાજ છે તે મહામોહનો દીકરો થાય અને કર્મપરિણામ મહારાજનો ભત્રિજો થાય. એ રાગકેસરિ દુનિયાનો જાલીતો મોટો ભરેડી ચોર છે અને વળી કર્મપરિણામનો મંત્રી પણ છે. મહામોહનું તો પ્રધાન કાર્ય સર્વ એ જ કરે છે. હવે કર્મપરિણામ રાજ સર્વથી વધારે બળવાન છે, સર્વનો ઉપરી રાજ છે અને સર્વ પ્રાણીઓનું સાફ અને ખરાબ કર-

૧ અહીં બે. રા. એ સોસાવટિવાળા મૂળ ગ્રંથનું પૃ. ૧૦૫૨ સારૂ થાય છે.
૨ રાગકેસરિનો મંત્રી વિષયાભિલાષ છે. એણે જન્મતને વશ કરવા પંચ- દરિયને મોકલેલ છે તેની દલીલ ત માટે જુઓ પ્રસ્તાવ ત્રીજો, પ્રકરણ ચોથું. એ દલીલ આગળ ચોથા પ્રસ્તાવમાં પણ આવે છે (જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર ૧૭. પૃ. ૮૮૩-૮૪).

નારા તરીકે લોકોના વિશ્વાસમાં આવી પડેલો છે. આ શ્રુતિ પેલા ચોર (ઠગાર)ની દીકરી છે (રાગકેસરિની દીકરી છે) એમ. ને જાણવામાં આવી જાય તો આ લોક તેને ગ્રહણ કરે નહિ, કારણ કે જાણી જોઈને ચોરની દીકરીને તે કોણ પરણે! તેથી રાગકેસરિએ ઘણો મોટો પ્રપંચ કર્યો છે. એણે પોતાનો ખાસ નોકર સંગ નામનો હતો તેને શ્રુતિની નોકરીમાં આપી દીધો અને તેને સર્વ શુભ વાત કહી રાખી. બીજે અંગાડીથી મોકલી દીધો અને તેને સર્વ શુભ વાત કહી રાખી. બીજે પ્રપંચ એણે એ કર્યો કે આ શ્રુતિને કર્મપરિણામની કન્યા તરીકે દુનિયામાં જાહેર કરી. આથી ને કે આ શ્રુતિકન્યાનો બાપ કર્મપરિણામ કહેવાય છે, પણ વાસ્તવિક રીતે તે રાગકેસરિની દીકરી છે. એ દુરાત્મા રાગકેસરિએ જગતને છેતરવા આ કન્યાને સંગ સાથે મોકલી આપી છે તેથી તે તને હિત કરનાર ચાપ એમ તો કેમ જ બને? ને કે તે એને તારી પત્ની બનાવી છે છતાં એ પતિને છેતરનારી હુન્ન છે તેથી તું કદિ તેના વિશ્વાસ કરીશ નહિ. હવે તું તેને પરણી ચૂક્યો છે તેથી એ સ્ત્રીનો અભ્યારે લાગ કરવાનું બની શકે તેમ નથી પણ તારે તેના સેવક સંગથી સર્વથા દૂર જ રહેવું, તારે કદિ પણ એની કપટજાળમાં લપેટાવું નહિ, એનો વિશ્વાસ કરવો નહિ. ને એ પાપી સંગ તારી પાસે નહીં આવી શકે તો શ્રુતિ તારા સંબંધમાં રહ્યા છતાં તને દોષ કરનાર યશ નહિ, પુકસાન કરનાર થઈ શકશે નહિ, બહુ અહિત કરનાર થઈ શકશે નહિ. એવું કારણ એ છે કે આ સંગના સંબંધમાં ન્યારે શ્રુતિ આવે છે ત્યારે તે અનિષ્ઠ (ન ગમે તેવા) રાજાનો દ્રેષ કરનારી, થઈ પડે છે અને મધુર ધ્વનિમાં લોકાલુપ બની જાય છે, પણ એ જાતે એવી નથી, સંગની સાથે હોય છે ત્યારે જ તે વિકાર પામી જાય છે. ન્યારે એ સંગની સાથે રહીને તેના બળથી રાગદ્રેષને તાબે થઈને તને પ્રેરણા કરે ત્યારે તને અનેક દુઃખોની પરંપરા ચાપ છે, પરંતુ ન્યારે સંગના સંબંધથી તે દૂર હોય છે ત્યારે ગમે તેવા રાજા સાંભળવા તત્પર બને તો પણ તે મધ્યસ્થ રહે છે, રાગદ્રેષ વગરની રહે છે, તેથી તે કોઈ પણ પ્રકારની બાધા પીડા કરનારી થતી નથી. તેથી આ નીચ સંગ અત્યંત ખરાબ માણસ છે, દાસીપુત્ર છે, તને અનેક પ્રકારના દુઃખ અને ત્રાસનો કારણભૂત છે, માટે સર્વથા તેની સોબત ઇલાવા યોગ્ય છે.”

સદાગમે જે સલાહ આપી તે નમ્ર કોવિદે શાંત ચિત્તે સાંભળી;

હવે બન્ને જોડલાંઓએ એક બીજાની હરીફાઈમાં ગાયન ગાવા માંડ્યાં, અત્યંત મુંદર મધુર ધ્વનિથી રાગ આલાપ લલકારવા માંડ્યા અને એકતું ગાન પૂરું થાય કે એથી વધારે મુંદર આલાપ સાથે બીજું જોડતું ગાન ઉપાડે એવી હરીફાઈ આદરી. એક બીજાની ઇર્ષ્યાથી અતિ મુંદર આલાપ સાથે ગાન ચાલવા માંડ્યું અને પરીક્ષકો તે હકીકત લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળવા લાગ્યા. તે વખતે પેલા કૌવિદ અને બાલિશ પણ તે શિખરપર આવી પહોંચ્યા અને શુદ્ધની અંદરથી આવતાં આજ્ઞાપ સંભાષ અને ગાન સાંભળી સાવધાન બની ગયા.

તે વખતે બાલિશે એક જળરી ભૂલ કરી નાખી. એ દુરાત્માએ અંદર રહેલા સંગની પ્રેરણાથી શ્રુતિને પેલી શુદ્ધના બારણા ઉપર ગોડવી દીધી અને તે પણ અંદર રહેલા નોકર સંગની પ્રેરણાથી સાંભળવા તત્પર થઈ ગઈ. બાલિશે પોતે પોતાનું સર્વસ્વ શ્રુતિને અર્પણ કર્યું જ હતું અને લગભગ તે વખતે તો એ શ્રુતિમાં તદ્રૂપ થઈ ગયો અને તેના રસમાં એવો તો લીન થઈ ગયો કે બીજું કંઈ જાણે નેતો કે જાણતો જ ન હોય એવી તેની સ્થિતિ થઈ ગઈ. તે વખતે સંગે તેના ઉપર પોતાની શક્તિ ખરેખરી અજમાવી અને તેને એવો તો ભાન વિનાનો બનાવી દીધો કે એ (બાલિશ) પથ્થરની શિલા માફક ઝટ દઈને શુદ્ધમાં પડ્યો. એ બાલિશના પડવા સાથે શુદ્ધમાં મોટો ઘડાકો થયો, પડવાના અવાજથી સર્વ દેવો અને ગાંધર્વો ઓઠી ગયા, તેઓના રંગમાં ભંગ પડ્યો અને સર્વ એકદમ બાલિશ ઉપર ચુસ્ત થઈ ગયા. તેઓ એકી સાથે બોલી ઉઠ્યા, 'અરે! વળી આ કોણુ છે? કોણુ છે. એને પકડો, પકડો!' આમ બોલતાં તેઓએ બાલિશને સખ્ત બંધે બાંધ્યો, પછી ખૂબ ફટકાઓ અને અનેક પ્રકારના લાતો અને પગના પ્રહારથી ખૂબ માર્યો. સખ્ત વેદના સહન કરી તે મરણ પામ્યો.

સદાગમનો સદુપદેશ.

કૌવિદ તેથી સાધુ થયો.

છવરે આચાર્ય પદે આવ્યો.

સદાગમના ઉપદેશથી કૌવિદે સંગનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો અને તેથી તે ગીત ગાયન ચાલતાં હોય ત્યારે શ્રુતિ સાથે હોય, પોતે સાંભળતો હોય તો પણ તેના ઉપર કદિ મૂર્છા પામતો નહિ, તેમાં આસક્ત થતો નહિ, તેમાં કદિ એકરૂપતા ધારણ કરતો નહિ. બાલિશને અનેક પાદપ્રહારથી હણાતો અને જમીન પર પડેલો જોઈને એ ગિરિના શિખરપરથી કૌવિદ નીચે ઉતરી ગયો અને તુરત જ એક અતિ વિદ્વાન અને સારા

ધર્મધોષ નામના આચાર્ય પાસે પહોંચી ગયો. બાલિશનો બનાવ નજરે
જેવાથી તેની બુદ્ધિમાં જગૃતિ આવી ગઈ અને તે દીક્ષા લઈ સાધુ
થઈ ગયો. અનુક્રમે તેને ગુરુએ પોતાને સ્થાનકે સ્થાપન કર્યો-આચાર્ય
બનાવ્યો. રાજન! ધનવાહન! એ કેવિદ્ તે હું પોતે જ છું.^૧

રાજન! મારો ભાઈ બાલિશ પેલા શત્રુભિત્ર (હિતશત્રુ) સંગની
સોબતથી હેરાન થયો, નાશ પામ્યો અને અનેક પ્રકા-
સદાગમ મહાત્મ્ય. રનાં દુઃખોથી ત્રાસ પામ્યો. મને એ પાપી સંગના
દુષ્ટ સંગ વર્જન. સંબંધથી મહાત્મા સદાગમે વાર્યો અને છોડાવ્યો અને
તેથી કરીને બાલિશના જેવાં અત્યંત ભયંકર દુઃખો
મારે સહન કરવાં ન પડ્યાં અને વાસ્તવિક રીતે તે સર્વ દુઃખોમાંથી
મને તે મહાપ્રભાવ સદાગમે છોડાવ્યો. તાર પછી સંયમ (દીક્ષા) લે-
વાથી તો મને સર્વદા આનંદ આનંદ જ રહે છે અને એ સર્વ પ્રતાપ
એ ઉપકારી સદાગમનો જ છે, તેથી હાલ પણ એ સદાગમ મને
હુક્રમે ફરમાવે છે તે સર્વનો હું બરાબર અમલ કરું છું. માટે ભાઈ
ધનવાહન! આ સદાગમ સર્વ પ્રાણીઓને હિતકારી છે અને અંદર
જે દુષ્ટ લોકો રહેલા છે તેની સાથે સોબત કરવાનું પરિણામ આ-
ખરે ઘણું ભયંકર નીવડે છે. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી રાજન!
જે પ્રાણી પોતાનું ખરેખરું ભલું ઇચ્છતો હોય તેણે દુષ્ટ અંતરંગ
લોકો સાથેના સંબંધ તણ દઈ-સદાગમનો સંબંધ કરવો યોગ્ય છે.

*

*

*

ધનવાહનનો દ્રવ્ય આચાર.

કેવિદ્યાચાર્ય મહાત્માએ અત્યંત સુંદર વાત કરી તે મારા કાનને
ન રચી, પણ મને અંદરખાનેથી એમ લાગવા માંછું કે આ આચાર્ય
મહારાજ અને પેલો અકલંક ગમે તેમ કરીને મારો મહામોહ અને
પરિગ્રહ સાથેના સંબંધ છોડાવી આ સદાગમનો આદર ઠરાવવા માગે
છે અને તેટલા સાડ તેઓએ આ આખો તાગડો રચ્યો છે.

મારા મનમાં આવા વિચાર ચાલતા હતા અને શું કરવું તેની
ચિંતામાં હું પડી ગયો હતો તે વખતે મારા અંદરના આશય સમજ

૧ કેવિદ્યાચાર્ય આ પોતાની વાર્તા ધનવાહન સમક્ષ કહે છે અને ધન-
વાહન અશાંત મને અકલંકને રાજ રાખવા સાંભળે છે. આખી વાર્તા સંસારીજન
અગૃહીતસંકેતા સમક્ષ કહે છે.

૨ તાગડો. સાંસારિક જીવો શુદ્ધ હૃદયકેને આવી રીતે જ ખોટા વગોવે છે,
ત્યાં ન હોય ત્યાં દેવોની કલ્પના કરે છે અને પછી મુદ્દામાંથી ખસી નય છે.

જનાર 'અકલંક બોલ્યો "ભાઈ ઘનવાહન ! મહાંભા ભગવાન આચાર્યશ્રીનું વચન તારા સમજવામાં બરાબર આવ્યું કે નહિ ?" એટલે મેં તેને તુરત જ જવાબ આપ્યો કે "હા ભાઈ ! બરાબર સમજાવું." શાણા અકલંકે બરાબર તક સાધી અને તુરત જ બોલ્યો "જો સમજવામાં આવ્યું હોય તો એ પ્રમાણે કરવા માંડ."

અકલંક ઉપર મારો અત્યંત રોહ હોવાને ક્ષીધે અને ભગવાન આચાર્ય મહારાજ કૌવિદસરિના આત્મબાળુના વાતાવરણનો અચિત્ત પ્રભાવ હોવાને ક્ષીધે તેમજ તે વખતે હું 'કર્મની ગાંઠના તદ્દન નજીકના સ્થાન સુધી આવી પહોંચેલો હોવાને ક્ષીધે અને જવાબ દેવાની મારામાં શક્તિ રહેલી ન હોવાને ક્ષીધે મેં અકલંકનું વચન સ્વીકાર્યું, અંગીકર્યું, સદાગમ પણ તે વખતે વળી ફરી વાર મારી વધારે નજીક આવી પહોંચ્યો, મેં તે વખતે ચૈત્યવંદન વિગેરે કરવા માંડ્યું, અગાઉ જે ધર્મનો અભ્યાસ ક્યો હતો તે પાછો તાલે કરી ગયો, ફરી વાર દાન વિગેરે આપવા શરૂ કરી દીધાં, તે વખતે મહામોહ અને પરિમોહ જરા ફર થઈ ગયા. આં સર્વ બાબતો મેં અકલંકની શરમથી દ્રવ્યથી-ઉપર ઉપરથી આદરી, પણ અંદરખાનેથી મને તેના ઉપર ભાવ ન હોતો, અંતરંગ રાગથી મેં તે સર્વ બાબતો આદરી નહોતી.

અકલંકને તો તે વખતે એમ લાગ્યું કે સાંસારિક પદાર્થો ઉપર મારી મૂર્છા ઓછી થઈ ગઈ છે, ધનસંચયના સંબંધમાં મને સંતોષ થઈ ગયો છે અને સદાગમ સાથે મારે પૂર્ણ સંબંધ થઈ ગયો છે. મારી આવી સ્થિતિ જોઈ મને સુધરેલો અને રસ્તાપર આવી ગયેલો જોઈ અકલંકે આચાર્યમહારાજ સાથે કૃતજ્ઞતા વિહાર ક્યો.

૧ આ આલેપદારા ઉપરેય કરવાની પદ્ધતિ છે. કોઈવાર તે કુળમૂળ થાય છે, પણ અંદરની ખાત્રી વચર હોડલાજરી જદમ્ કરેલ મારે જદમ્ રહતો નથી. સમાજ સમક્ષ ક્ષીધેલા નિધમે તોડનારા થણીવાર દેખાઈ આવે છે તે દ્રવ્યમાર અથવા અચાનક આવેસને પરિણામે સ્વીકારેલ ધર્મમાર્ગનું સ્વાભાવિક રીતે વધેલ સ્પષ્ટન સમજવાનું છે.

૨ કંઈકોદની નજીકનું સ્થાન. એની વિશેષ સમજ માટે જુઓ પ્રથમ પ્રસ્તાવ ૪. ૮૧-૮૮. વધારેજિજ્ઞાસુપણની નોંટ.

ધર્મધોષ નામના આચાર્ય પાસે પહોંચી ગયો. બાલિશનો બનાવ નજરે નેવાથી તેની બુદ્ધિમાં જગૃતિ આવી ગઈ અને તે દીક્ષા લઈ સાધુ થઈ ગયો. અનુક્રમે તેને ગુરૂએ પોતાને સ્થાનકે સ્થાપન કર્યો-આચાર્ય બનાવ્યો. રાજન્ ધનવાહન! એ કેવિદ્ તે હું પોતે જ છું.^૧

રાજન્! મારો ભાઈ બાલિશ પેલા શત્રુમિત્ર (હિતશત્રુ) સંગની સોખતથી હેરાન થયો, નારા પામ્યો અને અનેક પ્રકાર સદાગમ મહાત્મ્ય. રનાં દુઃખોથી ત્રાસ પામ્યો. મને એ પાપી સંગના દુષ્ટ સંગ વર્જન. સંબંધથી મહાત્મા સદાગમે વાર્યો અને છોડાવ્યો અને તેથી કરીને બાલિશના જેવાં અત્યંત ભયંકર દુઃખો મારે સહન કરવાં ન પડ્યાં અને વાસ્તવિક રીતે તે સર્વ દુઃખોમાંથી મને તે મહાનુભાવ સદાગમે છોડાવ્યો. ત્યાર પછી સંયમ (દીક્ષા) લેવાથી તો મને સર્વદા આનંદ આનંદ જ રહે છે અને એ સર્વ પ્રતાપ એ ઉપકારી સદાગમનો જ છે, તેથી હાલ પણ એ સદાગમ મને હુકમો ફરમાવે છે તે સર્વનો હું ખરાબર અમલ કરું છું. માટે ભાઈ ધનવાહન! આ સદાગમ સર્વ પ્રાણીઓને હિતકારી છે અને અંદર જે દુષ્ટ લોકો રહેલા છે તેની સાથે સોખત કરવાનું પરિણામ આખરે ઘણું ભયંકર નીવડે છે. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી રાજન્! જે પ્રાણી પોતાનું ખરેખરું ભલું ધરૂંતો હોય તેણે દુષ્ટ અંતરંગ લોકો સાથેના સંબંધ તણ દધ-સદાગમનો સંબંધ કરવો યોગ્ય છે.

*

*

*

ધનવાહનનો દ્રવ્ય આચાર.

કેવિદાચાર્ય મહાત્માએ અત્યંત સુંદર વાત કરી તે મારા કાનને ન રૂચી, પણ મને અંદરખાનેથી એમ લાગવા માંડ્યું કે આ આચાર્ય મહારાજ અને પેલો અકલંક ગમે તેમ કરીને મારો મહામોહ અને પરિગ્રહ સાથેના સંબંધ છોડાવી આ સદાગમનો આદર ઠરાવવા માગે છે અને તેટલા સાડ તેઓએ આ આખો તાગરો રચ્યો છે.

મારા મનમાં આવા વિચાર ચાલતા હતા અને શું કરવું તેની ચિંતામાં હું પડી ગયો હતો તે વખતે મારા અંદરના આશય સમજી

૧ કેવિદાચાર્ય આ પોતાની વાર્તા ધનવાહન સમક્ષ દહે છે અને ધનવાહન અસાંત મને અકલંકને રાજ રાખવા સાંભળે છે. આખી વાર્તા સંસારીજીવ અગૃહીતસંકેતા સમક્ષ દહે છે.

૨ તાગરો. સાંસારિક જીવો શુદ્ધ ઉપદેશકોને આવી રીતે જ ખોટા વગોવે છે, જ્યાં ન હોય ત્યાં દેતુઓની દક્ષતા કરે છે અને પછી મુદ્દામાંથી ખસી નય છે.

ધિમાં પીલાણી અને તુરત જ મરણ પામી. મારા હૃદયપર તે વખતે મોટો આઘાત થયો.

હવે તે વખતે મહામોહનો એક મોટો રસાલદાર જેનું નામ શોક હતું અને જે મહામોહનો અત્યંત વિનયી સેવક-જાણીતો હતો તે પોતાના સ્વામી પાસે આવ્યો. એણે આદરપૂર્વક પોતાના સ્વામીને પ્રણામ કર્યા અને અવસર બરાબર સાધીને અત્યંત માયાપૂર્વક અને ભેટી પંજો.

તે વખતે દેવી મદનમુંદરીને વારંવાર ફરીફરીને યાદ કરીને હું હાથથી રડવા લાગ્યો, પોક મૂકવા લાગ્યો, માથું ફટવા લાગ્યો અને આંસુ પાડવા લાગ્યો, મારા શરીરની દરકાર પણ આખરે મૂકી દીધી, રાજકર્મ ઉપર ખીલકુલ ધ્યાન આપવાનું બંધ કરી દીધું અને અત્યંત દુઃખની અસરતળે ભળે અને કોઈ ગ્રહ વળગ્યો હોય કે ચેટક લાગ્યું હોય તેના જેવો થઈ ગયો.

અક્ષલકમુનિને દોષએ મદનમુંદરીના મરણસમાચારની અને મને યતા તીમ શોકની હકીકત કહી જણાવી. મારી હકીકત જાણતાં મારી ઉપર કૃપા કરીને તેઓ મારે નગરે પધાર્યા. તેઓએ આંખીને જોયું તો હું તો તદ્દન શોકને વશ પડી ગયેલો જાણ્યો અને સર્વ શુભ કૃત્યો દૂર મૂકી દીધેલાં જ્યાં એટલે મારાપર દયા કરી તેઓ બોલ્યા-

“અરે ભાઈ ઘનવાહન! આ તું શું કરવા માંડ્યું છે? આ તું શું આદરી બેઠો છે? અરે ભાઈ! તું શું માફે વચન તદ્દન જ વિસરી ગયો? શું તે સદાગમને તદ્દન ઊઠી જ દીધો? અરે આ દુષ્ટ લોકોએ તને ખરેખર છેતર્યો! ભાઈ! તું તો બધી વાત સમજતો હતો, અંદરનો સાર જાણતો હતો, છતાં આવી બાળક જેવી મેદા શા માટે કરે છે? અરે ભાઈ! દેવી મદનમુંદરીને વારંવાર યાદ કરાવીને પેટ્રો શોક તારા ચિત્તને બાધા કરે છે તે હકીકત શું તું જાણતો નથી? તને એટલી ખબર પણ પડી નહિ? મારી કહેલી સર્વ વાત બધી જ મર્યો? જે તું વિચાર કર. સર્વ પ્રાણીઓ યમરાજના મુખમાં જ વસે છે, છતાં એક ક્ષણ પણ એવે છે તે જ નવાઈ જેવું છે. યમરાજના મુખનો કોણીઓ મારે થઈ જશે તે કાંઈ દહેવાય નહિ, એ તો ટંબા એટલું નવાઈ જેવું સમજવાનું છે. એ યમદેવ એવો દૂર છે કે એ પ્રેમ જોતો નથી, બંધન જોતો નથી, વશ જોતો નથી, સંબંધ જોતો નથી, એ તો મદમાં ચડેલા મસ્ત હાથની જેમ પિત્તાના આગમાં જે આવે તેના ચૂરેચૂર કરી નાખે છે; જે સમજનરૂપ મુંદર કમરો દોષ

છે અને તે ખાસ કરીને બીજાની આંખોને અત્યંત મનોહર લાગતાં હોય છે તે સર્વ પ્રત્યે એ ચમત્કેવ હીમના જળકણો જેવું કાર્ય કરે છે અને તેને સપાટમાં ઝાંખાં કરી નાખે છે. મનુષ્ય શરીરધારીને મોટાં મોટાં મંત્રચંત્રો મરણથી બચાવી શકતા નથી, તેના ધનના ઢગલા આડા આવી શકતા નથી, મોટા મોટા વૈદ્યોની તેને અંગે કારી ફાવતી નથી, રામબાબુ જોસડો જીજીબુટ્ટીઓ કે માત્રાઓ તેનાથી રક્ષણ આપી શકતા નથી, બાઈઓ છોડાવી શકતાં નથી અને મોટા દેવેદ્રનો હુકમ પણ તેને અંગે વાલી શકતો નથી. આથી મરણ નામનો ઉપદ્રવ એવા પ્રકારનો છે કે જેની સામે કોઈ ઉપાય કામે લાગી શકતો નથી અને સર્વને એ માર્ગે ચાકરા જવાનું છે, તો પછી એ સિદ્ધ માર્ગે કોઈને જતાં જોઈને કયો સમય ગમરાટમાં પડી જાય ?”

આથી રીતે અકલંક મુનિ મહારાજ મારો શોક દૂર કરાવવા અને મને ચોકના સંબંધથી છોડાવવા થાક્યા વગર દરરોજ ધર્મદેશના આચાર્ય કરતા હતા, જૂદે જૂદે પ્રકારે છવનમરણના સંબંધ જણાવતા હતા અને મરણસંબંધી વિશિષ્ટ તત્ત્વજ્ઞાનના રસનાં ઝરાણાં મારી આનંદ ખાંડી કરતા હતા. પરંતુ મહામોહને તાળે થઈને હું તો શોક-નિવર્તી સારું જ ચાકરો જતો હતો, તેનો સંબંધ છોડતો નહોતો અને મહાત્મા અકલંકના વચનપર લક્ષ્ય આપતો નહોતો. હું વારંવાર અપરહોષ હતો કે “અરે બાળા! અરે પ્રિયા! અરે વહાલી! અરે મુંદરિ! હા પ્રેમી! હા પદમનેત્રા! અરેરે! મુંદર બનશેવાળી! હા કંતા! હા મુંદરજાણિકી! હા પતિવ્રતસલા! હા પતિપ્રેમી! હા પતિ-વતે! હા દેવિ! અદાદા મારી મદનમુંદરિ! અરેરે!! આ પ્રમાણે રડતાં ઘનચાહને અર્ધી છોડી દઈને તું ક્યા ચાલી ગઈ? અરેરે વહાલી! તું નને તારા દગલ દગલ” આ રડતા તારા ચિરંજીવ સાથે મેં તારા અંગે સંભળ્યું કરે” વહાલી! અર્ધી આસાને મારે મારીરે બેઠી પડે” તારા આ અવસ્થા જાણ્યું મિત્ર તારી હજીરીથી દૂર કરે!”

હું તો અકલંકના વચનના કાન્ડે રડતું રડતું આસાને ચાકરો બની ગયો. મેં કહ્યું કે “મહારાજ! મારા મનમાં તારા વચનના કાન્ડે રડવાનું થયું છે. તારા વચનના કાન્ડે મારા મનમાં તારા વચનના કાન્ડે રડવાનું થયું છે.”

અકલંકના મનુ રડવા.

મહારાજના મનુ રડવા.

મહારાજના મનુ રડવા.

મહારાજના મનુ રડવા. મહારાજના મનુ રડવા. મહારાજના મનુ રડવા.

આજ્ય વિચારતા હતા, જાતે મહા બુદ્ધિશાળી હતા, દયા તત્પર હતા, પરોપકાર કરવાની રૂચિવાળા હતા અને મારા ઉપર આદરવાળા હતા. મારી આવી અવસ્થા જોઇને તેઓ વળી ઉપદેશ દેવા લાગ્યા.—

“ મહારાજ ઘનવાહન ! તારા જેવાએ આતું બાળચરિત્ર કરવું “ યોગ્ય નથી, માટે તું આ નામરદાઇ છોડી દે, ધૈર્ય ધારણ કર, તારા “ અંતઃકરણમાં સ્વસ્થતા લાવ, તારા આત્માને યાદ કર, કોઈ પણ “ જાતના અપવાદ વગર તારૂં માત્ર એકાન્ત અહિત કરનાર આ મહા- “ મોહને છોડી દે, શોકને મૂકી દે, પરિચલ્લને પરિચય ઝાંછી કર, “ સદાગમને અનુસર, તેના ઉપદેશ પ્રમાણે આચરણ કર, મારા ચિ- “ ત્તને પ્રમોદ યાચ તેમ કર. અરે ભાઈ ! આટલી જ વારમાં પેલા “ સાધુએ લોકોદરમાં આગ ખતાવી હતી તે બૂલી ગયો ? શું ‘સંસાર- “ મદિરાશાળા તફાન વિસરી ગયો ? પેલા સંસાર રેટ (અરધકૃષ્ણકી)” “ તને યાદ રહ્યો નથી ? અરે તું તારા મનમાં કર્મવાળા જીવોનો અને “ મઠનો વૃત્તાંત અને ભાં ખતાવેલ સન્નિપાત અને ઉન્માદ” યાદ કરતો “ નથી ? મનુષ્યજન્મ રૂપ રત્નદ્રીપ પ્રાપ્ત કરવાની દુર્લભતા” તને યાદ “ રહેલ નથી ? સંસારબળારમાં રહેનારની સ્થિતિનું” જરા પર્યાલોચન “ કરી તું કેમ વૈરાગ્ય ધારણ કરતો નથી ? અરે પેલા ચિત્તરૂપ વાંદ- “ શના બચ્ચાની” અપળતા તને સ્મરણમાં રહી નથી ? એ વાંદરાના “ બચ્ચાતું નિરંતર રક્ષણ કરવાની જરૂર છે એ વાત તું કેમ સ્વીકાર- “ રતો નથી ? અને એ વાત સ્વીકારતો હો તો તું શા માટે એ પ્રમાણે “ વર્તન કરતો નથી ? અરે ભાઈ ! તું શા માટે વિષયનાં ઝેરી ખાટો “ ઉપર કુદાકુદ કરે છે ? અને શા માટે તું અર્થનિચય નામની ખાંદસ “ કૂલ ફળની” રજ અને કાદવમાં આળોટે છે ? તું ભોક્ષમાર્ગને સારી “ રીતે જાણે છે ઝોળાળે છે સમજે છે છતાં તારા આત્માને મહા શેર “ નરક તરફ શા માટે ફેંકે છે ! તને ભાં જે ઉપાય ખતાવવામાં આગ્યો

૧ જુઓ આ ચાલ પ્રસ્તાવ પ્રકરણ બીજું (પ. ૧૬૫૭).

૨ સદા પ્રકરણ ત્રીજું. (પ. ૧૬૬૫).

૩ સદા પ્રકરણ ચોથું (પ. ૧૬૮૨).

૪ સદા પ્રકરણ પાંચમું (પ. ૧૬૮૭).

૫ સદા પ્રકરણ ૭ અને સાત (પ. ૧૭૦૦-૩૪).

૬ સદા પ્રકરણ આઠ (પ. ૧૭૩૫).

૭ સદા પ્રકરણ નવ (પ. ૧૭૪૮).

૮ જુઓ પ્રકરણ ૮ પ. ૧૭૪૩.

૯ સદા પૃષ્ઠ ૧૭૪૮.

“હતો તેના વડે તારા આત્માને હમેશને માટે આનંદ આપનાર શિવા-
 “લય નામના મઠમાં શા માટે મૂકી આપતો નથી? અને મહારાજ!
 “સંસારમાં રહેનાર પ્રાણીઓને આફતો તો હાથની અંદર આવી રહેલી
 “છે, વાતવાતમાં લાગુ પડી જાય તેમ છે; તેવી જ રીતે પોતાના પ્રિય
 “જનોના વિરહ તદ્દન સુલભ છે, તુરતમાં બની જાય તેવા છે; મોટા
 “આધિઓ તો જરા પણ દૂર નથી, હાલતાં ચાલતાં લાગુ પડી જાય
 “તેમ છે; દુઃખો તો તદ્દન બાબુમાં જ આવી પડેલાં છે, જરા જરામાં
 “તદ્દન નજીક આવી વળગી પડે તેવી સ્થિતિમાં છે; અને મરણ તો
 “ચોક્કસ થવાનાં જ છે, જરૂર આવી પડનાર છે—આ પ્રમાણે હોવાથી
 “શુદ્ધ વિવેક એ જ પ્રાણીઓનું ખરેખર રક્ષણ છે, એ જ ખરેખરે
 “આધાર છે અને બીજા કોઈ પણ સાચો ટેકો નથી.”

બહેન અગૃહીતસંકેતા ! જેમ એક મનુષ્ય બહુ આકરી નિદ્રામાં
 ઉંઘી ગયો હોય તેને ધૂમ મારી મારીને કોઈ જાગૃત
 શુદ્ધિ આવી. કહે, અથવા ઝેરની અસર થવાથી કોઈ પ્રાણી ઝાલાં
 ખાતો હોય તેને જેમ આકરા મંત્રોનો જાપ ઠેકાણે
 લઈ આવે, અથવા તો દાડના ઘેનમાં કોઈ પ્રાણી મસ્ત થયો હોય તેને
 જેમ એકદમ બીક બતાવવાથી તે ઠેકાણે આવી જાય, અથવા તો કોઈ
 પ્રાણીને મૂર્છા આવી ગઈ હોય તેને જેમ શીતળ જળયુક્ત પંખો નાખીને
 પવનદ્વારા શુદ્ધિમાં લાવવામાં આવે અથવા તો કોઈને સનેપાતનો
 ચાળો થઈ આવ્યો હોય તેને હુશિયાર વૈધની પદ્ધતિસર ચિકિત્સા કર-
 વામાં આવે ત્યારે તેની ઉન્મત્તતા જેમ દૂર થાય તેવી રીતે અકલંક
 મુનિની ઉપર પ્રમાણેની વિશાળ મુંદર વચનપદ્ધતિથી મારામાં કાંઈક
 શુદ્ધિ આવી, હું જરા ઠેકાણે આવ્યો, મારી ચેતના જાગૃત થઈ.

હવે તે વખતે શોક મહામોહ પાસે ગયો, તેને નમ્યો અને પછી
 તે બન્ને વચ્ચે નીચે પ્રમાણે ખાનગી વાતચીત થઈ:-

શોક—“દેવ ! હવે હું તો જાડું છું ! મને અકલંક અહીં રહેવા
 દેતો નથી, બેસવા દેતો નથી. એ તો બરોબર મારી પછવાડે પડ્યો છે.”

મહામોહ—“એ અકલંક તો બહુ આકરો છે, ઘણો વસમો
 માણસ છે. એ ઘનવાહનની સાથે મળી જઈને બાપડાને છેતરે છે,
 ઉંઘે રસ્તે દોરી જાય છે. આપણું પાપ હવે શું થશે તેની અત્યારે તો
 કાંઈ ખબર પડતી નથી, કાંઈ વાત સમજમાં આવતી નથી. માટે અ-

તારે તો ભલે તું આશ્વો ભા. માત્ર તારે બળરદારી રાખવી, રાવન
રહેવું, તારો બંને અમારો યોગ વળી આત્મ ઉપર મહા આવશે.”

શોક—“જેવો મહારાજ સાદેબનો દુકમ !”
એ પ્રભાણે કહીને શોક સ્વાંથી વિદાય થયો.

મેં પાત્ર અલંકાર મુનિનાં વચનનો આદર કર્યો, સદાગમની તરફ
પ્રેમ બતાવ્યો, ઘોરો ઘોરો મહામોહ અને પરિગ્રહ.

દ્રવ્યાચાર.

તરફ નિરરકાર બતાવ્યો, અમાઉ જે બળેલો હતો
તેને ઘોડું ઘોડું, તાર્ણ કર્યું, નવીન શાસ્ત્ર ભાષુવાને
અંગે આદર કર્યો, કેટલાંક જિનમંદિરો અને પ્રતિમાઓ નવાં કરાવ્યાં,
કેટલીક યાત્રાઓ કરી, આત્રમહોત્સવો કર્યા, પાત્રોને દાન આપ્યાં.

આ પ્રભાણે કેટલીક શુભ ક્રિયાઓ મેં કરી તે જોઈને અલંકાર-
મુનિને પાતાના મનમાં સંતોષ થયો કે હવે તેમણે મને શુભવાન
બનાવ્યો છે, અને શુભભાજન કર્યો છે, રસ્તા ઉપર આવ્યો છે.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

મહાપરિગ્રહ.

કલંક મુનિના સદુપદેશથી કેટલોક બાહ્ય આચાર મેં
(સંસારીજીવે ઘનવાહને) પાળ્યો અને તેને લઈને દાન
યાત્રા મહોત્સવાદિ કાર્યો કર્યા અને તે દ્વારા મુનિરાજને
સંતોષ આપવાને હું શક્તિમાન થયો. હવે તે વખતે
એક તદ્દન નવીન ઘટના બની તે ખાસ સાંભળવા યોગ્ય
છે. ભદ્રે અગૃહીતસંકેતા ! તું લક્ષ્ય રાખીને એ હકીકત સાંભળઃ—
(સંસારીજીવ જે અભારે ઘનવાહનના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે તે
તે ભવસંબંધી પોતાની જીવનચર્યા અગૃહીતસંકેતા અને પ્રસાવિશાળા
સાંભળે તેમ ભવ્યપુરપની હાઝરીમાં સદાગમ સમક્ષ કહે છે, તે વાત
લક્ષ્યમાં રાખવી. સંસારીજીવ પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવે છે :)

૧ એમ જણાય છે કે મોહરાષ્ટ્રે આ વચનમાં શોકદ્વારા કેટલું ગ્રસ્ત સંદેશો
મોકલ્યો છે.

“હતો તેના વડે તારા આત્માને હમેશને માટે આનંદ આપનાર શિવા-
 “લય નામના મઠમાં શા માટે મૂકી આપતો નથી? અને મહારાજ!
 “સંસારમાં રહેનાર પ્રાણીઓને આફતો તો હાથની અંદર આવી રહેલી
 “છે, વાતવાતમાં લાગુ પડી જાય તેમ છે; તેવી જ રીતે પોતાના પ્રિય
 “જનોના વિરહ તદ્દન સુલભ છે, તુરતમાં જની જાય તેવા છે; મોટા
 “આધિઓ તો જરા પણ દૂર નથી, હાલતાં ચાલતાં લાગુ પડી જાય
 “તેમ છે; દુઃખો તો તદ્દન આંખમાં જ આવી પડેલાં છે, જરા જરામાં
 “તદ્દન નજીક આવી વળગી પડે તેવી સ્થિતિમાં છે; અને મરણ તો
 “ચોક્કસ થવાનાં જ છે, જરૂર આવી પડનાર છે—આ પ્રમાણે હોવાથી
 “શુદ્ધ વિવેક એ જ પ્રાણીઓનું ખરેખર રક્ષણ છે, એ જ ખરેખર
 “આધાર છે અને બીજો કોઈ પણ સાચો ટેકો નથી.”

બહેન અગૃહીતસંકેતા! જેમ એક મનુષ્ય બહુ આકરી નિદ્રામાં
 ઉંઘી ગયો હોય તેને બૂમ મારી મારીને કોઈ જાગૃત
 શુદ્ધિ આવી. કરે, અથવા ઝેરની અસર થવાથી કોઈ પ્રાણી ઝાલાં
 ખાતો હોય તેને જેમ આકરા મંત્રોનો જાપ ઠેકાણે
 લઈ આવે, અથવા તો દારૂના ઘેનમાં કોઈ પ્રાણી મસ્ત થયો હોય તેને
 જેમ એકદમ બીક બતાવવાથી તે ઠેકાણે આવી જાય, અથવા તો કોઈ
 પ્રાણીને મૂર્છા આવી ગઈ હોય તેને જેમ શીતળ જળયુક્ત પંખો નાખીને
 પવનદ્વારા શુદ્ધિમાં લાવવામાં આવે અથવા તો કોઈને સનેપાતનો
 આળો થઈ આવ્યો હોય તેને હુશિયાર વૈદની પદ્ધતિસર ચિકિત્સા કર-
 વામાં આવે ત્યારે તેની ઉન્મત્તતા જેમ દૂર થાય તેવી રીતે અકલંક
 મુનિની ઉપર પ્રમાણેની વિશાળ મુંદર વચનપદ્ધતિથી મારામાં કાંઈક
 શુદ્ધિ આવી, હું જરા ઠેકાણે આવ્યો, મારી ચેતના જાગૃત થઈ.

હવે તે વખતે શોક મહામોહ પાસે ગયો, તેને નમ્યો અને પછી
 તે બંને વચ્ચે નીચે પ્રમાણે ખાનગી વાતચીત થઈ:-

શોક—“દેવ! હવે હું તો જાડું છું! મને અકલંક અહીં રહેવા
 દેતો નથી, બેસવા દેતો નથી. એ તો બરોબર મારી પછવાડે પડ્યો છે.”

મહામોહ—“એ અકલંક તો બહુ આકરો છે, ઘણો વસમો
 માણસ છે. એ ઘનવાહનની સાથે મળી જઈને બાપરાને છેતરે છે,
 ઉધે રસ્તે દોરી જાય છે. આપણું પણ હવે શું થશે તેની અત્યારે તો
 કાંઈ ખબર પડતી નથી, કાંઈ વાત સમજમાં આવતી નથી. માટે અ-

આવી રીતે બહેન બહુલિકા અને કૃપણતા બેને સાથે મોકલવાની આજ્ઞા થઈ એટલે સાગર તો બહુ રાજ થઈ ગયો, પિતાને જવાબમાં માત્ર ‘બહુ કૃપા કરી’ એટલું જ કહ્યું અને સાગર પોતાની સાથે બહુલિકા અને કૃપણતાને લઈને મારી પાસે આવ્યો.

એ ત્રણેને મારી પાસે આવતાં જોઈને મહામોહ અને પરિવ્રજ બહુ રાજ થયા. તે જ વખતે કૃપણતા અને ભેટી પરિણામો. પડી. એ જોવી અને ભેટી કે મારા મનમાં ઇચ્છા થઈ કે—અરે! આ મારી પાસે પૈસા છે તે તો નજરે દેખી શકાય તેવાં સુખનું કારણ છે, તેનાથી સુખ મેળવવાનાં સાધનો ખરીદ કરી શકાય છે, એકઠાં કરી શકાય છે, ભોખવી શકાય છે; એવા પૈસાનો પરલોકનાં સુખનાં સાધનો મેળવવાની ઇચ્છા વડે વ્યય કરી નાખવો એમાં તે રહાપણ શું કહેવાય? પૈસાથી અહીંનાં સુખોનો લાભ લેવો કે પરલોકનાં સુખની કલ્પના કરી તે ખાતર તેના વ્યય કરી નાખવો? આવી રીતે નજરે દેખાય તેવાં સુખસાધનનો ત્યાગ કરી અદૃષ્ટ અને કલ્પનામાત્રમાં રહેલાં સાધનોમાં પૈસા ઉઠાડી નાખવાનો હેતુ શો? પણ આ અકલંક મુનિ તો મને દરરોજ પ્રેરણા અને ઉત્સાહ આપ્યા કરે છે અને કહે છે કે ‘લાઈ ઘનવાહન! જો તારે ભાવસ્તવ કરવાનો ઉત્સાહ હોય, બલિષ્ઠમાં તારે તે માર્ગે પ્રગતિ કરવી હોય તો અત્યારે તું દ્રવ્યસ્તવ કરવામાં સારી રીતે આદર કર, તેના ઉપર તારું ચિત્ત લગાડ, તે માર્ગે પ્રવૃત્ત થા. ધીમે ધીમે તું ભાવસ્તવમાં’ તે માર્ગે આગળ વધીશ.’ આવાં આવાં ઉત્સાહનાં વચનો કહે છે તેથી તે રીતે દ્રવ્યસ્તવમાં મારા બહુ પૈસા ખરચાઈ જાય છે, વપરાઈ જાય છે, વેડફાઈ જાય છે. તારે હવે મારે તે શું કરવું? આ તો મારે મોટી મુશ્કેલી થઈ પડી. આવા આવા વિચાર હું કરતો હતો તે વખતે બહુલિકાએ મને આલિંગન કર્યું, અને ભેટી પડી.

જોવી બહુલિકા અને ભેટી તેવીજ માગમાં એક અત્યંત ખરાબ

૧ દ્રવ્યસ્તવ, ભાવસ્તવ: દ્રવ્યસ્તવમાં પૂજ્ય સાત્ર યાત્રા મહોત્સવાદિનો સમાવેશ થાય છે. તે ભાવસ્તવનું નિમિત્ત છે અને નિમિત્ત પૂરતી જ તેની ઉપયુક્તતા છે. સંસારાસિવા છવો પ્રથમ દ્રવ્યસ્તવમાં પડે છે, પછી વિચારણાને પ-રિણામે ભાવસ્તવમાં જોડાય છે. ભાવસ્તવમાં અંતઃકરમૂત્રી ઇચ્છાથી ત્યાગ, આત્મ-ભાવમાં રમણતા, સમતા અને વિકારો પર અરુચિનો સમાવેશ થાય છે. દ્રવ્યસ્તવમાં ધનવ્યય, દાન, દેવગુરુપૂજન, સદાચાર, વગેરે, મોક્ષબદ્ધે વિગ્રહેનો સમાવેશ થાય છે.

કુચુદ્ધિ જન્યુત થઇ આવી. મેં વિચાર કર્યો કે આ અધમતાની મારા પૈસા વેડફાઇ જવાનું કારણ અકલંકમુનિ છે, પરાકાષ્ઠા. તો કોઇ યુક્તિ કરીને તેઓને અહીંથી (પોતાના સાહ્યાદ નગરથી) બહાર-દૂર મોકલાવી દઉં, કોઇ વચનની રચના કરીને એમને વિહાર કરાવી દઉં, તો પછી આ પૈસાનો ધુમાડો થતો અટકી જાય. આવા તુચ્છ વિચાર અને નિર્ણયને પરિણામે હું અકલંકમુનિ પાસે આવ્યો અને બોલ્યો ‘સાહેબ! આપ તો ખરેખર મારા ઉપર ઉપકાર કરવા માટે અહીં પધાર્યા છો. ખરેખર, આપશ્રીએ મારા ઉપર ઘણી કૃપા કરી, આપશ્રીનો બહુ આભાર થયો. સાહેબ! હવે માસકલ્પ^૧ પૂરો થયો છે; તો મહાત્મા કોવિદાચાર્ય (શુર)નું આપના સંબંધમાં મન ઊંચું થઇ જશે અને એમને ઠપકો મળશે કે વિહારનો સમય થયો છતાં એમે આપશ્રીને વધારે રોકી રાખ્યા. તો સાહેબ! હવે આપશ્રી વિહાર કરો. આપે જે જે આદેશ કર્યા છે તે તે સર્વ હવે એમે કર્યા કરશું. આપશ્રીએ એ સંબંધમાં જરા પણ ચિંતા ન કરવી.” તેનાં આવાં વચન સાંભળી મુનિ અકલંકે વિહાર કર્યો અને પોતે પોતાના શુરપાસે સીધાંબ્યા.

પરિવ્રહમાં આસક્તિ.

ચોરોનો અંદર અંદર જલ્પ.

છેવટે સદાગમ દૂરીકરણ.

અકલંકમુનિએ વિહાર કર્યો અને સાગરના ઉપદેશથી હું પરિવ્રહમાં વધારે વધારે આસક્ત થયો અને ધર્મમાર્ગે જે થોડો થોડો પૈસાનો વ્યય હું કર્યા કરતો હતો તે પણ અટકાવી દીધો. ભાવસ્તવની વાત તો બાબુએ રહી ગઇ પણ દ્રવ્યસ્તવ પણ અટકી ગયું અને પરિવ્રહની ધારણા સફળ થઇ તેમજ મહામોહની ઇચ્છા પૂરી થઇ.

ઉપર પ્રમાણે મારી સ્થિતિ થઇ અને મારામાં દેરફાર થયો તે બરાબર જોઇને પરિવ્રહ ઘણો રાહ થયો અને પોતાની મદદે અડીને

૧ માસકલ્પ: સાધુ ચોમાસામાં (વરસાદમાં) ચાર માસ અને શેષ કાળે એક માસથી વધારે સાધારણ રીતે એક સ્થાનકે રહેતા નથી. ચારાદિક નળજાઇ અથવા મોટા હથકારના કારણે રહેવાની શરતી આજ્ઞા પાવ તો રહી રાકાય છે, પણ ઘનવાદનની દાનવ રત્ન મંગાવવાની ન હોતી, પણ ગમે તે બદાને મુનિને વિહાર કરાવવાની દલીલ કદિ: સાધુને જાતાવી જવાની પ્રવૃત્તિ કવચિત્ દષ્ટિગોચર થાય છે તે બિદનો વિષય છે. જ્યાં એકાત સરજતા જોઇએ ત્યાં પણ મોહના આ-ક્રમણે પાવ તો પછી વિષમ સમુદ્ર વરવાના માગો કેમ મળે? ક્યાંથી મળે? હા મારે મળે!

વખતે આવી પહોંચનાર સાગરમિત્રને કહેવા લાગ્યો “અરે ભાઈ! મારા મિત્ર! પ્રેમી! મારા તો દહાડા અહીં ગણાઈ ચૂક્યા હતા અને માફ આવી બન્યું હતું. હું તો લગભગ ખલાસ થઈ જવા આવ્યો હતો, તેમાં બરાબર ટાંકણે આવીને તું મારો બચાવ કર્યો છે. અને ભાઈ! તારાથી પણ વધારે સારી રીતે આ કૃપણતા બંદેન પોતાના ભાઈ ઉપર (મારા ઉપર) વાત્સલ્ય રાખનારી થઈ છે, એણે તો ખરેખર મને મરતાને જીવન આપ્યું છે, મને નવી છંદગી આપી છે, મને ખરેખર બચાવી લીધો છે. અને સાથે આ બહુલિકા બંદેન પણ ભારે ઉપકાર કરનારી થઈ પડી છે, કારણ કે મારી ખરેખરી મુશ્કેલી તો પેલા મારા હાડવૈરી અઠલંકે છીબી કરી હતી, તેને એ બંદેને ભારે યુક્તિ કરીને અહીંથી વિદાય કરી દીધો. ભાઈ! નરોત્તમ! તું બહુ સાફ કર્યું! વખતસર આવી પહોંચી તું મહારાજ રાજેશ્વર (મહામોહ) તરફ ખરો ભક્તિભાવ બતાવ્યો અને માફ રક્ષણ કર્યું.”

આવી રીતે પરિવ્રજ પોતાના મનથી સાગર બહુલિકા અને કૃપણતાને આભાર દર્શાવી રહ્યો હતો તે આખી વાર્તા સાંભળીને મહારાજ મહામોહ ને પાસેજ બેઠા હતા તે પરિવ્રજને હૃદયેશીને બોલ્યા “વત્સ! પરિવ્રજ! તું તદ્દન સાચું જ બોલ્યો છે, તારી વાત તદ્દન વાજબી છે! આ છોકરો સાગર છે એ તો ખરેખર મારા જીવનરૂપ છે, મારા જીવતરમય છે, મારી સર્વ શક્તિ મેં એનામાં સ્થાપન કરી છે અને વસ્તુતઃ તે તેનામાં બરાબર જામી ગઈ છે. મારા લોકરમાં એ છોકરો (સાગર) મારો ખરેખરો ભક્ત છે, બદલાની અપેક્ષા રાખ્યા વગર સાચી સેવા કરનારો છે, મારો સાચો મુત્ર છે, રાજ્યને યોગ્ય છે અને તારૂં રક્ષણ કરવાને પૂરતો શક્તિમાન છે.”

એવી રીતે ન્યારે સાગરને મહામોહ મહારાજે પોતે જ ઉત્તેજન આપ્યું, અદાવ્યો, ત્યારે તે પણ મને વધારે વશ કરનારો થઈ પડ્યો અને સદાગમને સારી રીતે દેરાન કરનાર નીવડ્યો. સાગરે મારા ઉપર જેમ જેમ પોતાનો દોર વધારવા માંડ્યો તેમ તેમ હું પણ આશા વળણા અને ઇચ્છામાં વધતો ચાલ્યો અને સદાગમને દૂર કરતો ગયો. ઉંચે ને ને કૂત્યો મેં અઠલંકમુનિના સદુપદેશથી ઉપર જણાવ્યું તેમ રાફ કર્યો હતાં તે સર્વ છોડી દીધાં અને આખરે હું અઠલંકમુનિ અહીં પધાર્યા તે પહેલાં જેવો હતો તેવો જ થઈ ગયો, સર્વ દ્રવ્યસ્તવમાં તદ્દન શિથિળ થઈ ગયો અને સંસારમાં રહિયો બની મહા પરિવ્રજમાં આસહ્ય થઈ ગયો.

નિરર્થક કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ

સમજી હોય તે કદિ ન કરે.

કોવિદાચાર્યનો જ્ઞાનાનુભવ.

અકલંકમુનિ ખરેખર દયાના સાગર હતા, કૃપારસથી ભરપૂર હતા અને મારે માટે વારંવાર ચિંતા રાખ્યા કરતા હતા. તેઓશ્રીએ મારી ઉપર જણાવેલી ઉકીકત સાંભળી, જ્યારે તેઓશ્રીને જણાયું કે હું તો પરિગ્રહમાં આસક્ત થઈ ગયો છું અને દ્રવ્યસ્તવ પણ મૂકી બેઠો છું ત્યારે વળી ફરીવાર મારી પાસે આવીને મને ઠેકાણે લઈ આવવા તેઓ તૈયાર થઈ ગયા. તેઓશ્રીએ ગુરુમહારાજ કોવિદાચાર્યને પ્રણામ કર્યા,

કૃપારસવાળા
અ ક લં ક.

મારા સંબંધી ઉકીકત કહી સાંભળાવી અને મને ઉપ-
દેશ આપવાની ઇચ્છાનું પ્રયોજન જણાવી મારી પાસે
આવવાની અનુરૂપ માગી. કોવિદાચાર્ય મહા વિચક્ષણ
હતા, શાસ્ત્ર અને વ્યવહારમાં મહા કુશળ હતા અને

અનુભવજ્ઞાનમાં એકા હતા. તેઓ અકલંકમુનિનાં હૃદયમાં રહેલો સદ્-
ભાવ સમજી ગયા, તેઓના શિષ્યના શુભ ઇરાદાની તેમને ખાતરી હતી
અને વિશિષ્ટ જ્ઞાનાનુભવથી તે વખતે વર્તતી મારી સ્થિતિની પોતાના
મગજમાં સ્પષ્ટતા હતી. શિષ્યની સદર વિરૂપિના પ્રત્યુત્તરમાં તેઓશ્રીએ
નીચે પ્રમાણે વિચારણા બતાવી. તે વખતે તેઓની (ગુરુ શિષ્યની)
વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ:-

કોવિદાચાર્ય—“ વત્સ અકલંક ! આ તારો પ્રયત્ન તદ્દન નકામો
છે. તું ત્યાં જવાની વાત છોડી દે, એમાં કાંઈ સાર જેવું નથી, એમાં
કશો લાભ નથી. એવું કારણ એ છે કે એ ઘનવાહનની પાસે જ્યાં-
સુધી પેલા મહામોહ અને પરિગ્રહ છે ત્યાંસુધી એના ઉપર કાંઈ કામ
થઈ શકે તેવું નથી અને એ પોતે પણ કર્મકુશળ થઈ શકે તેવું નથી.
અત્યાર સુધી એ જ સ્થિતિ વર્તે છે અને તેથી તારો પ્રયત્ન તદ્દન ફેકટ
જવાનો છે. એવા નિશ્ચયનું કારણ એ છે કે એ બંને (મહામોહ અને
પરિગ્રહ) તો ત્યાં અડો જમાવીને પડ્યા છે અને વળી પાછા તેઓની
પાસે સાગર વિગેરે એક પછી એક આવ્યા કરશે, કારણ એ બંને
મૂળનાયક છે અને પેલા સાગર વિગેરે અનેકના આશ્રયસ્થાન છે; એ-
ટલે એ આખા લક્ષકરવું જોર વધ્યા જ કરશે. મતલબ એ છે કે ત્યાં
સુધી પ્રાણી એ દુરાત્માઓને વશ વર્તેતો હોય છે ત્યાંસુધી એને
ઉપદેશ પણ કેવો ? અને ધર્મ પણ કેવો ? અને એને સદાગમ સાથે
મેળાપ પણ ક્યાંથી સંભવે ? એવા પ્રાણીઓ તો મહામોહ અને તેના

પરિવારને વશ રહીને વધારે વધારે નીચા ઉતરતા જાય છે. એવા પ્રાણીઓને દેશના આપણી એ તો બહેરાની આગળ જાપ કરવા જેવું છે, આંધળાની પાસે નાચવા જેવું છે, વંધ (ઉખર^૧) ભૂમિમાં બી વાવવા જેવું છે. જો બહેરા માણસ સાંભળે, આંધળો જુએ અથવા ઉખર ભૂમિમાં અનાજ ઉગે તો જ એવા પ્રાણીને આપેલ ધર્મદેશનાને ફળ મેલે.

“અને ભાઈ! કદાચ માનીએ કે તારા બહુ પ્રયાસથી એને બહુ થોડો સહેજસાજ લાભ થાય અથવા એના સંસ્કારમાં લાભ હોય. સહેજ ફેર પડે તો તેવો લાભ બહુ જ થોડો તદ્દન નહોતો તેમજ અલ્પકાલીન સમજવો અને તારા જેવાને અભ્યાસ વિગેરેનું ચોટું નુકસાન થાય એ ચોક્કસ સમજવું. વળી એક બીજી પણ વાત છે: તું એને વારંવાર બોધ આપ્યા કર, જાગૃત કર્યા કર, પ્રેરણા કર્યા કર, પરંતુ જ્યાં સુધી પેલા મહામોહ અને પરિવ્રજ એની સમીપમાં પહોંચાપાપ્યા રહ્યા છે ત્યાં સુધી એ તો ભાવનિદ્રામાં ઉભા જ કરશે, એને ગમે તેટલો જગાડીશ પણ જાગશે જ નહિ. માટે વત્સ! એની પાસે જવાથી સર્વ સમજી માણસો નુકસાન થાય તેવા કામમાં પડતા નથી, તેવો ધંધો કરતા નથી.”

અક્લંક—“ભગવન! આપણીની વાત બરાબર છે. ત્યારે સાહેબ! એ બાપડા ઘનવાહનનો પેલા મહા અનર્થના કરનારા હુઆ-ઓથી છુટકારો આપે થશે?”

વિદ્યા અને નિરીહતા.

કૌતિકાચાર્ય—“તારા જેવો પ્રાણી ચારિત્રરાજના સેનાપતિ (સમ્યગ્દર્શન^૨)ને^૩ તો સારી રીતે જાણ્યો છે. એ સેનાપતિએ રાજરાજેશ્વર ચારિત્રધર્મની સાથે મળીને ચોતાના વીર્યથી એક વિદ્યા^૪ નામની

૧ ‘જાવન’ વધારે થોડા સમય લાગત.

૨ વંધ, ઉખર જે જમીનમાં બીજ વાવવાથી ઉગી રહે નહિ તેવી ભૂમિ.

૩ સમ્યગ્દર્શન: એના વર્ણન અને પરિચય માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૬.

૪ વિદ્યા: આની સાથે ચોદશજની ગ્રામપતિ અવિધાને સરખાવો (પ્ર. ૪. પ્ર. ૬. પૃ. ૮૧૦ અને પ્ર. ૪. પ્ર. ૨૦ પૃ. ૮૩૮). મહાચોદનું આખું અવિધામય છે. તેના વિરોધમાં આ વિદ્યા કન્યા આવી. એને ઉત્પન્ન માણ છે તે લક્ષમાં રાખશે. ઉપર ઉપરનું વસ્તુજ્ઞાન (વિષય) એ કાંઈ વિદ્યા નથી, એને સમ્યગ્દર્શન જે ચારિત્રરાજ ઉત્પન્ન કરે સાચુ જ્ઞાન થાય છે.

નિરર્થક કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ

સમજી હોય તે કદિ ન કરે.

કેવિદ્યાચાર્યનો જ્ઞાનાનુભવ.

અકલંકમુનિ ખરેખર દયાના સાગર હતા, કૃપારસથી ભરપૂર હતા અને મારે માટે વારંવાર ચિંતા રાખ્યા કરતા હતા. તેઓશ્રીએ મારી ઉપર જણાવેલી હકીકત સાંભળી, જ્યારે તેઓશ્રીને જણાયું કે હું તો પરિગ્રહમાં આસક્ત થઈ ગયો છું અને દ્રવ્યસ્તવ પણ મૂકી એકે હું ત્યારે વળી ફરીવાર મારી પાસે આવીને મને ઠેકાણે લઈ આવવા તેઓ તૈયાર થઈ ગયા. તેઓશ્રીએ શુદ્ધમહારાજ કેવિદ્યાચાર્યને પ્રણામ કર્યા.

મારા સંબંધી હકીકત કહી સંભળાવી અને મને ઉપ-
કૃપારસવાળા દેશ આપવાની ઇચ્છાનું પ્રયોજન જણાવી મારી પાસે
અ ક લં ક. આવવાની અનુજ્ઞા માગી. કેવિદ્યાચાર્ય મહા વિચક્ષુ

હતા, શાસ્ત્ર અને વ્યવહારમાં મહા કુશળ હતા અને અનુભવજ્ઞાનમાં એકા હતા. તેઓ અકલંકમુનિનાં હૃદયમાં રહેલો સદ્-ભાવ સમજી ગયા, તેઓના શિષ્યના શુભ ઇરાદાની તેમને ખાતરી હતી અને વિશિષ્ટ જ્ઞાનાનુભવથી તે વખતે વર્તતી મારી સ્થિતિની પોતાના મગજમાં સ્પષ્ટતા હતી. શિષ્યની સદર વિશ્વસિના પ્રત્યુત્તરમાં તેઓશ્રીએ નીચે પ્રમાણે વિચારણા બતાવી. તે વખતે તેઓની (શુદ્ધ શિષ્યની) વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ:-

કેવિદ્યાચાર્ય—“વત્સ અકલંક! આ તારો પ્રયત્ન તદ્દન નકારી છે. તું ત્યાં જવાની વાત છોડી દે, એમાં કાંઈ સાર જેવું નથી, એમાં કશો લાભ નથી. એનું કારણ એ છે કે એ ઘનવાહનની પાસે જ્યાં સુધી પેલા મહામોહ અને પરિગ્રહ છે ત્યાંસુધી એના ઉપર કાંઈ કામ થઈ શકે તેવું નથી અને એ પોતે પણ કર્મકુશળ થઈ શકે તેવું નથી. અત્યાર સુધી એ જ સ્થિતિ વર્તે છે અને તેથી તારો પ્રયત્ન તદ્દન નિષ્ફળ જવાનો છે. એવા નિશ્ચયનું કારણ એ છે કે એ બંને (મહામોહ અને પરિગ્રહ) તો ત્યાં અડો જમાવીને પક્યા છે અને વળી પાછા તેઓની પાસે સાગર વિગેરે એક પછી એક આવ્યા કરશે, કારણ એ બંને મૃગનાયક છે અને પેલા સાગર વિગેરે એનેકના. આશ્રયસ્થાન છે, એટલે એ આખા લશ્કરનું જોર વધ્યા જ કરશે. મતલબ એ છે કે તું સુધી પ્રાણી એ દુરાત્માઓને વશ વર્તતો હોય છે ત્યાંસુધી એ ઉપદેશ પણ કેવો? અને ધર્મ પણ કેવો? અને એને સદાગમ સદ્-મેળાપ પણ ક્યાંથી સંભવે? એવા પ્રાણીઓ તો મહામોહ અને

પરિવારને વશ રહીને વધારે વધારે નીચા ઉતરતા જાય છે. એવા પ્રાણીઓને દેશના આપવી એ તો બહેરાની આગળ જાય કરવા જેવું છે, આંધળાની પાસે નાચવા જેવું છે, વંધ (ઉખર^૧) ભૂમિમાં પી વાવવા જેવું છે. એ બહેરા માણસ સાંભળે, આંધળો જુએ અથવા ઉખર ભૂમિમાં અનાજ ઉમે તો જ એવા પ્રાણીને આગેલ ધર્મદેશનાને કળ ખેસે.

“અને ભાઈ! કદાચ માનીએ કે તારા બહુ પ્રયાસથી એને બહુ થોડો સહેજસાજ લાભ થાય અથવા એના સંસ્કારમાં લાભ હોતો. સહેજ ફેર પડે તો તેવો લાભ બહુ જ થોડો તફાવત નહીં. તેમજ અલ્પકાલીન સમજવો અને તારા જેવાને અસ્વાસ વિગેરેનું મોટું નુકસાન થાય એ શ્રેષ્ઠ સમજવું. વળી એક બીજી પણ વાત છે: તું એને વારંવાર મોઢા આપ્યા કર, ભગૃત કર્યા કર, પ્રેરણા કર્યા કર, પરંતુ ત્યાં સુધી પેલા મહામોહ અને પરિગ્રહ એની સમીપમાં પહોંચાયાં રહ્યા છે ત્યાં સુધી એ તો ભાવનિદ્રામાં હોય જ કરશે, એને ગમે તેટલો જગાડીશ પણ ભગશે જ નહિ. મારે વત્સ! એની પાસે જવાથી સર્વું. સમજી માણસો! નુકસાન થાય તેવા કામમાં પડતા નથી, તેવો ધંધો કરતા નથી.”

અફસંક—“ભગવન! આપત્રીની વાત બરાબર છે. ભારે સાહેબ! એ બાપકા ઘનવાહનનો પેલા મહા અતર્થના કરનારા હુમ્મયાઓથી છૂટકારો મારે થશે?”

વિદ્યા અને નિરીહતા.

કોવિદાચાર્ય—“તારા જેવો પ્રાણી ચારિત્રરાજના સેનાપતિ (સમ્યગ્દર્શન)ને^૨ તો સારી રીતે જાણખે છે. એ સેનાપતિએ રાજરાજેશ્વર ચારિત્રધર્મની સાથે મળીને પોતાના વીર્યથી એક વિદ્યા^૩ નામની

૧ ‘ગાયન’ વધારે થોડા સખ્ત લાગત.

૨ વંધ, ઉખર: જે જમીનમાં બીજ વાવવાથી થતો સહે નહિ તેવી ભૂમિ.

૩ સમ્યગ્દર્શન: એના વર્ણન અને પરિચય માટે જુઓ મ. ૪. પ્ર. ૩૬.

૪ વિદ્યા: આની સાથે મોહમળની ગત્યવસ્થિ અવિદ્યાને સરખાવે (મ. ૪. પ્ર. ૬. પૃ. ૮૧૦ અને મ. ૪. પ્ર. ૧૦ પૃ. ૮૩૮). મહામોહનું આખું સરીર અવિદ્યામય છે. તેના વિરોધમાં આ વિદ્યા કન્યા આવી. કરનાર કોણ છે તે લક્ષ્યમાં રાખ્યો. ઉપર ઉપરનું વસ્તુજ્ઞાન (જ્ઞાન) એ મોહ વિદ્યા નથી, એને સમ્યગ્દર્શન અને ચારિત્રરાજ સાથે જ્ઞાન થાય છે.

નિર્રથક કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ

સમજી હોય તે કદિ ન કરે,

કેવિદ્યાચાર્યનો જ્ઞાનાનુભવ.

અકલંકમુનિ ખરેખર દયાના સાગર હતા, કૃપારસથી ભરપૂર હતા અને મારે માટે વારંવાર ચિંતા રાખ્યા કરતા હતા. તેઓશ્રીએ મારી ઉપર જણાવેલી હકીકત સાંભળી, જ્યારે તેઓશ્રીને જણાયું કે હું તે પરિવ્રજામાં આસક્ત થઈ ગયો છું અને દ્રવ્યસ્તવ પણ મૂકી બેસી છું ત્યારે વળી ફરીવાર મારી પાસે આવીને મને ઠેકાણે લઈ આવવા તેમજ તૈયાર થઈ ગયા. તેઓશ્રીએ ગુરુમહારાજ કેવિદ્યાચાર્યને પ્રણામ કરી

કૃપારસવાળા

અ ક લં ક.

મારા સંબંધી હકીકત કહી સંભળાવી અને મને ઉપ

દેશ આપવાની ઇચ્છાનું પ્રયોજન જણાવી મારી પ્રતિ

આવવાની અનુજ્ઞા માગી. કેવિદ્યાચાર્ય મહા વિચક્ષ્ણ

હતા, શાસ્ત્ર અને વ્યવહારમાં મહા કુશળ હતા અને

અનુભવજ્ઞાનમાં એકા હતા. તેઓ અકલંકમુનિનાં હૃદયમાં રહેલો સદ્

ભાવ સમજી ગયા, તેઓના શિષ્યના શુભ ઇરાદાની તેમને ખાતરી થઈ

અને વિશિષ્ટ જ્ઞાનાનુભવથી તે વખતે વર્તતી મારી સ્થિતિની ચોક્કસ

મગજમાં સ્પષ્ટતા હતી. શિષ્યની સદર વિગતિના પ્રત્યુત્તરમાં તેઓશ્રીએ

નીચે પ્રમાણે વિચારણા બતાવી. તે વખતે તેઓની (ગુરુ શિષ્યની)

વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ:-

કેવિદ્યાચાર્ય—“વત્સ અકલંક! આ તારો પ્રયત્ન તદ્દન નફરો છે. તું ત્યાં જવાની વાત છોડી દે, એમાં કાંઈ સાર જેવું નથી, એવો કશો લાભ નથી. એવું કારણ એ છે કે એ ઘનવાહનની પાસે જ મુઠ્ઠી પેલા મહામોહ અને પરિવ્રજ છે ત્યાંમુઠ્ઠી એના ઉપર કાંઈ થઈ શકે તેવું નથી અને એ પોતે પણ કર્મકુશળ થઈ શકે તેવું નથી અત્યાર મુઠ્ઠી એ જ સ્થિતિ બતે છે અને તેથી તારો પ્રયત્ન તદ્દન નફરો જવાનો છે. એવા નિશ્ચયનું કારણ એ છે કે એ બન્ને (મહામોહ અને પરિવ્રજ) તો ત્યાં અહો જમાવીને પછા છે અને વળી પાછા પાસે સાગર વિગેરે એક પછી એક આવ્યા કરશે, કારણ કે મુઠ્ઠીનાયક છે અને પેલા સાગર વિગેરે અનેકના આશ્રયસ્થાન છે. તારે એ આખા સરકરનું જોર વધ્યા જ કરશે. મતલબ એ છે કે મુઠ્ઠી પ્રાણી એ દુરાત્માઓને વશ વર્તેલો હોય છે ત્યાંમુઠ્ઠી ઉપરદેશ પણ દેવો? અને ધર્મ પણ દેવો? અને અને સદાચર નેત્રાય પણ ક્યાંથી સંભવે? એવા પ્રાણીઓ તો મહામોહ

પરિવારને વસા રહીને વધારે વધારે નીચા ઉતરતા જાય છે. એવા પ્રાણીઓને દેશના આપવી એ તો બહેરાની આગળ જાય કરવા લેવું છે, આંધળાની પાસે નાચવા લેવું છે, વંધ્ય (ઉખર) બુઝિમાં બી વાવવા લેવું છે. લે બહેરો માણસ સાંભળે, આંધળો જુએ અથવા ઉખર બુઝિમાં અનાજ હોય તો જ એવા પ્રાણીને આપેલ ધર્મદેશનાને ફળ બેસે.

“અને સાઈ! કદાચ માનીએ કે તારા બહુ પ્રવાસથી એને બહુ થોડો સહેજસાજ લાભ થાય અથવા એના સંસ્કારમાં લાભ દાની- સહેજ દેર પડે તો તેવો લાભ બહુ જ થોડો તદ્દન ની વચના નહોતો તેમજ અલ્પદાક્ષીન સમજવો અને તારા જેવાને અભ્યાસ વિગેરેનું મોટું નુકસાન થાય એ ચોક્કસ સમજવું. વળી એક બીજી પણ વાત છે: તું એને વારંવાર બાધ આપ્યા કર, લગ્નત કયાં કર, પ્રેરણા કયાં કર, પરંતુ જ્યાં સુધી પેલા મહામોહ અને પરિવ્રજ એની સમીપમાં પહોંચાયયા રહ્યા છે ત્યાં સુધી એ તો બાવનિદ્રામાં હવ્યા જ કરશે, એને ગમે તેટલો જગાડીશ પણ જાગશે જ નહિ. મટિ વત્સ! એની પાસે જવાથી સર્થ. સમજી માણસો! નુકસાન થાય તેવા કામમાં પડતા નથી, તેવો ધંધો કરતા નથી.”

અકલંક—“ભગવન! આપણીની વાત બરાબર છે. ભારે સાહેબ! એ આપણ ધનવાદનનો પેલા મહા અનર્થના કરનારા હુઆ-એથી છૂટકારો ક્યારે થશે?”

વિદ્યા અને નિરીહતા.

દેવિદાસાર્થ—“તારા જેવો પ્રાણી આદિત્રરાજના સેનાપતિ (સ-યમૂર્દશન)ને તો સારી રીતે ઓળખે છે. એ સેનાપતિએ રાજરા-ત્રસર આદિત્રધર્મની સાથે મળીને પોતાના વીર્યથી એક વિદ્યા નામની

૧ ‘આપન’ વધારે થોડા સખ્દ લાગત.

૨ વંધ્ય. ઉખર: જે જમીનમાં બીજ વાવવાથી ઉગી શકે નહિ તેવી બુઝિ.

૩ સમ્યમૂર્દશન: એના વર્ણન અને પરિચય મટિ જુએ પ્ર. ૪. પ્ર. ૩૧.

૪ વિદ્યા: આની સાથે મોહકાળની આગવણ અવિદ્યાને સરખાવે (પ્ર. ૪. પ્ર. ૬. પ્ર. ૮૧૦ અને પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૦ પ્ર. ૮૩૮). મનામોહન આખું સરી નવિદ્યામય છે. તેના વિરોધમાં આ વિદ્યા કન્યા ઉપર કરનાર છે તે લક્ષ્યમાં રાખસો ઉપર ઉપરનું વસ્તુજ્ઞાન (પ્ર. ૪. પ્ર. ૮૩૮) ને કાંઈ વિદ્યા નથી, એને સમ્યમૂર્દશન અને આખું જ્ઞાન થાય છે.

નિરર્થક કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ

સમજી હોય તે કદિ ન કરે.

કેવિદ્યાચાર્યનો જ્ઞાનાનુભવ.

અકલંકમુનિ ખરેખર દયાના સાગર હતા, કૃપારસથી ભરપૂર હતા અને મારે માટે વારંવાર ચિંતા રાખ્યા કરતા હતાં. તેઓશ્રીએ મારા ઉપર જણાવેલી હકીકત સાંભળી, જ્યારે તેઓશ્રીને જણાયું કે હું તે પરિવ્રજમાં આસક્ત થઈ ગયો છું અને દ્રવ્યસ્તવ પણ મૂકી બેઠો છું ત્યારે વળી ફરીવાર મારી પાસે આવીને મને ઠેકાણે લઈ આવવા તેને તૈયાર થઈ ગયા. તેઓશ્રીએ ગુરુમહારાજ કેવિદ્યાચાર્યને પ્રણામ કરી મારા સંબંધી હકીકત કહી સંભળાવી અને મને ઉપદેશ આપવાની ઇચ્છાનું પ્રયોજન જણાવી મારી પાસે આવવાની અનુરૂપ માગી. કેવિદ્યાચાર્ય મહા વિવેકવાન હતા, શાસ્ત્ર અને વ્યવહારમાં મહા કુશળ હતા અને અનુભવજ્ઞાનમાં એકા હતા. તેઓ અકલંકમુનિનાં હૃદયમાં રહેલો માનસ સમજી ગયા, તેઓના શિષ્યના શુભ ઇરાદાની તેમને ખાતરી થઈ અને વિશિષ્ટ જ્ઞાનાનુભવથી તે વખતે વર્તતી મારી સ્થિતિની પેઠે મારા મનમાં કંપિતતા હતી. શિષ્યની સદર વિરક્તિના પ્રત્યુત્તરમાં તેઓશ્રીએ નીચે પ્રમાણે વિચારણા બતાવી. તે વખતે તેઓની (ગુરુ શિષ્યની) વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઈ:-

કેવિદ્યાચાર્ય—“વત્સ અકલંક! આ તારો પ્રયત્ન તારા જીવનમાં તું ત્યાં જવાની વાત છોડી દે, એમાં કાંઈ સાર જેવું નથી. એને હાનિ નથી. એનું કારણ એ છે કે એ ઘનવાહનની પાસે મુકી પેલા મહામોહ અને પરિવ્રજ છે ત્યાંસુધી એના ઉપર કંઈ પણ થઈ શકે તેવું નથી અને એ પોતે પણ કર્મકુશળ થઈ શકે તેવું નથી. એના જીવનમાં એ જ સ્થિતિ વર્તે છે અને તેથી તારો પ્રયત્ન તારા જીવનમાં ફળદાયક છે. એવા નિશ્ચયનું કારણ એ છે કે એ અને (મહામોહ અને પરિવ્રજ) તો ત્યાં અહો જમાવીને પથ્યા છે અને વળી પાછા ફરે છે અને સાગર વિગેરે એક પછી એક આવ્યા કરશે, કારણ કે એ સમજાવે છે અને પેલા સાગર વિગેરે અનેકના આશ્રયમાં છે અને એ આશ્રય લઈને જીવે છે અને વળી જ ફરશે. મતલબ એ છે કે એને કંઈ પ્રયત્ન એ દુઃસ્વપ્નામાં વશ વર્તેલો હોય છે અને એને કંઈ પ્રયત્ન એવો નથી? અને એને કંઈ પ્રયત્ન એવો નથી? એવા પ્રશ્નોએ તો મહામોહ અને પરિવ્રજને કંઈ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર નથી.”

પરિવારને વડા રહીને વધારે વધારે નીચા કિતરતા લાય છે. એવા પ્રાણીઓને દેશના આપવી એ તો બહેરની આગળ લપ કરવા લેવું છે, આંધળાની પાસે નાચવા લેવું છે, વંથ (ઉખર) બૂમિમાં બી વાવવા લેવું છે. એ બહેરો માણસ સાંભળે, આંધળો છુએ અથવા ઉખર બૂમિમાં અનાજ હોય તો જ એવા પ્રાણીને આપેલ ધર્મદેશનાને ફળ બેસે.

“અને ભાઈ! કદાચ માનીએ કે તારા બહુ પ્રધાસથી એને બહુ યોરો સહેજસાજ લાભ થાય અથવા એના સંસ્કારમાં સહજ દેર પડે તો તેણે લાભ બહુ જ યોરો તદ્દન નહીં. તેમજ અલ્પકાલીન સમજીએ અને તારા લેવાને અભ્યાસ વિગેરેનું મોટું વૃક્ષાન થાય એ ચોક્કસ સમજવું. વળી એક બીજી પણ વાત છે: તું એને વારંવાર બોધ આપ્યા કર, જાગૃત કર્યા કર, પ્રેરણા કર્યા કરે, પરંતુ જ્યાં મુખી પેલા મહામોહ અને પરિગ્રહ એની સમીપમાં પડ્યાપાથર્યા રહ્યા છે ત્યાં મુખી એ તો ભાવનિદ્રામાં હવ્યા જ કરશે, એને અમે તેટલો જમાડીશ નહીં જાગશે જ નહિ. મારે વત્સ! એની પાસે જગથી સર્વ સમજી શકીએ. વૃક્ષાન થાય તેવા કામમાં પડવા નથી, તેણે કંપી રેતા નથી.”

અકલંક—“ભગવન! આપત્રીની વાત અગાધર છે. ત્યારે દેખ! એ આપણ ઘનચાહનનો પેલા મહા અનર્થના કરનાર સુઆપથી છૂટકારો આપે થશે!”

વિધા અને નિરીહતા.

કેવિદ્યાચાર્ય—“તારા લેવો પ્રાણી ચારિત્રજાળના સેનાપતિ (સુદર્શન)ને* તો સારી રીતે જાણ્યો છે. એ સેનાપતિએ રાજસાધારે ચારિત્રધર્મની સાથે મળીને પાતાના વીર્યથી એક વિધા* નામની

* ‘નાવન’ વધારે થોડા દબા લાગે.
 ૨ કૈંચ. ઉપર: એ જમીનમાં બીજ વાવવાથી ઉગી રહે નહિ તેવી જમીન.
 ૩ સુદર્શન: એના વર્ણન અને પરિચય મારે જુઓ પ્ર. ૪. ૩૩.
 ૪ વિધા: આની સારે મોદરાજીની ચારિત્રિક કવિધાને સમાવિષ્ટ (પ્ર. ૬. ૫. ૮૧૦ અને પ્ર. ૪. ૩. ૧૦ પૃ. ૮૩૮) મહાસિદ્ધનું કાવ્ય રચી લખે છે. તેના વિરોધમાં આ વિધા કન્યા આવી એને કાવ્ય કોમલ છે તે સંદર્ભમાં રાખેલો ઉપર ઉપરનું વસ્તુકાન (વિષય પ્રતિભા:સ જાન) વિધા નથી, એને સમજાવ્યું અને આનીચોક્ક દલેજ કરે ત્યારે કન્યા થાય છે.

1. गणितविषयक प्रश्न-उत्तर संग्रह
प्रश्न-उत्तर संग्रह.

2. गणितविषयक प्रश्न-उत्तर संग्रह
प्रश्न-उत्तर संग्रह
(संग्रह संग्रह)

3. गणितविषयक प्रश्न-उत्तर संग्रह
+ --- संग्रह संग्रह

વિદ્યા.

માનસિક કન્યા ઉત્પન્ન કરી છે. એ માની મનોહર છે.
બહુ રૂપાળી છે, વિશાળ આંખોવાળી છે અને આખી
જગતને આનંદ ઉપજાવનારી છે. વળી તે વસ્તુઓની
અંદર રહેલા હિંસા ભાવોને બરાબર સમજનારી છે. આખા વિશ્વના
બનાવોના હાર્દને જાણનારી છે અને પ્રત્યેક અવગતે મુંદર છે. એ
કન્યા પોતાની વિશિષ્ટ લીલાથી આખી દુનિયામાં વિદ્યાસ કરે છે. એના
સંબંધમાં એક વાત વળી જ નવાઈ ઉપજાવે તેવી એ છે કે એનું લા-
વણ્ય સંસારથી ઘણું આગળ વધેલું હોવાને કારણે સામાન્ય રીતે સ્ત્રી-
સંબંધથી દૂર નાસી જનાર મહાત્મા મુનિઓને પણ એ કન્યા વશ
છે, પ્રિય છે, ઇષ્ટ છે. એટલા માટે એ કન્યા સર્વ સંપત્તિઓનું મૂળ
કહેવાય છે, સર્વ કલેશને કાપી નાખનારી કહેવાય છે અને અનંત આ-
નંદ સમૂહને આપનારી કહેવાય છે. એકંદરે સર્વ સારી વસ્તુઓ અને
સર્વ સુખો આવી રહેલી એ કન્યા બહુ આકર્ષક અને પ્રેમપાત્ર છે.

તેથી કમનુસાર એમણે કે દેવદાસને જોઈ અને જા મનુ નથી એ
નિર્ણયના કન્થાને કન્યાઓ દલકાવી કાઢી નહીં. જુદા જુદા ક્ષેત્રો
ના કોઈકોઈને કાઢી કાઢી નહીં અને વિવિધવિધ પ્રકારના
કન્યાના દલકાવે એમણે એકાદકુ કોઈ કાઢી નહીં. જુદા જુદા ક્ષેત્રો
થીજ, એમ કે દલકાવવા તરફ જુદા જ ન રહી, એમ જ ન રહી ભા
પણી એમને કાઢી કાઢી કોઈકને કે એમને કે. એમ કન્યાનાં પાત્રાનું કા
જુદા જ કાઢી કાઢી એ કન્યા કન્યા જુદા જુદા અને જુદાજુદા મનુષ્ય વંદી
દે. નમકકાર થોડા છે, એ કુનિકાને જુદાઈ દોષ તેઓનાં મનને
કુદાતુ કરનારી છે, એમ દુઃખોનો નાશ કરનારી દોષ તેને (દુઃખોને)
દુઃખ દોષી દેનારી છે અને અને ખરી નમકકાર છે. આથી સારી મુ-
દર અને લાવણ્યમયી બધાજ કન્થાને જુદાઈ એ ધનવાદન પરજુરી
ભારે પેશી પરિમલ નામ પામ્યાં. વિવિધવિધને પામી અને, નામ
જોયો મલ જશે. એનું કારણ એ છે કે એ દુઃખાળા પરિમલને પેશી
નિરીક્ષતા કન્થા સાથે થોડા નિરીક્ષ થો; એ પિતાના મનથી તે કન્થાને
પિતાની દુરમન મળે છે; થોડી જોયો એ દુઃખાળા પેશી કન્થાને નજરે
જુદા છે કે તરત જ આપેત બધીત થઈને વિવિધ પામ્યાં બધ છે.”

લક્ષણ પર વિચારણા.

કર્મપરિણામનો શાનાધિકાર.

ત્યાર પછી શુદનો દેવદાસ.

અહંતે આદરેલ નિરપેક્ષતા.

અહંતે—“ભગવન! એ મહામોહ અને પરિમલને દલી નાખ-
નાર એ બંને કન્થાઓનો યોગ ધનવાદનને ક્યારે થશે? એમનું ધન-
વાદન સાથે લગ્ન ક્યારે થશે?”

કેવિદાસાર્ય—“વત્સ! ઘણું વખત ગયા પછી એની પ્રાપ્તિ
ધનવાદનને થશે અને જે વખતે એની પ્રાપ્તિ થશે તે જ વખતે જરૂર
તેઓનાં લગ્ન થશે.”

અહંતે—“જે આપસાદેખની આસા હોય તો એ બંને કન્થાનો
યોગ હું ધનવાદનને કરાવી આપું.”

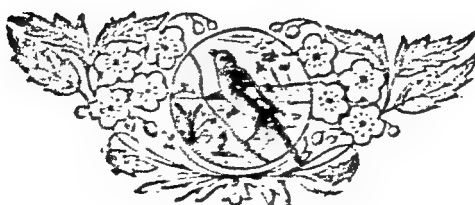
કેવિદાસાર્ય—“ભાગ્યશાળી! એ કન્થાઓ પ્રાપ્ત કરાવવાનો તારા
જેવાનો અભારે અધિકાર નથી. એનો હેતુ એ છે કે કર્મપરિણામ
નામનો જે મહારાજ છે તેનો જ એ બંને કન્થાઓ આપવાનો અ-

ધ વિલય રાજ બહુ અર્થસૂચક છે. એ મરી નહિ બધ પશુ છવતે મુવા
જોયો થઈ જશે એવો એમાં આવર આશય છે.

ધિકાર છે, ખીલ કોઇને એ આખતમાં જરા પણ અધિકાર નથી, ખીલ કોઇને એ આખતમાં વચ્ચે આવવાની સત્તા નથી. એમાં ખીલ માણસોનો અધિકાર કેટલો છે તે પણ સમજ લે: જ્યારે કર્મપરિણામ રાત્ર ઉપર જણાવ્યું તેમ કન્યાઓ આપવા તૈયાર થાય છે, તે કાર્યમાં ઉદ્યત થાય છે, તે વખતે તારા જેવા પણ હેતુભાવને પામે છે, કારણિક બને છે.

“માટે તારો અત્યારે એ કન્યાઓને મેળવી આપવાનો અધિકાર ન હોવાથી તું ખોટે માર્ગે પ્રયાસ કર નહિ. એ કર્મપરિણામ રાત્ર જ એ ભાગ્યશાળી સુખ આપનાર કન્યાઓ કોઈ વખતે ઘનવાહનને અપાવશે, પણ જ્યારે એને એમ લાગશે કે ઘનવાહન એ કન્યાઓને યોગ્ય થયો છે ત્યારે એ પ્રમાણે હકીકત બની આવશે. તું તો હવે એ આખતમાં ચિંતા છોડી દે, જે વસ્તુ તારા હાથમાં નથી તે માટે આગ્રહ દૂર કર અને તારા ભણવાગણવાના કામમાં તત્પર થઈ જા. એ પરિણામશૂન્ય નકામી પ્રવૃત્તિને તિલાંજલિ આપ.”

શુરમહારાજનું વચન સ્વીકારીને અકલંકમુનિ મારા સંબંધી ચિંતા મૂકી દઈ પોતાના સ્વાધ્યાય અનુષ્ઠાનાદિ કાર્યમાં લાગી ગયા અને ત્યાર પછી તેઓશ્રીએ મારે માટે ચિંતા કરી નહિ, વિચાર પણ કર્યો નહિ અને કાંઈ પ્રયાસ પણ કર્યો નહિ.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

મહામોહનું મહાન આક્રમણ.

ખી દુનિયામાં માંડે ભકું કરવાની એકાંત ઇચ્છાવાળા મારા બાળપણના એક ખરા એકી અને યુવાવસ્થાના સહચારી મુનિ અકલંક મારા સંબંધમાં ચિંતા વગરના થઈ ગયા અને અહીં મારી ઉપર મહામોહ અને મહા પરિગ્રહનાં આક્રમણો વધતાં ચાલ્યાં. પછી તો તેઓએ એવી બાજુ માંડી કે પોતાના એક એક પરિજનને બોલાવવા માંડ્યો, પોતાના સગાં અને સૈન્યના માણસોને મારા ઉપર અસર કરવા તૈયારવા માંડ્યા અને તે પ્રત્યેકે આવી અને અનેક પ્રકારની કટકો કરી. એ કટકોનાઓમાં હું વધારે વધારે ઉતરતો ગયો, એમાં મારા દેવા હાલકવાલ થયા તે આખો વૃત્તાંત જ્ઞેન અગૃહીતસંકેતા ! સાંભળવા યોગ્ય છે તેથી બરાબર સાવધાન થઈ એ વાત સાંભળ.

મહામોહની ભયંકર અસર.

એના પ્રત્યેક સેનાનીનું કાર્ય.

ઘનવાહનપર પ્રત્યેકનો પ્રયોગ.

મહામોહે હવે પોતાની બાજુ બરાબર માંડી, સારી રીતે વિસ્તારી અને મજબૂત બેઠો. એના એક નોકર કે પરિજન મારી પાસેથી લઈ, તે જતો હોય ત્યાં વળી બીજો આવે અને કેટલાક મારી બાજુએ રાહ ભેળને બેસી રહે અને પોતાના વખતની નિરીક્ષા કરે. એમણે તો ભારે બાજુ માંડી, ખરેખરી રમત જ માંડી અને સાંડે મજબૂત નાટક જ ભજવવાનું કામ આદર્યું. એ પ્રત્યેકની તને કેટલી વાત કરે, કેટલો વખત લઈ ? જો ! હું તારી પાસે લાંબી લાંબી વાતો કરે છું તેથી તું મને

વાચ્યાળ ન ગણી લેતી, મહામોહની બાજી મંડાણી તે વખતે જે હકીકત બની તે હું તને ટુંકામાં જ કહી દઉં છું તે તું સાંભળીને સમજી લેજે. એ આખી વાર્તા તને કહેવા માટે પૂર્વની કંઈક વાર્તા તને યાદ આપવાની જરૂર છે. તને યાદ હશે કે પૂર્વે વિમર્શ પ્રકર્ષ રસનાની શોધ કરવા ગયા ત્યારે તેઓએ ચિત્તવૃત્તિ અટવી જોઈ હતી, એ અટવીમાં પ્રમત્તતા નામની નદી હતી, એ નદીમાં વચ્ચે તદ્વિલસિત નામનો રેતીનો બેટ (બોક્લો) હતો, એ બેટમાં વચ્ચે એક ચિત્તવિક્ષેપ નામનો મંડપ બાંધવામાં આવેલો હતો, એ મંડપમાં લગભગ મધ્ય ભાગે એક તુષ્ણા નામની વેદિકા (પ્લાટફોર્મ) તૈયાર કરવામાં આવી હતી અને એ વેદિકા ઉપર વિપર્યાસ નામનું સિંહાસન મૂકવામાં આવ્યું હતું. એ વિપર્યાસ સિંહાસનપર મહામોહ રાજા બેઠા હતા અને અવિદ્યા નામનું તેમનું શરીર હતું. આ સર્વ વાર્તા મામા વિમર્શ પોતાના ભાણેજ પ્રકર્ષને જણાવી હતી અને અગાઉ મેં તે તને વિસ્તારથી કહી સંભળાવી હતી—તે સર્વ તને યાદ છે કે નહિ ?

અગૃહીતસંકેતાએ જવાબમાં જણાવ્યું કે તેને એ સર્વ વાતો બરાબર યાદ છે. પછી તેણે વાર્તા આગળ ચલાવવા સંસારીજીવને કહ્યું.

સંસારીજીવે વાર્તા આગળ ચલાવતાં કહ્યું—જો ખૂદન ! એ પ્રમાણે હકીકત છે તો પછી વળી વધારે યાદ કરીશ તો તારા સ્મરણમાં આવશે કે તે વખતે મામા વિમર્શ ભાણેજ પ્રકર્ષ પાસે વેદિકા ઉપર બેઠેલા મિથ્યાદર્શન વિગેરે બીજા અનેક સેનાની વિગેરેનું વર્ણન કર્યું હતું, વળી તેની સેવા કરવાથી ખુશી રહેનારા બીજા અનેક રાજાઓ વિગેરે મંડપમાં હતાં તેનું પણ વર્ણન કર્યું હતું. એ રાજાઓ વિગેરે સર્વ પોતાના ભાઈભાંડું સ્ત્રી હુંડુંબ પરિવાર અને નોકરચાકરને લઈને દરેકે દરેક મારી પાસે આવી પહોંચ્યા; કારણ કે એ સર્વનો નાયક મહામોહ તે વખતે મારી પાસે આવ્યો હતો. પરિણામે વાત એ થઈ કે મહામોહ રાજાના પોતાના લશ્કરમાં તથા મદદનીશ રાજાઓને સહાય કરનારા લશ્કરમાં કોઈ પણ એવું બાકી ન રહ્યું કે જેના વડે મારી સેવના ન થઈ હોય—જેણે આવીને મારી ઉપર પોતાની અસર બતાવી ન હોય.

૧ એ સર્વ વર્ણન પ્રસ્તાવ ૪ પ્રકરણ ૬ નાં અંક ૧ નું છે. (જુઓ પૃ. ૮૦૨-૧૧). એના વિગતવાર ખુલાસા તેજ પ્રસ્તાવના પ્રકરણ ૧૧ ની આખરે થઈ ગયા છે.

પ્રત્યેક લશ્કરીકૃત બાધા વિગેરે.

મહામૂઢતા.

તે વખતે મહામૂઢતાએ^૧ મારા ઉપર એવી આસર કરી કે જેથી તે ભયમાં મારા જે ભાવો વર્તતા હતા, તે વખતે મારી જે પરિસ્થિતિ વર્તતી હતી, તેમાં મને બહુ આસક્ત બનાવી દીધો, ગાઢ મુદ્ધિત ક્યો અને અત્યંત લલબલ ક્યો. તેવી ગાઢ આસક્તિને પરિણામે હું સન્માર્ગથી ચૂક્યો, દૂર થયો, નહ થયો.

મિથ્યાદર્શન.

એ મહારાજના સેનાપતિ મિથ્યાદર્શનને^૨ મને સદાગમથી દૂર ક્યો, છેવટે સદાગમનો ત્યાગ કરાવ્યો, ત્યાર પછી મારી બુદ્ધિમાં મોટો ભ્રમ ઉત્પન્ન ક્યો અને તેમ કરીને તેણે મને અનેક પ્રકારની બાધા પીડા કરી.

કુદૃષ્ટિ.

એ સેનાપતિની મહારાણી કુદૃષ્ટિએ^૩ મારી પાસે અનેક ભયંકર પાપો ઘણી વાર કરાવ્યાં અને તેમાં તેણે ખૂબિયે એ કરી કે એ પાપો કરતી વખતે હું તો આખો વખત એમ જ માનતો રહ્યો કે જાણે હું ખરો ધર્મ કરું છું. આવી રીતે મને સમજ ન પડે તેમ મારી પાસે અધ્યામતિનાં કારણો એ શ્રીમતીએ પ્રાપ્ત કરાવ્યાં.

રાગકેસરિ.

મહારાજના પાટવી રાગકેસરિએ^૪ સખ્ત રૂપ રસ ગંધ અને સ્પર્શના વિષયો જે જાતે કોઈ પણ પ્રકારના સાર વગરના છે અને જેની સાધુ પુરુષો વારંવાર અનેક આકારમાં જુદી જુદી રીતે નિંદા કરી રહ્યા છે તેના ઉપર મારા મનમાં પ્રીતિ ઉપજાવવાનું કામ કર્યું અને મારામાં માનસિક નિર્ગળતા દાખલ કરી.

૧ મહામૂઢતા: એ મહામોહ મહારાજની સૌભાગ્યવતી ભાવ્યાં છે. (અ. ૪ પ્ર. ૧૨).

૨ મિથ્યાદર્શન: મોહરાજનો સેનાપતિ (અ. ૪ પ્ર. ૧૨).

૩ કુદૃષ્ટિ: સેનાપતિ મિથ્યાદર્શનના અર્ધ આસન પર બેઠેલી તેની ભાવ્યાં. જુઓ સદર પૃષ્ઠ ૮૫૮.

૪ રાગકેસરિ: મહામોહનો મોટો પુત્ર. દેવગન્ધર્વ નાનો પુત્ર. મૂઢતા એ રાગકેસરિની પત્ની છે અને અધિવેદિકતા એ દેવગન્ધર્વની પત્ની છે. (જુઓ અ. ૪ પ્ર. ૧૩). ત્યાં એ ચારેનું વર્ણન છે.

મૂઠતા.

વળી મૂઠતા નામની એ રાગકેસરિની ભાર્યા મારી પાસે આવી
ભારે તો હું એને તાબે થઈ ગયો, એને વશ પડી ગયો અને તેની અ-
સરથી આ સંસાર દુષ્ટ છે એ પણ મારા જાણવામાં ન આવી શક્યું,
આ સંસારમાં કાંઈ અનિષ્ટ છે એવું માફે જ્ઞાન થઈ શકે તેની આસ-
પાસ એ બાઈએ તો પડેલો પાડી દીધો.

દ્વેષગજેન્દ્ર.

અને વળી એ મહામોહ મહારાજના બીજા કુટાયા કુંવર દ્વેષગ-
જેન્દ્રે તો મારી પાસે કારણસર કે વિનાકારણ જ્યાં ત્યાં અપ્રીતિ ઉત્પન્ન
કરાવી, મોટો ખટરાગ કરાવી દીધો અને મારે તરફ સંતાપનો અગ્નિ
સળગાવી દીધો અને મને તે અપ્રીતિ અને સંતાપમાં ગરકાવ કરી
દીધો.

અવિવેકિતા.

વળી જ્યારે એ કુટાયા કુંમાર દ્વેષગજેન્દ્રની પત્ની અવિવેકિતા
મારી પાસે આવી ભારે એણે તો ભારે અજળ વાત કરી: જ્યારે
જ્યારે અનુક કાર્ય કરવા યોગ્ય છે કે નહિ તેની હું વિચારણા કરવા
માફે ભારે ભારે એવી નહીં બાળતમાં તરફી ન લેવાતું એ મને
વારંવાર કહેવા લાગી અને હું વિચારણા કરવા લાગી જઈ તો તેથી
મને વારંવાર લાગી, અટકાવવા લાગી; એટલે કે તે મને કરવા યોગ્ય ન
કરવા યોગ્ય બાળતને વિવેક કરવા દેતી નહિ.

વિપથાભિજ્ઞાપ.

રાગકેસરિના મંત્રીએ ભાર પછી ત્યાં આવીને મને રાજ્યમાં રસ
લેવો કહ્યો, રૂપમાં આસક્ત કહ્યો, રસમાં હુલ્લસ કહ્યો, ગંધમાં રસીકો
કહ્યો અને સ્પર્શમાં રસ કહ્યો અને તેમ કરીને તેણે તો મને તદ્દત પા-
તાને વશ કરી લીધો એના તાબામાં પડીને હું દિગ્વિજ્ઞાના વિપથમાં
અપ્રવેશ થયો.

ભિગ્નપ્રજ્ઞા.

જ્યારે વિવેકનિરૂપે મને દિગ્વિજ્ઞાનમાં આસક્ત કહ્યો ભારે તેની
પત્ની ભિગ્નપ્રજ્ઞાએ વિવેકના પતિને દૃષ્ટિ વિચરે માં મને વધારે કસાવ્યો;

તે તે વિષયો અને પ્રાપ્ત થયા તેમાં અર્થ આઠ મૂર્છાવાદો અને લના-પા
અને ન પ્રાપ્ત થયા દોષ તેને મેળવવાની અપ્રત્યક્ષતા અને આકાંક્ષા
મારામાં ઉત્પન્ન કરીને અને ખુબ દેશન કર્યો, વિષયોની પછાડે તન-
દાઓ અને તેની પાછળ દોષાઓ.

દાસ.

તાર પછી મુંદર ગંભીરતાનો મોટો દુર્ભન દાસ^૧ મારી પામે
આવ્યો. એણે મારી પામે આવતાં વિનાશરણ મારી પામે બહુ વખત
દાસ્ય કરાવ્યું, મુખ ઉપાડી કપાડીને મોટેથી હંચકાવ માર અને તરાઓ.
રુનિ,

તાર પછી મહારાજની પત્ની રુનિ^૨ મારી પામે આવી અને તેણે
મને તે વખતે સ્ત્રીઓનાં શરીર રાખે રમાવ્યો. એ સ્ત્રીઓનાં શ-
રીરો મૂંઝવી આંતરકાંથી ચરબીથી માંસથી મજબી અને એવી એવી
બીજી અનેક દુર્ગંધનીય વસ્તુઓથી ભરેલાં હતાં છતાં મારા વિનયમયુને
એ બાહ્યે તદ્દન બંધ કરી દીધાં અને એવી નિર્માલ્ય વસ્તુઓને આ-
નંદદાયક ગનાવી અને તેમાં કરાવ્યો.

અરુનિ,

વળી તાર પછી અરુતિઆઈ આવ્યા. એણે વળી એક પછી એક
નવાં નવાં જૂદાં જૂદાં દારણો શોધી કાઢીને મારા મનને અનેક પ્રકારે
ઉદ્વેગ પમાડ્યો, મારા સંતાપમાં બારે વધારો કર્યો અને ચિત્તની વિપરતા
તદ્દન બાજુએ મૂકાવી દીધી.

ભય,

તાર પછી વળી ભય આવ્યો. તેણે વળી મારા મનમાં એવી જ
ભીતિ ઉત્પન્ન કરી કે અરે ! હું હવે જરૂર મરી જઈશ અથવા તો
અરેરે ! મારું આ શબ્દ કોઈ હરણુ કરી લેશે, અને આદીએથી ઉઠાડી
મૂકશે, મારી રખડપટ્ટી થશે ! આવા આવા અનેક પ્રકારના ભયો
ઉત્પન્ન કરીને ભયે મને દેશન કર્યો, મારી પામે નાટક કરાવ્યું.

૧ દાસ, અરુતિ, શોક, ભય અને જુગુપ્સાના વર્ણન માટે જુઓ
૧. ૪. પ્ર. ૧૫.

૨ આ રુતિ કામદેવની સ્ત્રી છે, નોકપાયમાંની એક છે. એના વર્ણન માટે જુઓ
૧. ૪. પ્ર. ૧૪ (૫૪ ૮૬૮).

શોક.

ત્યાર પછી શોક આવ્યો. કોઈ સગાએહીનાં મરણનું કારણ પ્રાપ્ત કરીને કે લગાઈ કે વ્યાપારમાં ધનના નાશ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત કરીને શોકે મને અનેક પ્રકારની વિડંબના કરી. તે આવે ત્યારે મોહથી દુઃખ થાય, પણ સાચું જ્ઞાન થાય નહિ.

જુગુપ્સા.

ત્યાર પછી જુગુપ્સાઆઈ આવ્યા. એણે વળી પોતાના કામની જમાવટ એવી રીતે કરી કે જેમાં તેમાં મને દુગંધા આવવા લાગી. કાંઈ ગમે નહીં, ખરાબ જ લાગે, મારો આત્મા તત્ત્વમાર્ગથી તદ્દન દૂર જ રહે, અને એણે મારામાં સદસદ્વિવેકને અંગે એવી ખોટી માન્યતાઓ ઊભી કરી કે મારો આત્મા તદ્દન ઢંકાઈ ગયો, ડબ્બાઈ ગયો, છૂપાઈ ગયો અને પરિણામે હું વિવેકી માણસોને હસવાનું સ્થાન થઈ પડ્યો.

કપાયો.

ખડેન ! મેં તારી પાસે અગાઉ એ વૃદ્ધ મહામોહરાજનાં પૌત્રો અને રાજકુમાર રાગકેસરિના આઠ પુત્રોનું વર્ણન કર્યું હતું અને તેની સાથે જ દ્વેષગર્જેદ્રના આઠ પુત્રોનું વર્ણન કર્યું હતું તે તને ખરાબર યાદ હશે. એ સોળે છોકરાઓ દાદાના ખોળામાં તોફાન કરતા તે વખતે તેં જોયા હતા. એ કપાય નામના સોળે છોકરાઓ પોતાના દાદા મહામોહને મારી સમીપ જોઈને જે ધમાલ કરવા મંડી ગયા અને જે ત્રાસો મને તેમણે આપ્યા તે જો કહેવા બેસું તો તેનો પાર આવે તેમ નથી.

જ્ઞાનસંવરણ.

ત્યાર પછી મહામોહ મહારાજની પાસે જ્ઞાનસંવરણ મિત્રરાજ આવ્યા. એમણે મને જગભગ જ્ઞાનના પ્રકાશથી તદ્દન રહિત બનાવી દીધો, જ્ઞાન વગરનો જાણે ભાવથી દોડ તેવો કરી દીધો ! મારી વિચારણા શુદ્ધિ અને તર્ક વિગેરેની આસપાસ એ રાજાએ પડદા નાખી દીધા અને મારી મતિને ઘેરી લીધી.

૧ એ છોકરાઓના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૬.

૨ જ્ઞાનસંવરણથી અંતરાય સુધીના મિત્રરાજનો વર્ણન મ. ૨ જુઓ ૪. પ્ર. ૧૮.

દર્શનાવરણ.

વળી ત્યાર પછી દર્શનાવરણ મિત્રરાજ. મહામોહ પાસે આવ્યા અને તેમણે પોતાની મારા ઉપર અસર જમાવી. એણે મારી પાસે ધુરધુર અવાજ કરાવ્યા, અને ઉઘાડી દીધો, લાકડા જેવો તદ્દન મૂઠ અને ચેષ્ટા વગરનો બનાવી દીધો અને કોઈ પણ પ્રકારના દર્શનથી અને લગભગ તદ્દન વિમુખ કર્યો, દૂર કર્યો.

વેદનીય.

ત્યાર પછી મહારાજને સહાય કરવા વેદનીય નામના મિત્રરાજ પધાર્યા. તેમણે કોઈ વખત મને મુખ આપીને ખૂબ આનંદમાં તરબોળ કરી દીધો અને કોઈ વાર દુઃખ આપીને સંતાપથી ગાંઠોથેલો બનાવી દીધો. મારી એક સરખી સ્થિતિ એમણે રહેવા ન દીધી પણ આનંદ અને સંતાપ વચ્ચે ઓઠાં ખવરાવ્યાં.

આયુધ્ય.

વળી આયુધ્ય મહારાજ પોતાના મિત્રરાજની મદદે આવ્યા. તેમણે પોતાની શક્તિના જોરથી મને બહુ લાંબા વખત સુધી ઘનવાહન તરીકે ધારણ કરી રાખ્યો, અને એ નામે એ રૂપે ચાલુ રહેવા દીધો અને તે બાબતમાં આજો વખત પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કર્યો.

નામ.

વળી નામ નામના મિત્રરાજે આથી મહામોહ મહારાજને મદદ કરવા મારા શરીર ઉપર પોતાની શક્તિ અનેક રીતે બતાવી અને અનેક રીતે મારા પર સારી ખરાબ મિત્રામણા કરી, અને આજેખી નાખ્યો અને મારાં ચિત્રવિચિત્ર રૂપો કર્યા.

ગોત્ર.

ગોત્રરાજે મને કોઈ વખત સારા ગોત્રવાળા તરીકે ઓળખાવ્યો, અને કોઈ વખત ખરાબ ગોત્રમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો. જૂદી જૂદી દષ્ટિથી જૂદા જૂદા ગોત્રવાળા તરીકે મને તેણે જાહેર કર્યો.

અંતરાય.

લાભ, દાન, ભોગ, ઉપભોગ અને વીર્ય બાબતમાં અનેક પ્રકારની અગવડો ઊભી કરી અંતરાય મિત્રરાજે મારા સંબંધમાં કામ લીધું અને તેમ કરીને મહારાજ મહામોહ પાસે પોતાનું નામ જાહેર કર્યું અને પોતાનું ખરૂં પિત્ત પ્રદાશી આપ્યું.

શોક.

ત્યાર પછી શોક આવ્યો. કોઈ સગાસોહીનાં મરણનું કારણ પ્રાપ્ત કરીને કે લડાઈ કે વ્યાપારમાં ધનના નાશ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત કરીને શોકે મને અનેક પ્રકારની વિડંબના કરી. તે આવે ત્યારે મોહથી દુઃખ થાય, પણ સાચું જ્ઞાન થાય નહિ.

જુગુપ્સા.

ત્યાર પછી જુગુપ્સાઆઈ આવ્યા. એણે વળી પોતાના કામની જમાવટ એવી રીતે કરી કે જેમાં તેમાં મને દુગંધા આવવા લાગી. કાંઈ ગમે નહીં, ખરાબ જ લાગે, મારો આત્મા તત્ત્વમાર્ગથી તદ્દન દૂર જ રહે, અને એણે મારામાં-સદસદ્વિવેકને અંગે એવી ખોટી માન્યતાઓ ઊભી કરી કે મારો આત્મા તદ્દન ઢંકાઈ ગયો, ડબાઈ ગયો, છૂપાઈ ગયો અને પરિણામે હું વિવેકી માણસોને હસવાનું સ્થાન થઈ પડ્યો.

કપાયો?

ખડેન ! મેં તારી પાસે અગાઉ એ વૃદ્ધ મહામોહરાજનાં પૌત્રો અને રાજકુમાર રાગકેસરિના આઠ પુત્રોનું વર્ણન કર્યું હતું અને તેની સાથે જ દ્વેષગર્જેદ્રના આઠ પુત્રોનું વર્ણન કર્યું હતું તે તને ખરાબર યાદ હશે. એ સોળે છોકરાઓ દાદાના ખોળામાં તોફાન કરતા તે વખતે તેં જોયા હતા. એ કપાય નામના સોળે છોકરાઓ પોતાના દાદા મહામોહને મારી સમીપ જોઈને જે ધમાલ કરવા મંડી ગયા અને જે ત્રાસો મને તેમણે આપ્યા તે જો કહેવા બેસું તો તેનો પાર આવે તેમ નથી.

જ્ઞાનસંવરણ?

ત્યાર પછી મહામોહ મહારાજની પાસે જ્ઞાનસંવરણ મિત્રરાજ આવ્યા. એમણે મને લગભગ જ્ઞાનના પ્રકાશથી તદ્દન રહિત બનાવી દીધો, જ્ઞાન વગરનો જાણે ભાવથી હોઈ તેવો કરી દીધો ! મારી વિચારણા બુદ્ધિ અને તર્ક વિગેરેની આસપાસ એ રાજાએ પડદા નાખી દીધા અને મારી મતિને ઘેરી લીધી.

૧ એ છોકરાઓના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૬.

૨ જ્ઞાનસંવરણથી અંતરાય સુધીના મિત્રરાજાઓનાં વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૮.

ત્યારે તેને મળવાથી મહામોહમહારાજ બહુ તુષ્ટમાન થયા અને તે લકીકતથી મકરંધજને પોતાને પણ ઘણો આનંદ થયો. એ મકરંધજ ત્યારે મહામોહરાજને આવી મળ્યો ત્યારે મોહરાય ખરેખર મદમસ્ત થયેલો ગંધહસ્તી બની ગયો અને મને અનેક પ્રકારની બાધા પીડા કરનારો નીવડ્યો તે હવે તું બેઠે સકીશ.

એ મકરંધજે જેવી મારી ઉપર પોતાની અસર નીપજવવા જાળ પાથરી કે હું તે વખતે શબ્દમાં લુબ્ધ થયો, રૂપ જોવામાં આસક્ત થયો, રસનો સ્વાદ કરવામાં પ્રેમી થયો, સ્પર્શ કરવામાં આતુર બન્યો અને ગંધમાં આનંદ માનવા લાગ્યો. ટુંકમાં કહું તો જાણે હું એ પાંચ વિષયોમાં તદ્દન આંધળો જ બની ગયો અને તેના રસમાં વધારે વધારે હોડો ઉતરવા લાગ્યો. તે વખતે મારો સહજોદ્ય તો ક્યાંનો ક્યાં દૂર નાસી ગયો.

એ રીતે મકરંધજે મારી ઉપર પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપન કરવા માંડ્યું. એને પરિણામે વિષય રૂપ અપવિત્ર પદાર્થોના કીચડમાં હું રગ-દોળાવા લાગ્યો. જેમ એક હુકુર (હુંડ) કચરાથી અને તુચ્છ વસ્તુથી ભરેલા ખાણમાં આજોડે, આનંદ કરે કે ગેલ કરે તેમ સર્વ પ્રકારની લાજ શરમ છોડી દઇને હું રાત્રિદિવસ વિષયોમાં રમવા લાગ્યો અને મારી જાતને તેમાં તરબોળ કરી દીધી. મેં અનેક પ્રકારના ભોગો અનેક વાર ભોગવ્યા, એમાં મેં રસ આનંદ માન્યો, છતાં ઘણું વખતે પણ મને સંતોષ વળ્યો નહિ, તૃપ્તિ થઇ નહિ, નિરાંત વળી નહિ. 'વાંદરાને ગમે તેટલું ધી પીવરાવવામાં આવે તેધી શું તે જરા પણ જાડા થાય? મારે એવું બન્યું કે હું જેમ જેમ ભોગો ભોગવતો જઈ તેમ તેમ મારી ભોગવૃદ્ધિ વધતી જાય, મને ભોગો ભોગવવાની વૃત્તિ ઇચ્છા અને હોંસ વધારે વધારે થતી જાય. 'વડવાનળ અગ્નિમાં જેમ જેમ વધારે પાણી નાખવામાં આવે તેમ તેમ આગના વધારે વધારે મોટા ભડકા જીઠે છે. એ વખતે અંદકિરણુ જેવા અલંકના ઉપદેશોની આસપાસ મહામોહમહારાજનાં વાદળાં ફરી વળ્યાં અને તેને પરિણામે હું એ સર્વને વિસરી ગયો, મારી યાદશક્તિમાંથી એ દૂર થઇ ગયા અને મારું તે તરફ જરા પણ ધ્યાન જ રહ્યું નહિ.

૧ વાંદરાને ગમે તેટલું ધી પાવામાં આવે પણ તેથી તે પુષ્ટ થતો નથી.

૨ વડવાનળ: દરિયાનો અગ્નિ. એ જળથી આવવાતો જુઓતો નથી, એમાં જળ વધારે નાખે તેમ વ્યાસવેદની જેમ તે વધે છે. તેમજ ભોગો ભોગવવાથી સાંત થતા નથી, ઉલટા એની ઇચ્છા વધારે છે—આ સાચવ નિયમ છે.

આવી રીતે હું અકલંકના ઉપદેશને વીસરી ગયો, વિષયમાં વધારે વધારે હોરો ઉતરતો ગયો અને મકરધ્વજના તાબામાં જતો ગયો એટલે સદાગમ મહાશયે નેઘ લીધું કે અત્યારે ભાઈશ્રી એના ભાવ-શત્રુઓના હાથમાં રમકડાં થઈ પડ્યાં છે અને એવે વખતે પોતાનો અવસર જરા પણ નથી, પોતાને માટે એ સંજોગોનાં જરા પણ સ્થાન નથી-આવી વિચારણાને પરિણામે એ પોતે દૂર જઈને બેઠા, — મારાથી આઘા ખસી ગયા.

આવા વિચિત્ર સંયોગોમાં અને અનર્થકારી ઘટનાના પ્રસંગોમાં પણ મારો અંતરંગ મિત્ર પુણ્યોદય મારી સર્વે વાંછાઓ જરૂરીઆતો અને હોંસો પૂરી પાડતો હતો, હું જે ઇચ્છું તે હાજર કરી દેતો હતો, પણ હું એટલો ગયો પરાધીન થઈ ગયો હતો અને મૂઢ બની ગયો હતો કે એ મારા સાચા મિત્રની કિમત તે વખતે હું જરા પણ આંકતો નહિ, તેને પીછાનતો પણ નહિ અને તેને યાદ પણ કરતો નહિ.

મેં તો બસ એક જ વાત ઉપર ધ્યાન આપ્યું: મારા અંતઃપુરમાં આખો વખત રહેવા લાગ્યો, સ્ત્રીઓ સાથે મનમાન્યા આનંદ કરવા લાગ્યો, વિલાસજગમાં પડવા લાગ્યો અને સ્ત્રીસંગ્રહમાં મુળ માનવા લાગ્યો; તે એટલે મુઠ્ઠી કે મારા રાજ્યનું સર્વ કાર્ય મેં છોડી દીધું, મારો રાજધર્મ વિસરી ગયો અને માત્ર વિષયસેવનાની ઝંખના ચિંતા અને વિચારણા કરવા લાગ્યો, મારા અંતઃપુરની સ્ત્રીઓ સાથે જ વિષય સેવનાથી વાત ચડતી નહિ, મારી ભોગવૃણા તો આકાશની જેમ વધવા લાગી, એટલે પછી મેં મર્યાદા છોડી, હદ મૂકી અને હું આગળ વધ્યો; મારા નગરમાં સારા રૂપવાળી કોઈ પણ સ્ત્રી છે એમ મને અખર પરે કે કોઈ જણાવે એટલે એને મેં તો પકડવા માંડી, ફરસા વધા માંડી, હિરાન કરવા માંડી, એના ધણી પાસેથી અજાનકારે ખુંચવી લેવા માંડી. એમાં એ સ્ત્રી કુશલાત છે કે અધમ છે, યોગ્ય છે કે અયોગ્ય છે, કે સેવી જોઈ કોઈ પણ વ્યવસ્થાના વિચાર ન કર્યો. મારી આમડી અને બહારથી કોઈ પણ હાથનું કારીર નેહ હું તેના ઉપર બળાકાર કરવા લાગ્યો અને નીચ અવસ્થાનું સ્થાપવા લાગ્યો. એમ કરવાના મારા પાપ પાપ છે કે વાત મારા જવાબમાં પડતી ન આવી, મારા ફરસા એની વાત છાવળતી નથી, એણે મને વિચાર કરાવ્યો કે હું ન આગળ મારે મારે મારાધર્મ અને મું મું નહિ છે તેના કારણે હું ન આગળ મારે મારાધર્મ કે અનન્યતા નહિ મારે કે હું નહિ જાયું નહિ.

આખા રાજ્યમાં અસંતોષ,

રાજ્યબ્રહ્મ ધનવાહન.

નીરદવાહનને રાજ્યપ્રાપ્તિ.

પાપની હવે પરિસ્થિતિ થતી ચાલી, ઉદ્ધતાઈની પરાકાષ્ઠા થઈ, નીચતાની હદ આવી ગઈ, પણ મેં તો કોઈની વાત સાંભળી નહિ, કોઈની સલાહ માની નહિ, કોઈના કહેવા પ્રમાણે ચરતો લીધો નહિ. આવી વિચિત્ર પરિસ્થિતિ કેટલો વખત ચાલે? મારા અતિ અધમ વર્તનને લોકો ક્યાં સુધી સાંભે? પોતાની વહુદીકરીની લાજ કોને વહાલી ન હોય? પરિણામે મારા એના વર્તનથી મારા સર્વ લશ્કરીઓ મારાથી વિરુદ્ધ થઈ ગયા, આખું નગર ઉદ્વેગમાં પડી ગયું અને ખૂદ મારા સંબંધીઓ પણ એવા પ્રકારના મારા અધમ વર્તન અને એણી શરમાઈ ગયા, લાજ ગયા અને માફ પાવદળ લશ્કર પણ મારી નિંદા કરતા લાખ્યું, કારણ કે શુભો સર્વ જગ્યોએ પૂજાય છે, એમાં સગ-પણ કે સંબંધ જરા પણ કારણભૂત થઈ શકતાં નથી,

આવી રીતે પ્રજામાં બેદીલી વધતી ચાલી, લશ્કર મારી વિરુદ્ધ

થઈ ગયું, મંત્રીમંડળ મ્હાન થયું અને ખૂદ મારાં

નીચતાની

સગાંસંબંધીઓ પણ મારાથી લજવાઈ ગયાં એટલે

હદ ૫૨.

આખા રાજ્યમાં ખરી રીતે માફ કોઈ રહ્યું નહિ.

લોકોમાં મારી આટલી બધી નિંદા થતી હતી એ

હકીકતની મને ખબર પડી હતી છતાં મહામોહને વરા રહીને હું તો મારાં અધમ કાર્યોમાંથી જરા પણ પાછો હલ્યો નહિ, મારામાં જરા પણ ફેર પડ્યો નહિ, કોઈ પ્રકારની સુધારણા થઈ નહિ. છેવટે અત્યંત નીચ કુળની હલકા વર્ણની સ્ત્રીઓને મેં મારા અંતઃપુરમાં દાખલ કરી, જે સ્ત્રીઓની પાસે જતું પણ યોગ્ય ન ગણાય તેવીને પણ મેં મારા અંતઃપુરમાં દાખલ કરી અને એવી રીતે હું મારી નીચતામાં વધતો ચાલ્યો.

મારે એક નીરદવાહન નામનો નાનો ભાઈ હતો. એ જાતે ઘણો

શરમાળ હતો, અત્યંત વિનયવાળો હતો, બહુ સુંદર

આ ખ ૩

પ્રકૃતિવાળો હતો, લોકોમાં સારી પ્રખ્યાતિવાળો

રાજ્યબ્રહ્મ.

હતો અને અતિ સુંદર પુરુષાર્થ કરનાર મહા ઉદ્યોગી

હતો. મારા અતિ અધમ વર્તનથી કંટાળી ગયેલા

મારા સામંતો નગરવાસીઓ મંત્રીઓ અને સેનાપતિ સર્વ એકલા થયા, તેમણે વિચાર કર્યો, સર્વે એકમત થયા અને પછી એ...

કર્મની સ્થિતિ વધારે ક્ષાંષી થઈ. આ સર્વ કારણોને લઈને લોકોએ જે વિરક્તિ નીરદવાહનને કરી તે ઘણી ચર્ચા થયા પછી તેને ગળે ઉતરી અને તેણે પણ એ વાતમાં પોતાની વિચારપૂર્વકની સંમતિ પ્રજ્ઞના સુખની ખાતર આપી.

કેદખાનામાં ધનવાહન,
દુઃખો ખમતો ધનવાહન,
સાતમી નરકે ધનવાહન.

નીરદવાહનની સંમતિની વાત જ બાકી હતી. જેવું એણે માથું ધ્રુણુચું કે માઈ આવી બન્યું, મારા બાર વાગી માઈ કોઈ નહિ. ગયા, મારા દહાડા મળ્યાં જ્યાં. તે જ વખતે લોકો જાણે મારા ખરેખરા પાકા દુરમનો હોય તેમ અને શોધવા દોડ્યા. હું તો તે વખતે દારૂ પીતો મદિરામસ્ત થઈ ગયો હતો. લોકોએ એવી સ્થિતિમાં અને પકડ્યો, બાંધ્યો અને ખેંચ્યો. જ્યારે મને ખેંચ્યો ત્યારે મારી સી સ્થિતિ છે એનો મને જરા ખ્યાલ આવ્યો, મેં આજીબાજી મદદ માટે નજર નાખી, પણ મારી આસપાસના મારા નોકરવર્ગ કે સગાસંબંધીમાંથી કોઈએ ‘જારે રહેવા દો’ એટલા સંખદો પણ કહ્યા નહિ, સર્વે મારાથી વિપરીત થઈને બેઠા, સર્વે મારા પ્રતિપક્ષી હોય તેવા દેખાવા લાગ્યા અને સર્વે મારાથી પરાંક-સુખ થઈ ગયા.

લોકો તો જાણે નરકના પરમાધામીએ હોય તેમ મારો તિર-રહાર કરવા લાગ્યા. તેઓએ મને સખત બંધને બાંધ્યો અને પછી મારા મંત્રીઓ સગાઓ અને શેનાપતિ વિગેરે સર્વેએ સાથે મળીને મને મહાભયંકર કારા-મહામાં નાખ્યો. મારા ભાઈ નીરદવાહનને તેઓએ

સર્વેએ સાથે મળીને ગાદીએ બેસાડ્યો અને તે વખતે તેઓએ મોટા મોટા હર્ષના અવાજ કર્યા, તેઓ સાથે મળીને હર્ષમાં ખૂબ નાચ્યા અને મનથી ખરેખરા રાહ થયા. પોતાના મોટા અધમ સ્વામીના નારાથી લોકો અને લોકરીઓ ઘણા રાહ થયા, નવા સ્વામીના શુભેચ્છી યાત્રા તુલનાન થયા અને તે આનંદના પ્રસન્નને લેવા સર્વ પ્રકારના આનંદના દેવરા કાઢવા લાગ્યા, હર્ષનો પ્રભાવ બતાવવા લાગ્યા, પ્રેમની ઉર્મિઓ ઉછાળવા લાગ્યા, આનંદરસને રેડવા લાગ્યા અને જાણે શું શું કરી નાખીએ એમ અનરથી બતાવવા લાગ્યા.

જે કેદખાનામાં મને નાખવામાં આવ્યો હતો તે મુત્ર વિષ્ટ કરે અને આંતરડા વિગેરે અતિ તુચ્છ પદાર્થોની ઘૂર્જીધથી ભરેલું હતું, માતાના ગર્ભ જેવું ચારે બાજુથી સંકડામણુવાળું હતું અને ચીકારાથી એટલું તો ખરાબ હતું કે જ્યાં બેસીએ ત્યાંથી ધસી પડાય. એ કેદખાનામાં પડ્યા પછી મારે માથે થવામાં બાકી રહી નહિ: મને તદ્દન ભૂખનાં સાંસા પડવા માંડ્યા, મારા શરીરે બેડીઓ ઠોકવામાં આવી, મને અનેક પ્રકારના પરાભવો કરવામાં આવ્યા, મારા આગલાં દુષ્ટ વર્તનો યાદ કરીને નાના નાના છોકરાઓ પણ મને તાડના કરવા લાગ્યા. જે પ્રાણી એક વખત સુખશય્યામાં પોઠતો, સ્ત્રીઓમાં વિલાસ કરતો, મુગંધીમાં રાયતો અને બત્રીશ શાક અને તેત્રીશ ભોજન આરોગ્યતો તેના અભારે આવા હાલ થયા ! ભૂખ, પરાભવ, તાડના અને કારાગૃહમાં વાસ એમાં કાંઈ બાકી ન રહ્યું. આવી ભયંકર પીડાના સ્થાનમાં વળી મારા મુગંધીઓ આવી મારે તિરસ્કાર કરે, મેં તેઓ તરફ ચલાવેલાં વર્તનો માટે મહેણાં આપે અને મારે શીટકાર કરે. મને આવી રીતે શારીરિક સંતાપ એક નારકીને નરકમાં થાય તેટલો એ કેદખાનામાં થયો.

આ તો શારીરિક સંતાપની વાત કરી. હવે મારા મનને કેટલી વ્યથા થઈ તેનું જે તારી પાસે વર્ણન કરવા બેઠું માનસિક સંતાપ. તો પાર આવે તેમ નથી. એમાં તો મારાં દુઃખનો પાર રહ્યો નથી. જે સાંભળ:—

મારા મનમાં વારંવાર એમ થતું હતું કે અરે ! આવડું મોટું માફે રાજ્ય અને મારી આટલી બધી સંપત્તિને શું હું હવતાં બીજાને ભોગવે ? અરે ! શું મારા હવતાં તેઓ મારા આવા હાલ કરે અને મારો માલ પચાવી પાડે ? આવી રીતે શોકની રૂપામ છાયા મારા મન ઉપર પડતી હતી.

અરે ! મારું શરીર સુખમાં લાલનપાલન પામેલું છે, સુખમાં ઉછરેલું છે, અને સુખમાં દેવાયલું છે તેના શું આવા વાલવવાલ થાય ? અને આવા પામેલા પામેલા દેહને શું આટલા બધા મારવા આવી રીતે ત્રાસ આપે ? હિરાન કરે ? આ તે કેવી વાત ! આવી રીતે અરુચિ મને માનસિક કલંકના કર્ણ કરતી હતી.

અરે આ શોકો મારાં પિતાનાં દેહને અને શ્વેતને કંઈ બદલ છે ! મરી જાય છે ! એ મારી મન છે, તેઓને એના ઉપર અધિકાર

નથી. અરે હું મરી ગયો ! મરી ગયો ! આવી રીતે ધનની મૂર્છાથી હું
 ખીટા પામતો હતો, મનમાં ત્રાસ પામ્યા કરતો હતો.
 એવી રીતે નારકી જેવા એ દેદખાનામાં મારાં પાપકર્મથી ઘણા
 વખત રહ્યો અને શારીરિક અને માનસિક બધાઓ
 છતાં ન સમજ્યા. પાર વગરની ભોજવી. આટલું છતાં બહેન અમુલીત-
 સંકેતા ! તને એક યુદ્ધની વાત કહી દઉં. હું એટલો
 લાંબો વખત દેદખાનામાં રહ્યો અને ત્યાં મેં અનેક ખીટાઓ સહી તે
 સર્વ વાત મહામોહ મહારાજ અને તેમાં પરિવારના દોષથી ખમી
 હતી છતાં મને સંસાર ઉપરથી જરા પણ રામ પડ્યો નહિ, મને
 સંસારનો કંટાળો આવ્યો નહિ, મારી સંસારપરથી વાસના હડી નહિ,
 મેં તો દેદખાનામાં બેઠા બેઠા પણ બીજાઓ ઉપર દોષ ક્યો, મનમાં
 અનેક પ્રકારનાં રોદ્ર ધ્યાનો ધ્યાન્યાં, વૈરની વિચારણાઓ કરી, બદલા
 લેવાના ઘુઘુ માર્ગોની કલ્પનાસૃષ્ટિઓ બાંધી.
 આખરે મને મળેલી તે ભવ સંબંધી ગોળી પૂરી થઇ જવા
 આવી, છલું થઇ જવા આવી અને મારી ભવિતવ્યતા જીનો આદેશ
 થયો; એટલે હું પાપિષ્ઠનિવાસના સાતમે પાડે ગયો અને ત્યાં મારી જી
 ભવિતવ્યતાના પ્રભાવથી હું પાપિષ્ઠ(નારક)નું રૂપ બનાવીને રહ્યો.

*

*

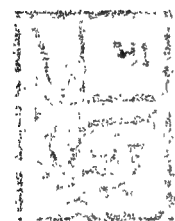
*

પ્રકરણ ૧૬ મું.

ସମସ୍ତଙ୍କୁ ।

૩૧. પત્ની ભવિનુચનાએ અને પાપિપુત્રના નગરીના
 કાલના પાત્રમાં મુક્યા. એ અતિ અધમ પાત્રના
 પુત્રને મરનાં આપે ચરીરે અનેક કાંઠાઓ બાંધાય
 અને કાંઠે ગાસ મેચા, તે પાત્ર દેરાનગતિ પામ્યા.
 તે પુત્રે પોતાના અનન્યદાનને કાળ એક દરમી આદર
 કરીને કાલે, કહેલુંવું. ત્યાં તે જ્યાં બાંધાયેલો અને પાત્રના
 પુત્રે પોતાને

一、
 二、
 三、
 四、
 五、
 六、
 七、
 八、
 九、
 十、

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840.

... 1990 ...

1. 在“   ”处填上适当的词语。
 2. 在“   ”处填上适当的词语。
 3. 在“   ”处填上适当的词语。

10

[illegible][illegible]

Journal of Management Studies, 19(6), 701-718.

અને તે જ્યારે કોઈ લઈ જતું ત્યારે મને બહુ દુઃખ થતું હતું.^૧ આવી રીતે મારી સ્ત્રીએ મને ખૂબ રખડાવ્યો, અનંત કાળ સુધી તગડાવ્યો, ભારે હેરાન કર્યો.

ઘર્ષણુ ધૂર્ણુન ન્યાય.

ભવિતવ્યતા પ્રસન્ન.

મહામોહની દુર્બળતા.

પછી ઘર્ષણુધૂર્ણુન ન્યાયે જ્યારે અથડાઈ પછડાઈને હું ઠેકાણે આવ્યો ત્યારે એ ભવિતવ્યતા બાઈ મારી ઉપર સહજ પ્રસન્ન થઈ. વળી મારી સાથે અનંત કાળ સુધી રખડી રઝળીને પેલા મહામોહ વિગેરે પણ જાણે થાકી ગયા હોય તેમ જરા દુખળા થયા, કાંઈક પાતળા થયા, જરા નરમ પડ્યા. તે વખતે માંડે પાપ પણ પાતળું પડ્યું, કર્મની સ્થિતિ પણ ઓછી થઈ અને પેલી ગ્રંથિ^૨ હતી તે કાંઈક નહકે આવી. આવી રીતે ભવિતવ્યતાની પ્રસન્નતા, કર્મની પાતળાશ અને પાપની સહજ નરમાશથી મારામાં એક મોટો ફેરફાર થયો તે હવે હું તને સહજ વિસ્તારથી કહું છું.^૩ અત્યારસુધી પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાં અને પાપિષ્ઠનિવાસમાં રખડપટ્ટો બહુધા થતો હતો તેમાંથી હવે માનવાવાસમાં માંડે આગમન થયું અને ત્યાંથી નવો માર્ગ દેખાયો તે આ રીતે:—

સાકેતપુર ગામે અમૃતોદર.

સુદર્શનથી સદાગમ લાલ.

શ્રાવકપણાની સુપ્રાપ્તિ.

મનુજગતિ નગરીમાં એક ભરત નામનો પાણે (ક્ષેત્ર) છે, તે પાણમાં એક સાકેતપુર નામનું ઘર (નગર) છે ત્યાં મને મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતા ત્યાર પછી લઈ ગઈ. તે સાકેતપુરમાં એક નંદ નામનો

૧ આપણી સામાન્ય માન્યતા છે કે જેને ધન પર ઘણી મમતા હોય છે તે મરીને ઉદર કે સર્પ થાય છે અને ધન પર ઓછી કરે છે. એમાં એન માટે મનુજગતિ નંદો, પણ હવેનો નોંડ એવો છે કે એમાં એને રક્ત પડે છે અને બીજી બીજી માન્યતા હવે એવારની રચના છે. એ ધન જ્યારે કોઈ ઉમારી આવે છે કે હુલે આવે છે ત્યારે ઉદર માર્યા પડાઈ છે. આ સર્વ હવેના અનુભૂતિ છે.

૨ એથિ: કર્મની નોંડ. અપૂર્વસ્થાન વિગેરે હરીકાંત માટે નોંડ પ્રયત્ન પ્રત્યક્ષ પુ. ૮૦-૮૮. (દિ. આ.)

૩ આપણે જોઈએ અનુભૂતિ પ્રકારે થાય છે. એમાં કમ હવે આવી છે કે મારાનર હવેના રખડો. આ ભવન વર્તના કષ્ટતાંક પ્રાપ્તિઓના પિત્તન અને તે તે હવેના રખડો.

વાલીઓ રહેતો હતો, તેની ઘનમુંદરી નામની ભાયા હતી. મને મારી સ્ત્રી ભવિતભવતાએ એક નવી ગોળી આવી તેના ચોગથી એની કુખમાં હું યુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. માફ અમૃતોદર નામ પાડવામાં આખું અને હું સારી રીતે ઉછરતો થયો. અનુક્રમે હું કામદેવના મંદિર નેરું ધીવન પાડ્યો પરંતુ મારા ભાગ્યયોગે તે વખતે હું કામદેવની સેવા કરવાને બદલે બીજે રસ્તે ચડી ગયો.

એક દિવસ હું જંગલમાં જતો હતો ત્યાં મુદર્શન નામના એક બહુ શુણ્વણ અને સારી હાંથી સૌથીના સાધુનું મને દર્શન થયું. માફ તેમના તરફ ધ્યાન મૂક્યું. તેઓશ્રીને પણ મનમાં મારા ઉપર કૃપા ઉત્પન્ન થઈ અને તેમણે મને યોગ્ય દેશના આપી. ભદ્રે! અગ્રહીતસંકેતા! મેં વળી ફરી વખત આ જ મહાત્મા સદાગમને તેમની પાસે જોયાં. એ સાધુ મહારાજની સમીપમાં આ મહાત્મા સદાગમ પોતે જ મને ફરીવાર દેખાયા. (આ વાત કરતી વખત સંસારીજીવ સદાગમ મહાત્મા જેની પાસે પોતે વાત કરતો હતો તેના તરફ આંગળી બતાવે છે).

મુનિમહારાજની દેશનાથી મારામાં કાંઈક ભદ્રક ભાવ ઉત્પન્ન થયો અને દ્રવ્યથી મેં આવકપણાને આકાર ધારણ કર્યો, હું ઉપર ઉપરથી દ્રવ્યઆવક થયો અને નવકાર વિગેરેના જોડનાર થયો.

આવી રીતે મારામાં દ્રવ્યઆવકપણું તે વખતે પ્રાપ્ત થયું.

* * *

* * *

શુવનપતિ દેવ.
સાર પછી કેટલોક કાળ ગયા પછી મારી સ્ત્રી ભવિતભવતાએ વળી મને એક નવી ગોળી આપી, તેના પ્રભાવથી હું વિશુધાસય નગરે ગયો. એ વિશુધાસયમાં શુવનપતિ, બ્યંતર, જ્યોતિષ અને કલ્પવાસી નામના દેવો રહે છે. એમાંના પ્રથમ ત્રણ પાડાઓના અનુક્રમે દેશ આઠ અને પાંચ વિભાગો છે. બાકીના કલ્પવાસી (વિમાનવાસી) દેવોના બે પ્રકાર છે: 'કેટલાક કલ્પસ્થ છે અને કેટલાક કલ્પાતીત દેવો છે. કલ્પસ્થ દેવોને રહેવાના બાર આવાસો છે અને કલ્પાતીત દેવોને રહેવાના નવ અને પાંચ આવાસો છે. એ દેવો જોયા પાડામાં

૧ અહીં બે. ૨. ૩. ૪. સોસાયટિવાળા મૂળ જંબુનું પૃ. ૧૦૭૩ થી પાંચ છે.
૨ કલ્પાતીત દેવોના બે પ્રકાર છે: ૧ જૈવેષ્ઠ-નવ પ્રકારના. ૨ અનુચર-પાંચ પ્રકારના.

જ્યારે હું ધુવનપતિમાં ગયો ત્યારે વળી પાછા હું સદાગમને
વીસરી ગયો અને એ પણ ચોતાના અવસરની રાહ લેતાં મને છોડીને
યોરો વખત મારી પામેથી દૂર ચાલી ગયા અને રાહ લેવા લાગ્યા.
એ વખતે હું મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ થયો અને દોઢ પદ્મોપમ
કાળ ત્યાં મુખમાં રહ્યો, આનંદમાં પડી રહ્યો અને લીલા લહેરમાં
મશગૂલ થઈ ગયો.

માનવાવાસમાં બંધ નામે,
મુંદરમુનિ અને સદાગમ,
દ્રવ્યમુનિપણની પ્રાપ્તિ.

જ્યારે ઉપર જાણાવેલો કાળ પૂરો થયો ત્યારે મારી બાળાં ભવિ-
તબતાએ મને એક નવી મોજી આપી અને મને માનવાવાસ નગરે

અહીંથી ઉપર સાત રાજ્યોમાં છે. તેમાં પ્રથમ ૬૦૦ યોજન મુખીમાં
નીતિવિધનાં રવાનો છે. મુદ્દમ્ય દોડાથી એક રાજ્ય ઉપર જઈએ અને ત્યારે દક્ષિણ
દિશાએ સૌપર્મ દેવદોઢ અને ઉત્તર દિશાએ હંદાન દેવદોઢનો જોડા આવે છે.
ત્યાર પછી એક રાજ્ય ઉપર જઈને દક્ષિણે ચીનું સંવત્સર અને ઉપરે કાનું માદેદ
દેવદોઢ આવે છે અને એ ઈનો જોડા છે. એક રાજ્ય ઉપર પાંચમું જમ દેવદોઢ
છઠ્ઠું લાંબક દેવદોઢ, સાતમું છક દેવદોઢ અને આમું સદસાર દેવદોઢ એક
એકની ઉપર છે. ત્યાર પછી દેવદોઢ દેવા જઈએ ત્યારે દક્ષિણ ઉપર અનુક્રમે
આનત નવમું અને પ્રામુવ દસમું દેવદોઢ જોડાય છે. ત્યાર પછી વપારે દેવા
જઈએ ત્યારે દક્ષિણ ઉપર અભીઆરમું આરવ અને બારમું અનુક્રમે દેવદોઢ
જોડાય છે. આ સર્વ દેવદોઢમાં રહેનારા દેવા ૪૬૫૨૪ છે. પ્રથમના બારે દેવ-
દોઢના એક એક દેવ છે, નવમા દસમાનો એક અને અભિઆરમ્ય ભારમાનો એક
એ પ્રમાણે બાર દેવદોઢના દસ દેવ છે. (એ રીતે દેવવપતિના ૨૦, અંતરના
૩૨, નિર્વાતિપીના ૨ અને બાર દેવદોઢના ૧૦ મળી કુલ ૬૪ દેવ થાય છે. આ
સર્વ દેવો તદ્દિગ્ગતના જન્મોદિ વખતે મદોહસવમાં ભાગ લે છે તેથી ૬૪૫૨૪ મદો-
હસવ છે. આ મદોહસવ સંમતી દર્શકોને બારે જુદા જુદા રાજ્યની દર્શક અને
તે પાંચ નેહા ૧ ૨ ૩ ૪ ૫).

બાર દેવદોઢ ઉપર નવ દેવદોઢ આવે છે અને તેની ઉપર રાંધ અનુક્રમે
વિમાન છે. આમ રહેનારા દેવા ૪૬૫૨૪ છે.
પ્રથમના એક દેવદોઢની ત્રણ રીતો રીતો અને પાંચમા અભી આરવ
અભિમા વિનિવધિના દેવા રહે છે તેના તે રીતે મળી પ્રથમ છે. અને ૧૫૫૫
દેવદોઢમાં નવમદોહસવ દેવદોઢ દેવા રહે છે. આ દેવદોઢ દેવ પ્રથમ દેવ
સમય પહેલાં તરફ પ્રવર્તેલવત્ સવતરને વિષે રહે છે.

મોકલ્યો. ત્યાં એક બંધુદત્ત નામનો વણિક રહેતો હતો, તેની પ્રિયદર્શના નામની પત્ની હતી. તેમને ત્યાં મને મારી પત્ની લઈ ગઈ અને માફે બંધુ નામ પાડવામાં આવ્યું અને તે નામે હું દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ થયો. અનુક્રમે હું યુવાવસ્થા પામ્યો અને વ્યવહારમાં તૈયાર થયો.

તે વખતે મને એક સુંદર નામના જૈન મુનિનો યોગ થઈ ગયો. એ મુનિની પાસે મેં સદાગમ મહાત્માને જોયા, તેઓ આ પોતે જ હતા (આ વાત કરતાં સંસારીજીવ સદાગમને પોતાની હાથની નિશાનીથી બતાવે છે). પેલા સુંદરમુનિએ મને સદાગમ સંબંધી થોડું થોડું જ્ઞાન શીખવ્યું, કાંઈક બતાવ્યું અને મારી આંખો ઉઘાડવા પ્રયત્ન કર્યો. એના પ્રતાપથી હું ભાવ વગરનો દ્રવ્યશ્રમણ (જૈન સાધુ) થયો. મને એ સાધુપણના વિષય ઉપર અંતરંગ રૂચિ ન હોતી પણ દ્રવ્યથી હું સાધુ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો.

*

*

*

*

સદાગમ દૂર થઈ જાય ત્યારે.

અને

સદાગમ જોરમાં હોય ત્યારે.

વ્યંતરાદિકમાં માફે ગમન.

પુનઃ સ્મૃતિ પુનઃ વિસ્મૃતિ.

કર્મસ્થિતિ-શત્રુઓની રમત.

સાર પછી હું ફરીવાર વિષ્ણુધાલયમાં ગયો અને તેના બીજા વ્યંતર નામના પાડામાં મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ થયો. ત્યાં વળી ઋદ્ધિ સૌભાગ્યના સુખમાં પડી ગયો એટલે બંધુના ભવમાં ઉપર જણાવ્યું તેમ સદાગમ સાથે મારે સારો સંબંધ થયો હતો તે પાછો હું વીસરી ગયો, ખૂદ સદાગમને જ ભૂલી ગયો અને મેં તેને કદિ યાદ જ કર્યા નહિ.

સાર પછી વળી માનવાવાસ નગરે આવ્યો ત્યારે વળી ફરી વાર મેં એ મારા ઉપકારી સદાગમને જોયા.

આવી રીતે અનંત ભવચક્રમાં રખડતાં ભમતાં મારી ભાર્યા ભવિતવ્યતાએ મારા હાલબેહાલ કર્યા, મને ચારે તરફ સારી રીતે ઘૂમાવ્યો. એ મારા ચક્રભ્રમણ દરમિયાન મેં એ સદાગમ મહાત્માની અનંત વાર અવલોકના કરી, મેં એમને જોયા પણ અનંત વાર, પણ વળી પાછો હું તેમને તદ્દન વિસરી જતો હતો, ભૂલી જતો હતો અને તેઓનો બતાવેલો માર્ગ પણ મારા સ્મરણમાંથી ચાલ્યા જતો હતો. જ્યારે એ સદાગમ મહાત્માને

બૂદી જઈ ત્યારે વળી ભવચક્રમાં વધારે જોરથી ફરવા લાગી. જાઉં, વળી કોઈ વાર એ સદાગમમહાત્માની અવલોકના યહ પણ જાય. પરિણામ એ મર્યું કે બહેન ! હું અનંત વખત આવક થયો સદાગમ જોરમાં પણ તે માત્ર દ્રવ્યથી, ઉપર ઉપરથી, બાજુ દૃષ્ટિએ જ હોય તે વખતે. થયો. કેટલીક વાર સાધુનું રૂપ કર્યું તો તે પણ દ્રવ્યથી જ કર્યું; પણ એવે એવે પ્રસંગે મેં સદાગમ મહાત્માને જોયા ખરા. વળી જ્યારે એ સદાગમ અને તે જોરમાં મહાત્માને વિસરી જઈ ત્યારે પાછી મારી બાર્યાં મને ન હોય ત્યારે. અનેક ઠેકાણે રખડાવે, ફેરવે અને ત્યાં જૂઠા જૂઠા પ્રકારની હેરાનગતિઓ કરે, ત્રાસો આપે અને વિડંબનાઓ કરે. સદાગમ હોય ત્યારે કાંઈક ઠેકાણે આપું, તેને વિસરી જઈ એટલે વળી ભવચક્રમાં જોરથી ફરવા લાગું. કેટલીક વાર તો હું સદાગમને વિસરી ગયો ત્યારે 'કુતીયાઓના યતિ (સંન્યાસી. વિગેરે) થયો અને તે વખતે એમને વિસરી ગયો એટલું જ નહિ પણ એને (સદાગમને) દૂપણ દેનારો થયો; એ ખોટો છે, જુઠો છે, પ્રપંચી છે—એમ પણ બોલનારો થયો અને એવી પરિસ્થિતિ પણ આ ભવચક્રમાં મેં અનેક વાર પ્રાપ્ત કરી.

એ ખોટા ભવચક્રમાં ફરતાં મારાં કમોની સ્થિતિ કોઈ વખત લાંબી થતી, કોઈ વખત ટુંકી થતી. મોહરાય વિગેરે શત્રુઓ કોઈ વાર બહુ જોરમાં આવી જતા અને કોઈ વાર સદાગમ જોરમાં આવી જતો. જ્યારે સદાગમનું જોર થાય ત્યારે પેલા શત્રુઓના ઉપર એનો અંકુશ ચાલતો અને તેઓ નરમ પડતા. એ પ્રમાણે ભવચક્રમાં પરિભ્રમણ કરતાં મારી પાસે અનંત વખત એ સદાગમ આવ્યો અને ગયો, એ પ્રમાણે આવતાં જતાં એનો મને કાંઈક અભ્યાસ થયો. ત્યાર પછી મારા સંબંધમાં શી હકીકત બની તે તું સાંભળીને સમજી લે.

વિદ્યા સંબંધી સદ્બોધનો સંકેત.

સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિનું પ્રસ્થાન.

આખરે સદ્બોધની નીતિનું અનુકરણ.

સદાગમના અભ્યાસને પરિણામે મારી ચિત્તવૃત્તિ અટવી કાંઈક નિર્ભંજ યહ, સાદ્ યહ, એટલે એ વખતે અવસર જોઈને ચારિત્ર-

૧ કુતીયાઓના વર્ણન માટે જુઓ. પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૨.

૨ અભ્યાસ—અર્થ છે: (૧) નજીક વાસ અને (૨) બહુદૂર તે. નજીક રહેવાથી પરિચય વધે છે તેના પર આ રૂપક છે.

મોકલ્યો. ત્યાં એક ઇંધુદત્ત નામનો વણિક રહેતો હતો, તેની પ્રિયદર્શના નામની પત્ની હતી. તેમને ત્યાં મને મારી પત્ની લઈ ગઈ અને માફે બંધુ નામ પાડવામાં આવ્યું અને તે નામે હું દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ થયો. અનુક્રમે હું યુવાવસ્થા પામ્યો અને વ્યવહારમાં તૈયાર થયો.

તે વખતે મને એક સુંદર નામના જૈન મુનિનો યોગ થઈ ગયો. એ મુનિની પાસે મેં સદાગમ મહાત્માને જોયા, તેઓ આ પોતે જ હતા (આ વાત કરતાં સંસારીજીવ સદાગમને પોતાની હાથની નિશાનીથી બતાવે છે). પેલા સુંદરમુનિએ મને સદાગમ સંબંધી થોડું થોડું જ્ઞાન શીખવ્યું, કાંઈક બતાવ્યું અને મારી આંખો ઉઘાડવા પ્રયત્ન કર્યો. એના પ્રતાપથી હું ભાવ વગરનો દ્રવ્યશ્રમણ (જૈન સાધુ) થયો. મને એ સાધુપણના વિષય ઉપર અંતરંગ રૂચિ ન હોતી પણ દ્રવ્યથી હું સાધુ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો.

*

*

*

*

સદાગમ દૂર થઈ જાય ત્યારે.

અને

સદાગમ જોરમાં હોય ત્યારે.

વ્યંતરાદિકમાં માફે ગમન.

પુનઃ સ્મૃતિ પુનઃ વિસ્મૃતિ.

કર્મસ્થિતિ-શત્રુઓની રમત.

ત્યાર પછી હું ફરીવાર વિશુદ્ધાલયમાં ગયો અને તેના ખીલ વ્યંતર નામના પાસામાં મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ થયો. ત્યાં વળી ઋદ્ધિ સૌભાગ્યના સુખમાં પડી ગયો એટલે ઇંધુના ભવમાં ઉપર જાણીતું તેમ સદાગમ સાથે મારે સારો સંબંધ થયો હતો તે પાછો હું વીચારી ગયો, ખૂદ સદાગમને જ ભૂલી ગયો અને મેં તેને કદિ યાદ જ કર્યા નહિ.

ત્યાર પછી વળી માનવાવાસ નગરે આવ્યો ત્યારે વળી ફરી વાર મેં એ મારા ઉપકારી સદાગમને જોયા.

આવી રીતે અનંત ભવચક્રમાં રજાનાં ભ્રમણાં મારી બાર્યા ભવિષ્યનાં ભાગ હાકલેહાક કર્યા, મને ત્યારે તરફ સારી રીતે ધ્યાનમાં એ ભાગ ચક્રભ્રમણ દરમ્યાન મેં એ સદાગમ મહાત્માની અનન્ય વાર અવલોકન કરી, મેં એમને જોયા પણ અનન્ય વાર, પણ વળી પાછો હું તેમને તરફ વિચારી જતો હતો, કદી જતો હતો અને તેઓનાં બતાવેલાં ભાગે પણ મને મનમુગ્ધ કરી જતો હતો. જોકે એ સદાગમ મહાત્માને

બૂલી જઈ ત્યારે વળી ભવચક્રમાં વધારે જોરથી ફરવા લાગી નહિ,
 વળી દોઢ વાર એ સદાગમમહાત્માની અવલોકના થઈ પણ નહિ. પરિણામ
 એ થયું કે બહેન! હું અનંત વખત આવક થયો
 સદાગમ જોરમાં પણ તે માત્ર દ્રવ્યથી, ઉપર ઉપરથી, બાહ્ય દૃષ્ટિએ જ
 હોય તે વખતે. થયો. કેટલીક વાર સાધુનું રૂપ ઠરું તો તે પણ
 દ્રવ્યથી જ ઠરું; પણ એવે એવે પ્રસંગે મેં સદાગમ
 મહાત્માને જોયા ખરા. વળી ત્યારે એ સદાગમ
 અને તે જોરમાં મહાત્માને વિસરી જઈ ત્યારે પાછી મારી ભાષાં મને
 ન હોય ત્યારે. અનેક ઠેકાણે રખડાવે, ફેરવે અને ત્યાં જુદા જુદા
 પ્રકારની હેરાનગતિઓ કરે, ત્રાસો આપે અને વિહં-
 બનાઓ કરે. સદાગમ હોય ત્યારે કાંઈક ઠેકાણે આવું, તેને વિસરી
 જઈ એટલે વળી ભવચક્રમાં જોરથી ફરવા લાગું. કેટલીક વાર તો હું
 સદાગમને વિસરી ગયો ત્યારે 'કુતીર્યાઓના યતિ (સન્ધ્યાસી વિગેરે)
 થયો અને તે વખતે એમને વિસરી ગયો એટલું જ નહિ પણ એને
 (સદાગમને) દૂધણ દેનારો થયો; એ ખોટો છે, જુઠો છે, પ્રપંચી છે-
 એમ પણ જોતનારો થયો અને એવી પરિસ્થિતિ પણ આ ભવચક્રમાં
 મેં અનેક વાર પ્રાપ્ત કરી.

એ ખોટા ભવચક્રમાં ફરતાં મારાં ક્રમાંની સ્થિતિ કોઈ વખત
 લાંબી થતી, કોઈ વખત ટુંકી થતી. મોહરાય વિગેરે શત્રુઓ દોઢ વાર
 બાહુ જોરમાં આવી જતા અને કોઈ વાર સદાગમ જોરમાં આવી જતો.
 ત્યારે સદાગમનું જોર થાય ત્યારે પેલા શત્રુઓના ઉપર એનો અંકુશ
 ચાલતો અને તેઓ નરમ પડતા. એ પ્રમાણે ભવચક્રમાં પરિભ્રમણ
 કરતાં મારી પાસે અનંત વખત એ સદાગમ આવ્યો અને ગયો, એ
 પ્રમાણે આવતાં જતાં એનો મને કાંઈક અભ્યાસ થયો. ત્યાર પછી
 મારા સંબંધમાં શી હકીકત બની તે તું સાંભળીને સમજી લે.

વિદ્યા સંબંધી સહજોપનો સંકેત.

સમ્યગ્દર્શન એનાપનિનું પ્રસ્થાન.

આખરે સહજોપની નીનિનું અનુકરણ.

સદાગમના અભ્યાસને પરિણામે મારી ચિત્તવૃત્તિ અટવી કાંઈક
 નિર્મલ થઈ, સાફ થઈ, એટલે એ વખતે અવસર જોઈને ચાલિત-

૧ કુતીર્યાઓના વર્ણન માટે જુઓ પ્ર. ૪. ૪ ૧૨

૨ અભ્યાસ—હેવ છે: (૧) નવક વાસ અને (૨) જામું તે. નવક
 ૧૮૨૧ની પરિચય વર્ષે છે તેના ૧૧ આ રૂપક છે

મોકલ્યો. ત્યાં એક બંધુદત્ત નામનો વણિક રહેતો હતો, તેની પ્રિય
સીના નામની પત્ની હતી. તેમને ત્યાં મને મારી પત્ની લઈ ગઈ
મારું બંધુ નામ પાડવામાં આવ્યું અને તે નામે હું દુનિયામાં પ્રસિ
ધ્યો. અનુક્રમે હું યુવાવસ્થા પામ્યો અને વ્યવહારમાં તૈયાર થયો.

તે વખતે મને એક સુંદર નામના જૈન મુનિનો યોગ થઈ ગયો
એ મુનિની પાસે મેં સદાગમ મહાત્માને જોયા, તેઓ આ પોતે
હતા (આ વાત કરતાં સંસારીજીવ સદાગમને પોતાની હાથની નિશા
નીથી બતાવે છે). પેલા સુંદરમુનિએ મને સદાગમ સંબંધી થોડું
થોડું જ્ઞાન શીખવ્યું, કાંઈક બતાવ્યું અને મારી આંખો ઉઘાડવા પ્રયત્ન
કર્યો. એના પ્રતાપથી હું ભાવ વગરનો દ્રવ્યશ્રમણ (જૈન સાધુ)
થયો. મને એ સાધુપણના વિષય ઉપર અંતરંગ રૂચિ ન હોતી પણ
દ્રવ્યથી હું સાધુ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો.

*

*

*

*

સદાગમ દૂર થઈ ભય ત્યારે.

અને

સદાગમ જોરમાં હોય ત્યારે.

વ્યંતરાદિકમાં મારું ગમત.

પુનઃ સ્મૃતિ પુનઃ વિસ્મૃતિ.

કર્મસ્થિતિ-શત્રુઓની રમત.

ત્યાર પછી હું ફરીવાર વિશ્વધાલયમાં ગયો અને તેના બીજા
વ્યંતર નામના પાટામાં મોટી ઋદ્ધિવાળો દેવ થયો. ત્યાં વળી ઋદ્ધિ
સૌભાગ્યના મુખમાં પડી ગયો એટલે બંધુના ભવમાં ઉપર જણાવ્યું
તેમ સદાગમ સાથે મારે સારો સંબંધ થયો હતો તે પાછો હું વીસરી
ગયો, ખૂદ સદાગમને જ જુલો ગયો અને મેં તેને કદિ યાદ ન કર્યા તકિ.

ત્યાર પછી વળી માનવાવાસ નગરે આવ્યો ત્યારે વળી ફરી વાર
મેં એ મારા ઉપકારી સદાગમને જોયા.

આવી રીતે અનંત ભવચક્રમાં રખડતાં ભમતા મારી ગાંધા ભરિ
તવ્યતાએ મારા હાથમેહાસ કર્યા, મને ત્યારે તમ્ક સારી રીતે હુમલો
એ મારા ચક્રમન દરમ્યાન જ એ સદાગમ મારા નાની અનંત વાર આ
વેલોકતા કરી, મેં એમને જોયા પણ અનંત વાર, પણ વળી રહેલું જેમ
તદન વિસ્મૃતિ હતો હતો હતો અને તેમના અનંત ભવ
પણ એક સમયે મારા હાથમેહાસ કર્યા, મને ત્યારે તમ્ક સારી રીતે હુમલો

ભૂક્ષી જઈ ત્યારે વળી ભવચક્રમાં વધારે જોરથી ફરવા લાગી જઈ,
 વળી કોઈ વાર એ સદાગમમહાત્માની અવલોકના થઈ પણ નય. પરિણામ
 એ થયું કે જાહેન ! હું અનંત વખત આવક થયો
 સદાગમ જોરમાં પણ તે માત્ર દ્રવ્યથી, ઉપર ઉપરથી, બાજુ દિશિએ જ
 દોષ તે વખતે. થયો. કેટલીક વાર સાધુનું રૂપ કર્યું તો તે પણ
 દ્રવ્યથી જ કર્યું; પણ એવે એવે પ્રસંગે મેં સદાગમ
 મહાત્માને જોયા ખરા. વળી જ્યારે એ સદાગમ
 અને તે જોરમાં મહાત્માને વિસરી જઈ ત્યારે પાછી મારી ભાયાં મને
 ન દોષ ત્યારે. અનેક ઠેકાણે રખડાવે, ફેરવે અને ત્યાં જૂદા જૂદા
 પ્રકારની હેરાનગતિઓ કરે, ત્રાસો આપે અને વિડં-
 બનાઓ કરે. સદાગમ હોય ત્યારે કાંઈક ઠેકાણે આવું, તેને વિસરી
 જઈ એટલે વળી ભવચક્રમાં જોરથી ફરવા લાગું. કેટલીક વાર તો હું
 સદાગમને વિસરી ગયો ત્યારે 'કુતીર્ધીઓના યતિ (સન્યાસી વિગેરે)
 થયો અને તે વખતે એમને વિસરી ગયો એટલું જ નહિ પણ એને
 (સદાગમને) દૂધણુ દેનારો થયો; એ ખોટો છે, જુઠો છે, પ્રપંચી છે-
 એમ પણ બોલનારો થયો અને એવી પરિસ્થિતિ પણ આ ભવચક્રમાં
 મેં અનેક વાર પ્રાપ્ત કરી.

એ મોટા ભવચક્રમાં ફરતાં મારાં કર્મોની સ્થિતિ કોઈ વખત
 લાંબી થતી, કોઈ વખત ટુંકી થતી. મોહરાય વિગેરે શત્રુઓ કોઈ વાર
 બહુ જોરમાં આવી જતા અને કોઈ વાર સદાગમ જોરમાં આવી જતો.
 ત્યારે સદાગમનું જોર થાય ત્યારે પેલા શત્રુઓના ઉપર એનો અંકુશ
 ચાલતો અને તેઓ નરમ પડતા. એ પ્રમાણે ભવચક્રમાં પરિભ્રમણ
 કરતાં મારી પાસે અનંત વખત એ સદાગમ આવ્યો અને ગયો, એ
 પ્રમાણે આવતાં જતાં એનો મને કાંઈક અભ્યાસ થયો. ત્યાર પછી
 મારા સંબંધમાં શી હકીકત બની તે તું સાંભળીને સમજ લે.

વિદ્યા સંબંધી સદ્બોધનો સંકેત.

સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિનું પ્રસ્થાન.

આખરે સદ્બોધની નીતિનું અનુકરણ.

સદાગમના અભ્યાસને પરિણામે મારી ચિત્તવૃત્તિ અટવી કાંઈક
 નિર્ભંજ થઈ, સાફ થઈ, એટલે એ વખતે અવસર જોઈને ચારિત્ર-

૧ કુતીર્ધીઓના વર્ણન માટે જુઓ. પ્ર. ૪. પ્ર. ૧૨.

૨ અભ્યાસઃ—શ્લોક છે: (૧) નજીક વાસ અને (૨) ભણ્યું તે. નજીક
 રહેવાથી પરિચય થયે છે તેના પર આ રૂપ છે.

“રાખવું; ખોટા વિચારો કે અમરજગદં બોલવા રૂપ વચનજળનો
 “સર્વથા ભાગ કરવો; ભગવાનના કોઈ પણ વચનનો છોટો સાર શો
 “છે તે શોધી કાઢવો; રાગ દ્વેષ મોહ વિગેરે દોષોનાં ટોળાંઓને બરા-
 “બર ઝોળખી લેવાં; મુચુરના સાચા ઉપદેશ રૂપ ઔષધને અહણુ
 “કરવું; તે ઔષધોનો ઉપયોગ કરવા ઉપર નિરંતર મનને લગાડવું;
 “દુર્જન માણસોએ કહેલાં-પ્રરૂપેલાં ખોટા મતનાં વચનોનો તિરસ્કાર
 “કરવો; મહાપુરુષના વર્ગમાં પોતાની જાતને સરખાવવી અને તદ્દન
 “સ્થિર ચિત્તે રહેવું.”

સમ્યગ્દર્શન આગમન.

આ પ્રમાણે મહા તપસ્વી ભગવાન ધર્મધોષ મહારાજ મધુર સ્વરે
 બોલી રહ્યા હતા તે વખતે સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ ભાં આવી પહોંચ્યો.
 બહુ મુશીબતે ભેદી રાકાય એવી આકરી કર્મની ગ્રંથિના ભેદ દ્વારા મેં તેને
 જોયો, એ ગ્રંથિ ભેદરૂપ દુરબીનથી મેં એને દૂરથી તપાસી લીધી,
 અવલોકી લીધો^૧ એટલે એ દર્શનના પ્રભાવથી મુનિમહારાજને જે જે
 વચનો કહ્યાં તેના ઉપર રૂચિપૂર્વક શ્રદ્ધા થઈ અને વળી એ સેનાપતિ
 મારો ખરો બંધુ છે એવી શુદ્ધિ થી મેં એનો આદર કર્યો, મેં એને
 વધાવી લીધો.

મુનિમહારાજ ધર્મધોષને મેં જવાબમાં તે વખતે કહ્યું “નાથ !
 આપ જે હુકમ કરો છો-કરમાવી રહ્યા છો તે સર્વ હું કરીશ.”

આપ્રમાણે કહીને તે મુનીશ્વરને વંદના કરી હું મારે ઘરે ગયો.
 જ્ઞાન પ્રગતિ અને અધિકાર.

શુદ્ધમહારાજની નિમિત્તતા.
 શુદ્ધોદ્ભવ યોગ્યતાનુસાર.

હવે હું સમ્યગ્દર્શનચુક્ર થયો, મારી સાથે સમ્યગ્દર્શન રહેવા
 લાગ્યો અને તેને લઈને તત્ત્વશ્રદ્ધા^૨ અને યથા અને તેથી મારો આત્મા
 પવિત્ર થયો. છતાં મારે તને જન્માવતું જોઈએ કે તે વખતે હું ખાસ
 જ્ઞાનથી રહિત હતો એટલે કે મને શ્રદ્ધા હતી પણ કોઈ વિશિષ્ટ
 જ્ઞાન મારામાં નહોતું; તેથી વાત એ બની કે મારામાં યોગ્ય શ્રદ્ધા
 વધારે હતી. ‘જિનેદ્ર ભગવાને જે કહ્યું તે જ સાચું છે, વગર

^૧ મતલબ તે વખતે મને ગ્રંથિભેદ થયો.

^૨ તત્ત્વશ્રદ્ધા: લીધેલ મહારાજે જતાવેલા નવતત્ત્વની રૂચિ. શ્રદ્ધા અને જ્ઞાનનો સંબંધ કેવો છે તે અત્ર જણાશે. સાર્યાતમાં વિશિષ્ટ જ્ઞાન વગરની શ્રદ્ધા ફેટલો લાભ કરે છે તે પણ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે.

ધર્મધોષ મુનિએ જવાબમાં કહ્યું:—

ભવના પ્રપંચની પીછાના,
દેવ ગુરુધર્મનું આરાધન,
જિન વચનની સદ્દહણા,
ચોગોની ઉપર અંકુશ,
રાગાદિ દાષની ઓળખાણ,
ચિતની સાચી નિષ્પ્રકંપતા,

“ અવધીરણીયો ભવતા ભવપ્રપન્નઃ, આરાધનીયો વિલીનરાગદ્વે-
“ પમોહોઽનન્તજ્ઞાનદર્શનવીર્યાનન્દપરિપૂર્ણઃ પરમાત્મા, વન્દનીયાસ્તદુ-
“ પદિષ્ટમાર્ગવર્તિનો ભગવન્તઃ સત્ સાધવઃ, પ્રતિપત્તવ્યાનિ જીવાજીવ-
“ પુણ્યપાપાસ્ત્રવસંવરનિર્જરાવન્ધમોક્ષલક્ષણાનિ નવ તત્ત્વાનિ, સર્વથા
“ પેયં જિનવચનામૃતં, નેયં તદજ્ઞાઙ્ગીભાવેન, અનુષ્ટેયમાત્મહિતં, ઉપચેયં
“ કુશલાનુવન્ધિ કુશલં, વિધેયં નિષ્કલક્ષ્મન્તઃકરણં, હેયં કુવિકલ્પ-
“ જલ્પજાલં, અવસેયં ભગવદ્વચનસારં, વિજ્ઞેયં રાગાદિદોષવૃન્દં, લેયં
“ સુગુરુસદુપદેશમેષજં, દેયં સતતં તદાચરણે માનસં, અવગેયં દુર્જન-
“ પ્રણીતકુમતવચનં, નિમેયં મહાપુરુષવર્ગમધ્યે સ્વરૂપં, સ્થેયં નિષ્પ્રક-
“ સ્પષ્ટિત્તેનેતિ.”

“ તમારે આ ભવ (સંસાર) નાટકનો સંપૂર્ણ અનાદર કરવો;
“ જેમના રાગ દ્વેષ અને મોહ નાશ પામી ગયા છે અને જેઓ અનંત
“ જ્ઞાન દર્શન વીર્ય અને આનંદથી ભરપૂર છે એવા પરમાત્માની
“ તમારે આરાધના કરવી; એવા પરમાત્માએ બતાવેલા માર્ગમાં વર્ત-
“ નારા ખરેખરા સાધુ મહાત્માઓની તમારે વંદના પૂજા ભક્તિ કરવી;
“ તમારે હવે અહવે પુણ્ય પાપ આસ્રવ સંવર નિર્જરા બંધ મોક્ષ રૂપ
“ નવતત્ત્વોને ખરા તત્ત્વરૂપે કબૂલ રાખવાં, સ્વીકારવાં; સર્વથા તીર્થકર
“ મહારાજનાં વચનરૂપ અમૃતનું તમારે પાન કરવું; તેની સાથે એક-
“ મેક થઈ જવું; એમાં પ્રધાનતા અને ગૌણતા અથવા ઉપકાર્ય ઉપ-
“ કારક ભાવને બરાબર સમજવા; આત્માને હિત થાય તે જ કાર્ય કરવું;
“ એવાં સારાં કાર્યો કરવાં કે જેનાં પરિણામે વધારે સારાં કામો થયાં જ
“ કરે;” એવાંકરણને તકન સાક નેત્ર વગરનું અને હાથ વગરનું

૧ અને પુણ્યપાપના કુલ કહેવાના બાબે છે સમાવેશિત આત્મહિત
યાવ તેવા કાર્યના વન કે રીતોને ત્યાં કુલપાપનથી પુણ્યપાપ સુચવે છે. મોજ-
લોખ વિષયનેરત રત્નવનઃ વિનેરે અપ. ઉદ્દેશ છે એમાં રાગ કે ધનને
વધવ યાવ તે કા. રૂ. નુન. કુલકે વધ છે

ત્યાં તુમ કરી, સારી રીતે રાજ કરી. ત્યાં વળી પેલા મહામોહ પરિ-
મદ બાઇએ બહુવારે દેખાયા, મારી સાથે ઘણો વખત રથા, સંબ્રમ
વધાર્યો અને હું પણ તેમના તરફ વધારે પક્ષપાત રાખી રહ્યો. મેં
તેમને મારા પોતાના કરી લીધા અને વળી પેલા સેનાપતિ (સમ્ય-
ગદર્શન) અને સદાગમને તો હું તદ્દન જ ભૂલી ગયો, તેમને યાદ
પણ કર્યા નહિ.

તિર્યંચમાં દેહકો.

જ્યોતિષક દેવ તરીકે રહેવાની મારી ગોળી પૂરી થવા આવી
એટલે વળી ભવિત્યતાએ મને એક નવી ગોળી આપી અને મને
પંચાક્ષપશુસંસ્થાને લઈ જઈ ત્યાં મને દેહકો બનાવ્યો. મારી સ્ત્રીને તો
રમત કરવાની દેવ પડેલી તે એણે તો જેમ કાંચું તેમ મારી સાથે
મળ કર્યા કરી અને મને ચોતરફ ફેરવ્યો.

આ દેહકો તરીકેની મારી ગોળી પૂરી થઈ ત્યારે વળી બીજી નવી
નવી ગોળીએ આપી મને અનેક જગ્યાએ આમતેમ ફેરવ્યો, રખ-
ડાવ્યો અને તે રીતે ભવિત્યતામાર્ગાએ મળત માણી.

કાંપિલ્યપુરે વાસવ.

અનેક જગ્યાએ રખડાવીને મારી ભાર્યા મને માનવાવાસના
કાંપિલ્યપુરમાં લઈ આવી. એ નગરનો વચ્ચુર્બધ નામનો રાજા હતો.
ધરા નામની પત્ની હતી. તેઓને ત્યાં હું રાજપુત્ર તરીકે પેલી ભાર્યાનાં
પ્રતાપે ગયો. માફ ત્યાં વાસવ નામ રાખવામાં આવ્યું. રાજપુત્રનો
વેભવ હોવા છતાં હું સારાં કૃત્યો કરનારો થયો અને સર્વને ઘણો પ્રિય
થઈ પડ્યો.

ત્યાં યોગ્ય ઉમરનો થતાં મને શાંતિસૂરિ નામના સાચા ધર્મના
ઉપદેશકનો યોગ થયો. એમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી તે જ વખતે ત્યાં
સમ્યગદર્શન સેનાપતિ અને સદાગમ દેખાયા. તેઓનો વધારે પરિચય
થતાં પેલા મહામોહ નિગેરે જરા નરમ પડ્યા. એ સર્વે દેખાવમાં તે
મારા ખરા મિત્ર હતા પણ અંદરખાનેથી મારા શત્રુ હતા. પણ તે
માખતની મને ચોક્કસ ખબર હજી પડી ન હતી. સદાગમના પ્રતાપે
મને ત્યાં કાંઈક લાભ થયો.

મને માનવાવાસ નગરે પાછી લઇ આવી. ત્યાં એક મદન નામનો આભીર^૧ રહેતો હતો. તેની રેણુ નામની સ્ત્રી હતી. તેમને ત્યાં હું પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો. માઝું કલંદ નામ રાખવામાં આવ્યું.

ત્યાં મારા વહાલા ભાઇઓ પેલા સેનાપતિ અને સદાગમ તો મને વિસરી ગયા, ત્યાં આવ્યા જ નહિ. તેને પરિણામે હું પેલા શૃદ્ધિ-ધર્મને તો તદ્દન વિસરી જ ગયો, મેં એને ત્યાં જોયો જ નહિ; કારણ કે પેલા સેનાપતિ સદાગમ ન હોય ત્યાં એ એકલો કદિ દેખાતો જ નથી. છતાં અગાઉ મારે થોડો વિકાસ થયો હતો, મારામાં ભદ્રક ભાવ જાગૃત થયો હતો તેથી હું પાપથી કાંઈક બહીતો રહ્યો અને ભદ્ર પરિણામી થયો. આવી રીતે આભીરની અવસ્થામાં માનવાવાસે કાળ પૂરે કર્યો.

*

*

*

*

*

વિસ્મૃતિ અને રખડપાટો.^૨

જ્યોતિષીએ દેવ.

ત્યાર પછી મારી ભવિતવ્યતા ભાર્યાએ મને વળી એક નવી ગોળી આપી અને જ્યોતિષક દેવગતિમાં લઈ ગઈ. ત્યાં સારા સારા ભોગો ભોગવ્યા. વળી સંપતિ પણ ત્યાં ઘણી મળી. મેં મારી ઇંદ્રિયોને

૧ આભીર: આહર. આ આહર ગોવાળીઆનું કામ કરે છે. તેમનું ધન ગાય ભેંસ ઘેટાં છે, તેમને ચારે અને દૂધ બિનના પૈસા કરે. જંગલમાં નાની નાની પક્ષીઓ કરી રહે છે. તેમનાં ગામોને 'પક્ષી' અથવા 'નેહડા' કહેવામાં આવે છે.

૨ વિકાસક્રમમાં એક બાળત અગાઉ પણ લક્ષ્યમાં આણી છે તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી. પ્રાણી વિકાસમાં આગળ વધે, વળી જો તેનામાં રાગ દ્વેષ મોહનું જોર વધે તો પાછો પડે. આવી રીતે અથડાતાં કુટાતાં જ્યારે એ બરાબર નિઃરાંક થઈ આગળ વધે ત્યારે તે પ્રગતિ યાય છે. ઓછ દૃષ્ટિમાં અનંત કાળ ગયો. પછી છેલ્લા પુદ્ગળપરાવર્તમાં તે યોગ દૃષ્ટિમાં આવે છે. એ એક પુદ્ગળપરાવર્તનો કાળ પણ ઘણો લાંબો છે, પ્રથમ પ્રસ્તાવના પરિશિષ્ટમાં વિચારાઈ ગયો છે. એ છેલ્લા પુદ્ગળપરાવર્તમાંથી અર્ધ પસાર થાય ત્યારે અંચિભેદ થાય છે. ત્યાર પછી ચડ-ઉતર તો થયા કરે છે પણ પછી પ્રાણીની સ્થિતિ ફરે છે, એના કાર્યમાં કુણારા, એની બોલીમાં મીકારા, એનાં વિચારમાં નરમાસ આવતી જાય છે. સંસારીજીવ અત્યારે આ છેલ્લી જણાવી તે દશામાં છે; પડતો જાય છે, વળી બેઠે છે, પાછો રખડે છે, છતાં એ દરમિયાન એની આંતર દૃષ્ટિ પ્રગતિ યતી જાય છે એ સૂક્ષ્મ રીતે જોવાથી જણારો. આ છેલ્લા પુદ્ગળપરાવર્તનો કાળ છે તેમાં જે ધક્કેલા અને પ્રગતિ યાય છે તે બરાબર વિચારવા.

ત્યાં તૃપ્ત કરી, સારી રીતે રાજી કરી. ત્યાં વળી જેલા મહામોહ પરિ-
ગ્રહ ભાઈઓ બહુવારે દેખાયા, મારી સાથે ઘણો વખત રહ્યા, સંબંધ
વધાર્યો અને હું પણ તેમના તરફ વધારે પક્ષપાત રાખી રહ્યો. મેં
તેમને મારા પોતાના કરી લીધા અને વળી જેલા સેનાપતિ (સમ્ય-
ગ્દર્શન) અને સદાગમને તો હું તદ્દન જ ભૂલી ગયો, તેમને યાદ
પણ કર્યા નહિ.

તિર્થંચમાં દેડકો.

જ્યોતિષક દેવ તરીકે રહેવાની મારી ગોળી પૂરી થવાં આવી
એટલે વળી ભવિતવ્યતાએ મને એક નવી ગોળી આપી અને મને
પંચાક્ષપશુસંસ્થાને લઈ જઈ ત્યાં મને દેડકો બનાવ્યો. મારી સ્ત્રીને તો
રમત કરવાની દેવ પડેલી તે એણે તો જોમ ફાવ્યું તેમ મારી સાથે
મળ કર્યા કરી અને મને ચોતરફ ફેરવ્યો.

આ દેડકા તરીકેની મારી ગોળી પૂરી થઈ ત્યારે વળી બીજી નવી
નવી ગોળીઓ આપી અને અનેક જગ્યાએ આમતેમ ફેરવ્યો, રખ-
ડાવ્યો અને તે રીતે ભવિતવ્યતાભાષાએ મળ માણી.

કાંપિલ્યપુરે વાસવ.

અનેક જગ્યાએ રખડાવીને મારી ભાષ્યાં મને માનવાવાસના
કાંપિલ્યપુરમાં લઈ આવી. એ નગરનો વસુધંધ નામનો રાજા હતો.
ધરા નામની પત્ની હતી. તેઓને ત્યાં હું રાજપુત્ર તરીકે પેલી ભાષ્યાંનાં
પ્રતાપે ગયો. માફ ત્યાં વાસવ નામ રાખવામાં આવ્યું. રાજપુત્રનો
વૈભવ હોવા છતાં હું સારાં કૃત્યો કરનારો થયો અને સર્વને ઘણો પ્રિય
થઈ પડ્યો.

ત્યાં યોગ્ય ઉમરનો થતાં મને શાંતિસૂરિ નામના સાચા ધર્મના
ઉપદેશકનો યોગ થયો. એમનો ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી તે જ વખતે ત્યાં
સમ્યગ્દર્શન સેનાપતિ અને સદાગમ દેખાયા. તેઓને વધારે પરિચય
થતાં પેલા મહામોહ વિનેરે જરા નરમ પડ્યા. એ સર્વે દેખાવનાં તે
મારા ખરા મિત્ર હતા પણ અંદરખાનેથી મારા શત્રુ હતા. પણ તે
ભવનની મને કાઢી જઈ પડી ન દોતી. સદાગમના પ્રતાપે
તે ત્યાં કાઢી લાખ થયો.

એને માટે જે વરની વાત કરી ગયા છે તેને મેળવવાનો કદાચ આ ઉપાય હશે ! આવા વિચારને પરિણામે એણે મદનમંજરીને વર શોધ માટે પૃથ્વીપર્યટણ કરવાની રજા આપી. રાજાની સંમતિમાં મેં સંમતિ આપી જ દીધી.

પરિણામે ગોતાની સહચરી (સોબતણુ, સખી) તરીકે આ લલિકાને સાથે લઇને મદનમંજરી વર શોધવા સાથે સર્વ પુરુષોની અલોકના કરવા નીકળી પડી. એ હકીકત બન્યાને કેટલાક દિવસ ગયા મારો અને રાજાનો દીકરી પર ઘણો જ પ્રેમ હતો તેથી અમે દિશાએ જોતાં અને એની રાહ જોતાં જ રહ્યા. અમને એક એક દિવસ પસા કરવો ઘણો લાંબો લાગતો હતો.

લલિકાનો સંદેશો.

એમ કરતાં એક દિવસ અત્યંત દીલગીર ચહેરે આ લલિકા અમારી પાસે આવી પહોંચી. એક તો એ તદ્દન એકલી હતી, વળી તેના મુખપર દીલગીરિ જણાઇ આવતી હતી એટલે અમે બન્ને (હું કામલતા અને મારા પતિ કનકોદર રાજા) તો આભા જ બની ગયા અને અમારા હૃદયમાં ધ્રાસકો પડ્યો કે આ લલિકા એકલી આવી છે અને વીલે મહોંડે આવી છે તો બાપડી મદનમંજરીને શું થયું હશે ? એક હમેશા શંકા કરાવે છે, એહીનું અહિત પ્રથમ નજરમાં આવે છે- એવી અમારી સ્થિતિ થઇ. લલિકાએ અમને પ્રાણામ કર્યો.

મેં લલિકાને કહ્યું “ ભદ્રે લલિકા ! દીકરી કુરાળ છે ? ”

લલિકા—“ હા માણ ! મદનમંજરી એમકુરાળ છે. ”

હું (કામલતા)—“ ત્યારે અત્યારે મંજરી ક્યાં છે ? ”

લલિકા—“ માણ સાંભળો :—

“ અમે બન્ને (હું અને મદનમંજરી) અહીંથી નીકળ્યા, ત્યાર પછી અમે અનેક ગામો જોયાં, અનેક નગરો જોયાં, અનેક બનાવોથી ભરપૂર પૃથ્વીનું અવલોકન કર્યું, ઘણી જગ્યાએ પ્રયાગ, ઘણા મનુષ્યોના પરિવ્રજામાં આજ્ઞા, પૃથ્વીમંડળમાં કેવા કેવા અદ્ભુત બનાવો અને છે, કેવી ભૂદા ભૂદા સ્વભાવની અસિદ્ધિ દેખા છે તેના અનુભવ કર્યો. એમ કરતાં કરતાં અમે સપ્તમેદ નગરે ગયા. એ નગરમાં એક રાજાનું કનકોદર નામનો અહિરો છે ત્યાં અમે આવ્યા. એ અહિરો સ્વરે. કામલતાએ મને કહ્યું કે અહિરો

અત્રેને કૃત્વજ અર્ધુ એટલે એ બગિચા ઉપર અમે
 રાજકુમાર યોડો વખત સ્થિર રહ્યા. ત્યાં દેવતાના આકારને
 દર્શનથી રસા-ધારણ કરનારા અત્યંત મુંદર અને આકર્ષક બે
 ન્તર અનુભવ. રાજકુમારને અમે ઉપરથી લેયા. એ બેમાંના એક
 રાજકુમારને લેતાં જ અશરીરીના બાળપ્રદારથી
 મારી સખી (મદનમંજરી) હાથાવી હોય એમ દેખાયું. એ બાળુની
 વેદના રાહન ન થવાથી મારી સખી મારી સાથે જમીન પર ઉઠા-
 નમાં ઉતરી. તેઓની અમારી ઉપર નજર પડે એમ નજીકમાં
 આંખાના વનમાં એક આંખાના ઝાડ નજીક અમે સ્થિર રહ્યા અને
 મારી સખી તો આંખનું મટકું પણ માર્યા વગર એ બેમાંના એક
 રાજકુમારને લેઈ જ રહી. એ રાજકુમારની પણ એના ઉપર સહજ
 નજર પડી હોય એમ લાગ્યું. તે વખતે જાણે કોઈએ એ મારી સ-
 ખીને સુખસાગરમાં ફેંકી દીધી હોય અથવા તો જાણે તેના આખા
 શરીરપર અમૃતનો વરસાદ વરસાવ્યો હોય તેમ તે અપૂર્વ રસ અનુ-
 ભવતી લેવામાં આવી. માણ! આમાસમાં વાદળાનો અવાજ સાંભ-
 ળીને જેમ મધુરિ (દેવ) હર્ષમાં આવી જાય છે તેમ તે વખતે મારી
 સખીના આંખા શરીરે. રોમાંચ ખડા થઈ ગયા, કંઠગનાં ફળની પેઠે
 તેનું મુખ વિહારથી મધુર જણાયું અને આખું શરીર રસમાં લદબદ
 થઈ જતું જણાયું. રસના પડવાથી જાણે નાચતી હોય, વારંવાર જાણે
 લજ્જા પામતી હોય, નિરાળ આંખોવાળી તે જાણે હરાતી હોય એવી
 રીતે એ તો એકચિત્તે કુમાર ઉપર દૃષ્ટિ નાખતી જ રહી.

“મારી સખીને એકચિત્તે રસમાં પડી ગયેલી જોઈ હું તો
 વિચારમાં પડી ગઈ અને ઘણા હર્ષમાં આવી ગઈ.
 લવણિમાના મને વિચાર થયો કે ખરેખર મારી સખી છે તો
 વિચારતરંગો. ઘણી કાબેલ, અને વળી એની પસંદગી ઘણી આકરી
 છે. પણ મને લાગે છે કે એ રાજકુમારની પેલા મુંદર
 યુવાનથી રાજ થઈ છે, યુવાન પર આકર્ષાણી જણાય છે. અહાહા! શું
 એ યુવાનનું રૂપ છે! શું એની લવણિમતા છે! ખરેખર! એ અત્રેનો
 યોગ યાય તો તે કામદેવ અને રતિના સંબંધ જેવો મળતો યાય!
 ખરેખર! વિદાતાએ આ જોડકું તો બરાબર ઘડ્યું છે. અંતરના પ્રેમ-
 પૂર્વકના આ મેળાપથી આપણી ઇચ્છા પૂરી થઈ એમ લાગે છે.”

“હું આવા આવા વિચાર મનમાં કરતી હતી તે વખતે કાણુવા-
 ૧ અશરીરી:—કામદેવ. એનાં ફલનાં બાળ બહુ આકરાં હોય છે. એવા
 પ્રસાવમાં તેનું વર્ણન થઈ ગયું છે.
 પર

રહે, તેઓનાં ઢોળાં વચ્ચે હું બેસું, તેઓ મારી સાથે વિશ્વાસ કરે-
આવી રીતે મને સુખનો અનુભવ થયો, અત્યંત આનંદ થયો, સંપૂર્ણ
રસના પ્રમોદમાં મેં ડૂબકીઓ મારી.

મેં એ વખત ચિંતવના કરી કે અહો ! મહાત્મા ભગવાન નિર્ભ-
જાચાર્ય જે સુખાનુભવની મને અગાઉ સૂચના કરી હતી તેનો અભારે
મને સમ્પ્રત્યક્ષ થાય છે !! આવી રીતે અત્યંત પ્રમોદનો અનુભવ
કરતો હું રાપ્રમોદપુરમાં રહ્યો હતો તે વખતે મહા-
નુભાવ શ્રીનિર્ભજાચાર્ય ફરતાં ફરતાં પાછા તે જ નગરે
આવી પહોંચ્યા, ગોતાનો આખો પરિવાર તેમની
સાથે હતો અને તે જ આહ્વાદમંદિર બગિચામાં
આવીને તેઓશ્રી ઉતર્યા. મને જેવા તેઓશ્રીના આગમનનાં સમાચાર
મળ્યાં કે તુરત જ અત્યંત આદરપૂર્વક હું આહ્વાદમંદિર તરફ ગયો,
જ્યાં કેમકે સ્થિતિવંદ મેં તેઓશ્રીને વંદન કર્યું.

વ્યવહાર-દ્રવ્યભાવ લિંગ.

મહાપૂજની તૈયારી.

દ્રવ્ય દીક્ષા અહણ.

“બાલ દ્વિગ હવે આપવામાં આવે છે.” તે રાંભળી અત્યંત વિનયપૂર્વક
“બહુ કૃપા કરી! મારા નાથ!” એટલા રાજદો હું ઉદ્ધારરૂપે બોલ્યો.

ત્યાર પછી આઠ દિવસ સુધી શ્રીજિનેશ્વર દેવની પૂજા રચવામાં
આવી (અઘાલિક મહોત્સવ કર્યો), મુનિઓની આઠે દિવસ પૂજા કરી,
આખા નગરના સર્વ શહેરીઓને આનંદ કરાવ્યો, બંધુવર્ગને યોગ્ય
ભરભળામણ કરી દીધી, યાચક અને ઇચ્છકની માગણીઓ પૂરતી રીતે
સંતોષી, મારા પુત્ર જનતારણને રાત્ર્યગાદી પર સ્થાપન કર્યો અને તે
કાળને યોગ્ય સર્વ પ્રકારની જરૂરી ક્રિયાઓની વિધિઓ સંપૂર્ણ કરી
દીધી; પછી મદનમંજરી, કુળંધર અને પ્રધાન સેવકવર્ગસહિત નિર્મ-
ળસૂરિ પાસે યોગ્ય વિધાનપૂર્વક દીક્ષા અંગીકાર કરી, સંસારગૃહથી
બહાર નીકળ્યો, અર્થાત્ દ્રવ્યથી દીક્ષા મહણ કરી, મુનિવેરા ધારણ કર્યો.

અવ્યાસ. વિહાર.

સંલેખના. અનશન.

પ્રથમ ઐવેયકે.

સૂરિપાદે આબ્યા પછી હું સાધુનો સર્વ ક્રિયામાર્ગ બરાબર શીખ્યો.
ત્યાં આબ્યા પછી સદાગમ મારા પર વધારે પ્રેમી થયો. તેણે મને જે
પ્રમાણે સૂચના આપી તે પ્રમાણે મેં અગીઆર અંગના અવ્યાસ
કર્યો, કાલિક અને ઉત્કાલિક સૂત્રો ભણ્યો. વળી સમ્યગ્દર્શન ઉપર
તો બહુ પ્રેમી થઈ ગયો. તે ઉપરાંત ચારિત્રધર્મ ઉપર તો હૃદયનો
પ્રેમ વધતો જ ચાલ્યો. સૂરિપાદે આબ્યા પછી એના હારકરને બહુ સારી
રીતે ઝાળખ્યું, તેમનાં દરેકનાં કાર્યની કિંમત થઈ, પરીક્ષા આપી.

૧ જાણ દ્વિગને અંગે બાલ દ્વિગ મહી વાર વધેલી સાધન બને છે, કેટલીક
વાર અત્યુ વેરા કે ધીર્તિ પવિત્ર થવાં અટકાવે ॥ અને વ્યવહારને અંગે તેની વપર
જણાવેલી જરૂર છે.

મહો વિચારવા જેવી વાત છે કે અંતરંગ શુદ્ધિ થવા પછી પૂર્ણ યોગ્યતા
જેવા પછી અને યોગ્ય સમય ઉમેદવારી કરાવ્યા પછી દ્રવ્યદીક્ષા આપવામાં આવે
છે. આ નિયમ સાવજનિક જણાતો નથી. એમ લાગે ॥ કે વ્યક્તિવિદ્યાસ વપર
દીક્ષામાળને નિર્ભૂંવ કરવામાં આવતો દયો. એ બાબત મને તે દોષ પલું નિર્મળ-
સૂરિએ જે માર્ગ સ્વીકાર્યો છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય તો છે જ.

૨ મતલબ એ છે કે બાલ વિધિપૂર્વક મને દીક્ષા આપવામાં આવી અને
સ્વપીર વરીકે હું સૂરિ પાસે રહ્યો.

૩ કાલિક સૂત્ર-ઉત્કાલિક સૂત્ર: દિવસ અને રાત્રિના પ્રથમ અને અંત
પહેરામાં જ એનું આપવન થઈ શકે તે “કાલિક સૂત્રો” અને માત્ર કાળરેખા ઉપર
દર દોષ અવસરે એનું આપવન થઈ શકે તે “ઉત્કાલિક સૂત્રો.”

તેમજ સૂરિપાદે આઘ્યા પછી સંયમયોગ અને તપયોગનું સારી રીતે પાલન કર્યું. પછી પ્રમત્તતા નદી વિગેરે દુશ્મનોને ક્રીડા કરવાનાં સ્થાનો હતાં તે ભાંગી નાખ્યાં, ચિત્તવૃત્તિ અટવીને વાળી જૂડીને વધારે સાફ કરી. આવી રીતે સંયમયોગ સાધતાં અને શુદ્ધમહારાજનાં ચરણની સેવા કરતાં સાધુપણામાં હું ઘણો કાળ વિચર્યો, આખરે સંલેખના^૧ કરી, અનશન^૨ કર્યું. આ બધી બાબત જોઈને મારી ઉપર દેવી ભવિતવ્યતા તુષ્ઠમાન થયા. તેણે મને એક બીજી ગોળી આપી. એના તેજથી વિબુધાલય વિભાગના કુલપાતીત વિબુધોમાં મને લઈ જવામાં આવ્યો. પ્રથમ ઐવેયકે^૩ મારી સ્થાપના કરવામાં આવી. મને ત્યાં દેવપણે ઉત્પન્ન કર્યો.

*

*

*

*

*

*

*

પ્રથમ ઐવેયકે.

પ્રથમ ઐવેયકમાં ત્રેવીશ સાગરોપમ કાળ સુધી હું રહ્યો. ત્યાં અત્યંત મનોહર દીવ્ય પલંગ પર અતી સુંદર કિમતી વસ્ત્ર પાથરવામાં આવ્યાં હતાં. ત્યાં અત્યંત નિર્ભજ આકારને ધારણ કરીને હું બહુ મુખમાં રહ્યો. આખો વખત શાંત હવન ગાળ્યું, સર્વ પ્રકારની બાધા પીડાના અભાવવાળું સુખી હવતર વ્યતીત કર્યું અને મુખામૃતનો સાક્ષાત્ અનુભવ કર્યો.

*

*

*

*

*

*

*

સિંહધુરે ગંગાધર.

દીક્ષા. ચારિત્ર.

પાંચે ઐવેયકે.

૧ સંલેખના: મરણ નાછક માત્રી જરૂરી વસ્તુ સિવાય સર્વ સંયોગનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. એનો વિધિ આકાર પચ્ચપ્પમાણ પવનમાં બતાવેલો છે. દરેક બહુ જ વિચારવ. લેખ્ય છે.

૨ અનશન: મારે આકારનો ત્યાગ. સર્વ નિજનનો ત્યાગ કરી મરણ નાછકને એને પચ્ચપ્પમાણ વસ્તુ એ નોન મરે નતનના એક પ્રકાર છે.

૩ કુલપાતીત: શુભે, ભેદ અભેદના કલે, પ્રેરણા ૧૬ મું. (પૃ. ૧૮૨-૨૨૬).

૪ ઐવેયકે: અવન. દરશન. ઉપર મહાકિંમતના મહા ઐવેયકના જેવા તરીકે એના નામના હોય છે. એનામાં ૩૬ પ્રકારના દેવોના એકેક પ્રકારના.

ત્રેવીશ સાગરોપમને અંતે મનુજગતિ નમરીના એક ઐરવત^૧ નામના મુંદર નાના પેટા વિભાગીય પાડમાં મારી ભાર્પા ભવિત્ય-નાના સંબંધથી હું આવી પહોંચ્યો. જે ઐરવત પાડમાં એક સિંહપુર નામનું નગર હતું. ત્યાં વીણા અને મર્દેદ નામના સ્ત્રીપુરુષ રહેતા હતા. તેઓ જાતે સત્રિય હતા. તેમનો હું પુત્ર થયો. મારું ગંગાપર નામ રાખવામાં આવ્યું. પરાક્રમની બાબતમાં ત્યાં મારી સારી વિખ્યાતિ થઈ.

યોગ્ય વય થયા પછી અને સારી આવડ જમાવ્યા પછી મને જાતિરમરણ^૨ જ્ઞાન થયું. મેં દીક્ષા લીધી. સુયોગ નામના અતિ વિદ્વાન અને આત્માનુભવ કરનાર મહાત્મા આચાર્યના હાથ નીચે અગાઉની પેઠે મેં સર્વ કૃત્યો કર્યા અને અંતે અગાઉ જણાવેલાં ક્રમ પ્રમાણે મેં સંલેખના અનશનાદિ કર્યા. આખરે મારી ભાર્પાના યોગથી હું બીજે ઐવેયકે ગયો.

આવી રીતે અનુક્રમે અનુભવ થયો, દીક્ષા લીધી, તેનું વિધિપૂર્વક પાલન કર્યું, અંતે સંલેખના કરી અને ત્રીજે ઐવેયકે ગયો—એમ કલ પાંચ વાર જવાનું થયું અને પાંચે ઐવેયકે હું ગયો. અનુભવભવમાં દીક્ષા લઈને ઉપર ચઢતો ગયો અને ઐવેયકમાં એક એકનો વધારો કરતો ગયો. બદેન અગૃહીતસંકેતા ! આવી રીતે મારી સ્થિતિ વધતી ચાલી. છેલ્લે પાંચમા ઐવેયકમાં સતાવીશ સાગરોપમની સ્થિતિ લોગવી. ત્યાં મને મુંદર, ચિત્તને તદ્દન શાંત કરનારી અને સુખસમૃદ્ધને આપનારી અત્યંત પવિત્ર કલ્યાણુમાળા પ્રાપ્ત થઈ.

૧ ઐરવતઃ જંજીરીપમાં ભરત ઐરવત અને મહાવિદેહ ત્રણ છેવેના છે. એમાં ભરત ઐરવતમાં ૭ ૭ આરા કમે સારા અને ખરાબ વર્તે છે. મહાવિદેહમાં દમેશા ચોથા આરાના ભાવ વર્તે છે. જંજીરીપ ફરતો લવણ સમુદ્ર છે. તેની ફરતો ધાતકી ખંડ દ્વીપ છે, તેમાં બે બે ભરત ઐરવત મહાવિદેહ છે અને તેની ફરતો કાળો-દધિ સમુદ્ર છે. ત્યાર પછી પુષ્કર દ્વીપ આવે છે. તેમાં ત્રણ બે બે ભરત ઐરવત મહાવિદેહ છે. અત્ર પાંચમાના કોઈ ત્રણ ઐરવતમાં સંસારીજીવ ગયા હોય એમ જણાય છે. જૈન પૃથ્વી સંબંધી દશકલ અદીદીપના નકસાની દશકલમાં મળશે.

૨ જાતીરમરણજ્ઞાનઃ પોતે પૂર્વ ભવમાં કોણ હતો તે યાદ આવે. આ જ્ઞાન મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે. કેટલા ભવ યાદ આવે તે સુયોગસમ ઉપર આધાર રાખે છે. આ કાળમાં ત્રણ એ જ્ઞાન થઈ ચકે છે, એનો નિવેધ નથી.

છો ! એમાં મારા જીવાનાં તે શાં ગળં ? હવે તો સિંહ (હું પોતે-સંસારીજીવ) ત્યાં જવાને યોગ્ય થઈ જાય એવી સર્વ સામગ્રીઓ તૈયાર કરે એ વધારે સાફ છે.”

જાહેન અગૃહીતસંકેતા ! પછી તો એ સર્વે ઘણા બળવાન થયા, મારા ઉપર સર્વે પોતાની શક્તિ પૂરા જોસથી અજમાવવા લાગ્યા, મને પૂરતી રીતે પોતાના કાચુમાં લેવા લાગ્યા અને પરિણામે તેમણે મને મારા સાધુમાર્ગમાં ઘણો શિથિળ બનાવ્યો, બહુ રીતે ભ્રષ્ટ કરાવ્યો અને મને સુખમાં લંપટ કરી દીધો, પછી તો મને એવું થવા લાગ્યું કે જરા ગરમ પણ ન ગમે, જરા ઠંડું પણ ન ગમે, જરા બાધા પીડા પરીધહ થઈ જાય તો તે પણ ન ગમે અને સર્વ પ્રકારે સુખ કેમ મળે, સ્થૂળ આનંદ કેમ પ્રાપ્ત થાય, પૌદ્ગલિક રસોમાં કેમ આસક્ત થવાય એવા જ વિચારો આવવા લાગ્યા અને એવી રીતે સુખ મેળવવાની આશા અને ઇચ્છામાં મારો સાચો માર્ગ મેં તદ્દન છોડી દીધો અને હું ખોટા રસ્તે ચઢી ગયો.

એકાક્ષનિવાસે. પંચાક્ષપશુસંસ્થાને.

વિષ્ણુધાલયે. માનવાવાસે.

આવી રીતે મારો જીવનક્રમ બદલાઈ ગયો, મારો માર્ગ પલટાઈ ગયો, મારો રસ્તો ફરી ગયો. સાધુજીવનના આખર ભાગમાં મેં વિધાનો (rituals) પણ છોડી દીધાં, મારી ચેતના પણ લગભગ મૂઢ થઈ ગઈ, મને શરીરે અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ અને દોષો થઈ આવ્યા અને એવી બાહ્ય તેમજ આંતરિક તુચ્છ દશામાં મારા આત્માને તો હું તદ્દન લક્ષ્યમાંથી વિસરી જ ગયો. આવી અવસ્થામાં મને આપવામાં આવેલી ગોળી છૂર્ણ થઈ ગઈ.

*

*

તુરત જ મને નવી ગોળી આપવામાં આવી તેનો સ્વાદ લેતો હું એકાક્ષનિવાસ નગરે ગયો ! ત્યાં અગાઉ જણાવેલ પ્રાસાદ અને આરણવાળા વનસ્પતિ નામના પાણમાં મને સ્થાપન કરવામાં આવ્યું. નવી નવી ગોળીઓ ખાતાં ત્યાં કેટલો માર પછી મને વળી

૧ પાત થાય છે ત્યારે કેવો જીવરો

એકાક્ષ નદી. અગ્રી

વસ્થાનકેરી

સાચા નદી, તદ્દન

ની જવ છે

આમાં આ

ચોથે પણ

એ જ નગરના જૂદા જૂદા 'પાણીઓમાં' લઈ જવામાં આવ્યો અને એવી રીતે ત્યાં મને સારી રીતે રખણવવામાં આવ્યો.

*

*

主

સાર પછી મને પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાં લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યાં મને કાંઈક વિશુદ્ધ ભાવના થઈ તેથી મારી સ્થિતિમાં સહજ ફેરફાર થયો અને મને મુખ મેળ. જવાની લાલસા પૂર્ણ થાય તેવી રીતે આગળ ચલાવવામાં આવ્યો.

主

*

*

વિષ્ણુધાસપ્રભાં ગયા પછી વળી ફેટલીક વાર પંચાક્ષપશુસંસ્થાને
જઈ આઠો અને સાંધી વિષ્ણુધાસપ્રભાં ગયો. એમ
વિષ્ણુધાસે. એ બંને નગરોમાં અવારનવાર મારો આવરો નવરો
ચલો રહ્યો. એ પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાંથી અનેક વાર
વ્યંતર વિગેરે દાનવ જાતિમાં જઈ આઠો અને વળી પાછો પંચાક્ષ-
પશુસંસ્થાનમાં આઠો. એક વાર વ્યંતર ચાલે અને વળી નવી ગોળી
જાતાં પશુ ચાલે-એમ એ બંને પાસાઓમાં ઘણું ક્યું. ખરી સ્ત્રીના
હથેલોમાં આવી રીતે ઘણું રખડ્યો. એનું કારણ એમ બન્હું કે કોઈ
પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં મને એક વાર અકામનિર્જ્ઞા થઈ આવે. વગર ઇચ્છાએ
વગર ઇરાદાએ કશો સહન કરતાં પાપો ખરી જવાના પ્રસંગો બને
મને અકામનિર્જ્ઞા કહેવામાં આવે છે. એ અકામનિર્જ્ઞાના પ્રતાપે કાંઈક
શુભ ભાવના થાય અને શુભ ભાવનાના બળે હું વ્યંતર જાતિને દેવતા
પાછાં આવી રીતે એ બંને સ્થાનો વચ્ચે અવારનવાર ફરતો જ રહ્યો.

વળી ફેટલીક વાર કાંઈ ખાસ વિશેષ સારા ભાવ થઈ આવનાથી સૌધર્મ વિગેરે દેવલોકે જઈ આવ્યો. એક વાર દેવ થાઈ અને એક વાર પંચાક્ષપશુસંરચાને આવી જાઈ એમ વારા ફરતી ચતું ચાલ્યું. એ બાર દેવલોકના દેવો કલ્પોપજ્ઞ કહેવાય છે, જિનજન્માદિ કલ્યાણકઅવ-સરે મોટા ઉત્સવ કરે છે. એ જમનાગમનમાં અને શ્રુતિધર્મ અને સમ્યગ્દર્શન મિત્રોને પાછો યોગ થયો, તેમના સંબંધથી પૂર્વ પ્રેમ વાદ કરી મેં દર્શન આરિત્રમાં સારી રમણતા કરી તેથી બાર દેવલોકમાંથી આઠ સુધી હું જઈ આવ્યો.

4

年

1

છો ! એમાં મારા જીવાનાં તે શાં ગળં ? હવે તો સિંહ (હું પોતે-સંસારીજીવ) ત્યાં જવાને યોગ્ય થઈ નય એવી સર્વ સામગ્રીઓ તૈયાર કરે એ વધારે સાંઝે છે.”

ખડેન અગૃહીતસંકેતા ! પછી તો એ સર્વે ઘણા બળવાન થયા, મારા ઉપર સર્વે પોતાની શક્તિ પૂરા જોસથી અજમાવવા લાગ્યા, મને પૂરતી રીતે પોતાના કાચુમાં લેવા લાગ્યા અને પરિણામે તેમણે મને મારા સાધુમાર્ગમાં ઘણા શિથિળ બનાવ્યો, બહુ રીતે ભ્રષ્ટ કરાવ્યો અને મને સુખમાં લંપટ કરી દીધો, પછી તો મને એવું થવા લાગ્યું કે જરા ગરમ પાણુ ન ગમે, જરા ઠંડું પાણુ ન ગમે, જરા બાધા પીડા પરીપહ થઈ નય તો તે પાણુ ન ગમે અને સર્વ પ્રકારે સુખ કેમ મળે, સ્થૂળ આનંદ કેમ પ્રાપ્ત થાય, પૌદ્ગલિક રસોમાં કેમ આસક્ત થવાય એવા જ વિચારો આવવા લાગ્યા અને એવી રીતે સુખ મેળવવાની આશા અને ઇચ્છામાં મારો સાચો માર્ગ મેં તદ્દન છોડી દીધો અને હું ખોટે રસ્તે ચઢી ગયો.

એકાક્ષનિવાસે. પંચાક્ષપશુસંસ્થાને.

વિષ્ણુધાલયે, માનવાવાસે.

આવી રીતે મારો જીવનક્રમ બદલાઈ ગયો, મારો માર્ગ પલટાઈ ગયો, મારો રસ્તો ફરી ગયો. સાધુજીવનના આખર ભાગમાં મેં વિધાનો (rituals) પાણુ છોડી દીધાં, મારી ચેતના પાણુ લગભગ મૂઢ થઈ ગઈ, મને શરીરે અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ અને દોષો થઈ આવ્યા અને એવી બાહ્ય તેમજ આંતરિક તુચ્છ દશામાં મારા આત્માને તો હું તદ્દન લક્ષ્યમાંથી વિસરી જ ગયો. આવી અવસ્થામાં મને આપવામાં આવેલી ગોળી જીર્ણ થઈ ગઈ.

*

*

તુરત જ મને નવી ગોળી આપવામાં આવી તેનો સ્વાદ લેતો હું ‘એકાક્ષનિવાસ નગરે ગયો’ ! ત્યાં અગાઉ જાણુવેદ એકાક્ષ નિવાસના પાઠાઓમાં. પ્રાસાદ અને ઓરડાવાળા વનસ્પતિ નામના પાણામાં મને સ્થાપન કરવામાં આવ્યો. નવી નવી ગોળીઓ ખાતાં ત્યાં કેટલોક કાળ રહ્યો. ત્યાર પછી મને વળી.

૧ પાત થાય છે ત્યારે કેવો જબરો થાય છે તે વિચાર્યો. આમાં અતિશય-યોક્તિ નથી. અગીઆરમે શુદ્ધસ્થાનકેથી પરનારામાંના ઘણાખરા ચોથે પાણુ રહી શક્તા નથી, તદ્દન પડેલે જ આવી નય છે.

એ જ નગરના બૃહદ બૃહદ 'પાડાઓમાં' લઈ જવામાં આવ્યો અને એવી રીતે ત્યાં મને સારી રીતે રખડવવામાં આવ્યો.

*

*

*

સાર પછી મને પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાં લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યાં મને કાંઈક વિશુદ્ધ ભાવના થઈ તેથી મારી સ્થિતિમાં સહજ ફેરફાર થયો અને મને મુખ મેળવવાની લાલસા પૂર્ણ થાય તેવી રીતે આગળ ચલાવવામાં આવ્યો.

*

*

*

વિશુધાલયમાં મયા પછી વળી કેટલીક વાર પંચાક્ષપશુસંસ્થાને જઈ આવ્યો અને ત્યાંથી વિશુધાલયમાં ગયો. એમ વિશુધાલયે. એ બન્ને નગરોમાં અવારનવાર મારો આવરો જવરો થતો રહ્યો. એ પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાંથી અનેક વાર

હું વ્યંતર વિગેરે દાનવ જાતિમાં જઈ આવ્યો અને વળી પાછો પંચાક્ષપશુસંસ્થાનમાં આવ્યો. એક વાર વ્યંતર થાઉં અને વળી નવી ગોળી મળતાં પશુ થાઉં-એમ એ બન્ને પાડાઓમાં ઘણું ફર્યું. મારી સ્ત્રીના સહયોગમાં આવી રીતે ઘણું રખડ્યો. એતું કારણ એમ બન્યું કે કેાઇ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં મને એક વાર અકામનિર્જશ થઈ આવે. વગર ઇચ્છાએ તેને અકામનિર્જશ કહેવામાં આવે છે. એ અકામનિર્જશના પ્રતાપે કાંઈક શુભ ભાવના થાય અને શુભ ભાવનાના બળે હું વ્યંતર જાતિના દેવતા થાઉં. આવી રીતે એ બન્ને સ્થાનો વચ્ચે અવારનવાર ફરતો જ રહ્યો.

વળી કેટલીક વાર કાંઈ ખાસ વિશેષ સારા ભાવ થઈ આવવાથી સૌધર્મ વિગેરે દેવલોકે જઈ આવ્યો. એક વાર દેવ થાઉં અને એક વાર પંચાક્ષપશુસંસ્થાને આવી જાઉં એમ વારા ફરતી થતું ચાલ્યું. એ ખાર દેવલોકના દેવો કલ્યાણપત્ર કહેવાય છે, જિનજન્માદિ કલ્યાણકઅવસરે મોટો ઉત્સવ કરે છે. એ ગમનાગમનમાં મને શ્રદ્ધિધર્મ અને સમ્યગ્દર્શન મિત્રોનો પાછો યોગ થયો, તેમના સંબંધથી પૂર્વ પ્રેમ યાદ કરી મેં દર્શન ચારિત્રમાં સારી રમણતા કરી તેથી ખાર દેવલોકમાંથી આઠ મુઠ્ઠી હું જઈ આવ્યો.

*

*

*

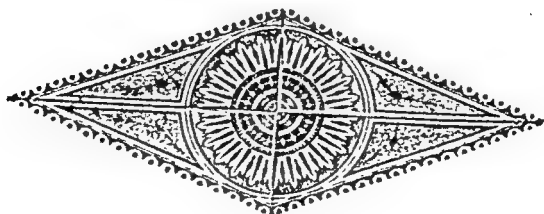
૧ વર્ણન મઠિ લુઓ અસ્તાવ બીએ પ્રકરણ ૮ મું. (પૃષ્ઠી, પાણી, અગ્નિને યાત્રામાં).

પરિસીમા ચક્રીને હોય છે, મનુષ્યમાં તે વ્યવહારનજરે સર્વોત્તમ ગણાય છે, સર્વ રાજના પણ રાજ ગણાય છે અને એમની મુખ-સગવડો અવર્ણનીય હોય છે. એ સર્વનો મેં ઘણો સારી રીતે ઉપલોગ કર્યો અને સ્થૂળ મુખની પરિસીમાએ પહોંચી ગયો. મારાં મુખ સગવડોનું વર્ણન તને કેટલું આપવું? તું હુંકામાં સમજી લેજે કે મેં ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનું સ્થૂળ મુખ ભોગવ્યું અને સારસાર પ્રકારના આનંદોનો અનુભવ દુનિયાની નજરે કરી લીધો.

શંખપુરના ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં.

અમૃહીતસંકેતા! એવી રીતે ચોરાશી લાખ પૂર્વ^૧ કાળ સુધી ભોગો ભોગવ્યાં, રાજ્ય કર્યું અને આનંદ કર્યો. છેવટના ભોગમાં મારી ક્ષેમ-પુરીમાંથી હું માંડે રાજ્ય જેવા સાડ અને આનંદ કરવા સાડ કરવા નીકળી પડ્યો. માંડે રાજ્ય કેવું વિશાળ છે અને લોકોની સ્થિતિ કેવી છે તે જેવા સાડ હું મારી રાજધાનીથી ચાલ્યો. આ મુકન્ધવિજયની ભૂમિ અનેક નગરો અને ગામોથી ભરપૂર છે, તેમાં ઘણી જગ્યાએ ફરી આવ્યો. ફરતો ફરતો હું આ શંખ નામના નગરમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાર પછી રાજવંશભને^૨ સાથે લઇને હું આ નંદનવન જેવા ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં આવ્યો, મારા આખા લશ્કરને મેં પછવાડે રાખ્યું.

અમૃહીતસંકેતા! આટલી વાત તારા ધ્યાનમાં બરાબર આવી હશે. હજી મારે તને કેટલીક વિગતવાર વાત કરવાની છે તે આગળ કહું છું એ બરાબર વિચારતી જાજે.

૧ પૂર્વ: ચોરાસી લાખને ચોરાશી લાખ વર્ષે ગણતાં એક પૂર્વ થાય. એટલે ૭૦૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ વર્ષનું એક પૂર્વ થાય. એવા ચોરાસી લાખ પૂર્વકાળ અનુસંદરે જીવન ભોગવ્યું.

૨ આ અનુસંદર ચક્રવર્તીના પુત્ર છે, તેનું નામ પુરંદર છે તે આગળ જાણીએ.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

સુલલિતા અને મહાભદ્રા.

સારીજીવની પૂર્વે કયા પૂરી કર્યા પછી તે જ સંસારી-જીવ અગૃહીતસંકેતા આગળ પોતાને ચારનો આકાર ધારણ કરવાનાં કારણો જણાવતાં અનુમુદર ચક્રવર્તી તરીકે પોતાનો જન્મ અને પોતાની ઋક્ષિ અને ભોગ-વિલાસનું વર્ણન કરી ગયા તે આપણે ઉપરના પ્રકરણમાં જોયું. સારપછી વાર્તા આગળ ચલાવતાં પ્રતાપિશાળા અને અગૃહીતસંકેતા કોણ છે તેની જાણખાણ આપતાં તેણે જ હકીકત કહેવા માંડી.^૧

મહાભદ્રા પરિચય.

કંઠમુનિ અને માયા.

મહાભદ્રા અને સમંતભદ્ર.

પ્રવર્તિની અને આચાર્ય.

ચારનો આકાર ધારણ કરનાર સંસારીજીવ ખુલાસાઓ આપતાં અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને અગળ કહે છે:—

બહેન અગૃહીતસંકેતા! તને યાદ હશે કે જ્યારે હું ગુણધારણ કુમાર હતો તે વખતે કેટલામના આચાર્ય અને ઉપદેશ આપ્યો હતો. તને યાદ કરાવવા માટે ધ્યાન ખેંચું છું કે તે વખતે મારો મિત્ર કૃષ્ણધર હતો અને મારી સ્ત્રી મદનમજરી હતી.^૨ એ મારા મિત્ર અને સ્ત્રીને

^૧ આની સાથે બીજા પ્રતાપના પ્રકરણ ૭-૧ વાચવાં હવે બધી બાબતોને જોઈ મળતો અર્થ છે તેથી હકીકત અસાધ્ય હવે પૂર્વે વાંચવી.

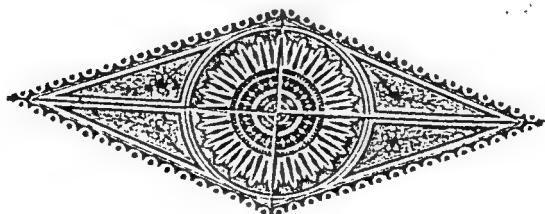
^૨ જુઓ આ પ્રતાપનું પ્રકરણ ચોથું. કંઠ-મુનિ ઉપદેશ હતા અને તે વખતે પ્રતાપના નિર્મળાચાર્યે ક્યાં દયા તે હવે પૂરું થાય.

પરિસીમા ચક્રીને હોય છે, મનુષ્યમાં તે વ્યવહારનજરે સર્વોત્તમ ગણાય છે, સર્વ રાજના પણ રાજ ગણાય છે અને એમની સુખ-સગવડો અવર્ણનીય હોય છે. એ સર્વનો મેં ઘણો સારી રીતે ઉપભોગ કર્યો અને સ્થૂળ સુખની પરિસીમાએ પહોંચી ગયો. મારાં સુખ સગવડોનું વર્ણન તને કેટલું આપવું? તું હુંકામાં સમજી લેજે કે મેં ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનું સ્થૂળ સુખ ભોગવ્યું અને સારસાર પ્રકારના આનંદોનો અનુભવ દુનિયાની નજરે કરી લીધો.

શંખપુરના ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં.

અમૃહીતસંકેતા! એવી રીતે ચોરાશી લાખ પૂર્વ^૧ કાળ સુધી ભોગો ભોગવ્યાં, રાજ્ય કર્યું અને આનંદ કર્યો. છેવટના ભાગમાં મારી ક્ષેમ-પુરીમાંથી હું મારું રાજ્ય જોવા સાડ અને આનંદ કરવા સાડ ફરવા નીકળી પડ્યો. મારું રાજ્ય કેવું વિશાળ છે અને લોકોની રિતિ ક્રિયા છે તે જોવા સાડ હું મારી રાજધાનીથી ચાલ્યો. આ સુકન્ધવિજયની ભૂમિ અનેક નગરો અને ગામોથી ભરપૂર છે, તેમાં ઘણી જગ્યાએ ફરી આવ્યો. ફરતો ફરતો હું આ શંખ નામના નગરમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાર પછી રાજવંશભને^૨ સાથે લઇને હું આ નંદનવન જોવા ચિત્તરમ ઉદ્યાનમાં આવ્યો, મારા આખા લશ્કરને મેં પછવાડે રાખ્યું.

અમૃહીતસંકેતા! આટલી વાત તારા ધ્યાનમાં ધરાયર આવી હશે. હજી મારે તને કેટલીક વિગતવાર વાત કરવાની છે તે આગળ કહું છું એ ધરાયર વિચારતી જાજે.

૧ પૂર્વ: ચોરાસી લાખને ચોરાશી લાખ વર્ષે ગણતાં એક પૂર્વ થાય. એટલે ૭૦૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ વર્ષનું એક પૂર્વ થાય. એવા ચોરાસી લાખ પૂર્વકાળ અનુસંદરે જીવન ભોગવ્યું.

૨ આ અનુસંદર ચક્રવર્તીના પુત્ર છે, તેનું નામ પુરંદર છે તે આગળ જણાશે.

ઝડિ છોડી દઈને દીક્ષા લેવા તત્પર થઈ ગયા એ બનાવે મુલસિતાને આશ્ચર્ય ઉપજાવ્યું અને પુંડરીકને સંતોષ પમાડ્યો.

અમૃદ્ધીતસંકેતા (મુલસિતા) ને ઉદ્દેશીને,

હવે તે વખતે અનુમુદર ચક્રીએ આચાર્યશ્રી સમંતભદ્રને વિરમિ કરી તેથી તેઓ અક્ષવર્તીને દીક્ષા દેવાને તૈયાર થઈ ગયા. તે વખતે વળી અનુમુદરને મનમાં કરણા ઉત્પન્ન થઈ તેથી રાજપુત્રી મુલસિતાને ઉદ્દેશીને તેણે એક વાર છેવટનું કહી નાખ્યું. તેઓ બોલ્યા:—

“મુલસિતા ! તું આશ્ચર્યચકિત નજરે આમ તેમ જોયા કરે છે તો તને શું હજી પણ બોધ થયો નથી ? તને થોડો થોડો ભાવાર્થ સમજાયો હોય તેમ તો લાગે છે, પરંતુ તારૂં ચિત્ત હજી પણ દોષાયમાન થતું હોય—સત્ય અને દેખાવ વચ્ચે જોળા ખાતું હોય એમ જણાય છે. ત્યારે શું તું હજી સાચા તત્ત્વનો નિર્ણય કરી શકી નથી ? જો ભદ્રે ! તને બોધ કરવાના હેતુથી મારા આખા ભવનો પ્રપંચ—માફ પ્રથમથી અભ્યાર મુધીનું વિગતવાર ચરિત્ર તને મેં કહી સંભળાવ્યું. એ આખું ચરિત્ર સંસારપર અત્યંત ઉદારી ઉત્પન્ન કરે તેવું છે તે તો તારા સમજવામાં—જાણવામાં આવ્યું હશે. ત્યારે શું આવડું અને આવડું ચરિત્ર સાંભળવા છતાં આ સંસારબંદીખાતું જેમાં અનંત દુઃખનો નિસ્તાર ભરેલો છે તેના ઉપર તને વૈરાગ્ય આવતો નથી ? તને તેના પર કંટાળો થતો નથી ? તને તેના તરફ ઉદારી ઉત્પન્ન થતી નથી ? તું વિચાર કર ! મેં ઉપમાનદ્વારા ‘અસંખ્યવહાર નગરમાં’ જીવોને કેવી વેદના યાચ છે તે તને વિસ્તારથી મારા પોતાના અનુભવદ્વારા કહી સંભળાવી. અરે બોળી ! તે પીડા તારા જાણવામાં આવી નહિ ? કે તારા મુદયમાં તેની મહત્તા હજી ખરાબર ઠસી નહિ ? અરે અભ્યારે તું કાળજી અને શીકર વગરની થઈને સંસારકારાગ્રહમાં શું જોઈને આનંદ માને છે ? કેમ પડી રહે છે ? તને હજી ખરી વસ્તુસ્થિતિનું અને તારા પોતાના રણચા રચાનું જ્ઞાન કેમ થતું નથી ? તને એવી ભયંકર અસાધ્ય પીડાઓ ઉપર કંટાળો કેમ આવતો નથી ? ‘એકંદ્રિય અને વિકલેન્દ્રિય ભવોમાં’ તથા તિર્ણ્ય ગતિમાં હું ઘણો કાળ ભગ્યો ત્યારે મારે મારે કેવાં કેવાં દુઃખો પડ્યાં તેનું

૧ ખીલ પ્રસ્તાવના સાતમા પ્રકરણમાં તે વર્ણન આવી ગયું.

૨ એકંદ્રિય દુઃખવર્ણન ખીલ પ્રસ્તાવના આઠમા પ્રકરણમાં, વિકલેન્દ્રિય માટે તે જ પ્રસ્તાવના નવમા પ્રકરણમાં અને વિવંચનવિ માટે પંચીના દયમાં પ્રકરણમાં વર્ણન થઈ ગયું.

“ વળી આજે તમારા પર જે પદતું આરોપણ કરવામાં
 “ છે તે આ દુનિયામાં સર્વથી ઉત્તમ સંપત્તિઓનું પદ છે, મહા
 “ છે; જે સ્થાને મહાસત્ત્વ ધીર વીર પુરૂષો અગાઉ આવી ગયા
 “ અને જે આત્મસંપત્તિઓનું અતિ પવિત્ર સ્થાન છે. ભાઈ ! જે
 “ ભાગ્યશાળીઓને જ અપાય છે. જે મહાસત્ત્વો જે પદનો પાર
 “ છે તેઓ ખરેખર ધન્ય છે. એવા ભાગ્યવાન રતાધિકો જે
 “ પાર પામીને સંસારનો પણ પાર પામે છે.

“ આ સર્વ મહાત્મા સાધુઓનો સમુદાય સંસારઅટવીથી
 “ પામીને મુંઝાઈ ગયેલો છે તે અસારથી તારે શરણે છે, તું તેને
 “ સંસારઅટવી ઓળંધાવી શકે તેવો શક્તિમાન છે અને તેટલા
 “ જે મુનિસમુદાય તારે શરણે આવ્યો છે.

“ પોતે પરમ ઐશ્વર્યયુક્ત (પરમેશ્વરના) નિર્મળ ગુણોને પ્રાપ્ત કર
 “ ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ સંસારથી ભય પામેલા પ્રાણીઓનું રક્ષણ
 “ છે, તેમને સંસારભયથી મુક્ત કરે છે. હવે જે સંસારીજીવો ખરેખર
 “ ભાવરોગથી પીડાતા છે અને તું સાચો ભાવ વૈદ છે; તો તારે જે
 “ ઉત્તમ સંસારી જીવોને ભાવવ્યાધિના દુઃખથી પ્રયત્નપૂર્વક છોડાવ
 “ પ્રયાસ કરવો જોઈએ. જે શુદ્ધ પોતે ચારિત્ર ક્રિયામાં અંતર્મુક્ત છે
 “ છે, પારકાનું હિત કરવામાં ઉદ્યમવાળા હોય છે, મોક્ષ ઉપર
 “ લક્ષ્યવાળા હોય છે અને સંસારકેદખાના તરફ તદ્દન નિઃસ્પૃહ છે
 “ છે તેઓ પ્રાણીઓને દુઃખ અને વ્યાધિથી મૂકાવી શકે છે.

“ તું આ સ્થાનને યોગ્ય છે અને તને આવા પ્રકારે પ્રેરણા કર
 “ એ કલ્પ છે (શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે) તેથી મેં તને આટલી પ્રેર
 “ કરી છે. ટુંકામાં તારે તારા ગમ્મઠાધિપતિના સ્થાનને અનુરૂપ પ્રય
 “ સર્વદા કરવો.”

આ પ્રમાણે ધનેશ્વરસૂરિને આચાર્ય પુંડરીકે અનુશાસન કર્યું
 વખતે સર્વ હકીકત ધનેશ્વરસૂરિ માથું નીચું નમાવીને વિનયપૂર્વક
 સાંભળી રહ્યા. ત્યાર પછી આચાર્યશ્રીએ શિષ્યવર્ગ તરફ નજર ફેરવી
 નીચે પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યો:—

“ હે શિષ્યો ! તમારે સર્વેએ લક્ષ્યમાં રાખવું કે આ ધનેશ્વરસૂરિ
 “ એક ખરેખર સંસારસાગરને ઉતારી આપનાર મહાવિદ્યાવાળો
 “ જેવા છે અને તમારે એ સાગરનો પાર પામવો છે
 “ વહાણને કદિ પણ છોડવું નહિ.

શુક્લધ્યાન. તેઓશ્રીએ ત્યાર પછી ધર્મધ્યાન ધ્યાવતાં પોતાનાં અનેક કર્મોનો નાશ કરી નાખ્યો. ત્યાર પછી તેઓશ્રીએ શુક્લધ્યાન આદર્યું. પોતાના વીર્યરૂપ અગ્નિનાં જ્વરથી તેઓશ્રીએ કર્મનાં જળાંચીને બાળવા માંડ્યાં. ક્ષપકશ્રેણિ.^૧ આખરે તેઓએ શુભ ધ્યાનમાં વધતાં વધતાં ક્ષપકશ્રેણિ આદરી અને ક્રમપૂર્વક કર્મોને બાળી નાંખ્યાં. કેવલ્ય. ત્યાર પછી જ્યારે તેઓશ્રીએ પોતાના મહાન વીર્યથી ચારે ઘાતીકર્મોને ભસ્મીભૂત કર્યા ત્યારે તેઓશ્રીને અનંત વસ્તુઓને ગોચર કરનાર કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, પ્રકટ થયું.

મહોત્સવ. તે વખતે ચારે પ્રકારના દેવતાઓ^૨ તેઓશ્રીના શુભોથી ખેંચાઈને તેમની પૂજા કરવા માટે ત્યાં જોડા થયા. કિન્નરો તે વખતે મધુર સ્વરે ગાવા લાગ્યા, આકાશમાં દેવદુંદુભિઓ વગાડવા લાગ્યા અને દેવીઓ નાચવા લાગી. તેઓએ ચારે તરફથી નજીકના પ્રદેશમાંથી રજ-કચરો દૂર કર્યા, સુગંધી પાણીનો વરસાદ વરસાવ્યો અને મનોહર પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી. જે પ્રદેશમાં થયેલી સુગંધી પાણીની વૃષ્ટિથી અને ફૂલોની ગંધથી તેમજ ચારે તરફ દૂર દૂર દેવતા દિવ્ય ગંધની સુવાસથી ત્યાં ખેંચાઈને આવેલા અનેક ભમરાઓએ પોતાનો સુંદર ઝંકારનો અવાજ કરીને આખા પ્રદેશને રમ્ય બનાવી દીધો. અત્યંત ભક્તિ-રસમાં લીન થયેલા દેવતાઓએ ચંદનથી કેવળીનું આખું શરીર લેખ્યું. દિવ્ય ધૂપથી વધારે સુવાસિત બતાવ્યું. તેજસ્વી દેદીપ્યમાન મુગટ સાથે તેઓ મુતીશ્વરને પાને પડી રતુલિ કરવા લાગ્યા અને પોતાની કાપશુદ્ધિ માટે તેમના પગની પવિત્ર રજ પોતાના માથાપર લઈને પોતાને અલ્પભાગ્ય માનવા લાગ્યા.

^૧ ક્ષપકશ્રેણિ: નાદ, પ્રભાસ, વગેરે. પાત્ર સવાનો હોય તે ઉપરકલ્પે જ સારું છે. તેમજ પ્રભાસ વગેરે 'કલ્પ' સારું છે. જુઓ પ્ર. ૮ પ્ર. ૧૮ નોટ (૧) ૨૦૭૧.

^૨ જાદવી સારૂ પ્રકારના દેવતાઓ આજુ-બજુ દેવતાં ત્યાર પ્રકારના સુગંધ, સુવાસ, સુગંધિત અને વેલો વિગતો સ્મરણેક થાય છે. મનુષ્યો ત્યાં માત્ર દેવ દેવતા સારૂ સુગંધ, સુવાસ, સુગંધિત થાય.

હવે દેવી મહાભદ્રા સાધ્વી પણ પ્રવર્તીની ચોગ્ય પોતાની ફરજ બજાવી પોતાને ચોગ્ય ક્રમપૂર્વક આગળ વધતાં ક્ષપકશ્રેણિમાં આરૂઢ થઈ સર્વ કર્મોને ભસ્મીભૂત કરી મોક્ષે ગયા; પણ એના સંબંધમાં એટલો ફર પડ્યો કે એ ભક્તપરિજ્ઞા^૧ આણુશણુ પૂર્વક મોક્ષે ગયા.

સુલલિતા મોક્ષ.

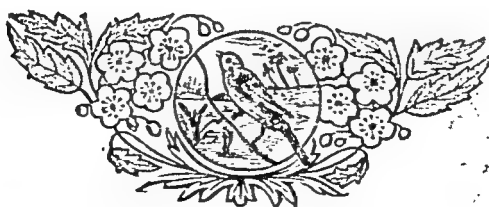
સુલલિતા સાધ્વીએ ઉપર જાણાવ્યાં તે તપો બહુ પ્રકારે આદર્યો તેને પરિણામે રત્ન જેમ ખારથી નિર્મળ થાય છે તેમ તેનું ચિત્તરત્ન વધારે નિર્મળ થતું ગયું. આખરે શરીરરૂપ પાંજરાને છોડી કર્મોને ક્ષય કરી ભક્તપરિજ્ઞા આણુશણુ વડે તેઓ મોક્ષે ગયા.

*

*

*

શ્રીગર્ભરાજ અને બીજા સાધુઓ પણ અનેક તપોનું આરાધન કરી દેવલોકે ગયા તથા સુમંગળા વિગેરે બીજા સાધ્વીઓ પણ દેવલોકે ગઈ. ટુંકામાં કહીએ તો એ મનોનંદન ઉદ્યાનમાં જે જે પ્રાણીઓ શ્રીસંમંતભદ્રસૂરિ મહારાજની પાસે આવ્યા હતા અને જેમણે એમનું ચરિત્ર સાંભળ્યું હતું તે સર્વની પ્રગતિ થઈ. જેઓએ દૂર રહીને કૌતુકથી પણ દેશના સાંભળી હતી તેમનું પણ કલ્યાણ થયું. જેઓએ એ વાર્તા સાંભળી તેઓનું મન પણ ભવપ્રપંચથી વિરક્ત થયું, દૂર થયું, ઓછે વધતે અંશે તેમાંથી આઘું ગયું. એને પરિણામે કેટલાક શ્રોતાઓએ દીક્ષા લીધી, કેટલાકે ગૃહસ્થધર્મ આદર્યો, કેટલાક સમકિત પામ્યા અને કેટલાકને સંવેગનો રંગ લાગ્યો.

^૧ ભક્તપરિજ્ઞા: એમાં ચાર અથવા ત્રણ આહારનો ત્યાગ હોય છે, પણ એમાં હાલવા ચાલવા વિગેરે ચેષ્ટાનો ત્યાગ હોતો નથી. જુઓ નોટ ૫. ૨૦૬૬.

સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરવાનાં પ્રસંગો હાથ લાગી જાય છે ત્યારે વળી કાંઈક
 સદ્ગુણો પ્રાપ્તિદ્વારા પ્રગતિ કરે છે અને જોકે દોષો સેવવાને પરિણામે
 તેઓની સામગ્રીઓ તો નરકમાં લઈ જવાને જ યોગ્ય હોય છે તો
 પણ વચ્ચે તેઓને ઘર્ષણધૂર્ણન ન્યાયે સદ્ગુણપ્રાપ્તિને અંગે અને
 સર્વજ્ઞ મહારાજે આગમોમાં બતાવેલાં અનુષ્ઠાનોનાં સંબંધે કરીને
 સમ્યક્ જ્ઞાન (સાચો બોધ) મળી જાય છે તે વખતે તેઓ જુએ છે
 અને બીજાને સમજાવે પણ છે કે “ આ આખો સંસારનો પ્રપંચ એક
 “ નાટક જેવો છે, પ્રાણીઓના સંબંધમાં વિચાર કરીએ તો એ એક ખરે-
 “ ખરો નાટકનો તમાસો જ છે: જેમ નાટકીઆઓ જૂદા જૂદા વેશ
 “ ધારણ કરે છે તેમ આ પ્રાણી નવાં નવાં શરીર ધારણ કરે છે,
 “ જેમ નાટકીઆઓ અનેક જગ્યાએ નાચ કરે છે તેમ આ પ્રાણી
 “ અનેક યોનિઓમાં વખતો વખત પ્રવેશ કર્યા કરે છે, જેમ નાટકમાં
 “ નાના પ્રકારનાં રહેવાનાં ઝુંપડાંઓ (સીનરી) આવે છે તેમ આ
 “ સંસારમાં અનેક પ્રકારનાં દેવવિમાનો ભવનો અને સ્થાનો હોય છે
 “ અને નટનાં ટોળાંની જેમ આ સંસારમાં બંધુ અને કુટુંબીઓ હોય
 “ છે. આટલા ઉપરથી આ આખો ભવપ્રપંચ નાટક જેવો લાગે છે.
 “ દ્રવ્યની અગેશાએ જોઈએ તો આ આત્મા (મારો પોતાનો આત્મા)
 “ એક જ છે, એકલો જ છે અને મનુષ્ય વિગેરે ગતિમાં એને બીજાં
 “ બીજાં નામો પર્યાયરૂપે મળે છે તે સર્વ કૃત્રિમ છે, જુદાં છે, બના-
 “ વટી છે, થોડા વખત માટેનાં છે અને વિવેકી માણસોએ એ પર્યા-
 “યનો વિશ્વાસ કરવો યોગ્ય નથી. આ ભવપ્રપંચ લોકસ્થિતિના નિય-
 “ માનુસાર થયેલો છે, એને કાળપરિણતિએ બતાવેલો છે, એના પર
 “ કર્મપરિણામે પોતાની સત્તા જમાવેલી છે તેનું એ પરિણામ છે, એનો
 “ એ જ સ્વભાવ છે, ભવિતવ્યતા એની એ પ્રકારની છે અને પોતાની
 “ (નિજ) ભવ્યતા એમાં એ ભાવે રહે છે અને એ પ્રમાણે એ લોક-
 “ સ્થિતિ, કાળ, કર્મ, સ્વભાવ, ભવિતવ્યતા અને નિજભવ્યતા એક
 “ બીજાની અગેશાએ પણ એક બીજાની અગેશા ભાવ પામી કારણ-
 “ સમુદાય રૂપે એકલા થાય છે અને આખા ભવપ્રપંચને ઉત્પન્ન કરે
 “ છે. એ ભવપ્રપંચના કારણોનો પરિપાક (પાકવું, પૂર્ણતા) થઈ
 “ આવે ત્યારે એ જ પ્રપંચના કચ્છેટ કરનાર પરમેશ્વરની કૃપા
 “ (અનુગ્રહ) થાય છે. એ પરમેશ્વરનો અનુગ્રહ નિર્મળ જ્ઞાનનું કારણ
 “ અને છે. એ વિશુદ્ધ જ્ઞાનના બળથી જ આત્મા જાણે છે કે-
 “ આત્મા એ સુખદુઃખ થાય છે અથવા અથવારે માટે સંસારમાં
 “ રહેવું પડે છે અથવા પરિણામે મારો મોક્ષ થઈ શકે છે તે જાણે

"પરમેશ્વરની આજ્ઞાનું આરાધન ન કરવાને કે કરવાને પરિણામે માત્ર
 "છે અને યશ; (પરમેશ્વરની આજ્ઞાથી એટલે કે તેમના હુકમો નિય-
 "માનુસાર થાય છે;) લેશ્યાઓને શોધવી-મુધારવી તે તેઓની આજ્ઞામાં
 "રહેલું છે અને લેશ્યા(આત્મપરિણતિ)ને મલીન કરવી એ તેઓની
 "આજ્ઞાનું વિરાધન છે—આવા વિચાર અને નિર્ણયને પરિણામે તે
 "આત્મપરિણતિ(લેશ્યા)ને શુદ્ધ કરનાર શુભોમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને
 "જે જે દોષો લેશ્યાને મલીન કરનાર હોય તેનાથી દૂર ખસતો જાય
 "છે. આવી રીતે આત્મપરિણતિને-લેશ્યાને શોધી શોધીને-શુદ્ધ કરીને
 "છેવટે તેના ઉપર પણ વિજય મેળવીને પોતે અલેશી-લેશ્યા વગરનો
 "થઈ જાય છે. પછી એ પોતાના અસક્ત રૂપ(સ્વરૂપ)માં રિયત થઈ
 "જાય છે અને પોતે જ પરમેશ્વર થઈ જાય છે, પરમાત્મા થઈ
 "જાય છે"—આવા પ્રકારનું સત્ય સ્વરૂપ એને નિર્મળ જ્ઞાનને પરિણામે
 "જણાય છે અને તે સ્વરૂપને તેઓ અન્ય પાસે પ્રતિપાદન કરે છે.

એ સંસારીજીવનું ચરિત્ર (અનુમુદર ચકવર્તીનું ચરિત્ર) સમંત-
 ભત્ર સરિમહારાજને પોતાને પ્રલક્ષ થઈ ગયું હતું અને મહાભદ્રાએ
 તેમના હૃદયથી જણ્યું હતું તેવી જ રીતે સર્વ સંસારીજીવોનું ચરિત્ર
 ભગવાનના આગમને પ્રલક્ષ છે અને મુસાધુઓ જ્યારે તે બીજને
 જણાવે છે ત્યારે તેમાંથી જેઓ વિશાળ યુદ્ધિવાળા (પ્રસાવિશાળો)
 હોય છે તેઓ પોતાને મેળે જ તે સમજી લે છે, જાણી જાય છે અને
 વળી તે ચરિત્ર બીજ પાસે પ્રતિપાદન કરવાને પણ જાતે શક્તિમાન
 થાય છે.

તમે જાણો છો કે આ આખું ચરિત્ર સુલક્ષિતા(અઅહીતસંકેતા)ને
 ઉદેશીને હૃદયમાં આવ્યું હતું અને પુંઠરીકે તો માત્ર પ્રસંગથી જ
 સંભળ્યું હતું તો પણ તે જાતે લઘુકર્મી હોવાથી તેણે તેને અનુસારે
 પોતાની વ્યવસ્થા કરી લીધી તેવી રીતે—

"ઓ ભગ્યો! આગમ અને અનુભવથી સિદ્ધ આ સંસારીજીવનું
 "ચરિત્ર તમે બરાબર સમજે, સમજી જાણીને તે પ્રમાણે આચરણ
 "કરો, કષાયોને છોડી દો, આશ્રવ(કર્મ આવવાના માર્ગો)નાં કારો
 "બંધ કરી દો, ઉદ્વિપસમૂહપર જય કરો, માનસિક મેલની જાણને
 "તોડી નાખો, સાચા સુણસમુદાયનું પાપણ કરો, સંસ્કારનો પ્રપંચ

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

ગુર્જર ભાષા અવતરણ
સંપૂર્ણ.

